

Dissertationes legilinguisticae 4
Legilinguistic studies 4

Studies in Legal Language and Communication

Dissertationes legilinguisticae Legilinguistic studies

Studies in Legal Language and Communication

Editor-in-chief: Aleksandra Matulewska
Co-editors: Karolina Gortych-Michalak
Editor of the volume: Aleksandra Matulewska

© Copyright the Author and Institute of Linguistics of Adam Mickiewicz University

Volume 4

ADVISORY BOARD

Marcus Galdia
Fernando Prieto Ramos
Hannes Kniffka
Artur Kubacki
Maria Teresa Lizisowa
Judith Rosenhouse

Reviewers:

Marcus Galdia, Andrzej Malinowski, Aleksandra Matulewska

ISBN

Wydawnictwo Naukowe CONTACT
Poznań 2018

Dissertationes legilinguisticae 4
Legilinguistic studies 4

Studies in Legal Language and Communication

Komunikacyjna teoria języka
prawnego

Wydanie drugie poprawione

Maria Teresa Liziowa

Wydawnictwo Naukowe CONTACT
Poznań 2018

Dissertationes legilinguisticae **Legilinguistic studies**

Studies in Legal Language and Communication

Redaktor naczelny: Aleksandra Matulewska
Redaktorzy tematyczni: Karolina Gortych-Michalak
Redaktor tomu: Aleksandra Matulewska
Projekt okładki: Zakład Lingwistyki i Języków
Specjalistycznych

© Copyright Autor oraz Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet im.
Adama Mickiewicza

Tom 4

KOMITET REDAKCYJNY

Marcus Galdia
Fernando Prieto Ramos
Hannes Kniffka
Artur Kubacki
Maria Teresa Lizisowa
Judith Rosenhouse

Recenzenci tomu:

Marcus Galdia, Andrzej Malinowski, Aleksandra Matulewska

ISBN
Nakład

Druk: Wydawnictwo Naukowe CONTACT
Poznań 2018

Podziękowania

Niniejsze opracowanie nie powstałoby, gdyby nie inspiracja dr hab. Aleksandry Matulewskiej, kierującej Zakładem Legilingwistyki i Języków Specjalistycznych w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Książka jest owocem mojej współpracy z zespołem tłumaczy tekstów prawnych i prawniczych pracujących pod kierunkiem prof. dr hab. Jerzego Bańcerowskiego, nauczycieli akademickich z poznańskiego uniwersytetu, a także z zespołem nauczycieli akademickich i studentów Koła Naukowego Kultury Języka Prawnego i Prawniczego Lingua Iuris w Uniwersytecie Warszawskim kierowanego przez prof. dr hab. Radosława Pawelca i dr Adama Niewiadomskiego.

Szczególnie dziękuję recenzentom książki, prof. Marcusowi Galdii, prof. dr hab. Andrzejowi Malinowskiemu oraz dr hab. Aleksandrze Matulewskiej za życzliwe recenzje i cenne uwagi wykorzystane w ostatecznej wersji książki.

Spis treści

Wstęp	15
ROZDZIAŁ I. PERSPEKTYWA BADAWCZA JĘZYKA PRAWNEGO WOBEC ONTOLOGICZNEJ NATURY PRAWA.....	21
1. Termin <i>prawo</i> w naukach o prawie.....	23
2. Kierunki badań języka prawnego.....	31
2.1. Logiczna i prawnicza analiza języka prawnego.....	33
2.2. Lingwistyczne kierunki badań języka prawnego.....	36
2.3. Semiotyka logiczna i lingwistyczna.....	38
2.4. Propozycje uwzględnienia antropocentrycznej teorii języka ludzkiego w analizie języka prawnego.....	42
2.5. Eklektyzm w badaniu teorii języka prawnego.....	44
3. Analiza języka prawnego w teoriach systemów.	48
3.1. Koncepcje systemowego badania zjawisk społecz- nych, prawnych i językowych.....	50
3.2. Język w ujęciu systemowym.....	53
3.3. Systematyzacja języka prawnego.....	54
3.4. Konwergencja systemu prawa i systemu języka prawnego	58
3.5. System prawa i system języka prawnego w systemach społecznych.....	63
4. Rozumienie prawa a badania komunikacyjnej teorii języka prawnego.....	65
ROZDZIAŁ II. JĘZYK W TEKSTACH KOMUNI- KUJĄCYCH PRAWO.....	69
1. Język prawny rodzajowo określony.....	70
1.1. Funkcjonalno-semantyczna koncepcja języka prawnego	70
1.2. Język prawny a język prawniczy.....	76
1.3. Język prawny w środowisku innych języków komuni- kujących prawo.....	82

1.4. Definicyjne cechy języka prawnego.....	86
1.5. Subsystemy języka prawa w tekstach komunikujących prawo.....	91
2. Tekst aktu ustawodawczego a inne teksty komunikujące prawo.....	93
...2.1. Gatunki tekstów komunikujących prawo	94
...2.2. Ustawa jako tekst aktu prawnego.....	96
...2.3. Przepisy wykonawcze do ustawy	102
...2.4. Dekodowanie tekstu ustawy w wykładni prawa.....	102
...2.5. Naukowa interpretacja prawa	104
...2.6. Komentarz do ustawy	106
...2.7. Kontekst ustawy i przepisów wykonawczych w postępowaniu sądowym	107
...2.8. Pozaorzecznicze akty prawne	112
...2.9. Odmiany stylowe i gatunki tekstów urzędowych komunikujących prawo	113
3. Teksty dziennikarskie komunikujące prawo	116
...3.1. Informacje medialne na temat prawa	117
...3.2. Komentarze i ocena prawa w mediach	120
...3.3. Kontekst polityczny argumentacji dziennikarskiej o prawie.....	122
4. Ustawa jako pre-tekst	123
5. Język prawny jako kod semiotyczny	124
5.1. Semiotyczna organizacja języka prawnego	125
5.2. Technika i styl języka prawnego	128

ROZDZIAŁ III. ZNAKI JĘZYKOWE I ICH ZNA-CZENIE W JĘZYKU PRAWNYM.....

1. Znak w kręgu bytu, myśli i języka prawnego	133
2. Poznanie semantyczne w języku prawnym	135
2.1. Treści poznawcze w języku prawnym	136
2.2. Reprezentacja rzeczywistości intencjonalnej pod znakiem powinności.....	139
3. Oznaczanie w języku prawnym	141
3.1. Znaki języka prawnego w tekście prawnym	142
3.2. Segmenty znakowe w systemie języka prawnego i relacje między nimi	147

3.3. System determinacyjny i system informacyjny tekstu prawnego jako znaku językowego	152
3.4. Układ jednostek systemowych w języku prawnym.....	155
3.5. Nadawanie znakom języka powszechnego sensu prawnego w tekście ustawodawczym.....	157
4. Językowy świat przedstawień normatywnych	159
4.1. Referencja znaków języka prawnego w zdaniu normatywnym.....	159
4.2. Obraz świata w języku prawnym	162
4.3. Treści prawne w zdaniu normatywnym	172
4.4. Modalności prawne	177
5. Funkcja i cel użycia znaków języka prawnego.....	181
5.1. Kodowanie i dekodowanie znaków języka prawnego	182
5.2. Semantyka podmiotu w zdaniu normatywnym	185
5.3. Przenoszenie znaczeń deontycznych w zdaniach normatywnych	189
5.4. Tekstowe rozumienie znaków językowych w zdaniu normatywnym	194
6. System semantyczny języka prawnego.....	196
ROZDZIAŁ IV. WZORZEC TEKSTOWY AKTU STANOWIENIA PRAWA.....	201
1. Strukturyzacja tekstu aktu ustawodawczego	204
1.1. Tekst ustawodawczy jako superznak w systemie znaków języka prawnego	207
1.2. Formalny wzorzec tekstu ustawodawczego.....	210
1.3. Globalna organizacja treści prawnych	213
1.4. Akumulacja znaczeń lokalnych w tekście aktu ustawodawczego.....	218
2. Struktura gramatyczna tekstu aktu ustawodawczego	222
2.1. Kategorialne jednostki syntaktyczne języka prawnego	222
2.2. Przepisy prawne jako jednostki mezzostrukturalne w tekście ustawodawczym.....	226
2.3. Reguła logiczna normy prawnej i formuła gramatyczna przepisu prawnego.....	227
2.4. System przepisu prawnego i system zdania normatywnego w środowiskach swoich systemów.....	234

2.5. Konteksty tekstu aktu ustawodawczego.....	236
3. Typy zdań normatywnych	237
3.1. Zdania przenoszące znaczenie obowiązku działania jako konieczność.....	241
3.2. Zdania przenoszące znaczenie dozwolenia na postępowanie podmiotu prawnego.....	248
3.3. Zdania przenoszące znaczenie uprawnienia jako relację możliwości i konieczności postępowania.....	252
3.4. Zdania przenoszące znaczenie kompetencji jako konieczność lub możliwość działania.....	255
3.5. Struktury zdań regulujących postępowanie osób.....	258
3.6. Zdania regulujące stan rzeczy z mocy prawa.....	262
3.7. Deontyczne wyrażenia polipredykatywne	266
3.8. Zdania ustanawiające sankcje	269
3.9. Zdania normatywne nie przenoszące znaczeń deontycznych	272
4. Struktury zdań normatywnych ustanawiających prawa podmiotowe predykatem <i>ma prawo</i>	276
4.1. Zdania wymuszające ochronę praw jednostki	279
4.2. Zdania uprawniające podmiot prawny do dozwolonego zachowania się	280
4.3. Zdania uprawniające do przyjęcia działania podmiotu kompetentnego	282
4.4. Zdania wymuszające działanie podmiotu kompetentnego	283
4.5. Zdania uprawniające do czynności konwencjonalnej....	284
4.6. Kategoria czynu komunikowana predykatem <i>ma prawo</i>	285
5. Kwalifikacja systemowa gatunku i stylu tekstu aktu ustawodawczego.....	288

ROZDZIAŁ V. JĘZYK PRAWNY W ASPEKCIE PRAGMATYCZNYM.....

1. Dynamika tekstu aktu ustawodawczego.....	292
1.1. Komunikowanie w języku prawnym	294
1.2. Komunikacyjny charakter znaków językowych w tekście ustawodawczym.....	295
2. Kontakt interakcyjny w dyskursie prawnym i w dyskursie prawniczym	298

2.1. Obszar komunikowania w dyskursie prawnym.....	299
2.2. Kontekst sytuacyjny i model interakcyjny stanowienia i komunikowania prawa	303
2.3. Pragmatyczna spójność tekstu prawnego	306
3. Moc kreowania świata i wpływ języka prawnego na ludzkie postępowanie	308
3.1. Performatywy prawne na tle innych aktów mowy	309
3.2. Wykładniki tekstowe i pozatekstowe performatywności	313
3.3. Normatywność języka prawnego.....	317
3.4. Strategia działania ustawodawczego w przepisie prawnym	319
3.5. Komunikowanie modalności prawnych zdaniem normatywnym	321
4. Przestrzeń komunikacyjna zdania normatywnego	326
4.1. Perspektywa funkcjonalna interakcji społecznych w języku prawnym	326
4.2. Wskazywanie deiktyczne osób i rzeczy w zdaniach normatywnych	329
4.3. Technika wskazywania	329
4.4. Symboliczne znaki woli w akcie stanowienia	334
5. Sprawność komunikacyjna języka prawnego.....	337
5.1. Stanowienie stosunków zobowiązaniowych	338
5.2. Stanowienie stosunków podległości kompetencji.....	342
5.3. Kategoria czasu w procesie komunikowania prawnego a modele komunikacji w języku prawnym	344
5.4. Odmiany gatunkowe wypowiedzi komunikujących prawo	348
6. Tekst prawny jako zdarzenie komunikacyjne	350

ROZDZIAŁ VI. AKSJOLOGICZNE PODSTAWY JĘZYKA PRAWNEGO..... 353

1. Prawo stanowione jako wartość.....	354
1.1. Natura aktu stanowienia prawa	355
1.2. Stanowienie prawa w starożytnych kodeksach.....	359
1.3. Wzorce sprawiedliwego prawa.....	365
2. Konstytucjonalizacja wartości w dyskursie prawnym.....	371
2.1. Wartości postulatywne w tekstach aktów ustawodawczych.....	372
2.2. Wyrażanie słuszności w strukturach języka prawnego	381

2.3. Prawo i wina jako terminy wartościujące w strukturach języka prawnego.....	386
2.4. Kontekstowe rozumienie wyrażeń wartościujących....	391
2.5. Instrumentalna i samoistna wartość prawa stanowionego w dyskursie prawniczym.....	394
3. Obiektywna i subiektywna postawa w ocenie etyki prawa stanowionego w dyskursie o prawie.....	400
3.1. Prawo – dobrem z nakazu suwerena.....	401
3.2. Wartości prawne a racjonalne tworzenie prawa.....	405
3.3. Wartości prawne uwikłane w uwarunkowania natury społecznej.....	412
3.4. Interpretacyjna postawa w ocenie etyki prawa.....	422
3.5. Koncepcja prawa jako miary ludzkich czynów według zasady słuszności.....	424
3.6. Kontekst językowy dyskursu o prawie.....	430
4. Aksjologia prawa a racjonalność komunikacyjna tekstów aktów ustawodawczych.....	435
Zakończenie.....	437
Wykaz źródeł	447
Encyklopedie i słowniki	447
Akty prawne	447
Bibliografia.....	449
Summary in English.....	473
Summary in Polish.....	483

Spis schematów

1. Ontologiczna natura prawa.....	30
2. System prawa a system języka prawnego.....	62
3. Otoczenie społeczne systemu prawa i systemu języka prawnego.....	64
4. Język prawny w środowisku innych języków komunikujących prawo	83
5. Definicyjne cechy języka prawnego	89
6. Gatunki tekstów komunikujących prawo	95
7. Organizacja semiotyczna języka prawnego	126
8. Poznanie pojęciowe i językowe treści prawnych	137
9. Znaki językowe i ich odniesienie normatywne	143

10. Odniesienie znaków językowych i przedmioty realne odniesienia.....	145
11. Model konstrukcji myślowej i reprezentacji znaków języka prawnego w działaniu komunikacyjnym	146
12. Jednostki systemowe w języku prawnym.....	156
13. Struktura semantyczna zdania normatywnego.....	169
14. Superstruktura aktu ustawodawczego jako gatunku tekstu	211
15. Makrostruktura tekstu aktu ustawodawczego jako organizacja treści w języku prawnym	215
16. Mezzostruktura i mikrostruktura tekstu aktu ustawodawczego jako jednostki semantyczno-syntaktyczne języka prawnego.....	219
17. Kontekst składniowy zdania normatywnego w ujęciu systemowym.....	235
18. Model reprezentatywno-komunikacyjny języka prawnego	296
19. Model sytuacji stanowienia norm prawnych.....	297
20. Model obszaru stanowienia i obowiązywania prawa.....	301
21. Model interakcyjny dyskursu prawnego i dyskursu prawniczego	304
22. Baza pragmatyczna języka prawnego	327
23. Pole językowe <i>deixis</i> w języku prawnym	331
24. Komunikowanie przekazu w przepisach prawnych normujących stosunki prawne zobowiązaniowe.....	342
25. Przebieg komunikacji w przepisach prawnych normujących stosunki podległości kompetencji	343
26. Podstawowe pojęcia wartości prawnych i wyrażenia nacechowane wartościująco w języku prawnym.....	383

Spis tabel

1. Perspektywy i kierunki badań języka prawnego	32
2. Kryteria wyodrębniania języka prawnego i języka prawniczego wobec kryteriów języka własnego i języków wspólnych.....	72
3. Definicyjne cechy języków komunikujących prawo.....	92
4. Układ tekstu ustawy o języku polskim	99
5. Funkcjonalna perspektywa zdania normatywnego	151
6. Struktura informacyjna zdania.....	154
7. Znaki języka prawnego w zdaniu normatywnym.....	165

8. Znaki języka prawnego w zdaniu normatywnym o niepełnej strukturze gramatycznej.....	167
9. Sposób wyrażania treści prawnych.....	175
10. Rodzaje postępowania i modalności prawne wyznaczone dla podmiotów prawnych.....	178
11. Budowa tekstu aktu ustawodawczego	208
12. Ramy metatekstowe i referencja zdań jako jednostek tekstu aktu ustawodawczego	223
13. Reguła logiczna normy prawnej i formuła gramatyczna przepisu prawnego	228
14. Obowiązek jako konieczność działania – struktury zdań normatywnych.....	247
15. Dozwolenie jako możliwość postępowania – struktury zdań normatywnych.....	251
16. Uprawnienie jako relacja możliwości i konieczności postępowania – struktury zdań normatywnych	254
17. Konieczność i możliwość postępowania jako kompetencja – struktury zdań normatywnych	257
18. Modalności prawne przekazywane typem zdania normatywnego	260
19. Mediakontekst wyznaczający granice uprawnienia idiomem <i>ma prawo</i>	279
20. Formuły składniowe zdań normatywnych z idiomem <i>ma prawo</i>	287
21. Pole dyskursywne normy prawnej wyznaczone zdaniem normatywnym.....	323

Wstęp

Język prawny jest ważną społecznie odmianą języka ogólnego, toteż troska o powszechną znajomość reguł jego używania nabiera szczególnego znaczenia wobec nawału prac kodyfikacyjnych w dobie globalizacji i unifikacji prawa. Tworzenie prawa jest procesem, w wyniku którego są wytwarzane i promulgowane teksty aktów ustawodawczych. Efektem twórczości językowej jest tekst prawny, zdolny do wyrażania i percypowania treści prawnych dzięki temu, że znaczenie form gramatycznych oraz funkcja komunikacyjna wypowiedzi normatywnej jest w nim standardową bazą interpretacyjną języka prawnego jako specjalistycznego kodu semiotycznego.

Perspektywę badań lingwistycznych kieruję na opracowanie komunikacyjnej teorii języka prawnego. Przedmiotem omówienia są wzorce tekstu oraz praktyki dyskursywne stanowienia i funkcjonowania prawa, a więc znaczenie i syntaktyczne użycie znaków języka, ich aspekt pragmatyczny, także wartościowanie treści prawnych w aktach ustawodawczych. Dotyczy to opisu typu tekstu o utrwalonych cechach systemowych języka specjalistycznego. Zakładam, że język aktów ustawodawczych odtwarza tylko częściowo system języka etnicznego. Przyjmuję, że w systemie języka prawnego funkcjonuje repertuar jednostek tego języka, będących wyspecjalizowanym składnikiem procesu komunikacji prawnej. W procesie komunikacji jednostki języka są bowiem wykorzystywane w charakterze nośników intencji komunikacyjnej ustawodawcy. Badaniu podlegają techniki użycia jednostek systemowych języka prawnego, przekazujące treści prawne w określonym zamiarze

pragmatycznym. Celem badań jest także ustalenie, jakie elementy języka etnicznego składają się na wzorzec tekstu aktu ustawodawczego, utrwalony w europejskiej kulturze prawa stanowionego, jak również obecny w polskim prawodawstwie.

Niniejsza książka jest poświęcona teoretycznym podstawom języka prawnego, co może być przedmiotem uwagi w środowiskach zainteresowanych rozumieniem procesu legislacyjnego oraz interpretacją i wykładnią prawa, jak również charakterem tekstu ustawodawczego. Jest kierowana do publicystów komunikujących się ze społeczeństwem w kwestiach stanowienia i stosowania prawa, humanistów zajmujących się opracowaniem i funkcjonowaniem języków specjalistycznych w obiegu społecznym, a także do tłumaczy tekstów aktów prawnych, tekstów obrotu prawnego i innych tekstów o tematyce prawnej.

Przyjmuję, że tworzenie prawa ma charakter decyzji prawodawczych, przebiega na etapie inicjatywy prawodawczej w fazie projektowania tekstu prawnego i w fazie ustanowienia prawa, a decyzyjność tekstu prawnego determinuje jego sformalizowaną strukturę semantyczną, syntaktyczną i pragmatyczną. Rozważaniom podlega język prawny na poziomie *langue* oraz tekst prawny na poziomie *parole*. Bowiem język prawny na poziomie *langue* ma charakter statyczny i jest kodem semiotycznym o charakterze uniwersalnym. Decyzje aktu stanowienia prawa mają charakter instytucjonalny, a w nich prognozuje się wybór alternatyw działania mownego w procesie stosowania prawa. Natomiast tekst ustawodawczy przedstawia dynamicznie na poziomie *parole* realizację systemu języka specjalistycznego w obrębie danego języka etnicznego. Sekwencje strukturalne tekstu ustawodawczego są obliczone na skuteczność obowiązywania prawa, a dla rozumienia tekstu prawnego istotną przesłanką jest cel działania mownego ustawodawcy kierującego aktywnością podmiotów prawnych, dla których tekst jest przeznaczony.

Tekst ustawodawczy jest analizowany w kontekście jego stanowienia i odbioru zgodnie z założeniem, że rozumienie przepisów prawnych z pozycji odbiorcy-interpretatora to umiejętność przekodowania kodu specjalistycznego ustawodawcy na

subkody prawnicze: język sądów, administracji i nauki prawa. To także umiejętność posługiwania się wyrażeniami tego kodu w innych odmianach funkcjonalnych: w publicystyce prawniczej, w polityce, w życiu codziennym. Zmieniają się bowiem w przekodowaniu tekstu prawnego kategorie wewnątrzjęzykowe charakterystyczne dla języka prawnego, takie jak znaki językowe i reguły ich łączenia, a także kategorie zewnątrzjęzykowe, takie jak nadawca, odbiorca, temat, środki wyrażania i skutki działania mownego. Wszak odmienne punkty widzenia interpretacyjne w każdej z tych dziedzin dotyczą sposobu użycia języka, a perspektywa komunikacyjna obejmuje różne odmiany dyskursu prawnego jako dyskursu kulturowego. Ustalenie cech tekstu ustawodawczego motywowanych funkcją wyrażania treści ze względu na sytuację wypowiedzi jest badaniem jego strony gramatycznej i stylistycznej. Chodzi mianowicie o to, jakie specyficzne właściwości mają znaki języka prawnego, które regularnie pojawiają się w tekście prawnym. Badanie struktur tekstu ustawodawczego ma służyć odtworzeniu systemu znaków języka prawnego, uporządkowanych wewnętrznie i stanowiących całość złożoną z symboli oraz z reguł ich łączenia.

Komunikacyjna teoria języka prawnego koresponduje z badaniem tego języka z pozycji filozofii prawa i teorii prawa. Filozofia prawa przedstawia istotę prawa i podstawy jego obowiązywania w świetle zasad realnego istnienia prawa. Teoria prawa wiąże opracowanie prawa obowiązującego z filozofią, logiką, ekonomią, socjologią i polityką na gruncie wybranej przez badacza metodologii. Teorię komunikacyjną języka prawnego postuluję opracować metodami lingwistyki w przestrzeni doświadczenia tak ustawodawcy, jak i odbiorcy przekazu ustawodawczego, z uwzględnieniem wiedzy filozoficznej o istocie prawa i wiedzy prawniczej o prawie jako systemie norm postępowania regulujących stosunki społeczne w dziedzinie prawa.

W książce podejmuję badanie kodu obsługującego komunikację instytucjonalno-prawną w nawiązaniu do koncepcji naukowych Bronisława Wróblewskiego, inspiratora terminu *język prawny*. Zakładam, że w wyniku badań zostanie przedstawiona komunikacyjna teoria języka prawnego w ujęciu sys-

temowym. W programowaniu analiz lingwistycznych języka prawnego prezentuję niejednorodny postawy badawcze. Uwzględniam również wybrane aspekty filozofii prawa i prawnoustawstwa, które zmierzają do stwierdzenia prawidłowości ogólnych, jakimi charakteryzują się wypowiedzi formułowane w języku prawnym.

W opisie języka prawnego mam na uwadze: 1) znakiowy charakter języka na poziomie semantycznym; 2) struktury tekstowe; 3) funkcjonalną orientację użycia języka; 4) aksjologiczne podstawy tworzenia i odbioru tekstu. Analizie podlegają wybrane teksty ustaw prawa konstytucyjnego, prawa finansowego, prawa cywilnego, prawa karnego, prawa rodzinnego i prawa pracy. Za podstawową właściwość tekstu przyjmuję jego moc ustawodawczą. Badaniom podlega użycie języka do tworzenia prawa, sposób komunikowania treści prawnych oraz relacje między użyciem języka, postępowaniem osób w procesie komunikowania prawa, światem norm prawnych wytworzonych przepisami prawnymi i zapisanych w postaci tekstu oraz światem rzeczywistości prawnej reglamentowanej przez ustawodawcę. Z jednej strony statyczne podejście do analizy struktur tekstowych pozwala opisać znaki językowe w tekście aktu ustawodawczego i na tej podstawie wnioskować o systemie języka prawnego. Z drugiej strony dynamiczne ujęcie badań tekstologicznych służy uwydatnieniu ról nadawcy i odbiorcy tekstu, funkcji komunikacyjnej struktur tekstowych, warunkowań społecznych dyskursu w okolicznościach stanowienia prawa.

Analizie podlega struktura tekstu aktu ustawodawczego jakim jest ustawa, struktura przepisu prawnego i struktura zdania normatywnego. Opis struktur języka prawnego nie jest więc opisem wszystkich jednostek języka występujących w ustawie. Brane są pod uwagę tylko te właściwości tekstu, które wyróżniają język prawny spośród innych języków specjalistycznych i języka powszechnego. Wyselekcjonowany materiał językowy ma charakter przykładowy, a nie wyczerpujący. Analizując konkretne teksty ustaw, pomijam fragmenty przepisów prawnych nieistotne dla ilustracji omawianego problemu językowego. Do analizy wybieram typowe przykłady zdań poprawnie

zredagowanych. W interpretacji rekonstruuje fragmenty zdań opuszczone w tekście na zasadzie elipsy.

W sześciu rozdziałach książki przedstawiam analizę lingwistyczną języka prawnego jako systemu znaków w użyciu tekstowym. Perspektywę badawczą języka prawnego w lingwistyce na tle badań filozoficzno-prawnych i teoretyczno-prawnych opisuję w rozdziale pierwszym. Zwracam uwagę na konieczność wykorzystania propozycji metodologicznych różnych szkół i kierunków językoznawczych. W drugim rozdziale przedstawiam obiekt badań, czyli język prawny jako system w realizacji tekstowej, w opozycji do innych kodów funkcjonalnych komunikujących prawo, jak również w zastosowaniu praktycznym i w społecznym odbiorze zjawisk prawnych. Zestawienie tekstu ustawodawczego z tekstami prawniczymi oraz z innymi tekstami komunikującymi treści prawne ma na celu wskazanie na ewidentne różnice językowo-stylistyczne intertekstów, dla których tekst prawny jest pre-tekstem.

Rozdziały trzeci, czwarty i piąty zostały poświęcone badaniu języka prawnego jako kodu semiotycznego. W rozdziale trzecim analizie poddaję znaki językowe i ich znaczenie w strukturach semantycznych tekstu ustawodawczego i w systemie semantycznym języka prawnego. W czwartym rozdziale przedstawiam wzorzec syntaktyczny tekstu aktu prawnego. Problemem badawczym jest formalna i treściowa strukturalizacja tekstu jako superznaku oraz jednostek znakowych niższego rzędu (zdań i wyrazów) w strukturach syntaktycznych podporządkowanych funkcji prawotwórczej. W rozdziale piątym charakteryzuję język prawny w aspekcie pragmatycznym. Wyróżniam zatem znaki i struktury gramatyczne języka prawnego realizowane w tekście w odniesieniu do sytuacji stanowienia norm prawnych. Ukazuję moc kreatywną wypowiedzi normatywnej i jej wpływ na ludzkie postępowanie. Przestrzeń komunikacyjną w działaniu interpersonalnym wyróżniam z perspektywy osób i rzeczy związanych stosunkami prawnymi pod znakiem woli ustawodawcy.

W nawiązaniu do analizy semantycznej, syntaktycznej oraz pragmatycznej języka prawnego skupiam uwagę w rozdziale szóstym na rozważaniach aksjologicznych. Przedstawiam kon-

cepcję słusznego prawa w relacjach interpersonalnych, w prototypach tekstów prawnych i w strukturach retorycznych tekstów aktów prawnych stosownie do teorii prawa naturalnego i prawa stanowionego. W regułach języka prawnego oraz w dyskursie prawnym prezentuję środki gwarancyjne, prewencyjne i represyjne przeciwko naruszaniu wartości. Opisuję racjonalność komunikacyjną w dyskursie prawnym na poziomie wewnątrzjęzykowym oraz w dyskursie o prawie w wybranych nurtach filozofii prawa i teorii prawa.

W książce połączyłam teoretyczne aspekty języka prawnego z praktyczną analizą polskich tekstów ustawodawczych. Wpisuję się w nurt badań nad językiem prawnym w ujęciu lingwistycznym z uwzględnieniem podstawowych elementów wiedzy prawniczej reprezentowanej w polskiej szkole prawa. Przedstawiam legalizm tekstu ustawodawczego i jego otwartość na interpretację w poszukiwaniu środków językowych nakreślających tło teoretyczne aktów stanowienia prawa. Łączenie wiedzy lingwistycznej z podstawami nauk prawnych ma uzasadnienie metodyczne, wszakże język prawny służy stanowieniu i przekazywaniu norm prawnych, a semantyka znaków językowych, struktura głęboka zdań i budowa tekstu są dostosowane do wyrażania uniwersalnych wartości prawnych i znajdują wyraz w racjonalnym użyciu aktów mowy stanowiących prawo. Konfrontacja tekstu prawnego z tekstami prawniczymi i dziennikarskimi tekstami komunikującymi prawo przedstawia zasadnicze różnice w sposobach wyrażania treści prawnych. W toku analizy współczesnego języka prawnego odwołania historyczne wskazują na tradycję kształtowania się polskiego języka prawnego pod wpływem filozofii prawa i teorii prawa.

Rozdział I

Perspektywa badawcza języka prawnego wobec ontologicznej natury prawa

Przedmiotem komunikowanym w języku prawnym jest prawo, wielokrotnie definiowane encyklopedycznie i opisywane fenomenologicznie w różnych systemach filozoficznych i prawoznawczych. W lingwistycznej analizie języka prawnego wybór metod badawczych zależy od postawy badacza wobec ontologicznej natury prawa. Przyjmuje się, że język prawny realizuje się w tekstach prawnych. Jest analizowany opisowo jako zjawisko językowe typu semantycznego o charakterze statycznym, utrwalone w piśmie, obecne w strukturach gramatycznych i stylistycznych charakterystycznych dla typu tekstu prawnego. Komunikacyjna perspektywa badawcza języka prawnego ma aspekt normatywny. Uwzględnia się pragmatyczną charakterystykę tekstu jako wypowiedzi ustawodawczej, interpretowanej według sposobów jej rozumienia w różnych kontekstach językowych i sytuacyjnych, rekonstruując jego strukturę głęboką i wnioskową o jego bytowym charakterze jako relacji¹. „Prawo

¹ Zob. Gizbert Studnicki 1986: 8. Mieczysław Albert Krąpiec (1921-2008, dominikanin, polski filozof, teolog, tomista, współtwórca lubelskiej szkoły filozoficznej) akceptował koncepcje prawa jako ogółu norm spajających organizację społeczną, które jednak nie wyjaśniają do końca tego, czym jest prawo, bowiem dotyczą tylko stosunku osoby prawnej do rzeczy, zob. Krąpiec 1993: 25-26. Por. też prawo utożsamiane w filozofii prawa z dobrem i bytem oraz z bytem i rozumem, Zirk-Sadowski 2000: 29-31. Rozważania nad zjawiskiem prawa są

stanowi całość ogólnych regulacji prawnych odnoszących się do współżycia międzyludzkiego”, a „idea prawa” w stosunkach międzyludzkich „nie może być nic innego niż sprawiedliwość” – pisał Gustav Radbruch².

Prawo traktuje się jako klasę obiektów niejednorodnych, takich jak przeżycia psychiczne, zachowania ludzi lub obiekty językowe, albo wymienia się różne klasy obiektów jako niezbędne składniki prawa, twierdząc, że byt prawa nie wyczerpuje się w klasie obiektów jednorodnych. Przyjmując, że prawo w płaszczyźnie językowej istnieje jako zespół norm, obiektem badań czyni się właściwości języka prawnego jako systemu znaków oraz właściwości tekstów prawnych, a w dalszej kolejności jako proces tworzenia prawa i wykładni prawniczej³.

podejmowane w trzech dyscyplinach naukowych. Są nimi: 1) filozofia maksymalistyczna, ukierunkowana na aksjologię i doskonalenie prawa; 2) teoria prawa pozostająca pod wpływem pozytywizmu filozoficznego, ukierunkowana na prawo obowiązujące ustanowione przez instytucje państwowe; 3) jurysprudencja jako kierunek filozoficzny, zwłaszcza w wersji amerykańskiej, podejmująca badania nad empiryczną rzeczywistością prawa, zob. Dutkiewicz 1996: 8-20. Autor przedstawia obszerną literaturę na temat wielopłaszczyznowej koncepcji prawa: logiczno-językową, socjologiczną, psychologiczną, aksjologiczną w sensie metodologicznym i ontologicznym, Zaznacza, że obecnie odchodzenie od modelu pozytywistycznego powoduje zatarcie granic między tymi kierunkami nauki o prawie. Przyjmuje się powszechnie, że filozofia prawa i teoria prawa mają wspólny przedmiot badań, lecz prawo rozpatrują z różnych punktów widzenia i poruszają odmienny zakres problemów, zob. Dutkiewicz 1996: 39-63. W lingwistyce prawo bada się jako zjawisko językowe.

² Zob. Radbruch 2009: 40-41. Gustav Radbruch (1878-1949) niemiecki filozof i profesor prawa, przedstawiciel neokantowskiej szkoły badeńskiej.

³ Normy prawne są to wypowiedzi dyrektywne o pragmatycznej funkcji wpływającej. Pojęcie normy odnosi się do reguły postępowania, albo do wypowiedzi nakazującej taką regułę. Norma prawna jako reguła postępowania, zrekonstruowana na podstawie przepisów prawnych różnej rangi z uwzględnieniem doktryny prawniczej w ramach określonej kultury prawnej oraz dogmatyki prawa, a także zrekonstruowana w konkretnej sytuacji proceduralnej w praktyce stosowania prawa, nie jest tożsama z normą prawną jako wypowiedzią charakteryzowaną pod względem semantycznym i pragmatycznym. Por. Lang, Wróblewski, Zawadzki 1986: 341-352, por. też Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 73-93. Według Zygmunta Ziemińskiego normy prawne dotyczą postępowania, a nie zachowania się. Autor przyjmuje, że wypowiedź,

1. Termin *prawo* w naukach o prawie

Pojęcie prawa nawiązuje do wyobrażeń potocznych, jest jednak przede wszystkim przedmiotem teorii naukowych. Prawo można przedstawiać potocznie jako zjawisko kulturowe życia ludzkiego wyrażane językowo, jak również w kontekście teorii prawa i filozofii prawa. Wieloznaczność terminu *prawo* dotyczy nie tylko wieloznaczności wypowiedzi z użyciem tego terminu, lecz wynika także z różnorodności stanów rzeczy objętych tym terminem. W filozofii prawa i w teorii prawa traktuje się prawo w zależności od postawy badacza.

W języku powszechnym słowniki definiują prawo przedmiotowo jako prawodawstwo, normę prawną i naukę prawa, funkcjonalnie jako przysługujące komuś uprawnienie oraz jako zasady i prawidłowości rządzące światem⁴. Naukowe definicje prawa podają trzy klasyczne teorie. Pozytywizm prawniczy prawem nazywa zespół norm postępowania, które obowiązują, tworząc system prawa. Realistyczne koncepcje ujmują prawo jako zespół faktów społecznych, istniejących w postaci określonego zachowania i postawy ludzi wobec jednostki i społeczeństwa, albo faktów psychicznych jako przeżycia etyczne. W teorii prawa naturalnego refleksja nad prawem dotyczy zbioru norm postępowania ludzi podporządkowanych systemowi wartości absolutnych, a także ocen dających uzasadnienie aksjologiczne dla norm. Prawo jako zjawisko wielopłaszczyznowe ujmuje się w płaszczyźnie socjologicznej jako porządek prawny i proces sądowy, w płaszczyźnie logiczno-językowej jako obowiązujące przepisy prawne, a w płaszczyźnie społecznej formuluje się postulaty aksjologiczne obowiązywania prawa. Łączy się więc badanie prawa jako faktu, jako normy oraz jako słuszności i sprawiedliwości⁵.

która coś nakazuje i czegoś zakazuje, jest normą; wypowiedź, która na coś zezwala, nie jest normą, lecz przepisem zezwalającym, zob. Ziemiński 1980: 113-123. W badaniach lingwistycznych języka prawnego takie rozróżnienie nie jest istotne.

⁴ Zob. słownik języka polskiego, Dor VI 1432-1436, Szym II 912-913.

⁵ Zob. Lang, Wroblewski, Zawadzki 1986: 32-35.

1.1. Główne nurty myśli prawniczej to imperatywizm oparty na koncepcji prawa naturalnego lub pozytywizmu prawniczego, a także realizm prawniczy. W obrębie imperatywizmu prawniczego badacze traktują prawo jako formę powinności w pozaempirycznej sferze istnienia, lecz oddziałującą na świat realny, a prawoznawstwo uważają za naukę o normach prawnych. W podręczniku akademickim można przeczytać, że w koncepcji prawa naturalnego, czyli w jusnaturalizmie, uznaje się istnienie dwóch porządków normatywnych – naturalnego i pozytywnego – przy czym prawo naturalne pełni funkcję walidacyjną wobec prawa pozytywnego⁶. Punktem odniesienia prawa pozytywnego jest zatem aprobowane lub negowane istnienie prawa naturalnego. Autorzy przyjmują, że z koncepcji prawa naturalnego wywodzi się „katalog praw podmiotowych”, także etyczne teorie słusznego prawa jako wzoru dla idealnego modelu prawa pozytywnego. Podkreślają też, że chociaż pozytywizm prawniczy, jako jeden z kierunków imperatywizmu prawniczego, jest we współczesnym prawoznawstwie nurtem niejednorodnym, istotne jest to, że wszystkie prądy tego kierunku w zasadzie uznają, iż prawo jest wyrazem woli ustawodawcy, oraz że prawo jest wyrażone w tekście. Realizm prawniczy – piszą dalej autorzy podręcznika – traktuje prawo jako „element realny, w opozycji bytu i powinności, umiejscowiony po stronie bytu i poddający się badaniu tak, jak każdy inny fakt społeczny”. Twierdzą, że realistyczny nurt myśli prawniczej jest ukierunkowany na badanie prawa jako zjawiska społecznego, które powstaje w interakcji ustawodawca – społeczeństwo. W wyniku działania komunikacyjnego powstają akty normatywne – kodeksy, ustawy i rozporządzenia – stanowiące byt prawa⁷.

1.2. Prawo w znaczeniu najogólniejszym określał Leon Zawadowski jako zjawisko kategorialne, które istnieje niezależnie od podmiotu poznającego, ale może być przez ten podmiot odkryte i wyrażone w zdaniu komunikującym⁸. John Austin przyjmował, że

⁶ Por. Salij 1992: 43-55.

⁷ Zob. charakterystyka nauk prawnych: Bator [i in.] 2006: 13-72.

⁸ Zob. Zawadowski 1966: 281. Autor twierdził, że prawo jest ważne w znaczeniu: ‘zachodzi (ma miejsce) taki a taki stan rzeczy’. Nie utożsamiał

„prawo jest to nakaz poparty groźbą”, ale Herbert Lionel Adolphus Hart, krytykując tę definicję, przyjął, że wszelkie normy prawne nadają ludziom uprawnienia bądź wskazują sposób dokonania pewnych czynności, co nie ma nic wspólnego z groźbą. H.L.A. Hart twierdził, że prawo jest związkiem reguł pierwotnych, nakładających na obywateli uprawnienia i obowiązki, a także reguł wtórnych, określających sposób wprowadzania, zmieniania, usuwania i interpretowania reguł pierwotnych; druga reguła, wtórna, pozwala stwierdzić, które reguły prawne można uznać za obowiązujące⁹. „Prawie we wszystkich językach – pisał Eugeniusz Jarra – wyraz *prawo* (*droit, diritto, Recht*) zawiera w sobie dwa pojęcia, używanym będąc do oznaczenia zarówno wyprodukowanych przez społeczeństwo norm kategorii prawnej (*norma agendi*), jak i swobody działania, występującej na zasadzie owych zbiorowych kryteriów w każdym konkretnym stosunku społecznym, którego dotyczyć (*facultas agendi*)”. Autor zwracał uwagę, że różnica znaczenia ujawnia się w zwrotach uwydatniających albo prawo przedmiotowe (obiektywne), albo prawo podmiotowe (subiektywne), przy czym nawet w jednym zdaniu termin ten może występować w dwóch znaczeniach, np. „Obowiązujące prawo cywilne daje właścicielowi prawo posiadania rzeczy”. W pierwszym użyciu słowa *prawo* chodzi o przepis postępowania, w drugim o zakres działania¹⁰. W ogólnej teorii prawa E. Jarra przyjął, że w języku potocznym prawem jest nazywany sposób postępowania, powtarzający się, a więc ogłaszane przez władze ustawy i rozporządzenia, orzecznictwo sądów, a także posiadające autorytet komentarze czy utwory naukowe, tylko dlatego, że wywołują one w psychice odpowiednie reakcje. Prawo jest zatem objawem organizacyjnej psychiki człowieka, bierze z niej początek, istnieje i ma moc obowiązującą. Dlatego przez normę prawną „rozumieć należy te wyobrażenia, które dzięki psychice prawnej danego środowiska istnieją u jego

zatem prawa ze zdaniem komunikującym to prawo w naukach przyrodniczych i w odniesieniu do praw językowych.

⁹ Zob. Hart 1998: 116-117, por. Stelmach, Brożek 2004: 116-118.

¹⁰ Zob. Jarra 1922: 131-132 [w cytatach pisownia została unowocześniona]. Eugeniusz Jarra 1881 – 1973, historyk filozofii prawa i myśli politycznej, prawnik, dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego 1924–1928, wykładowca w Oxford University.

członków w związku z określonymi faktami, otrzymującymi przez to charakter faktów normatywnych”. Taka definicja normy prawnej wyklucza postulat pojmowania przepisów prawnych zgodnie z przypuszczalną wolą ich autora-prawodawcy, jak również teorię przyjmującą, że z chwilą ogłoszenia ustawa otrzymuje istnienie niezależne i ma się dostosować do zmiennych warunków środowiska. Charakter imperatywu, który brzmi w formie nakazu bądź zakazu, ma więc norma prawna zgodnie z naturą przeżyć prawnych¹¹.

Z opisu tego wynika, że prawem w znaczeniu najogólniejszym jest kategoryalny stan rzeczy, zakomunikowany w zdaniu, a nie zdanie komunikujące sam stan rzeczy (Zawadowski), a zakomunikowanym stanem rzeczy w formie nakazu bądź zakazu jest naturalna świadomość normatywna człowieka (Jarra).

Według Romana Tokarczyka istotą prawa jest fakt racjonalno-psychiczny obecny w naturze ludzkiej, zdolnej do moralnego osądu w sferze powinności ludzkiego działania. Jeżeli przyjmuje się, że prawem są normy postępowania, które wyrażają wolę państwa i obowiązują ze względu na konieczność posłuchu wobec autorytetu politycznego, a także z obawy przed sankcją, to w prawie pozytywnym do przeżyć indywidualnych sprowadza się wartości prawne jako zasady prawa z woli ustawodawcy. Toteż według własnej woli ustawodawca reguluje stosunki należności i powinności osób, nie zawsze kierując się prawami naturalnymi¹².

1.3. Przyjmuje się powszechnie, że rozważania na temat społecznej i psychicznej strony prawa, jakkolwiek uzasadnione w wielu szczegółach, nie wyczerpują całości zagadnienia prawa. Jeśli bierze się pod uwagę, że istnienie prawa ma charakter podmiotowy, to przez prawo najogólniej rozumie się prawidłowość, która wyraża się w obiektywnym porządku rzeczy związanym z działaniem i celem. Prawidłowość dotyczy zarówno faktu, jak i relacji do rzeczy. W książce *Człowiek i prawo naturalne* Mieczysław Albert Krąpiec napisał, że „zwłaszcza działanie regularne i konieczne, jest zawsze działaniem uprzedmiotowo-

¹¹ Zob. Jarra 1922: 204-208.

¹² Zob. Tokarczyk 2004: 170. Roman Andrzej Tokarczyk, 1942–, prawnik, filozof prawa, profesor zwyczajny, nauczyciel akademicki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

wionym, działaniem względem (w stosunku do) czegoś i kogoś. W samo zatem działanie, jako łączące podmiot działający z przedmiotem, jest już wpisana «relacja jako byt między». Nie znaczy to, że samo działanie jest relacją, lecz znaczy to, że wszelkie działanie (a zwłaszcza działanie naturalne) powoduje relację między podmiotem a przedmiotem¹³. Z tego autor wnioskuje, że w działaniu naturalnym i regularnym objawia się prawo jako stała relacja działającego podmiotu, a jeżeli „owo ukierunkowanie działania przebiega zgodnie z naturą bytu działającego oraz bytu będącego przedmiotem działania, mówimy wówczas, że byt działa «prawidłowo», zgodnie z prawem”¹⁴. Autor pisał:

Wstępne zatem rozumienie wyrażenia „prawo” wskazuje: a) relację człowieka do rzeczy, którą dysponuje lub która leży w zasięgu jego dyspozycji; b) na moralną możliwość czynienia lub posiadania czegoś; c) na zespół norm lub reguł prawnych; d) na naukę prawa¹⁵.

Zaznaczył jednak:

Dwa ostatnie rozumienia prawa są pochodne od rozumienia bardziej podstawowego i dlatego należy zwrócić baczniejszą uwagę na sensy pierwsze: prawa jako relacji i jako moralnej możliwości¹⁶.

Mieczysław A. Krąpiec przyjął, że z istnieniem prawa spotykamy się wszędzie, gdzie zachodzi działanie związane z celem. Tak w przyrodzie, jak i wśród ludzi prawo istnieje, jeśli działanie przebiega prawidłowo. Wśród ludzi prawo bytuje w postaci relacji człowieka do rzeczy niezależnie od ustawodawcy, lecz jako powinność-należność, określana łacińskim słowem *debitum*. Z tej relacji, która jest zjawiskiem naturalnym, wywodzą się prawa podmiotowe. Dwie strony prawa w relacji interpersonalnej – strona egzystencjalna jako fakt społeczny prawa (łac. *ius*, pol. *prawo podmiotowe, uprawnienie, prawo do czegoś*) i strona esencjalna jako treść prawa w kategoriach obowiązywania (łac. *lex*, pol. *prawo obiektyw-*

¹³ Zob. Krąpiec 1993: 21-22.

¹⁴ Zob. Krąpiec 1993: 22-23. Por. relacja interpersonalna w prawie, rozdz. VI, pkt 1.1.4.

¹⁵ Zob. Krąpiec 1993: 23.

¹⁶ Zob. Krąpiec 1993: 24.

ne, norma prawna, system norm prawnych) – dotyczą samego zjawiska prawa¹⁷. „Zapodmiotowione w umyśle prawodawcy” i „przyporządkowane do realizowania w społeczności” prawo, które ma status bytowy w postaci normy prawa przedmiotowego, winno być dokonane lub niedokonane przez ludzkie postępowanie. Ma bowiem bytowy status jako czyste przeżycie psychiczne, dla każdego człowieka inne, istniejące w postaci sądu praktycznego o konieczności realizowania dobra, które brzmi „dobre należy czynić”. Ta jednak norma prawa naturalnego przedstawia rzecz mgliście (*actu confuse*), afirmuje istnienie rzeczy nie formułując jednoznacznej treści¹⁸. W każdym z ujęć prawa uznaje się, że prawo samo w sobie jest wartością pozytywną. Autor uzasadniał:

Rozróżnienie prawa podmiotowego, czyli prawa pojętego jako „uprawnienie do”, oraz prawa obiektywnego, czyli „prawa-normy”, jest dokonywane ze względu na nieco inną funkcję tego, co najogólniej określa się jako „prawo”. Oba określenia dotyczą (powinny dotyczyć) jednak tego samego bytu (znacząc co innego), o ile ujmujemy ten byt od strony bytowo-egzystencjalnej (*ius*) lub od strony treściowej (*lex*). Prawo bowiem [...] ma zdeterminowany charakter, jeśli jest ogólnie wiadome, jakie czynności (konkretnie – w jakim zakresie, kiedy itd.) należy wykonać oraz jak można o takie czynności ewentualnie się upomnieć. Zdeterminowanie dla prawa jako *ius* nadaje prawo jako norma – *lex*. *Ius* jednak i *lex* to dwa aspekty tego

¹⁷ M. A. Krąpiec przypomina – za św. Tomaszem z Akwinu (1225-1274, włoski teolog i filozof, dominikanin, Doktor Kościoła) – o pokrewieństwie łac. *lex* z czasownikiem *ligare* ‘wiązać; wybierać (co jest najlepsze)’, co sugeruje, że „prawa są «więzami» i społeczeństwa, i postępowania ludzkiego” nałożonymi rozporządzeniem rozumu ze względu na dobro wspólne w trosce prawodawcy o społeczność. Przytacza także definicję Tomaszową: „prawem-normą nazwiemy jakieś rozporządzenie rozumu, promulgowane ze względu na wspólne dobro przez tego, do którego należy troska o społeczność”. Wiążącą moc nadaje prawnym normom promulgacja, która zobowiązuje ludzi do postępowania według reguły prawnej. Autor prowadzi rozważania na podstawie rozwiązań św. Tomasza z *Sumy teologicznej*, I-II, q.90, zob. Krąpiec 1993: s. 33-39.

¹⁸ Zob. Krąpiec 1993: 42-47. Autor podkreśla, że rozumienie struktury bytu intencjonalnego jest kluczowe dla interpretacji charakteru ludzkiego poznania, teorii kultury, artystycznej i estetycznej koncepcji dzieła literackiego, koncepcji normy prawnej, a także koncepcji materii.

samego przedmiotu, gdzie raz kładziemy nacisk na sam fakt należny, drugi raz na treść tego faktu¹⁹.

Istotne zatem jest rozróżnienie subiektywnego prawa podmiotowego jako faktu prawa w relacjach międzyosobowych, będącego „egzystencjonalną stroną prawa” do tego samego przedmiotu, a także jako obiektywnego prawa pozytywnego, będącego „esencjalną stroną analogicznej treści prawa” jako norma prawna określająca tylko częściowo i aspektowo interpersonalną relację prawną²⁰.

Tak więc prawo jako fakt racjonalno-psychiczny osądzany w sferze powinności ludzkiego działania jest obecne w naturze ludzkiej zdolnej do moralnego osądu w ferze powinności ludzkiego działania, a jako norma postępowania sprowadza się do przeżyć indywidualnych (R. Tokarczyk). Prawo objawia się racjonalnie jako stała tendencja działającego prawidłowo podmiotu w kategoriach należności i powinności, związana z celem. Może się jednak realizować na dwa sposoby: istnieje jako „uprawnienie do” (*ius*) oraz jako „prawo-norma” (*lex*), przy czym *ius* jest zdeterminowane przez *lex* (M.A. Krąpiec)²¹. W wyjaśnianiu istoty prawa zmagają się przeciwstawne kierunki – pozytywizm prawniczy, klasyczna teoria prawa naturalnego oraz teoria prawa naturalnego o zmiennej treści²².

1.4. Filozoficzne, prawnicze i lingwistyczne zagadnienia prawoznawstwa sprowadza się zatem do istoty prawa, poznawalności prawa oraz do świata wartości w prawie. Filozofii prawa poddaje się metodologię dyscyplin prawniczych i lingwistycznych, traktujących prawo jako wyrażenia językowe, których celem są działania ustawodawcze, a także jako fakty społeczne i przeżycia

¹⁹ Zob. Krąpiec 1993: 25-31. Autor przedstawił aspekty teoretyczne bytowego charakteru prawa w ogólności oraz bytowego charakteru normy prawnej.

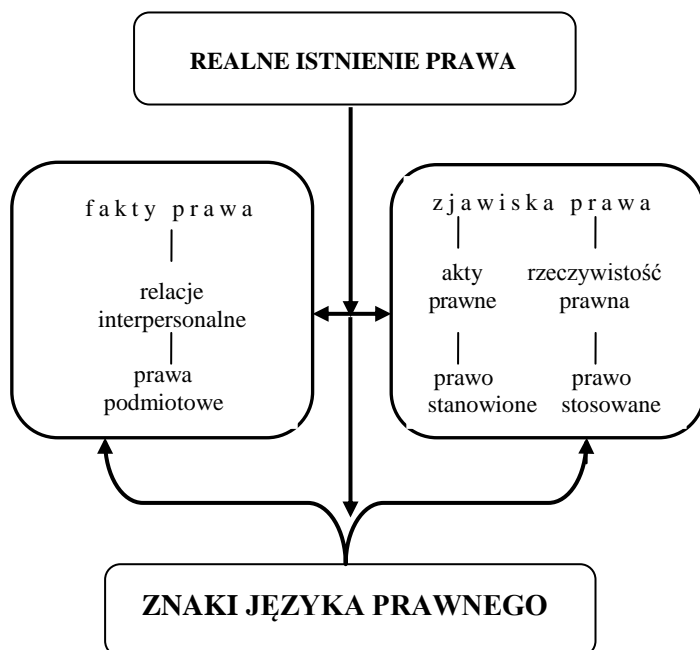
²⁰ Zob. Krąpiec 1993: 33.

²¹ Terminy *ius* jako abstrakcyjne pojęcie prawa oraz ucieleśnienie tego prawa w formie ustaw jako *lex*, jak przypomniała ostatnio Maria Zabłocka, wyraźnie zostały rozróżnione już w prawie rzymskim, zob. Zabłocka 2010: 10.

²² Charakterystyka tych kierunków, jak również obszerna literatura na ten temat, zob. Dutkiewicz 1996: 48-62.

psychiczne w postępowaniu obywateli poddanym kontroli państwa. Schemat 1. przedstawia fakty prawne i zjawiska realnego istnienia prawa konotowane przez znaki języka prawnego.

Schemat 1. Ontologiczna natura prawa

Źródło: opracowanie własne.

Znaki języka prawnego konotują prawo jako fakty istniejące w relacji interpersonalnej, z której wywodzą się prawa podmiotowe, a także konotują prawo jako istniejące zjawiska prawa stanowionego w aktach prawnych utrwalonych w tekstach prawnych oraz jako realna rzeczywistość prawna, w której obowiązuje stosowanie prawa stanowionego²³.

W metodologii normatywistycznej, spopularyzowanej przez pozytywizm prawniczy, proponuje się szerokie rozumienie powinności na płaszczyźnie logiczno-językowej. Przyjmuje się, że prawem są

²³ Zwrot prawniczy *prawo obowiązuje* znaczy, że prawo znajduje zastosowanie, zob. Ziemiński 1995: 18.

normy ustanawiające nakazy, zakazy lub dozwolenia na uprawnienie do zachowania się jednego podmiotu prawnego, skorelowane w ramach praw podmiotowych z obowiązkiem działania drugiego podmiotu prawnego. W nauce o systemach reguł powinnościowych bada się fakty prawa i zjawiska prawa w zwrotach językowych.

Reguły powinnościowe w języku prawnym analizuje się także w nawiązaniu do teorii prawa naturalnego w związku z prawidłowym działaniem jako relacją działającego podmiotu względem czegoś i kogoś, czyli działaniem zgodnym z prawem, jako moralną możliwością czynienia dobra w relacjach interpersonalnych i społecznych.

Lingwistyczne badanie prawa sprowadza się do analizy języka prawnego ze względu na normy prawne wyrażane znakami językowymi. Metody lingwistyczne zmierzają do odpowiedzi na pytanie o to, czym jest prawo jako zjawisko językowe, czym są akty prawne tworzące prawo stanowione, jakie są struktury języka wyrażające akty prawne, co jest przedmiotem stanowienia oraz jaka jest relacja przedmiotu stanowienia do rzeczywistości prawnej w stosowaniu prawa.

Odnosząc badanie nad językiem prawnym do ontologicznej, epistemologicznej i aksjologicznej natury prawa, należy uwzględnić, w jaki sposób język ujmuje bytowy charakter prawa jako systemu norm prawnych. Stawia się pytanie, jak relacje interpersonalne podmiotów prawnych są poznawane i wyrażane przez użycie języka prawnego.

2. Kierunki badań języka prawnego

Stanowiska badawcze prawników w płaszczyźnie językowej są warunkowane metodami logicznymi rekonstrukcjonizmu, deskrypcjonizmu i semiotyki logicznej. Lingwistyczne kierunki badań języka prawnego uwzględniają założenia metodologiczne językoznawstwa ogólnego, strukturalizmu i funkcjonalizmu

oraz semiotyki językoznawczej. Przegląd kierunków badań dla celów wykładni prawniczej zamieścił Andrzej Malinowski w książce *Polski język prawny*. Prawnicze i lingwistyczne perspektywy oraz kierunki badań języka prawnego przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Perspektywy i kierunki badań języka prawnego

PERSPEKTYWY	KIERUNKI
PRAWNICZE	<ul style="list-style-type: none"> • rekonstrukcjonizm • deskrypcjonizm • semiotyka logiczna
LINGWISTYCZNE	<ul style="list-style-type: none"> • językoznawstwo ogólne • strukturalizm i funkcjonalizm • semiotyka językoznawcza
SEMIOTYKA LOGICZNA I LINGWISTYCZNA	<ul style="list-style-type: none"> • semantyka: znaczenie wyrazów, zwrotów i zdań normatywnych, właściwości aksjologiczne słownictwa, aparat pojęciowy i terminologiczny niezbędny do ścisłego wyrażania treści prawnych • syntaktyka: powiązania między częściami aktu normatywnego, struktura wewnętrzna przepisów prawnych i zdań normatywnych, predykaty i argumenty zdań normatywnych • pragmatyka: funkcje pełnione przez wypowiedzi i sposoby posługiwania się językiem prawnym w ujęciu socjologicznym lub psychologicznym

Źródło: opracowanie własne w nawiązaniu do książki Andrzeja Malinowskiego.

Według autora, analiza tekstów prawnych w kategoriach logicznych, albo porównanie struktur języka prawnego ze strukturami języka powszechnego, zmierza do „uporządkowania teoretycznego problematyki normy prawnej, wykładni prawa i wnioskowań prawniczych”²⁴.

²⁴ Zob. Malinowski 2006: 18.

Lingwistyczny charakter badań języka prawnego obli-
guje do posługiwania się narzędziami teorii języka, teorii tekstu
i teorii komunikacji językowej. Rozważaniom podlega definicja
języka prawnego w kontekście ontologicznej natury prawa,
czysto teoretyczne poznanie zjawiska prawa, podłoże obowią-
zywania prawa oraz zasady realnego istnienia prawa; uwzględ-
nia się też teorie prawoznawcze dotyczące formalnych aspektów
norm prawnych i systemów norm prawnych, a także reguł two-
rzenia i interpretowania prawa.

2.1. Logiczna i prawnicza analiza języka prawnego

W rekonstrukcjonizmie analiza oraz interpretacja języka prawne-
go zmierza do usuwania wieloznaczności w tekście prawnym
i nadania tekstowi walorów logicznych. W deskrypcjonizmie
bada się nieostrość i wieloznaczność wyrażen w kontekście, to
jest przy opisie różnych wersji znaczeń językowych w regułach
użycia języka²⁵.

Rekonstrukcjonizm jest oparty na założeniach logiki
formalnej. Badania zmierzają do opracowania definicji logicz-
nych pojęć i do usuwania wieloznaczności zdań metodą rekon-
strukcji formalnej, co ma na celu odkrycie logicznej struktury
języka prawnego, przydatnej w analizach prawniczych. Badacz
szuka odpowiedzi na pytania o status logiczno-ontologiczny
zdań normatywnych za pomocą sformalizowanego rachunku
zdań z użyciem zwrotów: *jest obowiązkowe, jest zakazane, jest
dozwolone, jest indyferentne*. Uwzględnia dane logiki deon-
tycznej twierdząc, że system taki nie jest jednak wolny od para-
doksów.

Z kolei deskrypcjoniści negują przydatność logiki
w wykładni prawniczej, postulują analizę reguł użycia języka,
uwzględniają znaczenie wyrażen w kontekście, opisują znacze-
nie i budowę wyrażen języka prawnego, jak również oddziały-
wanie wypowiedzi sformułowanych w tym języku. Badaniu

²⁵ Zob. Zirk-Sadowski 2000: 105.

deskrypcjonistycznemu przepisów prawnych podlegają powiązania formalne i funkcjonalne zbiorów wypowiedzi w tekście prawnym, które prowadzą do merytorycznej wykładni tekstów, a także do systemowych uwarunkowań interpretacyjnych.

Jerzy Stelmach i Bartosz Brożek, zwracając uwagę na płynność granic obu tych nurtów metodologicznych, przedstawiają cztery grupy metod stosowanych przez prawników i teoretyków prawa, a są nimi: logika, analiza, argumentacja i hermeneutyka. W logice i analizie kładzie się nacisk na rozumowanie i wnioskowanie. Argumentacja polega na wyjaśnianiu sposobów oceny i porównywania różnych argumentów oraz na próbie szukania cech strukturalnych w tej dziedzinie. W analizie i hermeneutyce, szczególnie w hermeneutyce analitycznej, na pierwsze miejsce wysuwa się tekst i jego interpretację. Wszystkie te metody prawnicze łączy odniesienie do ludzkiego myślenia²⁶.

Nawiązując do logicznych teorii analizy języka w polskiej teorii prawa, Stefan Grzybowski opracował strukturę i koncepcję znaczenia normy prawnej²⁷. Jerzy Wróblewski zastosował do analizy norm emotywną koncepcję znaczenia, wiążąc funkcję normy z jej znaczeniem, podobnie jak Kazimierz Ajdukiewicz zdanie i sąd. Z treści przepisów prawnych teoretycy prawa odtwarzali normy prawne generalne wysłowione w przepisach prawnych oraz warunki i okoliczności ich obowiązywania²⁸. Konceptualizacji poddali postępowanie podmiotów stosunków prawnych, opisali relatywizację znaczenia zwrotów językowych wchodzących w skład normy do normy jako całości, uzasadnili logicznie, że zwroty te mają sens dlatego, że są częściami normy²⁹. Dzięki rekonstrukcji formalnej zdań normatywnych i zdefiniowaniu pojęć prawniczych, a także

²⁶ Zob. Stelmach, Brożek 2004: 37-40. Kierunek hermeneutycznej interpretacji prawniczej reprezentuje Henryk Leszczyzna. Autor przyjął, że interpretacji hermeneutycznej podlega tekst prawny i leksyka tego tekstu, zob. Leszczyzna 1996: 27-28, jak również, że wyjaśnianie, rozumienie i interpretacja języka tekstów prawnych ma „badać reguły i normy przekazu znaku-sensu od prawodawcy (nadawcy) do właściwych adresatów (odbiorców), zob. Leszczyzna 1996: 104.

²⁷ Zob. Grzybowski 1961.

²⁸ Szerzej na ten temat zob. rozdz. III, pkt 1.2.

²⁹ Zob. Wróblewski 1959, Woleński 1972, Opalek 1974.

dzięki opracowaniu zasad interpretacji przepisów prawnych według derywacyjnych reguł rekonstrukcji norm prawnych zostały stworzone warunki do badań lingwistycznych³⁰.

Zwrot metodologiczny w naukach humanistycznych XIX i XX wieku ukierunkował prawoznawstwo w stronę badań struktury języka prawnego oraz semantyki, syntaktyki i pragmatyki języka prawnego³¹. Marek Zirk-Sadowski zwrócił uwagę, że zainteresowanie psychiczną sferą zjawisk prawnych zostało z powodzeniem zastąpione w filozofii języka metodami analizy znaczenia wypowiedzi w kategoriach prawdy lub fałszu w zdaniach normatywnych i ocenach, które nie przedstawiają bytu jako stanu rzeczy, lecz są twierdzeniami powinnościowymi i wartościującymi. W analitycznych koncepcjach filozofii prawa zainteresowanych logicznymi badaniami norm jako wypowiedzi językowych – pisał autor – Georg Henrik von Wright, fiński filozof prawa, opracował teorię zdań deontycznych, czyli wypowiedzi, które opisują treść norm lub stwierdzają ich obowiązywanie. Logika deontyczna von Wrighta miała służyć poprawności rozumowań prawniczych, lecz Alf Ross udowodnił, że prowadzi ona do paradoksów. Toteż w analizie logicznej prawa jako zjawiska językowego badaniu pluralizmu standardów interpretacji świata poprzez język dały początek poglądy Ludwiga Wittgensteina na temat gier językowych. Na analityczną koncepcję filozofii prawa miała wpływ także filozofia języka naturalnego angielskiego filozofa Johna L. Austina, czołowego przedstawiciela oksfordzkiej szkoły analitycznej, na temat performatywnego aspektu języka, traktująca język jako zdarzenie społeczne. M. Zirk-Sadowski wskazał, że te europejskie kierunki filozofii analitycznej oraz silna tradycja badań logicznych języka w Kole Wiedeńskim i w szkole lwowsko-warszawskiej ukie-

³⁰ Szczególnie chodzi tu o derywacyjną koncepcję wykładni prawniczej, zob. Zieliński 1972 oraz Zieliński 2002 i następne wydania.

³¹ Zob. Wróblewski J. 1959: 11-49. Autor przedstawił zasadnicze poglądy na znaczenie zwrotów językowych w ujęciu semiotycznym z odniesieniem do kwestii rozumienia i ustalenia znaczenia znaków języka w wykładni prawa, a więc do ustalenia znaczenia norm zawartych w przepisach prawnych.

runkowały badania nad językiem prawnym w Polsce. Pod wpływem tych badań w filozofii Czesław Znamierowski opracował semiotykę najważniejszych terminów dla nauki o państwie. Kontynuatorem jego myśli był Zygmunt Ziemiński, realizujący program precyzowania języka prawnego i badania terminów prawnych w różnych kontekstach znaczeniowych. Jego zasługą jest rozróżnienie języka tekstów prawnych od języka norm prawnych. Dyrektywalna koncepcja języka Kazimierza Ajdukiewicza dała podstawę teorii wykładni prawa Jerzego Wróblewskiego. Rozszerzając dyrektywalną koncepcję znaczenia językowego, Wróblewski rozważył kwestię sensowności norm i semantykę zdań w odniesieniach normatywnych oraz rozróżnił znaczenie psychologiczne i językowe normy³².

2.2. Lingwistyczne kierunki badań języka prawnego

Badania lingwistyczne języka prawnego zależą od przyjętych konwencji i celu. Myślą przewodnią jest wyodrębnienie cech ważnych, a pominięcie cech nieistotnych mowy ustawodawcy. Cechy ważne języka to te, które mają charakter społeczny w przeciwieństwie do indywidualnego procesu mówienia, charakter abstrakcyjny w przeciwieństwie do konkretnych procesów mówienia i zrozumienia, a także trwałe istnienie w czasie w przeciwieństwie do przemijania procesu mówienia i zrozumienia. Badaniom lingwistycznym podlega system języka prawnego oraz realizacja systemu w tekstach prawnych.

Metodami językoznawstwa ogólnego bada się leksykę i gramatykę w dawnych i współczesnych tekstach prawnych, z których można wyabstrahować to, jak system etnicznego języka powszechnego został przystosowany do wyrażania treści prawnych. Badanie leksyki zmierza do opisu sposobu wyrażania prawniczych pojęć. Obejmuje także analizę struktury pól leksy-

³² Zob. prawo jako zjawisko językowe: Zirk-Sadowski 2000: 95-110. Na temat performatywnego aspektu języka prawnego, zob. rozdz. I, pkt. 3.3.3., zob. też rozdz. V, pkt 3.2.

kalno-semantycznych terminów prawnych, ich ewolucję, mechanizmy wzbogacania zasobu prasłowiańskiego w języku polskim w wyniku rodzimych procesów derywacji morfologicznej, derywacji syntaktycznej i neosemantyzacji³³. Badaniom semantycznym są poddawane podstawowe terminy prawne w dobie staropolskiej z odniesieniami do współczesnych pojęć prawnych na tle ogólnosłowiańskim³⁴. Słownictwo współczesnego języka prawnego podlega opracowaniu w związku z rekonstrukcjonistyczną wiedzą prawniczą³⁵. W składni bada się realizację gramatyczną wzorca normy prawnej w zabytkach prawodawstwa i we współczesnych tekstach aktów prawnych³⁶. Interpretacji podlegają wszelkie elementy języka we wzajemnym powiązaniu w ramach struktur językowych w jakimś stopniu autonomicznych. Język jest traktowany jako byt materialny, który można opisać jako system znaków czy form wyrażania. Lingwistyka strukturalna koncentruje się na badaniu abstrakcyjnej struktury formalnej języka, sprowadzając język do słownika jednostek pierwotnych i do reguł tworzenia tekstów z tych jednostek. System znaków języka bada się w stosunkach opozycji pod względem ich wartości i funkcji na poziomie wyrażania oraz na poziomie kontekstu nieobecnego. Celem badań jest odkrycie struktur języka prawnego (*langue*), w strukturach tekstu prawnego (*parole*), tworzonego w danym języku etnicznym. Do badania języka tworzy się modele składniowe na wzór gramatyki generatywnej. Badania strukturalne korespondują więc z logicznym rekonstrukcjonizmem.

Postulatem lingwistycznych badań języka prawnego jako systemu realizowanego w aktualnych tekstach prawnych, inspirowanych książką Bronisława Wróblewskiego, jest uwzględnienie ontologicznego statusu prawa. Język prawny jest ujmowany jako zespół działań podmiotu stanowiącego prawo. Badaniom podlegają akty mowy ustawodawczej, semantyka

³³ Kompleksowe badania historyczne słownictwa prawnego, zob. Zajda 2001.

³⁴ Zob. Malinowska 2012, Szczepankowska 2004, Lizisowa 1995, 2000.

³⁵ Zob. Choduń 2007. Autorka analizuje terminologię, związki frazeologiczne i zestawienia wielowyrzowe oraz wpływ sytuacji komunikacyjnej na dobór słownictwa w tekstach aktów prawnych.

³⁶ Zob. Lizisowa 1995, 1998, 2006, 2008, 2010.

i struktura tekstu aktu ustawodawczego, proces komunikacji językowej w stanowieniu prawa, jak również prawidłowości przekodowania języka prawnego w wykładni prawa oraz w językach opisujących rozumienie, interpretację i ocenę prawa wobec wartości aksjologicznych reprezentowanych przez ustawodawcę i interpretatorów.

2.3. Semiotyka logiczna i lingwistyczna

Badania języka prawnego są ukierunkowane na znaki języka jako narzędzia komunikacji oraz na język jako właściwość ludzkiej mowy. Celem badań prawniczych i językoznawczych są właściwości semiotyczne języka prawnego. Badania semiotyczne obejmują: 1) semantykę, tj. głównie słownictwo, znaczenie syntagm normatywnych i definicje legalne; 2) syntaktykę, a więc predykaty i argumenty zdań normatywnych, strukturę wewnętrzną i powiązania między częściami tekstu aktu prawnego oraz powiązania wewnątrzsystemowe aktów prawnych; 3) pragmatykę, czyli funkcje pełnione przez wypowiedzi języka prawnego, a także sposoby posługiwania się językiem prawnym. W semantyce badaniom podlegają związki między formą znaku a jego znaczeniem. Przedmiotem badań syntaktycznych jest budowa formy znakowej; wyodrębnia się jednostki podstawowe w znakach złożonych i bada się reguły połączeń w znakach dwuklasowych. Badania pragmatyczne są ukierunkowane na związek formy i znaczenia znaku, występującego w funkcji symbolicznej, ekspresywnej i impresywnej, z użytkownikiem znaku – ze szczególnym ukierunkowaniem na jego funkcję normatywną.

Znaki języka traktuje się jako przedmioty wykorzystywane przez nadawcę i nastawione na interpretację przez odbiorcę na podstawie formy i komunikowanej treści symbolicznej. Użycie znaków językowych bada się w perspektywie celów komunikacyjnych jako rezultatów czynności mówienia. Efektem prymarnym użycia znaków języka prawnego jest bowiem

akt porozumiewania się ustawodawcy z adresatem jego wypowiedzi, a rezultatem jest stanowienie prawa utrwalone w postaci tekstu aktu prawnego³⁷.

2.3.1. Wspólną perspektywę badań prawniczych i lingwistycznych przedstawia semiotyczna teoria znaku, zajmująca się typologią, postacią oraz rolą, jaką pełnią znaki charakterystyczne dla języka prawnego w procesie stanowienia norm prawnych. Bada się zjawiska warunkujące porządek w użyciu znaków języka, kategorie interlokutorów oraz cel konwersacyjny uczestników komunikacji. Badania są skierowane na wzajemne oddziaływanie w komunikacji językowej formy i funkcji znaków językowych, między którymi nie ma prostych relacji. Aspekty organizacji środków językowych przedstawiają użycie danej formy jako natężenie informacyjne składników zdania i tekstu w związku z kontekstem. W centrum zainteresowania pojawia się tekst prawny jako forma działania społecznego, badany metodami socjolingwistyki³⁸. Uwzględnia się także psychologiczne warunki funkcjonowania języka, przyjmując, że istnieją zintegrowane w mózgach struktury ludzkiego myślenia o rzeczywistości świata pozajęzykowego, poznawalnego poprzez obserwację reguł językowych, którymi faktycznie ludzie się z sobą komunikują³⁹. Różnorodność paradygmatów naukowych w badaniach nad językiem prawnym zmienia jednostronne podejście do lingwistycznego statusu zjawiska języka⁴⁰.

W opozycji do innych tekstów komunikujących prawo, teksty prawne bada się więc jako dyskurs prawny⁴¹. Realizacje

³⁷ Por. semiotyczne podstawy języka, Bańczerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 30-41.

³⁸ Socjolingwistyczny kierunek badań języka prawnego zapoczątkował Tomasz Gizbert-Studnicki, zob. Gizbert-Studnicki 1986.

³⁹ Zob. Grucza F. 1997: 16.

⁴⁰ Język prawny jest przedstawiany jako: język rodzajowy, język specjalistyczny, rejestr językowy, język normodawcy prawnego/ustawodawcy, idiolekt racjonalnego ustawodawcy, a nawet jako tekst przepisów prawnych czy kod słowny, zob. Malinowski 2006: 21.

⁴¹ Szerzej na temat badań języka prawnego w aspekcie pragmatycznym jako dyskursu prawnego, zob. Lizisowa 2006: 17-29. Autorka przyjmuje (z inspiracji Anny Duszak, por. Duszak 1998: 21-28), że interpretacja tekstu w ramach dyskursu jest kontynuacją klasycznej retoryki akcentującej związek skutecznego sposobu przemawiania z efektem przema-

tekstowe dyskursu prawnego powodują kombinacje i transformacje środków językowych powszechnego języka, które sprowadzają się do powstania systemu języka prawnego, realizowanego we wzorcu tekstowym wypowiedzi ustawodawczej. Ze względu na gatunek wypowiedzi ustawodawczej, organizację i strukturę tekstu, składnię zdań, morfologiczne środki wyrazu i semantyczną organizację słownictwa odkrywa się w tekstach prawnych cechy języka prawnego, będącego swoistą odmianą języka urzędowego, w którym nakazy postępowania są motywowane czynnikami ze sfery władzy.

Do badań nad tekstem i dyskursem prawnym dostosowano aparat badawczy tekstologii. Karolina Gortych-Michalak podaje przykłady polskiej i światowej literatury naukowej na temat badań semiotyki, socjolingwistyki, teorii tekstu i teorii komunikacji z perspektywy relacji języka i prawa, interakcji pomiędzy podmiotami prawnymi a instytucjami prawnymi oraz z perspektywy dyskursu prawnego⁴². Autorka zwraca uwagę na stosowność eklektycznych metod badawczych, które uwzględniają osadzenie tekstu w rzeczywistości rodzajowej stworzonej przez prawo stanowione, przez zdarzenia komunikacji prawnej oraz przez urzeczywistnienie intencji ustawodawcy reprezentującego także odbiorców tekstów prawnych.

wiania, uwzględnia strukturalistyczne ujęcie związku między kulturą a językiem oraz funkcjonalność tekstu w kontekście jego użycia, uwzględnia też różne aspekty organizacji tekstu, związki pomiędzy językiem a kontekstem, analizę konwersacyjną w teorii aktów mowy i w teorii współdziałania komunikacyjnego. Przyjmuje, że akt komunikacji w języku prawnym obejmuje dyskurs prawny, który jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do pojęcia tekstu prawnego, ponieważ poza tekstem obejmuje także czynniki pozajęzykowe, takie jak sytuację użycia wyrażeń językowych i uczestników użycia języka. W niniejszej pracy rozróżnia się pojęcia języka, tekstu i dyskursu, traktując język jako mowę i zarazem jako system znaków językowych, tekst jako zdarzenie komunikacyjne o charakterze strategicznym w kategorii procesu i zarazem jako produkt komunikacji, dyskurs jako zjawisko stanowiące konkretną wypowiedź oraz jako konstrukt teoretyczny. Jerzy Pieńkoś wyróżnia trzy rodzaje dyskursów o tematyce prawnej: tekst ustawy nazywa dyskursem ustawodawczym (legislacyjnym), dyskursem sądowym (jurysdykcyjnym) nazywa orzeczenia sądowe, natomiast paremie prawnicze zalicza do dyskursu zwyczajnego, Zob. Pieńkoś 1999:18.

⁴² Zob. Gortych-Michalak 2013: 75-86.

2.3.2. Metody lingwistyczne analiz języka prawnego ocenia A. Malinowski z pozycji przydatności wyników badań dla prawnika. Na pierwszym miejscu stawia inżynierię lingwistyczną zajmującą się systemami rozpoznawania i generowania mowy w języku naturalnym w powiązaniu z programem pozyskiwania wiedzy prawniczej oraz maszynowe tłumaczenie tekstów metodami językoznawstwa matematycznego i statystycznego. Empiryczne badania języka prawnego mają dla prawnika o tyle sens, o ile są przydatne w wykładni prawniczej do wykrycia prawidłowości występujących w zbiorze tekstów legislacyjnych.

Zainteresowania badaczy w dyscyplinach naukowych prawoznawstwa i lingwistyki są różne. Prawnicy badają prawo poprzez język tekstów prawnych, lingwiści badają język prawny w perspektywie teorii prawa⁴³. W lingwistycznej metodologii badań języka prawnego uwzględnia się zasadnicze zdobycze nauk o prawie, a więc językoznawca wpisuje się w nurty filozofii prawa i prawoznawstwa, które dotyczą prawa jako zjawiska językowego. Przyjmując, że ludzie posługujący się danym językiem podobnie reagują na jego znaki, językoznawca traktuje też język prawny jako swoisty zasób formuł i modeli języka etnicznego przyswajanych przez ich powtarzanie z pewnymi innowacjami, które są tworzone w używaniu języka przez analogię do prawniczych modeli norm prawnych⁴⁴.

2.3.3. Badaniom językoznawczym podlegają systemowe cechy gatunkowe języka prawnego zawarte w tekstach prawnych. Zasadniczo przyjmuje się, że komunikowanie specyficznych gatunkowo treści prawnych jako właściwość kategoriałna determinuje reguły tekstu na płaszczyźnie semantycznej. Bada się wówczas odniesienie jednostek tekstowych

⁴³ Pomijam cele praktyczne, z których najważniejszy to tłumaczenie tekstów prawnych.

⁴⁴ Struktura normy prawnej według Stefana Grzybowskiego, zob. Grzybowski 1961. Zob. też. postać słowna i struktura norm postępowania, Ziemiński 2002: 114-120. Szerzej na temat tekstu prawnego jako produktu i procesu komunikacji językowej oraz na temat normy prawnej jako jednostki wypowiedzeniowej w tekście prawnym, zob. Lizińska 2006: 33-43.

wskazujących na wybrany kontekst zjawisk prawnych nie bezpośrednio, lecz poprzez siatkę pojęć prawniczych w danej kulturze prawnej.

2.4. Propozycje uwzględnienia antropocentrycznej teorii języka ludzkiego w analizie języka prawnego

Obecnie zwraca się uwagę na język jako właściwość językową człowieka⁴⁵. Sambor Grucza zaproponował w badaniach lingwistycznych języka prawnego uwzględnienie antropocentrycznej teorii języków ludzkich Franciszka Gruczy. Z ontologicznego punktu widzenia F. Grucza podzielił język ludzki – podobnie zresztą jak w prawoznawstwie B. Wróblewski – na dwie kategorie: rzeczywiste języki konkretnych osób, czyli idiolekty, oraz intelektualne konstrukty, czyli polilekty nie będące rzeczywistymi wspólnymi językami. Według F. Gruczy, polilekt to logiczna suma lub logiczny przekrój dowolnego zbioru idiolektów. „Polilekt rozumiany jako logiczna suma to faktycznie wszystkie części zbioru idiolektów wziętych pod uwagę osób, natomiast polilekt rozumiany jako logiczny przekrój to faktycznie tylko wspólne części idiolektów branych pod uwagę podmiotów zbiorowych – wspólnot”⁴⁶.

W odniesieniu do języków specjalistycznych Sambor Grucza użył określeń: idiolekty specjalistyczne konkretnych specjalistów oraz polilekt specjalistyczny rozumiany jako suma logiczna, albo jako przekrój logiczny zbioru idiolektów wziętych pod uwagę osób⁴⁷. W kategoriach języków specjalistycznych z wyraźnym rozróżnieniem idiolektów i polilektów, których nie należy traktować jako warianty czy odmiany języka ogólnego, zaproponował badanie języków komunikujących

⁴⁵ Zob. Grucza S. 2010.

⁴⁶ Zob. Grucza F. 1993: 25-47, cyt. za Grucza S. 2010: 43.

⁴⁷ Zob. Grucza S. 2010: 50. Rozumienie istoty języka prawnego proponowane przez B. Wróblewskiego oraz S. Gruczę jest zbieżne mimo różnic metodologicznych w opisie języka.

prawo⁴⁸. Celem tych badań ma być odtworzenie relacji zachodzących pomiędzy składnikami języka a pozajęzykową rzeczywistością oraz relacji między językiem prawnym a jego użytkownikami. Problemem badawczym będzie wówczas odtworzenie nieuświadomionej wiedzy językowej wykorzystywanej w posługiwaniu się tym językiem – wiedzy opartej na kompetencji językowej rodzimego użytkownika języka i na kompetencji kulturowej przy rozważaniu, formułowaniu, wypowiedzianiu i rozumieniu różnych szczegółowych problemów prawniczych. Systemowe badania języka prawnego, wykorzystujące heterogenne koncepcje języka i różne podejścia metodologiczne, mogą zmierzać do wyodrębnienia i opisu tych fragmentów systemu znaków języka etnicznego, które ustawodawca w sposób intuicyjny wykorzystuje do komunikowania swoich decyzji ustawodawczych, nadając im taką formę, która może wyrażać treści prawne.

Precyzując znaczenie wyrażenia *język prawny*, zakłada S. Gucza, że zakres znaczeniowy tego wyrażenia nie jest wyznaczony z góry: „Można go ograniczyć tak, że obejmuje on (a) tylko struktury wyrażeniowe (znaczenie węższe) lub (b) struktury wyrażeniowe powiązane ze znaczeniem (znaczenie szersze), bądź (c) struktury wyrażeniowe powiązane ze znaczeniem i regułami komunikacyjnymi (znaczenie najszersze)”. Oznacza to, że język prawny jest zbiorem właściwości językowych, które „trzeba odróżnić [...] jako zbiór elementarnych jednostek wyrażeniowych oraz reguł składania ich w większe jednostki, tj. reguł, według których generowane są jednostki wyrażeniowe (reguł fonemicznych, morfologicznych, syntaktycznych, tekstowych, dyskursywnych) od zbioru już wytworzonych, złożonych jednostek wyrażeniowych (jednostek leksemicznych, syntaktycznych, tekstowych, dyskursywnych). Inaczej mówiąc: języków prawnych nie wolno utożsamiać z wytworzonymi na ich podstawie tekstami prawnymi [...] Języków prawnych nie należy identyfikować z odpowiednimi zbiorami jednostek leksykalnych (terminami), czyli ograniczać ich zakresu przedmiotowego do terminologii, nie uwzględnia to bowiem ani funkcji wiedzy-

⁴⁸ Zob. Gucza S. 2011: 29-44.

twórczych, ani tekstotwórczych języków prawnych [...], należy rozpatrywać je, odnosząc do najszerszego ujęcia języków prawnych, tj. struktur wyrażeniowych powiązanych ze znaczeniem i regułami komunikacyjnymi”. Na płaszczyźnie funkcjonalnej – twierdzi S. Grucza – język prawny jest autonomiczny, lecz na płaszczyźnie konstytuujących go współczynników nie jest pełnym i kompletnym językiem w lingwistycznym znaczeniu tego słowa. Z językiem podstawowym łączy go fonemika, grafemika, morfemika, gramatyka i leksyka niespecjalistyczna, natomiast różnicującymi współczynnikami konstytuującymi są terminologia i tekstemika. Problemem badawczym jest, w jakim stopniu języki komunikujące prawo spełniają funkcje kognitywne, tj. umożliwiają tworzenie, porządkowanie, utrwalanie i transferencję wiedzy prawnej.⁴⁹ Traktując język prawny jako właściwość językową, która jest podzbiorem zbioru wszelkich właściwości ludzi w powiązaniu z ludzkimi mózгами przyjmuje, że ludzie posługujący się danym językiem podobnie reagują na jego znaki. Idealne konstrukty jako polilekty określa mianem „idealne modele”, które nie są ani językami rzeczywistymi, ani rzeczywistym wspólnym językiem, lecz konstruktem mentalnym, który należy odróżnić od tekstu⁵⁰.

2.5. Eklektyzm w badaniu teorii języka prawnego

Zmiany paradygmatu naukowego w badaniach nad językiem prawnym rewidują podejście do ontologicznego statusu zjawiska języka. W strukturalizmie badano system abstrakcyjnych struktur językowych w jakimś stopniu autonomicznych. Funkcjonalno-

⁴⁹ Zob. Grucza S. 2011: 35-37.

⁵⁰ Postulując badanie języka prawnego jako języka specjalistycznego według antropocentrycznej teorii języków, S. Grucza nie uwzględnił koncepcji twórcy terminu *język prawny*, kontynuowanej przez prawników i lingwistów. Zasadnicza różnica dotyczy samego przedmiotu badań. S. Grucza nazywa językiem prawnym nie język ustawodawcy jako polilekt, lecz idiolekty i polilekty prawników, którym tradycyjnie przypisuje się za B. Wróblewskim status języków prawniczych.

semantyczna koncepcja badań była ukierunkowana na funkcje komunikacyjne znaków języka. W antropocentrycznej teorii języków proponuje się badanie zintegrowanych w mózgach struktur ludzkiego myślenia poprzez obserwację reguł językowych. W każdym przypadku należy się zgodzić, że ludzie wytwarzają znaki języka reprezentujące ich wiedzę o świecie i przekazują je sobie nawzajem⁵¹. Język prawny jest z pewnością zasobem formuł i modeli języka powszechnego przyswajanych przez ich powtarzanie z pewnymi innowacjami. Znaki języka układają się w struktury trudne do oddzielenia od funkcjonowania języka.

Przedmiotem badań lingwistycznych może być język prawny rozumiany przez prawników jako odmiana języka powszechnego ze względu na słownictwo oraz typ tekstu. Tak rozumiany język prawny (nie w ścisłym znaczeniu *langue*) jest rejestrem języka etnicznego⁵² o specjalistycznej leksyce, frazeologii i składni⁵³. Zainteresowania językoznawców skupiają się wokół badania struktury stylistycznej tekstu historycznego i współczesnego ze względu na temat wypowiedzi i problemy referencji, schematyczność i figuratywność oraz spójność tekstu⁵⁴. Badania semantyczne obejmują dawne słownictwo prawnicze⁵⁵ i terminy prawne⁵⁶ oraz semantyczną i normatywną analizę tekstu w dawnych kodeksach⁵⁷. Ujęcia pragmatyczne śledzą sytuację komunikacyjną wypowiedzi prawnych jako aktów mowy ustawodawcy. W związku z operacjami na tekście prawnym, takimi jak interpretacja, trawestacja, parafrazowanie, streszczenie czy przenikanie elementów języka prawnego do innych języków funkcjonalnych – do języka polityki, administracji, środków masowego przekazu lub nawet do języka potocznego – postulatem badawczym może być stylizacja i intertekstualność, semantyka leksykalna i słowotwórstwo, także

⁵¹ Zob. Grucza F. 1997: 16; por. B. Wróblewski B. 1948: 6. Pisząc o funkcjach języka autor powołuje się na artykuł M. Ostrowskiej, *Słowa i myśli*, „Przegląd Filozoficzny” 1931.

⁵² Por. Gizbert-Studnicki 1979.

⁵³ Por. Zieliński 1999.

⁵⁴ Por. Wojtak 1993, Malinowska 2001, Rzeszutko 2003.

⁵⁵ Por. Zajda 1990 i 2001.

⁵⁶ Por. Lizisowa 1984 i 1995

⁵⁷ Zob. Lizisowa 2000.

syntaktyka, zwłaszcza elipsa składniowa oraz derywacja syntaktyczna i semantyczna zdań. Kognitywne badanie tekstu prawnego może uwzględniać bieg myśli autora, cechy tekstu jako komunikatu odbieranego przez czytelnika, a także śledzić związki skojarzeniowe między elementami tekstu.

Teoretyczny aspekt badań lingwistycznych obliguje do systemowego ujęcia zjawisk językowych. Wychodząc od definicji języka jako tego, „co w mowie jest równocześnie społeczne, trwałe i abstrakcyjne”, i przyjmując, że mowa ludzka „to porozumienie dźwiękowe osób, z których jedna drugą o czymś powiadamia” (wtórnie zapisana)⁵⁸, analizie poddaje się systemy semantyczny, syntaktyczny i stylistyczny języka prawnego⁵⁹. Różnicowanie systemowe przebiega w sferze funkcji języka – ekspresywnej, impresywnej i pragmatycznej – toteż badaniom podlega charakter wypowiedzi nadawcy tekstu, wpływ wypowiedzi na zachowanie odbiorcy oraz sposób przedstawienia zjawisk świata w polu widzenia ustawodawczego. Analiza zjawisk językowych w systemie przebiega w obszarze komunikacji językowej ze zwróceniem uwagi na typ dyskursu, typ tekstu i typy zdań zawartych w tekście. Bada się, jak struktury systemu języka prawnego są realizowane w tekście prawnym jako struktury stylistyczne. Tekst traktuje się jako dyskurs w uwarunkowaniach społecznych. Badaniom podlega typologia tekstu i zdania w aspekcie zdarzenia komunikacyjnego jakim jest stanowienie prawa⁶⁰. Zdanie traktuje się jako rodzaj sądu normatywnego, w którym zawiera się system reguł gra-

⁵⁸ Zob. definicja języka i mowy, Milewski 1972: 5.

⁵⁹ Polski język prawny bazuje w zupełności na systemie fonologicznym polskiego języka etnicznego, dlatego fonologia jest w jego analizie pominięta.

⁶⁰ Według Zygmunta Ziemińskiego należy odróżnić sformułowanie słowne normy prawnej od aktu jej ustanowienia: „Akt bezpośredniego ustanowienia pewnej normy polega na akcie sformułowania tej normy w pewnym szczególnym kontekście sytuacyjnym, a wypowiedź formułująca normę spełnia wówczas szczególnie wyraźnie funkcję performatywną... niezależnie od postaci słownej, które domyślnie jest poprzedzone zwrotem «Niniejszym stanowi się, że... (X powinien C w okolicznościach W)»”, zob. Ziemiński 1980: 121. Na temat performatywnej funkcji języka prawnego zob. rozdz. V, pkt 3.2.

matycznych opartych na dedukcjach logicznych. Przyjmuje się psychologiczną interpretację budowy zdania, w którym istnieje człon utożsamiający z sytuacją zewnętrzną i człon rozróżniający to, co jest dla umysłu człowieka nowe. W formalno-gramatycznym opisie budowy zdania bierze się pod uwagę kategorie gramatyczne jego części. Podstawą epistemologiczną analizy zdania są formy istnienia, takie jak przedmiot, proces czy cecha, które wiążą się z odpowiednimi funkcjami składniowymi. Badając strukturę zdania, ocenia się pozycję wyrazu w obrębie całości wypowiedzenia oraz funkcję wyrazu w ramach relacji poszczególnych wyrazów i w odniesieniu do ogólnego systemu stosunków składniowych. Uwzględniając kryterium informacyjne, analizuje się kursoryczny aspekt układania wyrazów od rozpoczynających tok informacji do wyrazów wprowadzających nową informację. W metodologii badań przyjmuje się, że system języka prawnego ma zasób elementarnych typów zdań, które w realizacji tekstowej podlegają transformacjom⁶¹.

Różnorakie ujęcie tematu bierze się stąd, że funkcjonowanie języka w dziedzinie prawa powoduje powstanie wielu jego odmian i sposobów użycia. Można badać: 1) znaki językowe wypowiedzi prawnej w stosunku do znaków w innych językach funkcjonalnych; 2) strukturę tekstu oraz reguły syntaktyczne rządzące budową zdań i ich znaczenie, a także 3) wartość logiczną wypowiedzi normatywnych w stosunku do twierdzeń i wypowiedzi oceniających. Dla tego typu opisu niezbędne jest wejście w semiotykę, a więc badanie semantyki, syntaktyki i pragmatyki tekstu prawnego.

Antropocentryczne badania języka prawnego można potraktować jako propozycję unowocześnienia koncepcji B. Wróblewskiego, który zgodnie z ówczesnym stanem nauki opisywał znaki językowe w mowie ustawodawcy z uwzględnieniem operowania ludzkiego umysłu i sytuacji użycia języka. Wszak uczone ten rozróżniał psychologiczne znaczenie wyrażen językowych w świadomości mówiącego oraz funkcje semantyczne i kulturowe form wyrażeniowych w podmiotowym

⁶¹ Por. kryteria i metody analizy składniowej, Jodłowski 1976: 42-48.

języku własnym od podobnych znaczeń językowych zależnych od funkcji komunikacyjnej, jak też od podobnych myśli i stanów emocjonalnych osób posługujących się znakami języka w danej społeczności językowej⁶². Są to obszary badań obecnie postulowane w nowoczesnym aparacie pojęciowym i terminologicznym. W badaniach nad językiem używanym w dziedzinie prawa teoretyczne założenia B. Wróblewskiego sprzed prawie 80 lat nie straciły na aktualności.

3. Analiza języka prawnego w teoriach systemów

W teoriach systemów mówi się o systemie w ogólności ze względu na „cechy, których brak kazałby podważyć systemowy charakter danego obiektu”⁶³. Różnica między całością a częścią została przeformułowana jako teoria różnicowania systemowego przez powtarzanie różnicy między systemem a środowiskiem wewnątrzsystemowym. Zróżnicowany system nie składa

⁶² Zob. Wróblewski 1948: 8-11. Por. stanowisko S. Gruczy, że na języki konkretnych ludzi „składają się nie tylko zintegrowane w ich mózgach systemy reguł operacyjnych (= wiedzy praktycznej), lecz także pewne zasoby zgromadzonej przez nie wiedzy innego rodzaju, w szczególności znajomość pewnej ilości wcześniej wytworzonych form wyrażeniowych (przede wszystkim morfemowych i leksemicznych, ale w pewnej mierze także zdaniowych i nawet tekstowych) oraz ich funkcji semantycznych i kulturowych, czyli w pewnej mierze również znajomości tego, do czego się one odnoszą, oraz kto, kiedy, względem kogo itd. może lub nie może się nimi posłużyć”, [a polilekty to] „logiczna suma lub logiczny przekrój dowolnego zbioru idiolektów”. Cytat powtórzony przez Samborę Gruczę, zob. Grucza S. 1994: 8.

⁶³ Zob. dwie teorie systemów społecznych: teoria różnicowania systemowego oraz teoria złożoności systemu, Luhmann 2007: 9. W opisie systemu form znaków języka wykorzystują podstawowe założenia teorii różnicowania systemowego (systemowo-funkcjonalnej) Niklasa Luhmanna (1927-1998), socjologa i prawnika, teoretyka systemu społecznego, twórcy kierunku zwanego teorią systemów autopojetycznych (samoorganizujących się i samoobserwujących).

się z elementów i relacji między nimi. Składa się natomiast z mniejszej lub większej liczby operacyjnie stosowanych różniczeń między systemem a środowiskiem – rozróżnień, które na różnych liniach przecięcia mogą rekonstruować system całościowy języka jako jedność podsystemów i środowiska⁶⁴. Teoretyczne potraktowanie języka prawnego w kategoriach teorii różnicowania systemowego, także w teorii złożoności systemu, będzie nie tylko opisem elementów systemu i relacji między nimi, ale również pozwoli sformułować cechy języka prawnego jako systemu znaków językowych w odniesieniu do systemowego otoczenia, które tworzy i opisuje, a także jako reguły rządzące funkcjonowaniem języka prawnego używanego w sferze władzy ustawodawczej.

Statyczne rozumienie systemu będącego skoordynowanym i logicznie uporządkowanym układem elementów projektujących pewną całość pozwala zrozumieć zjawiska wewnątrzjęzykowe. Teorie społecznych systemów dynamicznych odnoszą badacza do zewnątrzjęzykowej wiedzy, przedstawiają układy elementów i relacji między systemami, co pozwoli opisać język prawny w działaniu tworzącym prawo. Przez działania językowe, będące aktami stanowienia norm prawnych w formie przepisów prawnych zamieszczonych w tekstach prawnych i obowiązujących w rzeczywistości rządzonej prawem, tworzy się bowiem prawo jako fakty prawa i jako zjawiska prawa⁶⁵. Za sprawą aktów stanowienia powstaje system prawa obowiązującego w kulturze prawa stanowionego, pod-

⁶⁴ Por. zmiana paradygmatu w teorii systemów, Luhmann 2007: 14. Z teorii systemów społecznych Niklasa Luhmanna można korzystać w analizie języka prawnego jako systemu znaków językowych. Centralny paradygmat tej teorii autor nazywa „paradygmatem systemu i środowiska”. Według autora systemy istnieją, co znaczy, że „istnieją przedmioty badawcze posiadające cechy, które usprawiedliwiają użycie pojęcia systemu [...], by wyabstrahować stany rzeczy, które z tego punktu widzenia są wzajemnie porównywalne ze sobą oraz z innego rodzaju stanami rzeczy jako podobne lub niepodobne”. Teoria różnicowania systemu i środowiska dotyczy problemu otwartości systemu. Zob. Luhmann 2007: 10-14.

⁶⁵ Por. termin *prawo* w naukach o prawie, rozdz. 1, pkt 1.

czas kiedy w systemie *common law* prawo obowiązujące tworzy się głównie w drodze precedensów.

3.1. Koncepcje systemowego badania zjawisk społecznych, prawnych i językowych

Zasadę wyjaśniania faktów społecznych w kategoriach systemu życia społecznego przyjął w XIX wieku Émil Durkheim, według którego system społeczny stanowi swoistą rzeczywistość i posiada swoje własne cechy jako suma jednostek stworzona przez ich skojarzenie w określony sposób⁶⁶. Ludwig von Bertalanffy zaproponował w dążeniu do integracji nauki podejście systemowe jako próbę naukowej interpretacji i formułowania teorii wyższego rzędu niż w naukach szczegółowych w badaniu całościowej koncepcji zjawisk. System społeczny traktował jako wystarczająco realny obiekt percepcji lub jako konstrukt konceptualny w bezpośredniej obserwacji. Wskazywał także konstrukty symboliczne wydedukowane przez obserwatora jako systemy konceptualne w logice i matematyce⁶⁷. Ogólną teorię systemów L. von Bertalanffy'ego stosuje się do ujednoczenia badań w różnych dyscyplinach naukowych⁶⁸.

Zasady „woluntarystycznej teorii działania” do konkretnych zjawisk społecznych w procesie naukowej konceptualizacji „czynów jednostkowych” w zespołach takich elementów, jak cel, środki, warunki i normy, sformułował Talcott Parsons, a system badań ten uczony z perspektywy działającej osoby według zinstytucjonalizowanych wzorów, czyli ról społecznych. Teoria Parsonsa ma charakter strukturalno-funkcjonalny w perspektywie wyselekcjonowanych związków i zależności

⁶⁶ Émil Durkheim (1858-1917) twórca szkoły socjologicznej, francuski filozof i socjolog. Zob. Durkheim 1968: 138.

⁶⁷ Ludwig von Bertalanffy (1901-1972) twórca „teorii organizmowej” w biologii uznawany za ojca ogólnej teorii systemów. Zob. Bertalanffy 1984: 6-26.

⁶⁸ Zob. Galata 2004: 17-18.

między elementami systemu a potrzebami funkcjonalnymi elementów systemu oraz potrzebami całego systemu. Jest oparta na generalizacji, syntetyzuje koncepcje z perspektywy wielu nauk⁶⁹. Koncepcję T. Parsonsa poszerzył, rozbudował oraz uo-
wocześnieił Niklas Luhmann w swojej funkcjonalno-strukturalnej teorii systemów społecznych otwartych na środowisko. N. Luhmann sformułował teorię samoodnoszących się systemów auto-referencyjnych (samoorganizujących się) i autopojetycznych (reprodukujących działania systemu), powodujących zmiany w systemie w wyniku podstawowych operacji systemowych – samoobserwacji i obserwacji drugiego stopnia⁷⁰.

Do sytuacji, która składa się z wielu systemów stosowanych do analizy społeczeństwa na różnych poziomach ogólności (na poziomie makro, na poziomie mezo i na poziomie mikro) jako systemy połączone relacjami, odniósł pojęcie systemu Piotr Sztompka, zwracając uwagę na oddzielenie systemu od jego środowiska oraz na zmiany wewnątrz systemów społecznych⁷¹. Z kolei Avenir Ivanovič Ujemov, traktując system jako zbiór rzeczy pracujących razem, wyróżnia atrybuty systemowych parametrów w tym sensie, że jeden system zawiera drugi, a więc istnieje wzajemne odnoszenie się systemów w relacjach międzysystemowych. Systemy dzielą się na klasy według parametrów lub subparametrów, czyli cech charakterystycznych, których nie ma w innych systemach⁷².

Ferdinand de Saussure wprowadził do językoznawstwa pojęcie systemu i pojęcie struktury w nawiązaniu do szkoły socjologicznej É. Durkheima oraz do starożytnej nauki o znakach. Zdefiniował język ludzki jako system znaków służących

⁶⁹ Talcott Parsons (1902-1979) socjolog pogranicza tego, co dozwolone w abstrakcji.

⁷⁰ Zob. Luhmann 2007: 38-41. Autopojetyczny system prawa zabezpiecza i wspiera oczekiwania normatywne, których spełnienie gwarantują lub wymuszają odpowiednie instytucje. Zob. też prawo jako podsystem ogólnego systemu społecznego pełniące funkcję społecznych oczekiwań w teorii N. Luhmanna, Stelmach, Sarkowicz 1999: 160-161.

⁷¹ Zob. Sztompka 2005: 20. P. Sztompka pisał też o normatywnym rdzeniu struktury społecznej i innowacjach normatywnych w wyniku zinstytucjonalizowanego omijania reguł, ib. s. 234-241.

⁷² Zob. Ujemov 1973: 53-59. Avenir Ivanovič Ujemov (1928-2012).

„do przekazywania myśli, czyli do porozumiewania się między sobą członków danej społeczności”. Znakom przypisał formę i funkcję. W formie, czyli w strukturze znaku, wyróżnił stronę oznaczającą i stronę oznaczaną. Przyjął, że struktura języka z racji wzajemnego warunkowania się jej elementów działa automatycznie na zasadzie urządzenia samosterującego w ramach zaprogramowanych funkcji⁷³. Językowej formie przeciwstawiona została następnie pozajęzykowa substancja. Z kolei w rozbudowanej teorii systemu językowego do opisu języka w strukturalizmie funkcyjnym został wprowadzony korelat semantyczny w postaci rzeczywistości pozajęzykowej⁷⁴. W strukturalizmie formalnym uczeni amerykańscy, Zellig Sabbetai Harris i Noam Chomsky, wprowadzili metodę transformacyjną, badając w kategorii systemu zjawisko wariacji w odniesieniu do płaszczyzny morfologiczno-syntaktycznej języka⁷⁵. Od czasów Ferdinanda de Saussure’a język bada się zatem jako system znaków językowych⁷⁶. „Ogólna teoria systemów – według Stanisława Gajdy – podpowiada, że system językowy (kod) to tylko podsystem w większym systemie”⁷⁷.

⁷³ Zob. Heinz 1978: 231-236. Zob. też Heinz 1988: 36-44. Autor podkreślał, że pojęcie wewnętrznej formy języka i związanej z nią funkcji jest charakterystyczne dla językoznawstwa strukturalistycznego.

⁷⁴ Wybitnymi przedstawicielami tego kierunku badań byli czescy językoznawcy Vilém Mathesius (1882-1945), Bohumil Trnka (1895-1984) i Miloš Dokulil (1912-2002). Zob. Heinz 1978: 371.

⁷⁵ Zob. Heinz 1978: 397-407.

⁷⁶ Ferdinand de Saussure, 1857-1913, szwajcarski językoznawca, twórca koncepcji systemu językowego, nowoczesnej lingwistyki i semiologii. Zellig Sabbetai Harris, 1909-1992, amerykański semitolog, profesor językoznawstwa na uniwersytecie Pennsylvania w Filadelfii. Noam Chomsky, 1928-, amerykański filozof, działacz polityczny, współtwórca gramatyki transformacyjno-generatywnej, profesor lingwistyki w Massachusetts Institute of Technology. Adam Heinz 1914-1984, polski językoznawca, strukturalista, specjalizujący się w językoznawstwie ogólnym, profesor, nauczyciel akademicki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁷⁷ Zob. Gajda 2005: 12.

3.2. Język w ujęciu systemowym

Strukturalistyczna i funkcjonalna wiedza językowa może być przedstawiona w ujęciu systemowym jako wiedza o języku. Językoznawcy twierdzą, że: „[w]iedza językowa zawiera w sobie wiedzę o relacjach, w jakich pozostają ze sobą segmenty językowe, jak również o funkcjach, jakie pełnią one w aktualnych wypowiedziach językowych”⁷⁸.

Segmentacja wypowiedzi umożliwia wyodrębnienie jednostek (elementów) i relacji językowych, które nie są dane bezpośrednio. Wyodrębnia się je przez procedurę pozwalającą dochodzić do znaczących segmentów, zakładając określony aparat teoretyczny lingwistyki, także przy użyciu aparatu teoretycznego innych nauk, na przykład w terminach i pojęciach logicznych. Jednostkami relewantnymi języka są syntagmy, wyrazy i morfy w układzie hierarchicznym. Zakłada się istnienie między nimi relacji w zależności od otoczenia stanowiącego kontekst. Jednostki syntaktyczne łączą się w związkach zgody, rządu lub przynależności. Między jednostkami języka powiązanymi linearnie zachodzą relacje syntagmatyczne w układzie liniowym, dzięki którym tworzą się jednostki względem siebie hierarchicznie wyższe. Między jednostkami jednej warstwy językowej w systemie języka, które nie są syntagmatyczne, na różnych poziomach języka zachodzą relacje asocjacyjne (paradygmatyczne), będące grupami wyrazów utworzonymi na drodze skojarzenia myślowego⁷⁹.

System języka definiuje się „jako układ relacyjny wyposażony w uniwersum będące zbiorem obiektów rozważanych w danym systemie (fonemów, morfemów, wyrazów itp.) oraz tzw. charakterystykę systemu, a więc podzbiory i relacje określone na owym uniwersum”⁸⁰. Systemy są ze sobą powiązane na różnych poziomach języka. Poziom diakrytyczno-

⁷⁸ Zob. Bańczerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 111.

⁷⁹ Zob. Saussure 1991: 150-157.. Por. relacje syntagmatyczne segmentów znakowych w systemie języka prawnego, rozdz. III, pkt 3.2. oraz relacje paradygmatyczne w systemie języka prawnego, rozdz. III, pkt 3.3.

⁸⁰ Zob. Bańczerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 57.

dystynktywny obejmuje głoski wraz z relacją opozycji fonologicznych i zbiór wyrazów wraz z relacją diakryzy. Poziom leksykalny tworzą słowa, morfy, wyrazy i syntagmy. Poziom semantyczny obejmuje oznaczanie i znaczenie jednostek językowych. Poziom syntaktyczny odzwierciedla budowę znaków językowych złożonych⁸¹. Tadeusz Milewski traktował język jako składnik ludzkiej mowy ze względu na jego cechy odróżniające go od innych faz ludzkiej mowy, takich jak mówienie, rozumienie i tekst. Według T. Milewskiego język jest tworem istniejącym na stałe w czasie, ma charakter społeczny i abstrakcyjny. Jest podstawą przemijającego procesu mówienia i rozumienia, bo wyraża myśli i niedookreślone przeżycia indywidualne. Natomiast tworem konkretnym jest tekst jako wynik działania mownego⁸².

3.3. Systematyzacja języka prawnego

W języku prawnym analizie lingwistycznej podlegają poziomy semantyczny, syntaktyczny i pragmatyczny ze względu na cechy normatywne wypowiedzi autora tekstu ustawodawczego. Natomiast na poziomie diakrytyczno-dystynktywnym wypowiedzi te bazują na systemie etnicznego języka powszechnego, standardowego.

3.3.1. W tekście pisanym językiem prawnym litery alfabetu są znakami systemu fonologicznego, wspólnymi dla języka etnicznego i języka prawnego. Nadbudowany nad systemem fonologicznym system semantyczny obejmuje wyrazy, które nazywają, wskazują i szeregują rzeczywistość pozajęzykową pod znakiem powinności. Na poziomie zdania da się

⁸¹ Szczegółowy opis kryteriów wyodrębniania poziomów językowych w ujęciu podręcznikowym, zob. Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 96-98.

⁸² Zob. Milewski 1972: 5-8. Autor przyjął, że wypowiedzenie jako całość w realizacji systemu syntaktycznego nie należy do systemu języka, ponieważ każde wypowiedzenie jest tworem indywidualnym i niepowtarzalnym.

wyodrębnić charakterystyczne elementy systemu syntaktycznego. Wzajemne podporządkowanie się systemu semantycznego i systemu syntaktycznego można wyjaśnić według teorii złożoności systemu wpływem normatywnej semantyki wyrazów skojarzonych z systemem pojęć prawniczych na podległą semantyce zdania formę morfologiczną wyrazów i szyk wyrazów w zdaniu.

Leksemy, jak również środki syntaktyczne, które je organizują i łączą w całość wyższego rzędu, należą do systemu języka prawnego na płaszczyźnie *langue*. Na poziomie oznaczania wiążącego nazwy z desygnatami system języka jest zatem systemem dwuklasowym. Uporządkowane pod względem syntagmatycznym i paradygmatycznym wyrazy odnoszą się do pojęć prawnych związanych z nadrzędnym pojęciem normy prawnej. Słownictwo tworzy zatem system nacechowany terminologicznie⁸³. W systemie syntaktycznym występują złożone znaki językowe – teksty i wchodzące w skład tekstów zdania⁸⁴. Systemowy charakter ma znaczenie strukturalne zdań wyrażających treści wynikające nie tylko ze znaczeń leksykalnych wyrazów, lecz także z treści jednostek składniowych sygnalizowane przez pozycje sprawcy i odbiorcy czynności orzekanych w zdaniu.

3.3.2. Idealny system języka prawnego, będący konstruktem mentalnym, to system form i treści znaków językowych, których funkcją jest stanowienie prawa. Formy tych znaków, powodujące różnicowanie systemowe, są dobierane przez twórcę tekstu z różnych języków przedmiotowych i dostosowane do wyrażania treści prawnych. Zachodzi wówczas w umyśle interlokutorów zjawisko penetracji systemów form znaków innych języków przedmiotowych w systemie form znaków języka prawnego, gdyż z nich przejmuje te formy ustawodawca do swojego języka. Zachodzi też zjawisko interpenetracji, gdy

⁸³ W językach komunikujących prawo słownictwo jest rozwarstwione, występuje terminologia fachowa wielu dziedzin prawa, co nie jest przedmiotem rozważań w niniejszej pracy.

⁸⁴ Zob. Milewski 1972: 94. Opis części składowych systemu języka, zob. Milewski 1972:49-126.

systemy form znaków są przejmowane zwrotnie z języka prawnego do innych języków przedmiotowych⁸⁵.

Pojęcia penetracji i interpenetracji dostarczają klucza również do analizy stosunków między systemami według teorii złożoności systemu. Wszak system znaków językowych w języku prawnym jest odtworzeniem przez badacza relacji między wskazanymi, orzekanymi i nazywanymi przez ustawodawcę elementami norm prawnych generalnych w świecie stosunków prawnych tetycznych⁸⁶.

System znaków języka prawnego tworzy strukturę tekstów prawnych dostosowaną do systemu prawa jako relacji interpersonalnej w stosunkach prawnych. Przez analogię nadawca i odbiorca komunikatów w języku prawnym odnoszą relacje interpersonalne w stosunkach prawnych tetycznych do stosunków prawnych istniejących realnie w rzeczywistości prawnej, reglamentowanej przez ustawodawcę. Tak więc zjawiska penetracji i interpenetracji w różnych systemach znaków językowych skutkują dublowaniem się odniesień w umysłach jego interlokutorów. W formach znaków języka prawnego ustawodawca uzewnętrznia swoją wiedzę językową o sposobach wypowiedzania się, wiedzę pragmatyczną o aktach stanowienia prawa i wiedzę semantyczną w znakach językowych zamieszczonych w tekstach aktów ustawodawczych, a także wiedzę o rzeczywistości prawnej, w której ustanowione normy prawne mają obowiązywać w przyszłości⁸⁷.

⁸⁵ Pojęcia penetracji i interpenetracji w teorii systemów, zob. Luhmann 2007: 199-204. Luhmann zakłada, że różnica między systemem a środowiskiem odnosi się do analiz funkcjonalnych, gdy zachodzą wewnętrzne możliwości subsytuacyjne. Systemy, według Luhmanna, są autopoietyczne/autoreferencyjne, czyli samoorganizujące się. Mogą z siebie wyłaniać kolejne subsystemy. Zjawisko penetracji zachodzi w celu budowy innego systemu, gdy zachowanie systemu penetrującego współokreślane jest przez system przyjmujący. W interpretacji system przyjmujący oddziałuje zwrotnie na budowę struktury systemu penetrującego.

⁸⁶ Stosunek prawny tetyczny jest stosunkiem społecznym, którego elementami są ludzie lub odpowiednie ich zespoły, a obowiązująca norma wyznacza obowiązek zachowania się w określony sposób jednego podmiotu wobec drugiego – w opozycji do stosunków faktycznych, gdy między podmiotami zachodzi jakieś faktyczne oddziaływanie, zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 155-156.

⁸⁷ Zob. stanowienie prawa podstawą jego obowiązywania, Ziemiński 1995: 41-62.

System języka można rozumieć jako zbiór elementów wzajemnie powiązanych ze sobą i z otoczeniem w opisie wewnętrznym, który ma charakter strukturalny. Ale można też opisywać system poprzez jego relacje ze środowiskiem zewnętrznym – taki opis ma charakter funkcjonalny. Przyjmuje się wówczas, że tym, co różnicuje system języka, jest środowisko, czyli że stanem rzeczy wobec systemu jest środowisko zewnętrzne będące negatywnym korelatem systemu. System tworzy się zatem poprzez to środowisko i zarazem system ten staje się częścią swojego środowiska. Środowisko jest bardziej złożone niż sam system, zawiera bowiem systemy, które mogą łączyć się z systemem, dla którego stanowią środowisko⁸⁸.

3.3.3. System języka prawnego korzysta z różnicy między systemem języka powszechnego a środowiskami zewnętrznymi w odniesieniu do siebie samego. Na poziomie tekstu prawnego środowiskiem dla systemu języka prawnego jest performatywność⁸⁹, na poziomie przepisu prawnego środowiskiem jest normatywność⁹⁰, a na poziomie zdania normatywnego środowiskiem jest modalność deontyczna⁹¹. Negatywnym korelatem systemu języka ogólnego jest również abstrakcyjność przedmiotów odniesienia na każdym poziomie wyrażania jako przedmiotów idealnych: znaczenie terminu *tekst prawny* konotuje całość aktu stanowienia prawa, znaczenie terminu *przepis prawny* konotuje normę prawną, a znaczenie

⁸⁸ Por. Luhmann 2007: 169-171. Autor, twierdzi, że u podstaw tworzenia się systemów leży zawsze środowisko, w którym się te systemy tworzą, trzeba jednak odróżniać „określone środowisko” od systemów w środowisku, dla których system sam jest częścią ich środowiska. Podaje następujące przykłady: „chemiczny system komórki jest dla mózgu środowiskiem mózgu, a świadomość osobowa jest dla systemu społeczno-środowiskiem systemu społecznego”.

⁸⁹ Zob. Austin 1993:550-560. Por. performatywy prawne w aspekcie lingwistyki tekstu, Lizisowa 2009: 19-36. Zob. też rozdz. V, pkt 3.2.

⁹⁰ Normatywność polega na regulowaniu stosunków społecznych poprzez podporządkowanie ich prawu stanowionemu.

⁹¹ Problem modalności jest przedstawiany w aspekcie prawoznawczym jako kwalifikacja prawna postępowania podmiotów prawnych w kategoriach obowiązku, uprawnienia lub kompetencji, a w aspekcie językoznawczym jako konieczność lub możność postępowania związana z oceną ustawodawcy, zob. rozdz. III, pkt 4.4. oraz rozdz. V, pkt 3.5.

nie terminu *zdanie normatywne* konotuje powinności i należności podmiotów prawnych⁹².

Uwzględniając podstawowe założenia teorii różnicowania systemowego N. Luhmanna, przyjmuje się, że system języka prawnego to procesualny i dynamiczny efekt tworzenia różnic, który jawi się obserwatorowi jako relacja między systemem, a wszystkim, co nim nie jest. Nie tyle istnieje w otoczeniu innych języków – powszechnego, prawniczego, naukowego itp. – co jest od tego otoczenia rozróżniany jako procesualny i dynamiczny efekt wytwarzania różnic w procesie językowego komunikowania.

Systemu języka prawnego ustawodawcy nie należy utożsamiać z językiem tekstów aktów prawnych, które są dziełem językowym autora redagującego te teksty według zasad techniki legislacyjnej, lecz także według własnej inwencji twórczej. Jako abstrakcyjny twór językowy język prawny przedstawia się w strukturalnych formułach głębokich danego języka etnicznego, analogicznych w stosunku do reguł logicznych w języku wykładni tekstów aktów prawnych. W formułach gramatycznych i regułach logicznych konkretne wyrażenia języka etnicznego, różne co do kształtu fonicznego, są analogicznie dostosowane do wyrażania kategorii performatywności, normatywności, modalności i abstrakcyjności⁹³.

3.4. Konwergencja systemu prawa i systemu języka prawnego

Teoretycy prawa twierdzą, że system prawa „jest pojęty jako zespół norm połączony wspólnymi zależnościami logicznymi i systemowymi oraz jest oparty na wspólnych zasadach”⁹⁴. Sys-

⁹² Abstrakcyjność jest wynikiem wyodrębnienia teoretycznie w stanowionym prawie ważnych cech osób, przedmiotów, czynów, stanów i właściwości w stosunkach prawnych tetycznych, a pominięcie ich cech nieistotnych.

⁹³ Zob. rozdz. II, pkt 2.4.

⁹⁴ Zob. Wróblewski 1988: 149; cyt. za Kordela 2012: 17.

tem prawny można rozważać także „jako pomyślany jedynie zbiór norm uporządkowanych według pomyślanych jedynie relacji, zachodzących między elementami zbioru (system-typ)”. Pomyślane systemy prawa obowiązującego „które mają tę cechę wspólną, że powstają przede wszystkim w drodze aktów stanowienia, zaliczamy do systemu prawa stanowionego, w którym obowiązują normy”⁹⁵.

3.4.1. System prawa przedstawia się ze względu na wspólne cechy, jak i na cechy pozwalające różnicować systemy ze względu na różnorodność norm prawnych. Według Jacka Sobczaka zbiór norm danego państwa, chociaż stworzony przez różne organy, tworzy system jednolity, zupełny i praktycznie niesprzeczny, mimo różnorodności norm obowiązujących w różnych obszarach stosunków społecznych. Normy prawne o szczególnie doniosłym znaczeniu dla danego systemu oraz postulaty prawne właściwe temu systemowi ma zarówno system prawa jako całość, jak i poszczególne gałęzie prawa wchodzące w skład systemu. Do systemu prawa należą normy prawa materialnego regulujące uprawnienia i obowiązki osób fizycznych i prawnych, jak też normy prawa formalnego regulujące zasady postępowania urzędniczego i politycznego, normy prawa materialnego, w prawie publicznym i prywatnym, ze względu na interes podmiotu prawnego chroniony przez prawo przedmiotowe. Ukształtowane historycznie kompleksy norm prawnych dzielą system prawa na gałęzie prawa regulujące określone kategorie stosunków społecznych, których rdzeniem jest zespół instytucji prawnych charakterystycznych dla danej gałęzi prawa. Gałęzie polskiego prawa to: prawo konstytucyjne ustalające zasady ustroju politycznego i społecznego, strukturę i zasady działania aparatu państwowego, prawa i wolności obywateli i zasady prawa wyborczego oraz regulujące organizację i funkcjonowanie organów władzy i administracji państwowej, organizację wymiaru sprawiedliwości, kontroli państwowej i formę państwa; prawo administracyjne konkretyzuje normy prawa konstytucyjnego, określając strukturę oraz szczegółowe zasady działania organów administracji rządowej i samorządowej, jak również stosunki tych orga-

⁹⁵ Zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 218.

nów z obywatelami; prawo finansowe reguluje gospodarkę pieniężną państwa; prawo cywilne reguluje stosunki majątkowe i osobiste równorzędnych podmiotów prawa; prawo rodzinne reguluje stosunki osobiste i majątkowe między małżonkami, rodzicami i dziećmi; prawo pracy reguluje stosunki pracy między pracodawcą a pracownikami; prawo karne określa zasady odpowiedzialności za czyny zabronione przez państwo; prawo postępowania cywilnego reguluje tryb rozstrzygania spraw cywilnych, rodzinnych i ze stosunku pracy; prawo postępowania karnego reguluje tryb prowadzenia i rozstrzygania spraw karnych; prawo postępowania administracyjnego określa tryb postępowania przed organami administracji państwowej; prawo rolne reguluje stosunki własnościowe i użytkowanie ziemi; prawo międzynarodowe prywatne wskazuje systemy prawne jako podstawy rozstrzygania w przypadku konkurencji różnych systemów, a prawo międzynarodowe publiczne zawiera system norm regulujących wzajemne stosunki między państwami⁹⁶.

Podstawowa instytucja polityczna – prawo – zajmuje kluczowe miejsce w życiu społecznym nie ze względu na swoją treść, lecz z uwagi na źródło jej wiązania jako instytucji normatywnej oraz fakt, że dana społeczność polityczna takie źródło prawa zaakceptowała jako własny wybór⁹⁷. Prawo jako instytucja normatywna jest fragmentem struktury normatywnej całego społeczeństwa⁹⁸. „System norm prawnych nie ma i nawet mieć nie może wartości samoistnej. Jest tylko użyteczną formą dla zyskania pewności w działaniach podejmowanych w przestrzeni publicznej”⁹⁹.

4.3.2. Rekonstruując system prawa stanowionego, przyjmuje się, że jest to uporządkowany w kształcie piramidy zbiór norm prawnych, składający się z normy podstawowej i z norm niższych poziomów. Przedstawiając problemy analizy systemu prawa, Wojciech Cyrul i Bartosz Brożek wskazują na rozróżnienie statycznych i dynamicznych systemów normatywnych. W systemie statycznym obowiązywanie norm opiera się na powiązaniach treściowych norm wyższego stopnia z wyprowadzo-

⁹⁶ Zob. Sobczak 2002: 155-159.

⁹⁷ Zob. Zirk-Sadowski 2000: 211-212)

⁹⁸ Zirk-Sadowski, 2000: 203-204.

⁹⁹ Kordela 2012: 48

nymi z nich drogą dedukcji normami niższego stopnia. W dynamicznej strukturyzacji – piszą autorzy – „rola norm podstawowej ogranicza się do określenia procedury normotwórczej, której przestrzeganie determinuje przynależność norm do systemu”, tak więc normy „są sensem aktu woli prawotwórcy, a obowiązywanie norm stanowi wynik ich instytucjonalnej autoryzacji”. Tworząc prawo i dokonując wykładni prawa ustawodawca i rekonstruktor myślą zarówno w kontekście systemu prawnego, jak i w kontekście systemu języka prawnego¹⁰⁰.

4.3.3. W obrębie innych systemów społecznych funkcjonują równolegle hierarchiczny system prawa i hierarchiczny system języka prawnego. O konwergencji obu systemów można mówić przede wszystkim w odniesieniu do kultury prawa stanowiącego, porównując elementy rekonstruowanego systemu prawa z elementami rekonstruowanego systemu języka prawnego. We wstępnym założeniu przyjmuje się, że elementami systemu prawa są jedynie normy prawne jako reguły postępowania, a elementami systemu języka prawnego są przepisy prawne, które wyrażają normy prawne jako wypowiedzi prawne.

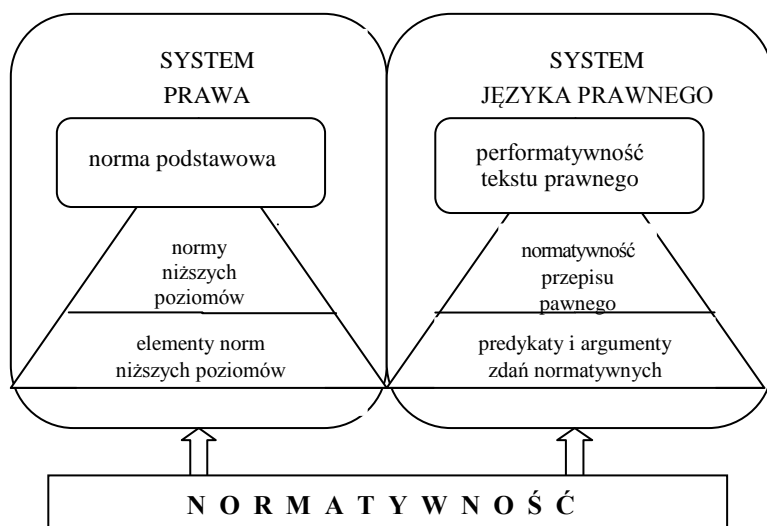
Systemy mogą być przedstawiane jako modele. Konstruktywne tworzenie modelu następuje przez odniesienie jego budowy do określonego wzorca. Tak w systemie prawa, jak i w systemie języka prawnego paradygmatem naczelnym jest normatywność. Statyczność systemu prawa wynika z rozróżnienia w systemie prawa reguł obowiązków, pierwszego stopnia, to jest takich, które należy uczynić, od reguł władzy, drugiego stopnia, które umożliwiają usunięcie niedoskonałości pierwszych reguł. W systemie języka prawnego tej regularności odpowiadają struktury semantyczne i gramatyczne tekstu prawnego, a także struktury pragmatyczne aktu stanowienia

¹⁰⁰ Zob. Cyrul, Brożek 2003: 99-101, por. Opałek 1974: 85. Tradycyjna definicja systemu prawa przedstawiona przez Wojciecha Cyrula i Bartosza Brożka, zob. Cyrul, Brożek 2003: 93-109. W innych teoriach przyjmuje się, że elementami systemu prawa są akty prawne, orzeczenia sądowe, reguły wraz z zasadami i *polities*, stany rzeczy wraz z regułami prawnymi. Normy prawne są traktowane przez autorów jako reguły postępowania. Autorzy nawiązują do rozróżniania reguł obowiązków pierwszego stopnia od reguł władzy drugiego stopnia (metareguł) w analizach procesowości prawa H. Kelsena i H.L.A. Harta.

prawa. Norma prawna podstawowa autoryzuje władzę tworzenia prawa, spełniając procedurę normotwóczą jako akt woli ustawodawcy, jak również zapewnia jedność i obowiązywanie norm niższego poziomu¹⁰¹.

Równoległość systemu prawa i systemu języka prawnego da się opisać według założeń rekonstrukcji systemu prawa opartym na procedurze normotwórczej, wspólnej dla wszystkich porządków prawnych. Porównanie obu systemów przedstawiono na schemacie 2.

Schemat 2. System prawa a system języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

Obowiązywanie systemu norm prawnych jest wynikiem instytucjonalnej autoryzacji. Funkcję tę spełnia w tekstach prawnych performatywność. Normy niższego poziomu mają charakter generalny i abstrakcyjny. Należą one do systemu prawa, jeżeli są rezultatem stanowienia lub są wywnioskowane z norm powstałych w wyniku stanowienia. Stanowienie ma językową formę przepisów prawnych tak formułowanych, aby można

¹⁰¹ Zob. Stelmach 2001: 63-70.

było z nich wyinterpretować właśnie normy generalne i abstrakcyjne. Na podstawie norm należących do systemu prawa stanowionego da się orzec o każdym postępowaniu podmiotów prawnych, że to postępowanie jest przez te normy zakazane, nakazane, czy też indyferentne¹⁰².

3.5. System prawa i system języka prawnego w systemach społecznych

Systemowym sposobem wyrażania treści prawnych są zdania normatywne, w których funkcję nakazu, zakazu lub dozwoleń spełniają predykaty modalne, konotujące nazwy podmiotów prawnych i przedmiotów prawnych¹⁰³.

Jest rzeczą oczywistą, że system prawa w ujęciu statycznym funkcjonuje w obrębie innych systemów społecznych: polityki i administracji, gospodarki oraz społeczeństwa i kultury¹⁰⁴. System polityczno-administracyjny tworzy się w postaci struktur prawno-porządkowych. System gospodarczy występuje

¹⁰² W innej koncepcji prawa przedmiotowego jako rezultatu wykładni aktu normatywnego nie traktuje się przepisu prawnego jako zapisu aktu ustawodawczego zawierającego normy generalne i abstrakcyjne, zob. Mikołajewicz 2010: 184-186. Chodzi tu jednak o wyinterpretowanie normy prawnej jako reguły postępowania. Autor przyjmuje, że prawo przedmiotowe jako rezultat wykładni jest prawem intertemporalnym, zob. Mikołajewicz 2000. Por. w angielskim systemie prawa jako zjawiska społecznego o charakterze otwartym, Hart 1998: 171-186. Z lingwistycznego punktu widzenia, przyjmując generalny i abstrakcyjny charakter normy prawnej, zredagowanej w postaci przepisu prawnego. Zob. też reguła logiczna normy prawnej i formuła gramatyczna przepisu prawnego, rozdz. IV, pkt 2.3.

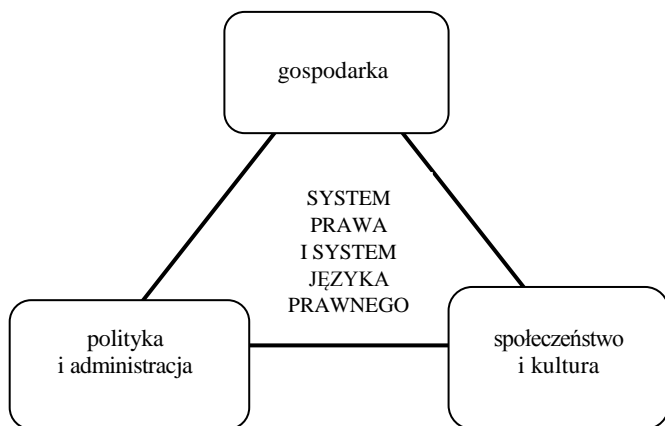
¹⁰³ Przyjmuję że norma prawna ustanowiona przez kompetentne władze ustawodawcze obowiązuje każdego, kto tym władzom podlega. Prawnicy zwracają uwagę na cechy obowiązującego systemu prawa – spójność systemu norm generalnych i abstrakcyjnych pod względem formalnym i prakseologicznym oraz zupełność systemu prawa. Zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 219-223. Por. problem obowiązywania prawa, rozdz. VI, pkt 4.4.

¹⁰⁴ Zob. Społeczno-kulturowy kontekst prawa i języka, Gajda 2004: 20-23.

w podziale na produkcję i rynek. System społeczno-kulturowy działa w postaci struktur stosunków społecznych i struktur komunikacji społecznej, indywidualnej i masowej¹⁰⁵.

Systemy te, opisywane wewnętrznie, odnoszą się do systemowych cech rzeczywistości, a więc do obiektów czy przedmiotów. Mogą być przedstawiane jako obiektywnie istniejące modele. W te same systemy społeczne wpisuje się system prawa, jak również system języka prawnego, zob. schemat 3.

Schemat 3. Otoczenie społeczne systemu prawa i systemu języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

W teorii prawa pojęcie systemu ma szczególne odniesienie. Prawo jako podsystem ogólnego systemu społecznego pełni funkcję nie tyle sterowania społeczeństwem i rozstrzygania konfliktów, co funkcję zabezpieczenia i wspierania normatywnych oczekiwań społecznych związanych z działaniem. Spełnienie oczekiwań normatywnych jest gwarantowane regułami wspartymi instytucjonalnie i w razie potrzeby może być przez

¹⁰⁵ Por. na temat związku pomiędzy prawem a społeczeństwem w teoriach systemowych w tym sensie, że prawo wyznacza w aktywności społecznej ramy i granice działań dozwolonych i niedozwolonych oraz pozostaje w związku z systemem wartości i norm pozaprawnych, Skąpska 1991: 87-88.

odpowiednie instytucje wymuszone. Spełnianie się oczekiwań związanych z działaniem następuje i stabilizuje się jako pewność dzięki normom. System norm sprawia, że członkowie społeczeństwa będą się zachowywać według zinstytucjonalizowanych oczekiwań, co posłuży sterowaniu życiem społecznym i pozwoli rozwiązywać konflikty.

Zasadą działania systemu społecznego, w tym systemu prawa, jest przetwarzanie komunikacji. Wówczas elementami systemu są: 1) informacja, jej wyrażanie i jej rozumienie; 2) przedstawiana w systemie treść; 3) forma, w której treść się przejawia. Autopojetyczny (autonomiczny, samoodnoszący się, samodiałający, samowystraczający i samoprzekształcający się) system prawa samoistnie się przetwarza, odnawia i zmienia swą strukturę oraz przetwarza informacje relewantne z punktu widzenia dystynkcji prawo – bezprawie. Działanie systemu prawa jest zaprogramowane w formie warunkowej, na przykład: jeżeli ktoś spowoduje szkodę, jest obowiązany do jej naprawienia. Dynamicznie ujęte normy prawne są wytycznymi pobudzającymi system do działania, a nie tylko programami działania ujętymi statycznie. Jako program działania system prawa nie podlega ocenom obowiązywania czy hierarchii prawa – nie obowiązuje, lecz działa; nie jest hierarchiczny, bo wszystkie jego elementy funkcjonują obligatoryjnie¹⁰⁶.

4. Rozumienie prawa a badania komunikacyjnej teorii języka prawnego

Badanie podstaw teoretycznych języka na poziomie *langue* oraz technik użycia tego języka na poziomie *parole* zmierza do odтворzenia systemu języka prawnego jako podsystemu języka

¹⁰⁶ Zob. Stelmach, Sarkowicz 1999: 157-166. Ryszard Sarkowicz słusznie zwraca uwagę na niejasność koncepcji autopojetycznego systemu prawa, jednak komunikacyjne ujęcie teorii systemów Niklasa Luhmanna bardzo dobrze odpowiada założenia metodologiczne lingwistycznego opisu systemu języka prawnego w działaniu normatywnym.

etnicznego o cechach uniwersalnych. Ujęcie systemowe badań ma na celu odkrycie takich aspektów języka prawnego, które istnieją w wielu językach etnicznych, ponieważ przedmiot stanowienia i komunikowania, jakim jest prawo, jest ten sam we wszystkich kulturach prawnych. Różne pojmowanie i definiowanie prawa jako zjawiska kulturowego i językowego przedstawia jego wieloaspektowość. Dla analiz językowych przyjmuje się, że prawo istnieje jako zespół norm ustanowionych przez kompetentny podmiot, których tworzenie wymaga użycia języka etnicznego w funkcji dokonawczej, performatywnej. Lecz dokonawcza funkcja języka sprawia, że w wypowiedzi ustawodawczej akcentowane są różne przejawy prawa – tak prawa przedmiotowego, jak i praw podmiotowych.

Funkcjonalny aspekt języka prawnego sprowadza się do użycia formuł semantycznych, syntaktycznych i pragmatycznych, które są podporządkowane dokonaniu czynności kulturowej stanowienia reguł postępowania ludzi w społecznym kontekście sytuacyjnym. Języki naturalne dostosowały się spontanicznie przez wieki do wyrażania prawotwórczych aktów mowy. Przedmiot odniesienia znaków językowych i cel komunikacyjny aktu stanowienia determinuje treść i formę języka prawnego. Struktury głębokie wypowiedzi ustawodawczej są dostosowane do wyrażania uniwersalnych pojęć prawnych.

Zamierzeniem autorskim jest synteza badań języka prawnego z inspiracji polskiej szkoły prawa z uwzględnieniem wybranych trendów ogólnoswiatowych¹⁰⁷. Badanie lingwistyczne języka prawnego wymaga wszak łączenia metod należących do różnych obszarów wiedzy i tu zaprezentowane zostało niezależne stanowisko autorki. Książka wpisuje się zatem w szczególną perspektywę regionalną, ale treścią swą nawiązuje do tendencji badawczych w innych krajach. I tak na przykład. W Hiszpanii wielu badaczy odwołuje się do klasycznego podziału języka prawa na język prawny i język prawniczy w rozumieniu Bronisława Wróblewskiego (np. J. R. Capella,

¹⁰⁷ W Polsce porównawcze badania legilingwistyczne z wykorzystaniem światowej literatury przedmiotu są związane z teorią i praktyką przekładu tekstów prawnych głównie na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu.

S. Mollfulleda Buesa, V. Iturralde Sesma), traktując ten język jako specjalną odmianę języka ogólnego według propozycji wydzielenia języków specjalistycznych Ferdynanda de Saussure'a z 1916 roku (np. J. Prieto de Pedro, Á. Martindel Burgo y Marchán, L.M. Cazarola Prieto). Badania nad językiem prawa mają cel praktyczny w związku z tłumaczeniem tekstów specjalistycznych oraz z postulatami odpowiedzialności za słowo osób tworzących prawo i stosujących zawodowo prawo¹⁰⁸. W Grecji język prawny jest badany od początku istnienia nowożytnego państwa w związku z regulacją aktami normatywnymi formy archaizującej języka oficjalnego. Badania językoznawcze były koniecznością ze względu na tłumaczenia intralingwiarne tekstów prawnych z języka archaizującego na język naturalny dla obywateli (np. Manesis, Matthias, Mexis). Tłumaczenia tekstów prawnych zainspirowały badania legilingwistyczne prowadzone wspólnie przez filologów i prawników w zakresie terminologii (na przykład Evrygenis, Stavrakis), czy modalności w kontekście aktów mowy (np. Paparizos, Panaretou)¹⁰⁹.

Analiza lingwistyczna polskiego języka prawnego z perspektywy funkcjonalnej teorii języka nawiązuje do prawniczych analiz języka ukierunkowanych na wykładnię prawa, lecz zmierza do opisu języka przy rozróżnieniu prawa w akcie stanowienia, a nie prawa w obrocie. Interpretacja aktu komunikacji językowej przebiega więc jako systemowo sterowane kodowanie i dekodowanie tekstu. Zostały też zaprezentowane przykłady tekstów prawniczych i tekstów interpretujących kwestie prawne w mediach dla wykazania różnic treściowych i formalnych. Nie został jednak podjęty opis języka prawniczego w instytucjonalnych aktach mowy sędziów, urzędników czy dziennikarzy z socjologicznego punktu widzenia. Model opisu języka prawnego zmierza do przedstawienia struktur językowych rekonstruowanych na podstawie konkretnych, aktualnych tekstów ustawodawczych. Przyjęta została teza, że system języka prawnego ma

¹⁰⁸ Zob. Nowak-Michalska 2012: 20-22.

¹⁰⁹ Zob. Gortych-Michalak 2013: 45-55.

podłoże aksjologiczne zgodnie z ludzką naturą respektowania dobra w postępowaniu człowieka, a spontanicznie kształtowane przez wieki struktury w różnych językach etnicznych przedstawiają te same pojęcia i analogiczne wartości prawne, chociaż w zdeterminowanych instytucjonalnie i socjologicznie kontekstach wartości te mogą być rozmaicie rozumiane i interpretowane.

Rozdział II

Język w tekstach komunikujących prawo

Język ludzki traktowany w kategoriach systemu jest tworem abstrakcyjnym, praktycznie realizowanym w tekstach. Podobnie należy odnieść się do języka prawnego, który jako system istnieje wirtualnie, lecz użyty w mowie faktycznie obsługuje komunikację instytucjonalną w dziedzinie ustawodawstwa. W języku prawnym są kodowane, przekazywane i rozumiane normy prawne. Formy znaków językowych przedstawiają zróżnicowanie systemowe struktur tekstu prawnego w stosunku do struktur innych tekstów komunikujących określonego typu informacje w związku z tekstem prawnym. Problemem badawczym jest zidentyfikowanie treści tych znaków w kontekście stanowienia prawa i odtworzenie na tej podstawie systemu semiotycznego języka prawnego. W innych odmianach języka, w oparciu o prawo ustawowe komunikujących prawo w obrocie, są tworzone przez zawodowych prawników teksty prawnicze spełniające jedynie rolę wtórnej legitymacji tego, co powinno być nakazane, zakazane lub dozwolone z mocy prawa, albo też są tworzone teksty w języku prawniczym nienormatywnym, argumentujące ustawodawstwo i regulacje proceduralne¹. Jeszcze inne cechy mają teksty prawników i nieprawników, podnoszące sprawę akceptowanych wartości, wymowę społeczną

¹ Teksty komunikujące prawo są wytworem aktów stanowienia prawa, aktów administracyjnych, postanowień sądów oraz czynności konwencjonalnych prawa.

praktycznie podjętych decyzji w kwestiach prawnych, jak również uzasadnienia proceduralne, czy oceny podejmowanych decyzji. Funkcjonalne odmiany języka komunikujące prawo są zakodowane w gatunkach tekstów, które charakteryzują się strukturami języka wyrażającymi treści prawne.

1. Język prawny rodzajowo określony

Termin *język prawny* wprowadził do teorii prawa Bronisław Wróblewski (1888-1941), profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Uczony ten wyróżnił język prawny na tle innych odmian funkcjonalno-semantycznych języków określonych rodzajowo, biorąc pod uwagę tak czynności mowy, jak i system znaków językowych służących do wyrażania tego, co człowiek przeżywa oraz jak łączy myślenie i wyrażanie z innymi czynnościami i sytuacjami. B. Wróblewski dokonał charakterystyki odmian języka obsługującego dwie sfery funkcjonowania prawa jako *lex* – prawo ustanowione i prawo w obrocie. Uwzględnił przy tym, że w reglamentowanej przez ustawodawcę rzeczywistości prawnej obowiązują ujmowane jako *ius* prawa podmiotowe.

1.1. Funkcjonalno-semantyczna koncepcja języka prawnego

Bronisław Wróblewski przyjął strukturalistyczne rozumienie systemu języka². Pisał, że człowiek wytwarza „różne znacze-

² Por. definicja Kazimierza Polańskiego w EJO: „Język. 1. System znaków (prymarnie dźwiękowych, wtórnie pisanych i in.) służący do porozumiewania się w obrębie danej społeczności. Język jest tworem społecznym, tj. wspólnym wszystkim członkom danej społeczności (zwanej społecznością jęz.), w przeciwnym bowiem wypadku niemożliwe byłoby porozumienie. Społeczny charakter jęz. i jego jednolitość jako sys-

niowo języki, chociażby używana mowa była ta sama etnicznie”. Słowo – według B. Wróblewskiego – jest środkiem porozumiewania się w danych okolicznościach, jeżeli jego sens jest dla porozumiewających się osób mniej więcej jednakowy. Okoliczności sprawiają, że „co etnicznie uchodzi za jeden wspólny język względnie mowę, w płaszczyźnie semantycznej rozpada się na szereg różnych”³.

1.1.1. W opozycji do języków specjalistycznych innych dziedzin życia społecznego z formalnej postaci języka powszechnego B. Wróblewski wyodrębnił język prawny. Wyodrębnił też w obrocie prawnym język prawniczy prawników zawodowych, „który ze stanowiska rodzajowego składa się z języków: naukowego, niby-naukowego, techniki społecznej i zawodowego”⁴. Odrębność języka prawnego uzasadnił, przyjmując, że jest to język ustawodawcy, który wypowiada się za pomocą przepisów prawnych zredagowanych w formie paragrafów i zamieszczonych w tekstach ustawodawczych⁵. Kryteria wyodrębnienia języka prawnego i języka prawniczego, zob. tabela 2.

temu abstrakcyjnego podkreślały szkoły strukturalistyczne w przeciwieństwie do młodogramatyków, dla których jęz. stanowił zjawisko indywidualne”.

³ Zob. Wróblewski 1948: 6-11.

⁴ Zob. Wróblewski 1948: 34. Autor podał następującą charakterystykę obrotu: „Obrót dotyczy stosunków w takiej lub innej dziedzinie zachowania się i oznacza powtarzające się czyny i postępowanie, posiadające określony przedmiot. Owo zachowanie się jest odcinkiem życia, który, pomiędzy innymi, wytwarza pewne zwyczaje, szablony, które obejmują również język”.

⁵ Znane w historii językoznawstwa klasyfikacje języków miały u podstaw kryteria genetyczne, geograficzne lub typologiczne. Stopień pokrewieństwa językowego i ustalenie rodzin języków świata tworzących wspólnoty językowe ze względu na etniczne źródło zwane prajęzykiem były podstawą klasyfikacji genetycznej. Grupowanie języków z punktu widzenia podobieństw między nimi powstałych w wyniku kontaktów geograficznych i kulturowych prowadziło do wyodrębnienia lig i cykli językowych. Klasyfikacji typologicznej języków dokonano ze względu na ich budowę gramatyczną. Natomiast Bronisław Wróblewski wyodrębnił język prawny wśród innych języków ze względu na potrzeby uczycia.

Tabela 2. Kryteria wyodrębniania języka prawnego i języka prawniczego wobec kryteriów języka własnego i języków wspólnych

JĘZYK WŁASNY	JĘZYKI WSPÓLNE	
1. Z n a c z e n i e w y r a ż e ń j ę z y k a		
• znaczenie psychologiczne wyrażen	• znaczenie językowe wyrażen w języku wspólnym (przedmiotowym, pozaosobowym)	
2. F u n k c j a k o m u n i k a c y j n a j ę z y k a		
• indywidualne reagowanie na znaki językowe	• zbliżone reagowanie członków wspólnot na znaki językowe – podobne myśli i stany emocjonalne przy postrzeganiu znaków	
3. S p o s ó b k o m u n i k o w a n i a		
JĘZYK POWSZECHNY		JĘZYKI SWOISTE
<ul style="list-style-type: none"> • ubóstwo wyrażen • wieloznaczność wyrażen • powszechność użycia • formy gwarowe prowincjonalizmy 		<ul style="list-style-type: none"> • obfitość wyrażen • jednoznaczność wyrażen • użycie specjalistyczne • formy socjolektalne
4. Przedmiot komunikowania		
JĘZYK PRAWNY		JĘZYK PRAWNICZY
• dotyczy norm prawnych		• dotyczy rzeczywistości prawnej
5. Poziom semantyczny		
<ul style="list-style-type: none"> • aparat pojęciowy ustawodawcy • prawny sens wyrażen • materiał reglamentowanej rzeczywistości prawnej 		<ul style="list-style-type: none"> • aparat pojęciowy prawników • inny niż prawny sens wyrażen • odniesienie wyrażen do rzeczywistości prawnej
6. Poziom syntaktyczny		
<ul style="list-style-type: none"> • zdania normatywne • tekst aktów prawnych 		<ul style="list-style-type: none"> • zdania opisowe • inne gatunki tekstów
6. Poziom pragmatyczny		
• normy prawne generalne		• normy prawne indywidualne oraz wypowiedzi opisowe

Źródło: Opracowanie własne, według koncepcji Bronisława Wróblewskiego.

Bronisław Wróblewski sformułował teoretyczne podstawy wyodrębnienia języków komunikujących prawo. Za podstawowe kryterium klasyfikacji funkcjonalnej języków przyjął przedmiot komunikowania, odrębność słownictwa i reguł semantycznych, formy znaków językowych, brał pod uwagę także funkcję komunikacyjną języka i sposób komunikowania. Wskazywał, że nazwy przedmiotów typu: *domniemanie, związek przyczynowy, skutek, rzecz, możliwość, czyn, działanie, akt, roszczenie*, a nawet czasownik *jest*, mają odniesienie do pojęć prawnych.

1.1.2. Za kryterium podziału języka na język własny i języki wspólne przyjął B. Wróblewski rozróżnienie znaczenia psychologicznego i znaczenia językowego wyrażań. Rozdzielił funkcje komunikacyjne języka według indywidualnego reagowania na poszczególne znaki i na zbliżone reagowanie na znaki wspólnot językowych. W języku powszechnym podkreślał ubóstwo, wieloznaczność i powszechność użycia wyrażań oraz występowanie form gwarowych i regionalnych. Język prawny od języków prawniczych oddzielił w związku z przedmiotem komunikowania na język komunikujący normy prawne i języki komunikujące rzeczywistość prawną; w związku z poziomem semantycznym rozróżniał aparat pojęciowy ustawodawcy, sens wyrażań w płaszczyźnie semantycznej i funkcjonalnej oraz materiał rzeczywistości prawnej reglamentowany przez ustawodawcę pod znakiem powinności od aparatu pojęciowego prawników, sensów wyrażań właściwych dla wielu języków przedmiotowych i odniesień wyrażań do rzeczywistości prawnej. Na poziomie syntaktycznym przedstawiał zdania normatywne i przepisy prawne w tekstach aktów prawnych w opozycji do zdań opisowych w różnych gatunkach tekstów o treści prawnej, sformalizowanych i niesformalizowanych. Na poziomie pragmatycznym wypowiedzi ustanawiające normy prawne generalne przeciwstawiał wypowiedziom ustanawiającym normy prawne indywidualne oraz wypowiedzi opisowe prawników. Przeciwstawiał język podmiotowy (własny, osobowy) wspólnemu językowi przedmiotowemu (pozaosobowemu), który ma różne odmiany ze względu na funkcję komunikatywną. Oznacza to, że „posługujący się pewnym językiem przedmiotowym reagują w sposób jednakowy lub zbliżony na jego znaki, tj. przeżywają podobne myśli i stany emo-

cyjnalne przy ich postrzeganiu”⁶. Rozpoznanie języka – twierdził B. Wróblewski – następuje dzięki przesłankom semantycznym i technicznym, a zasadnicza opozycja zachodzi między językiem podmiotowym każdego człowieka a językami przedmiotowymi grup społecznych i zawodowych. Każdy człowiek, posługując się językiem, nadaje wyrazom i zwrotom językowym znaczenie psychologiczne, więc z tego względu faktycznie istnieją tylko języki indywidualne. Kto chce zrozumieć wypowiedziane słowa i odnosi je do sensu wyrażań, operuje własnym materiałem znaczeń. Jednak funkcja komunikacyjna języka sprowadza się do tego, że wyrażeniom języka nadaje się pozasubiektywne „jądra znaczeniowe”, które mogą być ujęte jako znaczenie językowe, formułujące przedmiotową stronę języka⁷. Wspólnym językiem przedmiotowym jest język powszechny, którym ludzie posługują się w obrębie życia praktycznego. Językami przedmiotowymi są także języki swoiste, rodzajowo określone: naukowy, filozoficzny, techniczny, język techniki społecznej, język obrotu (gospodarczego, handlowego i prawnego) oraz języki zawodowe i środowiskowe. Języki przedmiotowe różnią się jako twory społeczne o charakterze abstrakcyjnym. W gronie specjalistów wyrażeniom języka potocznego nadaje się specjalistyczne znaczenia, tworzy się nowe wyrazy oraz zwroty techniczne, powstaje nowa symbolika, nomenklatura i terminologia⁸.

⁶ Zob. Wróblewski 1948: 10-11. Ważniejsze pozycje literatury naukowej wykorzystane przez uczonego to prace Jana Niecisława Ignacego Baudouina de Courtenay (1845-1929). B. Wróblewski nawiązał do komentarzy jego prac Andrzeja Gawrońskiego (1885-1927), Jana Rozwadowskiego (1867-1935), Jerzego Kuryłowicza (1895-1978), do teorii psychologicznej Wilhelma Wundta (1832-1920), także do teorii logicznych Bertranda Russela (1872-1970), Alfreda Tarskiego (1901-1983) i Kazimierza Ajdukiewicza (1890-1963), do nauki prawa Leona Petrażyckiego (1867-1931), Hansa Kelsena (1881-1973) i Czesława Znamierowskiego (1888-1967) oraz do ówczesnej wiedzy filozoficznej Henri Bergsona (1859-1941), psychologicznej i socjologicznej na temat funkcji języka w opracowaniu Marii Ossowskiej (1896-1974) oraz innych, zob. Wróblewski 1948: 5-51.

⁷ Zob. Wróblewski 1948: 10, por. Wróblewski 1948: 57.

⁸ Zob. Wróblewski 1948: 31. Por. odmiany funkcjonalno-semantyczne języka etnicznego według B. Wróblewskiego, *Lizisowa* 2013: 25, 2012: 17.

1.1.3. Bronisław Wróblewski twierdził, że ustawodawca nie używa języka prawniczego, który różni się od języka prawnego semantyką i techniką języka. Stosunek „odtworzący i przetwarzający” języka prawniczego do języka prawnego przedstawiał jako problem ich wzajemnej relacji. Podkreślał, że chociaż oba te języki dotyczą rzeczywistości prawnej i zachodzi między nimi ścisły związek, są różnice w aparacie pojęciowym ustawodawców i prawników zawodowych. Rzeczywistość prawna istnieje niezależnie od ustawodawcy, jest daną dziedziną życia politycznego, społecznego, gospodarczego czy kulturalnego. Jest wyrażana „językiem codziennym z dodaniem pewnego rodzaju gwary, którą można nazwać – prawną”. Gwara ta „jest materiałem, z którego również czerpie ustawodawca, nadając mu takie sformułowania, których domaga się technika języka prawnego”⁹. Materiał rzeczywistości prawnej jest przez ustawodawcę tylko reglamentowany, bo ustawodawca działa „jako konstruktor tego, co będzie się działo pod znakiem powinności”. Nie widział B. Wróblewski języka swoistego w każdym fragmencie prawa stanowionego, przyjmując, że nie każde „słowo przez sam fakt włączenia go do układu norm prawnych zyskuje swoisty, własnie prawniczy sens” (wydobyty w interpretacji), jak również nie każdy wyraz użyty w przepisach wydanych przez ustawodawcę, zwykle nieprawnika, należy do języka prawniczego. W języku prawnym wskazywał na prawny sens wyrażeń na płaszczyźnie funkcjonalnej i semantycznej¹⁰.

1.1.4. Prawnicy traktują język prawny jako idiolekt ustawodawcy z punktu widzenia właściwości przysługujących mowie jednostkowej¹¹. Ustawodawca nie jest utożsamiany z osobą ani z zespołem osób będących *de facto* twórcami tekstu

⁹ Zob. Wróblewski 1948: 56.

¹⁰ Teoretyczną podstawą opisu komunikowania przez ustawodawcę wiedzy prawnej obywatelom była wchodząca wówczas w obieg naukowy lingwistyka funkcjonalna. B. Wróblewski opisał osobliwości języka prawnego jako narzędzia komunikacji, zob. rozdz. V, pkt 1.

¹¹ Prawnicy identyfikują ustawodawcę (prawodawcę) jako prawodawcę formalnego, wyposażonego w kompetencję prawodawczą, a także jako konstrukt teoretycznoprawny, do którego odwołuje się interpretator w procesie wykładni, zob. Choduń 2015: 37-38. Por. rola kompetencji językowej i kulturowej w komunikatywności tekstów prawnych, Choduń 2009: 128.

prawnego, lecz jest traktowany jako konstrukt ustawodawcy doskonałego i racjonalnego¹², wyposażonego we właściwości nie przysługujące żadnym faktycznie istniejącym podmiotom¹³. W opozycji *langue-parole* język prawny ustawodawcy traktuje się jako rejestr języka etnicznego i nie jest on badany jako *langue*, jeśli bierze się pod uwagę wyłącznie jego pragmatyczne aspekty, takie jak uczestnicy aktu komunikacji, kanał komunikacyjny, pole tematyczne i kontekst społeczny¹⁴. W ujęciu systemowym jako *langue* bada się język prawny ustawodawcy jako kod semiotyczny o charakterze uniwersalnym, istniejący ponad systemami języków etnicznych, jeśli bierze się pod uwagę jego aspekt semantyczny, syntaktyczny i pragmatyczny.

1.2. Język prawny a język prawniczy

Lingwistyczny status języków komunikujących prawo jest zagadnieniem dyskusyjnym wśród prawników. Zasadniczo przyjmują oni w tej kwestii stanowisko Bronisława Wróblewskiego, który przyjął, że język prawny jest językiem ustawodawcy, a język prawniczy jest językiem zawodowych prawników. Jerzy Pieńkos podkreślał, że język prawniczy jest „nadbudową języka prawnego”, bo pełni wobec niego „funkcje usługowe”, precyzując nieostre wyrażenia ustawodawcy, lecz z kolei dorobek nauki prawa, widoczny w języku prawniczym i wykorzystany w procesie stanowienia prawa, wpływa na kształt języka prawnego¹⁵.

¹² Zob. na temat racjonalnej koncepcji tworzenia prawa, rozdz. VI, pkt 5.5.

¹³ Zob. Gizbert-Studnicki 1986: 37. Autor twierdzi, że ujęcie języka prawnego jako idiolektu ustawodawcy wyjaśnia przypisywanie niektórym zwrotom zawartym w tekście prawnym swoistego znaczenia prawnego. Ustawodawcy nie utożsamia się z autorem tekstu prawnego. W procesie tworzenia prawa uczestniczą osoby przygotowujące projekty tekstów prawnych, osoby podejmujące decyzje prawotwórcze oraz osoby promulgujące teksty prawne.

¹⁴ Zob. Gizbert-Studnicki, 2004: 37.

¹⁵ Zob. Pieńkos 1999: 15, 31-32.

1.2.1. Tomasz Gizbert-Studnicki oceniał zasadność terminów *język prawny* i *język prawniczy* z punktu widzenia teorii illokucji Johna L. Austina z uwzględnieniem typów produktywnego i reproduktywnego użycia wypowiedzi (nie typów wypowiedzi), wyróżniając język prawny *sensu largo*, nadrzędny w stosunku do języka prawnego *sensu stricto* i języka prawniczego¹⁶. Przyznał, że język prawny nie jest językiem w znaczeniu używanym przez logików i językoznawców¹⁷, jak również ustosunkował się do opozycji język prawny – język etniczny na różnych szczeblach ogólności: 1) język tekstów systemu prawa w Polsce – język polski; 2) język częściowo sztuczny z terminologią techniczną i osobliwymi regułami semantycznymi, zróżnicowany pomiędzy systemami prawnymi, a nawet gałęziami prawa – język naturalny ukształtowany żywiołowo; 3) idiolekt prawodawcy doskonałego (konstruktu prawodawcy), któremu w interpretacji przypisuje się pewną wiedzę i określone preferencje do nadawania wypowiedziom osobliwego znaczenia prawnego jako mowa jednostkowa – idiolekty poszczególnych osób fizycznych jako użytkowników języka; 4) typ języka prawnego, używanego wewnątrz ekscentrycznej wspólnoty językowej – typ języka standardowego używanego w obrębie całej wspólnoty językowej. Charakterystykę języka prawnego jako języka etnicznego odnosił autor do pojęcia rejestru języka używanego w różnych sytuacjach społecznych, wyróżnianego na płaszczyźnie aktów mówienia i tekstów będących ich wytworami, co wymaga użycia form językowych dopasowanych do sytuacji socjolingwistycznej¹⁸.

¹⁶ Zob. Gizbert-Studnicki 1972: 219-233. Kryterium typologii użycia wypowiedzi uzasadnił autor przyporządkowanie językowi prawnemu *sensu stricto* wypowiedzi nie tylko w aktach prawnych, lecz także w orzeczeniach sądowych i decyzjach administracyjnych. Te gatunki tekstów mają jednak zdecydowanie inną strukturę gramatyczną niż teksty aktów ustawodawczych. Inny jest też przedmiot odniesienia i sytuacja użycia wypowiedzi: teksty ustawodawcze kodują normy prawne tetyczne (ustanowione), orzeczenia sądowe i decyzje administracyjne kodują normy prawne faktyczne (w obrocie prawnym).

¹⁷ Zob. Gizbert-Studnicki 1979: 49-60.

¹⁸ Zob. Gizbert-Studnicki 1986: 35-42. Dyskusję wokół traktowania języka prawnego jako rejestru języka etnicznego podjęli inni badacze języka

Nie wchodząc w szczegóły merytoryczne ważne dla prawników, z lingwistycznego punktu widzenia wydaje się stosowne przyjąć zasadniczą cechę tekstów, których przedmiotem jest wykładnia przepisów prawnych, że są to teksty reprezentujące język zawodowy prawników. Z tego względu generalna zasada podziału języka prawnego *sensu largo* na język prawny *sensu stricto* i język prawniczy jest także w lingwistyce jak najbardziej uzasadniona¹⁹.

Dostrzegając w języku prawnym cechy rejestru języka naturalnego, Marek Zirk-Sadowski zwrócił uwagę na zakreślone w granicach języka prawnego zagadnienia z pogranicza prawa i semiotyki, szczególnie na pragmatyczne związki pomiędzy znakami języka a ich użytkownikami w sposobach użycia znaków języka prawnego w aktach mowy²⁰.

1.2.2. W prawoznawstwie przyjęto powszechnie, że język komunikujący prawo stanowione realizuje się w zasadzie jako język tekstów prawnych używany w określonych zbiorach tekstów prawnych, jak również język norm prawnych jako reguł postępowania podmiotów prawnych otrzymanych w wyniku

prawnego. Barbara Zofia Kielar wystąpiła w obronie koncepcji terminu *język prawny*, zob. Kielar 1979: 134 i n., por. też Wróblewski J. 1990: 24-25, Petzel 2006: 153-163. Por. język prawny jako odrębny w rozumieniu lingwistycznym, Petzel 2011: 160-165. Klaudiusz Brodziak twierdził jednak, że język prawny nie ma cech formalnych, które wyróżniałyby go jako rejestr w ścisłym tego słowa znaczeniu, można by go więc traktować jako rejestr tylko przy liberalnym traktowaniu tego pojęcia – ze względu na specyficzną leksykę i tematykę dyskursu, zob. Brodziak 2004: 72.

¹⁹ Prawnicy odróżniają „język prawny norm prawnych” od „języka prawnego przepisów prawnych” (zob. Zieliński 1999: 50), co w przybliżeniu nawiązuje do lingwistycznego rozróżnienia *langue* i *parole* w obrębie *language*. Przyjmując jednak tradycyjnie, że system to tylko zespół relacji, jakby model struktury głębszej w wytwarzaniu tekstów, natomiast tekst jest realizacją struktury głębszej wypowiedzi w tym systemie, dla języka pojmowanego jako kod generujący teksty o różnych strukturach powierzchniowych określenie „język” byłoby nadużyciem. Można natomiast w zupełności odwoływać się do struktury powierzchniowej wypowiedzi prawnej jako realizacji systemu języka prawnego, zakładając, że wypowiedź jest strukturą stylistyczną zdolną do procesów transformacyjnych.

²⁰ Zob. Zirk-Sadowski 2000: 106-108.

procesu wykładni tekstów prawnych²¹. Teksty prawne składają się z przepisów prawnych wyróżnionych graficznie w postaci artykułów, ustępów czy paragrafów oraz z tytułu aktu prawnego, śródtytułów wewnętrznych części organizacyjnych tekstu, a także z wstępów (preambul) i podpisów uprawomocnionych osób, np. prezydenta. Natomiast język prawniczy ocenił jako przykład wyszukiwania informacji prawnej Franciszek Studnicki z punktu widzenia klasycznego rachunku zdań, którego podstawy stworzył Gottlob Frege²². W funkcjonalnych odmianach języka tekstów komunikujących prawo swoistymi strukturami charakteryzują się gatunki tekstów, w których konstrukcje językowe i technika perswazji odróżniają je wyraziście między sobą²³.

Prawnicy opiniują status języka prawnego z perspektywy interpretacji jako proces dekodowania przepisu prawnego i tekstu prawnego w derywacyjnej koncepcji wykładni prawa²⁴. Z tego względu przyjmują istnienie języka przepisów prawnych oraz języka norm prawnych. Koncepcja derywacyjna wykładni Macieja Zie-

²¹ Rozróżnienie to wprowadził Zygmunt Ziemiński, w relacji przepisu prawnego do normy prawnej, Ziemiński 1966: 45 oraz 1974: 211-212. Por. też Zieliński 1972: 8, Malinowski 2006: 20. Przeglądu stanowisk badaczy na temat podstaw wyodrębnienia języka prawnego i prawniczego dokonała Anna Pawłowska, zob. Pawłowska 2012: 171-181.

²² Zob. Studnicki 1978: 3. Friedrich Ludwig Gottlob Frege 1848-1925, niemiecki logik i filozof języka.

²³ Konstrukcje perswazyjne w języku prawnym i prawniczym w ujęciu pragmatycznym, zob. Zgółka, Zieliński 2003: 182-189.

²⁴ W derywacyjnej koncepcji normy prawnej rozróżnia się normę postępowania ustanowioną w odpowiednim trybie i uznaną za obowiązującą przez organy państwa, którą należy odróżniać od przepisu prawnego stanowiącego samodzielną całość redakcyjną fragmentu tekstu aktu prawodawczego, zob. Ziemiński 1973: 28-29. Maciej Zieliński rozróżnił przepis prawny od interpretacji przepisu prawnego jako czynności myślowej polegającej na zastąpieniu przepisu prawnego wyrażeniem równoznacznym z przepisem przy pomocy odpowiednich reguł; rozróżnił też interpretację tekstu prawnego jako zbioru norm postępowania równoznacznego na gruncie tych reguł z tekstem prawnym od wykładni tekstu prawnego w odniesieniu do procesu obejmującego oprócz wykładni również wnioskowania o obowiązywaniu norm, zob. Zieliński 1972: 26-27. Derywacyjna wykładnia prawa jest rodzajem przekładu tekstu aktu ustawodawczego na zespół norm prawnych rozumianych jako wypowiedzi prawne skierowane do podmiotu prawnego w określonej sytuacji, zob. Pleszka, Gizbert-Studnicki 1984: 18. Zob. też Mastalski 2010: 329-341.

lińskiego dotycząca – jak to określił Jarosław Mikołajewicz – „opisu procesu decyzyjnego stosowania prawa”²⁵, u swych podstaw określa relacje między rozumieniem prawa jako wytworu stanowienia a prawem stosowanym w rzeczywistości prawnej. Autor przyjmuje, że w języku tekstu prawnego formułowane są normy w postaci przepisów prawnych, a bezpośrednio formułowaniu norm prawnych w wykładni służy język norm. „Faktyczny stosunek tych dwóch ostatnich języków do siebie da się ustalić po wprowadzeniu kilku dodatkowych pojęć, a w szczególności pojęcia normy postępowania i sposobów jej wypowiedzenia. Już w tym miejscu można jednak przyjąć, że są to języki co najmniej wzajemnie przekładalne”²⁶. Odtwarzanie finalnego kształtu normy prawnej jest problemem wykładni prawa. W ujęciu lingwistycznym przyjmuje się rozróżnienie, że norma prawna jest elementem systemu prawa, natomiast przepis prawny jest elementem systemu języka prawnego²⁷.

1.2.3. W kwestii kryteriów wyróżniania języka prawnego na tle różnych gatunków wypowiedzi komunikujących treści prawne Maciej Zieliński podkreślał, że istotne rozróżnienie

²⁵ Zob. Mikołajewicz 2010: 182.

²⁶ Zob. Zieliński 1972: 8. Założenie dwupoziomowości języka prawnego oznacza włączenie reguł egzegezy do normatywnej koncepcji źródeł prawa. W interpretacji derywacyjnej koncepcji wykładni Macieja Zielińskiego stwierdza się wprost, że jej twórca przyjął „założenie dwupoziomowości języka prawnego”, co może budzić wątpliwości z pragmalingwistycznego punktu widzenia, zob. Matczak 2010: 129. Cytat z książki twórcy derywacyjnej koncepcji wykładni dowodzi, że w gruncie rzeczy sformułowania Zielińskiego nie są sprzeczne z lingwistycznym rozróżnieniem języka tekstu prawnego od języka wykładni prawniczej. Cenne jest w artykule Matczaka udowodnienie, że idea rozróżnienia języka przepisów prawnych w tekście prawnym od języka norm prawnych w wykładni tekstu prawnego wyprzedza o 25 lat rozróżnienie przez uczonych amerykańskich (K.N. Whittington, L.B. Solun) pomiędzy interpretacją (*interpretation*) a konstrukcją (*construction*), którzy – jak pisze autor – przyjęli, że interpretacja jest rozpoznaniem treści semantycznej, a konstrukcja odczytaniem efektu prawnego wywieranego przez tekst prawny. W obszarze reguł prawnych, interpretuje się więc znaczenie tekstu, a następnie rekonstruuje się reguły prawne, które pomagają stosować ten tekst w konkretnych sytuacjach faktycznych. W obu tych teoriach zakłada się, że język przepisów prawnych jest punktem wyjścia w procesie ustalenia brzmienia normy prawnej.

²⁷ Zob. też przepis prawny a norma prawna, rozdz. IV, pkt 2.3.

dwóch sfer przedmiotowych, sfery tworzenia prawa i sfery stosowania prawa skutkuje rozróżnieniem „wypowiedzi, które są prawem, i wypowiedzi, które różnorodnie nawiązują do prawa”. Do wypowiedzi języka prawnego zaliczył więc także inne niż ustawodawcze akty podmiotów normodawczych, a więc rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Rady Ministrów, Premiera, poszczególnych ministrów, podmiotów upoważnionych do umów międzynarodowych, podmiotów normodawczych samorządu terytorialnego, które są wyposażone we władzę prawodawczą z mocy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Autor podkreślał, że kwalifikowanie przez prawnika wypowiedzi, które są wytworem działalności prawodawczej, „ma charakter nie stylistyczny, lecz socjalny”. Stosując kryterium socjalne, autor rozróżnił język prawny należący do sfery tworzenia prawa oraz język administracyjny i język urzędowy należące do sfery stosowania prawa²⁸. Zakwalifikowanie języka prawnego, jako systemu realizowanego w tekstach aktów ustawodawczych ze względu na jego aspekty semantyczne, syntaktyczne i pragmatyczne, zawęża odniesienie terminu *język prawny* w niniejszej książce do języka ustawodawcy, którego wypowiedzi są prawem obowiązującym wszystkich, łącznie z ustawodawcą, w danym systemie prawnym²⁹.

Wobec propozycji powtarzanej w literaturze teoretyczno-prawnej i dogmatycznej, że zwrotom w tekstach aktów prawnych należy nadawać znaczenie występujące w języku potocznym, bez podania definicji języka potocznego, Agnieszka Choduń przedstawiła stanowiska prawników i językoznawców na temat rozumienia terminów *język potoczny* i *język powszechny*, uzasadniając, że język prawny nie jest odmianą „jakiegoś języka na co dzień”, lecz szczególnym, wyspecjalizowanym kodem, a reguły odkodowania języka prawnego nie są znane przeciętnemu obywatelowi³⁰.

²⁸ Zob. Zieliński 2004: 12-13.

²⁹ W niniejszej książce analizie podlegają teksty aktów ustawodawczych (zamiennie: teksty ustawodawcze) ustawodawcy. Termin *teksty prawne* odnosi się nie tylko do tekstów ustawodawcy, lecz także do tekstów innych prawodawców.

³⁰ Zob. Choduń 2004: 77-86. Por. też Zieliński 1999: 58.

1.3. Język prawny w środowisku innych języków komunikujących prawo

Z lingwistycznego punktu widzenia wyróżniony przez Bronisława Wróblewskiego osobliwy język prawny można opisać, uwzględniając poziomy znaków językowych: semantyczny, syntaktyczny i pragmatyczny. Wzajemne relacje między językiem prawnym a językiem prawniczym wyznaczają kryteria przedmiotowe i podmiotowe. Język prawny dotyczy wprost stanowienia norm prawnych generalnych. W nim dokonuje się aktu stanowienia prawa w postaci tekstów prawnych, a w języku prawniczym dokonuje się dekodowania i interpretacji tekstów prawnych. Zgoła różny jest status społeczny nadawcy tekstu i interpretatora, bo inny jest proces stanowienia, a inny proces wykładni i stosowania prawa. Każda zresztą wykładnia prawa zakodowanego w tekście prawnym jest przekodowaniem tekstu ustawy na inny tekst według określonych reguł lub przynajmniej w ustosunkowaniu się do niego³¹.

1.3.1. Język prawny, funkcjonujący w środowisku innych języków komunikujących prawo jako pierwszy z języków prawa, jest systemem językowym ponad systemami języków etnicznych, natomiast w obrębie języka etnicznego jest systemem cząstkowym.

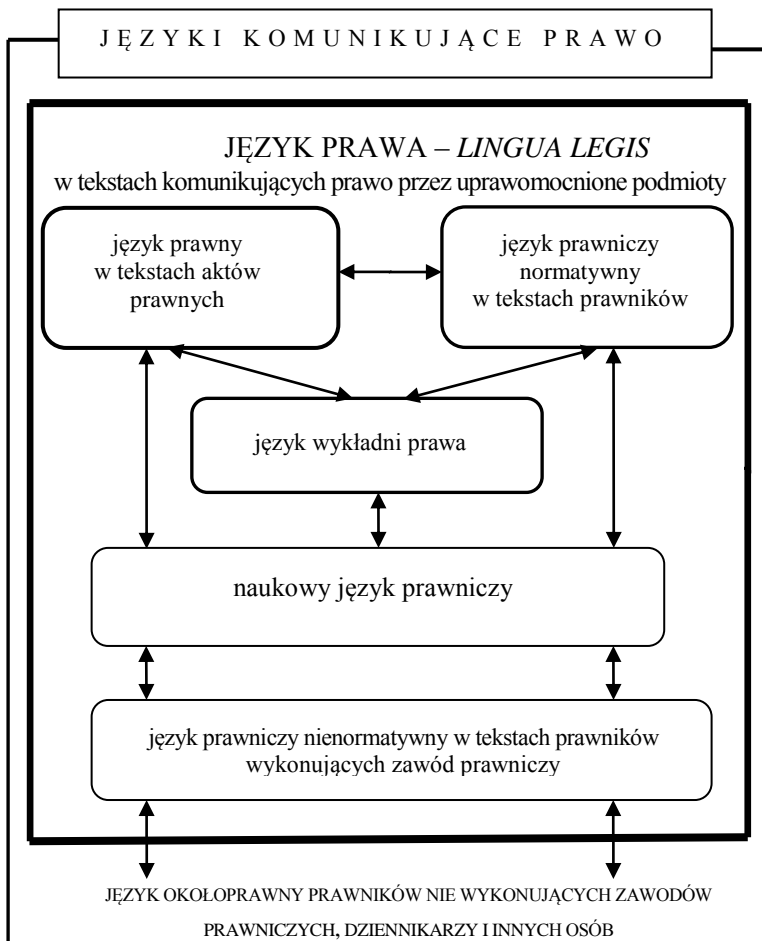
Schemat 4 przedstawia dekompozycję systemu języka prawa – *lingua legis* – w teorii różnicowania systemowego Niklasa Luhmanna³². W systemie języka komunikującego prawo widoczne są możliwości tworzenia subsystemów, czyli poszczególnych języków przedmiotowych o specyficznych cechach językowych i pozajęzykowych, realizowanych w poszczególnych gatunkach tekstów. Język prawny jest realizowany w tekstach aktów prawnych. Język prawniczy normatywny, język wykładni prawa, język prawniczy

³¹ Por. Ziemiński 1974: 210-214. Autor podkreślał, że język prawny odnosi się wprost do obrazowanych rzeczy, zjawisk, czynności, i stanów – wyróżniał też więcej niż jeden stopień języka prawniczego. Tomasz Gizbert-Studnicki uznał, że język prawniczy nie jest metajęzykiem w stosunku do języka prawnego, zob. Gizbert-Studnicki 1972: 224.

³² Zob. Luhmann 2007: 27.

naukowy, język prawniczy nienormatywny, język okołoprawny poza grupą zawodową prawników są realizowane w innych gatunkach tekstów przekazujących treści prawne³³.

Schemat 4. Język prawny w środowisku innych języków komunikujących prawo

Źródło: opracowanie własne.

³³ Inne podziały w obrębie języka prawnego i prawniczego przedstawiła Anna Pawłowska, Zob. Pawłowska 2012: 173-175.

1.3.2. Językiem prawnym zwraca się ustawodawca do społeczeństwa w tekstach aktów ustawodawczych – konstytucjach, kodeksach czy ustawach – ustanawiając normy prawne tetyczne³⁴. Ze względu na charakter normatywny język prawny jest najbliższy językowi wykładni prawa i normatywnemu językowi prawniczemu. Językiem prawniczym normatywnym pisze się dokumenty wydane przez sędziów, urzędników administracji i inne osoby upoważnione do wydawania takich dokumentów, jak orzeczenia, wyroki i postanowienia sądu, decyzje administracyjne, akty notarialne, umowy czy testamenty – dokumenty te ustanawiają normy prawne indywidualne w rzeczywistości prawnej. Naukowym językiem prawniczym są pisane prace naukowe – książki, artykuły, referaty, podręczniki akademickie. Dorobek naukowy prawoznawstwa zdecydowanie wpływa na kształt języka tak aktów prawnych, jak i dokumentów sądowych i administracyjnych dotyczących praworządności. Posługiwanie się tym językiem jest ważnym elementem kształcenia prawników. Językiem prawniczym nienormatywnym mówią prawnicy w sądach i urzędach, kiedy spełniają funkcje urzędowe, a także piszą pisma procesowe, protokoły rozpraw sądowych i inne teksty prawnicze. Te cztery odmiany języka prawa – *lingua legis*, języka prawnego *sensu largo* – różnią się statusem społecznym nadawców tekstu, gatunkami tekstów, strukturą tekstów i strukturami komunikacji językowej. Wspólnych cech charakterystycznych dla tych odmian języka tekstów komunikujących prawo należy szukać w modelu semiotycznym języka prawnego i w odniesieniu znaków języka prawnego do statusu ontologicznego prawa jako przedmiotu odniesienia³⁵.

³⁴ Zob. rozdz. I, pkt 3.3.2. na temat zjawiska penetracji i interpenetracji w dostosowaniu struktur języka prawnego do systemu prawa jako relacji interpersonalnej w stosunkach prawnych. Zob. też stosunki prawne tetyczne a stosunki prawne faktyczne, rozdz. III, pkt 2.1.4.

³⁵ Termin *lingua legis* odpowiada, jak się wydaje, terminowi język prawny *sensu largo*, wprowadzonego do nauki polskiej przez T. Gizberta-Studnickiego w 1986 roku. Zob. też termin *język prawa*, Lizisowa 1995: 37. Zachodni badacze języka prawnego przyjmują, że język prawny, *lingua legis*, jest językiem wszelkiego rodzaju dokumentów prawnych, również takich jak umowy czy testamenty, por. Nowak-Michalska 2012: 17, zob. też Matulewska 2007: 27. W niniejszej pracy przyjmuje się od-

1.3.3. Język okołoprawny, używany w środowiskach społecznych przez osoby nie wykonujące zawodów prawniczych, takie jak prawnicy z wykształcenia, dziennikarze, urzędnicy i osoby postronne, przyjmuje częściowo w gatunkach tekstów prasowych lub w mowie potocznej cechy języka charakterystyczne dla mowy ustawodawcy, czy prawników zawodowych.

System języka prawnego istnieje zatem tylko w odniesieniu do otoczenia, które nim nie jest. Może się przedstawiać obserwatorowi jako obiektywnie istniejący w środowisku najbliższym oraz w otoczeniu dalszym innych systemów, rozumianych jako procesualny i dynamiczny efekt wytwarzania różnic językowych w procesie komunikowania zjawisk prawnych³⁶.

1.3.4. Konstrukcja systemu języka prawnego znajduje odzwierciedlenie w tworzeniu systemów w systemie, czyli w określeniu wewnętrznych stosunków między systemem (subsystemem) a środowiskiem³⁷. Najogólniej rozumiany system języka prawnego byłby zatem wzorcem, tak dla języka tekstu ustawodawczego (i szerzej, tekstu prawnego), jak i dla języków innych tekstów komunikujących prawo. Powiązania międzysystemowe pomiędzy językami zawodowo komunikującymi prawo a całościowym systemem języka prawa można badać teoretycznie jako relacje uwarunkowane regułami systemowymi³⁸.

niesienie terminu *język prawny* tylko do języka ustawodawcy, poświadczonego w tekstach aktów prawnych – w rozumieniu Bronisława Wróblewskiego, a w terminologii Tomasza Gizberta-Studnickiego do języka prawnego *sensu stricto*, biorąc pod uwagę, że polska kultura prawna jest kulturą prawa stanowionego.

³⁶ Por. teoria radykalnego konstruktywizmu Niklasa Luhmanna, zob. Skąpska 2007: XI. Przez system Luhmann rozumie proceduralny i dynamiczny efekt wytwarzania różnic, który istnieje tylko w odniesieniu do otoczenia.

³⁷ Por. dekompozycja systemu w teorii różnicowania systemowego Niklasa Luhmanna w odniesieniu do systemów w ogóle, Luhmann 2007: 27.

³⁸ Temat ten nie będzie podjęty w niniejszej pracy – ze względu na wieloaspektowość problematyki wymaga oddzielnego opracowania.

1.4. Definityjne cechy języka prawnego

Językiem prawnym jako systemem znaków prymarnie dźwiękowych, wtórnie pisanych, posługuje się władza ustawodawcza w kwestiach prawnych. Językoznawcy przyjmują, że systemem wyrazów i reguł ich łączenia, wyabstrahowanym z zapamiętanych tekstów, jest język jako twór mowy społeczny i abstrakcyjny, służący do porozumiewania się w danej społeczności językowej. Rozróżnia się w języku – jak twierdzi Kazimierz Polański – „elementy wspólne wszystkim członkom danej społeczności i elementy charakterystyczne tylko dla niektórych jej grup, a nawet jednostek. Co więcej, nawet ten sam użytkownik języka w różnych okolicznościach posługuje się różnymi odmiankami swojego języka, nieraz dość od siebie odległymi”³⁹. Wskazując na definityjne cechy języka prawnego, warto przywołać niektóre przynajmniej stanowiska uczonych na temat statusu języka w ogóle.

1.4.1. Według Ferdinanda de Saussure’a język jako *langue* jest normą dla wszystkich przejawów mowy jako *langage*. Nie utożsamia się z mową. Jako „społeczny wytwór zdolności mowy” i „ogół niezbędnych konwencji przyjętych przez grupę społeczną, jest jedynie określoną częścią mowy, lecz częścią istotną”. Mowa jest różnorodna i niejednolita, należy do dziedziny indywidualnej i społecznej⁴⁰. Język należy do faktów społecznych, jest instytucją społeczną, jest systemem znaków wyrażających pojęcia⁴¹. Kazimierz Ajdukiewicz zwracał uwagę, że język charakteryzują nie tylko słowa i reguły składni, ale także sposób, „w jaki słowom i wyrażeniom przyporządkowane jest ich znaczenie”⁴². Tadeusz Milewski uczył, że mowa ludzka, to mówienie i rozumienie utrwalone w tekście, teksty mogą być reprodukowane, lecz nie są bezpośrednią podstawą innych tekstów, a „język zawarty jest w tekstach zapamiętanych i zapisanych jako ich składnik, który można wyabstrahować, wyodrębnić”⁴³. Według Anny Duszak, tekst interpretuje się jako spójną jednostkę języka złożoną z ciągu zdań lub jako

³⁹ Zob. EJO 240-241.

⁴⁰ Zob. de Saussure 1991: 36-37.

⁴¹ Zob. de Saussure 1991: 43.

⁴² Zob. Ajdukiewicz 1985: I. 149.

⁴³ Zob. Milewski 1972: 7.

proces w akcie mowy⁴⁴. Utrwalony w tekście aktu ustawodawczego język prawny funkcjonuje jako mowa ustawodawcy i jest naśladowany w obiegu społecznym⁴⁵. I chociaż teoretycznie rozróżnia się pojęcie języka, pojęcie tekstu i pojęcie dyskursu, w opisie zjawisk językowych pojęcia te wzajemnie się na siebie nakładają.

1.4.2. Definityjne cechy języka prawnego wpisał Jerzy Wróblewski w problematykę znaczenia znaków językowych, sprowadzając podstawowe zagadnienia wykładni prawa do kwestii rozumienia znaczenia wyrażen w przepisach prawnych, co prowadzi do ustalenia znaczenia zawartych w tych przepisach norm prawnych. W języku prawnym wskazywał na terminy pierwotne, aksjomaty i dyrektywy, według których można uznać jego systemowość w nazwach normatywnych, w regułach syntaktycznych i w semantyczno-pragmatycznych regułach sensu. Wyróżnił trzy podstawowe grupy obiektów, do których odnoszą się znaki normatywne: części normy, normy i zwroty o normach. Złożone z prostszych wyrażen normy, czyli wypowiedzi przepisujące zachowanie się jako powinno, odróżnił od reguł celowościowych wskazujących na zachowanie zmierzające do osiągnięcia celu i od zdań opisujących jakieś zachowanie się, a także od zwrotów o normie przedstawiających normę w supozycji materialnej lub stwierdzających coś o treści normy. Zwracał uwagę, że nie można nazwie w izolacji przypisać znaczenia normatywnego, lecz nazwa normatywna jest zawsze powiązana semantycznie z faktem prawnym oraz z jego prawną konsekwencją⁴⁶.

Funkcjonalny aspekt języka prawnego, związany z typem tekstu i kontekstem, określa się w językoznawstwie anglojęzycznym terminem *rejestr*⁴⁷, natomiast w polskiej nomenklaturze mówi się o stylu funkcjonalnym⁴⁸. Terminy *rejestr* i *styl funkcjonalny* odnoszą się do aktów komunikacji językowej ze względu na społeczne role uczestników komunikacji, jak również do zespołu cha-

⁴⁴ Zob. Duszak 1998: 28-29.

⁴⁵ Na określenie przedmiotu swoich badań nad językiem prawnym badacze używają różnych terminów, zob. Choduń 2007: 31-32.

⁴⁶ Zob. Wróblewski 1959: 11-25.

⁴⁷ Por. typy odniesień rejestru: Michael Halliday, 1987, cyt za Duszak 1998, 202, zob. też Bohumil Hawranek (cyt. za Mayenowa 1974, 334).

⁴⁸ Termin *język funkcjonalny* wprowadzony został i upowszechniony w polskich badaniach językoznawczych za szkołą praską, zob. Gajda 1995: 25.

rakterystycznych dla określonej grupy tekstów środków językowych⁴⁹. Funkcjonalne i społeczne odmiany języka są uwarunkowane kontekstowo i sytuacyjnie⁵⁰. Język prawny charakteryzuje się systemem reguł organizujących znaczenie wyrażań w zdaniach dostosowanych do wyrażania funkcji prawotwórczych. Wyróżnia się zakresem tematycznym, instytucjonalnym uwikłaniem treści, strukturą tekstu i zdania, rolami uczestników komunikacji oraz specyfiką kanału komunikacji urzędowej.

1.4.3. Teoretyczny aspekt badań lingwistycznych wymaga odniesienia terminu *język prawny* do systemu języka realizowanego w jednym tylko typie dokumentów prawnych – ustaw wydawanych przez organy władzy ustawodawczej, w teorii prawa określonej jako *ustawodawca*⁵¹. Tak rozumiany język prawny realizuje się w systemie form znaków językowych przez odniesienie systemu języka do systemu prawa⁵². Formy znaków językowych danego języka etnicznego dostosowują się do wyrażania pojęć prawnych w danym systemie prawa. Polski język prawny czerpie z systemu znaków polskiego języka etnicznego, lecz dopasowuje się do systemu pojęć wypracowanych przez prawników w dogmatyce prawa polskiego w obrębie historycznie uzasadnionej kultury prawa stanowionego. Z kolei dogmatyka prawa bazuje na strukturze polskiego języka naturalnego (w terminologii B. Wróblewskiego: pozaosobowego, wspólnego, przedmiotowego), w którym wyraża się treści prawne: kto, co, komu, ma uczynić w danych warunkach i okolicznościach. Dobór spośród systemu znaków z języka etnicznego służy wyrażaniu treści prawnych tak, żeby tekstem prawnym, będącym performatywną wypowiedzią ustawodawcy, można było ustanawiać normy prawne generalne, regulujące abstrakcyjne stosunki prawne tetyczne⁵³.

W treściach prawnych przedstawiają się cechy definicyjne języka prawnego jako normatywność, performatywność, modalność deontyczna oraz abstrakcyjność wyrażania. Odzwierciedla to

⁴⁹ Zob. (EJO 522).

⁵⁰ Zob. Duszak 1998, 202.

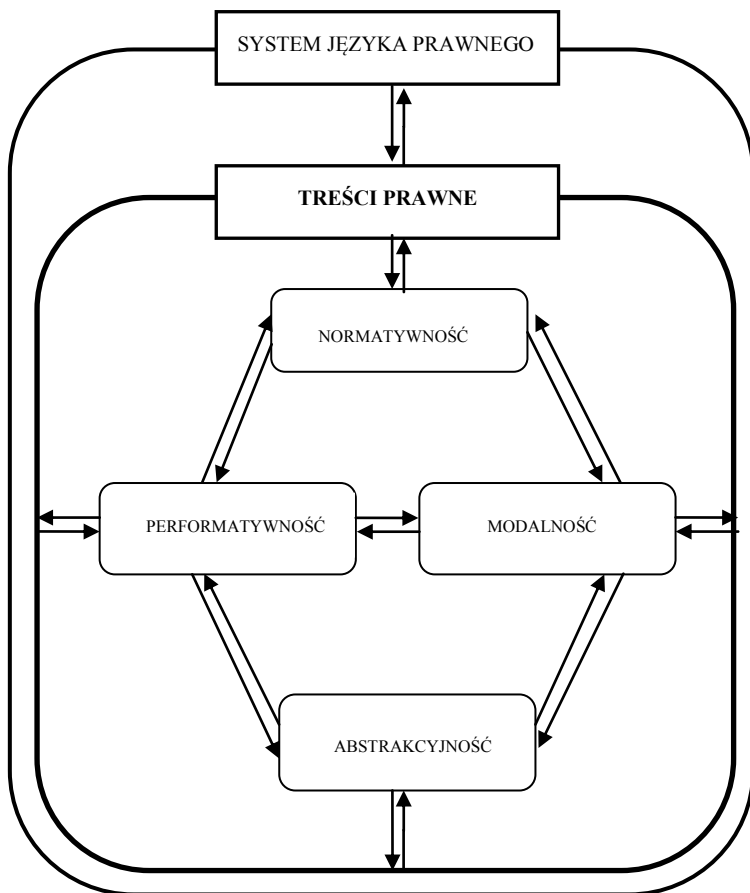
⁵¹ Por. rozdz. II, pkt 1.2.4.

⁵² Wzajemne odniesienie tych systemów przedstawiono w rozdz. I, pkt .3.4.

⁵³ Por. środowiska zewnętrzne dla systemu języka prawnego na poziomach tekstu prawnego, przepisu prawnego i zdania normatywnego, rozdz. I, pkt 3.3.3.

dekompozycja systemu języka prawnego w teorii złożoności systemu jako zbiór elementów i relacje między nimi, zob. schemat 5.

Schemat 5. Definicyjne cechy języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

Naczelną cechą języka prawnego jest normatywność – wypowiedzi ustawodawcy stanowią wszak normy prawne jako rodzaj norm postępowania. Elementami systemu są jednostki języka obejmujące treści prawne performatywne i modalne wyrażane abstrakcyjnie. Cechy definicyjne języka prawnego kształtują relacje pomiędzy

dzy systemem języka prawnego i jego elementami oraz relacje element – element. Współistnienie różnych systemów norm – prawnych, moralnych, obyczajowych, religijnych, czy norm organizacji społecznych lub gospodarczych – jest rzeczą oczywistą. Zakłada się w teorii prawa określony system wartości szczególnie we współzależności norm prawnych i norm moralnych.

Normy różnią się w strukturze semantycznej i z tego względu uczeni dokonali ich klasyfikacji. Maria Ossowska przyjęła, że słowo *norma* wiąże się z powinnością w wyrażaniu reguły wartościowania czegoś, co się powtarza. Analizując normotwórcze znaczenie słowa *powinien*, wiązała je z użyciem aksjologicznym i tetycznym, a w związku z tym z normą aksjologiczną i normą tetyczną⁵⁴. W tym ujęciu norma aksjologiczna ustala postępowanie osób, kierując się wartością czynu jako dobry lub zły. Norma tetyczna jest związana z aktem stanowienia, więc czerpie swoje racje z aktu woli i ma stempel władzy ustawodawczej. Gdy normy te są formułowane w postaci okresu warunkowego („Jeżeli p, to q”), wyprowadza się je z racji stwierdzającej dany fakt – są zatem normami teleologicznymi. Ze względu na charakter imperatywu dystynkcyjne znaczeniowe pozwalają rozróżniać normy imperatywno-trybutywne polecające czynić coś jednemu podmiotowi i jednocześnie przyznając drugiemu podmiotowi prawo do pewnych roszczeń, jak również normy imperatywne polecające coś komuś nie dając nikomu żadnych uprawnień⁵⁵. M. Ossowska zwróciła uwagę, że należy mówić nie tyle o różnych rodzajach norm, co raczej o aksjologicznych, tetycznych i teleologicznych argumentacjach przy pomocy ocen, przez powołanie się na pewne stanowienie oraz przez powołanie się na pewne związki faktyczne⁵⁶.

Według Zygmunta Ziemińskiego każda wypowiedź nakazująca komuś określone postępowanie jest normą. Normy prawne rozpatruje się jako należące do pewnego systemu norm ze względu na instytucjonalny sposób ich stanowienia i zabezpieczenia przymusem ze strony państwa oraz uznaniem społecznym, by były

⁵⁴ Normy aksjologiczne i normy tetyczne wyróżnił Czesław Znamierowski w swojej książce pt. *Podstawowe pojęcia teorii prawa*, Poznań 1924.

⁵⁵ Jest to klasyfikacja norm Leona Petrażyckiego.

⁵⁶ Zob. Ossowska 1963: 128-143.

przestrzegane, a więc uznane za obowiązujące jako źródła prawa oparte na przepisach prawnych i właściwej ich interpretacji⁵⁷.

1.5 Subsystemy języka prawa w tekstach komunikujących prawo

W teorii różnicowania systemowego można przedstawić widoczne w systemie języka prawa – *lingua legis* – możliwości tworzenia subsystemów, czyli poszczególnych odmian funkcjonalnych języków realizowanych w tekstach ustanawiających i komunikujących prawo przez uprawomocnione podmioty, jak również możliwość określenia zewnętrznego i wewnętrznego środowiska dla systemu całościowego, jakim są wszystkie odmiany funkcjonalne języka prawa, jak to przedstawia schemat 4 (s. 83)⁵⁸. Natomiast dekompozycja systemu całościowego w teorii złożoności systemu przedstawia się w postaci elementów systemu i relacji między nimi. Dzięki systemowym cechom język prawny w tekstach aktów ustawodawczych, z racji swoich możliwości kreatywnych, jest instrumentem organizującym życie społeczne, a także w pewnym sensie kreuje i modyfikuje rzeczywistość prawną⁵⁹.

Każdy z systemów i subsystemów języków komunikujących prawo jest przedmiotem przedstawianym jako zespół cech z pewną relacją wewnętrzną, w której wszystkie elementy należą do zespołu cech w jakimś stopniu związanych ze sposobem komunikowania treści prawnych, jak to w przypadku języka prawnego przedstawia schemat 5 (s. 89). Różnicowanie systemowe i tworzenie kolejnych subsystemów powoduje wymiana cech definicyjnych w podsystemach języka prawa – semantycznym, syntaktycznym i stylistycznym. Wszystkie języki komunikujące prawo łączy też wyrażanie treści prawnych w relacji zewnętrznej system – element systemu, zob. tabela 3.

⁵⁷ Zob Ziemiński 1972a: 94-98.

⁵⁸ Zob. język prawny w środowisku innych języków, rozdz. II, pkt 1.3.

⁵⁹ Zob. na ten temat: Sarkowicz 2005: 14-15.

Tabela 3. Definicyjne cechy języków komunikujących prawo

CECHY DEFINICYJNE JĘZYKÓW KOMUNIKUJĄCYCH PRAWO	JĘZYKI KOMUNIKUJĄCE PRAWO					
	PRAWNY	PRAWNICZY NORMATYWNY	WYKŁADNI PRAWA	NAUKOWY PRAWNICZY	PRAWNICZY NIENORMATYWNY	OKOŁOPRAWNY
TREŚCI PRAWNE	+	+	+	+	+	+
NORMATYWNOŚĆ	+	+	+	-	-	-
PERFORMATYWNOŚĆ	+	+	-	-	-	-
MODALNOŚĆ DEONTYCZNA	+	+	+	-	-	-
ABSTRAKCYJNOŚĆ	+	-	+	+	-	-

Źródło: opracowanie własne.

Z tabeli 3 wynika, że o statusie języka prawnego decyduje występowanie w nim wszystkich cech definicyjnych stanowiących jego osobliwość w wyrażaniu treści prawnych: normatywność, performatywność, modalność deontyczna i abstrakcyjność. Języki używane w obrocie prawnym charakteryzują się wybranymi cechami języka prawnego. W języku prawniczym normatywnym cechą abstrakcyjności zastępują cechy konkretności i jednostkowości w stanowieniu norm prawnych indywidualnych. Wypowiedzi w języku wykładni prawniczej, który w zasadzie jest metajęzykiem języka prawnego, mają charakter konstatywny – stwierdzają w formie reguł wykładni rozumienie treści stanowionych w języku prawnym. W naukowym języku prawniczym nie ma wypowiedzi modalnych deontycznie, wypowiedzi w tym języku są konstatywami, bo tylko opisują, szeregują i definiują treści prawne. Język prawniczy nienormatywny zachowuje łączność z treściami prawnymi w systemie prawa tylko dzięki treściom prawnym. Natomiast język okołoprawny nie jest językiem zawodowym prawników wykonujących zawód prawniczy, mimo że występują w nim treści prawne⁶⁰.

2. Tekst aktu ustawodawczego a inne teksty komunikujące prawo

Tekst jest użyciem języka. Pojęcie tekstu nawiązuje do dychotomii *langue* i *parole* Ferdinanda de Saussure'a oraz do rozróżnienia przez Noama Chomsky'ego potencjalnej kompetencji językowej od performancji, czyli od wykonania tej kompetencji. Tekst powstaje jako wynik czynności mówienia według określonych systemowo wzorców języka. Tekstem są ciągi wyrażen językowych, z reguły określanych jako wypowiedź całościowa, obejmująca pełny wyraz intencji komunikacyjnej nadawcy, poddana określonemu uporządkowaniu wzajemnie powiązanych elementów. Tekstem jest więc ciąg

⁶⁰ Por. definicyjne cechy języka prawnego, rozdz. II, pkt 1.4.

językowy, którego elementy zyskują sens w kontekście znaczeń elementów wcześniej zakomunikowanych i zinterpretowanych⁶¹.

2.1. Gatunki tekstów komunikujących prawo

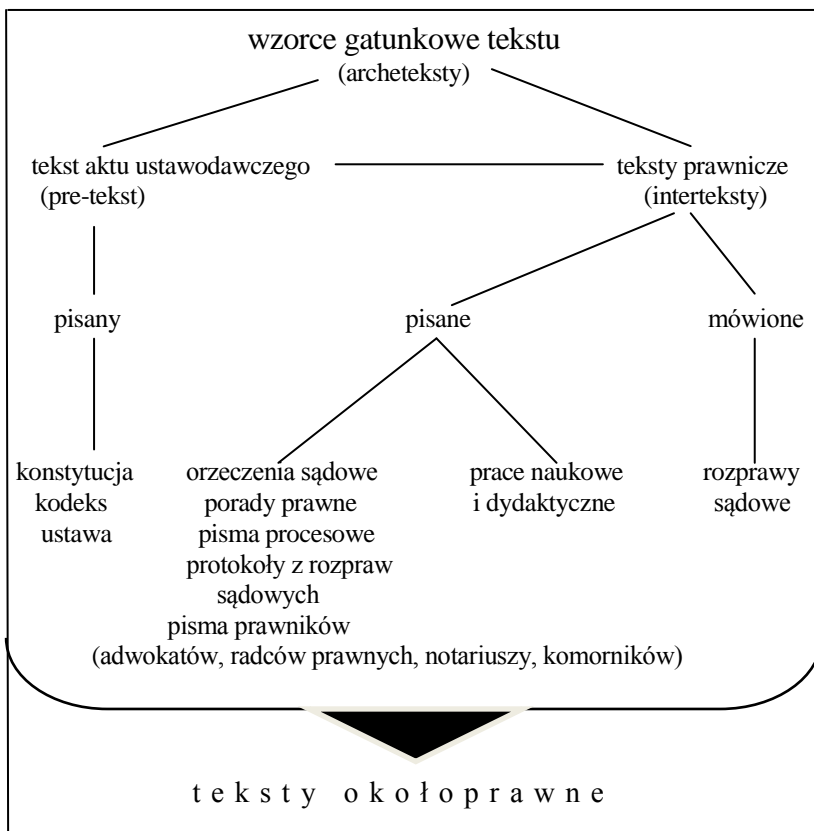
Każdą z odmian funkcjonalno-semantycznych języka opisujemy ze względu na to, jak wypowiedź w tym języku komunikuje o świecie pozajęzykowym, jak wyraża osobę używającą język i w jaki sposób apeluje do osoby, która odbiera wypowiedź. Problem dotyczy tego, czym różni się tekst aktu ustawodawczego pisany językiem prawnym od tekstów prawniczych, pisanych lub wygłaszanych, w taki czy inny sposób interpretujących teksty ustawodawcze. Należy zaznaczyć, że przedmiotem odniesienia wypowiedzi w tekście ustawy są normy prawne generalne wpływające na postępowanie człowieka pozostającego z innym człowiekiem w stosunkach prawnych tetycznych. Natomiast przedmiotem odniesienia wypowiedzi normatywnych prawnika jest norma prawna wpływająca na postępowanie osób w stosunkach prawnych faktycznych (rzeczywistych), a wypowiedź nienormatywna prawnika odnosi się do wypowiedzi prawnej ustawodawcy⁶².

⁶¹ Zob. Dobrzyńska 2001: 293-294. Badania tekstologii lingwistycznej w latach 90-tych ubiegłego wieku podsumował Jerzy Bartmiński w kontekście tekstu a zdania, tekstu i dyskursu oraz gramatyki tekstu, zob. Bartmiński 1998: 9-25. Zob. też pojęcie tekstu prawnego i jego cechy strukturalno-gramatyczne oparte na specyfice języka prawnego, takie jak uboga forma literacka, specyficzna struktura oraz duża objętość aktualnego tekstu prawnego w szerokim rozumieniu systemowym, przy założeniu, że jest to „powieść”, której kolejne części są pisane przez wielu autorów, lecz muszą być dostosowane do tego, co już uprzednio było napisane w danym systemie prawa, zob. Sarkowicz 1995: 57-58. Należy jednak rozróżnić tak rozumiane pojęcie tekstu prawnego od pojęcia tekstu aktu ustawodawczego. Por. też tekst aktu ustawodawczego jako superznak, rozdz. III, pkt 3.3; wzorzec tekstowy aktu ustawodawczego, rozdz. IV; tekst prawny w ujęciu dynamicznym, rozdz. V, pkt 1.

⁶² Stanowisko prymatu ustawy przyjmuje się w kulturach prawnych, których tradycja wywodzi się z prawa rzymskiego – w przeciwieństwie do *common law*, którego twórcami, na przykład w Anglii, byli sędziowie wyższych sądów królewskich. Zob. Zirk-Sadowski 2000: 9-14.

Przykładem normatywnego sposobu komunikowania się władzy ustawodawczej ze społeczeństwem jest prawny tekst ustawy. Przykładem kreatywności mowy prawniczej komunikującej prawo w sądzie i administracji są teksty tworzone w obrocie prawnym, w których logiczne reguły redakcyjne odbiegają zasadniczo od formuł językowych w tekstach prawnych. Jeszcze inny charakter mają teksty tematycznie związane z prawem, które są wytworem prawników i nieprawników. Gatunki tekstów komunikujących treści prawne, zob. schemat 6.

Schemat 6. Gatunki tekstów komunikujących prawo

Źródło: opracowanie własne.

Tekst aktu ustawodawczego, który w teorii tekstu można nazwać pretekstem, jest pisany według zasad techniki prawodawczej narzucającej wzorzec gatunkowy z rozporządzenia prezesa Rady Ministrów⁶³. Ten wzorzec jest archetekstem. Według wzorców opracowanych administracyjnie są też pisane teksty prawnicze (orzeczenia sądowe, pisma procesowe, akty notarialne, protokoły z przesłuchań, rewizje itp.). Teksty prawnicze, pisane i mówione, są intertekstami, które w nawiązaniach międzytekstowych naśladują w sposób mniej lub bardziej oczywisty i jednoznaczny wyspecjalizowane struktury tekstu prawnego i objaśniają ich sens. Teksty na temat prawa w mediach są pisane przez prawników lub nieprawników według wzorców gatunków dziennikarskich jako dysputy publiczne na tematy prawne w związku z problematyką polityczną, gospodarczą, społeczną czy kulturową⁶⁴

2.2. Ustawa jako tekst aktu prawnego

Tekst ustawy o swoistej strukturze, zakresie tematycznym, przedmiocie odniesienia oraz regułach syntaktycznych podporządkowanych abstrakcyjnemu wyrażaniu normatywności, performatywności i modalności deontycznej, jako wypowiedź jest produktem procesu legislacyjnego i ma postać sformalizowaną według zasad techniki prawodawczej⁶⁵. Zasady techniki prawodawczej, zalecające technikę przygotowania projektu ustawy i projektów innych aktów prawnych,

⁶³ Wzorcem tekstu jest schemat pojęciowy (abstrakcyjny i uogólniony w systemie), reprezentujący zbiór wypowiedzi (tekstów) danego typu. Wzorzec tekstu ma podłoże w regułach kognitywnych, jest spójny logicznie, kompozycyjnie i intencjonalnie, aktualizuje się w organizacji języka według normy społecznej i sposobu realizacji systemu, jest uzależniony od odmiany, stylu i gatunku mowy oraz jest znany nadawcy i odbiorcy, zob. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009:55-56. Por. wzorzec tekstowy jako strategia działania językowego, rozdz. IV, pkt 1.2.

⁶⁴ W odniesieniu do twórczości literackiej: pojęcie intertekstu, zob. Bolecki 1991. pojęcie archetekstu, zob. Nycz 1995.

⁶⁵ Zob. fazy mowy: mówienie, rozumienie, tekst, język, według Tadeusza Milewskiego, zob. Milewski 1972: 8. Zasady techniki prawodawczej (ZTP) w opracowaniu, zob. Wronkowska, Zieliński 2004.

odnoszą się do sposobu formułowania, oznakowania i systematyzowania zbioru przepisów prawnych⁶⁶. Są to wskazówki dla redaktora tekstu o tym, jak redagować tytuł, preambułę, przepisy ogólne, merytoryczne oraz końcowe, przejściowe i dostosowujące, również przepisy upoważniające i przepisy karne. Wskazują także, jak nowelizować ustawy i kształtować system prawa⁶⁷.

Język aktów prawnych reprezentuje prawny typ języka – pierwszego stopnia. Teksty pisane językiem prawnym, takie jak konstytucja, ustawa, rozporządzenie czy dekret, nie posiadają określonego odbiorcy, należą do tekstów nieskierowanych, bo odnoszą się do każdego, kto znajdzie się w sytuacji uregulowanej w akcie prawnym.

2.2.1. Wśród tekstów komunikujących prawo ustawa jest tekstem, któremu przysługuje przymiot autentyczności jako pierwotnemu tekstowi aktu normatywnego. Tytuł, np: *Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim*, informuje, że ustawa jest tekstem jednolitym – przedmiotem stanowienia jest regulacja ochrony języka polskiego w sferze życia publicznego⁶⁸. Tytuł określa przedmiot ustawy w formie opisowej. Rozpoczyna się od przyminka „o”, pisanego małą literą. Jest adekwatny do treści ustawy⁶⁹.

⁶⁶ Przyjmuję, że istnieje analogia między językiem ustawy i językiem rozporządzenia oraz między językiem zwykłej ustawy a językiem konstytucji, zob. takie rozróżnienie Bator, Kozak 2005: 49. Autorzy rozróżniają także język ustawodawcy i język prawodawcy i zastanawiają się nad hierarchią tych języków ze względów leksykalnych. Takie rozróżnienie, ważne w wykładni prawa w zgodzie z konstytucją, nie jest konieczne w opisie systemu języka prawnego.

⁶⁷ Rodzaje dyrektyw techniki prawodawczej i zadania tych dyrektyw zostały przedstawione w książce autorstwa Sławomiry Wronkowskiej i Macieja Zielińskiego, zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 12-15.

⁶⁸ Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim, Dz.U. 1999 Nr 90 poz 999. [Dz.U. z 2011 r. Nr 63, poz. 224, Nr 84, poz. 455].

⁶⁹ Zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 60-62. Autorzy zwracają uwagę, że określenie przedmiotu ustawy może być opisowe lub rzeczowe, rozpoczynające się od wyrazów „Kodeks”, „Prawo” albo „Ordynacja”, pisanych wielką literą. Nazwę „kodeks” nadaje się ustawie normującej daną gałąź prawa, np. Kodeks cywilny. Oznaczenie rodzaju aktu normatywnego jako „Prawo” informuje o tym, że ustawa normuje i uwzględnia różne zasady prawa właściwe dla tych gałęzi”, np. „Prawo celne”. Określenie ustawy rzeczownikiem „ordynacja” wskazuje, że jej przedmiotem jest regulowanie trybu wyboru do organu przedstawicielskiego, np. „Ordynacja wyborcza do Senatu”.

Tekst ustawy składa się z preambuły i zbioru przepisów prawnych. Przepisy prawne mają sformułowania zawierające elementy norm prawnych, na podstawie których w wykładni prawniczej tworzy się dyrektywy interpretacyjne⁷⁰. Przepisy prawne w Ustawie o języku polskim są uszeregowane według pięciu rozdziałów i dwiętnastu artykułów. Wydzielone zostały przepisy ogólne, przepisy szczegółowe o ochronie prawnej języka polskiego w życiu publicznym, o wydawaniu cudzoziemcom poświadczeń o znajomości języka polskiego oraz o kompetencjach Rady Języka Polskiego, jak również przepisy karne oraz zmiany w przepisach obowiązujących i przepisy końcowe.

2.2.2. Preambuła autoryzuje władzę stanowienia prawa i głosi obowiązywanie przepisów prawnych; jest częścią tekstu prawnego między tytułem a początkiem części artykułowej⁷¹. Podstawową jednostką redakcyjną zbioru przepisów prawnych jest artykuł. Artykuły ujmują samodzielne myśli, zachowują ciągłość numeracji niezależnie od tego, czy składają się z pojedynczych zdań, czy są wielozdaniowe. Jeżeli samodzielną myśl zawiera zespół zdań lub jeżeli treść przepisu wymaga wyliczenia, wprowadzone zostały ustępy, które otrzymały numeracje liczbowe oddzielne w obrębie każdego artykułu, a w ramach ustępów – punkty⁷². Artykuły grupowane są w jednostki systematyzacyjne wyższego stopnia. Przejrzysta

⁷⁰ Zob. Zieliński 2002, rozdz. XXIII.

⁷¹ Preambuły występują obecnie w nielicznych ustawach, chociaż mają długą tradycję w prawodawstwie. Już Kodeks Hammurabiego z XVII wieku p.n.e. był poprzedzony wstępem o charakterze preambuły, podobnie jak starogreckie preludia, czy formuły wprowadzające w rzymskich uchwałach senatu, czy w średniowiecznym Zwiercadle saskim i w polskiej Księdze elbląskiej. Zob. Lewandowski 2015: 81-96. Autor wylicza, że w ustawodawstwie II Rzeczypospolitej tylko 4 ustawy miały preambuły, w tym Konstytucja Rzeczypospolitej z 17 marca 1921 roku. W czasie II wojny światowej na 494 akty normatywne tylko Rozporządzenie Rady Ministrów z 26 września 1941 roku było opatrzone preambułą. W Polsce powojennej na 944 akty rangi ustawodawczej 117 miało preambuły o treści politycznej. Natomiast w latach 1990-2013 preambuły pojawiają się sporadycznie. Spośród 34 preambuł tylko preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku ma szczególną rangę.

⁷² Akty prawne tworzone według reguł techniki prawodawczej (ZTP) wchodzą do systemu prawa, toteż ujednoczenie sposobów ich formułowania umożliwia pożądaną korespondencję między nimi.

konstrukcja ma zapewniać komunikatywność tekstu w aspekcie wyszukiwawczym⁷³. Zob. układ tekstu ustawy w tabeli 4.

Tabela 4. Układ tekstu ustawy o języku polskim

I. PREAMBUŁA	AUTORYZOWANIE WŁADZY STANOWIENIA PRAWA		
II. PRZEPISY	ARTYKUŁY	ROZDZIAŁY I ICH TYTUŁY	PRZEDMIOT REGULACJI
OGÓLNE	1 – 4	Rozdział 1. Przepisy ogólne	<ul style="list-style-type: none"> zakres przedmiotowy: sprawy regulowane ustawą zakres podmiotowy: odniesienie terminu <i>język urzędowy</i>
SZCZEGÓŁOWE MERYTORYCZNE	5-11	Rozdział 2. Ochrona prawna języka polskiego w życiu publicznym	<ul style="list-style-type: none"> zakres ochrony prawnej języka polskiego, powołanie organów kontrolnych i wyznaczenie ich funkcji zapewnienie środków finansowych do wdrażania ustawy w życie
	11a-11m	Rozdział 2a. Urzędowe poświadczenie znajomości języka polskiego	
	12-14	Rozdział 3. Rada Języka Polskiego i jej kompetencje	
PROCEDURALNE	15	Rozdział 4. Przepisy karne	<ul style="list-style-type: none"> odpowiedzialność cywilna i karalność
KOŃCOWE	18-19	Rozdział 5. Zmiany w przepisach obowiązujących i przepisy końcowe	<ul style="list-style-type: none"> utrata mocy dekretu o języku państwowym i urzędowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie przepisów Ustawy z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim, z uwzględnieniem zasad techniki prawodawczej.

Przepisy ogólne wstępnie określają zakres przedmiotowy spraw regulowanych ustawą, a więc stanowią, że językiem urzędowym organów państwa jest język polski, jak również że ochronie podlega używanie języka polskiego do realizacji zadań publicznych. Ochrona języka polskiego przez organy władzy publicznej oraz instytucje i organizacje uczestniczące w życiu publicznym polega na dbaniu o poprawność języka, na przeciwdziałaniu jego wulgarności, na szerzeniu wiedzy o języku i jego roli w kulturze, na szacunku dla gwar i regionalizmów oraz na promocji języka polskiego i wspieraniu jego

⁷³ Budowę ustawy regulują § 14 – §15 ZTP i podają sposób oznaczania artykułów.

nauczania w kraju i za granicą. Przepisy ogólne rozwiązują problemy budzące wątpliwości w naruszaniu przepisów innych ustaw: o stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych oraz o prawach mniejszości narodowych i etnicznych.

Przepisy merytoryczne – podstawowe i modelujące – nakazują używanie języka polskiego w czynnościach urzędowych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i w umowach międzynarodowych oraz w obrocie handlowym (art. 5-7a), jak również nakazują wyznaczonym organom kontrolę jego używania (art. 7b). Regulują używanie obcych języków przy sporządzaniu dokumentów według postanowień art. 74 § 2 Kodeksu cywilnego (art. 8). Nakazują używanie w szkołach publicznych i niepublicznych wszystkich typów języka polskiego w nauczaniu, egzaminowaniu i w pracach pisemnych, chyba że przepisy szczegółowe stanowią inaczej (art. 9). Nakazują sporządzanie w języku polskim napisów i informacji przeznaczonych do odbioru publicznego ze wskazaniem ograniczeń w tym zakresie (art. 10-11). Powołują Państwową Komisję Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako obcego i regulują jej zadania (art. 11a, 11b, 11c, 11m). Regulują kompetencje Rady Języka Polskiego (art. 12-14). W przepisach merytorycznych podstawowych określa się zakres używania i formy ochrony języka polskiego. Przepisy merytoryczne modyfikujące są tak zredagowane, że kolejno modyfikują same siebie. Na przykład, art. 10 ust. 2 stanowi, że „nazwom i tekstom polskim mogą towarzyszyć wersje w przekładzie na język obcy”, a ten przepis został uściślony przez wyliczenie w art. 11 pkt 1), że nie dotyczy to nazw własnych.

Przepisy o odpowiedzialności, które mają charakter proceduralny, nakładają grzywnę za nieprzestrzeganie przepisów artykułów Ustawy o języku polskim (art. 7, art. 7a, art. 8). Przepisy końcowe to postanowienia o utracie mocy dekretu z dnia 30 listopada 1945 roku o języku państwowym i języku urzędowania władz administracyjnych oraz przepis wprowadzający w życie nową ustawę po upływie 6 miesięcy od dnia ogłoszenia. Kolejne przepisy prawne zostały rozmieszczone w pięciu rozdziałach. Każdy z rozdziałów został zaopatrzony tytułem o charakterze opisowym, omawiającym sprawy będące przedmiotem normowania.

2.2.3. Ustawa o języku polskim jest gatunkiem tekstu prawnego o charakterze normatywnym. Przedmiotem odniesienia tekstu

jest postępowanie człowieka. Wypowiedzi ustawodawcy mają funkcje nakazową i powinnościową. Dziedziny kodyfikacji obejmują rzeczywistość wyrażaną fachowym słownictwem, a tekst ustawy nie jest zwykłym opisem zjawisk świata, lecz ma charakter kreatywno-performatywny. Nakazuje, kto, co i w jakich okolicznościach powinien czynić lub nie czynić. Zdania tekstu wyrażają normy prawne ustanowione i obowiązujące.

Przepisy ustawy są redagowane zwięźle i syntetycznie, z zachowaniem zasady kondensacji. Unika się powtórzeń, nadmiernej szczegółowości, w sposób syntetyczny łączy się werbalizowanie wielu norm postępowania w jednej wypowiedzi, a zarazem sposób ujęcia regulacji jest zbliżony do formuł języka codziennego. Podstawową cechą przepisów nie jest jednak poprawność gramatyczna, lecz adekwatność wysłowienia jest dostosowana do zamiaru ustawodawcy.

2.2.4. Legislatory uprawiają swoistą twórczość językową. Wykorzystując słownictwo i reguły składni języka powszechnego lub innych języków przedmiotowych, nadają im treść odpowiednią dla dziedziny regulacji prawnej. Posługują się profesjonalizmami charakterystycznymi dla nauki o języku (np. *sprawność językowa*, *język jako narzędzie ludzkiej komunikacji*, art. 3), dla prawa administracyjnego (np. *konstytucyjne organy państwa*, *organy administracji publicznej*, *samorząd terytorialny*, art. 4.), dla prawa cywilnego (np.: *oświadczenie woli*, art. 5, *umowa*, art. 7), dla obrotu handlowego (np. *faktura*, *oferta*, *konsument*, art. 7a).

Typowe dla języka prawnego są konstrukcje składniowe powtarzające się w każdej ustawie (np. *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej: zważywszy, że... uchwała niniejszą ustawę*, preambuła; *organom, o których mowa*, art. 5; *z zastrzeżeniem ust. 3*, art. 7a; *z naruszeniem ust.1 stosuje się odpowiednio art. 74 §1 zdanie 1 oraz art. 74 §2 Kodeksu cywilnego*, art. 8.4; *zgodnie z przepisami*, art. 11; *podlega karze grzywny*, art. 15). Zestaw specjalistycznych terminów, frazeologizmów prawnych i odpowiadających im pojęć tworzy sferę pojęciową werbalizowaną przez wyrazy języka powszechnego, które układają się w sieć pól znaczeniowych inną niż w codziennym użyciu dzięki nacechowaniu stylistyczno-funkcjonalnemu.

2.3. Przepisy wykonawcze do ustawy

Przez naczelne i terenowe organy administracyjne wydawane są akty prawne o charakterze wykonawczym, niezbędne do realizacji ustaw. Są to rozporządzenia i zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Rady Ministrów, Prezesa Rady Ministrów, ministrów, wojewodów, zawierające zakazy, nakazy i uprawnienia kierowane do organów państwa i obywateli⁷⁴. Dokumenty te, podobnie jak ustawy, są źródłami prawa jako władcze wypowiedzenie woli właściwego organu państwowego. Przykładem jest następujący akt:

**ZARZĄDZENIE
MINISTRA NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO¹⁾
z dnia 21 maja 2015 r.
w sprawie Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Nauki
i Szkolnictwa Wyższego**

Na podstawie art. 39 ust. 6 ustawy z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (Dz. U. z 2012 r. poz. 392) zarządza się, co następuje:

- § 1. Ustala się Regulamin organizacyjny Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, stanowiący załącznik do zarządzenia.
- § 2. Traci moc zarządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 3 kwietnia 2014 r. w sprawie Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Dz. Urz. MNiSW poz. 25).
- § 3. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem podpisania.

Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego: L. Kolarska-Bobińska

Akt ten ma tytuł i podstawę prawną wydania. Część główną zarządzenia ujęto w paragrafy wprowadzające regulamin, który stanowi załącznik do tego zarządzenia. Moc perlokucyjna dokumentu wyraża się w tym, że tworzy on określony stan prawny, ma wpływ na przebieg studiów w uczelniach i powoduje skutki prawne.

2.4. Dekodowanie tekstu ustawy w wykładni prawa

Wykładnia prawa, która polega na ustalaniu znaczenia przepisów prawnych budzących wątpliwości w procesie stosowania prawa, jest

⁷⁴ Zob. Malinowska 2001: 66.

dekodowaniem tekstu prawnego według dyrektyw porządkujących fazy wykładni z uwzględnieniem zasad, reguł i wskazówek. W prawoznawstwie dokonano wielopoziomowej klasyfikacji wykładni ze względu na podmiot dokonujący wykładni i rodzaj reguł ustalania znaczenia przepisu, a także wypracowano teorie wykładni prawa⁷⁵.

W wykładni prawa podejmuje się problemy z dziedzin nauki prawa i praktyki prawniczej. Polega to na dokonaniu czynności zmierzających do zrozumienia tekstów prawnych, jak również na wnioskowaniu z norm odtworzonych z tekstu prawnego i innych norm⁷⁶. Najbliższa językoznawczej analizie tekstów prawnych derywacyjna koncepcja wykładni prawa polega na rozróżnieniu normy i przepisu, na zinterpretowaniu treści normy prawnej z przepisów zawierających elementy norm prawnych, na odwołaniu się w procesie wykładni do wstępu i tytułu aktu prawnego i innych elementów aktu prawnego nie będących przepisami prawnymi oraz na przyporządkowaniu słownictwa użytego w tekście prawnym odpowiednim terminom i pojęciom prawniczym tak, aby z przepisu prawnego zostały wydobyte wyrażenia normokształtne na podstawie językowych cech tekstów oraz w kontekście polskiej kultury prawnej, dogmatyki prawa i praktyki prawniczej. Kultura prawna reguluje sposób myślenia prawniczego. Wykładnia prawa jest zatem uzupełniana o wymiar normatywny, co polega na odtwarzaniu z przepisów prawnych norm postępowania wraz z ich percepcją, odtworzeniu siatki pojęciowej przyjętej w teorii prawa i badaniu cech tekstów prawnych metodami lingwistycznymi⁷⁷.

Czynności rekonstrukcyjne są oparte na klaryfikacji słownictwa oraz na interpolacji, czyli uzupełnieniu brakujących fragmentów zdania eliptycznego. Prowadzą one do wyobrażenia normy prawnej przez wszystkie osoby zainteresowane np. sędziego, strony procesowe, prokuratora czy obrońcę, notariusza, dogmatyka i teoretyka prawa. Maciej Zieliński podaje następujący przykład:

Zalóżmy, że przepis prawa pracy brzmi następująco:
„Matka w razie choroby dziecka może uzyskać zwolnienie od świadczenia pracy w celu opieki nad dzieckiem”.

⁷⁵ Szerzej na ten temat zob. Zieliński 2002: 63-90, por. także Zirk-Sadowski 2000: 95-131.

⁷⁶ Zob. Zieliński 2002: 46-47.

⁷⁷ Zob. Zieliński 2002: 79-81.

Na podstawie zabiegu rekonstrukcyjnego (i uzupełniającego) otrzymujemy wyrażenie normokształtne: „Pracodawcy nakazuje się, niech zwolni od świadczenia pracy matkę, jeżeli ta skorzysta z upoważnienia do opieki nad dzieckiem”.

Występujące tu słowo „matka” w użytym kontekście jest jednoznaczne i w związku z tym wedle zasady *clara non sunt interpretanda* należałoby na tym zakończyć interpretację. Zgodnie jednak z omawianą tu zasadą powinniśmy teraz uruchomić reguły funkcjonalne. W tym celu odwołujemy się do założeń o racjonalnym prawodawcy, w szczególności do jego systemu wartości, w którym odnajdujemy zasadę, iż wszystkie dzieci powinny być traktowane jednakowo, również i te, które nie mają matki. Nie mogą się one znaleźć w sytuacji gorszej niż te, które matkę mają. W efekcie więc reguły funkcjonalne pozwalają nam odtworzyć z tego przepisu normę obejmującą swoim upoważnieniem (odpowiadającym obowiązкови pracodawcy) nie tylko matkę, ale również i ojca, który w wyniku tego może się zwolnić z pracy w celu opieki nad dzieckiem⁷⁸.

Tym, co różni język prawny przepisów prawnych od języka prawniczego wykładni, są nie tylko czynniki wewnątrzjęzykowe polegające na przekodowaniu przepisu prawnego na regułę prawną („Pracodawcy nakazuje się, niech zwolni od świadczenia pracy matkę, jeżeli ta skorzysta z upoważnienia do opieki nad dzieckiem”) i zidentyfikowaniu znaczenia terminów (*matka, upoważnienie*), lecz także czynniki zewnętrzne, pozajęzykowe (*sytuacja dzieci, które nie mają matki*). Język wykładni prawa jest pozbawiony funkcji performatywnej, mimo zachowania, a nawet wzmocnienia funkcji powinnościowej wypowiedzi. Wykładnia prawa nie jest czynnością prawodawczą. Tekst wykładni składa się ze zdań, które same nie są normami prawnymi, lecz wyjaśnieniem ustanowionych przepisami prawnymi norm prawnych. Horyzont rozumienia przepisu prawnego jest ustalany w toku analizy logicznej, dyskusji teoretycznej lub w ewentualnym czy konkretnym uzasadnieniu decyzji, na przykład w faktycznym procesie sądowym⁷⁹.

2.5. Naukowa interpretacja prawa

Podręczniki i artykuły naukowe uwzględniają różne aspekty omawianych zjawisk oraz kierunków i historii nauk prawnych. Przed-

⁷⁸ Zob. Zieliński 2002: 229.

⁷⁹ Moc obowiązującą mają orzeczenia sądowe, zob. rozdz.. II, pkt. 2.7.

miotem zainteresowania jest metodologia badań języka prawnego w celu zrekonstruowania wysłowionych przepisami prawnymi norm prawnych. Przykładem interpretacji naukowej przepisu jest często przywoływany artykuł Kodeksu karnego:

Art. 148. § 1. Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. [k. k.]

Odczytany według sematyki powierzchniowej (filologicznej) tekst nakazuje karanie zabójcy. Gdyby przepis ten interpretować jako zrozumienie sensu tekstu w zakresie sematyki głębokiej (hermeneutycznej) w syntezie historycznej i kulturowej, byłby on wysłowieniem normy kompetencyjnej, zatem dyspozycję wyrażonej tym przepisem normy można byłoby interpretować jako powinność karania zabójcy — i to jest przedmiotem nakazu zawartego w ramie tekstu, przyjmując, że norma ta bezpośrednio nie zakazuje zabijania człowieka, lecz tylko suponuje wartości respektowane przez ustawodawcę, który życie ludzkie traktuje jako dobro.

Ten sam przepis na poziomie deskryptywnym „odczytywany jest jako wypadkowa znaczenia słów i reguł składni i jest on informacją o świecie, w którym za zabójstwo spotyka kogoś kara. Natomiast na poziomie dyrektywnym czyli na poziomie, na którym ustawodawca decyduje nie o tym, co jest czy będzie, lecz o tym, co ma się stać, znaczy tyle, co «zakazuje się zabijać i nadto nakazuje się za zabójstwo ukarać»⁸⁰. Według M. Zielińskiego w kodeksie karnym przepisy części szczególnej o kształcie: «kto uczynił X, ten podlega...» wysławiają normę sankcjonowaną i sankcjonującą, a zwrot o tej samej konstrukcji użyty w kodeksie cywilnym jest wysłowieniem tylko normy sankcjonowanej⁸¹.

Przykład naukowego ujęcia interpretacji przepisów prawnych posiada cechy stylu naukowego: wyjaśnia konteksty używania terminów i argumentacyjną rolę składni, ale także (a może przede wszystkim) wskazuje na intertekstowość i różne punkty widzenia jako podstawę komunikacyjno-językowej charakterystyki tekstu.

⁸⁰ Zob. Zieliński 2002: 98. W polskim prawoznawstwie używane są terminy *wypowiedź dyrektywna*, por. Opalek 1974; Opalek, Wróblewski 1991: 191, jak również *wypowiedź dyrektywalna*, zob. Ziemiński, Zieliński 1972: 20.

⁸¹ Zob. Zieliński 2002: 216

Normy zostały tu przełożone na twierdzenia i oceny. Przedmiotem wypowiedzi przestaje być nakaz postępowania w danej sytuacji prawnej.

2.6. Komentarz do ustawy

Komentarze do ustaw są zdaniem deontycznymi, które stwierdzają obowiązywanie norm⁸². Teksty komentarzy stanowią praktyczną informację o systemie prawa. Toteż w komentarzu dany przepis zestawia się z innymi przepisami i z wyraźnymi zwrotami określającymi stanowisko nie ustawodawcy, lecz interpretatora, por. komentarz opracowany przez zespół prawników do artykułu Kodeksu cywilnego, który brzmi:

Art. 155. § 1. Umowa sprzedaży, zamiany, darowizny, przekazania nieruchomości lub inna umowa zobowiązująca do przeniesienia własności rzeczy co do tożsamości oznaczonej przenosi własność na nabywcę, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej albo że strony inaczej postanowiły.

Przepis ustawy stanowi normę o skutkach zawarcia umowy odnośnie do stanu własności rzeczy: zobowiązuje do określonego postępowania (przeniesienia własności) w formie wezwania kogoś do postępowania w określony sposób w określonych okolicznościach. Natomiast w komentarzu do tego przepisu prawnik poucza, według jakich kryteriów norma wyrażona tym przepisem jest normą obowiązującą w danej dziedzinie prawa:

W art. 155 § 1 k.c. — podobnie jak w art. 43 prawa rzeczowego — przyjmuje się jako zasadę ogólną, że...
Z konsensualnego charakteru umowy... wynika dalej, że...
Należy jednak zaznaczyć, że...
Od zasady... prawo nasze zna wyjątki...
Również w orzecznictwie Sadu Najwyższego zaznaczyła się rozbieżność stanowisk...
Z niepisanej, lecz powszechnie uznanej za obowiązującą zasady... wynika, że...
Kodeks cywilny. Komentarz

⁸² Zob. definicja komentarza: Zieliński 1999: 69-70.

Na podstawie tych kryteriów inny prawnik formułuje wnioski z uwzględnieniem konkretnej sytuacji prawnej, ustala jednoznaczność normy nie tylko w oparciu o dyrektywy językowe, lecz także w oparciu o dyrektywy funkcjonalne w kontekście zespołu przepisów, a jeśli są one językowo niejasne, szuka uzasadnień aksjologicznych w systemie ocen przypisywanych ustawodawcy⁸³.

Komentarz do przepisów z Kodeksu pracy podaje z kolei kryteria uzasadnienia normy prawnej. Kodeks stanowi:

Art. 100 § 1. Pracownik jest obowiązany wykonywać pracę sumiennie...

§ 2. Pracownik jest obowiązany w szczególności: [wyliczono 6 punktów]

Znaczenie normatywne przepisu jest przez komentatora objaśniane z założeniem, że ustawodawca ma pełną wiedzę w zakresie znajomości stosunków społecznych i zawodowych. Wyjaśnienia komentarza mają charakter perswazyjny i wchodzi w wiedzę ustawodawcy:

Ustawodawca stoi na stanowisku, że sprawy związane z przestrzeganiem dyscypliny pracy stanowią wewnętrzny problem zakładu pracy. Z tego względu w art. 94 k.p. skreślony został pkt. 3 traktujący o obowiązku zakładu pracy...

Zawarty w § art. 100 k.p. katalog obowiązków pracownika został rozszerzony o obowiązek...

Kodeks pracy. Komentarz

Teksty komentarzy mają charakter ustalenia związków logicznych pomiędzy normami, rozważają, czy norma zwyczajowa zasługuje na aprobatę ustawodawcy. Rozważania te zmierzają do ustalenia znaczenia przepisów prawnych. To w zasadzie jakby przypisy do tekstu ustawy, dla prawników będące pomocą w interpretacji aktu ustawodawczego.

⁸³ Zob. na ten temat Ziemiński 1970: 11.

2.7. Kontekst ustawy i przepisów wykonawczych w postępowaniu sądowym

W języku prawniczym sądowym stosuje się przepisy prawne w konkretnej sytuacji, w której uczestniczą strony procesu sądowego oraz zespół sędziowski rozstrzygający sporną sprawę. Porozumiewanie się podmiotów sądowych to różne rodzaje korespondencji, dokumentującej wiedzę partnerów interakcji na temat przedmiotu postępowania sądowego i jego związku z prawodawstwem. W stosunku do tekstu aktu prawnego jest wtórne. Teksty sądowe pochodzą nie od ustawodawcy, lecz od przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości i dotyczą spraw w obrocie prawnym. Dokumentacja przebiegu procesu i jego wyników ma formę pisemną uregulowaną ustawowo. Należą tu pisma sądowe pochodzące od sądu a przeznaczone dla stron, a także pisma procesowe kierowane do organu procesowego przez zainteresowanych uczestników procesu — stron i ich przedstawicieli. Wymagania prawne co do struktury pisma i jego treści spowodowały w praktyce sporządzanie wzorów i formularzy, por. wzory wyroku i postanowienia sądu cywilnego częściowo wypełnione:

Sygn.akt.....

Wyrok
w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej

Dnia ...

Sąd Okręgowy... w składzie następującym: Przewodniczący... Ławnicy... Protokółant... po rozpoznaniu w dniu... w... przy udziale — na posiedzeniu niejawnym sprawy z powództwa... przeciwko... o... zasądza od... na rzecz... kwotę... Wyrokowi nadaje rygor natychmiastowej wykonalności

[podpis sędziego]

Wyroki sądowe są decyzjami wydawanymi przez sąd, zawierającymi rozstrzygnięcia merytoryczne co do istoty danej sprawy, np. sąd zasądza od kogoś, coś, na rzecz innego. Ze względu na typologię

użyć wyroki i postanowienia sądu są wypowiedziami produktywnymi, mają moc obowiązującą⁸⁴.

Wyrok zawiera (poza nagłówkiem i podpisem) treść rozstrzygnięcia sprawy, ważną pod warunkiem jej ogłoszenia na posiedzeniu jawnym przez odczytanie sentencji. Motywy rozstrzygnięcia zawarte są w ustnym uzasadnieniu, a na żądanie stron w uzasadnieniu pisemnym. Tekst pisany wyroków i postanowień ma charakter wtórny. Jakkolwiek postępowanie sądowe przebiega według odpowiednich przepisów ustawowych, w sentencjach wyroków i postanowień sąd nie powołuje się na te przepisy. Odsyłają do przepisów dopiero uzasadnienia wyroków pisane według następującego formularza: 1) streszczenie wniosienia powoda, 2) opis stanu faktycznego sprawy, ustalony przed sądem na podstawie dowodów nie kwestionowanych przez strony z powołaniem się na przepisy ustawy, 3) stanowisko sądu w sprawie, 4) odrzucenie zarzutów pozwanego, 5) odwołanie się do przepisów prawnych, które może brzmieć następująco:

Sąd Okręgowy na zasadzie cyt. wyżej przepisów, a to: art. 361 k.c., 415 k.c., 444 k.c., 445 k.c., orzekł jak w sentencji.

[podpis sędziego]

Postanowienia sądu są rozstrzygnięciami różnych kwestii związanych z przebiegiem procesu sądowego, np. z umorzeniem postępowania:

Sygn.akt.....

Postanowienie

z dnia ...

Sąd Rejonowy... Wydział IV Pracy w następującym składzie: Przewodniczący... Po rozpoznaniu w dniu... w... na posiedzeniu jawnym sprawy z powództwa... przeciwko... o uznanie wypowiedzenia pracy za bezskuteczne postanawia umorzyć postępowanie.

sędzia

.....

⁸⁴ Charakterystyka języka sądów jest przedmiotem szczegółowych badań, zob. na przykład Rzeszutko-Iwan 2003 oraz 2015.

Wypowiedzi uczestników postępowania sądowego przebiegają też jako ustne odpowiedzi na pytania sądu. Formę pisemną mają pozwy, odwołania od wyroków i postanowień oraz pisma procesowe. Oprócz ustosunkowania się do przedmiotu postępowania, pisma stron zawierają odniesienia do odpowiednich przepisów prawnych, por. wzór apelacji strony pozwanej, częściowo wypełniony:

Sygn.akt.....

Wartość przedmiotu zaskarżenia:

Do Sądu Apelacyjnego

w
za pośrednictwem

Sądu Okręgowego w

Wydział I Cywilny

ul.

Powódka:

Pozwany:

Rewizja strony pozwanej od wyroku Sądu Okręgowego w.....

sygn.akt z dnia doręczonego w dniu

Strona pozwana zaskarża powyższy wyrok w części dotyczącej zasądzenia na rzecz powódki kwoty..., zarzucając:

naruszenie prawa materialnego, a w szczególności art. 361 § 1 k.c., który to przepis przy uwzględnieniu materiału dowodowego został błędnie zastosowany, i art. 442 k.c., którego nie zastosowano w stosunku do niektórych roszczeń powódki; sprzeczność istotnych ustaleń Sądu z treścią zebranego w sprawie materiału dowodowego;

niewyjaśnienie wszystkich okoliczności faktycznych istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy;

Wskazując na powyższe podstawy strona pozwana wnioskuje:

o uchylenie wyroku w zaskarżonej części i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania;

ewentualnie o zmianę wyroku i oddalenie powództwa w zaskarżonej treści
Uzasadnienie

Sąd I instancji zasądził w całości na rzecz powódki dochodzoną kwotę....., na którą składają się następujące pozycje:

Stanowisko strony pozwanej odnośnie zasądzonych roszczeń jest następujące...

Powyższych okoliczności Sąd Okręgowy nie wziął pod uwagę, dopuszczając się, zdaniem powódki, naruszenia prawa. Mając powyższe na względzie wnioski rewizji uważa się za uzasadnione.

Zał.

— 2 odpisy rewizji

pełnomocnik powódki

.....

Pisma procesowe są oświadczeniami procesowymi wyrażającymi przekonania i poglądy stron. Jako akty mowy mają formę stwierdzeń o uznaniu przedmiotów i okoliczności związanych z procesem za zgodne lub niezgodne z prawdą i uzasadnione przepisem prawnym.

Pisma sądowe i procesowe przetwarzają dane ze względu na moc obowiązująca postanowień ustawodawczego aktu mowy — mają wywołać skutek w postaci odpowiedniego działania odbiorcy zgodnego z normą postępowania i znaczeniem użytych w przepisach prawnych terminów i zwrotów. Odwołują się zatem nie tylko do postanowień ustawy, lecz także do poczucia sprawiedliwości i przyzwoitości, por. fragment pisma procesowego:

Pozwany nie może zrozumieć, że:

- wyrównanie krzywdy, jako uszczerbku niemajątkowego, nie następuje tymi sposobami co naprawienie szkody majątkowej (przywrócenie stanu poprzedniego, bądź zapłata odpowiedniej sumy pieniężnej),
- uszczerbek na dobrach osobistych (krzywda) jest kategorią należącą do dziedziny ludzkich przeżyć, a stopnia cierpienia drugiej osoby nikt nie jest w stanie określić.

Krzywda jest w zasadzie nieodwracalna, a jej wyrównanie może być dokonane jedynie w sposób przybliżony, niedoskonały, nigdy nieadekwatny do poniesionego uszczerbku. Środkiem jest zasądzenie zadośćuczynienia pieniężnego z art. 445 § 1 k.c., a celem zadośćuczynienia jest poprawa stanu psychicznego poszkodowanego przez poprawę jego sytuacji materialnej.

[z odpowiedzi powódki na rewizję pozwanego]

Uczestnicy komunikacji domagają się słuszności przy założeniu, że istnieje idealny sposób rozwiązania konfliktu przez wyrównanie poszkodowanej osobie krzywdy w majestacie prawa.

Związek między tekstami ustawy a tekstami akt sądowych jest tylko z pozoru luźny. Intertekstualność polega tu na stwierdzeniu, jakie ze względu na daną normę wysłowioną danym przepisem prawnym czyny określonego podmiotu są czynami nakazanymi, zakazanymi lub indyferentnymi, jak również czy w konkretnych okolicznościach ta norma obowiązuje.

2.8. Pozaorzecznicze akty prawne

Język prawniczy ma także zastosowanie przy sporządzaniu tekstów sprawozdawczych z czynności stosowania prawa. Przykładem jest akt notarialny, np.:

Repertorium

AKT NOTARIALNY

Dnia przede mną, notariuszem w Warszawie, mającym kancelarię przy ul., przybyłym do siedziby Ministerstwa Przekształceń Własnościowych przy u. Kruczej 36, stał się, Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Przekształceń Własnościowych, zamieszkały w przy ul., działający jako pełnomocnik Ministra Przekształceń Własnościowych reprezentującego Skarb Państwa, na podstawie pełnomocnictwa sporządzonego w formie aktu notarialnego w tutejszej kancelarii z dnia

Tożsamość stawającego ustaliłem na podstawie okazanego dowodu osobistego Nr przy niniejszym akcie okazanego.

AKT PRZEKSZTAŁCENIA PRZEDSIĘBIORSTWA PAŃSTWOWEGO W SPÓŁKĘ AKCYJNĄ
I.

Stawający działający w imieniu Skarbu Państwa na podstawie art. 7 ust.3 Ustawy z dnia 30 kwietnia 1993 r. o narodowych funduszach inwestycyjnych i ich prywatyzacji (Dz. U. Nr 44, poz. 202) oświadcza, że przekształca przedsiębiorstwo państwowe wpisane do rejestru przedsiębiorstw państwowych, nr rejestru w jednoosobową spółkę akcyjną Skarbu Państwa, ze skutkiem od dnia postanowienia Sądu o wpisie Spółki do rejestru handlowego.

II.

1. Kapitał własny Spółki pokryty zostaje funduszem założycielskim i funduszem przedsiębiorstwa w przedsiębiorstwie państwowym, o którym mowa w pkt I., w którym kapitał akcyjny spółki stanowi....., zaś pozostała część kapitału własnego, z zastrzeżeniem ust. 2. stanowi kapitał zapasowy Spółki.

2. Istniejące w przedsiębiorstwie państwowym, o którym mowa w pkt I., fundusze specjalne, według bilansu zamknięcia przedsiębiorstwa, stają się funduszami celowymi w Spółce z zachowaniem dotychczasowego ich przeznaczenia.

III.

W skład pierwszego Zarządu Spółki powołani zostają

IV.

W skład pierwszej Rady Nadzorczej powołani zostają

Stawający w imieniu Skarbu Państwa ustala statut w następującym brzmieniu:

STATUT

[zawiera postanowienia ogólne, określa przedmiot przedsiębiorstwa spółki i kapitał własny, wyznacza władze spółki, gospodarkę spółki, postanowienia końcowe. Na końcu akt notarialny określa też taksę notarialną, podatek od towarów i usług, opłatę skarbową oraz zawiera notatkę, że akt ten został odczytany, przyjęty i podpisany].

[podpisy i pieczęć notariusza]

Wzorzec gatunku tekstu zawiera standardowe części, na które składają się okoliczności spisania aktu notarialnego i właściwy akt notarialny z załączonym tekstem zgodnego oświadczenia woli stron w postaci statutu. Tytuł dokumentu pełni funkcję informacyjną. Treść aktu ujęta jest w formie przepisów. Stosowna klauzula końcowa określa wartość usługi notarialnej. O ile akt notarialny ma formę protokołu sporządzonego przez notariusza na podstawie umowy stron według ich oświadczenia ustnego, to statut jest tekstem normatywnym. Mamy tu więc zestawienie w jednym dokumencie dwóch aktów wypowiedzi o mocy obowiązującej: aktu kancelaryjnego i aktu prawnego⁸⁵.

2.9. Odmiany stylowe i gatunki tekstów urzędowych komunikujących prawo

Styl urzędowy wyodrębnia się jako samodzielny język używany w tekstach urzędowych. Powszechnie wyróżnia się dwie odmiany języka urzędowego: prawną i kancelaryjną⁸⁶. Teksty naczelnych i terenowych organów władzy i administracji państwowej, takie jak regulaminy, instrukcje, wytyczne, zalecenia, uchwały kierownictwa wewnętrznego, zawierają normy prawne powszechnie obowiązujące. Rozporządzenia i decyzje administracyjne to teksty stanowienia prawa, kierowane do konkretnych adresatów. Jedne i drugie są pisane językiem prawniczym normatywnym. Język tekstów wyższego

⁸⁵ Według M. Zielińskiego (1999: 66) pisany język praktyki orzeczniczej przy sporządzaniu tekstów regulaminów, statutów, umów i aktów notarialnych jest zbliżony do języka tekstów prawnych. Nie jest jednak językiem tekstów ustawodawczych.

⁸⁶ Zob. Buttler 1968: 467, Bartmiński 1981: 40.

stopnia, czyli język tekstów o tekstach ustawodawczych i o tekstach stosowania prawa jest językiem prawniczym nienormatywnym, charakterystycznym dla odmiany kancelaryjnej języka urzędowego⁸⁷.

Odmiana kancelaryjna języka urzędowego jest używana w korespondencji biurowej oraz w dokumentacji urzędowej o określonych i sformalizowanych schematach kompozycyjnych. W związku z powtarzalnością sytuacji wydawania komunikatów urzędowych zaleca się standaryzację pism prawniczych i administracyjnych według opracowanych i powielanych wzorów. Zasady techniczno-stylowe dotyczą rozczłonkowania tekstu i postulują jasność wypowiedzi. W oparciu o własne badania i literaturę naukową poświęconą polszczyźnie urzędowej Ewa Malinowska podaje, że teksty urzędowe różnią się funkcją i formą. Do właściwości stylu urzędowego zalicza oficjalną, instytucjonalną formę przekazu, schematyzm tekstu, używanie wykładników językowych w funkcji impresywnej, określanie celów działalności urzędowej, normatywność tekstu polegającą na sterowaniu działaniem odbiorcy i wpływaniem na jego wolę, brak uzasadnień postulowanego zachowania się odbiorcy, formalną więź uczestników komunikacji, projektowanie modelowych sytuacji prawnych z punktu widzenia nadawcy, dbałość o precyzję wysłowienia oraz ścisłość wypowiedzi. Właściwości stylistyczne tekstów urzędowych mają zabezpieczać przed fakultatywnością interpretacji⁸⁸.

Pisma urzędowe różnią się problematyką, sposobem ujęcia problemu, zawartością treściową, statusem społecznym stron. Autor nadaje tekstowi odpowiedni wzorzec gatunkowy dostosowany do tła przedmiotowego. Wypowiedziami o charakterze normatywnym są, na przykład, zarządzenia wojewody konkretyzujące ustawy:

ZARZĄDZENIE NR

WOJEWODY

Z DNIA ...

w sprawie utworzenia Wojewódzkiej Komisji Dialogu Społecznego

Na podstawie art.16.ust.2 i art. 18 ustawy z dnia 6 lipca 2001 r. o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach

⁸⁷ Zob. Malinowska 1995: 431-441. Wzory pism wydawanych jako druki powszechnego użycia reguluje Kodeks postępowania administracyjnego.

Zob. też definicyjne cechy języków komunikujących prawo, rozdz. II, pkt 1.5.

⁸⁸ Zob. Malinowska 2001: 43-61 oraz Malinowska 1995: 431-441.

dialogu społecznego (Dz. U. Nr 100, poz. 1080 i Nr 154, poz. 1793 i 1800 oraz z 2002 r. Nr 10, poz. 89) oraz § 3 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 lutego 2002 r. w sprawie Wojewódzkich Komisji Dialogu społecznego (Dz. U. Nr 17, poz. 157) zarządza się co następuje:

§ 1

Tworzy się Wojewódzką Komisję Dialogu Społecznego w Krakowie, zwaną dalej „Komisją”.

§ 2

W skład Komisji wchodzi po trzech przedstawicieli..... [następuje wyliczenie]
[podpisy]

Zarządzenie składa się z tytułu, tekstu przywołującego podstawę prawną i tekstu właściwego podzielonego na paragrafy. Podpisy uwierzytelniają dokument. Dyrektywność aktu zarządzenia wyraża stereotypowa formuła *zarządza się co następuje*. Przytoczenie podstawy prawnej zarządzenia stanowi uzasadnienie kompetencji organu administracji terenowej do tworzenia źródeł prawa lokalnego.

Zarządzenia tego typu są tekstami aktów administracyjnych, regulującymi konkretną sytuację prawną. Ich władczy charakter sprawia, że tworzą one nowe stosunki administracyjno-prawne. Są wprawdzie tekstami prawnymi, lecz od tekstów aktów ustawodawczych różni je status społeczny nadawcy i doraźność tworzenia stosunków prawnych.

Inny charakter mają wyjaśnienia kierowane do instytucji lub osób urzędowych i prywatnych w formie listów urzędowych pisanych przez urzędników, albo listów prywatnych do urzędów. Korespondencja z obywatelami ma najczęściej formę skarg i zażaleń, które wymagają wyjaśnienia ze strony urzędników. Odmiana urzędowa języka cechuje się także wyspecjalizowanym stylem funkcjonalnym. Do jej cech stylowych należy standardowość w kontaktach pomiędzy urzędami oraz pomiędzy urzędem i obywatelami. Wzorzec gatunku zdradza cechy standaryzacji w graficznej organizacji tekstu. W sposobie argumentowania z powołaniem się na przepisy ustawy przypomina pisma procesowe. Na formalizację tekstu wpływa specjalistyczna terminologia, której używanie zbliża styl kancelaryjny do stylu prawnego i naukowego oraz nadaje tekstowi znamiona języka zawodowego. Natomiast w części głównej nadawca ujawnia własną kompetencję stylistyczną.

Standaryzacji podlegają znaki korespondencji (identyfikacja nadawcy i adresata, sygnatura akt, podpisy), rama tekstowa (formuły początku i zakończenia), wprowadzenie w temat, wewnętrzny podział przestrzeni tekstowej według punktów odniesienia segmentów tekstu z cytowaniem odpowiednich przepisów prawnych, z powołaniem sygnatury odpowiednich dokumentów, np.:

[Godło Państwa]
Wojewoda.... [data]
Sygn. akt...

Pan
[.....]
Senator Rzeczypospolitej Polskiej

W odpowiedzi na otrzymane pismo z dnia... dotyczące przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą... wyjaśniam, co następuje.

Od początku roku 2002 Przedsiębiorstwo... prowadzi działalność ze stratą... W miesiącu maju bieżącego roku Wydział Skarbu Państwa i Przekształceń Własnościowych... Urzędu Wojewódzkiego w... na podstawie art. 58 ust. 1 ustawy z dnia 25 września 1981 roku o przedsiębiorstwach państwowych (j.t. Dz. U z 2002 roku, Nr 112, poz. 961 z późn. zm.) przeprowadził — działając z mojego upoważnienia — kontrolę...

Wobec zaistnienia przesłanek kwalifikujących przedsiębiorstwo państwowe do wszczęcia postępowania naprawczego oraz w świetle pozytywnej opinii Izby Skarbowej uznałem za zasadne...

Podjęcie... skutecznych działań restrukturyzacyjnych jest...

Jednocześnie pragnę poinformować, iż w stosunku do wszystkich przedsiębiorstw państwowych...

[podpisy i pieczęcie]

Swoistość stylu tekstów urzędowych znajduje też uzasadnienie w opozycji do stylu tekstów publicystycznych. W tekstach urzędowych nadawca nie motywuje swoich przekazów, a odbiorca nie ma możliwości wyboru decyzji, podczas kiedy w publicystyce zobowiązanie do działania jest sugestią nadawcy, a odbiorca komunikatu ma możliwość wolnego decydowania w danej sprawie.

3. Teksty dziennikarskie komunikujące prawo

W tekstach dziennikarskich tematykę prawną inspirują: 1) realnie istniejący, niezależny tekst pierwotny, tj. konkretny akt ustawodaw-

czy lub projekt ustawy, 2) interteksty będące jego interpretacją. Treści prawne przenosi dziennikarz z wyspecjalizowanej sfery prawa w sferę komunikacji medialnej. Dysputy publiczne – polityczne, gospodarcze, społeczne czy kulturowe – są intertekstami, które w nawiązaniach międzytekstowych wykorzystują w sposób mniej lub bardziej oczywisty i jednoznaczny teksty prawne. Semantyczny model tekstu dziennikarskiego bazuje wszakże wokół pojęć kreujących porządek rzeczy w warunkach życia społecznego jako debatę publiczną w kręgu faktów prawa lub praw podmiotowych osoby, zagwarantowanych w postaci stanowionego prawa przedmiotowego.

Ustawodawca organizuje przestrzeń mentalną oraz strategię komunikowania i rozumowania, opracowuje stylistyczne i retoryczne właściwości tekstów prawnych. Środki masowego przekazu z kolei tworzą odpowiednią atmosferę emocjonalną dla procesu perswazji językowej wokół tematyki prawnej, publikując informacje i komentarze. Teksty dziennikarskie streszczają bądź parafrazują pierwotne teksty prawne czy prawnicze. Można w nich dostrzec zręczne mieszanie narracji, wyjaśnień, komentarzy i opisów tekstów ustawodawcy oraz tekstów prawników. Nadawca-dziennikarz jest pośrednikiem między organami stanowienia i wykonywania prawa a obywatelami. On kieruje procesem odbioru przez komunikowanie tych samych faktów w różnych perspektywach: przekazuje wiedzę i stosunek wielu ludzi do tej wiedzy. Intencją autorów intertekstów i reprezentowaną w tekście prawnym opcję ustawodawcy przepuszcza przez filtr własnej świadomości⁸⁹.

3.1. Informacje medialne na temat prawa

Proces komunikowania prawa w mediach jest sekwencją powiązanych ze sobą aktów mowy, skierowanych do anonimowej zbiorowości. Przy zastosowaniu graficznych i audiowizualnych środków technicznych ma dużą skalę oddziaływania, jest skonwencjonalizowany według zasad komunikowania masowego.

⁸⁹ Por. dziennikarska przestrzeń komunikacyjna, Lizisowa 2009: 9-26.

3.1.1. Tekst ustawodawczy jest komunikatem, który może interpretować każdy, może też treści prawne według własnego rozumienia przekazywać innym jako treści swoich komunikatów. Dziennikarze, a częściej zorganizowane formalnie zespoły pośredników i selekcyonerów transferujących informacje, są nadawcami tych drugich komunikatów, prasowych. Odbiorcami już przetworzonych treści prawnych są czytelnicy prasy, słuchacze radiowi, widzowie telewizyjni i użytkownicy Internetu, którzy rozumieją je na swój sposób. Procesy komunikowania prawa przebiegają zatem w kontekście społecznym i politycznym. Szum informacyjny powoduje, że w środkach masowego komunikowania spotykamy różne informacje i różne opinie w związku z treścią danego komunikatu ustawodawcy, płynące z rozmaicie ukierunkowanych serwisów profesjonalnych, jak również od osób nie znających się dostatecznie na temacie.

Monolog ustawodawcy ma charakter władczy i autorytatywny, ma funkcję instrumentalną stanowienia prawa, zob. tekst ustawy:

USTAWA

z dnia 22 lutego 2013 r.

o zmianie ustawy o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 1. W ustawie z dnia 25 maja 2001 r. o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2009 r. Nr 67, poz. 570 i Nr 157, poz. 1241 oraz z 2011 r. Nr 81, poz. 439) w art. 7 po ust. 2 dodaje się ust. 2a w brzmieniu:

„2a. W latach 2014–2023 na sfinansowanie wyposażenia Sił Zbrojnych w środki obrony przeciwrakietowej i przeciwlotniczej w ramach systemu obrony powietrznej przeznaczają się wydatki budżetowe z części budżetu państwa „obrona narodowa” co najmniej w wysokości sumy corocznych przyrostów planowanych wydatków tej części budżetu, nie mniej jednak niż 20% środków przeznaczonych na modernizację techniczną w okresie realizacji przedmiotowego zadania, z uwzględnieniem polskiego przemysłowego potencjału obronnego”.

Art. 2. Ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Tekst ustawy jest tworem aktu komunikowania prawa o charakterze instytucjonalnym.

3.1.2. Przekaz dziennikarski skierowany do odbiorców medialnych lub dialogi dziennikarzy z ekspertami i odbiorcami informują o zjawiskach prawnych, oceniają je oraz przekonują o przyczynach, motywach i powodach ich powstawania i trwania w życiu

społecznym. Dziennikarz w notatce prasowej na temat tejże ustawy wykorzystuje klisze obszaru komunikacyjnego będące przejawem konwencjonalizacji stylu prawnego, lecz uobecnia świat realny, por. tekst prasowy:

PREZYDENT PODPISAŁ USTAWĘ WS. TARCZY ANTYRAKJETOWEJ
WARSZAWA. Prezydent Bronisław Komorowski podpisał 12 kwietnia nowelizację ustawy, która ma zagwarantować finansowanie programu obrony przeciwra-
kietowej. Jej budowa niewątpliwie zwiększy zdolność obronną Polski. Inicjatywę budowy polskiej tarczy antyrakietowej wysunął w ubiegłym roku prezydent Komorowski. Spotkała się ona z pozytywnymi reakcjami, także opozycji. Podpisana nowelizacja ustawy o modernizacji technicznej i finansowaniu sił zbrojnych jest istotnym krokiem na drodze realizacji tego pomysłu, ma bowiem zapewnić niezbędne do tego środki finansowe [...] System będzie zdolny do zwalczania rakiet [...] Ma być zintegrowany z systemem NATO.
Jeśli tarcza antyrakietowa powstanie, będzie elementem nowoczesnego systemu obrony kraju [...] Nie bez znaczenia jest także poczucie bezpieczeństwa obywateli. Polska tarcza w pewien sposób ma rozwiązać te problemy.
„Gość Niedzielny” z dnia 21 kwietnia 2013 r.

Materiałem referencji dla monologu dziennikarza są tak przepisy prawne, jak i rzeczywistość społeczna. Przekaz dziennikarski jest opowiadaniem o treści ustawy i komentarzem na jej temat. Ma charakter narracyjny i deliberacyjny. W tytule notatki prasowej informuje się o podpisaniu ustawy przez Prezydenta, a następnie odnosi się do wydarzeń poprzedzających jej podpisanie. Informacje przeplata się oceną bezosobową – na zasadzie domniemania. Narracja przedstawia nie tyle przebieg wydarzeń, co rozważania i namysł nad źródłami finansowania i przewidywanymi korzyściami z obowiązywania ustawy.

Dziennikarskie teksty charakteryzują się różnymi wymiarami argumentatywnymi i teleologicznymi. Media przedstawiały informacje i komentarze wokół tarczy antyrakietowej w Polsce przed i po wydaniu ustawy. „Gazeta Prawna” pisała między innymi:

Tarcza antyrakietowa powstanie w Polsce zgodnie z planem (18. III. 2013.)
Tarcza antyrakietowa niepokoi Rosjan (28.II.2013.)
Ambasador USA zapewnia: będzie tarcza antyrakietowa w Polsce (13. II.2013.)
Elita polskiego wojska na manewrach Crystal Eagle (12. IV.2013.)
Nowi dowódcy to przygotowania do reformy w wojsku (24. IV.2013.)

Tak więc w stanowieniu prawa i w komunikowaniu medialnym na temat prawa stanowionego obserwujemy sposoby użycia języka podporządkowane funkcjom komunikatywnym. Przekaz prasowy jest sformalizowany i zinstytucjonalizowany wymogami proceduralnymi. W mediach uwzględnia się perspektywę prostego człowieka w rozpoznawaniu i ocenie prawa oraz jego aspektów społeczno-politycznych. Problematyka prawna jest prezentowana i dyskutowana poprzez konstruowanie obrazów rzeczywistości prawnej, przez reprodukcję faktów oraz jako dziennikarskie kreacje i fikcje tworzące rzeczywistość medialną.

3.2. Komentarze i ocena prawa w mediach

Felieton podejmujący temat skutków wprowadzenia w życie Ustawy z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych jest przykładem gatunku tekstu uobecniającego rzeczywistość prawną w warunkach konfliktu interesów. Rama opiewana wypowiedzi z pogranicza literatury, publicystyki i zakamuflowanej informacji sytuje temat funkcjonowania prawa w obrocie:

OFE szokują

O iluzji wysokich emerytur z OFE pisałem na tych łamach już kilkakrotnie. No i proszę: Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych zaproponowała, że z tak zwanego II filara emerytalnego utworzonego w 1999 roku wypłacana będzie przez OFE „emerytura programowana”. „Zaprogramowano”, że kapitał zapisany w naszych rachunkach w OFE w postaci akcji spółek i roszczeń wobec Skarbu Państwa o wykupie obligacji, które OFE kupiły od państwa za pieniądze, które im państwo wcześniej przekazało, zostanie podzielony przez liczbę miesięcy przeciętnego dalszego trwania życia. Obecnie wynosi 192 miesiące (czyli 16 lat). Ale emeryt będzie mógł sobie wybrać inny okres (najkrócej 10 lat) [...]. Dla tych [osób], które otrzymują najniższe wynagrodzenie (dziś 1,6 tys. zł miesięcznie brutto) emerytura pobierana przez 10 lat wyniosłaby 382 zł, przez 15 lat – 255 zł, przez 20 lat – 191 zł. Ale przez 13 lat reformy emerytalnej dużo osób zarabiałoby znacznie mniej, niż dziś wynosi wynagrodzenie minimalne, więc jakby „zaprogramowali sobie”, że pożyją te 192 miesiące na emeryturze, to dostaliby jakieś 150 zł. A to i tak tylko w przypadku osób, które przepracowały nieprzerwanie 40 lat! Tymczasem średni wiek zatrudnienia wynosi 36,5 roku. Więc pewnie to by było jakieś 120-130 zł. A jakby ktoś pożył dłużej, niż sobie „zaprogramował”? To miałby pecha [...]. Trochę wstyd, zwłaszcza że OFE

za „pomnażanie” naszych oszczędności zainkasowały na czysto ponad 16 miliardów złotych. W tym samym czasie zarządzające nimi towarzystwa emerytalne osiągnęły zysk ponad 600 mil. Bo ich dochód to opłaty za zarządzanie – bez względu na wyniki. A największe zyski osiągnęły towarzystwa, które poniosły największe straty [...].

„Gość Niedzielny” z dnia 21 kwietnia 2013 r.

[autor: Robert Gwiazdowski, prawnik, ekonomista, prezydent centrum im. Adama Smitha]

Tekst ma charakter polemiczny i prowokatorski, argumentuje i ocenia funkcjonowanie ustawy emerytalnej wprowadzającej w systemie ubezpieczeń społecznych tzw. II filar. Celem ustawy miało być zapewnienie korzystnych emerytur dla osób płacących składki emerytalne w Otwartym Funduszu Emerytalnym (OFE). W praktyce jej stosowania powstał konflikt społeczny w wyniku doraźnych decyzji instytucji, którym ustawa przyznała kompetencje gospodarowania funduszami emerytalnymi według ich uznania. Tak więc model rozstrzygania konfliktów społecznych według norm prawnych ustanowionych przez władzę okazał się w praktyce modelem sprawowania władzy drogą „doraźnych rozkazów” przez instytucje pozarządowe, co wpłynęło na zachwianie poczucia sprawiedliwości i napięcia na styku władzy i społeczeństwa. Dziennikarz aktywizuje społeczność obywatelską, tworząc klimat polityczny, który sprowadza się do dezaprobaty poczynań władzy i porządku prawnego, jego tekst pobudza świadomość prawną odbiorcy o złym funkcjonowaniu prawa⁹⁰.

Dziennikarz, jako ekspert i zarazem przedstawiciel społeczności ubezpieczonych, przedstawia konsekwencje realizowania przepisów ustawy. W felietonie może sobie pozwolić na dowcip, swobodę i werwę swobodnej pogawędki. Aktualną problematykę społeczną przedstawia w układach fabularnym, asocjacyjno-dygresyjnym i logiczno-dyskursywnym⁹¹. W cytowanym felietonie układ fabularny eksponuje przekorny stosunek nadawcy do przedstawianej rzeczywistości. Struktura personalnej narracji pozwala autorowi-narratorowi dopuszczać do głosu także inne postacie, które uczestniczą w ukazywanej grze. Poprzez liczbę mnogą „my” wciąga też autor w narrację czytelnika i każe przyjąć przedstawianą opinię oraz dzielić emocje. Autor roztrząsa decyzje instytucji realizującej posta-

⁹⁰ Sprawowanie władzy według modelu „doraźnych rozkazów”. Zob. Seidler 1984: 55.

⁹¹ Por. poetyka felietonu według Marii Wojtak, zob. Wojtak 2004: 206.

nowienia ustawy i rozważa skutki prawne wprowadzenia postanowień ustawy. Dominuje ironia otwarta, gdy narrator wyśmiewa wprost skutki ustawy emerytalnej i sam bierze odpowiedzialność za ataki na łatwowierność w jej moc (*No i proszę... OFE kupiły od państwa za pieniądze, które im państwo wcześniej przekazało*). Passusy intertekstualne akcentują kpinę z władzy odpowiedzialnej za istniejący stan rzeczy („zaprogramowano”, że kapitał... zostanie podzielony przez liczbę miesięcy przeciętnego dalszego trwania życia... A jakby ktoś żył dłużej, niż sobie „zaprogramował”)? To miałby pecha.).

Autor – prawnik i ekonomista – atakuje negatywne oddziaływanie prawa, pokazuje, jak nieracjonalna działalność ustawodawcy determinuje relacje między normą prawną a pożądanym zachowaniem obywateli. Uznaje, że fakt podporządkowania się podwładnych rządzącym jest zasadą prawa, która nie zagwarantowała racjonalności prawa. Warto zauważyć, że zagadnienia te przedstawia w formie dziennikarskiej polemiki na temat polityki prawa w życiu społecznym, podczas gdy w nauce prawa czynniki kreujące i umożliwiające funkcjonowanie prawa oraz rolę akceptacji społecznej prawa przy ustalaniu prawowitego charakteru władzy traktuje się teoretycznie.

3.3. Kontekst polityczny argumentacji dziennikarskiej o prawie

Z analizy materiałów prasowych wynika, że komunikowanie prawa w mediach ma zawsze podtekst polityczny. Związki treściowe tekstów ustawodawczych z informacjami i komentarzami prasowymi dotyczą działalności prawotwórczej organów państwa. Rozpoznanie i ocena współcześnie zachodzących zjawisk prawnych na podstawie obserwacji empirycznych i ich analizy wymaga wszak nawiązania medialnej informacji i komentarza do aktu stanowienia prawa. W dyskursach medialnych stosunki władzy i relacje międzyludzkie, przedstawiane z różnych punktów widzenia nadawców i postrzegane w subiektywnej perspektywie odbiorców, rozważane są jako praktyczna strona prawa przedmiotowego, jako respektowanie praw

podmiotowych obywateli w polityce państwa, a także jako społeczna akceptacja czy negacja władzy państwowej. Komentarze do stosowania prawa w życiu społecznym sytuują człowieka wobec prawa jako dobra w naturalnym porządku świata, jak również wobec subiektywnych decyzji i wyborów władz sądowych. Przykłady dziennikarskiej refleksji nad kontekstem politycznym prawa wskazują na fakt, że kontrowersyjne tematy podejmuje się w szumie medialnym pod wpływem prognoz, jakie mogą wywołać reguły nowych ustaw lub tendencyjnych oszacowań nowych trendów w kulturze prawnej. Media nie podają pełnych informacji ani zgodnej opinii na temat działalności prawotwórczej państwa, ani nawet na skutki społeczne i polityczne jurysdykcji. Zwolennicy określonego poglądu w tych kwestiach podczas kontaktu z mediami dokonują selekcji materiału, a ich zasoby poznawcze i kompetencje komunikacyjne ostatecznie decydują o sile i powszechności dominującej opinii publicznej.

4. Ustawa jako pre-tekst

Analiza treści i struktury tekstu aktu ustawodawczego oraz przykładowych tekstów prawniczych i okołoprawnych uświadamia, jak różne są kody semiotyczne komunikujące prawo. Wybrane do analizy gatunki tekstów prawniczych i okołoprawnych przedstawiają interpretację i zastosowanie przepisów prawnych w obrocie prawnym. Tekst ustawodawczy tworzący prawo jest w sferze duchowej wzorcem (pre-tekstem) dla różnego rodzaju wypowiedzi na temat istnienia prawa i działania prawa w obiegu społecznym. Przekodowanie języka *sensu stricto* prawnego na język prawniczy w odmianach funkcjonalnych i stylowych różnych gatunków tekstów, polega przede wszystkim na pozbawieniu tekstu prawnego jego funkcji stanowienia stanów rzeczy. Autor tekstu prawniczego nadaje swojej wypowiedzi funkcję reprodukcyjną, funkcję zdawania sprawy ze stanów rzeczy. W takiej wypowiedzi faktyczny zapis ustawy przekłada się na schemat normatywny obejmujący elementy normy prawnej jako konstrukcji hipotetycznej dla celów wykładni prawa. Wykładnia prawa i komentarz do przepisów prawnych stanowią podstawę do wykorzystania tych przepisów

w postępowaniu sądowym i w pozaprosesowym stosowaniu prawa. W postępowaniu sądowym czy administracyjnym schemat normatywny zrekonstruowany w wykładni prawa zostaje rozbudowany przez wprowadzenie pomiędzy znaczeniowo związane rdzenie ustawodawcze danej wypowiedzi ciągów interpretacyjnych obejmujących inne informacje. Zdania o obowiązywaniu ustawy w komentarzach do ustaw zawierają szereg zwrotów wiążących, których nie mają wypowiedzi ustawodawcy, takich jak funkctory prawdziwościowe, zanegowanie treści przepisu prawnego, informacje o jego uchyleniu.

Opis zdań stwierdzających obowiązywanie przepisów prawnych dotyczy problemu efektywnego ich oddziaływania na postępowanie obywateli i urzędów. Przy formułowaniu przepisów prawnych zakłada się, że ten, dla kogo jest przepis, będzie mógł przez swoje postępowanie zmienić obecny stan świata na inny lub utrwalić stan świata aktualny, który uległby zmianom w braku jego ingerencji. Natomiast społeczna dyskusja wokół obowiązywania prawa stanowionego odnosi się do racjonalności normodawcy. Wokół tej problematyki oscyluje wykładnia prawa w praktyce sądowej i administracyjnej oraz w naukach prawnych. Wypowiedzi w języku prawniczym dotyczą wiedzy zawinionej lub niezawinionej, różnej w odpowiedzialności karnej, cywilnej czy innej.

Język administracyjny wchłania w siebie niektóre elementy języków prawnego *sensu stricto* i prawniczego, tworząc wspólnie z nimi nadrzędną odmianę języka urzędowego. Występowanie zwrotów i wyrażeń języka prawnego, wziętych z tekstu ustawy (hipertekstu), w innych odmianach funkcjonalnych polszczyzny, takich jak języki polityki czy prasy, a także język potoczny, nie przesądza o charakterze tych odmian. Jeśli nawet są to wypowiedzi formułowane na kształt prawny, nie powodują one żadnych skutków prawnych.

5. Język prawny jako kod semiotyczny

Język prawny nie jest odmianą języka etnicznego, jest kodem semiotycznym reprezentującym określone wartości kulturowe w skali ogólnej. Istnieje ponad językami etnicznymi. Służy we współcze-

snej – i służył w historycznej przestrzeni życia społecznego – do stanowienia prawa. Stanowienie prawa polega na wydawaniu przepisów prawnych przez upoważnione podmioty państwowe, posiadające kompetencje ustawodawcze i legitymizację władzy. Wzory, schematy i modele wypowiedzi w języku prawnym funkcjonują w polu tematycznym powinności⁹². Opis języka prawnego jako kodu semiotycznego polega na wskazaniu odniesienia znaków językowych – tekstu, zdania i słowa języka etnicznego – do przedmiotów i stanów rzeczy symbolizujących w systemie języka jakieś zjawisko w dziedzinie prawa. Opisowi podlega także system reguł generowania wyrażen językowych, akty mowy oraz rekonstrukcja działań komunikacyjnych.

5.1. Semiotyczna organizacja języka prawnego

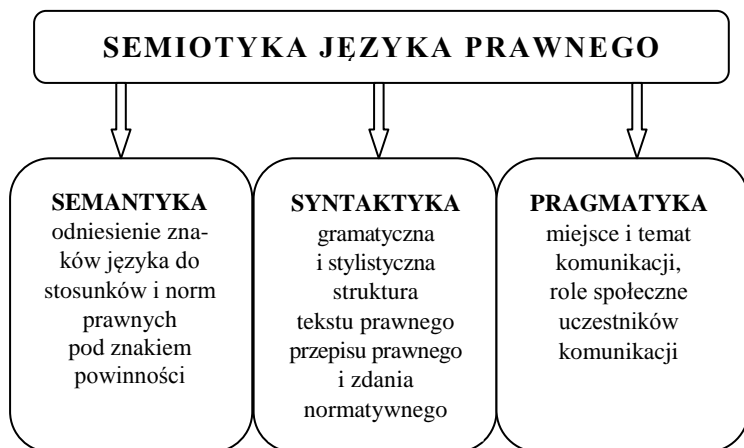
Istnieje wzajemna zależność trzech sposobów analizy języka – semantyki, syntaktyki i pragmatyki. Logiczna forma języka reprezentuje świat, ma charakter gramatyki, bo wyjaśnienia semantyczne są związane z formą znaku, lecz jest rządzona przez pragmatyczne reguły konwencjonalne. Reguły semantyczne są abstrakcyjne. Odpowiedności gramatyczne są definiowane przez przyporządkowanie par: znak – znaczenie oraz wypowiedź – sens. Natomiast pragmatyczna interpretacja świata jest rządzona przez zasady użycia języka związane z celem konwersacji. Odpowiedności pragmatyczne akt mowy – skutek są definiowane jako problemy komunikacyjne i ich rozwiązanie. Wyjaśnienia pragmatyczne są związane z funkcją znaku i zastosowaniem znaku. Pragmatyka skupia się na odbiorcy i sprowadza sens wyrażenia do jego siły

⁹² Zob. na temat kultury prawa stanowionego: Tokarczyk 2005: 116. Autor daje w książce obszerną charakterystykę kultury prawa stanowionego od czasów najdawniejszych, zwracając uwagę na ściśle określone procedury tworzenia prawa, jego systemotwórczy charakter oraz idealne pojmowanie prawa jako ogółu obowiązujących w danym państwie norm prawnych, systemowo uporządkowanych i uzgodnionych z potrzebami społeczeństwa.

oddziaływania na odbiorcę. Zasady pragmatyczne są interpersonalne i tekstualne⁹³.

5.1.1. Semiotyczną organizację języka prawnego we wzajemnym oddziaływaniu znaków językowych przedstawiono na schemacie 7.

Schemat 7. Organizacja semiotyczna języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

5.1.2. Analiza treści wyrażen językowych w celu określenia zależności między ich formą a treścią oraz między znakami językowymi a przedmiotami, do których się odnoszą, ma na celu wyznaczenie kategorii semantycznych jednostek języka i ich funkcji semantycznych. Semantyka języka prawnego odnosi znaki języka do rzeczywistości pozajęzykowej intencjonalnej. Rzeczywistością w zasobach języka prawnego są abstrakcyjne stosunki prawne tetyczne i normy prawne generalne, które można wywnioskować z przepisów prawnych.

5.1.3. Środki syntaktyczne języka służą do układania elementów języka w całość gramatyczną i komunikatywną w postaci zdań składających się na tekst. Cechą języka prawnego jest semantyczne i graficzne zgrupowanie zdań wyodrębnionych w tekście prawnym jako przepisy prawne. Zdaniem głównym w przepisie

⁹³ Por. o rozdzielności zadań semantyki i pragmatyki, Grębowiec 2013: 15-20.

prawnym jest zdanie normatywne ustanawiające reguły postępowania podmiotów prawnych. Otoczenie zdania normatywnego to zdania lub wyrażenia opisowe, których funkcja sprowadza się wyłącznie do deskrypcji warunków i okoliczności obowiązywania norm wysłowionych zdaniami normatywnymi. Nie wszystkie zdania i słowa zapisane w przepisach prawnych składających się na tekst prawny należą do języka prawnego. Część tych jednostek tekstowych to nienacechowane normatywnie znaki językowe przejęte z języka etnicznego lub znaki językowe przejęte z innych języków przedmiotowych. W tekście prawnym są one zapożyczeniami z innego języka. Tekst prawny, złożony z przepisów prawnych, to znak języka prawnego – konkretny wytwór mówienia i komunikowania oraz wytwór rozpoznawania w odbiorze tak wewnętrznych treści prawnych abstrakcyjnych, jak również ich związków z zewnętrznym światem rzeczywistości prawnej⁹⁴. W konkretnych wytworach syntaktycznych języka prawnego można wyodrębnić system form znaków, który wyróżnia przedmiotowy kod semiotyczny ustawodawcy, przystosowany do stanowienia prawa, od innych semiotycznych kodów przedmiotowych.

5.1.4. Struktura przepisu prawnego warunkuje pragmatyczne cechy języka prawnego. Analiza pragmatyczna języka ma na celu opis komunikowania się ludzi ze względu na związki jakie zachodzą między znakami językowymi a ich interpretatorami – nadawcą i odbiorcą komunikatów. W świetle funkcji komunikacyjnej języka prawnego przedstawiają się role społeczne ustawodawcy oraz podmiotów prawnych – obowiązane i uprawnione do określonego postępowania. Aspekty aktów zachowań językowych są bowiem skierowane na ustanawianie i obowiązywalność społecznych stosunków prawnych. Zatem pragmatyka stanowi ramę, w której funkcjonują elementy syntaktyczne i semantyczne języka prawnego. Język prawny jako proces komunikacji w relacjach między ustawodawcą a obywatelami jest formą działania ustawodawcy, a cele i motywy wyboru odmiany funkcjonalnej języka są zdeterminowane przez miejsce i temat komunikacji oraz przez role społeczne uczestników komunikacji.

⁹⁴ Szerzej na ten temat, zob. Lizisowa 2012: 15-41.

5.2. Technika i styl języka prawnego

Znaki językowe wskazują podmioty i przedmiot regulacji prawnej, a zarazem symbolizują jednoznacznie sformułowaną wolę ustawodawcy. W języku prawnym system znaków etnicznego języka powszechnego przystosowuje się do pełnienia swej funkcji wskazywania i symbolizowania na wszystkich poziomach semiotyki – semantycznym, syntaktycznym i pragmatycznym. Podczas stanowienia norm prawnych scalają się dwie strony języka prawnego – strona przedmiotowa i strona podmiotowa – które wiążą w systemie znaki językowe i warunkują używanie języka⁹⁵.

5.2.1. Bronisław Wróblewski analizował pojęcie techniki języka prawnego w związku z celem, dla którego język prawny jest używany. „Dla ustawodawcy – pisał uczoney – takim celem w obrębie używanego języka jest porozumienie się z adresatami [...] w sprawie ich postępowania”. Wskazując, jak wolno lub nie wolno, jak należy lub nie należy postępować, ustawodawca łączy w myśli różne przedmioty wprowadzane do przepisów prawnych: osoby, fakty, zjawiska, rzeczy, stosunki. Opracowuje wyrazy jako narzędzia oznaczania pojęć, definiuje terminy, stosuje jemu właściwe konstrukcje składniowe, formułuje oznajmienia. Wyznacza dla odbiorcy kierunek dedukcji zmierzający do konstrukcji pojęć złożonych na podstawie materiału językowego⁹⁶.

W takim ujęciu przedmiotowo-podmiotowym rola języka prawnego realizuje się w poznaniu pojęciowym i językowym w dziedzinie stanowienia prawa. W akcie stanowienia następuje w myśli znakotwórczej podmiotu poznającego integracja znaków naturalnych – pojęć i sądów – z uświadamianymi i komunikowanymi znakami językowymi – słowami i zdaniem. Reguły generowania wyrażen języka prawnego przebiegają przez formalne znaki naturalne i przez konwencjonalne znaki językowe, które ustawodawca odnosi do treści stanowionej w świecie tekstu prawnego i do treści obowiązującej w świecie

⁹⁵ Por. poznanie semantyczne w języku prawnym, rozdz. III, pkt 2. Por. też przestrzeń komunikacyjna w języku prawnym rozdz. V, pkt 4.

⁹⁶ Zob. Wróblewski 1948: 87 i n. Autor zwraca uwagę, że adresatem dla ustawodawcy nie jest odbiorca treści, np. specjalista w dziedzinie prawa. Nie należy więc utożsamiać odbiorcy tekstu z potencjalnym podmiotem tetycznego stosunku prawnego, którego postępowanie reguluje przepis prawny.

rzeczywistym. Balansowanie między stanowieniem norm w postaci zdań normatywnych a opisem warunków i okoliczności ich obowiązywania zdaniami opisowymi służy powiązaniu celu komunikatu i kształtu języka z systemem pojęć prawnych, tak w odniesieniu do świata norm generalnych w tekście prawnym, jak i w odniesieniu do rzeczywistości prawnej, którą ustawodawca zamierza regulować. Wniosek jest następujący: podmiotowa i przedmiotowa funkcja języka prawnego stanowi kryterium określające status ontologiczny tego języka.

5.2.2. Tekst prawny jest złożonym znakiem języka prawnego o specyficznym stylu prawnym. Osobliwość stylu języka prawnego polega na tym, że ustawodawca „wyraża swą wolę w swoistym akcie stanowienia”, narzucając użyciem form języka prawnego określone postępowanie wskazanym podmiotom prawnym⁹⁷. Styl języka prawnego sprawia, że język ten jest kodem semiotycznym. Semantyka i struktura tekstu prawnego jest bowiem dostosowana do kodowania, przekazywania i rozumienia norm postępowania. Na płaszczyźnie stylu następuje akomodacja struktur języka powszechnego do struktur języka prawnego⁹⁸.

5.2.3. Styl wypowiedzi dotyczy stała tendencja w sposobie komunikowania i w wyborze środków ekspresji. Styl tekstów prawnych jest regulowany zasadami techniki legislacyjnej, które nakazują użycie takich efektów stylistycznych i wyrażają normatywność jako intencję ustawodawcy. Zwracają też uwagę na precyzję oraz komunikatywność w zachowaniu spójności pojęciowej i terminologicznej tekstu. Nacechowanie stylistyczne nadaje tekstom prawnym swoiste słownictwo o zasięgu ograniczonym do treści prawnych. Postulatem naukowym jest, aby spójność pojęciowa i terminologiczna była najbliższa znaczeniu terminów w języku nauki i w języku praktyki prawniczej, jak również najbliższa znaczeniu wyrażen w języku używanym w reglamentowanej przez ustawodawcę dziedzinie życia społecznego. Słownictwo i gramatyka nienacechowane stylistycznie mają charakter standardowy i neutralny, charakterystyczny dla ofi-

⁹⁷ Zob. Wróblewski 1948: 101.

⁹⁸ W stylu prawnym obserwuje się szczególne nagromadzenie form fleksyjnych czasowników w czasie teraźniejszym. Teresa Skubalanka udowodniła, że dzięki stylistycznej akomodacji kategorii fleksyjnych zasób morfemów gramatycznych da się identyfikować z ich funkcją semantyczną, zob. Skubalanka 1988: 19-27. Zob. też rozdz. V, pkt 5.3.

cialnej odmiany języka polskiego. Wyrazy występujące w tekście prawnym, a będące terminami w zakresie specjalności, której dotyczą przepisy aktu ustawodawczego, są zapożyczeniami leksykalnymi w języku prawnym z innych języków specjalistycznych.

Postulatem unormowanym zasadami techniki legislacyjnej jest, że należy kondensować normy prawne. Technika kondensacji polega na tym, że w jednym przepisie prawnym mogą być umieszczone elementy więcej niż jednej normy prawnej, by uniknąć powtórzeń. Postulatem jest też rozczłonkowanie syntaktyczne normy prawnej, które polega na umieszczeniu jej elementów w różnych przepisach prawnych, jak też rozczłonkowanie treściowe, które polega na modyfikacji treści jednego przepisu przez inne przepisy⁹⁹.

Częścią normatywną na płaszczyźnie stylu języka prawnego są przepisy prawne. Mają one nacechowanie stylistyczne podporządkowane wykładni prawa¹⁰⁰. Nie mają stylistycznego charakteru normatywnego preambuły, przepisy ogólne formułujące cele, zasady czy przedmiot ustawy, jak również definicje legalne, chociaż mają znaczenie normatywne. Zawierają one uzasadnienie celów aktu normatywnego, brane pod uwagę w jego interpretacji¹⁰¹.

⁹⁹ Zob. Zieliński 2002, rozdz. V i VI.

¹⁰⁰ Zob. Zieliński 2002, rozdz. XVI. Por. też Choduń 2015: 37-42 oraz Choduń 2007: 151.

¹⁰¹ W polskiej legislacji uzasadnienie znajduje się w art. 34 ust. 2 Regulaminu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. [obowiązujący MP 2017 poz. 420] oraz w uchwale Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 listopada 1990 r. [obowiązujący M.P. 2012 poz. 32].

Rozdział III

Znaki językowe i ich znaczenie w języku prawnym

Język jest dwuklasowym systemem znaków umożliwiającym tworzenie nieskończonej liczby wypowiedzi. Klasę pierwszą stanowi inwentarz prostych znaków odpowiadających obiektom pozajęzykowym, czyli słownik będący zbiorem jednostek znaczących. Drugą klasę stanowią środki językowe umożliwiające przekształcenie znaków klasy pierwszej w struktury złożone. Tak rozumiana dwuklasowość języka określa system językowy w ujęciu gramatycznym¹. W ujęciu tekstotwórczym przyjmuje się, że nieskończone konstrukcje wypowiedzeniowe, które „nie są już jako całość określone przez kod, lecz swobodnie tworzone, są mimo to zrozumiałe dzięki temu, że elementy, z których się składają, tj. znaki proste i zasady ich kombinowania, ustala kod konwencjonalny”². Odróżnia się zatem system języka od użycia systemu. Informacje przekazywane przez kod są przypisane semantyce znaków językowych³.

¹ Zob. Heinz 1978: 296.

² Zob. Milewski 1972: 18.

³ W nauce o znakach przypisuje się w semantyce opis odniesienia znaków do rzeczywistości pozajęzykowej (rozdz. III), w syntaktyce wewnętrzną budowę znaków (rodz. IV), a w pragmatyce informacje uzyskiwane sytuacyjnie, takie jak wiedza i rozumowanie uczestników aktu komunikacji (rozdz. V). Por. też Grzegorzczkowska 2008: 62-63.

W ślad za tekstotwórczym ujęciem dwuklasowości systemu języka należy odróżnić funkcje systemu językowego od funkcji tekstu. Funkcja systemu językowego jest podstawą tworzenia tekstu. Ma przypisane denotowanie obiektów pozajęzykowych jako funkcja poznawcza, konwencjonalna lub niekonwencjonalna. Na mocy kodu językowego funkcją konwencjonalną tekstu jest komunikowanie informacji i charakterystyka socjolingwistyczna nadawcy, a niekonwencjonalna funkcja tekstów sprowadza się do ekspresji i impresji wypowiedzi. Odniesienie znaków językowych do rzeczywistości jest zawsze w wypowiedzi ujęte ze stanowiska nadawcy⁴.

Przyjmuje się powszechnie, że znakiem jest jednostka znacząca ujęta w systemie znaków, reprezentująca rzecz poprzez jej ewokowanie na mocy substytutu. Według Zdzisława Wąsika „dla definicji języka jako systemu znaków [...] pojęcie znaku w sensie wąskim [...] zakłada jednocześnie takie cechy, jak intencjonalne użycie (celowe i uświadomione), semantyczność i konwencjonalność (dowolność i nieumotywowanie związku referencjalnego i kategorialnego)”. Autor przyjmuje (za Karlem Bühlerem), że znak jest narzędziem (*organum*), za pomocą którego jedna osoba komunikuje drugiej osobie o rzeczach⁵.

W założeniach semiologii proponowanej przez Ferdinanda de Saussure’a na temat więzi łączących człony asocjacji w znaku językowym czytamy: „Znak językowy, jako byt psychiczny, łączy nie rzecz i nazwę, lecz pojęcie i obraz akustyczny [...]. Znakiem nazywamy połączenie pojęcia i obrazu akustycznego”. Pojęcia i obrazy akustyczne „są czymś psychicznym”; dźwięk materialny w postaci wyrazu (wtórnie: litery alfabetu) oraz przedmiot nazwany „są czymś fizycznym” – zewnątrz języka⁶.

⁴ Zob. Grzegorzczkova 2008: 51.

⁵ Teoria znaku jest przedmiotem badań semiologii i semiotyki. Semiologia, według F. de Saussure’a, to nauka o systemach znaków; semiotyka to kompleks nauk zajmujących się cechami systemów znakowych, które nawiązują do językoznawstwa strukturalistycznego F. de Saussure’a, filozofii Ch. S. Perice’a i L. Wittgensteina oraz do logiki języka naturalnego Ch. Morrisa. Zob. znak językowy jako narzędzie komunikacji, Wąsik 1987: 109-111.

⁶ Zob. de Saussure 1991:89-91.

Znak językowy ma znaczenie w relacji do znaków pozajęzykowych jako jego wartość kodowa w systemie znaków językowych, natomiast sens znaku wynika z jego użycia w określonym kontekście językowym i sytuacyjnym. Według Renaty Grzegorzczkovej znaczenie przysługuje „rzeczywistym przedmiotom, oznaczanym danym znakiem, komunikowanym przez zespół cech istotnych występujących w znaku”, przy czym znakiem języka jest „ciąg foniczny zawierający istotne cechy charakterystyczne, czyli jądro znaku odsyłające do cech charakterystycznych oznaczanych przedmiotów”⁷. Znaczenie wypowiedzi jest zatem uwarunkowane znaczeniem słów i ramy tekstowej, natomiast sens wypowiedzi niesie właściwą informację, która jako całość pozwala wnioskować o różnych stanach rzeczy, takich jak stosunek mówiącego do odbiorcy, stosunek mówiącego do określonego obyczaju, przynależność mówiącego do określonego środowiska itp. Według Marii Renaty Mayenowej sytuacja komunikacyjna zorientowana w różnych perspektywach na odbiorcę wpływa na budowę wypowiedzi, tak na kształt słowny, jak i na niezwerbalizowane bezpośrednio w wyznacznikach leksykalnych i gramatycznych znaczenie tekstu⁸. Wzory zachowania mownego nadawcy i odbiorcy mieszczą się w systemie danej kultury.

1. Znak w kręgu bytu, myśli i języka prawnego

Język prawny jest narzędziem zdolnym do stanowienia norm postępowania dzięki właściwościom psychicznym twórców prawa. Psychiczne znaki języka prawnego łączą materialnie istniejące pismo tekstów aktów ustawodawczych z drugimi członami asocjacji, bardziej od nich abstrakcyjnymi, jakimi są pojęcia i sądy prawne. Słowa, zdania i tekst prawny są interpretowane subiektywnie. Znaczenie znaków językowych pośredniczy w odniesieniu do

⁷ Zob. Grzegorzczkova 1990: 22.

⁸ Zob. Mayenowa 1974: 134.

znaków pojęć nazwanych i sądów oraz do treści oznaczanej. Ma zarazem odniesienie do rzeczywistości psychicznej, która z kolei obowiązuje w rzeczywistości fizycznej pod znakiem powinności.

Nosicielem znaków językowych są więc litery alfabetu w zapisanym tekście, złożonym ze zdań i słów. Ciągi znaków graficznych odsyłają do cech charakterystycznych pojęć znaczących i odnoszą pozajęzykowo do rzeczy nazwanych. Ustawodawca i odbiorca tekstu prawnego dokonują swoistej selekcji znaków wewnątrz środowiska, jakim jest ich język etniczny. Selekcja ta polega na dobieraniu takich form znaków, które powodują różnicowanie systemowe języka prawnego w stosunku do języka powszechnego ze względu na jego funkcję stanowienia prawa.

Znaczenie znaków językowych realizuje się w systemie języka i w użyciu komunikacyjnym języka. W obrębie bytu, myśli i języka – według Mieczysława A. Krąpca – istnieją znaki, które w systemie znaków są interpretowane przez inne znaki. Każda myśl będąca znakiem naturalnym może być wyrażona słowem – znakiem konwencjonalnym, umownym. Znaki przedstawiają podmiotowi poznającemu treści przedmiotowe i służą do komunikowania tych treści innemu podmiotowi. Za pomocą znaków naturalnych i konwencjonalnych dokonuje się ludzkie poznanie symboliczne i komunikowanie⁹. Poznanie symboliczne polega na interpretacji znaków w procesie myślowym. Proces myślowy nie ma początku ani końca. Interpretator zawsze kontuuje wcześniejsze sądy i opinie, tworzy nowe znaki lub dawnym znakom nadaje nowe znaczenia¹⁰. Symboliczne znaki języ-

⁹ Zob. Krąpiec 1985: 20-39. Autor wykorzystał w swoich rozważaniach teorię znaków Charlesa Peirce'a, cytując stanowisko interpretatorki dzieła tego uczonego, Hanny Buczyńskiej-Garewicz.

¹⁰ Zob. Buczyńska-Garewicz 1981: 33. Zob. też triadyczna relacja łącząca środek przekazu, przedmiot zewnętrzny i znaczenie jako jedność stanowiąca znak, Buczyńska-Garewicz 1994: 41-54. Ch. Peirce stawiał zasadnicze pytania i na nie odpowiadał: „Czy możemy myśleć bez znaków?” – „każda myśl istnieje w znakach”; „Czy znak może mieć jakieś znaczenie, jeśli z definicji jest znakiem czegoś absolutnie niepoznawalnego?” – „Chociaż nie można przekonać się o ich prawdziwości z całkowitą pewnością, to dzięki intuicji da się przekonać o niej z pewną dozą prawdopodobieństwa”; Czy istnieje poznanie nie zdeterminowane poznaniem wcześniejszym?” – „u samych swych początków poznanie jest *procesem*, i jak wszystko, co zmienne, przemija (...)”. Zob. Peirce 1997: 68-73.

kowe układają się w systemy znaków. Systemy znaków w strukturach języka trudno oddzielić od funkcjonowania języka, od jego twórczego charakteru. W użyciu języka uwzględnia się wprawdzie inwencje osobiste ludzi, lecz zasób wyrazów, zwrotów i form ich użycia określają zawsze formuły gramatyczne. Przedmiotom oznaczanym danym znakiem przysługuje znaczenie. Generalnym problemem w refleksji nad znaczeniem staje się bytowy charakter znaków. Znaczenie umieszcza się w kręgu psychologii i reakcji behawioralnych, wśród przedmiotów idealnych i w odesłaniu do rzeczy nazwanej. Traktując znaczenie znaków w kategoriach teorii znaku Charlesa Sandersa Peirce'a, zakłada się trzy perspektywy mówienia o znaku: stosunek znaku do desygnatu, do innych znaków i do odbiorcy — interpretatora¹¹.

2. Poznanie semantyczne w języku prawnym

Przez poznanie rozumie się (dzięki znakom językowym) proces zdobywania wiedzy o czynnikach przedmiotowych i podmiotowych używania języka, prowadzący do wiedzy o rezultatach tego procesu. Znaki języka prawnego rozważa się w analizach tekstu prawnego¹². Formie tekstu badacz podporządkowuje formy zdań, a z kolei formie zdania formy wyrazów. Porządkuje zatem systemy znaków i ich środowiska rodzajowo podobne według wzorców rozróżniania przyjętych w semantyce, syntaktyce oraz w pragmatyce. Wyniki badań sprowadza do opisu systemów form znaków bardziej lub mniej złożonych, biorąc pod uwagę konwencje komunikacyjne w danej dziedzinie prawa i w danej kulturze prawnej. Rozumienie znaków językowych jest nierozłącznie związane z reprezentacją rzeczy znaczonej. Rzecz reprezentuje się w utworzonym pojęciu. Ponieważ pojęcie reprezentu-

¹¹ W Polsce teoria znaku Ch. S. Peirce'a i Ch. W. Morrisa została zastosowana do badań tekstologicznych przez Marię Renatę Mayenową, a do badań stylistycznych przez Teresę Skubalankę.

¹² Przyjmuję, że znakami językowymi są: tekst, zdanie, leksem, morfem i fonem.

je rzecz, jest więc z natury obiektywne w akcie poznania. W komunikowaniu pojęcia stają się narzędziem międzyosobowego kontaktu poprzez znaki języka.

2.1. Treści poznawcze w języku prawnym

Reprezentacji rzeczy znaczonych służą przedmiotowe czynniki używania języka. Mieczysław A. Krąpiec zwracał uwagę na to, że znakiem treści poznawczych jest zarówno ludzka mowa, jak i wewnętrzne poznanie, a te oba typy znaków – czysto formalne (naturalne) będące „ludzkim pojęciowym poznaniem” oraz nadrzędne w stosunku do nich znaki instrumentalne (umowne, konwencjonalne) będące „ludzkim językiem” są ze sobą nierozdzielnie związane¹³.

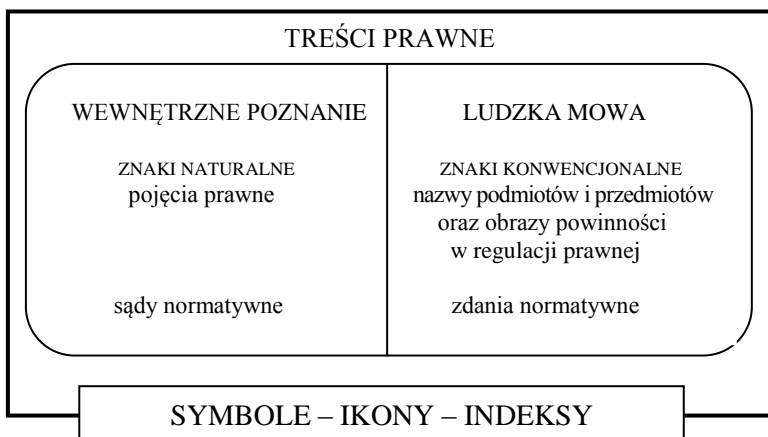
2.1.1. Tak więc, poznanie prawa przez podmiot poznający i komunikowanie innej osobie poznanych treści przedmiotowych dokonuje się na podstawie znaków naturalnych i znaków konwencjonalnych. Znaki naturalne i konwencjonalne mogą być – przyjmując podział Ch. S. Peirce’a – oznakami (indeksy), obrazami (ikony) oraz znakami umownymi wyinterpretowanymi z oznak lub obrazów zależnie od stanu wiedzy i kultury interpretatora (symbole). Poznaniu i komunikowaniu poznanych rzeczy w trybie ustawodawczym służą znaki pojęć prawnych, wchodzących w skład sądów normatywnych. Pojęcia prawne i sądy normatywne to znaki naturalne. Stany pojęciowe i sądowe nadawcy oraz odbiorców wypowiedzi prawnej akcentują kontakt z bytem prawa, tj. z faktami prawa i zjawiskami prawa¹⁴. Znaki konwencjonalne to nazwy podmiotów i przedmiotów prawnych oraz zdania normatywne będące zespołami nazw połączonych stosunkiem predykatywnej determinacji składniowej o charakterze powinnościowym.

¹³ Zob. Krąpiec 1985: 35. Cała ludzka kultura – według M. A. Krąpca – naczelną rolę ma w świecie języka potocznego, który kształtuje obiektywny i teoretyczny pogląd człowieka na otaczający go świat. Przez język naturalny (potoczny) rozumie się system ludzkich wypowiedzi zdaniowych, podmiotowo-orzecznikowych, ib. s. 93, przypis 1.

¹⁴ Zob. bytowe istnienie prawa, rozdz.1. pkt 1.3. Por. Lizisowa 213a: 49-51.

Współzależność ludzkiego poznania pojęciowego i ludzkiej mowy jako współzależność znaków naturalnych i konwencjonalnych w języku prawnym ilustruje schemat 8.

Schemat 8. Poznanie pojęciowe i językowe treści prawnych

Źródło: opracowanie własne.

Na obu poziomach – czyli pojęć i sądów – tworzą się nowe znaki językowe – słowa i zdania – lub używanie danego znaku językowego jest modyfikowane tak, by w znaku akcentowały się albo momenty podmiotowe (indeksowe), albo przedmiotowe (symboliczne), przy czym w relacji podmiotowo-przedmiotowej znaki-obrazy istnieją w postaci zapisanych liter (ikon) i są przejmowane przez osoby rozumiejące sens tego zapisu. Funkcją znaków symbolicznych jest bycie symptomem z pozycji nadawcy, sygnałem dla odbiorcy lub symbolem zjawisk pozajęzykowych.

2.1.2. Znaczeniowa strona znaku w języku prawnym jest zwrócona w stronę stanowienia norm prawnych. Funkcje komunikacyjną i reprezentacyjną języka prawnego pełnią proste i złożone znaki językowe. Prostym znakiem językowym są przypisane kategorie tradycyjnie nazywane częściami mowy. Należą do nich przede wszystkim zaimki, rzeczowniki i czasowniki wyspecjalizowane jako językowe znaki korelujące z pojęciami prawnymi (w realizacji tekstowej mogą to być zło-

zone wyrażenia nominalne i werbalne) oraz niektóre wskaźniki zespolenia zdań wyspecjalizowane w łączeniu zdań normatywnych z ich opisowym otoczeniem syntaktycznym¹⁵. Znaki proste są materiałem składowym zdań i zespołów zdaniowych będących złożonymi znakami językowymi. Słowa i zdania są czynnikami procesów poznawczych tak ustawodawcy, jak i komunikujących się z nim poprzez tekst ustawodawczy osób.

2.1.3. Treści poznawcze przekazują znaki językowe, które są nazwami pełniącymi w zdaniu funkcje argumentów, predykatów i określeń. Znaki językowe: 1) odnoszą się do podmiotów prawnych i przedmiotów regulacji prawnej; 2) symbolizują problem do rozstrzygnięcia wraz z wolą ustawodawcy, a także 3) mogą komunikować o warunkach rozstrzygnięcia tego problemu, np.:

Art. 567 § 3. O zamiarze sprzedaży kupujący powinien w miarę możliwości zawiadomić sprzedawcę. [k.c.]

Argumenty w zdaniu, *kupujący* i *sprzedawcę*, to nazwy podmiotów prawnych, o problemie do rozstrzygnięcia jakim jest postępowanie kupującego orzeka predykat modalny *powinien zawiadomić*, a przedmiot regulacji prawnej komunikuje wyrażenie *o sprzedaży*, natomiast wyrażenie *w miarę możliwości* zwraca uwagę na warunki obowiązywania tego przepisu prawnego.

2.1.4. Z pozoru wypowiedź prawna nie różni się od wypowiedzi potocznej. System form znaków językowych w języku prawnym został bowiem przejęty z etnicznego języka powszechnego i dostosowany do stanowienia norm prawnych. Jednak w języku prawnym dokonuje się przystosowanie (akomodacja) systemu znaków języka etnicznego do stanowienia prawa, a stosunek ustawodawcy do tego, co stanowi, jest sformułowany normatywnie. Akomodację systemu znaków języka etnicznego do języka prawnego determinuje treść normatywna znaków językowych, zintegrowana z organizacją tekstu prawnego oraz z rolą społeczną ustawodawcy i podmiotów stosun-

¹⁵ Por. analogicznie elementy stwierdzające fakt, że się pewną ocenę wyznaje, Ossowska 1963: 141.

ków prawnych ustanowionych, czyli tetycznych¹⁶. Na wszystkich poziomach semiotyki – semantycznym, syntaktycznym i pragmatycznym – scalają się w systemie form znaków językowych obie strony języka prawnego: przedmiotowa i podmiotowa.

Tekst prawny może być jednak nieprecyzyjnie rozumiany lub różnie interpretowany – podobnie jak teksty potoczne – gdyż naturalną jego właściwością jest eliptyczność wypowiedzi wymagająca interpolacji brakujących składników w odbiorze i redundantność znaków języka, których referencję organizuje nadawca tekstu¹⁷.

2.2. Reprezentacja rzeczywistości intencjonalnej pod znakiem powinności

Znaki języka prawnego, które w swym znaczeniu mają elementy przedmiotowe i podmiotowe, służą tworzeniu obrazów-sensów i przekazywaniu ich innym¹⁸. Ku przedmiotom intencjonalnym jest zwrócone reprezentowanie rzeczywistości wiążące się ze sposobem użycia języka. Aspekt przedmiotowości języka prawnego wyraża się w kreacji obrazów regulujących z woli ustawodawcy akcję podmiotów prawnych. Z kolei podmiotowość języka realizuje się przez wskazywanie na osoby i sprawia, że sam tekst może narzucać odniesienie znaku i modyfikować sens znaku w ujęciu komunikacyjnym.

2.2.2. Język prawny jako kod semiotyczny jest całością znakową, która poddaje się schematyzacji zarówno w skali całego aktu prawnego, jak i w skali jednostki wypowiedzi posiadającej własną i samoistną bazę gramatyczno-semantyczną, przyjętą drogą konwencji. Fakt, że w akcie poznania następuje formowanie znaków naturalnych, pojęć i sądów prawnych, w znaki konwencjonalne, nazwy i zdania,

¹⁶ Zob. stosunki prawne tetyczne a stosunki prawne faktyczne, rozdz. II, pkt 1.3.2.

¹⁷ Zob. na temat subiektywnego wartościowania pojęciowej konstrukcji prawa, rozdz. VI, pkt 3.

¹⁸ Na temat intencjonalności w języku, zob. Dennett 1997:175-198.

decyduje, że przedmiotowa funkcja reprezentacji rzeczy i podmiotowa funkcja komunikacji międzyosobowej są zintegrowane, stanowią jedność. Nie można ich od siebie oddzielić. Ponieważ językiem prawnym posługuje się wyłącznie ustawodawca posiadający władzę stanowienia prawa i wydający teksty ustawodawcze, przedstawiane rzeczy w ujęciu komunikacyjnym o charakterze dokonawczym mają charakter powinnościowy.

2.2.3. Poprzez ustanawianie powinności władza nakazuje podmiotom czynić w przyszłości to, co z określonego w ustawie punktu widzenia uważa za dobre, a także zakazuje czynić to, co uważa za złe¹⁹. Ustawodawca w akcie stanowienia rozpowszechnia polecenia aprobujące czyny nakazane i dozwolone, a także polecenia dezaprobujące czyny zakazane. Wypowiedzi prawne mają zatem funkcje prawodawczą i aksjologiczną, natomiast powiadamianie i oceny schodzą na plan dalszy²⁰.

Funkcja prawodawcza wypowiedzi ustawodawcy jest zdeterminowana kontekstem komunikacyjnym. W języku prawnym stwarza się obowiązującą w danym społeczeństwie nową rzeczywistość społeczną, której wcześniej nie było — rzeczywistość intencjonalną, reglamentowaną przez ustawodawcę, niemniej faktycznie istniejącą w tym sensie, że obowiązuje stosowanie się do niej wszystkich, do kogo jest adresowany akt stanowienia. Jeśli ustawa nakłada, na przykład, podatek dochodowy od osób fizycznych, to każdy, kto ma dochody, obowiązany jest zapłacić podatek w stosownej wysokości — uchylenie się od płacenia podatku jest z mocy tej ustawy czynem niedozwolonym, zakazanym²¹. Nawiązując do zasad wyjaśniania faktów społecznych Emila Durkheima, można przyjąć, że system języka prawnego, z natury swej społeczny, przedstawia zasady wyjaśniania faktów społecznych²². „Norma nie jest więc znakiem opisującym rzeczywistość —

¹⁹ Przekonanie ustawodawcy jest uzależnione od przyjętych przez niego wartości, zob. rozdz. VI, pkt 2.

²⁰ Zob. regulacja sytuacji prawnych w zdaniu normatywnym, rozdz. III, pkt 4.4.

²¹ Szerzej na ten temat, zob. rozdz. V, pkt 1.2.

²² Zob. Durkheim 1968: 183.

pisał Zygmunt Ziemiński – ale fakt ustanowienia normy może być traktowany jako oznaka, przejaw, symptom określonych stanów rzeczywistości”²³.

3. Oznaczanie w języku prawnym

W relacjach oznaczania między słowami-symbolami a pojęciami oznaczonymi oraz między pojęciami a przedmiotami odniesienia następuje interpretowanie znaku językowego przez inne znaki, tworzące systemy znaków²⁴. Słowa języka prawnego są znakami-bodźcami mającymi odniesienie do pojęć prawnych w sądach normatywnych. Pojęcia prawne i sądy normatywne są skojarzone w umyśle z obrazami innych bodźców-desygnatów, którymi są wyinterpretowane z tekstów prawnych obrazy wirtualnego świata norm prawnych generalnych, regulujących należ-

²³ Zob. Ziemiński 1980: s. 120-121.

²⁴ Zob. Guiraud 1976: 21. W koncepcji trójkąta semantycznego Ogdena-Richardsa (C. K. Ogden, I. A. Richards 1949: 11) triadyczna relacja obejmuje: symbol – myśl lub odniesienie – referend. Z. Wąsik zwrócił uwagę, że „U. Eco sądził, iż mógł się ów trójkąt opierać na tłumaczeniu triady Peirce’a: reprezentamen – interpretant – przedmiot”; por. w trójkącie G. Fregego: znak – sens – znaczenie, a także interpretacja znaku, że w definicjach tych „da się wyodrębnić cztery elementy: znak – obraz znaku – obraz desygnatu – desygnat”, Wąsik 1987: 115-117). Tak więc, według Z. Wasika, można rozróżnić dwa przedmioty znaku – przedmiot zapośredniczony, znajdujący się poza znakiem, jak również przedmiot bezpośrednio tkwiący w znaku. Przedmiot realny jest dostępny bezpośrednio przez znak, przedmiot pośredni jest elementem wewnętrznym znaku. T. Komendziński podkreślił, że znak zastępuje przedmiot, lecz zawsze pod pewnym względem – jako reprezentamen lub jako triada znakowa: reprezentamen – przedmiot – interpretant. Reprezentamen przedstawia potencjalnie właściwości rzeczy – w przypadku triady znakowej „ta odnosi się do przedmiotu zewnętrznego poprzez przedmiot wewnętrzny, stawiając zagadnienie możliwego podobieństwa między tymi przedmiotami, aktualnego istnienia oraz koniecznej, a więc zgodnej z określonymi regulami, interpretacji”, Komendziński 1996: 155-156.

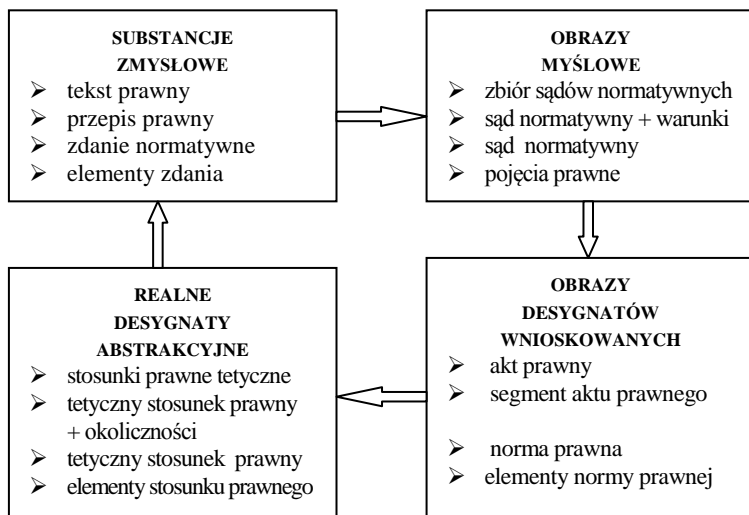
ności i powinności osób w stosunkach prawnych tetycznych. Funkcją tych innych bodźców jest wywoływanie desygnatów, którymi są prawa podmiotowe jako fakty prawa, jak również jako zjawiska prawa, tak w aktach stanowienia prawa, jak w konkretnej rzeczywistości stosowania prawa.

3.1. Znaki języka prawnego w tekście prawnym

Znaki językowe są czynnościami mówienia i ich wytworami komunikującymi komuś coś. Porozumiewanie się – twierdził Tadeusz Milewski – polega na skomplikowanym przekładaniu znaków jednego systemu na znaki systemu innego, co nazywa się przekodowaniem z jednego kodu na drugi. Zaczyna się od tego – pisał uczony – że wrażenia zmysłowe osoby mówiącej zostają przekodowane na wyraz obejmujący obraz akustyczny i związane z nim przedstawienie. Przekodowanie z jednego kodu na drugi dokonuje się w tekście. Formą może być ten sam, co w systemie zespół fonemów, zaś znaczenie tekstowe jest częściowo identyczne, częściowo różne od wartości wyrazu reprodukowanego, którą ma on w obrębie systemu języka. W systemie zakres wartości wyrazu określony jest jedynie budową samego systemu. Na płaszczyźnie tekstu dochodzą do tego dwa nowe czynniki precyzujące treść: znaczenie wyrazów, które wraz z danym wyrazem tworzą kontekst, a także konsytuacja, czyli okoliczności, na których tle pojawia się zdanie.

3.1.1. Teksty prawne symbolizują akty stanowienia prawa, a w nich wiązanie znaczeniowej strony znaków językowych ze stroną syntaktyczną i narzucanie znakom odniesienia normatywnego poprzez substancję myślową, obrazy myślowe, obrazy desygnatów wnioskowanych i realnych desygnatów, zob. schemat 9.

Schemat 9. Znaki językowe i ich odniesienie normatywne

Źródło: opracowanie własne.

Tekst prawny, zdanie normatywne i elementy zdania normatywnego są substancjami zmysłowymi, których obrazami myślowymi są zbiór sądów normatywnych, pojedynczy sąd normatywny i pojęcia prawne wchodzące w skład sądu. Obrazy myślowe wywołują obrazy desygnatów wnioskowanych: akt prawny, normę prawną i składniki normy prawnej. Realnie istniejącymi desygnatami abstrakcyjnymi są stosunki prawne tetyczne i ich elementy związane ze względu na normy prawne generalne, faktycznie obowiązujące w rzeczywistości prawnej²⁵.

3.1.2. Znaki języka prawnego znamionują w wirtualnym świecie norm prawnych – nie nazywając konkretnych rzeczy fizycznych. Elementy stosunków prawnych tetycznych to obiekty świata tekstu, a nie opisywane przedmioty

²⁵ Zob. o przekładaniu znaków jednego systemu na znaki systemu innego, Milewski 1972: 76-77.

świata rzeczywistego w stosunkach prawnych faktycznych²⁶. Z zestawienia struktury rozumowania prawnego z jednostkami myśli prawotwórczej i z jednostkami języka prawnego oraz z przedmiotami realnymi w rzeczywistości prawnej wynika, że znaki językowe tworzą abstrakcyjne normy prawne generalne, a także dotyczą rzeczywistości prawnej w dziedzinach życia politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturowego.

Materią dla języka prawnego są myśli o stosunkach prawnych. Myślom tym nie odpowiadają żadne przedmioty konkretne, lecz przedmioty abstrakcyjne, które budują system norm prawnych generalnych i stosunków prawnych tetycznych. Dzięki wiedzy prawnej konstrukcja myślowa wytwarza pojęcia prawne w analogii do pojęć w świecie rzeczywistym, ponieważ łączy elementy stosunków prawnych tetycznych z elementami konkretnych stosunków społecznych, odnosząc je do tych samych znaków językowych²⁷. Ustawodawca nadaje znakom języka prawnego specjalne znaczenia i funkcję do użycia w tekście, a odbiorca powinien je rozumieć tak samo.

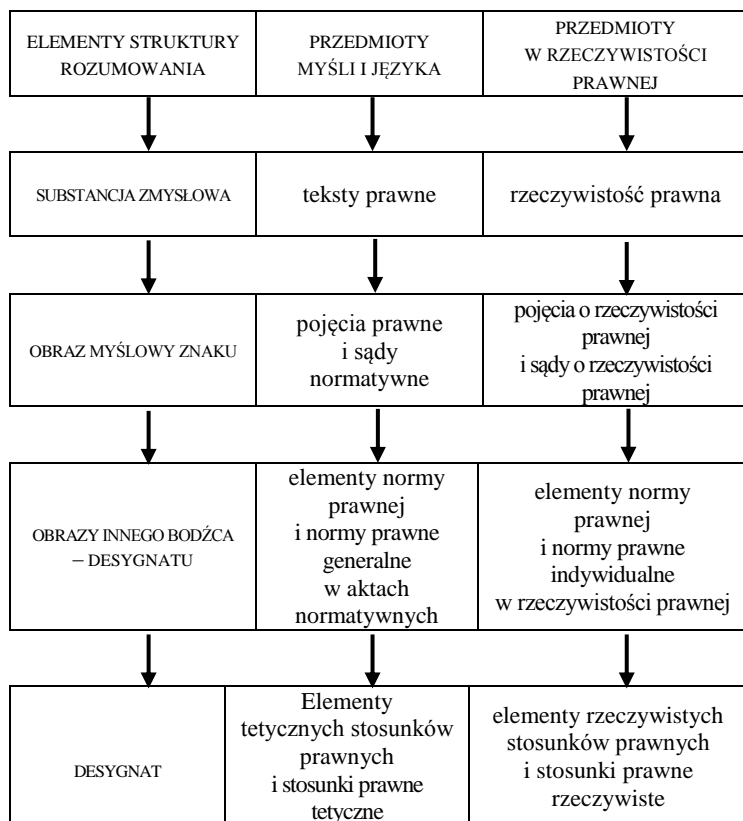
Przedmioty myśli i języka mają odniesienie w rzeczywistości psychicznej, a obowiązują w rzeczywistości prawnej fizycznej²⁸. Model konstrukcji pojęć prawnych ilustruje schemat 10.

²⁶ Zob. typy stosunków prawnych Redelbach, Wronkowska, Ziemiński, 1993: 157-162.

²⁷ Rozumienie tekstów prawnych wymaga specjalistycznej wiedzy prawniczej. Postulaty o wprowadzeniu do programów nauczania podstawowych zasad czytania ze zrozumieniem tekstów prawnych zgłaszali wielokrotnie prof. Maciej Zieliński i prof. Hanna Jadacka, zob. Jadacka 2010: 27-30. Zob. też Gizbert-Studnicki 2009: 9-18. Por. definicyjne cechy języka prawnego, rozdz. II, pkt 1.4.

²⁸ Por. rozdz. III, pkt 1. Zob. też poznanie pojęciowe i językowe w języku prawnym, Lizisowa 2013a: 49-53.

Schemat 10. Odniesienie znaków językowych i przedmioty realne odniesienia

Źródło: opracowanie własne.

Materiałem jest rzeczywistość prawna realna, którą ustawodawca reglamentuje. Toteż myśli i słowa o stosunkach prawnych tetycznych wywołują przedmioty rzeczywistości fizycznej podczas stosowania prawa w sądach, w administracji i w innych dziedzinach życia społecznego. Wówczas będą dokonane czynności konwencjonalne według przepisów prawa materialnego²⁹.

²⁹ Zob. Pojęcie sądowego stosowania prawa, Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 253. Aspekt sądowej wykładni przepisów prawnych został zasignalizowany w rozdz. II, pkt 2.7.

Przedmioty realne budują w rzeczywistości prawnej systemu stosunków społecznych faktycznie istniejących, które podlegają regulacji przez organy sądownicze i administracyjne państwa według norm prawnych ustanowionych przez ustawodawcę.

3.1.3. Znak językowy przedstawia podmiotowi poznającemu treści przedmiotowe w kontekście sytuacyjnym. System form znaków w języku prawnym można wyabstrahować z konkretnych tekstów prawnych, zob. schemat 7.

Schemat 11. Model konstrukcji myślowej i reprezentacji znaków języka prawnego w działaniu komunikacyjnym

Źródło: opracowanie własne.

Obrazy akustyczne (wtórnie pisane) wypowiedzi prawnych ustawodawcy w postaci wyrazów i zdań tekstu prawnego odnoszą się do definiowanych w doktrynie prawa pojęć prawnych, rozumianych w subiektywny sposób przez nadawcę tekstu oraz interpretatora tekstu jako inne bodźce skojarzone w całościowym znaku językowym, które to znaki są rozpoznawane w danej kulturze prawnej i w danej sytuacji społecznej jako normy prawne, i wywołują rzeczywistość psychiczną jako tetyczne stosunki prawne, a te z kolei wywołują realne przedmioty odniesienia w reglamentowanej rzeczywistości prawnej. Dyskursywne stra-

tegie kulturowe i społeczne są bowiem formą działań komunikacyjnych poprzez konwencjonalne znaki języka³⁰.

Badacz odkrywa elementarne struktury rozumowania, według których zgodnie z tradycją i kulturą prawną teksty te są tworzone przez ustawodawcę i interpretowane w odbiorze³¹. Słusznie Jerzy Wróblewski podkreślał, że „opracowanie semantyzujące systemu języka” ma charakter teoretyczny, w oderwaniu od konkretnych przypadków. Z semantycznego punktu widzenia funkcje znaczeniowe i komunikacyjne języka prawnego mają charakter potencjalny³².

3.2. Segmenty znakowe w systemie języka prawnego i relacje między nimi

Język prawny przejawia się w komunikacji wspólnoty językowej porozumiewającej się na temat prawa. Obserwując systemy językowe, analizuje się odniesienie (desygnację) i sens (rozumienie) jednostek języka – morfemów, wyrazów, syntagm i tekstu³³.

³⁰ Do opracowania modelu konstrukcji myślowej i reprezentacji znaków języka prawnego w działaniu komunikacyjnym została wykorzystana koncepcja trójkąta semantycznego w ujęciu P. Guirauda, który uwzględnił stronę fizyczną i psychiczną znaku w interpretacji. Z. Wąsik stwierdził, że terminy wpisane w schemat Guirauda wskazują na cztery elementy, które wpisują się raczej w czworobok, a nie w trójkąt semantyczny, podając definicję znaku przytoczoną przez Guirauda: „Znak jest bodźcem (1) (czyli substancją zmysłową), którego obraz myślowy (2) jest skojarzony w naszym umyśle z obrazem innego bodźca (3) i którego funkcją jest wywołanie tego ostatniego (4) gwoli porozumiewania się”. Zob. Wąsik 1987: 117.

³¹ Szczegółowe zasady techniki legislacyjnej i wykładni prawniczej są uformowane ustawowo (zob. Rozporządzenie Prezesa rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” Dz. U. z dnia 5 lipca 2002 r.), są też przedmiotem badań naukowych oraz nauczania na studiach prawniczych. Teoretyczne ujęcie wykładni prawa, zob. Zieliński, 2002. Por. kryteria funkcjonalno-semantycznego wyodrębnienia języka prawnego, rozdz. II, pkt 1.1.

³² Zob. Wróblewski J. 1959: 27.

³³ W ujęciu komunikacyjnym teorii języka prawnego wykorzystano założenia językoznawstwa według podręcznika uniwersyteckiego, zob. Bańczewski, Pogonowski, Zgółka 1982.

3.2.1. Elementarną jednostką znakową systemu języka jest morfem. Morfem leksykalny spełnia funkcję referencyjną odniesienia do rzeczywistości pozajęzykowej, morfem gramatyczny spełnia funkcję wewnątrzjęzykową sygnalizowania relacji syntaktycznej. Z morfemów składają się wyrazy. Wyrazy są znaczącymi jednostkami języka wchodzącymi w skład syntagm. Syntagmy to wyrażenia składające się co najmniej z dwóch wyrazów zespolonych syntaktycznie – podmiotu i orzeczenia. Łączenie wyrazów powoduje tworzenie się relacji syntagmatycznych – syntagm prostych i złożonych oraz fraz podmiotowych, orzeczeniowych, dopełnieniowych, przydawkowych i okolicznikowych³⁴. Leksemy traktuje się jako jednostki proste w systemie języka, por. przykładowe fragmenty przepisów prawnych:

Art. 424. Kto zniszczył lub uszkodził cudzą rzecz albo zabił lub zranił cudze zwierzę w celu odwrócenia od siebie lub od innych niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio od tej rzeczy lub zwierzęcia, ten nie jest odpowiedzialny za wynikłą stąd szkodę, jeżeli niebezpieczeństwa sam nie wywołał, a niebezpieczeństwu nie można było inaczej zapobiec i jeżeli ratowane dobro jest oczywiście ważniejsze aniżeli dobro naruszone.

[k.c.]

Segmenty znakowe w systemie semantycznym języka prawnego tworzą się w obrębie informacji leksykalnej, w rekacji syntagm oraz w aktualnym rozczłonkowaniu zdania.

3.2.2. Syntagma posiadająca orzeczenie może być zdaniem prostym nierozwiniętym (np.: *Ten nie jest odpowiedzialny*), ale w przepisie ustawy podlega rozwinięciu (np. *Ten nie jest odpowiedzialny za wynikłą stąd szkodę*). Jest to zdanie główne wchodzące w skład zdania wielokrotnie złożonego. Syntagmami złożonymi są zdania podrzędnie złożone w relacji hipotaksy w stosunku do zdania głównego, jak również zdania współrzędnie złożone w relacji parataksy w stosunku wzajem-

³⁴ W kontekście składniowym związki syntagmatyczne jednostek syntaktycznych niższych, czyli wyrazów, dzięki którym tworzą się wyższe jednostki w systemie języka, czyli zdania, są uporządkowane hierarchicznie względem siebie, zob. rozdz. I, pkt 3.2.

nym do siebie. Każde ze zdań jest sekwencją słów odpowiednio ułożonych w określonych formach gramatycznych.

Zdanie główne:

[T]en nie jest odpowiedzialny za wynikłą stąd szkodę,

Zdania w relacji hipotaksy w stosunku do zdania głównego:

1. Kto zniszczył lub uszkodził cudzą rzecz albo zabił lub zranił cudze zwierzę w celu odwrócenia od siebie lub od innych niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio od tej rzeczy lub zwierzęcia,
2. jeżeli niebezpieczeństwa sam nie wywołał, a niebezpieczeństwu nie można było inaczej zapobiec,
3. i jeżeli ratowane dobro jest oczywiście ważniejsze aniżeli dobro naruszone.

Zdania w relacji parataktki względem siebie:

- 1a. Kto zniszczył lub uszkodził cudzą rzecz,
- 1b. albo zabił lub zranił cudze zwierzę w celu odwrócenia od siebie lub od innych niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio od tej rzeczy lub zwierzęcia.
- 2a. jeżeli niebezpieczeństwa sam nie wywołał,
- 2b. a niebezpieczeństwu nie można było inaczej zapobiec.

W syntagmach zachodzą związki semantycznej spójności składników fraz: związki rządu (frazy dopełnieniowe, w których występuje rekcja semiczna, np. *zranił zwierzę, uszkodził rzecz, nie można było zapobiec*), związki zgody (frazy podmiotowe, np. *kto zabił, dobro jest ważniejsze*, także frazy przydawkowe, np. *cudze zwierzę, ratowane dobro*), w których występuje kongruencja semiczna, albo też związki przynależności (frazy okolicznikowe, w których występuje adiunkcja leksykalna, np. *zranił w celu odwrócenia niebezpieczeństwa*)³⁵.

3.2.3. W semantycznym podłożu języka prawnego struktury składniowe są dostosowane do motywacji komunika-

³⁵ Por. spójność składników w syntagmach języka powszechnego, Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka 1982. Frazy okolicznikowe przenoszą znaczenie deontyczne w zdaniach normatywnych, zob. rozdz. IV, pkt 3.7.2.

cyjnej. Wykorzystują kategorie gramatyczne, jakimi umysł ludzki operuje w warunkach pojęciowego poznania prawa, toteż w funkcjonalnej analizie zdania istotne są pojęcia TEMATU i REMATU³⁶, np.:

Art. 432. § 1. Posiadacz gruntu może zająć cudze zwierzę, które wyrządza szkodę na gruncie, jeżeli zajęcie jest potrzebne do zabezpieczenia roszczenia o naprawienie szkody.

§ 2. Na zajętych zwierzęciu posiadacz gruntu uzyskuje ustawowe prawo zastawu dla zabezpieczenia należnego mu naprawienia szkody... [k.c.].

Temat realizuje oczekiwania odbiorcy jako znaną mu informację zlokalizowaną na początku zdania bez akcentu zdaniowego i koduje prymarną rolę semantyczną agensa dla orzeczenia modalnego. Remat zajmuje w szyku wyrazów pozycję drugą i niesie akcent zdaniowy, komunikując informację nową i kodując rolę nieprymarną pacjensa przy czasowniku ze zrealizowaną rolą agensa³⁷. System zdania w realizacji tekstowej jest podatny na wysunięcie podmiotu rematycznego na pozycję pierwszą (tematu), czego wymaga wyraźna motywacja tekstowa³⁸. Tematem zdania jest fraza będąca poprzednikiem relacji informacja stara – informacja nowa. Rematem zdania jest fraza będąca następnikiem tejże relacji. Temat wskazuje to, o czym jest mowa w zdaniu, remat wyraża to, co się mówi o temacie.

I tak, szyk członów zdania może zmieniać funkcję wypowiedzi. Zob. przykłady w tabeli 5.

³⁶ Terminy *temat* i *remat* dotyczy uwarunkowań kontekstowych i konsytuacyjnych szyku członów wypowiedzi, czyli funkcjonalnej perspektywy zdania. zob. Mathesius 1982: 128-133 i 174-178; Sgall, Daneš 1978: 47-58.

³⁷ Por. Terminy przyjęte w strukturze semantycznej zdania normatywnego przy czasowniku przechodnim: *agens* to adresat normy, sprawca, wykonawca czynności, osoba działająca według dyspozycji normy; *pacjens* to inna osoba niż adresat normy, odbiorca czynności agensa, nazwanej przez orzeczenie przechodnie. Por. EJO 380 (hasło *pacjens*); *predykat* to termin, który występuje zamiast terminu *orzeczenie* i jest nazwą czynności lub stanu.

³⁸ Por. prototypowa lokalizacja tematu i rematu w polskim zdaniu, Duszak 1990: 109-118. Autorka dowiodła, że struktura tematyczno-rematyczna zdania jest ustalana w obszarach językowym i pozajęzykowym ze względu na status informacyjny, prymarność semantyczną agensa i pacjensa, pozycję w zdaniu oraz schemat prozodyczny.

Tabela 5. Funkcjonalna perspektywa zdania normatywnego

TEMAT	REMAT
1. Posiadacz gruntu	może zająć cudze zwierzę...
2. Na zajętych zwierzęciu	posiadacz gruntu uzyskuje ustawowe prawo zastawu...

Źródło: opracowanie własne.

W pierwszym przykładzie przepis prawny wskazuje na posiadacza gruntu i ustanawia, że może on zająć cudze zwierzę. W drugim przykładzie przepis prawny wskazuje na zajęte zwierzę i ustanawia, że posiadacz uzyskuje na nim prawo zastawu. W aktualnym rozczłonkowaniu zdania segmenty znakowe są podporządkowane funkcji komunikacyjnej. Między tematem a rematem istnieją przejścia w polach dystrybucyjnych. Temat jest tworzony z elementów o najniższym stopniu dystrybucji i nie zawsze jest zależny od kontekstu. Wyższy stopień w polu dystrybucyjnym ma remat zdania, zawsze zależny od kontekstu³⁹.

3.2.4. Analiza wyrazów prowadzi do wyróżniania w ich składzie mniejszych jednostek języka – morfów semantycznych będących nośnikami znaczenia. Rodziny kategorii morfów nazywa się morfemami, aktualne morfy to morfony (leksykalne, femiczne i leksykalno-semiczne)⁴⁰. System morficzny języka prawnego wyznacza rodzinę morfów jako wykładników informacji leksykalnej: np. morficzne struktury linearne wyrazów *posiadacz*, *prawo*, *zwierzę*, *szkodę*, *szkody*, *może*, *zająć*, *na gruncie*, *uzyskuje*, *groźącego*, przyjmują postacie *posiadacz-ø*, *praw-o*, *zwierz-ę*, *zwierzęci-u*, *szkod-ę*, *szkod-y*, *grunt-u*, *na grunci-e*, *moż-e*, *zają-ć*, *uzyskuj-e*, *groźąc-ego*. Informacja leksykalna w języku prawnym polega na wskazywaniu i określaniu podmiotów i przedmiotów między którymi są regulowane stosunki prawne. Nośnikiem znaczenia leksykalnego są morfemy

³⁹ Por. Firbas 1974: 10-18. W zdaniu normatywnym potraktowanie funkcji początku zdania jako funkcji tematu jest uzasadnione tematyzacją tego, co jest przedmiotem stanowienia.

⁴⁰ Zob. klasyfikacja morfonów ze względu na sposób sygnifikacji. Autor uzasadnił, że „układ wymiarów morfologicznych wyznacza odpowiednią przestrzeń morfologiczną”, Bańcerowski 2008: 240-241.

(tematy fleksyjne) *posiadacz-*, *zwierz-/zwierzęci-*, *szkod-*, *grunt/grunci-* *moż-*, *zajq-*, *uzyskuj-* wskazujące na klasy przedmiotów. Wykładniki informacji gramatycznej są nośnikiem znaczenia semowego, za pomocą których wyrażane są kategorie fleksyjne *-ø*, *-ę*, *-u*, *-o*, *-y*, *-e*, *-ego* (końcówki), *-ć* (formant słowotwórczy), *na* (przyimek) jako wykładniki informacji semicznych. Ich funkcja polega na wyrażaniu kategorii morfologicznej, która umożliwia związki składniowe w syntagmach.

3.2.5. Przykłady przedstawiają systemowe relacje segmentów znakowych w systemie języka prawnego. Znaki proste (morfy) tworzą znaki złożone (wyrazy) niosące informacje leksykalne i semiczne. Dzięki temu w syntagmach zachodzą związki semantycznej spójności składników i tworzą zdania pojedyncze nierozwinięte zdolne do rozwinięcia. Ze zdań pojedynczych tworzą się zdania współrzędnie złożone i podrzędnie złożone. Zdania są przepisami prawnymi, w których segmentem znakowym jest aktualne rozczłonkowanie zdania.

3.3. System determinacyjny i system informacyjny tekstu prawnego jako znaku językowego

Semantyczne i komunikacyjne rozczłonkowanie zdania jest podporządkowane strukturze przepisu prawnego i zależy od struktury całego tekstu. W zdaniach o szyku prymarnym (neutralnym) obiekt podlegający regulacji prawnej stoi na pierwszym miejscu, a drugie miejsce zajmuje orzeczenie zdania. W zdaniach o szyku sekundarnym (nacechowanym) na pierwsze miejsce wysuwa się osnowa tematyczna (psychologiczny podmiot zdania), a drugie miejsce zajmuje człon rozwijający temat (orzeczenie psychologiczne, ośrodek wypowiedzi). Komunikacyjne rozczłonkowanie zdania przedstawia najpierw informację znaną nadawcy i odbiorcy, a następnie informację nową.

3.3.1. System determinacyjny tekstu prawnego zależy od związków wyrazowych w zdaniach i związków zdań w tekście. Związki wyrazów w zdaniach, podobnie jak związki zdań w zdaniach złożonych, mogą być budowane w relacji parataksy lub hipotaksy. W relacji parataksy zachodzi współrzędny układ części zdania

(np. *podżeganie i pomocnictwo*). Wyrazy występujące w relacjach hipotaktycznych determinują inne wyrazy i same są przez inne wyrazy determinowane (np. *ustawa przewiduje odpowiedzialność*).

W każdej syntagmie hipotaktycznej występuje jednak wyraz, który już niczego nie determinuje i którego już nic nie determinuje, chociaż sam znajduje się w otoczeniu determinacyjnym (np. *wykroczenie*). Syntagma ma tylko jeden taki determinant główny (*determinatum absolutum*). Analogicznie, struktura determinacyjna przysługuje także tekstom, w których *determinatum absolutum* może przekraczać granice syntagmy. Determinanty te mogą być determinowane w innych syntagmach danego tekstu, mogą też być determinowane wyrazy reprezentujące determinant główny lub jego bezpośrednio określone w innych syntagmach. Zbiór wypowiedzi danego tekstu związanych z determinantem głównym jest subtekstem, a determinat główny jest tematem tego subtekstu⁴¹. I tak, w zdaniu:

Art. 5. Wykroczenie można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie, chyba że ustawa przewiduje odpowiedzialność tylko za wykroczenie umyślne.

[Kodeks wykroczeń]

wyróżnić można subtekst wyznaczony przez temat WYKROCZENIE. Wyrazy w tekście tworzą pola leksykalne dzięki przyporządkowaniu im pewnych cech wspólnych. Polem leksykalnym w rozważanym tekście jest PRZESTĘPCZOŚĆ – tekst ten traktuje o przestępczości w postępowaniu człowieka, ponieważ występujące w nim wyrazy *wykroczenie, umyślnie, nieumyślnie, popełnić, odpowiedzialność*, także cytowane niżej *przestępstwo, podżeganie, pomocnictwo, podlega karze*, tworzą rodzinę wyrazów o wspólnych cechach semantycznych przestępczości⁴².

Znane z kontekstu lub konsytuacji informacje mogą być w tekście pominięte przez zastosowanie elipsy. Polega to na opuszczeniu w zdaniu wyrazów domyślnych podlegających interpolacji, np.:

⁴¹ Por. Bańczerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 330.

⁴² Por. relacje paradygmatyczne w systemie semantycznym języka, rozdz. I, pkt 3.2.

Art. 57. § 1. Kto organizuje lub przeprowadza publiczną zbiórkę ofiar na uiszczenie grzywny orzeczonej za przestępstwo, w tym przestępstwo skarbowe, wykroczenie lub wykroczenie skarbowe [...] podlega karze aresztu albo grzywny.

§ 2. Podżeganie i pomocnictwo są karalne.

[Kodeks wykroczeń]

Tekst § 2 należy interpolować, wstawiając syntagmę: [**W organizowaniu lub przeprowadzaniu publicznej zbiórki ofiar na uiszczenie grzywny orzeczonej za przestępstwo, w tym przestępstwo skarbowe, wykroczenie lub wykroczenie skarbowe*] podżeganie i pełnomocnictwo są karalne. Interpolacja polega na wstawianiu eliptycznej części tekstu w celu jego uzupełnienia. Elipsa czyni tekst bardziej zwartym. Jednak dotyczy tylko tej części wypowiedzi, która jest znana – nie może dotyczyć wypowiedzi nowej.

3.3.2. W zdaniu zintegrowanym informacyjnie z tekstem objawia się struktura informacyjna zdania jako DATUM i NOVUM. *Datum* jest informacją znaną nadawcy i odbiorcy, *novum* niesie nowe informacje, jednak w interpretacji zdania ten sam wyraz lub ta sama syntagma może być zarówno *datum*, jak i *novum*, w zależności od postawienia odpowiedniego pytania. Zob. przykłady w tabeli 6.

Tabela 6. Struktura informacyjna zdania

DATUM	NOVUM	PYTANIE
Wykroczenie	można popełnić zarówno z winy umyślnej, jak i z winy nieumyślnej.	Co można popełnić z winy umyślnej, jak i z winy nieumyślnej?
*Można popełnić zarówno z winy umyślnej, jak i z winy nieumyślnej	wykroczenie.	W jakich okolicznościach można popełnić wykroczenie?
Kto organizuje... publiczną zbiórkę	podlega karze aresztu...	Kto podlega karze aresztu?
*Podlega karze aresztu	kto organizuje... publiczną zbiórkę...	Jakiej karze podlega ten, kto organizuje publiczną zbiórkę?

Źródło: opracowanie własne.

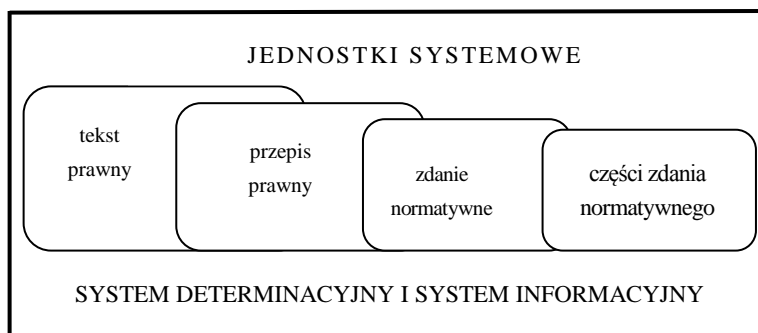
Informacyjna struktura zdania zależy od kontekstu. Poza kontekstem trudno jest ustalić, jak kształtuje się informacyjna struktura danego zdania. W tekście prawnym każda z informacji jest istotna: informacja znana zabezpiecza spójność tekstu, informacja nieznaną posuwa komunikację językową naprzód.

3.3.3. Subteksty w tekście prawnym tworzą temat danego aktu stanowienia prawa, a wyrazy pozostają ze sobą w relacji uporządkowania linearnego w związkach syntagmatycznych. Struktura informacyjna danego zdania niesie informacje zależne od kontekstu i od tego, jaki dylemat chce rozwiązać interpretator tekstu. System determinacyjny i system informacyjny zdań czyni ten tekst ustawodawczy superznakiem języka prawnego przekazującym temat wykroczenia i precyzującym ten temat jako przestępczość spowodowaną wykroczeniem przestępcy oraz jego odpowiedzialność. Determinacyjną i informacyjną strukturę zdania i tekstu przedstawia tak układ segmentów zdania, jak i związki wyrazów pozostających w relacjach paradygmatycznych w systemie semantycznym języka prawnego oraz związki syntaktyczne wyrazów pozostających w relacjach syntagmatycznych w systemie syntaktycznym języka prawnego. Brakujące informacje w zdaniach eliptycznych podlegają uzupełnieniu w interpretacji na podstawie wiedzy językowej i wiedzy prawniczej interpretatorów.

3.4. Układ jednostek systemowych w języku prawnym

O systemowym i samoregulującym się charakterze systemu języka prawnego przesądza układ jednostek systemowych. Jednostki wielowarstwowej struktury tego języka, połączone ze sobą siecią relacji, przedstawiają aspekt dynamiczny systemu. Wzajemnie współgrają ze sobą tekst prawny, przepisy prawne zawarte w tekście prawnym oraz zdania normatywne wraz z ich składnikami gramatycznym zob. schemat 12.

Schemat 12. Jednostki systemowe w języku prawnym

Źródło: opracowanie własne.

Jednostki systemowe tworzą system determinacyjny i system informacyjny w języku prawnym. Znak językowy w postaci tekstu prawnego symbolizuje zbiór norm prawnych, które są wytworem normotwórczej działalności komunikacyjnej⁴³. Za relewantne uznaje się tylko niektóre cechy jednostek syntaktycznych i leksykalnych występujących w tekście prawnym – te posiadające znaczenie prawności. Pomija się natomiast cechy nie uznane za systemowe w języku prawnym, a w tekście prawnym funkcjonujące na zasadzie zapożyczeń z innych systemów językowych.

Za systemowe uznaje się strukturę gramatyczną tekstu, strukturę gramatyczną przepisu prawnego oraz deiktyczne i semantyczne cechy składników syntaktycznych w przepisie prawnym. Struktura przepisu prawnego ma charakterystyczną formułę zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku i jako znak językowy symbolizuje normę prawną. Zdanie nadrzędne, normatywne, jest znakiem posiadającym cechy prawności. Z kolei zasada linearności segmentów znakowych w strukturze wyrazów, w strukturze syntagm i w układzie TEMAT – REMAT przedstawia się jako układ elementów seman-

⁴³ W opisie systemu znaków w języku prawnym inspiracją są definicje oraz sposób opisu języka i tekstu w sekwencyjnej analizie tekstu Adama Pawłowskiego, zob. Pawłowski 2001: 6-7.

tycznych będących środowiskiem dla systemu zdania normatywnego. Natomiast system determinacyjny i system informacyjny syntagm budują tematy subtekstów i temat główny tekstu jako środowisko systemu tekstu prawnego. Znakiem językowym modelującym temat zdania zintegrowanego z tekstem jest struktura informacyjna zdania przedstawiająca DATUM i NOVUM⁴⁴.

3.5. Nadawanie znakom języka powszechnego sensu prawnego w tekście ustawodawczym

Stosunek języka prawnego do rzeczywistości prawnej – twierdził Bronisław Wróblewski – ma charakter wytwarzający. W stanowieniu norm prawnych ustawodawca posługuje się znakami języka prawnego oraz znakami innych języków. Zapożyczając wyrażenia związane z materią innych niż prawny języków, ustawodawca nadaje niektórym z nich sens prawny. Korzysta wówczas z form znaków zapożyczonych, a także z odniesień znaków ugruntowanych w innym aparacie pojęciowym. Następuje więc przystosowanie wybranych form znaków języka zastanego, w którym jest wypowiedziana pewna rzeczywistość realna, do treści znaków języka prawnego, odrębnego w ujęciu przedmiotowym⁴⁵. W wyniku tej operacji użyty odpowiednio zostaje nowy wyraz. Ten nowy wyraz, występujący w tekście, ma pewne wspólne cechy z wyrazem istniejącym w systemie, który reprodukuje⁴⁶.

⁴⁴ Zob. szerzej na ten temat, rozdz. III, pkt 2.1., por. też rozdz. I, pkt 3.2, rozdz. V, pkt 1.2.

⁴⁵ Zob. Wróblewski B. 1948: 43.

⁴⁶ Por. sens, zmienność i reprodukcja, Luhmann 2007: 62-100. Autor twierdzi, że rozumienie jest formą przetwarzania sensu: „Dopiero za pomocą różnicy między systemem a środowiskiem przeżywanie przeobraża się w rozumienie, a to także tylko wtedy, gdy uwzględnia się fakt, że inne systemy również sensownie rozróżniają siebie i swe środowisko”, zob. Luhmann 2007: 75.

Ponieważ te same treści można przekazywać za pomocą różnych wyrażen języka, należy przyjąć, że w języku prawnym zdanie będące w strukturze powierzchniowej układem morfemów, wyrazów czy fraz jest komunikatem, w gramatyce głębszej reprezentuje semantykę abstrakcyjnej struktury zdania, nadto w komunikacji między ustawodawcą a podmiotami stosunków prawnych tetycznych przedstawia typowy dla tego komunikatu sposób wyrażania myśli. Porozumienie następuje, kiedy nadawca i odbiorca komunikatów mają wiedzę o wartości semantycznej jednostek leksykalnych, a także wiedzę o budowie z jednostek leksykalnych zdań języka prawnego, jak również mają wiedzę pozwalającą na ich rozumienie i posługiwanie się nimi.

Językoznawca nie dysponuje narzędziami badania struktur myślenia. Sygnałowymi zastępnikami wiedzy są bowiem – jak słusznie określił je Franciszek Grucza – znaki języka⁴⁷. Dla badacza odtwarzającego proces kodowania i rozumienia znaków języka prawnego (słów, zdań i tekstu), jak również analiza struktur wyrażeniowych powiązanych znaczeniem i regułami komunikacyjnymi, zaczyna się od rozpoznania struktury powierzchniowej poszczególnych zdań poświadczonych w tekstach prawnych, a następnie prowadzi do ustalenia porządku znaczenia normatywnego wyrażen w strukturze głębszej zdań⁴⁸.

W analizie lingwistycznej formy znaków języka prawnego wyodrębniają się: 1) na płaszczyźnie stylu jako swoista konstrukcja normatywna tekstu prawnego; 2) w składni jako normatywność zdania; 3) w semantyce przez pola wyrazowe odnośzone do pojęć prawnych, 4) w budowie wyrazów przez morfemy leksykalne, które komunikują jądra znaczeń, a także przez morfemy gramatyczne, które precyzują profile i kontury znaczeń prawnych w zdaniach.

⁴⁷ Por. Grucza F. 1997: 16. Zob. obszary komunikowania w języku prawnym, rozdz. V, pkt 2.1.

⁴⁸ Analizowanymi przykładami są zdania, których struktura powierzchniowa jest zbliżona do struktury głębszej przedstawianej w schematach. Leksyka profesjonalna różnych dziedzin prawa wymaga oddzielnego opracowania – nie jest przedmiotem analizy w niniejszej książce.

4. Językowy świat przedstawień normatywnych

Formuły tekstu prawnego są zdeterminowane wyrażaniem normatywności, performatywności i modalności jako kategorii semantycznych. Te cechy języka prawnego nadają wypowiedzi prawnej moc stanowienia prawa. Jednostki języka prawnego wskazują pośrednio na kontekst społeczny poprzez odniesienie wyrażen i reguł ich łączenia do zjawisk życia społecznego w akcie stanowienia prawa⁴⁹. Stosowanie norm prawnych ma na celu osiągnięcie określonego skutku społecznego⁵⁰. Norma prawna jest dyrektywą, której nakaz kategoryczny wynika wprost z niej samej⁵¹.

4.1. Referencja znaków języka prawnego w zdaniu normatywnym

Język prawny zyskuje swoje spełnienie, przedstawiając świat w kategoriach powinności oraz wyrażając wolę ustawodawcy i jego stosunek do tego, co mówi on w płaszczyznach deiktycz-

⁴⁹ Zob. język prawny w aktach mowy ustawodawczej, rozdz. II, pkt 1.2.

⁵⁰ Zob. normatywność zdań w tekście ustawy, rozdz. II, pkt 4.

⁵¹ Przyjmuje się powszechnie, że dyrektywy należą do klas wypowiedzi zmodalizowanych deontycznie, zob. Lyons 1989: 410. Znaczenie deontyczne jako nakaz kategoryczny wynikający wprost z normy („deontic ought”), opisany zdaniem („technical ought”): *żeby co osiągnąć, trzeba zrobić coś*, po raz pierwszy zostało wprowadzone przez Georga Henrika von Wrighta (1916-2003, fiński filozof i logik), zob. Wright, 1983: 152-153. Zob. też Kalinowski 1993: 89-109. Autor podkreślił, że powstanie systemu logiki deontycznej opiera się na dwóch podstawowych ideach: „idei analogii między obowiązkiem, zakazem i pozwoleniem, a odpowiednio – koniecznością, niemożliwością i możliwością”, a także na „idei transpozycji – na teren wypowiedzi deontycznych (normatywnych) – terminów logiki nazw; transpozycji analogicznej do transpozycji na teren nazw terminów logiki zdań” (s. 89-90). Jest to oczywistością wynikającą także z analizy gramatycznej tekstu aktu ustawodawczego. Opis językoznawczy terminów modalności deontycznej i zdań deontycznych w języku polskim i hiszpańskim, zob. Nowak-Michalska 2012: 64-82.

nej i symbolicznej. Powinnościowe przedstawianie świata następuje w składnikach referencyjnych – na poziomie tekstu w zdaniach normatywnych oraz na poziomie zdań w wyrazach wskazujących i orzekających⁵². Umieszczenie punktu obserwacji przy danej osobie lub rzeczy znajduje odbicie w strukturze zdania normatywnego.

Zdanie normatywne, które nie jest powiadomieniem, lecz dyrektywą normatywną, ma przyporządkowanie do przyszłych czynów podmiotów prawnych i zarazem kwalifikuje te czyny oraz sytuacje jako powinny lub należne. Kieruje uwagę odbiorcy na elementy normy prawnej za pomocą argumentów i predykatów z referencją potencjalną. Argumenty zdań mają zdolność wskazywania, a predykaty zdań mają zdolność orzekania nie pojedynczych przedmiotów i zjawisk, lecz ich klas⁵³.

Wskazywanie bezpośrednio obejmuje osobę wskazywaną przez nadawcę w podmiocie zdania. Orzekanie dotyczy, na przykład, czynu skierowanego na osobę recypienta działania nakazanego zdaniem, jak również na rzecz podlegającą normowaniu. Osobą wskazywaną może być podmiot prawny jako recypient działania nakazanego innemu podmiotowi prawnemu, a wówczas orzekanie dotyczy sytuacji, w jakiej rzecz pozostaje. Role osób mogą się zmieniać – osobą wskazywaną może być podmiot obowiązany działać⁵⁴. Jako przykład może posłużyć przepis prawny w formie zdania złożonego współrzędnie:

Art. 353. § 1. [...] wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia, a dłużnik powinien świadczenie spełnić. [k.c.]

Przytoczony fragment przepisu prawnego ustanawia dwie normy prawne. W pierwszym zdaniu normatywnym (*wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia*) nazwa osoby zachowującej się odpowiednio (*wierzyciel*) i nazwa osoby obowiązanej do działania (*dłużnika*) pozostają w relacji komplementarności ze względu na to, co w zdaniu jest orzekane, a orzekane jest rozstrzygnięcie

⁵² Por. w tekście prawnym wskazywanie deiktyczne rozdz. V, pkt 4.3. oraz językowy świat woli rozdz. V, pkt 4.4.

⁵³ Szerzej na ten temat, zob. rozdz. III, pkt 3.1.

⁵⁴ Zob. funkcjonalna perspektywa zdania w układzie TEMAT – REMAT, rozdz. III, pkt 3.2.

o zachowaniu się osoby (*może żądać*) co do przedmiotu regulacji prawnej (*osobistego świadczenia*). Komplementarność relacji pomiędzy podmiotami prawnymi potwierdza drugie zdanie, które jest zdaniem eliptycznym i może być uzupełnione brakującymi składnikami (**dłużnik powinien świadczenie wierzyciela spełnić*). Wskazywanie (*dłużnik – wierzyciela*) jest wpisane w kontekst i kategoriałność wyrażenia predykatywnego (*powinien spełnić*), orzekającego przyporządkowanie podmiotom prawnym przedmiotu regulacji prawnej (*świadczenie*)⁵⁵.

Wyrażenia predykatywne przenoszą deontyczne znaczenia wyrażania woli ustawodawcy⁵⁶. Predykat modalny jest centrum wypowiedzi prawnej, ale to centrum jest wpisane w tło, którym jest płaszczyzna deiktyczna. Wypowiedzi komunikują określony stosunek ustawodawcy do wyrażonej treści tekstu.

Deiktyczny świat przedstawień i symboliczny świat woli nie przesadzają w pełni o osobliwości języka prawnego. Istotną osobliwością są zdania normatywne, które ustanawiają, że dana osoba musi lub może wykonać dany czyn w określonych okolicznościach, a inna może być do tego czynu biernie ustosunkowana, czyli wyrażają wzajemne ustosunkowanie się tych osób pozostających w relacji powinność – należność.

Wyrażenie modalne *może żądać* w tekście prawnym z pozoru nie różni się od takiego samego wyrażenia w języku powszechnym, jeżeli bierzemy pod uwagę systemowe odniesienie znaków języka etnicznego. Lecz tylko w tekście prawnym znak symboliczny złożony z modalizatora (*może*) i bezokolicznika (*żądać*) wyraża wolę ustawodawcy oraz konotuje wyrażenia wskazujące i określające, że adresatem i recypientem (*wierzyciel – od dłużnika*), oraz przedmiotem regulacji prawnej (*świadczenia*) są te właśnie elementy ustanowionej normy

⁵⁵ Wskazywanie na adresata, a także opuszczenie adresata, jest regulowane zasadami techniki prawodawczej, zależy od rozcłonkowania syntaktycznego i treściowego oraz od kondensacji norm sprzężonych. Sprawia więc trudności w przekładzie tekstu prawnego z jednego języka etnicznego na inny ze względu na trudne do wyrażenia znaczenie tekstu. Zob. Jopek-Bosiacka 2006: 25-43.

⁵⁶ Zwrot *zdanie przenoszące znaczenie deontyczne jako obiekt opisu* pochodzi z książki Joanny Nowak-Michalskiej, zob. Nowak-Michalska 2012: 83. Zob. też rozdz. III, pkt 5.

prawnej, komunikowane i odczytywane według reguł semantycznych języka prawnego⁵⁷.

4.2. Obraz świata w języku prawnym

Kryterium semantyczne dotyczy użycia w zdaniu normatywnym odpowiednich kategorii językowych. Nawiązaniem do kryterium semantycznego jest użycie danej jednostki językowej w relacjach jakie zachodzą między znakiem a znaczeniem w wyodrębnionych przedmiotach semiotycznych. Pozwala to na obserwację procesów semantyzacji, które przebiegają w kolejnych stadiach. Znaczenie kategorii językowych w języku prawnym jest identyfikowane na płaszczyźnie semantycznej zdania normatywnego. Proste znaki językowe odsyłają bezpośrednio do związku naturalnego między znakiem a znaczeniem. Dalej następuje ich skonwencjonalizowanie prawnicze, wreszcie speyfikowanie jako uzus zaaprobowany w konkretnym użyciu, by w końcu mogły być przypisane przedmiotom – osobom, rzeczom, czynnościom, stanom i kwalifikacjom – w konkretnym zastosowaniu danego przepisu prawnego w obrocie prawnym. Tworzy się w ten sposób obraz świata abstrakcyjnego, świat norm prawnych generalnych, świat woli ustawodawcy, który jest dziełem języka prawnego użytego w akcie stanowienia⁵⁸.

Normę prawną generalną, która ustanawia stosunek prawny tetyczny, desygnuje zdanie normatywne⁵⁹. Norma

⁵⁷ Zob. szerzej na ten temat: rozdz.IV, pkt 3.

⁵⁸ Por. w filozofii budowa świata przedmiotowego jako świata przedstawień i świata woli odzwierciedlonego w świadomości podmiotu poznającego i w języku, Cassirer 2004: 88-89. Por. analogicznie, dyskursywny obraz świata w mediach, Czachur 2011: 83-88.

⁵⁹ Norma prawna przez deskrypcję i reguły sensu wyznacza postępowanie podmiotów stosunków prawnych tetycznych w określonych okolicznościach. W interpretacji przepisu prawnego wykorzystuje się wiedzę prawniczą, rekonstruuje się daną normę prawną według zasad wykładni prawniczej. Należy zdecydowanie rozróżniać normy od wypowiedzi wyrażających normy oraz od zdań zawierających normę, zob. Grzybowski 1961: 17. Analizując wypowiedź normatywną oraz jej strukturę for-

prawna to szczególna reguła postępowania ludzi, która – według Macieja Zielińskiego – jako wypowiedź przez swoją deskrypcję, dającą się wykazać na podstawie przepisów prawnych i reguł sensu, wyznacza nakaz postępowania w danych okolicznościach⁶⁰. Znaczeniem normy prawnej jest wzór pożądanego zachowania⁶¹. Jako wypowiedź, norma prawna wymaga zrekonstruowania w formie logicznej reguły postępowania poprzez szereg operacji intelektualnych⁶². Zachodzi tu szczególne nakładanie się aparatu pojęciowego ustawodawcy na aparat pojęciowy prawników zawodowych, jako że ustawodawca reglamentuje rzeczywistość prawną pod znakiem powinności, a odbiorca (interpretator) jego wypowiedzi porządkuje materiał językowy w odniesieniu do realnej rzeczywistości prawnej.

4.2.1. Podstawowej jednostce semantycznej języka prawnego – zdaniu normatywnemu – są przyporządkowane

malną, autor badał nie normę prawną, lecz strukturę formalną wypowiedzi właściwą dla wyrażania norm prawnych. Jego koncepcja metodyczna została przyjęta w niniejszej pracy.

⁶⁰ Zob. Ziemiński, Zieliński 1992: 104.

⁶¹ Zob. Wróblewski 1959: 75.

⁶² Rozróżniam zatem dwa pojęcia normy prawnej: 1) zrekonstruowana w metajęzyku przez odbiorcę-interpretatora tekstu prawnego dwustronna reguła postępowania adresata normy i zarazem recipienta działania nakazanego przez tę normę; 2) jednostka wypowiedzi ustawodawcy (przepis prawny), zakładając, że oprócz dyspozycji w przepisie prawnym ustawodawca może zamieścić także hipotezę o warunkach obowiązywania dyspozycji, a w normach złożonych druga dyspozycja ustanawia sankcję, czyli określone skutki nieprzestrzegania pierwszej dyspozycji. Gramatyczna forma zdań, najczęściej eliptycznych, jest bez znaczenia dla normatywnego charakteru przepisu prawnego. Zob. obszerna literatura na temat definicji normy prawnej, np. Z. Ziemiński, 1969: 108-112; Z. Ziemiński, 1980, s. 150, Nowacki, Tobor 1991: 65-72. W niniejszej pracy pomija się problem interpretacji normy jako reguły postępowania, której zrekonstruowanie wymaga dyskusyjnych operacji intelektualnych i znajomości systemu prawa. Wykładnia normy prawnej zależy bowiem od wielu przepisów prawnych różnej rangi, od doktryny prawniczej w ramach określonej kultury prawnej, od dogmatyki prawa formułującej normy, a także od konkretnej sytuacji proceduralnej w praktyce stosowania prawa, zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 229, Zieliński 2002: 45-62. Przykłady zastosowania przepisów prawnych w obrocie prawnym, zob. rozdz. II, pkt 2.

dwa rodzaje przedmiotów. Przedmioty zewnętrzne regulacji prawnej to stosunki prawne tetyczne, do których zdanie normatywne odnosi zgodnie z regułami interpretacji poprzez drugi przedmiot – wewnętrzny, wnioskowany – jakim jest norma prawna. W zależności od rodzaju normy prawnej w zdaniu normatywnym organizuje się układ znaków języka prawnego: szyk składniowy predykatu (orzeczenia) i argumentów (podmiotu zdania i dopełnień). Te wyrażenia języka, które w zdaniach normatywnych pełnią funkcję predykatów i argumentów, są znakami reprezentującymi elementy normy prawnej. Reprezentowane w języku prawnym przedmioty to osoby, rzeczy, czynności i stany wartościowane modalnie. Na przykład, w Kodeksie pracy ustanowiono, że:

Art. 223. § 1. Pracodawca jest obowiązany chronić pracowników przed promieniowaniem jonizującym...

[Kodeks pracy]

Pierwszy argument osobowy (podmiot) wskazuje na pracodawcę, drugi argument osobowy (dopełnienie) orzeka o pracownikach, argument rzeczowy (dopełnienie) orzeka o promieniowaniu jonizującym, a predykat (orzeczenie) nakazuje czynność „chronić” jako obowiązek działania. Predykat i argumenty w zdaniu normatywnym odniesiono do przedmiotów znaku bezpośrednich, tkwiących w znaku (reprezentanemów mających materialne postaci znaków reglamentowanej przez ustawodawcę rzeczywistości), które można interpretować przez odniesienie do pojęć prawnych, czyli do przedmiotów znaku zapośredniczonych (interpretantów poza znakiem, w doktrynie prawnej)⁶³. Odniesienie do przedmiotów realnie istniejących może nastąpić dopiero w stosowaniu prawa, a więc poza językiem prawnym. Zob. tabela 7.

⁶³ Por. przypis 24, s. 141.

Tabela 7. Znaki języka prawnego w zdaniu normatywnym

ŚWIAT TEKSTU PRAWNEGO	ZNAKI JĘZYKA PRAWNEGO W ODNIESIENIU DO POJĘĆ PRAWNYCH				
	NAZWY OSOBOWE		NAZWY RZECZOWE	NAZWY CZYNNOŚCI	WYKŁADNIKI MODALNOŚCI
	PODMIOT	DOPEŁNIENIE	DOPEŁNIENIE	ORZECZENIE	
NORMY PRAWNE GENERALNE	adresat normy	recypient działania nakazanego normatywnie	przedmiot rzeczywisty regulacji prawnej	działanie podlegające regulacji prawnej	powinność
STOSUNKI PRAWNE TETYCZNE	podmiot obowiązany	podmiot uprawniony	przedmiot sporu	konieczność czynu	relacja powinność-należność
REGLAMENDOWANA RZECZYWISTOŚĆ PRAWNA	pracodawca	pracowników	przed promieniowaniem jonizującym	chronić	jest obowiązany
FAKTYCZNE STOSUNKI PRAWNE I NORMY PRAWNE INDYWIDUALNE	Jan Nowak	Pawła Kowalskiego	przed promieniowaniem jonizującym	chronić	jest obowiązany

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 7 przedstawiono znaki językowe analizowanego zdania normatywnego i odniesiono terminy gramatyczne do pojęć, które w doktrynie prawa są odbiciem uniwersalnej myśli prawniczej, jak też do pojęć, które przedstawiają w świetle tekstu relacje przedmiotów regulowane normatywnie w społecznym stosunku pracy, a w stosowaniu prawa można je odnieść do konkretów⁶⁴.

Interpretacja gramatyczna zdania polega na przypisaniu wyrazom odniesień gramatycznych: *nazwy osobowej, nazwy rzeczowej, nazwy czynności, nazwy modalności prawnych*, jak również na przypisaniu tym nazwom statusu części zdania: *podmiot, dopełnienie, orzeczenie modalne*. W analizowanym zdaniu normatywnym świat wyinterpretowanych norm prawnych generalnych przedstawia się jako elementy normy prawnej: *adresat normy prawnej, recypient działania nakazanego normą prawną, przedmiot rzeczywisty regulacji prawnej, czyn będący przedmiotem tej regulacji oraz wykładnik modalności zdaniowej*. Części zdania normatywnego denotują też obrazy jeszcze innego bodźca-denotatu: odnoszą się do elementów stosunków prawnych tetycznych: *podmiot obowiązany, podmiot uprawniony, przedmiot sporu, konieczność czynu, relacja powinność-należność*. W reglamentowanej rzeczywistości prawnej części zdania odnoszą się do terminów z dziedziny prawa pracy: *pracodawca, pracownika, przed promieniowaniem jonizującym, chronić, jest obowiązany*, by te z kolei mogły denotować elementy świata faktycznych stosunków prawnych, np. *Jan Nowak, Pawła Kowalskiego, przed promieniowaniem jonizującym, chronić, jest obowiązany*.

4.2.2. Przepisy prawne faktycznie redagowane w tekstach prawnych nie mają wszystkich wykładników językowych odpowiadających składnikom referencji. Na przykład, zdanie normatywne w Kodeksie karnym można analizować, jak w tabeli 8:

Art. 119. § 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób..., podlega karze pozbawienia wolności... [k.k.].

⁶⁴ Por. reglamentacja rzeczywistości prawnej w tekstach aktów ustawodawczych, Wróblewski 1948: 54.

Tabela 8. Znaki języka prawnego w zdaniu normatywnym o niepełnej strukturze gramatycznej

ŚWIAT TEKSTU PRAWNEGO	ZNAKI JĘZYKA PRAWNEGO W ODNIESIENIU DO POJĘĆ PRAWNYCH				
	NAZWY OSOBOWE		NAZWY RZECZOWE	NAZWY CZYNNOŚCI	WYKŁADNIKI MODALNOŚCI
	PODMIOT	DOPEŁNIENIE	DOPEŁNIENIE	ORZECZENIE	
NORMY PRAWNE GENERALNE	recypient działania nakazanego normatywnie	adresat normy	przedmiot regulacji prawnej	działanie podlegające regulacji prawnej	kompetencja
STOSUNKI PRAWNE TETYCZNE	podmiot podległy kompetencji	podmiot kompetencyjny [władczy]	przedmiot regulacji prawnej	konieczność czynu	relacja podległości
REGLMENTOWANA RZECZYWISTOŚĆ PRAWNA	kto stosuje przemoc...	–	karze...	podlega	presuponowany [tak ma być]
FAKTYCZNE STOSUNKI PRAWNE I NORMY PRAWNE INDYWIDUALNE	Jana Kowalskiego	sędzia Stanisław Nowak	pozbawieniem wolności	karać	powinien

Źródło: opracowanie własne.

W analizowanym zdaniu: 1) zaimek *kto* w funkcji podmiotu zdania wskazuje recypienta; 2) predykat *podlega* wnosi znaczenie deontyczne ‘ma podlegać’, a jako czasownik nieagentywny orzeka o zachowaniu się podmiotu i jest normatywnym ustosunkowaniem się ustawodawcy do treści wypowiedzi; 3) adresat nie został wskazany *expressis verbis*, lecz tekst suponuje, że jest nim urzędnik wymiaru sprawiedliwości – sędzia, który w przyszłości będzie sądził w sprawie czynu niedozwolonego.

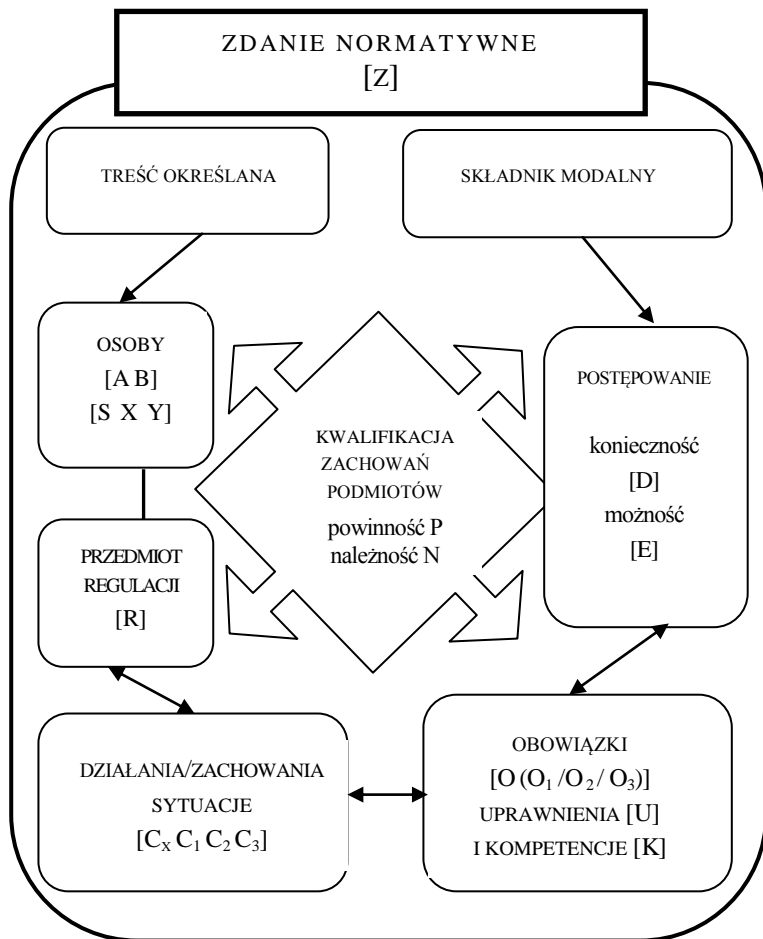
Opuszczanie niektórych wyrażzeń jest uzasadnione treścią zdania, jak również poprawnością stylistyczną tekstu. Niewypełnienie pozycji w formalnej strukturze zdania przewidzianych w modelu składniowym, czyli elipsa, polega na opuszczeniu niektórych wyrażzeń zgodnie z normą językową, jeżeli pominięte wyrażenia lub ich ekwiwalenty semantyczne wystąpiły w tekście poprzednio, wystąpią w następnym kontekście lub treści pominięte są oczywiste ze względu na kontekst sytuacyjny. Sposoby redagowania zdań normatywnych zależą od indywidualnych upodobań redaktorów tekstu prawnego, lecz w dużej mierze są też przypisane zwyczajom redakcyjnym tekstów w różnych dziedzinach prawa.

Językowy obraz świata norm prawnych generalnych podczas stosowania przepisów prawnych przekłada się w języku prawniczym na obraz rzeczywistości prawnej. Wówczas terminy prawnicze zastępują wyrażenia języka powszechnego lub innego języka przedmiotowego odnoszące do tych samych pojęć prawnych, ale też do przedmiotów (osób, rzeczy, czynów i stanów) w realnych stosunkach prawnych⁶⁵.

4.2.3. W różnie redagowanych zdaniach normatywnych składniki referencji są takie same, niezależnie od tego, czy są zapisane, czy tylko presuponowane. Strukturę systemu semantycznego języka prawnego, tworzącego się w zdaniach normatywnych, ilustruje schemat 13.

⁶⁵ Por. przekładalność znaków z jednego systemu językowego na znaki innego systemu językowego, rozdz. II, pkt 3.1.

Schemat 13. Struktura semantyczna zdania normatywnego

Źródło: opracowanie własne [uwaga: symbole oznaczają terminy prawnicze].

Legenda

Z – zdanie normatywne	C _x – działanie podmiotu kompetentnego (możliwość prawna)
P – powinność	C ₁ – działanie podmiotu obowiązane
N – należność	C ₂ – zachowanie się podmiotu uprawnionego
A – adresat normy prawnej	C ₃ – sytuacja przedmiotu regulacji prawnej
B – recypient działania nakazanego przez normę prawną	O – obowiązek działania
X – podmiot obowiązany w stosunkach prawnych zobowiązaniowych	O ₁ – obowiązek instrumentalny
Y – podmiot uprawniony w stosunkach zobowiązaniowych	O ₂ – obowiązek zachowania się
S – podmiot władczy w stosunkach podległości kompetencji	O ₃ – obowiązek posiadania
R – przedmiot regulacji prawnej	U – uprawnienie
	K – kompetencja
	D – konieczność postępowania
	E – możliwość postępowania

Terminy i odpowiadające im pojęcia prawne można sprowadzać do symboli literowych: zdanie normatywne [Z] wyrażające powinność P i należność N jako kwalifikacja prawna postępowania podmiotów ze względu na normę prawną; adresat normy [A] i recypient działania nakazanego przez tę normę [B], którzy pełnią role podmiotu obowiązane [X] lub podmiotu uprawnionego [Y] w stosunkach prawnych zobowiązaniowych, natomiast w stosunkach podległości kompetencji rolę władczego podmiotu kompetentnego [S]; sporny przedmiot regulacji prawnej [R]; działanie [C_x] podmiotu kompetentnego; działanie [C₁] lub zachowanie się [C₂] podmiotów stosunków prawnych zobowiązaniowych; sytuacje [C₃] przedmiotów stosunków prawnych; obowiązek [O (O₁, O₂, O₃)] podmiotu [X] i uprawnienie [U] podmiotu [Y] w stosunkach zobowiązaniowych, albo kompetencja [K] w stosunkach władczych; konieczność postępowania (działania lub zachowania się) [D] oraz możliwość postępowania (działania, przyjęcia działania lub zachowania się) [E]⁶⁶.

⁶⁶ W języku powszechnym używa się wyrazów *konieczność* (w odniesieniu do przymusu) jako coś nieuchronnego, zob. Szym I 989; wyrazów *możliwość* (w odniesieniu do warunków i okoliczności czynu) i *możliwość* (sytuacja prawdopodobieństwa) używa się zamiennie jako coś prawdopodobnego, zob. Szym II 220. Konieczność działania i możliwość działania w języku prawnym ujmuję w sensie sytuacyjnym jako układ zewnętrznych stanów rzeczy mających wpływ na ludzkie działanie. Sytuacja

Te terminy prawnicze nie występują w przepisach prawnych. Są to wyrażenia w języku wykładni prawniczej. Autor tekstu i czytelnik przyporządkowują im pojedyncze słowa składające się w zdania normatywne i w rozbudowane wyrażenia. Przyporządkowują im symptom relacji należność-powinność, jak również sygnał obowiązywania normy prawnej wyinterpretowanej z tego zdania. Stąd wniosek, że powinność implikuje obowiązywanie, a to tworzy konieczność działania wyznaczonego przez normy prawne, zaś należność implikuje uprawnienie, a to tworzy konieczność lub możliwość przyjęcia sytuacji prawnej.

4.2.4. Odniesienie i sens znaków języka prawnego tworzą świat tekstu prawnego jako: 1) świat stosunków prawnych tetycznych, ustanowionych przez ustawodawcę i wyinterpretowanych przez odbiorców tekstu; 2) świat norm prawnych generalnych, organizujących świat stosunków prawnych tetycznych; 3) również jako wpływanie na kształtowanie świata stosunków prawnych faktycznych, rzeczywistych w praktyce stosowania prawa. Świat tekstu prawnego jest swoistą rekonstrukcją rzeczywistego świata stosunków społecznych, który ustawodawca tylko reglamentuje.

System semantyczny języka prawnego przedstawia zatem stałe odniesienie i sens prawniczy terminów prawnych. Norma prawna generalna jest znakiem złożonym w języku wykładni prawniczej. Składniki semantyczne normy prawnej generalnej wskazują stałe przedmioty wewnętrzne regulacji prawnej – osoby i rzeczy.

Jednostką tekstu prawnego jest przepis prawny, który może być przekodowany na normę prawną w procesie wykładni prawniczej oraz zastosowany w obrocie prawnym, czyli w praktyce stosowania prawa. W danej dziedzinie prawa przepis prawny generuje stosunki prawne tetyczne (tworzone przez ustawodawcę) na wzór stosunków prawnych faktycznych w rzeczywistości prawnej (reglamentowanej przez ustawodawcę), które w przyszłości mogą zaistnieć. Składniki syntaktyczne przepisu prawnego wskazują stałe przedmioty wewnętrzne regulacji

zmusza człowieka do danego czynu, sytuacja także sprzyja lub przeszkadza w działaniu, por. Kotarbiński 1969: 62-72.

prawnej, które w procesie wykładni przepisów prawnych oraz w ich stosowaniu są odnoszone do zmiennych przedmiotów zewnętrznych, czyli do podmiotów stosunków prawnych faktycznych, do konkretnego przedmiotu spornego w stosunkach prawnych faktycznych, kwalifikują także konkretne postępowanie podmiotów jako konkretne wartości modalne.

4.3. Treści prawne w zdaniu normatywnym

System semantyczny języka prawnego, przedstawiony za pomocą struktury semantycznej zdania normatywnego (schemat 13, s. 169), przyjmuje formę statyczną. W redakcji tekstowej zdań normatywnych następują odchylenia, które ujmują różnice pomiędzy założonym stanem systemu a istniejącym w zdaniu normatywnym ułożeniem elementów zdania i ich liczbą. Różnice między właściwym stanem systemu a jego odchyleniami dotyczą selekcji tego, co może podlegać rozróżnieniu, czyli szyku wyrazów w zdaniu i opuszczeniu niektórych składników zdania. Układy tematyczno-rematyczne zdań normatywnych są zróżnicowane ze względu na ich semantyczną i komunikatywną właściwość. Zmieniając szyk członów, koryguje się funkcjonalną perspektywę zdania ze względu na identyfikację przedmiotów (osób i rzeczy), o których w zdaniu się mówi.

Ważne jest, jakie miejsce w strukturze formalnej wypowiedzi normatywnej zajmuje wyrażenie wskazujące podmiot kompetentny w tetycznym stosunku podległości kompetencji, a jakie miejsca zajmują wyrażenia określające podmioty, które podlegają działaniu podmiotu kompetentnego. Ważne jest też, jakie miejsce zajmuje wyrażenie orzekające działanie lub zachowanie się podmiotu obowiązane (adresata, agensa), a jak jest wyrażone działanie zwrócone ku sytuacji drugiego podmiotu, uprawnionego (recypienta, pacjensa), który ma prawo żądać danego czynu adresata lub temu czynowi podlega⁶⁷. Postępowanie obu tych podmiotów prawnych jest

⁶⁷ Por. role agensa i pacjensa w strukturze semantycznej zdania, rozdz. III, pkt 3.2.4.

regulowane normatywnie w zdaniach przenoszących znaczenie deontyczne. Wobec tego istotne jest skorelowanie obowiązków i uprawnień podmiotów prawnych w strukturze semantycznej wypowiedzi⁶⁸. Ważne jest także miejsce przedmiotu regulacji prawnej w aktualnym rozczłonkowaniu zdania. Szyk wyrazów w zdaniu wyznacza bowiem, co jest przedmiotem regulacji prawnej – postępowanie czy zachowanie się podmiotów prawnych, czy też sytuacja (stan lub właściwość) przedmiotu regulacji prawnej. Punkt wyjścia sygnalizuje TEMAT wypowiedzi. Akcent logiczny w zdaniu pada zawsze na punkt dojścia komunikowany REMATEM, por. przykłady zdań normatywnych:

1. Posiadacze urządzeń reprograficznych...[AX] są obowiązani do uiszczania... [C₁] opłat w wysokości do 3% wpływów... [R] na rzecz twórców oraz wydawców... [BY]
[Ustawa o prawie autorskim, art. 201.1]
2. Twórca utworu... oraz jego spadkobiercy [AY] mogą domagać się [C₂] od osób wymienionych w ust. 1 [BX] udzielenia informacji... [R]
[Ustawa o prawie autorskim, art. 19³.3.]
3. Tej samej karze [R] podlega [C₂], kto rozpowszechnia bez podania nazwiska lub pseudonimu twórcy cudzy utwór... [AY]
[Ustawa o prawie autorskim, art. 115.2.]
4. Nie wolno utrudniać [C₁] prasie [BY] zbierania materiałów krytycznych... [R]
[Prawo prasowe, art. 6.4.]
5. Zadaniem [C_{1a}] dziennikarza [AX] jest [C_{1b}] służba społeczeństwu i państwu [R].
[Prawo prasowe, art. 10. 1.]

⁶⁸ Znaczenie deontyczne dotyczy ujęcia nakazu tylko w odniesieniu do dolegliwości, które mogłyby spotkać podmiot prawny, gdyby się do nakazu nie zastosował, a pomija traktowanie czynu podmiotu jako dobry lub zły. Słusznie więc J. Nowak-Michalska przyjmuje, że znaczenie deontyczne w systemie semantycznym języka prawnego jest swoiste. Chodzi o skorelowanie obowiązków jednej osoby z uprawnieniami innej osoby, a nie, jak w języku powszechnym, o zwykły nakaz postępowania, zob. Nowak-Michalska 2012: 87-93.

6. Prawo autorskie [R] przysługuje [C₂] twórcy. [BY]
[Ustawa o prawie autorskim, art. 8.1.]

7. [...] sąd (S) może [C_{x(a)}] ... – na żądanie [C₂] twórcy [Y] – zobowiązać [C_{x(b)}] sprawcę [X] aby uiścił [C₁] odpowiednią sumę na wskazany przez twórcę cel [R].

Ustawa o prawie autorskim, art. 78.1.]

Wybrane do analizy przykłady reprezentują normy prawne regulujące stosunki prawne typu zobowiązaniowego, czyli:

- normy wyznaczające C₁ i C₂ obowiązki X-a i uprawnienia Y-a jako adresatów A oraz recypientów B (1-2);
- normy wyznaczające C₂ sankcję R dla Y-a jako adresata A (3);
- normy regulujące postępowanie C₁ [wszystkich] wobec podmiotu uprawnionego BY ze względu na przedmiot R (4);
- normy regulujące postępowanie C₁ podmiotu obowiązwanego AX wobec przedmiotu regulacji prawnej R (5);
- normy regulujące C₂ prawa podmiotowe podmiotu BY (6);
- normy regulujące działanie C_x podmiotu kompetentnego S, wyznaczającego podmiotowi uprawnionemu Y zachowanie się C₂ i zarazem podmiotowi X działanie C₁ w związku z przedmiotem R (7).

Zdania normatywne tworzą swoiste wzory rozróżnione norm prawnych⁶⁹. Obserwator zdania normatywnego tworzy modele wzoru rozróżnionego, które w metastrukturze synkretycznego modelu umożliwiają zidentyfikowanie tego, co jest przedmiotem stanowienia oraz tego, co jest treścią charakteryzującą ów przedmiot stanowienia szykiem składników zdania dostosowanym do wyrażania różnego rodzaju norm prawnych. Zob. przykłady w tabeli 9.

⁶⁹ Termin *wzór rozróżniony* w odniesieniu do systemu semantycznego języka według Michaela Fleischera. Autor w teorii operatywnego konstruktywizmu w nawiązaniu do teorii systemów Talkotta Parsonsa i Niklasa Luhmanna używał terminów *wzór wyjściowy* i *wzór rozróżniony*, twierdząc, że *wzór wyjściowy* systemu może być tylko postrzegany, a obserwację przypisuje się *wzorem rozróżnionym*, zob. Fleischer 2007: 90-93.

Tabela 9. Sposób wyrażania treści prawnych

LP.	SZYK WYRAZÓW W ZDANIU	TEMAT WSKAZANY	REMAT			MODALNOŚĆ PRAWNA
			PRZEPIS ORZEKA	PRZEDMIOT ORZEKANY	KWALIFIKACJA ZACHOWAŃ	
1.	AX+ C ₁ +R+BY	adresat AX	działanie C ₁	przedmiot R podmiot uprawniony Y	powinność P należność N	obowiązek O
2.	AY+C ₂ +BX+R	recypient AY	zachowanie się C ₂	podmiot obowiązany X przedmiot R	należność N powinność P	uprawnienie U
3.	R+C ₂ +AY	przedmiotu regulacji R	zachowanie się C ₃	adresat normy A	należność N	podleganie kompetencji K
4.	C ₁ +BY+R	zakaz działania C ₁	zakaz działania C ₁	podmiot uprawniony Y i przedmiot R	należność N	obowiązek instru- mentalny O ₁
5.	C ₁ +AX+R	działanie C ₁	działanie C ₁	przedmiot R	powinność P	obowiązek O
6.	R+C ₂ +BY	przedmiot regulacji R	przyjęcie działania C ₂	podmiot uprawniony Y	należność N	uprawnienie U
7.	SA+C _x +Y+C ₂ +X+C ₁ +R	adresat AS	możliwość prawną C _x	podmioty X oraz Y, działanie C ₁ sytuacja C _x przedmiot R,	powinność P	kompetencja K

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 9. przedstawiono sposób wyrażania treści prawnych w przemiennych formułach syntaktycznych o charakterze modelowym. Struktury formalne wypowiedzi normatywnych wyrażających różne rodzaje norm (sankcjonowanych, sankcjonujących i kompetencyjnych) modelują językowy obraz przedstawień normatywnych.

W zdaniu o szyku prostym tematem jest powinność adresata normy (1, 7). Remat zdania aktualizuje wówczas obowiązek adresata będący nakazem działania ze względu na sytuację recypienta i przedmiotu regulacji prawnej jako relację powinności i należności w stosunku prawnym zobowiązaniowym (1) lub następuje kwalifikacja zachowania adresata jako aktualizowanie powinności i należności podmiotów w stosunkach podległości jego kompetencji (7). W zdaniu, które komunikuje należność przysługującą recypientowi, w remacie jest komunikowane jego uprawnienie do odpowiedniego zachowania się wobec niego innych podmiotów ze względu na przedmiot regulacji prawnej (2).

W zdaniach o szyku przestawnym tematem jest wskazany przedmiot regulacji prawnej lub rodzaj czynu. Jeżeli temat wskazuje karę jako przedmiot regulacji prawnej, w remacie komunikuje się, kto ponosi karę i podlega sankcji z tytułu podlegania kompetencji (3). A gdy temat wskazuje, czego nie należy czynić, w remacie komunikuje się, kto jest chronionym recypientem i co jest przedmiotem regulacji prawnej jako należny podmiotowi uprawnionemu obowiązek instrumentalny zaniechania działań przeciw niemu przez inne osoby (4). W temacie zdania o szyku przestawnym wskazuje się także, jakie zachowanie się podmiotu obowiązuje jako powinność jego działania na przedmiot wskazany rematem zdania (5). Natomiast jeżeli temat wskazuje przedmiot regulacji prawnej należny podmiotowi uprawnionemu, w remacie orzeka się, kto jest podmiotem uprawnionym (6).

Przepis prawny ma pełną strukturę podstawową, a jeżeli jest zdaniem eliptycznym, nie występują w nim wszystkie

elementy struktury zdania normatywnego. Pełny obraz normy prawnej jest wówczas rekonstruowany w odbiorze przekazu ustawodawcy dzięki znajomości reguł syntaktycznych kodujących treści aktualnym rozczłonkowaniem zdania. Na płaszczyźnie sensu zdania temat wskazuje to, co jest ustanawiane danym przepisem prawnym, dane przez kontekst. Remat wnosi nową informację o tym, co jest ustanawiane przepisem prawnym. Informacja ta obejmuje należności i powinności wyznaczone wypowiedzią modalną deontycznie, wyrażającą nakazy, zakazy lub dozwolenia kierowane do podmiotów prawnych jako ich obowiązki, uprawnienia lub kompetencje.

4.4. Modalności prawne

Modalność w języku to stosunek nadawcy wypowiedzi, wyrażony trybem czasownika lub modalizatorem leksykalnym, do tego, co jest treścią wypowiedzi. Jest to charakterystyka stanów rzeczy i zjawisk pod względem sposobu, w jaki one zachodzą. Mówi się tu o modalności w znaczeniu powinnościowym — stwierdzającym istnienie obowiązku, wydanie zakazu czy dozwolenia. Modalność powinnościowa (deontyczna) w naukach o języku definiowana jest jako „stosunek sprawcy akcji do jej realizacji, czyli jako stosunek agensa albo pacjensa do akcji nazwanej czasownikiem”⁷⁰.

⁷⁰ Cytat według Rytel 1982: 81. Modalność jest obligatoryjnym składnikiem zdania. Przypisuje się modalności funkcję oznajmiania, pytania czy rozkazu. Fakultatywne typy modalności to modalność epistemiczna, deontyczna i aletyczna zob. Rytel 1982: 156. Tak rozumiana modalność wyraża postawę nadawcy w akcie mowy wobec wypowiedzianej treści, jest stanowiskiem nadawcy wyrażonym językowo, zob. Grzegorzczukowa 1990: 98-99. Modalność deontyczna odróżnia się od dwóch pozostałych modalności: epistemicznej dotyczącej świata przekonań nadawcy o konieczności lub możliwości w kategoriach prawdziwości oraz aletycznej wyrażającej stwierdzenia konieczności lub możliwości jakiegos zdarzenia prawdziwego w realnym świecie.

4.4.1. W prawoznawstwie modalność to zachowanie, które przepis prawny odnosi do czynów osób jako obowiązek, uprawnienie lub kompetencja w różnych odcieniach znaczeniowych. Orzeczenie modalne w zdaniu normatywnym jest znakiem relacji należność-powinność. Regulacja dotyczy przyszłych sytuacji, w których dany czyn jest konieczny lub możliwy do spełnienia. Modalność prawna to kwalifikacja prawna zachowań podmiotów prawnych (obowiązane i uprawnione) ze względu na daną normę prawną lub spójny wewnętrznie zespół norm prawnych⁷¹. Schemat tych zachowań przedstawiono w tabeli 10.

Tabela 10. Rodzaje postępowania i modalności prawne wyznaczone dla podmiotów prawnych

KATEGORIE SEMANTYCZNE	KATEGORIE PODMIOTÓW			
	ustawodawca Q	organ sankcjonujący jako adresat normy AS	adresat normy AX	recypient przyjmujący działania BY
	RODZAJE CZYNU I MODALNOŚCI PRAWNE			
KATEGORIA DZIAŁANIA/ ZACHOWANIA I SYTUACJI PODMIOTU	<ul style="list-style-type: none"> • stanowienie norm regulujących postępowanie podmiotów XY S 	możliwość prawna C _x : <ul style="list-style-type: none"> • nakazany • dozwolony 	działanie C ₁ / zachowanie C ₂ : <ul style="list-style-type: none"> • nakazany • zakazany • dozwolony • indyferentny 	sytuacje C ₁ : <ul style="list-style-type: none"> • przyjęcie świadczenia
KATEGORIA MODALNOŚCI PRAWNEJ	<ul style="list-style-type: none"> • kompetencja ustawodawcza 	<ul style="list-style-type: none"> • kompetencja K 	<ul style="list-style-type: none"> • obowiązek O • wolność dwustronna E 	<ul style="list-style-type: none"> • uprawnienie U • wolność prawnie chroniona D

Źródło: opracowanie własne na podstawie założeń teorii prawa.

Z ustanowienia ustawodawcy [Q] reprezentujący jako adresat normy [A] kategorię podmiotu kompetentnego [S] w stosun-

⁷¹ Zob. modalności wyznaczone przez normy prawne, Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 143-162.

kach podległości kompetencji ma możliwość prawną do działania [C_x] aktualizującego działanie lub zachowanie się podmiotów [X i Y] podległych kompetencji. Adresat normy prawnej [A], reprezentujący kategorię podmiotu obowiązującego [X] w stosunkach prawnych zobowiązaniowych jest obowiązany do określonego działania [C₁] wobec zachowania się [C₂] recipienta działania nakazanego tą normą prawną [B], reprezentującego kategorię podmiotu uprawnionego [Y], ze względu na przedmiot regulacji prawnej [R]. Mianem modalności podstawowych określa się kwalifikacje [O, D] „zachowania odnoszącego się do adresata normy jako zakazanego, nakazanego, dozwolonego, indyferentnego, będącego przedmiotem czyjegoś obowiązku” ze względu na daną normę prawną. Do modalności pochodnych zalicza się kwalifikacje [U, E] zachowań jako będących przedmiotem uprawnienia, kompetencji czy wolności prawnie chronionej” z pozycji innej osoby niż adresat normy⁷².

4.4.2. Kryterium konstytutywnym przepisów prawnych jest odtwarzalność formuł gramatycznych zdań normatywnych dla nazywania tego, co przepisem prawnym chce się ustanowić. Przykładem mogą być przepisy prawa autorskiego:

Art. 32 2.[...] właściciel jest obowiązany złożyć twórcy utworu lub jego bliskim ofertę sprzedaży...

Art. 49. 2. Następca prawny, choćby nabył całość autorskich praw majątkowych, nie może, bez zgody twórcy, czynić zmian w utworze...

Art. 9. 4. Każdy ze współtwórców może dochodzić roszczeń z tytułu naruszenia prawa autorskiego do całości utworu.

⁷² Cytaty według Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 143. Co do treści, definicje językoznawcze i prawnicze są zbieżne, chociaż w tych definicjach mówi się różnymi językami. Struktury zdań normatywnych zostały przedstawione w rozdz. IV, pkt 3.

Art. 47. [...] twórca ma prawo do otrzymania informacji i wglądu w niezbędny zakres do dokumentacji mającej istotne znaczenie dla określenia wysokości tego wynagrodzenia.

Art. 127. Prezes Rady Ministrów... w drodze zarządzenia, utworzy zespół do spraw przeciwdziałania naruszeniom prawa autorskiego i praw pokrewnych oraz określi jego skład, zadania i tryb działania.

[Ustawa o prawie autorskim]

Przepisy te wiążą ustawodawcę: 1) z podmiotem działającym (*właściciel, następcą prawny, każdy ze współtwórców, twórca, Prezes Rady Ministrów*); 2) z podmiotem przyjmującym działanie (*twórcy*); 3) z przedmiotem, którego działanie dotyczy (*oferę sprzedaży, zmian w utworze, roszczeń, informacji i wglądu, przeciwdziałaniu naruszenia prawa autorskiego*); 4) jak również z działaniem podmiotu w kategoriach obowiązku (*jest obowiązany*), wolności prawnie chronionej (*nie może*), uprawnienia (*może, ma prawo*), lub kompetencji (*utworzy, określi*)⁷³. Trwałe formuły językowe są tworzone według reguł logicznych, służą nazywaniu sensów normatywnych, powtarzanych w sytuacji stanowienia prawa. Nominują bowiem pojęcia informujące o osobach, czynnościach, obiektach i zjawiskach podlegających normowaniu⁷⁴.

Odpowiednie frazemy języka prawnego mają funkcję ideacyjną wiązania mówiącego z obiektem świata zewnętrznego, np. *Właściciel jest obowiązany złożyć twórcom utworu lub jego bliskim ofertę sprzedaży. Każdy może dochodzić roszczeń. Następcą prawnym nie może bez zgody twórcy czynić zmian w utworze* itp. Struktura tych frazemów, mogących wystąpić w polskim języku etnicznym, sprowadza się w języku prawnym ostatecznie do reguły logicznej: A powinien / może / ma prawo czynić C

⁷³ Por. funkcja zdania i funkcja użycia zdania, Daneś 1974: 24.

⁷⁴ Por. funkcja ideacyjna frazemów, Chlebda 2001: 337. Zob. też funkcja tekstowa frazemów w języku prawnym, rozdz. IV, pkt 3 i 4.

(także zaprzeczonej), której twórca tekstu nadaje znaczenie prawne⁷⁵.

4.4.3. Regulując postępowanie podmiotów prawnych w stosunkach prawnych typu zobowiązaniowego, ustawodawca kieruje do adresatów norm nakazy, zakazy czy dozwolenie. W przypadku łączenia stosunków prawnych zobowiązaniowych ze stosunkami prawnymi podległości kompetencji wyznacza sposób rozstrzygania sporu między podmiotami stosunków zobowiązaniowych przez podmioty kompetentne⁷⁶.

Jeżeli przepis prawny reguluje stosunki między podmiotami uprawnionymi i obowiązany, to regulacja dotyczy kwalifikacji ich postępowania bezpośrednio. Jeśli natomiast za pośrednictwem organu sankcjonującego, któremu w przypadku kolizji interesów podmiotów uprawnionego i obowiązany ustawodawca nakazuje określoną interwencję, to powstaje dla określonego podmiotu kompetencja do dokonania czynności konwencjonalnej ze skutkiem powstania lub aktualizacji postępowania obu podmiotów podlegających jego kompetencji⁷⁷.

5. Funkcja i cel użycia znaków języka prawnego

Postać substancjalna znaków języka jest nie tylko substytutem wnioskowanych i obserwowanych podmiotów, przedmiotów, czynności, stanów czy właściwości, lecz znaki językowe są także interpretantami społeczeństwa. Istnieją zatem funkcje znaków ze względu na cel ich użycia. Dzięki temu

⁷⁵ Taką formułę logiczną normy prawnej zaproponował Jerzy Kalinowski, Zob. Kalinowski 1953: 114.

⁷⁶ Struktury tych zdań zostały przedstawione w rozdz. IV, pkt 3.

⁷⁷ Zob. modalności prawne według: Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 143-148.

różne co do swej istoty jednostki języka coś znamionują i zarazem mają specyficzny typ znaczeniowości wytwarzanej przez wypowiedź: tworzą wypowiedzi, w których słowa znaczą, a ponadto wnoszą dodatkowe wartości znaczeniowe – intencję komunikacyjną⁷⁸. Funkcje użycia znaków językowych są zdeterminowane intencją komunikacyjną tak w redagowaniu treści przez autora tekstu, jak również w interpretacji tekstu przez odbiorcę.

5.1. Kodowanie i dekodowanie znaków języka prawnego

Komunikacja w języku prawnym nigdy nie jest pełna, ponieważ w wypowiedzi nie da się powiedzieć wszystkiego. Interpretacja zdania normatywnego obecnego w przepisie prawnym wymaga odtworzenia zwerbalizowanych informacji, jak również konsytuacyjnego i kontekstowego odtworzenia presupozycji wpisanych w doktrynę prawa. Odbiorca, interpretując zdanie normatywne, uzupełnia niezwerbalizowane informacje własną wiedzą prawniczą i zarazem zapisane słowa przyporządkowuje terminom prawniczym.

5.1.1. Wspólna wiedza nadawcy i odbiorcy jest częścią informacji nie podanej *expressis verbis* w przepisie prawnym. Obowiązkiwanie przepisu prawnego nie wynika z tekstu prawnego, lecz z konsytuacji. Przepis prawny:

Art. 5. 1. Każdy obywatel, zgodnie z zasadą wolności słowa i prawem do krytyki, może udzielać informacji prasie.

[Prawo prasowe]

⁷⁸ Zob. Mayenowa 1974: 126-139. M. R. Mayenowa rozdzielała pojęcia słowo i wypowiedź, znaczenie i komunikowanie.

obowiązuje, bo został ustanowiony przez organ władzy i opublikowany w ustawie Prawo prasowe. Zasadniczy zrąb cytowanego przepisu prawnego, czyli zdanie normatywne: *Każdy obywatel [...] może udzielać informacji prasie*, przedstawia, że adresat A (*każdy obywatel*) pozostający w stosunku prawnym z recipienciem B (*prasie*) w przedmiocie R (*informacji*), ze wskazaniem na czynność C₁ (*udzielać*) i powinność P (*może*), presuponowanej jako możność E, jest także presuponowanym obowiązkiem O wobec presuponowanego uprawnienia U dla recipienta B (*prasie*), bo tak stanowi zdanie Z będące przepisem prawnym. Dekodowanie tego przepisu musi uwzględnić odpowiedniości między słowami tekstu a terminami prawniczymi (np.: *może* – *powinność*; *udzielać* – *działanie*; *każdy obywatel* – *adresat normy*; *prasie* – *recipient działania*; *informacji* – *przedmiot regulacji prawnej*.). Wymaga też umiejętności wnioskowania z kontekstu o uprawnieniu w stosunku zobowiązaniowym, a także o tym, czy dane działanie lub sytuacja są konieczne, czy możliwe⁷⁹. Zwraca uwagę w tekście ustawy także odniesienie zaimka: zaimek *każdy* występuje w funkcji uogólniającej kwantyfikację, np. *każda ze stron*; zaimek *wszyscy* określa natomiast kompletność danego zbioru kolektywnie, wskazując na zbiór jako całość⁸⁰.

W innym kontekście, na przykład w języku powszechnym, słowo *każdy* to zaimek określający, który wskazuje na kompletność danego zbioru elementów dystrybucywnie, poprzez elementy zbioru (*każdy człowiek*), lecz nie oznacza bezwyjątkowości;

⁷⁹ Zdania normatywne – systemowe znaki złożone – funkcjonują w tekście prawnym w otoczeniu zdań lub wtrąceń opisowych, które są dla nich środowiskiem zewnętrznym. W podanym przykładzie opisowy charakter ma wtrącenie: *zgodnie z zasadą wolności słowa i prawem do krytyki*. Wtrącenie to jest poza twierdzeniem normatywnym – wskazuje na warunki obowiązywania normy prawnej wysłowionej zdaniem normatywnym. Zob. też budowa tekstu ustawodawczego, rozdz. IV, pkt 1.1. oraz struktura składniowo-semantyczna przepisu prawnego, rozdz. IV, pkt 2.3.

⁸⁰ Zob. EJO 608, hasło: zaimek określający. Por. użycie zaimków w kontekście wewnątrzjęzykowym Zieliński 2002: 145-150.

słowo *wszyscy* to zaimek oznaczający ogół osób (*wszyscy się do-
brze bawili*).

5.1.2. W kontaktach międzyludzkich świat stosunków prawnych tetycznych i norm prawnych generalnych przedstawiają znaki niejednorodne: znaki językowe (słowa jako symbole) służące nazywaniu rzeczy oraz znaki pozajęzykowe (indeksy) służące wskazywaniu na rzeczy tylko domniemane. Stosunek znaku symbolicznego do oznaczonego przedmiotu wynika ze związku instytucjonalnego, a znaku indeksalnego ze styczności⁸¹.

Dekodując wypowiedź, odbiorca tekstu rozpoznaje komunikatywność słów i uzupełnia komunikat o niewysłowione treści na podstawie wiedzy, że wszystkie elementy wypowiedzi, także te presuponowane, są obligatoryjne w interpretacji⁸². Przepisy prawne jako wypowiedzi eliptyczne – przekształcone formalnie struktury powierzchniowe zdań z ukrytymi treściami w strukturach głębokich – wymagają interpolacji. Z punktu widzenia semiotyki presupozycja jest znakiem indeksalnym – pozatekstowym; z danej wypowiedzi wynikają treści presuponowane, uważane przez mówiącego i odbiorcę za oczywiste. Tak więc fraza okolicznikowa *zgod-*

⁸¹ Por. w teorii Ch. S. Peirce'a i Ch. W. Morrisa trzy perspektywy: 1) znaku w stosunku do przedmiotu myśli, 2) znaku w stosunku do innych znaków oraz 3) znaku w stosunku do interpretatora. Ze względu na przedmiot myśli Peirce wyróżnił trzy grupy znaków: ikony – których stosunek znaku do oznaczonego przedmiotu wynika z podobieństwa (rysunek drzewa do drzewa); indeksy – których stosunek znaku do oznaczonego przedmiotu wynika ze styczności (dym znakiem ognia); symbole – których stosunek znaku do oznaczonego przedmiotu wynika ze związku instytucjonalnego (sygnały świetlne uliczne, dystynkcje wojskowe, słowa języka), zob. indeks i znak indeksowy, Komendziński 1996: 79 i n. Zob. też poznanie pojęciowe i językowe prawa, rozdz. III, pkt 2.1.

⁸² W procesie przetwarzania informacji warunkiem rozpoznania konkretnej wartości słowa jest doświadczenie percepcyjne obciążone stosunkiem do tego, co zaszło przedtem, ponieważ umysł ludzki jest zawsze w posiadaniu jakiegoś znaczenia, aby można było przetłumaczyć nową informację na to, co jest już znane i jasne, zob. Jodłowski 1976: 157.

nie z zasadą wolności słowa i prawem do krytyki sugeruje, że w systemie prawa istnieje taka zasada.

5.1.3. W języku prawnym argumenty osobowe są wyrażeniami niedookreślonymi i nieostrymi. Nieostrość językowa polega na tym, że treść słownikowa wyrażenia nie stanowi zespołu konstytutywnego cech desygnatu. Takimi wyrażeniami są zarówno zaimki *każdy*, *wszyscy*, jak i deskrypcje proste, np. *obywatel*, *sędzia*, *rodzina*, czy złożone, np. *organy państwa*. Toteż w przepisach prawnych używane są wyrażenia zawężające pas nieostrości, np. *dziecko pozbawione opieki rodziców*; *obywatel polski*; *każdy*, *czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone*. Podobnie niedookreślone w zdaniach są argumenty rzeczowe, na przykład *informacja*, *środki utrzymania*, *użytki rolne*, *miejsce pracy* itp. Nieostre są także zwroty szacunkowe, np. *do równego traktowania*, *do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy*. Desygnatami tych zwrotów w języku ogólnym są oceny akceptowane społecznie, lecz w języku prawnym zwroty te nie wyrażają ocen, bo przedmiotem stanowienia jest tylko klauzula generalna⁸³.

5.2. Semantyka podmiotu w zdaniu normatywnym

Na strategii działań językowych w tekście prawnym wskazuje podmiot zdania normatywnego połączony związkiem zgody gramatycznej z orzeczeniem. Podmiot zdania to imienna część mowy, rzeczownik lub inny wyraz w funkcji rzeczownika, albo występująca w tej funkcji składniowej grupa wyrazowa nazywająca przedmiot, o którym się orzeka. Cechą znaczącą jest gramatyczna strona czasownika, wyrażająca stosunek podmiotu

⁸³ O zwrotach niedookreślonych i nieostrych w tekście prawnym, zob. Zieliński 2002: 163-171.

do orzeczenia. Kategoria semantyczna podmiotu zdania zależy od sposobu wyrażania modalności w orzeczeniu⁸⁴.

Związany ze stroną czasownika w orzeczeniu zdania (diatezą) wymiar kategorii semantycznej podmiotu jest w języku prawnym kwestią istotną. Kategoria semantyczna podmiotu zdania normatywnego wskazuje:

1) Kto ma spełniać czynność nakazaną, zakazaną lub dozwoloną:

Art.21. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może... rozporządzać swoim zarobkiem...

[podmiotem spełniającym czynność jest agens osobowy (*osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych*) przy orzeczeniu przechodnim w stronie czynnej (*może rozporządzać*); a wskazany podmiotem agens jest tym, kto ma spełnić czynność dozwoloną; dopełnieniem dalszym jest pacjens nieosobowy (*swoim zarobkiem*); brak dopełnienia bliższego, więc zdanie suponuje, że wykonanie czynności jest nakazane z mocy prawa⁸⁵]

2) Co podlega danej czynności nakazanej, zakazanej lub dozwolonej z mocy prawa:

Art.18.§ 1.Ważność umowy... zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela.

[podmiotem podlegającym czynności jest pacjens nieosobowy wskazany nazwą przedmiotu abstrakcyjnego (*ważność umowy*) konotowaną przez orzeczenie przechodnie orzekające o czynności dozwolonej agensowi (*zależy*); dopełnienie bliższe (*od potwierdzenia umowy*) nazywa wynik czynności; agens jest wyrażony nazwą osobową w funkcji dopełnienia sprawcy (*przez tego przedstawiciela*)]

⁸⁴ Por. zdeterminowanie podmiotu przez orzeczenie, Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 239-240, 270.

⁸⁵ Zachodzi tu specyficzna sytuacja, w której zdanie normatywne jest modalizatorem samego siebie, gdyż to właśnie normom postępowania zwerbalizowanym w przepisach prawnych ustawodawca nadał moc obowiązująca. Nowak-Michalska 2012:124 uważa, że w tego typu zdaniach działanie jest samoczynne, a zdanie nie przenosi znaczenia deontycznego.

3) Sygnalizuje, że czynność podmiotu spełnia się samoczynnie z mocy prawa:

Art.11. Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności.

[Zdanie bezpodmiotowe suponuje, że czynność nakazana jest „każdemu, kto”; dopełnienie bliższe nazywa przedmiot abstrakcyjny (*pełną zdolność do czynności prawnej*) przy orzeczeniu czasownikowym w stronie zwrotnej (*nabywa się*); dopełnienie dalsze (z *chwilą uzyskania pełnoletności*) określa czas wykonania czynności]

4) Sygnalizuje, że istnieje stan podmiotu z mocy prawa z udziałem podmiotu:

Art. 14. § 1. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna.

- a) [Podmiotem podlegającym czynności jest pacjens nieosobowy wskazany przez zdanie złożone desygnujące przedmiot abstrakcyjny (*czynność prawna dokonana przez osobę , która nie ma zdolności do czynności prawnych*), konotowany przez orzeczenie imienne (*jest nieważna*); brak dopełnienia dalszego suponuje, że stan wyrażony orzeczeniem wskazuje na osobę „ten kto” (osoba, która dokona czynności), a brak dopełnienia bliższego suponuje, że czynność ta jest nieważna z mocy prawa.

Art. 13. § 1. Osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być *ubezwłasnowolniona całkowicie*...

- b) [podmiotem jest pacjens osobowy desygnowany zdaniem (*osoba, która ukończyła lat trzynaście*); orzeczenie jest wyrażone czasownikiem przechodnim w stronie biernej (*może być ubezwłasnowolniona całkowicie*), przy czym nie można wskazać agensa powodującego stan podmiotu, więc presuponowane jest ubezwłasnowolnienie z mocy prawa]

Art. 10. § 1. Pełnoletnim jest, kto ukończył lat osiemnaście.

- c) [podmiotem jest zdanie podmiotowe (*kto ukończył lat osiemnaście*) wskazujące na pacjensa; podmiot jest konotowany przez orzeczenie imienne (*pełnoletnim jest*) stan podmiotu osobowego istnieje bez udziału agensa, z mocy prawa.

5) Sygnalizuje, że istnieje stan z mocy prawa bez udziału podmiotu:

Art., 13. § 2. Dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę...

- a) [Zdanie bezpodmiotowe; orzeczenie wyrażone przez czasownik w stronie zwrotnej (*ustanawia się*) konotuje dopełnienie bliższe wyrażone rzeczownikiem nieosobowym (*opiekę*) oraz konotuje dopełnienie dalsze wyrażone grupą wyrazową nazywającą osobę, dla której ustanawia się opiekę (*dla ubezwłasnowolnionego całkowicie*); nie można wskazać agensa, mimo że jest potrzebny agens zewnętrzny (ktoś musi ustanowić opiekę), zatem zdanie presuponuje wykonanie czynności z mocy prawa]

Art. 16. § 2. Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę.

- b) [zdanie bezpodmiotowe, pacjens (*dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*) wyznaczony dopełnieniem dalszym przy orzeczeniu zwrotnym (*ustanawia się*) jest tą osobą, która ma podlegać czynności nakazanej z mocy prawa, skierowanej na dopełnienie bliższe (*kuratelę*) określające przedmiot abstrakcyjny]

[cytaty według Kodeksu cywilnego]

Z analizy gramatycznej przepisów prawnych wynika, że przy orzeczeniu wyrażonym czasownikiem w stronie czynnej agentywny podmiot osobowy zdania może rządzić dopełnieniem za pośrednictwem orzeczenia, a osoba wskazana tym podmiotem ma spełniać daną czynność z mocy prawa (1), albo też agens osobowy spełniający daną czynność z mocy prawa jest wyrażony dopełnieniem sprawy (2). Strona bierna czasownika jest formą orzeczenia w zdaniu, w którym wykonawca czynności jest wyrażony nie przez podmiot, bo nie można wskazać agensa osobowego, a podmiot agentywny i nieosobowy ma spełnić czynność z mocy prawa (3), albo nie można wskazać pacjensa, a podmiot nieagentywny i nieosobowy podlega czynności z mocy prawa (4). Forma czasownika w stronie zwrotnej tworzy orzeczenie w zdaniu bezpodmiotowym, w którym stan rzeczy istnieje z mocy prawa bez udziału agensa i pacjensa (5).

5.3. Przenoszenie znaczeń deontycznych w zdaniach normatywnych

Zdania normatywne zawarte w przepisach prawnych są zdaniami przenoszącymi znaczenia deontyczne, to jest znaczą, że ustawodawca nadał treściom tych zdań moc obowiązywania. Obowiązywanie dotyczy nakazów, zakazów lub dozwoleń, skierowanych do podmiotów prawnych – adresatów norm prawnych i recypientów działań tych adresatów. Znaczenie deontyczne jest składnikiem semantycznym deontycznej modalności logicznej, która dotyczy postawy nadawcy wobec wypowiedzenia⁸⁶. W odróżnieniu od zdań teoretycznych, zdania normatywne są twierdzeniami, które ustanawiają reguły postępowania.

4.3.1. W systemie semantycznym języka prawnego modalność deontyczna ma charakter normatywny, wyrażony w różny sposób: pozornie opisowy lub za pomocą wykładnika modalności⁸⁷. Orzeczenia modalne są wielonaczne, bo ustanawiają różne odmiany obowiązków i uprawnień czy dozwoleń. Ponadto znaczenie zdania normatywnego przedstawia nie tylko postać słowna, lecz także dostosowanie słów do kontekstu. Stwarza to pozory błędnego koła. Sposób myślenia ustawodawcy przebiega od nadania mocy obowiązywania przepisom danej ustawy do nakazu obowiązywania przepisów tej ustawy. Przy wyprowadzeniu wniosku, że przepisy danej ustawy obowiązują, interpretator przyjmuje hipotezę, że tak stanowią przepisy tej ustawy, a następnie, że przepisy te obowiązują, np.:

Art. 7.1. Ustawa reguluje prasową działalność wydawniczą i dziennikarską.

[Prawo prasowe]

⁸⁶ Termin według Rytel 1982: 156. Por. Ligara 1997: 39.

⁸⁷ Zdania normatywne w tradycji Arystotelesowskiej przedstawił Kalinowski 1953:113-136. O rodzajach modalności deontycznej i sposobach jej komunikowania zob. Rytel 1982: 81-85. Por. też Jędrzejko 1987: 21-49.

Błędne koło jest tylko pozorne. Ustawodawca wyraża się w ten sposób, że używając wyrażeń języka w funkcji ekspresywnej i impresywnej, nadaje przepisom prawnym moc stanowienia norm prawnych generalnych⁸⁸. Wyrażeniami stanowiącymi normy prawne są słowa i konstrukcje składniowe modalizujące stosunek wypowiedzi ustawodawcy do realizacji tejże wypowiedzi, która to wypowiedź jest sprawcą akcji⁸⁹.

5.3.2. Pole semantyczne modalności w zdaniu normatywnym pokrywa się z pojmowaniem modalności w logice deontycznej, w której stosuje się funktory deontyczne o znaczeniu „obowiązkowy”, „dozwolony”, „zakazany” ze względu na intencje normy. Podstawową funkcją środków językowych jest szczegółowe określenie stosunku sprawcy akcji, jak również nosiciela stanu w wyznaczonym przez akcję polu działania, do czynności wyrażonej w zdaniu. W przypadku zdań normatywnych subjektem modalizującym są normy prawne wysłowione tymi zdaniami normatywnymi. Tak więc argumentami przy predykcji modalnym deontycznie są: jednym argumentem całe zdanie oprócz predykatu modalnego jako przedstawienie akcji, a drugim argumentem to samo zdanie jako subiekt modalizujący, będący sprawcą akcji, tym razem z predykatem modalnym⁹⁰.

Będąc aktem stanowienia normy prawnej, zdanie normatywne ma moc nakłaniania do posłuchu wobec wysłowionej normy. Stoi w relacji przyczynowo-skutkowej do nadawcy i odbiorcy oraz do symbolizowanej rzeczy. Będąc znakiem językowym desygnującym kto, co, komu i w jakiej sytuacji nakazuje,

⁸⁸ Chodzi tu o efekt stymulatywny treści tekstu, w którym istnieje związek konwencjonalny między treścią tekstu a elementami pozatekstowymi, jak w informowaniu performatywnym. Zob. rozróżnienie funkcji ekspresywnej traktowania treści tekstu od funkcji ekspresywnej tekstu, Rozwadowski 1966: 148-151.

⁸⁹ Por. przypis 84, s. 186. Zob. też na temat sprawczej funkcji przepisu prawnego w ujęciu aksjologicznym, rozdz. VI, pkt 3.5.

⁹⁰ Szczególny typ modalności w przypadku, gdy subjektem modalizującym są normy prawne lub moralne, zob. Rytel 1982: 85.

jako znak o wysokim stopniu dynamizmu komunikacyjnego wnosi akt stanowienia prawa⁹¹.

Modalność jest kategorią semantyczną związaną z różnicowaniem w przyszłości światów, w których muszą lub mogą nastąpić pewne wydarzenia. Elementy semantyczne wskazujące na obowiązek, albo uprawnienie lub kompetencje, które mocą obowiązywania norm prawnych są nakładane na podmioty prawne w określonych przepisami prawnymi okolicznościach, to konieczność lub możliwość w postępowaniu podmiotów prawnych⁹².

5.3.3. Znaczenie konieczności wypływa ze związku między obowiązkiem zawartym w wykładniku modalnym przepisu prawnego a akcją, na którą wskazuje wykładnik predykcji w tym przepisie, np.:

Art. 110.3. Minister właściwy do spraw kultury... udziela zezwolenia... organizacjom dającym rękojmię należytego zarządzania prawami.

[Ustawa o prawie autorskim]

Konieczność nawiązuje do imperatywu, w którym akcja jest pojmowana jako przymus. Podmiot obowiązany przypisuje konieczność postępowania ustanowionej normie, tzn. podporządkowuje się autorytetowi tej normy. Stwierdzenie obowiązku jest równocześnie stwierdzeniem braku przyzwolenia na niewykonanie czynności. Nakazany kategorycznie obowiązek może być złagodzony przez użycie formuły powinnościowej w słabszych odcieniach konieczności⁹³. Zob. przykład:

⁹¹ Szerzej na temat mocy stanowienia i obowiązywania w języku prawnym, zob. rozdz. V, pkt 4.1.

⁹² Logika prawnicza pozostaje w związku z logiką norm „o ile jest logiką-wiedzą, biorącą przy tym pod uwagę moc wiążącą norm” w rzeczywistych strukturach syntaktycznych wypowiedzi normatywnych, zob. Kalinowski 1990: 354.

⁹³ O znakach językowych odnoszących do kategorii konieczności i możliwości w tekstach prawnych, zob. Liziova 2006: 65-77. Analiza pojęć konieczności i możliwości w strukturach zdań normatywnych, zob. też rozdz. IV, pkt 3.

Art. 16. 3. Redaktor naczelny powinien być w niezbędnych granicach poinformowany o sprawach związanych z tajemnicą zawodową dziennikarza...

[Prawo prasowe]

Obowiązek adresata normy zakłada stuprocentowe prawdopodobieństwo zaistnienia akcji lub stanu wyrażonego w normie. Uprawnienie lub dozwoleństwo zakłada natomiast brak stuprocentowego prawdopodobieństwa, czyli możliwość zaistnienia akcji lub stanu, np.:

Art. 8. 1. Wydawcą może być osoba prawna, fizyczna lub inna jednostka organizacyjna, choćby nie posiadała osobowości prawnej.

Prawo prasowe]

Modalizator *może* komunikuje także upoważnienie, np.:

Twórca utworu pierwotnego może cofnąć zezwolenie...

[Ustawa o prawie autorskim, art. 151.]

Referencją normy upoważniającej jest również dozwoleństwo na aktualizowanie przez presuponowany podmiot kompetentny obowiązków i uprawnień podmiotów stosunków prawnych zobowiązaniowych, np.:

Art. 151. Ochroną objęty może być wyłącznie sposób wyrażania...

[Ustawa o prawie autorskim]

Jeżeli *sposób wyrażania może być objęty ochroną*, to istnieje dozwoleństwo na czyjeś działanie.

Każde zdanie normatywne, modalizowane deontycznie, zawiera semantyczną cechę apelu o różnym stopniu nasilenia, konturu i dynamiczności akcji lub stanu, wyrażanych wykładnikami leksykalnymi bądź presuponowanych. Różnice znaczeniowe, takie jak stan, wydarzenie, proces przy nieagentnym podmiocie oraz akt i działanie, jeśli podmiot jest agensem, wyrażają orzeczenia modalne. Każdy typ zdania normatywnego

jest wyborem spośród istniejących środków językowych służących do spełnienia celu wypowiedzi.

5.3.4. Modalność deontyczna jest jądrem referencji znaków języka prawnego użytych przez autora redagującego tekst prawny. W tekście komunikuje się czyny podmiotów stosunków prawnych związanych ze względu na normę prawną, czyli sprawcy i odbiorcy akcji, jako dyspozycję do relatywizowania powinności i należności tych podmiotów. Sposób przedstawiania i komunikowania za pomocą słów i kontekstu spełnia cel oddziaływania tekstu prawnego na postępowanie tych podmiotów⁹⁴.

⁹⁴ Badania porównawcze tekstów ustawodawczych w różnych kulturach prawnych wykazały zbieżność semantyczną, gramatyczną i funkcjonalną wyrażania modalności, np. językach polskim, hiszpańskim, greckim, angielskim, a nawet koreańskim. Zauważono, że postawa ustawodawcy przekazuje zawsze kategorii nakazu, zakazu lub dozwolenia, wyrażane leksykalnie lub gramatycznie w formie czasu teraźniejszego lub przyszłego. W języku polskim i hiszpańskim przedstawiono wspólne wymiary służące do opisu zdań przenoszących znaczenie deontyczne, takie jak typ znaczeń, kategoria semantyczna podmiotu, sposób sygnifikacji modalności, czas orzekania, sposób wyrażania czynności deontycznej, kategoria wyrazu oznaczającego czynność deontyczną, kategoria części mowy i kategoria syntaktyczna wyrazu oznaczającego agensa, zob. Nowak-Michalska 2012:113-210. W językach polskim, angielskim i greckim zauważono wspólne typy środków językowych będących nośnikami podstawowych znaczeń deontycznych (nakazu, powinności, dozwolenia i zakazu), jednostek wymiennych, których wybór w przekładzie z języka źródłowego do języka docelowego jest niesiony znaczeniem przez daną strukturę języka, a wszystkie wykładniki modalne w tych językach są ekwiwalentami funkcjonalnymi, zob. Matulewska, Gortych 2009: 65-78. Porównując nakazy w języku prawnym polskim i koreańskim, zwrócono uwagę na to, że w obu językach występują trzy zasadnicze rodzaje nakazu: nakaz bezwarunkowy i nakaz warunkowy wewnątrztekstowy oraz nakaz narzucony zewnętrznie, przy czym wskazując się ekwiwalenty leksykalne i gramatyczne oraz konstrukcje, które można przekładać z języka koreańskiego na polski i z polskiego na koreański mimo różnic systemowych w językach aglutynacyjnym i fuzyjnym, zob. Matulewska, Kyong-geun 2016: 165-183.

5.4. Tekstowe rozumienie znaków językowych w zdaniu normatywnym

W języku prawnym słowne symbole kwalifikujące stosunek ustawodawcy do tego, co przepis prawny stanowi, nie są precyzyjne. Pełna informacja wymagałaby wskazywania na dwa podmioty tetycznego stosunku prawnego regulowanego danym zdaniem normatywnym, a zarazem na przedmiot rzeczywisty regulacji prawnej, tak z punktu widzenia obowiązków i uprawnień podmiotów prawnych, jak i z punktu widzenia konieczności postępowania jednego podmiotu prawnego i możliwości ustosunkowania się do jego czynu przez drugi podmiot prawny.

W formułowaniu przepisu prawnego trzeba więc użyć za każdym razem znaków językowych odnoszących się tak samo i tylko jeden raz do wszystkich elementów struktury normy prawnej. Tak jednak nie jest ze względu na normy językowe. Przepis prawny uwzględniający wszystkie elementy normy prawnej byłby sztuczny i niezrozumiały. Redagując tekst, opuszcza się zatem te informacje, które występują w kontekście językowym i w kontekście sytuacyjnym oraz stosuje się warianty stylistyczne orzeczeń modalnych. Por. przykłady z ustawy o prawie prasowym oraz możliwe sposoby preredagowania przepisów prawnych:

1. Art. 11. 1. Dziennikarz jest uprawniony do uzyskiwania informacji w zakresie, o którym mowa w art. 4.

[= dziennikarz ma prawo uzyskać informację w zakresie, o którym mowa w art. 4, i zarazem inne osoby mają obowiązek uszanowania jego praw]

[= dziennikarz może uzyskać informację w zakresie, o którym mowa, z racji swojego uprawnienia i zarazem w zakresie obowiązku udzielenia informacji dziennikarzowi przez inną osobę]

} zdania
równoważne

2. Art. 15. 1. Autorowi materiału prasowego przysługuje prawo zachowania w tajemnicy swego nazwiska.
- [= autor ma prawo zachować w tajemnicy swoje nazwisko, a inne osoby mają obowiązek uszanować jego prawo]
- [= autor może zachować w tajemnicy swoje nazwisko ze względu na prawo, które mu przysługuje z racji jego uprawnienia i zarazem z racji obowiązku respektowania tego prawa przez inne osoby]
3. Art. 15. 2. Dziennikarz ma obowiązek zachowania w tajemnicy: 1) danych umożliwiających identyfikację autora materiału prasowego...
- [= dziennikarz zachowuje w tajemnicy dane umożliwiające identyfikację autora materiału prasowego, bo autor ma do tego prawo]
- [= dziennikarz powinien zachować w tajemnicy dane umożliwiające identyfikację autora materiału prasowego, bo takie uprawnienie przysługuje autorowi]
- } zdania
równoważne
- } zdania
równoważne

Jakkolwiek jest sformułowany przepis prawny, zawsze komunikuje konieczność czynu (czyn nakazany), ustosunkowanie się do tego czynu (czyn indyferentny) i predyspozycje osób prawnych do tego czynu. Ustawodawca profiluje tylko jedną rzecz – i to w różnych wersjach formuł języka użytych sytuacyjnie. W pozostałych kwestiach przekazuje komunikaty presuponowane, z ukrytym założeniem, bazując na wiedzy prawniczej, wiedzy o strukturach wyrażeniowych języka prawnego, o okolicznościach wyrażania, o rodzaju aktu mowy, czy nawiązując do znajomości innych tekstów prawnych⁹⁵.

W tekście prawnym, w którym występują nie tylko bezpośrednie akty mowy, lecz również akty mowy pośrednie, znaczenie słów nie jest dokładne. Możliwe jest tylko jednoznaczne interpretowanie denotatów wyrażań językowych, tak wyrażonych, jak i presuponowanych, przez odniesienie ich do prawniczych obrazów

⁹⁵ Zob. szerzej na temat znakowego charakteru wykładników modalności deontycznej w tekście prawnym, Lizisowa 2010b: 67-74.

myślowych, to jest do pojęć prawnych i sądów normatywnych. Istnienie w tekście prawnym takich pośrednich komunikatów jest nieadekwatne do ich systemowego znaczenia i musi być przez rozumowanie prawnicze zmodyfikowane. Zasady i reguły wniosko-
wania, które pozwolą wydobyć ze znaczenia kodowego i kontek-
stu zamierzoną przez ustawodawcę treść wypowiedzi podają zasa-
dy, reguły i wskazówki wykładni prawniczej⁹⁶.

6. System semantyczny języka prawnego

Wyrazy języka prawnego spełniają funkcję semantyczną wska-
zując i nazywając klasy zjawisk prawnych. Wyrazami tymi
rządzą reguły gramatyczne. Wyrazy są znakami prostymi
w systemie semantycznym języka prawnego. Układy grama-
tyczne wyrazów tworzą znaki złożone – zdania normatywne,
przepisy prawne złożone ze zdań normatywnych i zdań opis-
owych oraz teksty ustawodawcze złożone z przepisów prawnych
i części tekstu ustawodawczego nie będące przepisami praw-
nymi, lecz związane z nimi tematycznie i funkcjonalnie. Do
systemu semantycznego języka prawnego należą te składniki
tekstu, które niosą znaczenie prawne. Pozostałe wyrażenia wy-
stępujące w tekście ustawodawczym są zapożyczonymi do nie-
go znakami innych języków przedmiotowych (specjalistycz-
nych) lub znakami języka powszechnego. Znaczenie składni-
ków języka prawnego jest zdeterminowane: 1) relacją między
znaczeniem terminów języka prawnego a znaczeniem terminów
języka powszechnego; 2) uzależnieniem znaczeń terminów
języka prawnego od definicji legalnych ustawodawcy; 3) uza-
leżnieniem znaczeń zwrotów prawnych od struktury systemowej

⁹⁶ Zob. Zieliński 2002. Por. na temat funkcjonowania form znaków języka
prawnego w strukturach zdań, rozdz. IV, pkt 2.

prawa; 4) uzależnienie znaczeń składników języka prawnego od kontekstu aksjologicznego, społecznego i politycznego⁹⁷.

6.1. Struktura systemu semantycznego tworzy sieć współzależności wyrażen języka w polu semantycznym prawa. Umysł porządkuje cechy wrażeń w obrębie klas przedmiotów objętych przez te wyrażenia. Przedmiotami tymi są elementy stosunków prawnych tetycznych regulowanych generalnymi normami prawnymi, ustanowionymi według reguł kulturowych w danym systemie prawa. System semantyczny języka prawnego tworzy obraz świata, w którym obracają się i porozumiewają prawnicy i inni członkowie społeczeństwa, w jakim ten system prawa obowiązuje.

System semantyczny języka prawnego został ustalony przez rozczłonkowanie i uporządkowanie pojęć prawnych w drodze praktyki ustawodawczej. Wrażenia zmysłowe ustawodawcy zostają przekodowane na wyrażenia języka prawnego i związane z nimi przedstawienia stosunków prawnych tetycznych regulowanych przez abstrakcyjne normy prawne, które wchodzą w skład tekstu ustawodawczego, reprodukującego system. Na płaszczyźnie tekstu treść wyrażen języka powszechnego jest doprecyzowana przez kontekst i konsytuację. Następuje zawężenie zakresu znaczeniowego i przeniesienie zakresu wartości funkcjonalnej słów języka powszechnego i innych języków specjalistycznych do wyrażenia elementów norm prawnych.

Poznanie semantyczne w obrębie myśli o prawie i poprzez język wyrażający treści prawne przebiega w poszukiwaniu wiedzy prawnej i prowadzi do obrazów świata wirtualnego, jakim jest system prawa⁹⁸. Znaki językowe mają zdolność kierowania ludzkim postępowaniem, bo ich forma i funkcja mają moc sprawczą. Celem użycia tych znaków jest nadać wypowiedzi znamiona prawności.

6.2. Umiejętność władania językiem prawnym polega na znajomości konwencjonalnego przyporządkowania klas zja-

⁹⁷ Analiza tekstów ustawodawczych uzasadnia w tym zakresie postulaty sformułowane przez Jerzego Wróblewskiego, zob. Wróblewski 1959: 214-215.

⁹⁸ Por. system prawa a system języka prawnego, rozdz. I, pkt 3.4.

wisk językowych ciągom fonemów i na umiejętności odniesienia ich do pozajęzykowego świata norm prawnych oraz do pozajęzykowej rzeczywistości prawnej, reglamentowanej przez ustawodawcę⁹⁹. Słowa charakterystyczne dla języka prawnego to wyrażenia konotujące terminy prawnicze w polu semantycznym normy prawnej: rzeczowniki i zaimki wskazujące oraz określające podmioty prawne i przedmioty regulacji prawnej, czasowniki mówienia (w tym czasowniki performatywne), czasowniki normujące działanie i zachowanie się osób (podmiotów prawnych) normujące stany rzeczy w stosunku do osób, wyrażenia modalne, jak również niektóre wskaźniki łączenia zdań. Wyrażenia modalne przekazują konieczność i możliwość działania. Czasowniki mówienia, będące częścią wypowiedzi ustawodawczej i zarazem informujące o celu tej wypowiedzi, stwarzają stan obowiązywania treści tej właśnie wypowiedzi. Składniki semantyczne bezpośrednich aktów mowy prawodawczej wyrażają postawę wolitywną nadawcy i obejmują w zupełności intencję wypowiedzi przekazaną za pomocą kodu.

Słowa tworzą system oparty na związkach semantycznych między wyrazami. Treścią wspólną jest odniesienie słów do przedmiotów połączonych węzłem prawnym: osób, rzeczy, czynności, stanów i właściwości. Systemowość funkcyjna znaków językowych przejawia się w tym, że klasy wyrazów o odpowiednich właściwościach składniowych, gramatycznych i semantycznych, przystosowane do tworzenia zdań modalnych deontycznie, wchodzą w relacje bliskości ze względu na swoją zawartość teściową.

6.3. Zdania, których celem jest stanowienie prawa, są wyrazem myślenia i mówienia o powinności czynu. Jest temu podporządkowana struktura predykatowo-argumentowa zdania normatywnego i struktura przepisu prawnego. Umiejętność budowy tego typu struktur składniowych polega na przypisaniu osobom określonego postępowania w stosunku do rzeczy wraz

⁹⁹ Problemy teoretyczno-metodologiczne semantycznego opisu znaczenia jednostek systemu języka powszechnego, zob. Grzegorzczkova 1990: 29-36.

z wyrażonym systemowo ustosunkowaniem się ustawodawcy do konieczności lub możliwości tego postępowania. Konstrukcje zdań normatywnych *in abstracto*, wykryte przez analizę użyć, zawierają ujęte statycznie składniki semantyczne zawarte w orzeczeniach normujących czynności prawne oraz konotujących podmioty i dopełnienia. Akt predykcji polega na przysądzeniu działania podmiotowi prawnemu. Predykat ma także odniesienie do drugiego podmiotu prawnego, który podlega czynom pierwszego podmiotu prawnego. W zdaniu normatywnym predykaty wiążą zatem trzy argumenty: agensa osobowego, pacjensa osobowego i pacjensa nieosobowego, przy czym na powierzchni zdania zasadne jest zerowanie argumentów. Wyrażenia argumentowe wskazują na odniesienie użytych w zdaniu wyrażen do obiektów świata zewnętrznego (referencję), jakimi są podmioty prawne i przedmiot regulacji prawnej związane węzłem prawnym. Stanem rzeczy jest sytuacja prawna wyznaczona normatywnie.

Ponadto elementem semantycznie obligatoryjnym jest informacja o warunkach i okolicznościach spełnienia treści modalnych. Informacje te mogą być podane w zdaniu podrzędnym warunkowym dołączonym do zdania normatywnego i tworzącym wraz z nim zdanie podrzędnie złożone, także jako wtrącenia nienormatywne w zdaniu normatywnym, lub mogą być presuponowane¹⁰⁰. Semantyczne zależności między zdaniami i między elementami zdań, wyrażone *explicite* bądź *implicite* interpretuje się w odniesieniu do tego, co powinno się zdarzyć w przyszłości.

6.4. Sens aktu ustawodawczego tkwi w jego strukturze semantycznej. Struktura tekstu aktu ustawodawczego, a w nim struktura przepisu prawnego i struktura zdania normatywnego mają istotne znaczenie dla typologii i stylistyki języka prawnego¹⁰¹. Wewnątrzjęzykowe relacje przedstawiają sposób widzenia świata typowy dla użytkowników zawodowych języka prawnego. Jeśli informacje na temat relacji między znakami

¹⁰⁰ Zob. szerzej na ten temat, rozdz. IV, pkt 2.3. oraz rozdz. IV, pkt 3.

¹⁰¹ Zob. formalny wzorzec tekstu ustawodawczego, rozdz. IV, pkt 1.2.

językowymi a światem językowym norm prawnych generalnych, niesione przez język prawny, są oparte na możliwościach systemu językowego, zdolnego do wyrażania intencji wypowiedzi zgodnej z tym, co przekazuje forma językowa, tekst prawny jest sensowny i spełnia warunki funkcjonalnej sprawności. Zdania normatywne ustanawiające normy prawne odsyłają do świata zredukowanego do aspektów i sytuacji powinnego działania czy zachowania się oraz należytym sytuacji w ramie modalnej, jak również w następstwie tematycznym składników zdań, których funkcjonalna perspektywa przedstawia się jako temat i remat, a struktura informacyjna jako datum i novum sprowadza się do tego, że autor wypowiedzi projektuje wiedzę adresata o powinności jego postępowania z różnych punktów widzenia. Modyfikacje struktur semantycznych realnych tekstów polegają na tematycznym przeskoku i tworzeniu zdań normatywnych niepełnych lub zmodyfikowanych inaczej niż wymaga tego systemowa struktura zdania, która obejmuje wyrażenia użyte w tekście i presupozycje wymagające interpolacji, odnoszące się do wszystkich elementów normy prawnej.

6.5. System semantyczny języka prawnego jest otwarty. Cechy definicyjne języka prawnego odtwarza funkcja stanowienia prawa. Zasób wyrazów, zwrotów i form języka prawnego, regulujący stany rzeczy z mocy prawa, należy do różnych dziedzin. Produkując tekst, ustawodawca czerpie słownictwo z języka powszechnego i z języków przedmiotowych używanych w obszarach reglamentowanej rzeczywistości prawnej – w gospodarce, polityce i administracji, w życiu społecznym i kulturze. Specjalistycznemu słownictwu z różnych obszarów funkcjonowania nadaje sens prawny przez odniesienie do pojęć prawnych i przez nacechowanie stylistyczne w strukturach syntaktycznych tekstu prawnego. Tworzy zatem neologizmy semantyczne w strefie pojęciowej prawa w ogólności oraz w strefach pojęciowych poszczególnych dziedzin prawa.

Rozdział IV

Wzorzec tekstowy aktu stanowienia prawa

Tekst definiuje się jako jednostkę językową wyższego rzędu o określonej zawartości semantycznej znaków językowych, także o określonym typie znaczeniowości. Istnieją funkcje drugorzędne tekstu, uzewnętrznione w gramatyce. „Ogólna teoria tekstu wydobywa trzy aspekty tekstu: znakowy charakter, systemową organizację i orientację funkcjonalną” – pisał Stanisław Gajda. Autor słusznie przyjął, że szczególnymi właściwościami tekstu jest kulturowość, gatunkowość i stylowość¹. Poziom

¹ Zob. Gajda 2005: 13. Tekst jako całościowa wypowiedź stanowiąca układ zamknięty, zob. Dobrzyńska 2001: 293, por. też tekst jako makroznak mający określone nacechowanie gatunkowe i stylowe, spójny semantycznie, integralny strukturalnie, podlegający wewnętrznemu podziałowi semantycznemu, logicznemu i kompozycyjnemu, poddający się całościowej interpretacji tematycznej i komunikacyjnej, Bartmiński 1998: 17. Model tekstu spełnia wyznaczniki gatunkowe i kompozycyjne, które mogą być analizowane w ujęciu funkcjonalnym jako środek – cel – relacja – funkcja składników skonwencjonalizowanej wiedzy o świecie, Żydek-Bednarczuk 2005: 70-71. Parametry modelu gatunkowego i stylistycznego tekstu jako jednostki językowej przedstawiła Urszula Majer-Baranowska na przykładzie tekstów folklorystycznych, zob. Majer-Baranowska 1998: 27-35, wykorzystując obszerną literaturę tekstologiczną. Zaproponowane w teorii tekstu i sprawdzone praktycznie identyfikatory struktur globalnych i lokalnych tekstu w systemie języka etnicznego są przydatne także w analizie tekstu prawnego. Por. rozumienie tekstu jako złożonego superznaku językowego, rozdz. III, pkt 3.3.3.

tekstowy organizacji systemu językowego obejmuje reguły składniowe i semantyczne o pewnych wzorcach; wzorce te są schematami abstrakcyjnymi i ustalonymi społecznie konwencjami budowania wypowiedzi². Podstawą rozróżnienia gatunków tekstu jest intencja komunikacyjna. Granice i kształt tekstu wyznacza sytuacja konstruowana przez model deskrypcyjny za pośrednictwem znaków językowych, ale także przez model operacyjny przewidujący zachowania interlokutorów³.

Język prawny ma cechy semantyczne i syntaktyczne, ekspresywne i impresywne poświadczane w tekście ustawodawczym. O przynależności tekstu do języka prawnego ważą określone reguły redagowania i konwencja stylistyczna. Tekst prawny jest pisemnym rezultatem czynności legislacyjnych. Jest zbiorem przepisów prawnych zawartych w ustawach, w ustawach-kodeksach, ale także w rozporządzeniach, wydanych przez organy władzy i administracji państwowej, ogłoszonych w formie publikacji urzędowej. Tekst aktu ustawodawczego (ustawodawczy) jest wytworem aktu stanowienia prawa przez ustawodawcę. Wyróżnia się pragmatycznymi cechami, takimi jak nadawca i odbiorca, kontekst i konsytuacja stanowienia⁴.

² Por. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 36-40. Autorzy, nawiązując do wprowadzonego przez F. de Saussure'a rozróżnienia abstrakcyjnego systemu językowego i rzeczywistego użycia języka, rozróżniają schematy abstrakcyjne w systemie (tekstem, model zdania, leksem morfem, fonem) i użycie jednostkowe (tekst, wypowiedź, zdanie tekstowe, wyraz, morf, głoska). Zob. też Grzegorzczkova 1998: 37-43.

³ Termin *modele sytuacji* w lingwistyce tekstu według Barbary Bonieckiej, zob. Boniecka 1999: 49-81. Autorka opisała płaszczyzny odniesienia tekstu potocznego spełniające funkcję sprawozdawczą i funkcję sterującą zachowaniem, decyzją, czy opinią odbiorcy. Por. koncepcja tekstu ustanowionego przez ustawodawcę jako źródła prawa, Gizbert-Studnicki 1979: 59-60. Por. też rozróżnienie języka prawnego i języka tekstów aktów prawnych, rozdz. II, pkt 1.4.

⁴ Zob. też ustawa jako pre-tekst, rozdz. II, pkt 4. Wśród gatunków tekstów ustanawiających normy postępowania rozróżnia się tekst prawny jako zbiór wszystkich przepisów we wszystkich tekstach aktów prawnych, które zostały ustanowione i ogłoszone we wszystkich systemach prawnych współczesnych i historycznych. W węższym rozumieniu uznaje

Na bazie abstrakcyjnego języka prawnego przekazuje się w każdym tekście prawnym normy prawne zagwarantowane przymusem obowiązywania. Trwale pod względem formy językowej reguły gramatyczne, charakterystyczną konfigurację wykładników gramatycznych kształtujących normatywny sposób wyrażania treści, a także wierność konwencjom, da się przypisać stylowi języka prawnego – wtórnemu systemowi języka realizowanemu w gatunku tekstu jako ustawy, naśladowanemu także przez innych prawodawców w nieustawowych tekstach prawnych⁵.

Styl prawny wiąże kształt języka z celem komunikatu poprzez stałą tendencję doboru struktur gramatycznych oraz językowych środków ekspresywnych i impresywnych – składników nacechowanych tekstu prawnego. Wybór kwalifikowanych jednostek tekstowych spośród różnych możliwości sytuuje tekst ustawodawczy między systemem języka a wytworem działalności językowej. W podejściu systemowym bezpośredniej obserwacji podlega konstrukt konceptualny tekstu ustawodawczego jako

się, że tekst prawny to „agregat wszystkich przepisów, wszystkich tekstów aktów prawnych danego państwa, które zostały ustanowione i ogłoszone do momentu t”, a tekst aktu prawnego to „usystematyzowany agregat wszystkich wypowiedzi jakiegoś aktu, uznanego za akt prawny danego państwa”, zob. Zieliński 1972: 24. Tekstem prawnym czy tekstem aktu prawnego są zatem przepisy kodeksów, ustaw, rozporządzeń czy zarządzeń, zob. Sarkowicz 1995: 55. Wobec przyjęcia w niniejszej pracy, że termin *język prawny* odnosi się do języka tekstów ustawodawczych, wprowadza się pojęcie tekstu ustawodawczego jako gatunku typowego dla ustaw w ujęciu statycznym na poziomie semantycznym oraz pojęcie tekstu aktu ustawodawczego w ujęciu dynamicznym na poziomie pragmatycznym. Najszersze jest pojęcie tekstu normatywnego, który może wyrażać inne niż prawne normy postępowania.

⁵ Struktura stylistyczna tekstu uczestniczy w powołaniu referencji. Jest więc – jak twierdzi Teresa Skubalanka – indeksalnym znakiem wartości poznawczych języka. Na temat związku struktury stylistycznej tekstu ze strukturą języka oraz stylu tekstu jako indeksalnego znaku wartości poznawczych języka, zob. Skubalanka 2002: 24-33.

wystarczająco realny obiekt obserwacji języka prawnego, zgodnie z teorią systemów⁶.

Stylistyczny kształt tekstu ustawodawczego narzuca typowa dla tego gatunku superstruktura i makrostruktura na poziomie globalnym, mezzostruktura i mikrostruktura na poziomie lokalnym⁷. Globalna struktura tekstu, a w obrębie zdania linearyzacja konstrukcji składniowej na styku gramatyki i stylistyki oraz swoista forma jednostek języka prawnego w porównaniu z idealnymi formami przewidzianymi przez system języka powszechnego są wynikiem akomodacyjnej selekcji towarzyszącej działalności językowej twórcy tekstu.

1. Strukturyzacja tekstu aktu ustawodawczego

W tekście aktu ustawodawczego konstruuje się system języka prawnego. System języka prawnego przedstawia działalność ustawodawczą, a struktury języka to nie tylko układ elementów językowych i wzajemne ich zależności, lecz także proces nadawania znaczeń znakom języka. Émil Durkheim twierdził, że każdy system powstaje dzięki świadomościom jednostkowym połączonym w określony sposób⁸. Niklas Luhmann zakładał, że „systemy istnieją”, a teoria systemów nie jest tylko „metodą analizy rzeczywistości”, lecz drogą „analizy realnych systemów realnego świata”⁹. Zgodnie z ogólną teorią systemu Ludwiga

⁶ Por. Teorie systemów w analizie języka prawnego, rozdz. I, pkt 3.

⁷ Zmiany składników systemu, zmiany struktury, zmiany funkcji, zmiany granic, zmiany w relacjach podsystemów i zmiany w środowisku powodują ujmowane w kategoriach systemowych zmiany segmentów społeczeństwa takich, jak ekonomia, polityka czy kultura, zob. Sztompka 2005: 20-21.

⁸ Por. Durkheim 1968: 138.

⁹ Zob. Luhmann 2007: 19.

von Bertalanffy'ego, głęboko zakorzeniony sposób myślenia, który jest konsekwencją specyficznych kategorii językowych i zwyczajów, pozwala śledzić i odkrywać rzeczywistość poprzez wniknięcie w różnorodność systemów językowych i nawyków gramatycznych¹⁰.

System prawa istnieje więc poza obserwatorem, jest systemem realnym, nie tylko postrzeganym i wydedukowanym na podstawie obserwacji istniejących tekstów ustawowych i nie tylko w polskim prawodawstwie, lecz także w innych kulturach prawa stanowionego i prawa stosowanego¹¹. Jest komunikacyjnym systemem społecznym tworzenia prawa¹².

¹⁰ Zob. Bertalanffy 1984: 267. Por. rozróżnienie społecznych systemów realnych i systemów konceptualnych w logice i matematyce, Bertalanffy 1984: 67. Autor twierdził, że pojęcie systemu we wszystkich dziedzinach nauki, które przeniknęło także do potocznego myślenia, może być przedmiotem badań w dyscyplinie naukowej nazwanej ogólną teorią systemów, która jest dyscypliną logiczno-matematyczną, formalną, ale nadającą się do stosowania w różnych naukach empirycznych, w tym także w teorii komunikacji.

¹¹ Jerzy Stelmach i Bartosz Brożek zwrócili uwagę, że Niklas Luhmann i Gunther Teubner odnieśli także do prawoznawstwa teorię autopoietycznych systemów. Według G. Teubnera system prawny jest systemem autopoietycznym, którego cechy to: 1) samoreprodukcja, bo prawo samodzielnie wytwarza własne normy, a wtórne normy decydują, jak tworzyć nowe normy; 2) samoodnoszenie, bo procesy tworzenia i stosowania prawa opisuje się jako normy operacji na normach prawnych; 3) samoorganizacja, bo prawo rozstrzyga o tworzeniu i przekształcaniu własnych struktur; 4) samoregulacja, bo prawo samodzielnie reguluje procesy w systemach prawnych, zob. Stelmach, Brożek 2004: 22. Autorzy podkreślają, że w podobnym duchu wypowiedział się Hans Kelsen.

¹² W ujęciu strukturalistycznym system języka jest pojmowany statycznie w nawiązaniu do teorii Ferdinanda de Saussure'a na poziomie *langue*. Od powstania gramatyki generatywno-transformacyjnej Noama Chomsky'ego system języka jest opisywany jako zbiór operacji przekształcających dany układ jednostek tekstu w inny układ na poziomie *parole*. Proces przekształcania struktury dynamicznej pośredniczy między strukturą głęboką i strukturą powierzchniową wypowiedzi, zob. ewolucja pojęć systemu i struktury w lingwistyce, Heinz 1979: 118-119. Zob. też Żmudzki 1990: 145-153.

System języka prawnego, jako zorganizowana całość zbioru elementów syntaktycznych i zależności zachodzących między nimi o charakterze dynamicznym, posiada określoną strukturę, rozkładalną na elementy prostsze. Wyodrębnia się ze środowiska, jakim jest system języka powszechnego i sam staje się środowiskiem dla systemu tekstu prawnego.

Tworzenie odpowiednich struktur tekstowych w języku prawnym odbywa się na trzech poziomach: tekstu ustawodawczego, przepisu prawnego i zdania normatywnego. Cechą tekstu ustawodawczego jest to, że reguluje on normatywnie wybraną dziedzinę życia społecznego pod presją sankcji. Stan rzeczy kwalifikują bezpośrednio przepisy prawne naznaczające wykonanie danych czynów przez określone osoby w danych okolicznościach. Zdanie normatywne formułuje bezpośrednio nakaz, zakaz lub dozwoleństwo określonego postępowania¹³.

Dominancie normatywności języka prawnego jest podporządkowany formalny wzorzec gatunkowy tekstu, globalna organizacja treści prawnych oraz akumulacja znaczenia normatywnego w przepisie prawnym, szczególnie w zdaniu normatywnym. Tak więc system składniowy tekstu porządkuje się poprzez relacje, jakie zachodzą w procesie komunikowania między zbiorami jednorodnych jednostek języka w schematach syntaktycznych zdania i w regułach ich uporządkowania, tworząc w obrębie systemu języka prawnego system wzorca tekstowego oraz środowisko zawierające mniejsze systemy. Przez strukturę systemu języka prawnego jest regulowany stosunek tego systemu do jego środowiska. Regulacji podlegają powiązania strukturalne w systemach będących częściami środowiska¹⁴.

¹³ Podstawowy podział zachowań regulowanych przez teksty aktów prawnych – nakaz, zakaz i dozwoleństwo – ma miejsce niezależnie od sposobu wyrażania w językach etnicznych, zob. porównanie sposobu wyrażania nakazu, zakazu i dozwoleństwa w przepisach prawnych polskich, węgierskich i angielskich, Kaczmarek 2011: 65-78.

¹⁴ Według N. Luhmanna systemy społeczne są i działają, a „środowisko należy sobie wyobrazić jako przedłużenie sekwencji działań na zewnątrz, jako kontekst warunków działań w systemie i ich rezultatów”, zob. Luhmann 2007: 170.

1.1. Tekst ustawodawczy jako superznak w systemie znaków języka prawnego

Zdarzenia komunikacyjne, jakimi są akty stanowienia prawa, narzucają określoną formę sekwencji zdaniowych, dostosowaną do wyrażania treści prawnych. Przyjmuje się, że tekst jest spójną sekwencją zdań, poszczególne zdania realizują się w kontekście zdań sąsiednich zespolonych „łańcuchem powikłań pronominalnych”, stanowiących spójną całość podlegającą obserwacji badacza. W ukierunkowanej systemowo lingwistyce tekstu podstawą analizy jest „baza semantyczno-tematyczna, a więc abstrakcyjna struktura głęboka, która steruje strukturą powierzchniową [...], jakby logiczny plan tekstu”. Związanie tekstowości z aktem komunikacji językowej wiąże też tekstowość z parametrami o charakterze społecznym, kulturowym, sytuacyjnym i psychologicznym, wkomponowanym w kontekst komunikacji. W tekście następuje połączenie materii języka jako systemu wirtualnego i potencjalnych wyborów (*langue, competence*) oraz użycia języka będącego systemem aktualnych wyborów rzeczywistych (*parole, performance*). Jako znak językowy, superznak w procesie komunikowania, tekst ma w interpretacji przypisaną spójność semantyczną w ciągłości referencyjnej i spójność tematyczną w kontekście użycia¹⁵.

1.1.1. Delimitacja tekstu aktu ustawodawczego jest urzeczywistnieniem określonych schematów syntaktycznych tekstu, a w obrębie tekstu – zdania. W użyciu języka prawnego na poziomie tekstu profiluje się superstrukturę i makrostrukturę w skali globalnej. Na poziomie przepisu prawnego funkcjonują schematy mezostruktury, na poziomie zdania normatywnego funkcjonują schematy mikrostruktury¹⁶. Wzorce superstruktury, makrostruktury, mezostruktury i mikrostruktury dookreśla technika języka

¹⁵ Zob. koncepcja tekstu według Anny Duszak; cytaty Duszak 1998: 28-33. O spójności tekstu prawnego, zob. Malinowski 2016: 151-163.

¹⁶ Zob. typologizacja zdarzeń komunikacyjnych jako form globalnych organizacji tekstu, Duszak 1998: 173-195.

prawnego, uzależniona od zasad techniki prawodawczej i związana racjonalnym doбором środków językowych pozwalających zinterpretować tekst zgodnie z treścią wyznaczoną przez nadawcę. Zasady techniki prawodawczej regulują sporządzanie poprawnych tekstów aktów ustawodawczych oraz obejmują „zespół reguł (dyrektyw) wskazujących, jak poprawnie konstruować akty ustawodawcze i włączać je do systemu prawa lub eliminować z niego”¹⁷. Budowę tekstu ustawodawczego przedstawiono w tabeli 11.

Tabela 11. Budowa tekstu aktu ustawodawczego

CZĘŚCI TEKSTU	SUPER- STRUKTURA	MAKRO- STRUKTURA	MEZZOSTRUKTURA	
PREAMBULA	wstęp	akt stanowienia	—	
KORPUS TEKSTU	rozdziały artykuły- ustępy paragrafy punkty litery tirety	jednostki syntaktyczne semantyczne i pragmatyczne tekstu ustawodawczego	przepisy prawne	
			MIKROSTRUKTURA zdania normatywne	zdania opisowe
			podmiotowe ustanawianie postępowania osób i stanów rzeczy oraz przedmiotowe reprezentowanie treści poznawczych wnikających w rzeczywistość prawną	powiadomienie o warunkach i okoliczno- ściach postępowania osób i o stanach rzeczy wnikających w rzeczywi- stość prawną

Źródło: opracowanie własne.

Z tabeli 11 wynika, że w ramach struktury globalnej tekstu ustawodawczego, organizującej formę superstruktury i treść makro-

¹⁷ Zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 11. Por. zasady techniki prawodawczej a lingwistyczne reguły kooperacji uczestników dyskursu, Szczepankowska 2016: 231-240. W polskiej tradycji techniki prawodawczej uwzględnia się rozwiązania ponadczasowe i treści zależne od czasu oraz okoliczności tworzenia prawa, zob. Koźmiński 2016: 71-87.

struktury, funkcjonują mezzostruktury i mikrostruktury organizujące tak formę, jak i treść korpusu tekstu. Globalna organizacja tekstu, podporządkowana stanowieniu prawa, na poziomie semantycznym wskazuje o czym jest tekst, na poziomie komunikacyjnym wskazuje po co jest tekst.

1.1.2. Akt stanowienia wprowadza preambuła, zawierająca motywy i cele sporządzenia aktu ustawodawczego i przybliżająca jego idee¹⁸, np.:

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny [...] pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności... człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, ustanawiamy Konstytucję.

[Konstytucja RP]

W celu zwiększenia skuteczności przeciwdziałania przemocy w rodzinie [...] stanowi się, co następuje.

[Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy]

Parlament Rzeczypospolitej Polskiej

- zważywszy, że język polski stanowi podstawowy element narodowej tożsamości i jest dobrem narodowej kultury [...]
- uznając konieczność ochrony tożsamości narodowej w procesie globalizacji [...]
- uznając tę ochronę za obowiązek wszystkich organów i instytucji publicznych Rzeczypospolitej Polskiej i powinność jej obywateli uchwała niniejszą ustawę.

[Ustawa o języku polskim]

Preambuła zawiera tzw. hiper-zdanie, konstytuowane przez czasownik w 1 os. *ustanawiamy* lub jego leksykalny ekwiwalent, np. *stanowi się, uchwała* itp.¹⁹. Tekst główny jest podzielony na rozdziały i artykuły zawierające przepisy prawne, na przykład w rozdziale 2 artykuł 5 punkt 1 zawiera jeden przepis prawny, złożony ze zdania normatywnego i zdania opisowego²⁰:

¹⁸ Zob. T. Gizbert-Studnicki, 1991: 93-102.

¹⁹ Por. performatywne akty mowy, Austin 1993: 550-560. Generalnie zakłada się, że tekst prawny w całości jest performatywny, natomiast poszczególne jego części są zdaniami normatywnymi lub opisowymi, zob. Zieliński 1992: 84.

²⁰ Por. Opisowe otoczenie zdania normatywnego, rozdz. III, pkt 5.1.1.

Rozdział 2.

Ochrona prawna języka polskiego

Art. 5. 1. Podmioty wykonujące zadania publiczne na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dokonują wszelkich czynności urzędowych oraz składają oświadczenia woli w języku polskim, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

[Ustawa o języku polskim]

Zob. rodzaje zdań w przepisie prawnym ze względu na pełnioną funkcję:

- zдание normatywne: Podmioty wykonujące zadania publiczne na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dokonują wszelkich czynności urzędowych oraz składają oświadczenia woli w języku polskim,
- zдание opisowe: chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

Tytuły rozdziałów zapowiadają treść artykułów zawierających przepisy prawne. Przepisy prawne są jednostkami semantyczno-syntaktyczno-pragmatycznymi tekstu, wyodrębnionymi funkcjonalnie, treściowo i graficznie. Składają się ze zdań normatywnych, obudowanych zdaniami lub frazami opisowymi. Zdania normatywne pełnią funkcję normodawczą, a zdania czy frazy nominalne określają warunki i okoliczności obowiązywania ustanowionych norm.

1.1.3. System języka etnicznego, realizowany w gatunkach tekstów ustawodawczych, przystosowuje się do wyrażenia performatywnego, normatywnego i modalnego sensu komunikatu ustawodawcy.

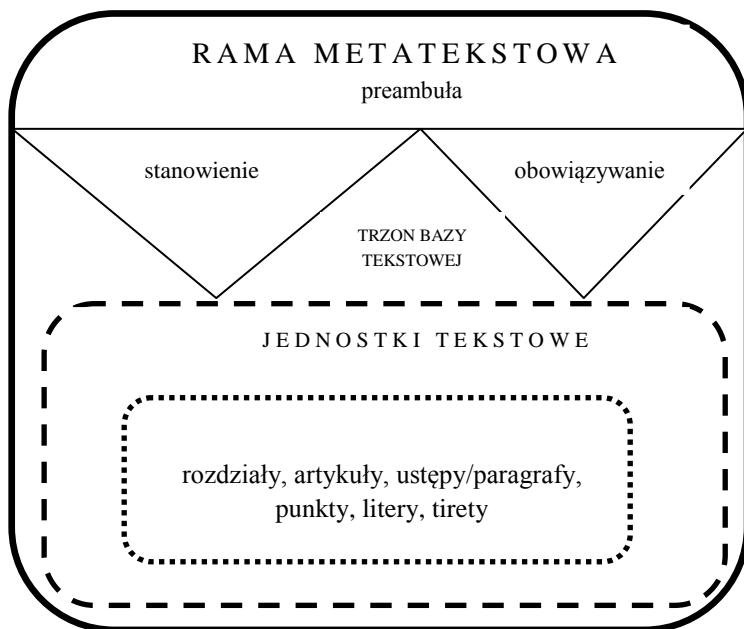
1.2. Formalny wzorzec tekstu ustawodawczego

Formalnemu wzorcowi tekstu ustawodawczego, realizowanemu w gatunku tekstu, odpowiada pojęcie superstruktury. Superstruktura organizuje całość tekstu, stanowi więź spójnościową skonwencjonalizowanych reguł ukierunkowanych na cel komunikacyjny, jaki nadawca chce rozwiązać. W przypadku tekstów usta-

wodawczych celem jest ustanowić obowiązujące społecznie przepisy prawne zdolne do wysłowienia norm prawnych.

1.2.1. Trzon bazy tekstowej tworzą dwa wzorce składowe formułujące schematy syntaktyczne podporządkowane preambule: wzorzec stanowienia prawa (stanowienie) i wzorzec obowiązywania prawa (obowiązywanie). Progresja (rozbudowa) tematyczna tekstu jest przyporządkowana typowi wypowiedzi normatywnej. Cały tekst aktu ustawodawczego jest po to, aby ustanawiał prawo. Akt stanowienia rzutuje na linię informacji i odgrywa rolę czynnika typologizującego tekst. Superstrukturę tekstu ilustruje schemat 14.

Schemat 14. Superstruktura aktu ustawodawczego jako gatunku tekstu

Źródło: opracowanie własne.

Preambuła jako znak stanowienia jest ramą metatekstową, wyrażającą obowiązywanie woli ustawodawcy. Tekst główny jest dostosowany do jego referencjalnego odniesienia do denotatu,

jakim będzie w przyszłości obowiązkowe postępowanie urzędów i obywateli odnośnie do przedmiotów regulacji prawnej²¹. Tekst rozpisany na rozdziały, artykuły, ustępy (w kodeksach paragrafy), punkty i wydzielone w ich obrębie litery i tirety, a w nich na przepisy prawne i zdania normatywne, jest szatą graficzną ustawy, poddaną regułom kompozycji normatywnej. Standardowa superstruktura tekstu prawnego zawiera wszystkie te składniki, lecz w aktualnym tekście ustawy niektóre z nich, na przykład tirety, mogą być pominięte²². Podstawową jednostką redakcyjną tekstu ustawy jest artykuł.

1.2.2. Hierarchiczna przynależność jednostek wyższych do niższych tworzy jedność tekstu rozpisanego na części składowe. Budowa tekstu jest poddana regułom kompozycji według zasad techniki legislacyjnej. Lokalizację ułatwia numeracja ciągła fragmentów tekstu jako spójnej całości. Progresja tematyczna sygnalizuje kierunek makrostrukturalnego rozwoju treści. Każdy artykuł czy paragraf, ustęp czy punkt, litera czy tiret jest również odrębną wypowiedzią performatywną, ponieważ jest podporządkowany preambule wyrażającej stanowienie i obowiązywanie dyspozycji zawartych w tekście ustanowionym²³.

1.2.3. Specyfika gatunkowa tekstu aktu prawnego polega na tym, że tekst ten posiada *sui generis* określone właściwości kategoriałne i reguły dyskursu²⁴. Przepis prawny i zdania w przepisie prawnym jako złożone znaki językowe są konstrukcją semiotyczną specjalistycznego języka prawnego, składającą się z prostych znaków symbolicznych, wskazujących na wybrany kontekst społeczny, lecz nie bezpośrednio. Stanowione w formie przepisów prawnych normy prawne dotyczą wprowadzenia relacji międzyludzkich istniejących w rzeczywistym świecie

²¹ Moc obowiązująca prawa stanowionego zależy od aksjologicznej oceny stosunku prawa do moralności, zob. rozdz. VI, pkt 2.1.

²² Zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 135-136.

²³ Zob. Malinowski, 2006: 103.

²⁴ Por. dynamiczne rozumienie tekstu jako dyskursu, rozdz. V, pkt 1.

cie oraz wpisują się w kulturę prawną danej społeczności ludzkiej, lecz ich nie opisują, a projektują.

1.3. Globalna organizacja treści prawnych

Tekstologiczne pojęcie superstruktury nakłada się na pojęcie makrostruktury. Makrostruktura jest planem tekstu, obejmującym globalną organizację treści, a więc to, co stanowi właściwy przedmiot komunikatu. Struktura treści tekstu ustawodawczego jest rusztowaniem dla pojęciowej całości aktu stanowienia prawa, przybliża kwintesencję tekstu, służy badaczowi do wyabstrahowania głównej linii semantycznej tekstu, sugerując dochodzenie do globalnego tematu tekstu. Znaczenie makrostrukturalne wskazuje na treść w interpretacji tekstu. Operacje makrostrukturalne służą do przetwarzania treści, takich jak opuszczanie informacji, uogólnianie informacji, czy konstruowanie nowych znaczeń w odniesieniu do bazy tekstu. Anna Duszak zwróciła uwagę, że pojęcie makrostruktury zawsze jest związane ze strategicznym modelem przetwarzania informacji w tekście, a klasyki teorii tekstu traktują makrostruktury jako konstrukty semantyczne²⁵.

1.3.1. Makrostruktura reprezentuje temat globalny tekstu²⁶. Wskazuje na to, o czym jest dany tekst. Metatekstowymi wykładnikami makrostruktury w kompozycji treściowej aktu ustawodawczego są zarówno treść preambuły, jak i informacje zawarte w tytule tekstu prawnego, w tytułach rozdziałów, podrozdziałów i w różnego rodzaju odesłaniach do poszczególnych

²⁵ Zob. Duszak 1998: 188-195.

²⁶ Pojęcie makrostruktury wprowadził Teun Adrianus van Dijk w 1977 roku. Jest to pojęcie starsze od dyskusyjnego pojęcia superstruktury. Na schematach 14 i 15 widać, że elementy globalnych struktur tekstu są wspólne – różnice dotyczą perspektywy interpretacyjnej badacza. Relacje superstruktura – makrostruktura tworzące całość tekstu ustawodawczego, zob. Gortych-Michalak 2013: 150, por. Liziova 2008:381-400.

części tekstu tego aktu i innych aktów stanowienia prawa, a także informacja o promulgacji.

Treść preambuły w ujęciu makrostrukturalnym ma znaczenie polityczne. Preambuła opisuje okoliczności i cele wydania aktu ustawodawczego.

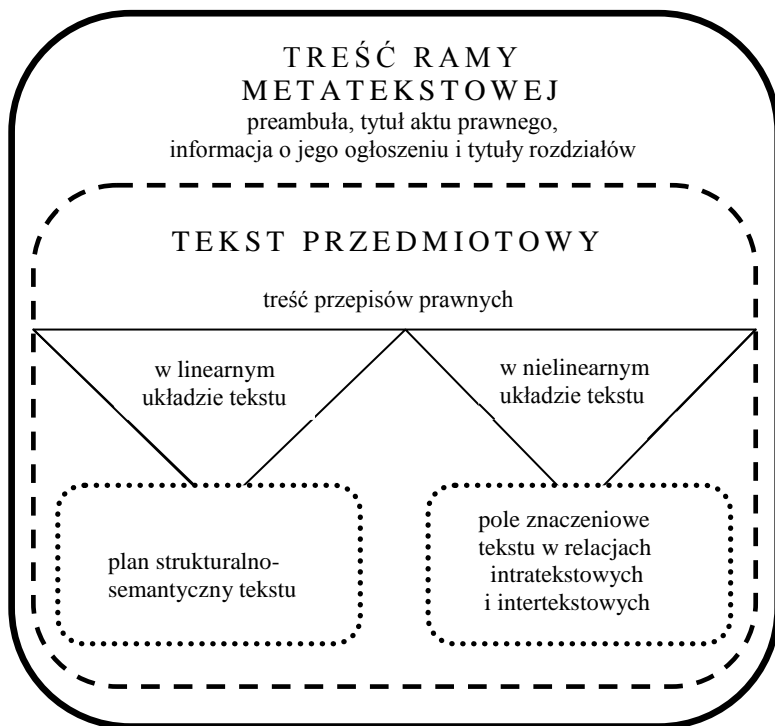
Tytuł ustawy wraz z informacją o jego promulgacji jest zasadniczym sygnałem strategicznym, który organizuje orientację w tekście²⁷. Jest nazwą aktu stanowienia prawa nadaną przez ustawodawcę. Umożliwia identyfikację tego dokumentu oraz symbolizuje i charakteryzuje kształt jego przekazu. Sposób konstruowania tytułu jako wstępnej części makrostrukturalnej ustawy jest podporządkowany zasadom legislacji zalecającym trójelementową informację: oznaczenie rodzaju aktu (np. ustawa, rozporządzenie), datę oraz ogólne określenie przedmiotu legislacji. Tytuł zawiera informacje o treści norm postępowania ustanowionych danym aktem normatywnym, dzięki czemu ułatwia odbiorcy orientację na temat pozycji tego aktu w systemie prawa i w związkach z innymi aktami, jak również pomaga w wyszukiwaniu żądanego przepisu prawnego²⁸.

Plan treści jest rodzajem streszczenia tekstu. Tekst przedmiotowy ustanawia podobieństwo funkcjonalne i strukturalne, które można przedstawić jako modele pojęciowe reglamentowanej rzeczywistości prawnej. Pojęcie makrostruktury, ujmowane jako makroznaczenie, wywołuje w ciągu linearnym i nielinearnym znaczenie tekstu różnie realizowane w praktyce legislacyjnej. Jest to w linearnym układzie plan strukturalno-semantyczny tekstu, a w nielinearnym układzie pole znaczeniowe tekstu. Linearny układ tekstu na poziomie globalnym obejmuje kolejne jednostki tekstu. Podstawowymi jednostkami semantycznymi tekstu prawnego są przepisy prawne (ogólne, szczegółowe, przejściowe, dostosowujące i końcowe), których treść wskazuje reguły powinno go postępowania osób w danej sytuacji prawnej, zob. schemat 15.

²⁷ Promulgacja nie wchodzi jednak w istotę prawa, lecz jest przesłanką formalnego uznania tekstu prawnego za zbiór norm postępowania.

²⁸ Zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 57. Por. przypis 69, s. 97.

Schemat 15. Makrostruktura tekstu aktu ustawodawczego jako organizacja treści w języku prawnym

Źródło: opracowanie własne.

Technika legislacyjna wyznacza tworzenie planu strukturalno-semantycznego tekstu, który ma zastosowanie do całego tekstu aktu prawnego, a w nim do jednostek o treści bardziej szczegółowej²⁹. Proces przekazu językowego układu się w odpowiednim schemacie rozwijającym treść, jak na przykład:

²⁹ Na temat narracyjnego charakteru makrostruktury w tekstach ustawodawczych, zob. Lizisowa 2008: 387.

- Art. 2.1. **Opracowanie** cudzego utworu, w szczególności tłumaczenie, przeróbka, adaptacja, jest przedmiotem prawa autorskiego bez uszczerbku dla prawa do utworu pierwotnego.
2. Rozporządzenie i korzystanie z **opracowania** zależy od zezwolenia twórcy utworu pierwotnego (prawo zależne), chyba że autorskie prawa majątkowe do utworu pierwotnego wygasły. W przypadku baz danych spełniających cechy utworu zezwolenie twórcy jest konieczne także na sporządzenie **opracowania**.
 3. Twórca utworu pierwotnego może cofnąć zezwolenie, jeżeli w ciągu pięciu lat od jego udzielenia **opracowanie** nie zostało rozpowszechnione. Wypłacone twórcy wynagrodzenie nie podlega zwrotowi.
 4. Za **opracowanie** nie uważa się utworu, który powstał w wyniku interpretacji cudzym utworem.
 5. Na egzemplarzach **opracowania** należy wymienić twórcę i tytuł utworu pierwotnego.

[Ustawa o prawie autorskim]

Kolejność podawanych informacji odbywa się linearnie w ten sposób, że termin *opracowanie* jako podmiot pierwszego zdania w artykule jest tematem dla całego artykułu, a zdania następane orzekają o cechach charakterystycznych tego opracowania. Jednak wstawka nawiasowa o „prawie zależnym” w punkcie drugim jest sygnałem w ujęciu nielinearnym, gdyż odsyła do innego aktu prawnego.

1.3.2. Wyodrębnienie jednostek makrostruktury w ujęciu linearnym i nielinearnym, jak to przedstawiła Karolina Gortych-Michalak, służy uzyskaniu abstrakcyjnej reprezentacji tekstu, a w interpretacji tekstu prawnego jest pomocne przy formułowaniu norm prawnych³⁰. Pole znaczeniowe danej instytucji prawnej może być ujęte w jednostce makrostruktury i superstruktury, ale może też wykraczać poza jednostki superstruktury³¹. Wówczas makrostruktura jako jednostka seman-

³⁰ Zob. Gortych-Michalak 2013: 165. Por. podana tam obszerna literatura przedmiotu.

³¹ Instytucja prawna to „zbiór norm prawnych wyodrębniony w jedną funkcjonalną całość ze względu na to, że w sposób praktycznie wyczerpują-

tyczna tekstu aktu prawnego, która denotuje daną instytucję prawną, zostaje wyodrębniona przy zastosowaniu zasad selekcji, generalizacji i konstrukcji. Relacje pomiędzy jednostkami semantycznymi superstruktury i makrostruktury tworzą sieci informacji wykorzystywanych w procesie przygotowania, poznania i percepcji tekstu. Jednostka makrostruktury obejmuje jednostki superstruktury w ramach relacji intratekstowych wewnątrz jednego tekstu aktu ustawodawczego, ale także może mieć charakter intertekstowy i obejmować pole znaczeniowe stworzone z informacji ekscerpowanych z różnych tekstów, sygnowanych bądź niesygnowanych³². W Ustawie o prawie autorskim tak zostały zredagowane przepisy prawne regulujące instytucję prawa autorskiego:

Art. 1. Przedmiotem **prawa autorskiego** jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiegokolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia (utwór).

Art. 8.1. **Prawo autorskie** przysługuje twórcy, o ile ustawa nie stanowi inaczej.

Art. 9.1. Współtwórcom przysługuje **prawo autorskie** wspólne...

Art. 9.5. Do **autorskich praw** majątkowych przysługujących twórcom stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu cywilnego o współwłasności w częściach ułamkowych.

Art. 10. Jeżeli twórcy połączyli swoje odrębne utwory w celu wspólnego rozpowszechniania, każdy z nich może żądać od pozostałych twórców udzielenia zezwolenia na rozpowszechnianie tak powstałej całości, chyba że istnieje słuszna podstawa odmowy, a umowa nie stanowi inaczej. Przepisy art. 9 ust. 2-4 stosuje się odpowiednio.

[Ustawa o prawie autorskim]

cy reguluje jakiś dostatecznie ważny typ stosunków międzyludzkich” (definicja J. Wróblewskiego, cyt. za Kordela 2012: 15).

³² Por. Gortych-Michalak 2013: 165-168. O tym, że komunikacja w języku prawnym nie jest pełna, a dekodowanie informacji wymaga odczytania nie tylko zwerbalizowanych elementów zdania, lecz również konstytucyjnego i kontekstowego odczytania presupozycji wpisanych w doktrynę prawa, zob. rozdz. III, pkt 4.1. oraz rozdz. III, pkt 5.4.

Pole znaczeniowe instytucji prawa autorskiego jest tworzone nie tylko w mezzostrukturze i mikrostrukturze przez odesłanie intratekstowe w art. 10 do przepisów art. 9, ale także tekst Ustawy o prawie autorskim odsyła do intertekstu, jakim jest Kodeks cywilny.

1.3.3. Tekst jest dostosowany do wyrażenia intencji komunikacyjnej. Nie jest powiadomieniem, nie wskazuje na konkretne rzeczy, jest natomiast czynnikiem umożliwiającym zaistnienie określonej rzeczywistości. Stosunek do rzeczy oznaczonej tekstem wskazuje na kontekst zjawisk społecznych, za pośrednictwem między tym, co jest ustanowione, a tym, co faktycznie będzie obowiązywało w danej sytuacji prawnej. Odniesienie tekstu ustawodawczego jest umiejscowione w społecznej świadomości.

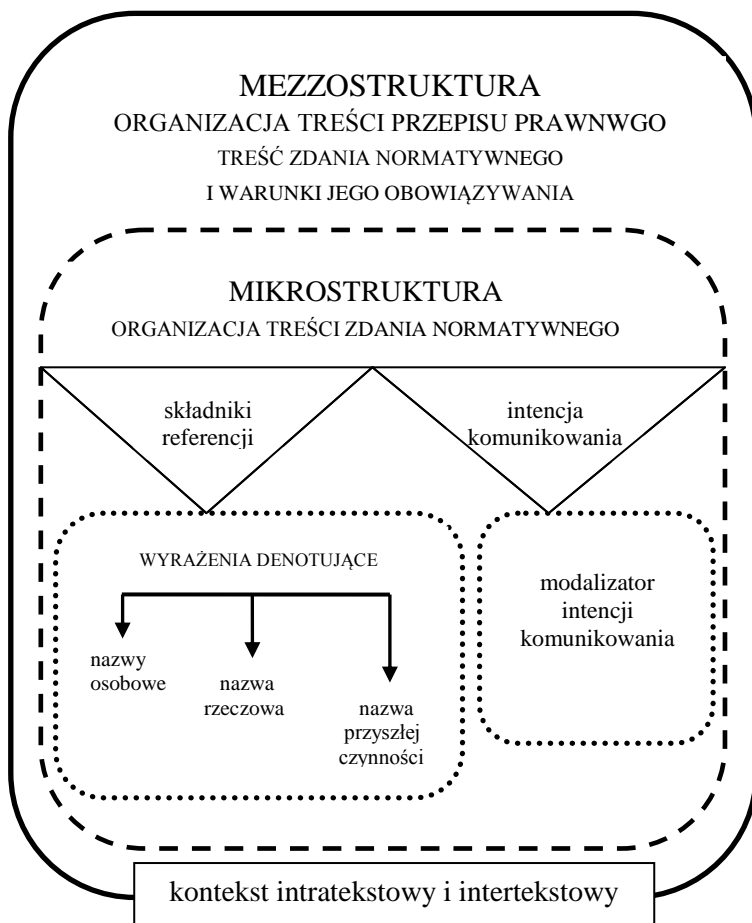
Makrostruktura tekstu prawnego przedstawia wyabstrahowany system syntaktyczny tekstu prawnego w ujęciu dynamicznym. Umożliwia identyfikację poszczególnych elementów systemu tekstu, dla którego środowiskiem jest performatywność języka prawnego, jak też określa wymogi regulacyjne polskiego systemu prawa. Model systemu makrostruktury przedstawia istotne zależności w obrazie tekstu przy odrzuceniu zjawisk tekstowych nieistotnych.

1.4. Akumulacja znaczeń lokalnych w tekście aktu ustawodawczego

Tematowi globalnemu tekstu aktu ustawodawczego jest podporządkowany zbiór mezzostrukturalnych i mikrostrukturalnych jednostek tekstu – przepisów prawnych i zdań normatywnych. Pojęcie mezzostruktury tekstu służy do wyodrębnienia bezpośredniej sekwencji składników zdań podporządkowanych superstrukturze i makrostrukturze.

1.4.1. Mezzostruktura stanowi rodzaj schematu składniowego, który daje się przypisać sekwencjom zdań w procesie ich redagowania i interpretacji, zob. schemat 16.

Schemat 16. Mezzostruktura i mikrostruktura tekstu aktu ustawodawczego jako jednostki semantyczno-syntaktyczne języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

Na schemacie 16 przedstawiono referencję mezzoaktu i mikroaktu ustawodawczego w kontekście relacji intratekstowych i intertekstowych. Mezzoakty są redagowane w postaci przepisów prawnych, a mikroakty w postaci zdań normatywnych. Można je przedstawić jako modele pojęciowe reglamentowanej rzeczywistości prawnej ze względu na podobieństwo funkcjonalne i strukturalne.

Graficznie wyodrębnionym przepisem prawnym – według Macieja Zielińskiego – jest zdanie od kropki do kropki, niezależnie od ilości orzeczeń w nim występujących oraz od graficznie wyodrębnionych jego elementów³³. W sensie gramatycznym zdanie w tekście ustawodawczym, jako syntagma zawierająca jedno orzeczenie³⁴, nie zawsze odpowiada wyrażeniom od kropki do kropki, czy nawet od przecinka do przecinka lub od średnika do średnika. Może zawierać składniki opuszczone na zasadzie elipsy, bądź składniki naddane na zasadzie wtrąceń³⁵.

1.4.2. Osoba interpretująca przepisy prawne i formułująca na ich podstawie normy prawne konceptualizuje odpowiednio mezostruktury tekstu gromadzące znaczenia prawne. Z przepisów prawnych ma być odtworzona reguła postępowania

³³ Zob. Zieliński 1972: 24. Przepis prawny może być analizowany jako syntaktyczny składnik tekstu prawnego, ale także jako semantyczna jednostka wypowiedzi ustanawiającej normę prawną. Przepis prawny nie może być jednak utożsamiany z normą prawną, którą zwykle można wyinterpretować z wielu przepisów prawnych, jak również z jednego przepisu prawnego można wyinterpretować wiele norm prawnych, por. modele interpretacyjne przepisów prawnych, Zieliński 1972 i 1998. Przegląd stanowisk badawczych na temat przepisu prawnego jako mezostrukturalnej jednostki tekstu prawnego oraz przykłady analizy przepisów prawnych z polskich, greckich i cypryjskich tekstów aktów prawnych przedstawiła ostatnio Karolina Gortych-Michalak. Zob. Gortych-Michalak 2013:183-205.

³⁴ Zob. definicja zdania, Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 192.

³⁵ Elipsa i wtrącenia w formułowaniu zdań jest powszechną cechą języków naturalnych, także języków specjalistycznych. Por. też opis zdania normatywnego w języku polskim i hiszpańskim, Nowak-Michalska 2012: 83-93.

nia, należy więc przyjąć presupozycję performatywności na podstawie ramy superstruktury i makrostruktury tekstu oraz uwzględnić tytuł aktu prawnego i informację o jego ogłoszeniu. Aby przepis prawny był należycie zinterpretowany, bierze się pod uwagę także referencję znaków językowych denotujących treści nie wyrażone *expressis verbis* w danym przepisie i wymagające interpolacji na podstawie kontekstów intratekstowych i intertekstowych.

1.4.3. Niższe poziomy języka prawnego – mezzostruktury w formie pojedynczych przepisów prawnych – to jednostki tekstowe, które pełnią w tekście ustawodawczym rolę tekstotwórczą. Wchodzące w skład przepisu prawnego zdania normatywne czy frazy i zdania opisowe są nierównorzędne. Jednostką semantyczno-normatywną w przepisie prawnym jest zdanie normatywne, które można wyodrębnić jako mikrostrukturę tekstu prawnego, składającą się z mikroaktu ustawodawczego, a jej treścią jest regulacja działania podmiotów prawnych. Zdanie normatywne niesie informację modalną. Referencja zdań normatywnych jako jednostek mikrostrukturalnych obejmuje wyrażenia denotujące: dwie nazwy osobowe, jedną nazwę rzeczową, nazwę czynności, jak również modalizator intencji komunikowania.

Zdania normatywne są składnikami deskrypcji. Wnoszą znaczenie deontyczne, podczas kiedy frazy opisowe wnoszą znaczenie epistemiczne nie będące składnikami deskrypcji, lecz dodatkowymi informacjami o warunkach i okolicznościach obowiązywania tego, co ustanawia zdanie normatywne. Części opisowe są obudową gramatyczną i semantyczną zdania normatywnego.

Jak słusznie zauważyła Joanna Nowak-Michalska – zdania normatywne przenoszą nakaz kategoryczny wynikający wprost z normy prawnej³⁶. Orzeczenie w zdaniach normatyw-

³⁶ Zob. Nowak-Michalska 2012: 70. Autorka odróżniła zdania przenoszące znaczenie deontyczne od zdań deontycznych, zdefiniowanych w teorii prawa jako „zдания орзекające о квалификации данего czynу даней osoby ze względu на jakąś нормę”, por. Ziemiński 2002: 127. Takie zdanie, jak podaje J. Nowak-Michalska, jest wypowiedzią metajęzykową. Zob. też Wronkowska 2005: 62.

nych ma zawsze postać osobowej formy czasownika albo postać imiennej części mowy ze słowem posiłkowym w funkcji łącznika. Modalność epistemiczna zdania opisowego to symptom powiadamiania i sygnał o warunkach i okolicznościach stosowania przepisu prawnego w obrocie prawnym.

1.4.4. Znaczenie wyrażenia w jednostkach mikrostrukturalnych może być odpowiednio dekodowane tylko w kontekście superstruktury, makrostruktury i mezostruktury tekstu ustawodawczego.

2. Struktura gramatyczna tekstu aktu ustawodawczego

Przyjmując, że jednostką semantyczno-pragmatyczną tekstu aktu ustawodawczego jest przepis prawny złożony ze zdania normatywnego i elementów opisowych, za jednostkę podstawową w systemie języka prawnego należy uznać zdanie normatywne. W strukturze przepisu prawnego zdanie normatywne występuje jako zdanie nadrzędne w zdaniu podrzędnie złożonym warunkowym (według logików, w okresie warunkowym: Jeżeli p, to q. Przepisy prawne i zdania normatywne zyskują status jednostek syntaktycznych języka prawnego pod wpływem performatywnej ramy metatekstowej aktu ustawodawczego.

2.1. Kategorialne jednostki syntaktyczne języka prawnego

Czasownik performatywny w ramie metatekstowej (I) *ustanawiam* lub jego ekwiwalent tekstowy, np. *ustanawiamy*, *ustanawia się*, konotuje tak zdania normatywne, jak i elementy opisowe.

we przepisu prawnego. Kategoriale jednostki syntaktyczne języka prawnego obejmują składnik performatywny (MODUS₁) w ramie metatekstowej (I), jak również składniki referencyjne (DICTUM₂) w zdaniach składających się na tekst główny aktu prawnego (DICTUM₁) oraz (II) ramę metatekstową (MODUS₂)³⁷. Elementy logiczno-syntaktyczne tekstu prawnego w obu ramach metatekstowych, zob. w tabela 12.

Tabela 12. Ramy metatekstowe i referencja zdań jako jednostek tekstu aktu ustawodawczego

MODUS ₁ RAMA META- TEKSTOWA (I)	DICTUM ₁ ZDANIA SKŁADAJĄCE SIĘ NA TEKST GŁÓWNY AKTU PRAWNEGO			
składnik performatywny	składniki referencyjne			
<i>ustanawiamy ustanawia się</i>	podrzędne zdanie warunkowe	nadrzędne zdanie normatywne		inne wyrażenia
	ZAKRES STOSOWANIA	ZAKRES NORMOWANIA		ZAKRES STOSOWANIA
	<i>Jeżeli zachodzi sytuacja p...</i>	DICTUM ₂ składnik referencyjny	MODUS ₂ RAMA META-TEKSTOWA (II)	komunikowanie okoliczności: kiedy? gdzie? jak? w jakim celu?
		<i>to X/Y ... postępować q</i>	<i>powinien może ma prawo</i>	

Źródło: opracowanie własne.

Jak przedstawiono w tabeli 12, rama metatekstowa I (*modus*₁) jako składnik performatywny tekstu ustawodawczego obejmu-

³⁷ Treść komunikatu, czyli składnik przedstawieniowy reprezentujący stan rzeczy określa się terminem *dictum*, a ustosunkowanie się do stanu rzeczy określa się terminem *modus* [terminy wprowadzone przez Charlesa Bally'ego (1865-1947), językoznawcę szwajcarskiego, twórcę strukturalnej stylistyki językoznawczej]. Por. też Padučeva 1992: 39. Żaden z tych składników logiczno-semantycznych zdania nie występuje samodzielnie.

je wszystkie zdania składające się na tekst główny aktu ustawodawczego (*dictum*₁), a więc składniki referencyjne (*dictum*₂) wraz z ramą metatekstową II jako składnikiem modalnym (*modus*₂).

Zgodnie z założeniem semantyczno-pragmatycznej reprezentacji wypowiedzi, zdanie normatywne jest wyartykułowaniem normy prawnej. Również – jako jednostka tekstu stanowiąca samodzielną wypowiedź – obejmuje przedstawieniową zawartość semantyczną, *dictum*₂, natomiast subjunktywny charakter zdania stanowi ustosunkowanie się do ustanowionego stanu rzeczy w postaci oprawy modalnej, *modus*₂. Treść zdania normatywnego odnosi się do takiej rzeczywistości wirtualnej, która mogłaby być w przyszłości konfrontowana w świadomości odbiorcy z rzeczywistością realną, zatem stanowi referencjalne odniesienie do denotatu, jakim jest w określonych warunkach wartościowane modalnie przyszłe działanie, zachowanie się lub sytuacja podmiotów prawnych³⁸.

Zdanie normatywne – jako wypowiedź normatywna – nie jest powiadomieniem ani też nie jest wykładnikiem odniesienia przedmiotowego. *Dictum*₂ zdania normatywnego jest niestwierdzałne, ponieważ stanowi semantyczny aktant czasownika występującego w *modus*₂. Predykat opisowy wskazuje na warunki, w jakich norma obowiązuje, predykat powinnościowy wyznacza powinności i należności dla podmiotów prawnych wskazanych podmiotem zdania i reprezentowanych dopełnieniem zdania. W realizacji tekstowej struktura przepisu prawnego może być uproszczona – zdanie normatywne może występować samodzielnie. Każdy przepis prawny w wykładni językowej da się jednak sprowadzić do okresu warunkowego, bo elementy nienormatywne mogą być wnioskowane na podstawie innych fragmentów tekstu prawnego lub wiedzy prawniczej odbiorcy.

Referencja zdań składających się na tekst prawny jest właściwością obejmującą zakres stanowienia, zakres normo-

³⁸ Zob. znaczenie kategorii językowych w zdaniu normatywnym rozdz. III, pkt 4.2.

wania i zakres stosowania wysłowionych norm prawnych. Tekst prawny obejmuje zróżnicowany zbiór jednostek syntaktycznych, przystosowanych do wyrażania norm prawnych³⁹. Charakterystyczną strukturą syntaktyczną jest formuła zdania podrzędnie złożonego warunkowego. Treść zdania nadrzędnego, normatywnego, wbudowanego w tę strukturę, obejmuje reguły i zasady działania oraz realizację skutku działania określonych podmiotów prawnych, albo zdanie normatywne udziela kompetencji do dokonywania zmian normatywnych. Zdania podrzędne warunkowe lub inne jednostki syntaktyczne, które wskazują na czas, miejsce, sposób i cel obowiązywania danej normy prawnej, są składnikami tekstu prawnego, lecz w ramach systemu języka prawnego funkcjonują jako jednostki opisujące warunki i okoliczności zmian normatywnych komunikowanych zdaniem głównym⁴⁰.

Jednostki wypowiedzeniowe, jakimi są przepisy prawne, na płaszczyźnie semantycznej są zdaniami o charakterze znakowym i określonej referencji, a na płaszczyźnie pragmatycznej są określonymi czynnościami mówiącego jako akty mowy ustawodawczej.

³⁹ Zob. na temat kreowania świata i wpływania na postępowanie człowieka przez tekst prawny, rozdz. V, pkt 3.

⁴⁰ W teorii prawa rozróżnia się normy postępowania od zdań deontycznych, stwierdzających w wykładni prawa, „że ze względu na treść określonej normy takie a takie czyny są nakazane, zakazane, czy też są ze względu na nią dozwolone (niezakazane), fakultatywne (nienakazane), czy też indyferentne (ani nakazane, ani zakazane), zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 76-77. W teorii języka prawnego przedmiotem badań są zdania poświadczane w tekście prawnym, w których normy prawne zostały zredagowane jako wypowiedzi ustawodawcy. Rozróżnienie wypowiedzi normatywnej zapisanej jako przepis prawny od normy prawnej jako reguły prawa czy zasady prawa wyinterpretowanej z tekstu prawnego w postaci zdania deontycznego jest zatem kwestią zasadniczą.

2.2. Przepisy prawne jako jednostki mezzostrukturalne w tekście ustawodawczym

Przepis prawny ustala syntaktyczny porządek systemowy, wyznaczając sprzężenie między nadrzędnym zdaniem normatywnym z predykatem deontycznym a podrzędnym zdaniem z predykatem asertorycznym. Obowiązek jest formułowany wprost w zdaniach normatywnych, które programują normy działania, normy skutków działania oraz normy kompetencyjne. Obowiązują także podane opisowo warunki i okoliczności oraz znaczenie terminów definiowanych w formie definicji legalnych, jak również uprawomocnione są wyrażenia ocenne i wyrażenia formułujące wartości prawne⁴¹.

Właściwa norma jest artykułowana zdaniem normatywnym. Odbiorca tekstu interpretuje przekaz słowny w celu wniesienia w rzeczywistość dotyczącą aktorów społecznych w stosunkach prawnych, a także odczytuje modalności prawne⁴². Można zatem powiedzieć obrazowo, że tekst prawny ogranicza w sobie przepisy prawne, które z kolei organizują w sobie zdania normatywne będące znakami norm prawnych jako pojedyncze wypowiedzi, a te z kolei zdania normatywne ograniczają w sobie terminy prawne wskazujące i reprezentujące elementy normy prawnej. Zdania, które ustanawiają normy prawne, są twierdzeniami normatywnymi tylko w tekście prawnym⁴³.

Poświadczona w mezzostrukturze tekstu charakterystyczna forma zdania będącego przepisem prawnym jest znamieną cechą języka prawnego w planie wyrażania. W planie

⁴¹ Por. Kordela 2012: 36-38.

⁴² Zob. reprezentacja rzeczywistości w pojęciach prawnych oraz referencja znaków języka prawnego, rozdz. III, pkt 2.

⁴³ W języku naturalnym, powszechnym, takie same zdania mogą być twierdzeniami opisowymi.

treści odpowiednikiem jest zakodowany w przepisie zakres merytoryczny normy prawnej⁴⁴.

2.3. Reguła logiczna normy prawnej i formuła gramatyczna przepisu prawnego

Można wyróżnić dwa typy przepisów prawnych w zależności od tego, czy są one przyporządkowane normie prawnej hipotetycznej, czy kategoriycznej⁴⁵.

2.3.1. Przepis prawny będący wypowiedzią normatywną można sprowadzić do reguły logicznej normy prawnej hipotetycznej o strukturze okresu warunkowego: Jeżeli p , to q . W teorii prawa struktury norm prawnych zostały sformułowane następująco: *Jeżeli p , to powinna nastąpić sytuacja q* , w normach prawnych sankcjonowanych, lub na hipotezę, dyspozycję i sankcję: *Jeżeli p , to powinna nastąpić sytuacja q , a jeżeli nie nastąpi sytuacja q , to powinna nastąpić sytuacja r* , w normach prawnych sankcjonujących. W nowszej literaturze przedmiotu podkreśla się, że sposób wysłowienia norm prawnych warunkuje status prawny adresata normy. Przyjmuje się, że hipoteza normy sankcjonującej może być interpretowana jako dyspozycja normy sankcjonowanej, sprzężonej z inną normą sankcjonowaną: *Jeżeli (nie) nastąpi sytuacja q , a dyspozycja miałaby wówczas charakter sankcjonujący: to powinna nastąpić sytuacja r* ⁴⁶.

⁴⁴ Zob. strukturalistyczne ujęcie znaczenia w języku prawnym, Andruszkiewicz 2008: 43. Autorka słusznie zauważyła, że prawnicze metody badania języka prawnego korespondują z metodami badań lingwistycznych.

⁴⁵ Zob. klasyfikacja norm prawnych: Grzybowski 1961, Ziemiński 1962, Zieliński 1992, Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 81-84. Zob. też pragmatyczne aspekty komunikowania norm prawnych, rozdz. V, pkt 5.

⁴⁶ Por. struktura podstawowa wypowiedzi normatywnej, Grzybowski 1961::20-30. Sposób redagowania przepisu prawnego zależy od rodzaju normy prawnej. W normach sankcjonowanych nakazuje się odpowiednie postępowanie adresatowi i zarazem wyznacza się odpowiednie pole działania skierowane na recipienta. Normy sankcjonujące upoważniają kompetentne osoby lub instytu-

Gramatycznym odpowiednikiem reguły normy sankcjonowanej jest formuła zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku: *Jeżeli zachodzi sytuacja p, to X powinien postępować q i zarazem Y ma prawo do q*, zob. tabela 13.

Tabela 13. Reguła logiczna normy prawnej i formuła gramatyczna przepisu prawnego

JEDNOSTKI NORMY I TEKSTU	REGUŁA LOGICZNA	FORMUŁA GRA- MATYCZNA	REDAKCJA TEKSTOWA PRZEPISU PRAWNEGO
HIPOTEZA ZDANIE OPISOWE	<i>Jeżeli p...</i>	<i>Jeżeli zachodzi sytuacja p...</i>	<i>Jeżeli wskutek naru- szenia dobra osobiste- go została wyrządzona szkoda majątkowa..</i>
DYSPOZYCJA ZDANIE NORMATYWNE	<i>... to q.</i>	<i>to X powinien postępować q i zarazem Y ma prawo do q.</i>	<i>poszkodowany może żądać jej naprawienia</i> [art. 24. § 2. k.c.].

Zródło: opracowanie własne.

cje do określonego rodzaju czynności konwencjonalnej z takim skutkiem, że dokonanie tej czynności aktualizuje przewidziane w normach sankcjonowanej i sankcjonującej obowiązki adresatów i uprawnienia recypientów. Normy kompetencyjne upowazniają kompetentne osoby i instytucje do dokonania czynności konwencjonalnej aktualizującej przewidziane w normach sankcjonowanych i sankcjonujących obowiązki i uprawnienia. Normy kompetencji prawodawczej służą udzielaniu kompetencji do ustanawiania norm kompetencyjnych. Przyjmuję, że struktura wyjściowa wypowiedzi normatywnej jest dostosowana do wyrażania normy prawnej sankcjonowanej. W nowszej literaturze teoretyczno-prawnej pisze się o typach zdań prawnych „składających się na język legislatora”, zob. Kordela 2012: 37-38. Autorka wykorzystuje klasyfikację zdań prawnych jako kategorii wypowiedzi, które „kreują normy formujące obowiązki, obejmujące dwie uzupełniające się klasy – reguł oraz zasad”, także „reguł udzielających kompetencji”, jak również „nienormatywne definicje”, „zдания pozwalające”, „wyrażenia ocenne”, „wartości prawne” i „reguły uznania”. Sądzę, że chodzi tu raczej o rozumienie terminu *zdania prawne* w kontekście wykładni prawa, którego to terminu nie utożsamiam z terminem *wypowiedź prawna* w języku tekstu prawnego (ustawodawczego), niezależnie od tego, czy dana wypowiedź ma formę zdania gramatycznego, czy innej jednostki syntaktycznej. W etnolingwistyce przyjmuje się, że reguły językowe, podobnie jak topikę i idiomy, można interpretować jako stereotypy semantyczne, zob. Bartmiński 2007: 70. Reguła zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku jest stereotypem wypowiedzi utrwalonym w świadomości osób interpretujących teksty prawne.

Reguła logiczna okresu warunkowego i formuła gramatyczna zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku przedstawiają syntagmy i sposób ich łączenia w przepisie prawnym będącym podstawową jednostką syntaktyczno-semantyczną tekstu prawnego. Konstrukcja modelowa tak normy prawnej, jak i przepisu prawnego, ma dwie syntagmy: pierwsza opisuje zakres zastosowania (jeżeli została wyrządzona szkoda), druga wyznacza zakres normowania stosunków prawnych tetycznych (poszkodowany ma prawo żądać naprawienia szkody od tego, kto szkodę wyrządził)⁴⁷.

Logiczna reguła normy prawnej sankcjonowanej obejmuje hipotezę i dyspozycję. Analogicznie, w zdaniu podrzędnie złożonym warunkowym zakres zastosowania treści stanowiących opisują zdania podrzędne warunkowe, a treści stanowiące wyznaczają nadrzędne zdania normatywne. Struktura zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku przedstawia system syntaktyczny podstawowej jednostki tekstu ustawodawczego jaką jest przepis prawny obejmujący jednostki normy prawnej hipotetycznej.

2.3.2. Zdania te układają się w uporządkowany wzorzec stylistyczny. Struktura stylistyczna języka prawnego jako swoisty, systemowy układ zdań w obrębie tekstu oraz układ wyrazów w zdaniach, tworzących całość tekstu aktu ustawodawczego, podlegają systemowi języka prawnego. Przepis prawny jako zdanie będące jednostką systemu jest zdolny do procesów transformacyjnych⁴⁸.

Zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe warunku jest standardowym schematem przepisu prawnego, bo najlepiej nadaje się do pełnienia funkcji normatywnej. Narracja jako forma podawcza w języku prawnym bazuje więc na strukturze

⁴⁷ Terminy *syntagma* i *fraza* w odniesieniu do systemu języka oraz terminy *aktualna syntagma* i *aktualna fraza* w odniesieniu do realizacji tekstowej systemu języka zostały użyte w rozumieniu Jerzego Bańcerowskiego, zob. Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 281-285.

⁴⁸ Taki sposób semiotycznego ujęcia stylu w języku artystycznym zaproponowała Teresa Skubalana, zob. Skubalanka: 2002: 14.

okresu warunkowego. Struktura przepisu prawnego nie jest jednak statyczna. W toku redagowania tekstu ustawy przepisy prawne są modelowane gramatycznie.

Tekst prawny, zgodnie z praktyką mowy potocznej, składa się zazwyczaj ze zdań eliptycznych, będących aktualnymi syntagmami, np.:

Art. 61¹⁴. § 1. Dziecko może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa w ciągu trzech lat od osiągnięcia pełnoletności.

Art. 101. § 1. Rodzice obowiązani są sprawować z należyłą starannością zarząd majątkiem dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską.

Art. 91. § 2. Dziecko, które pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, jest obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie.

[Kodeks rodzinny i opiekuńczy]

W realizacji tekstowej te przepisy prawne nie mają postaci wzorcowej, lecz są tak zredagowane, by można je było przeredagować na zdania podrzędnie złożone warunkowe przez interpolację brakujących elementów:

[*Jeżeli dziecko osiągnie pełnoletność, może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie macierzyństwa w ciągu trzech lat.]

[*Jeżeli dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską, rodzice obowiązani są sprawować z należyłą starannością zarząd majątkiem dziecka.]

Brakujące elementy struktury syntaktycznej przepisu prawnego zakodowane w aktualnych frazach okolicznikowych zdania normatywnego (*w ciągu trzech lat od osiągnięcia pełnoletności*) lub przydawkowych (*pozostającego pod ich władzą rodzicielską*) można w interpretacji zastąpić zdaniem warunkowym. Także zdanie podrzędne przydawkowe (*które pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich*) można przeredagować stylistycznie na zdanie podrzędne warunkowe w ramach tej samej zawartości komunikacyjnej, np.:

[*Jeżeli dziecko pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, to jest ono obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie.]

Elementy struktury syntaktycznej zdania mogą też nie być wyrażone, a interpolacja elipsy wynika ze związku między znakami języka a wiedzą nadawcy i odbiorcy komunikacji językowej. Wybór środków synonimicznych zależy od indywidualnego sposobu wyrażania myśli przez redaktora tekstu prawnego.

2.3.3. Technika redagowania przepisu prawnego integruje wszystkie znaki językowe – proste i złożone, począwszy od morfemów semantycznych i morfemów gramatycznych (czasu, trybu, osoby, liczby i przypadku), po szyk wyrazów w zdaniu i typ zdania. W konkretnej realizacji tekstowej przepis prawny formułowany jest według zasad poprawnościowych języka powszechnego. Reguły języka etnicznego narzucają konieczność stosowania elipsy składniowej, a także zagęszczenia tekstu. Tak więc w przepisie prawnym:

Art. 7. § 1. Jeżeli małżeństwo jest zawierane przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński powinny być złożone publicznie w obecności dwóch pełnoletnich świadków. [Kodeks rodzinny i opiekuńczy]

poświadczona została reguła logiczna normy prawnej hipotetycznej i niepełna formuła gramatyczna. Zdanie pierwsze, podrzędne jako hipoteza: *Jeżeli małżeństwo jest zawierane przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego*, wskazuje opisowo na warunki obowiązywania tego, co komunikuje dyspozycja zdania drugiego, nadrzędnego. Zdanie nadrzędne: *oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński powinny być złożone*, regulujące czyn, zawiera syntagmę powinnościową. Okoliczniki sposobu: *publicznie, w obecności dwóch pełnoletnich świadków*, wyrażają drugą normę prawną: **Oświadczenia te powinny być złożone publicznie, w obecności dwóch pełnoletnich świadków*⁴⁹.

⁴⁹ Zob. też wyrażenia polipredykatywne jako wypowiedzi normatywne, rozdz. IV, pkt 3.7.

Brak natomiast wyrażeń wskazujących adresata normy prawnej, jak i recypienta działania nakazanego tą normą prawną. Lecz łatwo domyślić się z kontekstu, że norma prawna jest skierowana do urzędnika stanu cywilnego (adresata normy), którego powinnością jest taka celebrowanie aktu zawarcia małżeństwa, żeby osoby zawierające związek małżeński (uczestnicy działania nakazanego przez normę) wypowiedziały formułę przysięgi w obecności dwóch świadków.

2.3.4. W praktyce legislacyjnej redaktor tekstu ustawodawczego odchodzi często od reguły logicznej normy prawnej hipotetycznej oraz formuły gramatycznej zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku na rzecz reguły normy prawnej kategorycznej, wypowiedzianej tylko zdaniem normatywnym, a warunki jej obowiązywania są zamieszczone w innych częściach przepisów prawnych. I tak, w dalszym ciągu Kodeks rodzinny i opiekuńczy stanowi, że:

Art. 7. § 3. Każda z osób zawierających związek małżeński składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński...

[Kodeks rodzinny i opiekuńczy]

W zdaniu normatywnym predykatywną funkcję powinnościową pełnią słowa *składa oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński*. Ta dyrektywa funkcjonalna nie ma wykładnika powinności, a moc aktu stanowienia mieści się w kategorycznym sposobie wypowiedziania. Toteż chociaż przepis prawny ma postać formalną zdania opisowego, które w innym kontekście miałyby wartość twierdzenia, w kodeksie jest zdaniem normatywnym, denotuje bowiem normę prawną. Jako zdanie eliptyczne, wymaga interpolacji brakujących elementów o warunkach obowiązywania normy prawnej wypowiedzianej tym zdaniem. W interpretacji prawniczej – zgodnie z regułą normy prawnej obejmującej hipotezę i dyspozycję oraz zgodnie z formułą gramatyczną zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku – wyprowadza się sąd o okolicznościach obowiązywania przepisu prawnego, rekonstruowany na pod-

stawie kontekstu i wiedzy prawniczej. Tylko bowiem struktura gramatyczna zdania matrycowego jakim jest zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe warunku, czyli systemowa jednostka syntaktyczna tekstu prawnego jaką jest przepis prawny, odpowiada w pełni logicznej strukturze normy prawnej.

2.3.5. Z analizy przykładowych przepisów prawnych wynika, że mikrostruktura tekstu prawnego jest wyrazista, jeżeli zdanie stanowiące przepis prawny zostaje poddane analizie jako system znaków istniejących *in abstracto*, służących do porozumiewania się w obrębie społeczności prawników w związku z ich pracą zawodową. Ma bowiem swoistą organizację semantyczną. Abstrakcyjny schemat zdania wyraża zawsze te same typowe serie cech znaczeniowych. Stałe klisze składniowe przepisu prawnego służą wyrażeniu kategorii normatywności.

Schemat zjawisk społecznych komunikowanych za pomocą języka prawnego przedstawia się jako kategorie czynu, który można rozpatrywać z perspektywy postępowania osoby. Serie czynów jednostkowych składają się na działania i zachowania się podmiotów prawnych wskazanych w danym tekście aktu ustawodawczego, które z kolei składają się na systemy postępowania⁵⁰. Można zatem przyjąć, że kategorie czynu w systemie języka rozkładają się na czyny jednostkowe uczestników komunikacji, tworząc system postępowania podmiotów prawnych na podstawie więzi wyselekcjonowanych związków i zależności pomiędzy elementami składowymi systemu a potrzebami funkcjonalnymi poszczególnych elementów systemu, jak i potrzebami funkcjonalnymi całego systemu.

⁵⁰ Por. systemy społeczne według Tarcotta Parsonsa, Białyszewski 1972:VII-X.

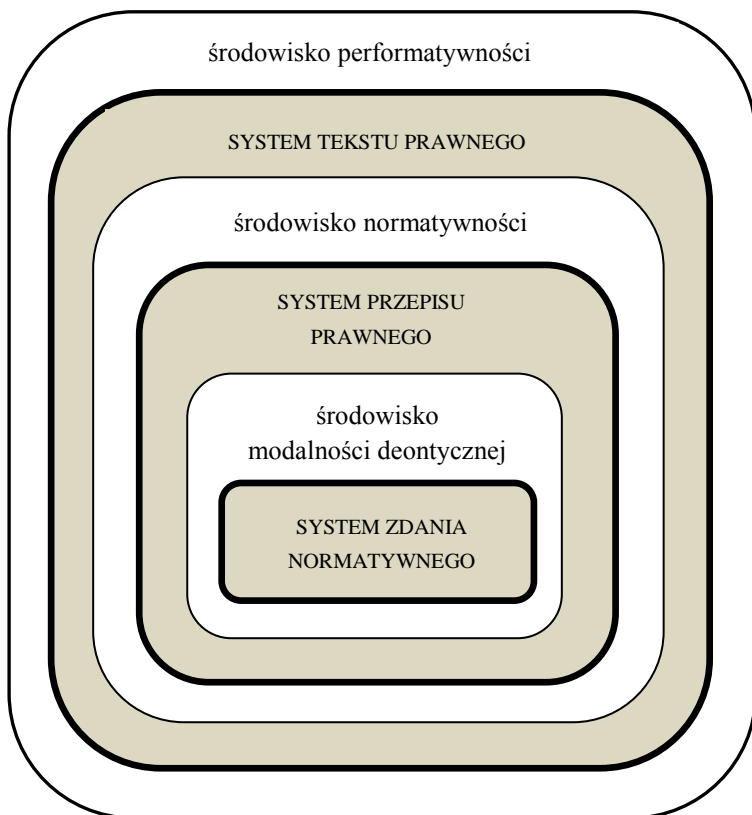
2.4. System przepisu prawnego i system zdania normatywnego w środowiskach swoich systemów

Tekst prawny wiąże przepisy prawne i zdania normatywne z aktem stanowienia prawa. Budowa gramatyczna tekstu prawnego jest dostosowana do wyrażenia środowiska performatywności. W przepisie prawnym zdanie nadrzędne wiąże słowa tekstu z normą prawną, a zdanie podrzędne warunkowe wiąże słowa tekstu z rzeczywistością pozajęzykową i wyznacza okoliczności towarzyszące aktowi obowiązywania prawa. Budowa gramatyczna przepisu prawnego jest dostosowana do wyrażania w swoim środowisku treści normatywnych. Zdanie normatywne przedstawia stosunki wewnątrzsystemowe jako całość wypowiedzeniową. Jest dostosowane do wyrażania w swoim środowisku wzoru powinnego postępowania kategorią modalności deontycznej.

Performatywność tekstu, normatywność przepisu i modalność deontyczna zdania normatywnego to kategorie semantyczne systemu języka prawnego⁵¹. Kontekst składniowy zdania normatywnego przedstawia schemat 17.

⁵¹ Zob. wyżej, rozdz. IV, pkt 2.1. Zob. też szerzej na ten temat w rozdz. V, pkt 4. O sposobach pisania i odczytywania tekstów prawnych, zob. Zieliński 2002: 97-101. Autor dopuszcza możliwość deskryptywnego i dyrektywnego poziomu odczytywania zdań, które wyrażają dyspozycje norm prawnych, a mają orzeczenia czasownikowe. Podkreśla, że istnieje generalne założenie o normatywności wypowiedzi wchodzącej w skład tekstu prawnego, chociaż jedne elementy tekstu prawnego wprost wyrażają normy, a inne są istotne dla odtwarzania wiążących reguł interpretacyjnych. Performatywność i normatywność dotyczy całych wypowiedzi, a nie tylko poszczególnych jej części składowych. Biorąc pod uwagę dyrektywalność wypowiedzi prawnych i funkcjonalny aspekt języka prawnego, przyjmuję w niniejszej książce, że zdania normatywne są wyrażeniami normokształtnymi, a więc nie odczytuje się ich na poziomie deskryptywnym. Por. Zieliński 1992: 81-84.

Schemat 17. Kontekst składniowy zdania normatywnego w ujęciu systemowym

Źródło: opracowanie własne.

Zdaniem normatywnym jest jednak tylko taka wypowiedź dyrektywalna, która w danej sytuacji prawnej identyfikuje adresata normy prawnej i recipienta działania wyznaczonego normą prawną, przedmiot regulacji prawnej, a także strategię działania i zachowania się wyznaczoną do spełnienia podmiotom prawnym w sposób bezpośredni. Orzeczenie modalne zdania normatywnego konotuje egocentrycznie ustrukturalizowane

nazwy podmiotów prawnych i przedmiotu regulacji prawnej w ten sposób, że układ tych jednostek języka tworzy całość wypowiedzi, która wyraża znaczenie prawne. Sens wypowiedzi kształtuje środowisko zewnętrzne modalności deontycznej zdania normatywnego.

2.5. Konteksty tekstu aktu ustawodawczego

Tekst aktu ustawodawczego wpisuje się w konteksty systemowy, semantyczny, syntaktyczny i funkcjonalny aktu stanowienia prawa, twierdził Jerzy Wróblewski⁵². Z analizy struktury gramatycznej tekstów ustawodawczych wynika, że konteksty te bazują na kompetencji językowej i kulturowej użytkowników języka. Wiedza językowa gwarantuje ludziom odróżnianie systemowych znaczeń prawnych znaków językowych od ich znaczeń w innych językach niż język prawny. Kontekst semantyczny wpisuje system znaków języka prawnego w konstrukcję systemową prawa posługiwaniem się regułami składni. Natomiast kontekst funkcjonalny sprawia powstanie cienia semantycznego wyrażenia języka prawnego. Cień powoduje postulowana ideologia stosowania prawa. Na kontekst ten składają się reguły zachowań pozaprawnych i oceny kontroli społecznej, które funkcjonują w systemach: politycznym (władzy i administracji publicznej), ekonomicznym (w dziedzinie gospodarki) i społeczno-kulturowym (obejmującym reguły współżycia społecznego). Obok reguł prawa reguły zachowań pozaprawnych składają się na ogólny system społeczny w danym państwie. Kontekst funkcjonalny ma powiązania z założeniami aksjologicznymi ustawodawcy i z etyką prawa co do szczerości w kontaktach interpersonalnych i społecznych⁵³.

⁵² Zob. wpływ kontekstu na nieostrość języka prawnego, Wróblewski J. 1990: 33-36 oraz 66-69.

⁵³ Zob. wartościowanie pojęciowej konstrukcji prawa, rozdz. VI, pkt 3.

3. Typy zdań normatywnych

Zdanie normatywne jest językową formą sądu, który „włącza zakres podmiotu w zakres orzeczenia”, jest też „formą myśli, w której się odzwierciedla obecność lub brak w przedmiocie jakichś cech lub związków”⁵⁴. Komunikatywna zupełność zdania normatywnego polega na przysądzeniu nazwanej w podmiocie zdania osobie określonego postępowania, a rzeczy stanu, wyróżnionych w orzeczeniu. Orzekające części zdania normatywnego, wyrażając przymus, przenoszą znaczenie deontyczne na osoby lub rzeczy reprezentowane przez dopełnienie. Funkcja dopełnienia zależy od kontaktowości czasowników. Chodzi tu o komunikowanie stosunku osoby działającej do otoczenia⁵⁵. Można więc zarejestrować zdania ze względu na stosunki predykatywne w związkach składniowych, wyróżniając zdania z predykatami jedno-, dwu-, trój- lub czteroargumentowymi⁵⁶. Przeno-

⁵⁴ Por. tradycyjne kryterium logiczne analizy składniowej, Jodłowski 1976: 43

⁵⁵ Przyjmuje się, że dopełnienie jest podrzędnym składnikiem zdania w składni rzędu z orzeczeniem. Oznacza przedmiot (osobę lub rzecz), którego dotyczy czynność, stan lub właściwość. Dopełnienie bliższe występuje w bierniku przy czasownikach tworzących formy strony biernej (*pobierać opłaty – opłaty są pobierane*), a przy zaprzeczeniach wyraża się dopełniaczem (*nie pobierać opłat*). Dopełnienie dalsze występuje w narzędniku (*współpracując – z otoczeniem społeczno-gospodarczym*), zob. EJO 116-117. Dopełnienia stanowią zróżnicowaną pod względem postaci grupę i w dalszym opisie nie będą klasyfikowane. Ważne jest natomiast rozróżnienie funkcji dopełnienia w związku z orzeczeniem, od funkcji podmiotu w związku z orzeczeniem oraz odróżnienie dopełnia od okolicznika – niewymagalnego składnika zdania występującego w składni przynależności.

⁵⁶ Zob. Karolak 1984: 61-68. Por. gramatyczny opis zdań pojedynczych według Stanisława Jodłowskiego, Jodłowski 1976: 65-108. Autor rozważał jednokontaktowość i dwukontaktowość czasowników ze względu na podstawę wyróżnienia rodzajów dopełnienia. Przyjął, że zdanie jest werbalną formą wypowiedzenia zawierającą składnik predykatywny w formie orzeczenia czasownikowego lub słowno-imiennego. Orzeczenie stanowi człon konstytutywny struktury zdaniowej. Związek główny tworzy z podmiotem zdania, o którym orzeka. Na zasadzie składni rzędu tworzy związek składniowy poboczny z dopełnieniem.

szeniu znaczeń deontycznych jest podporządkowana struktura gramatyczna zdania normatywnego⁵⁷. Modalność deontyczna w odpowiednich typach zdań normatywnych jest wyrażana nakazem lub zakazem, także negacją nakazu lub indyferencją, orzekającymi konieczność czy możliwość postępowania podmiotów prawnych⁵⁸.

Konstrukcje składniowe, które są warunkowane semantyką zdań normatywnych, przenoszą znaczenie deontycz-

⁵⁷ Wprowadzając termin *zdanie przenoszące znaczenie deontyczne* do opisu zdań normatywnych, Joanna Nowak-Michalska opisała cztery znaczenia modalności deontycznej przenoszone przez zdania: obligatorywność ‘konieczność deontyczna, nakaz’; immunitywność ‘brak konieczności deontycznej, brak nakazu’; permissywność ‘możliwość deontyczna, dozwole nie’; prohibitywność ‘brak możliwości deontycznej, zakaz’, wyróżniając zdania obligatorywne, immunitywne, permissywne i prohibitywne, zob. Nowak-Michalska 2012: 69-70. Zdanie normatywne, modalizowane deontycznie, wyraża twierdzenia opisujące pewien stan rzeczy, który zaplanuje, jeżeli dana czynność zostanie faktycznie dokonana. Jest wypowiedzią nakładającą na kogoś obowiązek uczynienia tego twierdzenia normatywnego prawdziwym przez spowodowanie w jakimś przyszłym świecie stanu rzeczy opisanego tym twierdzeniem. John Lyons stwierdził: „Modalność deontyczna dotyczy konieczności lub możliwości aktu dokonywanego przez osobę moralnie odpowiedzialną [...] Konieczność deontyczna wypływa z jakiegoś źródła lub z jakiejś przyczyny”, zob. Lyons, 1989: 409-410. Por. na temat modalności w ujęciu językoznawczym i prawniczym, rozdz. II, pkt 1.4. oraz rozdz. III, pkt 4.2.

⁵⁸ Według Ewy Jędrzejko, w języku potocznym modalność deontyczna „odnosi się do świata norm i ocen, i dotyczy działań człowieka, które z woli indywidualnego lub zbiorowego sprawcy są mu nakazane lub dozwolone”, zob. Jędrzejko 1987: 19. Prawnicza interpretacja normy zależy od rangi przepisów prawnych, od doktryny prawniczej, od dogmatyki prawa, a także od konkretnej sytuacji proceduralnej w stosowaniu prawa. Zob. Zieliński 1992: 104. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 220. Prawnicy twierdzą, że jednoznaczność normatywna byłaby pełna, gdyby używano w legislacji formuły performatywnej „Niniejszym nakazuje się, niech...”. Można byłoby wówczas zapewnić zdaniom przepisów prawnych nakaz normatywny, dokonując wprost czynności kulturowej. W praktyce legislacyjnej byłyby to jednak formuły sztuczne i zbędne pragmatycznie, mimo że jednoznacznie oddające wypowiedzi charakter sprawczy. Kategorie konieczności i możliwości w tekście prawnym historycznym, zob. Lizińska 2004: 139-151.

ne jako rodzaje modalności prawnych: obowiązek, dozwoleńcze, uprawnienie lub kompetencję. W modelach semantycznych zdań składnikami semantycznymi są predykaty otwierające pozycje składniowe dla argumentów lub implikujące argumenty, a w modelach strukturalnych składnikami są wyrażenia argumentowe i wyrażenia predykatywne. Predykaty mają predyspozycję do wchodzenia w związki syntaktyczne z argumentami (konotują argumenty), tworząc struktury predykatowo-argumentowe. Wyrażenia predykatywne to formalne jednostki syntaktyczne służące do opisywania i charakteryzowania właściwości orzekanej o przedmiocie. Argumenty pełniące funkcję referencyjną mają odniesienie przedmiotowe. Wyrażenia argumentowe to formalne jednostki syntaktyczne predysponowane do wskazywania i opisywania przedmiotów⁵⁹.

W strukturach predykatowo-argumentowych zdań normatywnych, podstawowych w systemie języka prawnego, predykaty konotują argumenty pierwszego rzędu, czyli podmioty zdania desygnujące podmioty prawne w roli agensa obowiązanego do wykonania danego czynu. Konotują też argumenty drugiego i trzeciego rzędu, czyli dopełnienia wskazujące na podmioty prawne w roli pacjensa, jak również na przedmioty regulacji prawnej w roli obiektów czynności⁶⁰. Każda z części zdania normatywnego może być jednym wyrazem, ale zwykle są to wielowyrazowe wyrażenia tworzące grupę podmiotu i rozbudowane zwroty tworzące wraz z dopełnieniami grupę orzeczenia⁶¹. Orzeczenia zdań normatywnych

⁵⁹ Zob. Karolak 1984: 19-22. Por. struktura tematyczno-rematyczna zdania normatywnego, rozdz. II, pkt 4.3.

⁶⁰ Por. rola agensa i pacjensa w temacie i remacie zdania normatywnego, rozdz. III, pkt 3.2.3 oraz stosunek agensa i pacjensa do akcji wskazanej w zdaniu normatywnym, rozdz. III, pkt 4.4. Termin *obiekt czynności* odnosi się do przedmiotu regulacji prawnej. Zob. na temat kategorii semantycznych wyznaczonych dla podmiotów prawnych, rozdz. III, pkt 4.4.

⁶¹ Dla uproszczenia opisu terminy gramatyczne *podmiot zdania*, *orzeczenie* oraz *dopełnienie* będą używane także w odniesieniu do grupy podmiotu, orzeczenia złożonego oraz złożonych dopełnień.

orzekają deontyczną konieczność lub możliwość o różnym stopniu nasilenia imperatywnego, konturu i dynamiczności.

W zdaniach normatywnych modalność deontyczna jest kategorią semantyczną związaną z wyróżnieniem świata, w którym muszą lub mogą nastąpić pewne wydarzenia⁶². Jeżeli weźmiemy pod uwagę rodzaj przepisu prawnego, kategorię deiktyczną i referencyjną wykładników nominalnych w zdaniu normatywnym, rodzaj normy prawnej i rodzaj tetycznego stosunku prawnego, to możemy wskazać typowe formuły gramatyczne, które orzekają kategorię czynu dla poszczególnych kategorii podmiotu.

Określając pole semantyczne modalności deontycznej, uznaje się, że krańcowymi punktami są z jednej strony kategoria obowiązku, z drugiej strony kategoria uprawnienia⁶³. Obowiązek nałożony na agensa zakłada stuprocentowe prawdopodobieństwo (konieczność) zaistnienia akcji lub sytuacji jako nakaz lub zakaz. Zaś uprawnienie zakłada brak stuprocentowego prawdopodobieństwa (możliwość) zaistnienia akcji w związku z inną akcją. Szczególnego rodzaju sytuacje prawne stwarza wyrażanie dozwoleń i kompetencji. Dozwoleń czyni predyspozycję do zaistnienia akcji. Kompetencja czyni natomiast konieczność lub możliwość zaistnienia akcji w związku z inną akcją. Stopień obowiązków, dozwoleń uprawnień i kompetencji podmiotów prawnych jest dozowany w zależności od tego, jaki rodzaj normy prawnej jest ustanowiony danym przepisem prawnym⁶⁴.

W konkretnym tekście aktu ustawodawczego struktury gramatyczne zdań normatywnych, derywowane od systemowej w języku prawnym struktury predykatowo-argumentowej, są przyporządkowane rodzajom norm prawnych. Formuły języka

⁶² Por. znaczenie konieczności i możliwości w języku prawnym, rozdz. III, pkt 5.3.3.

⁶³ W logice deontycznej formom gramatycznym orzeczenia odpowiadają funkcje deontyczne znaczenia „obowiązkowy”, „zakazany”, „dozwolony” ze względu na istnienie normy. Zob. Ryteł 1982: 84. Autorka podaje także przegląd stanowisk logików dotyczących modalności.

⁶⁴ Por. składniki referencji w zdaniu normatywnym, rozdz. III, pkt 4.2.

prawnego mają postać dyrektywy w odniesieniu do postępowania podmiotów prawnych, toteż margines modyfikacji wykładników kategorii dyrektywalnych, wpływających na aktualny wzorzec zdania normatywnego, jest niewielki, ściśle przypisany kwalifikacji postępowania agensa i kwalifikacji doświadczenia czynności przez pacjensa lub sytuacji prawnej podmiotu zdania w roli subiekta⁶⁵. Pola semantyczne modalności prawnej, relatywnie kwalifikującej postępowanie podmiotów prawnych: adresata normy oraz innej osoby w roli recypienta działania wyznaczonego tą normą, kwalifikują zdarzenia w obszarach konieczności i możliwości postępowania na dwóch krańcowych punktach: tak – nie⁶⁶.

3.1. Zdania przenoszące znaczenie obowiązku działania jako konieczność

Obowiązek (obligatywność zdarzenia) jest siłą wyrażania związków zachodzących pomiędzy agensem reprezentowanym przez podmiot zdania normatywnego, akcją wyrażoną przez orzeczenie modalne tego zdania, a określonym w dopełnieniach pacjensem oraz obiektem czynności. Struktura głęboka zdania normatywnego przekazującego obowiązek działania jako konieczność podlega modyfikacjom syntaktycznym ze względu na strukturę predykcji.

3.1.1. Redaktorzy tekstu ustawy używają najczęściej w przepisach ogólnych i merytorycznych konstrukcji składnio-

⁶⁵ Termin *subiekt* jest tu używany w rozumieniu podmiotu w zdaniu z orzeczeniem wyrażonym czasownikiem nieprzechodnim.

⁶⁶ Przyjmując, że istnieją normy sankcjonowane, normy sankcjonujące i normy sankcjonujące wyższego rzędu oraz normy kompetencyjne, stwierdza się, że przepisy prawne ustanawiające dany rodzaj normy wyznaczają adresatom obowiązek określonego postępowania, jednak nie każdy przepis prawny nakazuje działanie na rzecz podmiotu uprawnionego, jak również nie wszystkie przepisy prawne nakazują odpowiednio reagować na czynności konwencjonalne organów kompetentnych, zob. też działanie tekstu prawnego rozdz. V, pkt 5.

wych, w których funkcję orzeczenia pełnią samodzielnie osobowe formy czasownika 3. os. czasu teraźniejszego zdolne do wyrażania obligatywności czynu⁶⁷. W zdaniach normatywnych z orzeczeniami czasownikowymi wykładnik modalności jest wyzerowany. Tryb oznajmujący czasownika wskazuje na akcję, której znaczenia nie poddaje w wątpliwość sąd normatywny⁶⁸. Komunikuje nakaz przez wywieranie wpływu na czynność adresata, aby ten wykonał działanie narzucane przez obligatywne zdanie normatywne jako konieczność, np.:

Art. 4.4. Uczelnie współpracują z otoczeniem społeczno-gospodarczym...

Art. 4.2. Uczelnie kierują się zasadami wolności nauczania...

Art. 99a. Uczelnie nie pobiera opłat za rejestrację na kolejny semestr lub rok studiów...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Orzeczenie czasownikowe w formie strony czynnej czasu teraźniejszego nakazuje działanie podmiotowi (*uczelnie*) będącemu wykonawcą czynności orzekanej czasownikiem przechodnim (*współpracują*). Działanie to jest skierowane na przedmiot regulacji prawnej, będący obiektem czynności (z *otoczeniem społeczno-gospodarczym*). Zdanie obligatywne wyraża nakaz silnej prawdziwości sądu normatywnego (choć niezakomunikowany *expressis verbis*), bo to wynika z kontekstu – normatywności przepisu prawnego. Natomiast orzeczenie czasownikowe w formie strony zwrotnej kieruje działanie adresata na siebie samego (*uczelnie kierują się*) i na obiekt będący przedmiotem regulacji prawnej (*zasadami wolności nauczania*).

Znaczenie silnej prawdziwości sądu normatywnego wiąże się także z negacją stuprocentowego obowiązującego

⁶⁷ Osobliwości gramatyczne języka są semantycznym tłem użycia form fleksyjnych. Odniesienie systemowe w przypadku fleksji dotyczy selekcji w układzie fleksyjnym systemu, która kształtuje strukturę semantyczną tekstu, zob. akomodacja systemu gramatycznego, Skubalanka 1988: 21.

⁶⁸ Prawnicy traktują, że nakaz jest pojęciem pierwotnym, nie wymagającym objaśnienia, ale służy do objaśnienia innych pojęć kwalifikujących czyny podmiotów prawnych, zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 144.

wyrażanego zdaniem immunitywnym (*uczelnia nie pobiera opłat*). Nakaz powstrzymania się od czynu jest obowiązkiem instrumentalnym podmiotu prawnego⁶⁹.

Forma zdania normatywnego z orzeczeniem czasownikowym przez deskrypcję samej wypowiedzi wyznacza wskazanym osobom fizycznym bądź prawnym obowiązek postępowania ze względu na przedmiot regulacji prawnej, a w innej sytuacji zabrania danego postępowania⁷⁰. W strukturze zdań normatywnych przenoszących nakazy nie występują wyrażenia, które kierowałyby działanie adresata normy prawnej na sprawy innych osób, gdyż tego rodzaju obowiązki danej osoby fizycznej lub prawnej nie odnoszą się do innych osób.

3.1.2. Obowiązek adresata normy prawnej w obligatywnym zdaniu normatywnym może być wyznaczony jako nakaz orzeczeniem modalnym lub orzeczeniem imiennym, także zaprzeczonym, np.:

Art. 197.3. Uczestnicy studiów doktoranckich prowadzonych w uczelni mają także obowiązek odbywania praktyk.

Art. 189.1. Student jest obowiązany postępować zgodnie z treścią ślubowania i regulaminem studiów.

Art. 13.2. Uczelnia zawodowa... nie jest obowiązana do wykonywania zadań określonych w ust. 1 pkt 3, 4 i 9 lit. b.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Czasownik imperatywny *mają* jest w orzeczeniu modalnym zdania obligatywnego wykładnikiem konieczności posiadania, a stylistyczna konwencja językowa pozwala na użycie wykładnika nominalnego (*obowiązek*) na określenie modalności prawnej oraz wykładnika nominalnego (*odbywania praktyk*) na określenie obiektu czynności. Czasowniki *jest* lub z zaprzeczeniem *nie jest* występują w orzeczeniu imiennym w funkcji łącznika, tworząc wraz z imiesłowem biernym orzeczenie (*jest obowiązany*) w zdaniu obligatywnym, albo w zdaniu immunitywnym (*nie jest obowiązana*). Predykaty te są korelatem działania podmiotu

⁶⁹ Por. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 144.

⁷⁰ Por. Nowacki, Tobor 1994: 28.

obowiązanego w relacji wiążącej podmiot zdania z akcją dookreśloną skupieniem wyrazowym w funkcji okolicznika sposobu (*jest obowiązany postępować – zgodnie z treścią ślubowania*). Predykaty zaprzeczone są korelatem braku działania podmiotu nieobowiązanego z akcją dookreśloną skupieniem wyrazowym w funkcji przydawki dopowiadającej (*nie jest obowiązana do wykonania – zadań określonych w ust. 1 pkt 3, 4 i 9 lit. b.*)⁷¹.

Modalne konstrukcje składniowe czynne z czasownikiem *ma* oraz konstrukcje składniowe bierne z czasownikiem *jest* są semantycznie równoważne w języku powszechnym i mogą być używane zamiennie. W języku prawnym użycie tej formy „adekwatnie i jednoznacznie wyraża stosowną treść”⁷².

3.1.3. Do leksykalnych wykładników deontycznych występujących w zdaniach normatywnych zalicza się czasownik *powinien* – wieloznaczny w języku powszechnym. W języku prawnym czasownik *powinien* jest jednoznaczny; wyznacza obowiązek jako nakaz czynienia w pozornie słabszych odcieniach konieczności, jednak ten obowiązek jest również bezwzględny⁷³, zob. przykład:

Art. 144.4. Rzecznik dyscyplinarny... powinien skierować do właściwej komisji dyscyplinarnej wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Łączliwość syntaktyczna czasownika (*powinien*) ograniczona do bezokolicznika (*skierować*) jest wykładnikiem modalności deon-

⁷¹ Na temat określeń okolicznikowych w przepisie prawnym, zob. rozdz. IV, pkt 3.7.

⁷² Zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 39. Posesywność czasownika modalnego *ma* wyraża przynależność jako relację posiadania obowiązku działania (EJP 261). Orzeczenia imienne wyrażają stan obowiązywania jako gotowość do działania, a zaprzeczone zwalniają od gotowości do działania. W interpretacji sposób wyrażania obowiązku w przepisie prawnym może być wykorzystany, na przykład do oceny stopnia winy za niedopełnienie obowiązku.

⁷³ Mimo że w rozważaniach teoretycznych za klasyczną uchodzi powinnośćowa postać normy, zob. Kalinowski 1953: 114, prawnicy polscy nie zalecają takiej formy redagowania, bo dominuje w niej element ocenny: *powinien czynić = dobrze jest, jeżeli czyni*, zob. Zieliński 1992: 81-86.

tycznej. Wykonawcą czynności orzekanej orzeczeniem modalnym w takim zdaniu obligatywnym jest agens (*rzecznik*), odbiorcą czynności jest pacjens (*do właściwej komisji dyscyplinarnej*), bo tego rodzaju obowiązki danej osoby odnoszą się także do innych osób, a obiektem czynności jest przedmiot regulacji prawnej (*wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego*).

3.1.4. Czasownik *powinien* jest też wykładnikiem modalności deontycznej w obligatywnym zdaniu normatywnym konstrukcji modalnej, zob. przykłady:

- Art. 142. 3. W składach orzekających komisji, o których mowa w ust. 1, co najmniej jeden z członków powinien być studentem.
4. W składzie orzekającym komisji, o której mowa w ust. 1 pkt 2, co najmniej jeden z członków powinien mieć wyższe wykształcenie prawnicze.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

W zdaniu normatywnym zestawione formy czasownika *powinien* z bezokolicznikiem *być* oraz ze stosownym orzecznikiem wskazują na obowiązującą podmiot prawny jako subiekta relację bycia kimś (*studentem*) odpowiednim do właściwego działania (*powinien być*) lub na obowiązującą podmiot prawny jako subiekta relację posiadania (*wykształcenie*) stosowną do podjęcia odpowiedniego działania (*powinien mieć*).

3.1.5. Struktury predykatowo-argumentowe zdań normatywnych przekazują znaczenie konieczności jako obowiązku czynu podmiotu prawnego. Zdania normatywne, nakazujące obowiązki podmiotów prawnych, ustanawiają normy prawne regulujące stosunki prawne zobowiązaniowe. Są formułami konstytuującymi relacje między podmiotami oraz przedmiotami w płaszczyźnie treści jako predykaty i argumenty, a w płaszczyźnie wyrażania jako wyrażenia argumentowe i wyrażenia predykatywne. Predykaty zdań normatywnych przekazujących znaczenie obowiązku działania jako konieczność są jednoargumentowe, dwuargumentowe lub trójargumentowe.

Obowiązek w kategorii konieczności przekazują zdania normatywne fundowane czasownikami w stronie czynnej lub czasownikami modalnymi. Znaczy to, że obowiązywanie i brak

obowiązywania muszą zaistnieć zawsze i wszędzie, choć w takim zdaniu mogą wystąpić formy czasu teraźniejszego w gramatycznej ramie komunikowania asertorycznego. Konieczność dotyczy obowiązku sprawcy akcji wyrażonej orzeczeniem czasownikowym lub modalnym. Znaczenie deontyczne nakazu działania podmiotu prawnego zwrócone ku sprawom drugiego podmiotu prawnego przenoszą zdania obligatorywne, a zdania immunitywne przenoszą znaczenie nakazu niedziałania (obowiązku instrumentalnego). Brak konieczności jest w istocie zakazem, czyli brakiem nakazu. W modalnych konstrukcjach składniowych podmiotem zdania wskazuje się osobę obowiązaną do odpowiedniego postępowania w danej sytuacji.

W tabeli 14 przedstawiono konieczność postępowania podmiotów prawnych. Predykaty dwuargumentowe [C₁] (*czyni/nie czyni, czyni się*) konotują pierwszy argument (podmiot zdania) wskazujący podmiot obowiązany [X] w roli subiekta i adresata normy prawnej [A], i drugi argument (dopełnienie) w roli przedmiotu regulacji prawnej [R]. Predykaty jednoargumentowe [C₁] (*ma obowiązek, jest/nie jest obowiązany*) konotują pierwszy argument (podmiot zdania) wskazujący podmiot obowiązany [X] w roli subiekta będącego adresatem normy prawnej [A], a działanie tego podmiotu obowiązanego wskazują bezokoliczniki lub rzeczowniki odczasownikowe z przyimkiem (wraz z określeniami). Predykaty trójargumentowe [C₁] (*powinien + bezokolicznik*) konotują pierwszy argument (podmiot zdania) wskazujący podmiot obowiązany [X] w roli agensa będącego adresatem normy prawnej [A], argument drugi (dopełnienie) w roli pacjensa [Y] będącego recypientem działania agensa [B], a także argument trzeci (dopełnienie) w roli obiektu [R] jako przedmiot regulacji prawnej. Predykaty jednoargumentowe [C₁] (*powinien być, powinien mieć + bezokolicznik + orzecznik*), w których bezokoliczniki *być* i *mieć* wyrażają treść semantyczną predykcji, konotują pierwszy argument (podmiot zdania) wskazujący podmiot obowiązany [X] w roli subiekta będącego adresatem normy prawnej [A]. Zob. struktury zdań normatywnych przekazujących obowiązki podmiotów prawnych jako ich działania konieczne w tabeli 14.

Tabela 14. Obowiązek jako konieczność działania – struktury zdań normatywnych

TREŚĆ ZDANIA	STRUKTURA PREDYKACJI	KATEGORIA PODMIOTU	KATEGORIA ORZECZENIA	KATEGORIA DOPEŁNIENIA
KONIECZNOŚĆ POSTĘPOWANIA	XA czyni / nie czyni C_1 w odniesieniu do R	subiekt określony A	orzeczenie czasownikowe w czasie teraźniejszym	dopełnienie R
	XA czyni się C_1 w odniesieniu do R	subiekt określony A	orzeczenie czasowni- kowe w stronie zwrotnej	
	XA ma obowiązek czynić C_1	subiekt określony A	orzeczenie modalne	-
	XA jest/nie jest obowiązany czynić C_1	subiekt określony A	orzeczenie imienne	
	XA powinien być kimś C_1	subiekt określony A	orzeczenie modalne	
XA powinien mieć coś C_1	subiekt określony A	orzeczenie modalne	dopełnienie YB dopełnienie R	
XA powinien czynić C_1 w odnie- sieniu do YB i R	agens określony A	orzeczenie modalne		

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 14 przedstawiono struktury zdań normatywnych przenoszących znaczenie obowiązku jako konieczności działania podmiotów prawnych. Wyrażenia argumentowe pełnią funkcję referencyjną, wskazując osoby i rzeczy. Wyrażenia predykatywne służą do wyrażania aktu regulacji prawnej w odniesieniu do wskazanych przedmiotów⁷⁴.

3.2. Zdania przenoszące znaczenie dozwoleń na postępowanie podmiotu prawnego

Wyrażaniu kategorii dozwoleń w zdaniu normatywnym służy czasownik *może* pełniący wraz z bezokolicznikiem funkcję orzeczenia modalnego. Czasownik ten nazywa czyn indyferentny, denotując pojęcie możliwości zrealizowania czynu i możliwości powstrzymania się od niego⁷⁵.

3.2.1. Orzeczenie modalne z czasownikiem *może* lub z czasownikiem zaprzeczonym *nie może* wymaga dopełnienia bliższego, odnoszącego do przedmiotu regulacji prawnej, np.:

Art. 7. Uczelnia może prowadzić działalność gospodarczą...

Art. 79. 1. Funkcji organu jednoosobowego uczelni lub jego zastępcy nie może pełnić osoba pełniąca funkcję organu jednoosobowego w innej uczelni...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Dopełnienie bliższe w bierniku, a przy zaprzeczeniu w dopełniaczu, odnoszące do obiektu czynności, występuje w struktu-

⁷⁴ Zob. struktura semantyczna zdania normatywnego, rozdz. III, pkt 4.2. Por. też technika wskazywania, rozdz. V, pkt 4.3. oraz sposoby wyrażania aktów woli, rozdz. V, pkt 4.4.

⁷⁵ Zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 145. Rzeczowniki służące jako wykładniki modalności deontycznej *konieczność*, *możliwość*, *niemożliwość*, *prawdopodobieństwo*, *prawda*, *falsz*, *pewność* oraz przymiotniki o tej samej bazie morfologicznej korespondują semantycznie z czasownikami modalnymi typu *móc*, *nie móc*, *musieć*. Jak zauważyła E. Jędrzejko, w języku powszechnym w tego typu przypadkach może dochodzić do powtórnej werbalizacji za pomocą czasowników *być*, *mieć*, np. *mieć możliwość*, *zachodzi konieczność*, *jest prawdą*, zob. Jędrzejko 1993: 68-70.

rze zdania permiszywnego, w którym osoba fizyczna lub prawna reprezentowana przez podmiot zdania jest uprawnionym podmiotem prawnym i ma zapewnioną możliwość działania. Dozwozenie komunikowane czasownikiem *może* jest następstwem uchylenia innych norm, zob. przykłady:

- Art. 13.1. Podstawowymi zadaniami uczelni, z zastrzeżeniem ust. 2 i 3, są:
- 1) kształcenie studentów w celu zdobywania i uzupełniania wiedzy oraz umiejętności niezbędnych w pracy zawodowej;
 - 2) wychowywanie studentów w poczuciu odpowiedzialności za państwo polskie, za umacnianie zasad demokracji i poszanowanie praw człowieka;
 - 3) prowadzenie badań naukowych i prac rozwojowych, świadczenie usług badawczych oraz transfer technologii do gospodarki;
- [Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Indyferencja zachowań w zdaniach permiszywnych istnieje wskutek prawodawczej ingerencji w sferę postępowania podmiotu prawnego. Działanie podmiotu prawnego nie jest nakazane ani zakazane, ale z podjęciem działania wiąże się odpowiednie przedyspozycje do działania⁷⁶. Natomiast czasownik z zaprzeczeniem (*nie może*) komunikuje zdaniem prohibywnym, że jest zakazana możliwość czynu z mocy ustawy.

3.2.2. W zdaniach normatywnych orzeczenie *może być* lub *nie może być* przyznaje adresatowi normy prawnej dozwozenie lub brak dozwozenia na indyferentne działanie w danej dziedzinie, np.:

- Art. 48. 6. Członkiem Komisji może być nauczyciel akademicki posiadający co najmniej stopień naukowy doktora...
- Art. 46a. 2. Członkiem Rady nie może być również osoba będąca założycielem uczelni niepublicznej...
- [Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Taka wypowiedź dopuszcza nieprogressywność formy imperatywnej, gdy desygnatem wyrazu wskazującego adresata normy prawnej jest subiekt (*nauczyciel, osoba*). Formuły ze złożeniem czasowników *może być* dozwalają na pełnienie określonej funkcji normatywnym zdaniem permiszywnym, a ze złożeniem zaprzeczonym *nie może być* wskazują brak dozwozenia na takie

⁷⁶ Zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 145.

działanie, co w istocie jest zakazem wyrażonym normatywnym zdaniem prohibywnym.

3.2.3. Orzeczenie, przenosząc znaczenie prawdziwości sądu normatywnego, orzeka o dozwoleniu na podejmowanie określonego postępowania adresata normy prawnej, np.:

Art. 4. 1. Uczelnia jest autonomiczna we wszystkich obszarach swojego działania na zasadach określonych w ustawie.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Semantyka orzeczenia (*jest autonomiczna*) wnosi komunikat o dozwoleniu dla podmiotu prawnego wskazanego podmiotem zdania (*uczelnia*) z mocy ustawy, przekazany zdaniem permissywnym.

W zdaniu permissywnym leksykalnym wykładnikiem sądu normatywnego może też być czasownik *ma* w znaczeniu imperatywnym ‘ma mieć’, a więc czasownik, który wyraża dozwolenie na działanie przyznane subiektywi reprezentowanemu przez podmiot zdania z mocy prawa, np.:

Art. 12. Uczelnia ma osobowość prawną.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Sprawcą regulacji modalności prawnej jest samo zdanie normatywne, które jest czymś z zewnątrz, nieistniejącym w strukturze semantycznej tego czasownika. W logice deontycznej czasownikowi *ma* odpowiada funktor „obowiązkowy”, podobnie jak w potocznych predykatkach, np. *ma ojca*, *ma doświadczenie*, *nie ma pieniędzy*, gdzie czasownik ten znaczy posesywnie ‘posiada, istnieje dla kogoś’⁷⁷.

Semantyka orzeczenia (*jest + orzecznik, ma *mieć*) w zdaniach normatywnych wyznacza dozwolenie adresatowi normy prawnej jako sytuację prawną, w której istnieje też nakaz nieingerencji w jego działanie ze strony innych podmiotów prawnych, a zachowanie się podmiotu prawnego jest samo przez się indyferentne – dozwolone i zarazem fakultatywne, lecz połączone z obowiązkiem korzystania z niego.

⁷⁷ Danuta Rytel przypisała podobne elementy znaczenia czasownikowi *musieć*, zob. Rytel 1982: 94.

3.2.4. W normatywnych zdaniach permissywnych przekazuje się możliwość działania wskazanym adresatom (subiek-
tom) w danej dziedzinie życia społecznego. Brak dozwolenia
jest zakazem przenoszonym zdaniem prohibytywnym. Zdania
te przenoszą znaczenie dozwolenia na działanie dla adresatów-
subiektów i zarazem wnoszą nieprzewidujący sprzeciwu ko-
munikat o obowiązku powstrzymania się od działań w stosun-
ku do nich wszelkim innym podmiotom prawnym. Zob. struk-
tury zdań przenoszących dozwolenie na postępowanie pod-
miotów prawnych, zob. tabela 15.

Tabela 15. Dozwolenie jako możliwość postępowania – struktury zdań norma-
tywnych

TREŚĆ ZDANIA	STRUKTURA PREDYKACJI	KATEGORIA PODMIOTU	KATEGORIA ORZECZENIA	KATEGORIA DOPEŁNIENIA
MOŻNOŚĆ POSTĘPO- WANIA	YA może nie może czynić C_1 ze względu na R	subiekt określony A	modalne	dopełnienie R
	YA może/ nie może być C_1	subiekt określony A	modalne	–
	YA jest C_1 YA ma (*mieć) C_2	subiekt określony Y	imienne modalne	–

Źródło: opracowanie własne.

Struktury predykatowo-argumentowe zdań normatywnych
dozwalających na działanie podmiotów prawnych mają pre-
dykaty dwuargumentowe [C_1] (*może/nie może czynić coś*,
może/nie może być kimś). Pierwszy argument wskazuje pod-
miot uprawniony w roli subiekta [Y], który ma dozwolenie
na działanie ze względu na daną normę wyznaczającą pod-
stawową sytuację prawną. Drugi argument wyznacza obiekt
czynności jako przedmiot regulacji prawnej [R]. Predykaty
jednoargumentowe (*może/nie może być*) orzekają możliwość
zachowania się podmiotu uprawnionego [Y] wskazanego
jako adresat normy prawnej [A]. W zdaniach normatywnych

predykaty (*jest* + orzecznik oraz *ma* + orzecznik) orzekają cechy podmiotu zdania wskazanego argumentem pierwszym [Y] w roli adresata [A] jako podmiotu posiadającego dane uprawnienie.

Analizując struktury zdań normatywnych wyrażających możliwość postępowania podmiotów prawnych, uwzględniono znaczenie wyrazu *dozwolony* w języku powszechnym – ‘czynieć coś zgodnie z prawem, zgodnie z jakimiś zasadami’⁷⁸. W polu semantycznym modalności prawnych zdania przenoszące znaczenie dozwolenia kwalifikują podejmowanie obowiązku przez adresata normy prawnej w ramach wolności dwustronnej.

3.3. Zdania przenoszące znaczenie uprawnienia jako relację możliwości i konieczności postępowania

Zdania normatywne przenoszące znaczenie uprawnienia wyznaczają sytuacje prawne dla dwóch różnych podmiotów prawnych. Jeżeli jeden z podmiotów prawnych jest do czegoś uprawniony, to drugi podmiot prawny ma wyznaczony obowiązek określonego świadczenia na jego rzecz. Świadczenie polega na działaniu podmiotu obowiązwanego korzystnym dla podmiotu uprawnionego i zarazem na wolności przyjęcia świadczenia przez podmiot uprawniony lub na powstrzymaniu się od ingerencji innego podmiotu w sprawę danego podmiotu. Przyjęcie świadczenia jest indyferentne lub konieczne.

3.3.1. Zdania normatywne przenoszą znaczenie możliwości deontycznej dla adresata normy prawnej w roli podmiotu uprawnionego, sugerując obowiązek czyjegoś działania na jego rzecz, np.:

⁷⁸ Zob. ISJP I 313. Por. znaczenie prawnicze terminu *czyn dozwolony* – ‘czyn nie zakazany przez żadną normę’ Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 144.

Art. 155. 1. Nauczyciele akademicki mogą otrzymywać za osiągnięcia naukowe... nagrody rektora...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Zdanie permissywne dozwala, by podmiot uprawniony (*nauczyciele akademicki*) mógł przyjąć świadczenie (**od rektora*) jako wyznaczone mu zachowanie się (*mogą otrzymać*) w związku z domniemanym działaniem innego podmiotu uprawnionego (*rektora*, tu określonego przydawką). Są to czyny indyferentne obu tych podmiotów, dozwolone w związku z obiektem czynności (*nagrody*).

W tym przepisie prawnym dozwolenie ma charakter jednostronny, chociaż w strukturze semantycznej zdania pojawia się pojęcie agensa (składnika zdania wskazującego sprawcę czynności), jak też pojęcie pacjensa (składnika zdania określającego odbiorcę tej czynności). Wyrazy przypisywane tym kategoriom mogłyby pełnić zamiennie funkcję podmiotu lub dopełnienia (np.: *Nauczyciele mogą otrzymywać nagrody od rektora. Rektor może przydzielać nagrody nauczycielom*), bo ich treść narzuca wymianę układu informacyjnego w zdaniach – możliwości postępowania dla dwóch uczestników sytuacji deontycznej – przyjmującego działanie (wskazanego podmiotem) i świadczącego działanie (określonego dopełnieniem). Zdanie obligatoryjne, narzucające konieczność postępowania podmiotów prawnych, mają podobną strukturę semantyczną:

Art. 75. 3. Osoba kandydująca na prorektora do spraw studenckich musi uzyskać zgodę większości przedstawicieli studentów...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Sposób wyrażania modalności prawnych nie zależy od indywidualnych upodobań stylistycznych redaktora tekstu ustawodawczego. Stylistyczna forma wypowiedzi normatywnej jest podporządkowana funkcji wypowiedzi.

3.3.2. Podmiot prawny, któremu przepis prawny wyznacza sytuacje uprawnienia jako prawo podmiotowe, w zdaniu permissywnym może być określony również dopełnieniem będącym nazwą recypienta działania nakazanego przepisem prawnym, np.:

Art. 188. 1. Studentowi przysługuje prawo do korzystania z 50% ulgi w opłatach za przejazdy publicznymi środkami komunikacji miejskiej...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

W dopełnieniu (*studentowi*) tkwi cel, którym jest koniecznie sytuacja prawna jako prawo podmiotowe do korzystania ze świadczenia na jego rzecz, a świadczenie to jest wyrażone orzeczeniem (*przysługuje*). Prawo podmiotowe wskazuje podmiot zdania (*prawo*) jako przedmiot regulacji prawnej. Jest ono zagwarantowane adresatowi normy prawnej z mocy prawa przedmiotowego, dozwalającego na określone zachowanie się (*korzystania z ulgi*) tym właśnie zdaniem normatywnym. Ze sposobu zredagowania przepisu prawnego wynika, że prawo podmiotowe osoby określonej dopełnieniem ma respektować także drugi uczestnik sytuacji deontycznej, świadczący (*przejazdy oblicznymi środkami komunikacji miejskiej*).

3.3.3. Zdania permisywne i obligatorywne komunikują, że pacjens (wskazany podmiotem zdania) może przyjąć świadczenie, a inny podmiot (określony przydawką) ma obowiązek dokonać tego świadczenia na jego rzecz z mocy prawa, zob. tabela 16.

Tabela 16. Uprawnienie jako relacja możliwości i konieczności postępowania – struktury zdań normatywnych

TREŚĆ ZDANIA	STRUKTURA PREDYKACJI	KATEGORIA PODMIOTU	KATEGORIA ORZECZENIA	KATEGORIA DOPEŁNIENIA
UPRAWNIENIE JAKO MOŻNOŚĆ LUB KONIECZNOŚĆ	YA może //musi przyjąć C ₂ R od*X-a	pacjens określony Y	orzeczenie modalne	dopełnienie R dopełnienie *X
	Y-owi przysługuje C ₂ od *X-a	przedmiot regulacji określony R	orzeczenie czasownikowe	dopełnienie *X

Źródło: opracowanie własne.

Struktury predykatowo-argumentowe zdań normatywnych przekazują uprawnienia jako możliwość przyjęcia przez podmiot uprawniony działania podmiotu obowiązującego orzeczeniem mo-

dalnym. Tego typu zdania normatywne mają predykaty trójargumentowe (ktoś może/musi przyjąć coś od kogoś). Predykat zdania konotuje pierwszy argument (podmiot zdania) wskazujący adresata [A] normy w roli recypienta działania nakazanego przez normę wyrażoną tym zdaniem [Y] i zarazem w roli podmiotu uprawnionego będącego pacjensem uprawnionym do zachowania się [C₂], konotuje drugi argument (dopełnienie) określający przedmiot regulacji prawnej [R], presuponuje też trzeci argument (dopełnienie sprawcy) określający agensa w roli podmiotu obowiązującego [X] do działania [C₁]. Jeśli podmiotem zdania jest przedmiot regulacji prawnej, predykat (*przysługuje*) orzeka komu [Y] przepis prawny wyznacza przyjęcie działania [C₁] w celu wykorzystania swojego uprawnienia.

Zdania przenoszące znaczenie uprawnienia ustanawiają zintegrowaną relację możliwości albo konieczności postępowania dwóch podmiotów prawnych. Struktura semantyczna tego typu zdań normatywnych jest dostosowana do wyrażania dwóch odcieni prawdopodobieństwa: uprawnienia do przyjęcia działania, jak też obowiązku działania⁷⁹.

3.4. Zdania przenoszące znaczenie kompetencji jako konieczność lub możliwość działania

Zdania normatywne ustanawiające działanie organów państwa przenoszą znaczenie kompetencji. narzucając kompetentnym podmiotom konieczność lub możliwość działania regulującego postępowanie podmiotów prawnych podporządkowanych ich kompetencji.

3.4.1. W zdaniach obligatorywnych przenoszących znaczenie kompetencji podmiotowi kompetentnemu jest nakazany obowiązek jako konieczność podjęcia czynności konwencjonalnej z takim skutkiem, że nastąpi uprawnienie do określonego postępowania podmiotów podlegających kompetencji, np.:

⁷⁹ Por. funkcjonalna perspektywa zdania normatywnego, rozdz. III, pkt 3.2.4.

Art. 95.1. Minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego określi...
tryb przekazywania uczelniom niepublicznym dotacji...

[Ustawa o szkolnictwie w wyższym]

Orzeczenie zdania normatywnego w czasie przyszłym (*określi*) wyznacza działanie podmiotu kompetentnego wskazanego podmiotem zdania (*minister właściwy...*), regulującego zachowanie się podmiotu podległego jego kompetencji i uprawnionego do przyjęcia działania innych podmiotów (*uczelniom niepublicznym*), a także przedmiot regulacji prawnej (*tryb przekazywania dotacji*)⁸⁰. Zdanie to presuponuje także możliwość działania innych podmiotów (nie wskazanych tu *expressis verbis*) na rzecz podmiotu uprawnionego⁸¹. Nakłada więc na podmiot kompetentny obowiązek regulowania stosunków prawnych między podmiotami podlegającymi jego kompetencji⁸².

3.4.2. Normatywne zdania permissywne przenoszą znaczenie swobody korzystania z kompetencji do dokonywania czynności konwencjonalnej, np.:

Art. 11b.2. Minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego może
podjąć decyzję o cofnięciu... podstawowej jednostce organi-
zacyjnej uczelni uprawnienia do prowadzenia studiów...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Zdania te stanowią dla podmiotu wyposażonego w kompetencje, wskazanego podmiotem zdania (*minister właściwy...*), możliwość działania (*może podjąć*) jako brak stuprocentowego prawdopodobieństwa zaistnienia akcji. Zdanie komunikuje, że podmiot kompetentny ma dozwoleństwo na zakazanie działalności (*może podjąć*) podmiotowi podległemu kompetencji (*podstawowej jednostce organizacyjnej uczelni*), wskazując na przedmiot regulacji prawnej (*decyzję o cofnięciu uprawnienia do prowadzenia studiów*).

⁸⁰ Forma czasu przyszłego pełni tu swoistą funkcję wskazywania poprzez akomodację stylistyczną systemu językowego do tekstu prawnego, por. Gajda 1988: 31. Autor stwierdził, że w układzie funkcjonalno-semantycznym tekstu „można prawie z góry spodziewać się wybiórczości w aktualizacji kategorii fleksyjnych” przyporządkowanej cesze stylistycznej.

⁸¹ W art. 45.1. pkt 4. ustawa określa, że mogą to być dotacje z budżetu państwa.

⁸² Por. pojęcie kompetencji, Redalbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 147-148.

3.4.3. Kompetentne organy nadzorcze są podporządkowane autorytetowi dyrektywy zdań obligatorywnych lub permissywnych, które przekazują adresatom normy kompetencyjnej obowiązek lub dozwoleń na dokonanie czynności konwencjonalnej, przy czym podmiot wyposażony w kompetencje ma ograniczony zakres czynności konwencjonalnej do regulacji postępowania podmiotów podległych kompetencji. Struktury zadań normatywnych przekazujących znaczenie kompetencji przedstawiono w tabeli 17.

Tabela 17. Konieczność i możliwość postępowania jako kompetencja – struktury zdań normatywnych

TRZEŚĆ KOMUNIKOWANA	STRUKTURA PREDYKACJI	KATEGORIA PODMIOTU	KATEGORIA ORZECZENIA	KATEGORIA DOPEŁNIENIA
KONIECZNOŚĆ I MOŻNOŚĆ POSTĘPOWANIA	SA uczyni C_x R YB-owi o C_2 od *X-a	agens A określony jako S	orzeczenie czasownikowe w czasie przyszłym	dopełnienie R dopełnienie YB dopełnienie presuponowane od *X-a-
	SA może czynić C_x R dla YB o $\sim C_2$	agens A określony jako S	orzeczenie modalne	dopełnienie R dopełnienie YB

Źródło: opracowanie własne.

Struktury predykatowo-argumentowe zdań normatywnych przenoszących znaczenie kompetencji mają predykaty czteroargumentowe lub trójargumentowe. Czteroargumentowy predykat [C_x] zdania obligatorywnego konotuje pierwszy argument (podmiot zdania) wskazujący adresata [A] jako podmiot kompetentny [S] w roli pierwszego agensa obowiązanego do regulowania stosunków prawnych zobowiązaniowych. Konotuje również drugi argument (dopełnienie) określający przedmiot regulacji prawnej [R]. Konotuje też trzeci argument (dopełnienie) określające podmiot uprawniony w roli pacjensa [YB] do przyjęcia działania [C_2], a w strukturze semantycznej zdania występuje także czwarty argument jako dopełnienie określające presuponowany podmiot [*X], działający jako drugi agens na rzecz podmiotu uprawnionego. Natomiast trójargumentowy predykat [C_x] zdania permissywnego konotuje pierwszy argument (podmiot zdania)

wskazujący agensa [A] jako podmiot kompetentny [S] do wpływania na postępowanie podmiotu podległego jego kompetencji, jeśli podmiot kompetentny [SA] ma możliwość zakazania działalności innemu podmiotowi [YB], co jest przedmiotem regulacji prawnej [R].

Są to skorelowane kwalifikacje koniecznych lub możliwych działań jako powinności podmiotu kompetentnego w odniesieniu do postępowania podmiotów podległych kompetencji w kategoriach powinności i należności.

3.5. Struktury zdań regulujących postępowanie osób

Zdania normatywne porządkują i wyznaczają granice postępowania podmiotów prawnych jako konieczność lub możliwość działania, i zachowania się, jak niżej w zestawieniu.

- A. Konieczność działania lub zachowania się osób przekazują zdania w formie:
 - a) dwuargumentowej, przenoszące znaczenie obligatywności jako nakaz działania adresata na obiekt czynności: $XA+C_1+R$, jak również przenoszące znaczenie immunitarywności jako nakaz niedziałania adresata na obiekt: $XA+\sim C_1+R$ (pkt 3.1.1.);
 - b) dwuargumentowej, przenoszące znaczenie obligatywności jako obowiązek działania adresata: $XA+C_1+R$ (pkt 3.1.2.);
 - c) trójargumentowej, przenoszące znaczenie obligatywności wyrażone orzeczeniem modalnym jako nakaz działania adresata-agensa i zarazem permisywności jako nakaz przyjęcia działania przez recypienta-pacjensa oraz wyznaczające obiekt czynności: $XA+ C_1+YB+ R$ (pkt 3.1.3.).
 - d) jednoargumentowej, przenoszące znaczenie obligatywności jako nakaz predyspozycji do działania adresata: $XA+ C_1$ (3.1.4.);
 - e) czteroargumentowej, przenoszące znaczenie obligatywności i permisywności jako możliwość działa pierwszego agensa skierowany na obiekt czynności i na pacjensa przyjmującego działanie agensa drugiego: $SA+C_x+R+YB+*X$ (pkt 3.4.1.).

- B. Możliwość działania, zachowania się i przyjęcia działania osób przekazują zdania w formie:
- f) dwuargumentowej, przenoszące znaczenie permisywności jako wolność dwustronna pozwalająca zachowanie się, a przy zaprzeczeniu znaczenie prohibywności jako zakaz danego postępowania osoby uprawnionej z mocy ustawy: $YA+C_2(\sim C_2)+R$ (pkt 3.2.1.);
 - g) jednoargumentowej, przenoszące znaczenie permisywności jako dozwolenie dla adresata do określonego zachowania się z mocy ustawy: $YA+C_2$ lub przenoszące znaczenie prohibywności jako brak takiego uprawnienia $YA+\sim C_2$ (pkt 3.2.2.);
 - h) dwuargumentowej, przenoszące znaczenie permisywności jako wolność prawnie chroniona: $YA+C_2+R$ (pkt 3.2.3.);
 - i) trójargumentowej, przenoszące znaczenie permisywności i obligatorywności jako uprawnienie do przyjęcia świadczenia przez pacjensa od domniemanego agensa: $AY+C_2+R+*X$ (3.3.1.);
 - j) dwuargumentowej, przenoszące znaczenie permisywności jako prawo podmiotowe przysługujące podmiotowi przyjmującemu działanie nakazane przez normę: $BY+C_2+R+*R$ (3.3.2.);
 - k) trójargumentowej, przenoszące znaczenie permisywności jako swobody korzystania z kompetencji do dokonywania czynności konwencjonalnej regulującej postępowanie pacjensa: $AS+C_x+R+C_2+BY$ (pkt 3.4.2.).

Z analizy syntaktycznej przepisów prawnych wynika, że zdania normatywne przenoszą znaczenie nakazu, braku nakazu, indyferencji i zakazu będące przedmiotem kwalifikacji postępowania lub zachowania się osób, wyznaczonego przez normy jako obowiązek, dozwolenie i uprawnienie w kategoriach konieczności i możliwości postępowania.

Sytuacje prawne przekazywane typem zdania normatywnego i kwalifikację postępowania osób w kategoriach konieczności i możliwość postępowania przedstawiono w tabeli 18.

Tabela 18. Modalności prawne przekazywane typem zdania normatywnego

SYTUACJA PRAWNA	KWALIFIKACJA CZYNU		WŁAŚCIWOŚĆ ZDARZENIA	PRZENOSZENIE ZNACZEŃ	RODZAJ PODMIOTU	RODZAJ DOPEŁNIENIA	ZDANIA W FORMIE	ZNACZENIE DEONTYCZNE
OBOWIĄZEK	1.	nakaz	konieczność	<i>czyni czyni się powinien czynić</i>	subiekt	obiekt czynności	dwu-argumentowej trój-argumentowej	obligatywność
	2.	nakaz	konieczność	<i>jest obowiązany czynić powinien być powinien mieć ma obowiązek</i>	subiekt	–	jedno-argumentowej	obligatywność
	3.	brak nakazu	konieczność nieczynienia brak konieczności czynienia	<i>nie czyni nie jest obowiązany czynić</i>	subiekt	obiekt czynności	dwu-argumentowej	immunitywność
	4.	nakaz	konieczność możliwość	uczyni	agens pierwszy	pacjens obiekt czynności agens drugi	cztero-argumentowej	obligatywność permissywność

DOZWOLENIE	5.	indyferencja	możliwość	<i>może czynić</i>	subiekt	obiekt czynności	dwuargumentowej	permissywność
	6.	indyferencja	możliwość	<i>może być kimś jest jakiś ma (*mieć) coś jest uprawniony do czegoś</i>	subiekt	– obiekt czynności	jednoargumentowej dwuargumentowej	permissywność permissywność
	7.	zakaz	brak możliwości czynienia	<i>nie może czynić nie może być kimś</i>	subiekt	obiekt czynności –	dwuargumentowej jednoargumentowej	prohibitywność prohibitywność
UPRAWNIENIE	8.	indyferencja nakaz	możliwość konieczność	<i>może przyjąć czyn musi przyjąć czyn</i>	pacjens	obiekt czynności i agens	trójargumentowej	permissywność obligatorywność
	9.	indyferencja	możliwość	<i>przysługuje</i>	obiekt czynności	podmiot przyjmujący działanie	dwuargumentowej	premissywność
	10.	indyferencja	możliwość	<i>może czynić</i>	agens	obiekt czynności pacjens	trójargumentowej	permissywność

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawione w tabeli modaności prawne obowiązku, dozwoleń, uprawnień i kompetencji ilustrują znaczenie deontyczne zdań normatywnych – obligatorywnych, prohibitywnych, permissywnych oraz immunitywnych – których struktury syntaktyczne derywowane od systemowej struktury predykatowo-argumentowej wyznaczają obowiązujące w legislacji parametry semantyczne wyrażeń predykatywnych i wyrażeń argumentowych.

Znaczenie zdania normatywnego jest wpisane w konwencje komunikacyjne środowiska prawniczego oraz w specyfikę legislacyjną. Konwencja komunikacyjna w dziedzinie prawa jest różna od konwencji naturalnych. Nadawca i odbiorca rozpoznają słowa z uwzględnieniem uwarunkowań semantycznych, gramatycznych, pragmatycznych i kontekstu oraz wiedzy prawniczej⁸³. Formuły gramatyczne zdań normatywnych są wprawdzie frazemy języka powszechnego, jednak dostosowanymi do wyrażania treści prawnych⁸⁴. Zadaniem redaktorów tekstów ustawodawczych jest podporządkowanie niejednonaczynych struktur języka etnicznego w miarę ścisłym regułom logicznym poszczególnych rodzajów norm prawnych⁸⁵.

3.6. Zdania regulujące stan rzeczy z mocy prawa

W tekstach aktów prawnych często występują zdania normatywne, które nie ustanawiają wprost reguł działania podmiotów prawnych, lecz można z nich wywnioskować na podstawie kontekstu, wiedzy językowej i wiedzy prawniczej o odpowiedzialności osób za ustanowiony stan rzeczy. Zdania te ustana-

⁸³ Przyjmuje się powszechnie, że wypowiedź zawsze przekracza granicę znaczenia zdania, zob. Blum-Kulka, 2003: 214-215.

⁸⁴ Frazemy to stereotypowe konstrukcje składniowe intencjonalno-funkcjonalne przywoływane i odtwarzane w typowej sytuacji oficjalnej aktu stanowienia, zob. Chlebda 2001: 336-337. Por. szerzej na ten temat, rozdz. V, pkt 3.5.

⁸⁵ Zob. też porównanie struktur powierzchniowych zdań normatywnych w kodeksach cywilnych polskim i hiszpańskim, Nowak-Michalska 2012: 233-249 oraz polskim i bułgarskim, Kaczmarek 2016: 152-176.

wiają, co powinno lub może dziać się z rzeczami z mocy prawa bez wskazania adresata normy prawnej w roli podmiotu zdania⁸⁶. Treści tego typu zdań normatywnych są formułowane przez wyrażanie obowiązków, zakazów obowiązywania lub dozwolenia na działanie w sposób nieskierowany.

3.6.1. Przepisy prawne wyrażające pewność zdarzenia ustanawiają normy prawne, które obowiązują bezwzględnie we wszystkich obszarach działalności potencjalnych podmiotów prawnych. Działanie lub zachowanie się podmiotu prawnego przypisuje się wówczas rzeczy, nie osobie. Jest to typowy rodzaj metonimi, np.:

Art. 86e.2. Umowa powinna zostać zawarta w formie pisemnej, pod rygorem nieważności.

Art. 9a.4. Liczba osób, o których mowa w ust. 2 lub 3, nie może przekroczyć 50% liczby osób zaliczanych do minimum kadrowego...
[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Obowiązek jest nakazem (*umowa powinna zostać zawarta*), lub zakazem (*liczba osób nie może przekroczyć*) nie dla czegoś, ale dla kogoś, co jednak wynika nie z samej wypowiedzi normatywnej, lecz dopiero z interpretacji tej wypowiedzi, że obowiązkiem zawarcia umowy jest obciążony „każdy, kto” umowę zawiera, podobnie jak zakazem przekroczenia liczby osób zaliczanych do minimum kadrowego „każdy, kto” ustala liczbę tych osób.

Także podmioty w zdaniach normatywnych konotowane orzeczeniami w stronie zwrotnej, np.:

Art. 103a. Przepis art. 103 stosuje się odpowiednio do jednostek naukowych prowadzących studia doktoranckie.

Art. 144.5. Nie stosuje się przedawnienia w odniesieniu do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego wobec nauczyciela akademickiego, któremu zarzuca się popełnienie czynu, o którym mowa w ust. 3 pkt 1–5.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

⁸⁶ Zdania modalne niewyrażające czynności deontycznej w kodeksie cywilnym, zob. Nowak-Michalska 2012: 217-223. Trzeba zaznaczyć, że modalność deontyczna jest w nich presuponowana. W stosowaniu prawa czynności deontyczne podmiotów muszą być brane pod uwagę.

w których orzeka się o działaniu (np. *przepis stosuje się*) lub niedziałaniu (np. *przedawnienia nie stosuje się*), albo też orzeka się o dozwoleniu na działanie podmiotów prawnych (np. *badanie może być przedmiotem kontroli*), wskazują przedmiot regulacji prawnej, nie podmiot działający.

Jeśli orzeczenie w stronie biernej konotuje podmiot będący nazwą przedmiotu myśli oraz dopełnienie będące nazwą organu kompetentnego, obowiązkiem dokonania czynności jest obciążony podmiot prawny z zewnątrz – każdy, kto podlega władzy, np.:

Art. 11a. 2. zdanie 2. Ocena ta może być również dokonana na wniosek ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego.

Art. 34.1. zdanie 2. Przedmiotem kontroli może być również badanie warunków realizacji procesu dydaktycznego.

Art. 84a. 8. Liczba KNOW w jednym obszarze wiedzy nie może być większa niż trzy.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym⁸⁷]

Jest to wówczas obowiązek nie mający stuprocentowego prawdopodobieństwa, skierowany na określony przedmiot regulacji prawnej (*ocena, badanie*), który ma dozwolenie (*może być*) na przestrzeganie procedury postępowania zapewniającej możliwość spełnienia obowiązku przez nieokreślony podmiot prawny pod wpływem działania podmiotu kompetentnego (*na wniosek ministra*) lub nieokreślonego podmiotu podporządkowanego kompetencji (z kontekstu wiadomo, kto ma obowiązek oceny czy badania). Jest to także zakaz (*nie może być*) występowania jakiejś cechy (*większa niż trzy*) przedmiotu (*liczba KNOW*). Formuły z czasownikami *może być* komunikują różne kontury działania, takie jak proces (*być dokonana*) czy rzecz (*być przedmiotem kontroli*); komunikują też jakości rzeczy – nie osoby (*być większa*).

⁸⁷ W obecnie obowiązującej ustawie o szkolnictwie wyższym [Dz.U. 2016 poz. 1842] art. 11a. 2 oraz art. 84a.8. zostały uchylone.

3.6.2. Gdy podmiotem zdania normatywnego jest nazwa rzeczy, konstrukcja zdania normatywnego może być szczególna. Następuje wówczas przemiana znaczeń słów pod wpływem kontekstu. Zdanie normatywne komunikuje aktualizowanie wiedzy o stanie przedmiotu regulacji prawnej w sposób metaforyczny poprzez odtwarzanie struktury praktycznego myślenia człowieka, np.:

Art. 89. Mienie uczelni obejmuje własność i inne prawa majątkowe.

Art. 160a. 1. Warunki pobierania opłat związanych z odbywaniem studiów... oraz opłat za usługi edukacyjne... a także wysokość tych opłat określa umowa między uczelnią a studentem lub osobą przyjętą na studia...

Art. 79. 2. Statut może zakazać łączenia funkcji członka organu kolegialnego uczelni z funkcją organu jednoosobowego innej uczelni...

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Użycie nazw rzeczy materialnych i abstrakcyjnych w funkcji podmiotów, które reprezentują rzekomych agensów (*mienie, umowa*), jest przeniesieniem znaczenia nazwy na zasadzie łączenia domen pojęciowych rozumienia i doświadczenia rzeczy materialnych lub abstrakcyjnych (*mienie obejmuje własność*) (*umowa określa warunki pobierania opłat, statut może zakazać łączenia funkcji*) w kategoriach typowych dla osób (np. *matka obejmuje dziecko, brat określa warunki gry, ojciec może zakazać palenia ognisk*). W procesie posługiwania się zwrotami metaforycznymi w tekście ustawodawczym następuje pod wpływem okoliczności użycia łączenie się i selektywne przeniesienie struktur przestrzeni mentalnych z doświadczeń wyobrażeń fizycznych na doświadczenia umysłowe⁸⁸. Rzecz

⁸⁸ Jest to metafora w ujęciu kognitywnym, której zastosowanie w wypowiedzi organizuje wiedzę za pomocą struktur języka objaśniających świat w terminach potocznych, przeciwstawianych najczęściej teoriom naukowym, zob. Jäkel, 2003: 25, Kominek 2009: 31. Na poziomie semantyki słowa i semantyki zdania konteksty językowe i sytuacyjny zdania normatywnego wywołują równocześnie dwie myśli, które współdziałają ze sobą, odnosząc się do pojęć dotyczących regulacji prawnych i zarazem scen obrazujących istnienie konkretnych bytów materialnych.

materialna w tekście ustawodawczym wskazuje i przedstawia sporny przedmiot regulacji prawnej (*entia realia*) jak osobę. Przedmiotem regulacji prawnej jest także zawartość myśli (*entia rationis*) przedstawiona jak osoba. Jeżeli nazwy tych rzeczy są użyte w funkcji podmiotu zdania, wówczas następuje subiektywizacja rzeczy lub zawartości myśli, które przyjmują rolę quasi-osoby.

3.6.3. Typy zdań regulujących stany rzeczy z mocy prawa odzwierciedlają potocznie lub metaforycznie określone wybory postępowania spośród istniejących środków językowych wyrażających na przemian dynamiczność, niedynamiczność, statyczność, progresywność bądź nieprogresywność czynów, które rzekomo mają być spełniane przez rzeczy podlegające regulacji prawnej. Metafory wyrażają bowiem możliwość działania lub zachowania się nie osób, lecz rzeczy, ze względu na kontur akcji bez wskazania na agensa czy pacjensa osobowego.

3.7. Deontyczne wyrażenia polipredykatywne

Formułowanie wypowiedzi normatywnych przenoszących znaczenie deontyczne w tekstach prawnych, jakkolwiek odbiega od sposobu wyrażania treści modalnych w języku powszechnym, odbywa się jednak w ramach powszechnie przyjętych reguł składni języka polskiego⁸⁹. Systemowe reguły składniowe języka prawnego podlegają wówczas kodensacji. Przykładem mogą być przepisy prawne, które werbalizują więcej niż jedną normę prawną⁹⁰.

Przyjmuję, że obrazowanie metaforyczne wywodzi się z prekonceptualnych schematów wyobraźniowych, a metaforyczne modele poznawcze występują w świecie ludzkich wyobrażeń, stanowią przeto swoistego rodzaju idealizację rzeczywistości.

⁸⁹ Por. Wronkowska, Zieliński 2004: 37-38.

⁹⁰ Jednostki językowe przenoszące znaczenie deontyczne w sposób pośredni (inferencyjny) oraz w sposób bezpośredni poza zdaniami normatywnymi w językach polskim i hiszpańskim opisała Joanna Nowak-Michalska, zob. Nowak-Michalska 2012: 211-212.

3.7.1. Czynności deontyczne mogą wyrażać wypowiedzenia oderwane, które nie mają orzeczenia czasownikowego. Spójność ich konstrukcji z kontekstem zdania normatywnego wprowadzają spójniki nawiązujące wypowiedź, np.:

Art. 4.4. Uczelnie współpracują z otoczeniem społeczno-gospodarczym, w szczególności w zakresie prowadzenia badań naukowych i prac rozwojowych na rzecz podmiotów gospodarczych.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Przepis ten wyraża dwie normy prawne. Pierwsza nakazuje uczelniom współpracę z otoczeniem społecznym, druga wyznacza, na czym w szczególności ta współpraca ma polegać:

[*Uczelnie współpracują z otoczeniem społeczno-gospodarczym.]

[*Jeśli uczelnie współpracują z otoczeniem społeczno-gospodarczym, to współpraca dotyczy w szczególności prowadzenia badań naukowych i prac rozwojowych na rzecz podmiotów gospodarczych.]

W aktualnym przepisie prawnym czynność deontyczną wyznacza gerundium (*prowadzenia*), konstytuujące drugą normę prawną. Sytuacja przedstawiona przez niewerbalne wypowiedzenie wprowadzone spójnikiem (*w szczególności*) jest uzupełnieniem sytuacji przedstawionej w zdaniu normatywnym (*Uczelnie współpracują z otoczeniem społeczno-gospodarczym*).

3.7.2. Wyrażenie deontyczne, które nie jest zdaniem normatywnym, może spełniać funkcję okolicznika w zdaniu normatywnym⁹¹, np.:

Art. 197. 3. Uczestnicy studiów doktoranckich prowadzonych w uczelni mają także obowiązek odbywania praktyk zawodowych w formie prowadzenia zajęć dydaktycznych lub uczestniczenia w ich prowadzeniu.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Syntagma (*w formie prowadzenia zajęć dydaktycznych lub uczestniczenia w ich prowadzeniu*) jest okolicznikiem sposobu wprowadzonym przez wyrażenie przyimkowe (*w formie*),

⁹¹ Por. adiunkcja leksykalna we frazach okolicznikowych, rozdz. III, pkt 3.2.2.

a gerundia (*prowadzenia lub uczestniczenia*) wyrażają obowiązek, jak czynność deontyczną. Okolicznik jest określeniem jakościowym w stosunku do orzeczenia (*mają obowiązek*), wyszczególnia cechę czynności, która w zasadzie wyraża drugą normę prawną:

[*Uczestnicy studiów doktoranckich prowadzonych w uczelni mają także obowiązek odbywania praktyk zawodowych]

[*Jeżeli uczestnicy studiów doktoranckich prowadzonych w uczelni mają także obowiązek odbywania praktyk zawodowych, to mają też obowiązek prowadzenia zajęć dydaktycznych lub uczestniczenia w ich prowadzeniu.]

Przez sposób rozumie się wypełnianie wyznaczonego w zdaniu obowiązku tak, jak to zostało określone okolicznikowo jako kolejny obowiązek.

Znaczenie deontyczne przenoszą także okoliczniki czasu oznaczające temporalne umiejscowienie akcji w zdaniu normatywnym, np.:

Art. 144. 4. Rzecznik dyscyplinarny w terminie trzech miesięcy od dnia wszczęcia postępowania wyjaśniającego powinien skierować do właściwej komisji dyscyplinarnej wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego lub wydać postanowienie o umorzeniu postępowania wyjaśniającego.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Okolicznik (*w terminie trzech miesięcy*) wraz z określeniami (*od dnia wszczęcia postępowania wyjaśniającego*) jest przyłączonym składnikiem – wskazuje w formie nominalnych skupień wyrazowych na czas związany z czynnością (*powinien skierować*) wyznaczoną przez orzeczenie.

[*Rzecznik dyscyplinarny powinien skierować do właściwej komisji dyscyplinarnej wniosek o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego lub wydać postanowienie o umorzeniu postępowania wyjaśniającego.]

[*Jeśli rzecznik dyscyplinarny powinien skierować wniosek o wszczęcie postępowania wyjaśniającego do właściwej komisji dyscyplinarnej lub wydać postanowienie o umorzeniu postępowania wyjaśniającego, to wniosek powinien skierować lub wydać postanowienie

o umorzeniu postępowania wyjaśniającego rzecznik dyscyplinarny w terminie trzech miesięcy od dnia wszczęcia postępowania wyjaśniającego.]

W aktualnym przepisie prawnym jest nakazana powinność działania i powinność dotrzymania terminu działania.

Przepisy prawne werbalizujące więcej niż jedną normę prawną zdaniem z jednym wyrażeniem predykatywnym (orzeczeniem) można zakwalifikować, zgodnie z koncepcją Macieja Grochowskiego, do wyrażań polipredykatywnych w postaci zdania prostego, w którym niepodstawowe wyrażenia predykatywne pozostają w pobocznym związku syntaktycznym z orzeczeniem zdania jako nominalna grupa składniowa⁹². Zachodzi więc między niepodstawowym wyrażeniem predykatywnym a podstawowym wyrażeniem predykatywnym logiczny stosunek implikacji odczytywanej za pomocą spójnika *jeżeli*.

3.7.3. Pod względem funkcjonalnym wypowiedzenia niewerbalne występujące w przepisach prawnych, jak również nominalne skupienia wyrazowe w roli okoliczników, są składnikami wyznaczonymi przez związki poboczne z orzeczeniem nazywającym czynność deontyczną, która jest składnikiem głównym przepisu prawnego; uzupełniają one na zasadzie współrzędności wypowiedzenia werbalne. Wybrane przykłady wariantów stylistycznych tekstu ustawodawczego ilustrują indywidualne cechy języka redaktorów ustawy. Nadanie zdaniom normatywnym typowych struktur składniowych jest zabiegiem interpretacyjnym.

3.8. Zdania ustanawiające sankcje

Wypowiedzi wyrażające normy prawne mają formalną postać normy, albo zawierają w sobie tylko elementy normy. Składa-

⁹² Por. Grochowski 1984: 250-265. W opisie budowy przepisów prawnych werbalizujących więcej niż jedną normę prawną wykorzystano termin Macieja Grochowskiego *niepodstawowe wyrażenia predykatywne* w odniesieniu do nominalnych grup składniowych.

ją się bowiem ze zdań, które można transformować na hipotezę, dyspozycję bądź sankcję normy prawnej. Normy prawne zmierzają do ugruntowania władztwa ustawodawcy, stawiając w sytuacji przymusowej adresata normy i wyznaczając mu obowiązek działania, podczas gdy recypient działania dokona czynności zgodnie z przepisami prawnymi, które mu nakazują, zakazują lub pozwalają możliwość zachowania się zabezpieczonej prawem podmiotowym w stosunkach prawnych zobowiązaniowych. Ustanawiając stosunki podległości podległości kompetencji, ustawodawca nakazuje lub dozwala organom sankcjonującym regulowanie stosunków prawnych zobowiązaniowych między podporządkowanymi sobie podmiotami oraz stosowanie sankcji zawierającej ocenę normatywną sytuacji sprzecznej z tym, co stanowi dyspozycja normy. Struktura przepisów prawnych regulujących sankcje jest dostosowana do wyrażania norm prawnych złożonych, które mają strukturę trójdzielną: hipotezę, dyspozycję i sankcję⁹³.

3.8.1. Sankcja karna (najczęściej występująca w prawie karnym, ale jest ustanawiana także w innych dziedzinach prawa) ma charakter represyjny w stosunku do osoby, która dokonuje czynu zabronionego, za co norma prawna nakłada na tę osobę określony rodzaj dolegliwości, np.:

Art. 230. 1. Pracownicy uczelni, doktoranci i studenci mają prawo organizowania zgromadzeń na terenie uczelni.

7. Rektor uczelni albo jego przedstawiciel... rozwiązuje zgromadzenie, jeżeli przebiega ono z naruszeniem przepisów prawa.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Cytowane przepisy prawne można interpretować jako zdania konstruujące złożoną normę sankcjonującą. Dozwalając adresatom na określone postępowanie (*pracownicy... mają prawo organizowania zgromadzeń na terenie uczelni*), przepis nakazuje podmiotowi sankcjonującemu również tylko jeden rodzaj stosowania dolegliwości wobec podległego mu podmiotu za nieprzestrzeganie warunków działania (*rektor rozwiązuje zgromadzenie*). Norma ta jest normą imperatywną, bo wiąże bez-

⁹³ Por. struktura wypowiedzi normatywnej, rozdz. IV, pkt 2.3.

względnie postępowanie adresata: rektor ma obowiązek w ramach sankcji rozwiązać zgromadzenie.

3.8.2. Sankcja egzekucyjna (spotykana najczęściej w prawie cywilnym i administracyjnym) polega na przymuszeniu danej osoby do pełnienia obowiązku zgodnie z prawem, którego ta osoba nie dokonała dobrowolnie, np.:

Art. 37. 1. Jeżeli uczelnia lub założyciel uczelni niepublicznej naruszają przepisy prawa, statut lub pozwolenie, o którym mowa w art. 20 ust. 2, minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego wzywa organy uczelni lub założyciela uczelni niepublicznej do zaprzestania tej działalności i usunięcia jej skutków, wyznaczając w tym celu odpowiedni termin.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Ten przepis prawny implikuje istnienie normy sankcjonowanej w odesłaniu do innego artykułu (*o którym mowa w art. 20 ust. 2*) i nakazuje podmiotowi sankcjonującemu (*minister wzywa organy uczelni do zaprzestania działalności...*) przymuszenie podmiotu normy sankcjonowanej do niedziałania.

3.8.3. Sankcja nieważności (najczęściej spotykana w prawie cywilnym) w normach prawnych dyspozytywnych odbiera skuteczność prawną czynnościom osób dokonanych niezgodnie z prawem lub dokonanych z przekroczeniem kompetencji, np.:

Art. 255. 1. Do dnia 30 czerwca 2016 r. nazwy uczelni zostaną dostosowane do wymagań określonych w art. 3.

5. Jeżeli uprawniony organ lub założyciel uczelni niepublicznej nie dopełni obowiązku, o którym mowa w ust. 4, nazwę tej uczelni zmienia minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego.

[Ustawa o szkolnictwie wyższym]

Normy względnie wiążące są normami dyspozytywnymi, bowiem wyznaczają wzorce postępowania, dając pierwszeństwo woli stron i dopuszczając możliwość uzgodnienia postępowania lub powstrzymania się od działania obu stron pozostających w stosunku prawnym.

Trójdzielność struktury normy prawnej, formułowanej dwoma przepisami prawnymi, służy określaniu (implikuje) postępowania podmiotu sankcjonującego, któremu przepisy

prawne nakazują wymierzanie dolegliwości podmiotom prawnym nieprzestrzegającym norm sankcjonowanych. Istnieją też sytuacje prawne, gdy za nieprzestrzeganie normy prawnej nie grożą żadne sankcje⁹⁴.

3.9. Zdania normatywne nie przenoszące znaczeń deontycznych

O modalności deontycznej, jak to zauważyła Joanna Nowak-Michalska, „można mówić tylko w przypadku zdań, w których jest wyrażona czynność deontyczna”⁹⁵. Znaczeń deontycznych nie przenoszą więc definicje legalne, oceny charakteryzujące, rady i pouczenia ustawodawcy, wypowiedzi kreujące, informacje o postawie normatywnej, czy sądy ustawodawcy.

3.9.1. Definicje legalne terminów używanych w ustawie to części wypowiedzi znajdujące się w tekstach ustawodawczych poza przepisami prawnymi. Terminy definiowane należy rozumieć jednoznacznie, np.:

Art. 7. 2. W rozumieniu ustawy:

- 1) prasa oznacza publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nie rzadziej niż raz do roku, opatrzone stałym tytułem lub nazwą, numerem bieżącym i datą, a w szczególności: dzienniki i czasopisma, serwisy agencyjne, stałe przekazy teleksowe, biuletyny, programy radiowe i telewizyjne oraz kroniki filmowe; prasą są także wszelkie istniejące w wyniku postępu technicznego środki masowego przekazywania, w tym także rozgłoszenie oraz tele- i radiowęzły zakładowe, upowszechniające publikacje periodyczne za pomocą druku, wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania; prasa obejmuje także zespoły ludzi i poszczególne osoby zajmujące się działalnością dziennikarską,

⁹⁴ Przepisy sankcjonujące mogą być powiązane w ten sposób, że dana norma jest sankcjonującą inną normę, a zarazem jest sankcjonowaną przez jeszcze inną normę, zob. Zieliński 1992: 126.

⁹⁵ Zob. Nowak-Michalska 2012: 217, por. też Lisisowa 1995:41-43, Grzybowski 1961: 34..

- 2) dziennikiem jest ogólnoinformacyjny druk periodyczny lub przekaz za pomocą dźwięku oraz dźwięku i obrazu, ukazujący się częściej niż raz w tygodniu.

[Prawo prasowe]

Definicje legalne (w cytacie pkt 2) lub parafraz (w cytacie pkt 1) terminów używanych w tekście aktu ustawodawczego, wprowadzane przez ustawodawcę według zasad techniki legislacyjnej i techniki komunikatywności, są wypowiedziami prowadzącymi do skrótów redakcyjnych. Objąsnione jednorazowo na początku tekstu, jakby „wyjęte przed nawias” części hipotezy, dyspozycji czy sankcji, w ciągu całego tekstu zapobiegają wieloznaczności i niedookreśloności wyrazów użytych w tekście ustawodawczym i ułatwiają adekwatny kontakt ustawodawcy z odbiorcami⁹⁶. Zamieszczenie definicji legalnej w takim tekście nadaje jej charakter normatywny.

3.9.2. Poza przepisami prawnymi występują także oceny charakteryzujące, czyli zamieszczone w tekście aktu ustawodawczego uzasadnienie ogólnych motywów jego wydania w preambule oraz uzasadnienia poszczególnych przepisów w samym tekście głównym w formie wyrażen stwierdzających. Z ocen ustawodawcy płyną pewne powinności, podobnie jak z wypowiedzi organów sądowych czy administracyjnych o powinnościach⁹⁷, np.:

Art. 1. Prasa, zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności wypowiedzi i urzędowistnia prawo obywateli do ich rzetelnego informowania, jawności życia publicznego oraz kontroli i krytyki społecznej.

[Prawo prasowe]

⁹⁶ Por. problem opisu znaczenia wyrażen językowych w definicjach legalnych, Choduń 2010: 99. Autorka zwraca uwagę, że znaczenie definiowanych w tekście prawnym wyrażen językowych nie pokrywa się z ich znaczeniem odnotowanym w słownikach języka polskiego. „Możliwe są tu trzy sytuacje: (1) znaczenia te co najmniej się krzyżują, (2) znaczenia te wykluczają się, bo brak w słownikach języka polskiego adekwatnego znaczenia danego wyrazu czy wyrażenia zdefiniowanego w tekście aktu normatywnego, (3) słowniki nie odnotowują wyrazów i wyrażen zdefiniowanych w tekstach aktów normatywnych”.

⁹⁷ Por. oceny charakteryzujące w postępowaniu sądowym, rozdz. II, pkt 2.7.

Oceną ustawodawcy jest wtrącenie *zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej*, które można przetransformować na wypowiedź normatywną, lecz może to wydłużać tekst i budzić zastrzeżenie poprawnościowe, np.:

[*Prasa korzysta z wolności wypowiedzi i urzeczywistnia prawo obywateli do ich rzetelnego informowania, jawności życia publicznego oraz kontroli i krytyki społecznej.]

[*Jeżeli prasa korzysta z wolności wypowiedzi i urzeczywistnia prawa obywateli do ich rzetelnego informowania, jawności życia publicznego oraz kontroli i krytyki społecznej, powinno się to odbywać zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej.]

Oceny charakteryzujące w tekście aktu ustawodawczego należy uznać za odrębne, samodzielne i normatywne, nawet jeżeli są niepełnymi zdaniami czy wtrąceniami w dłuższe zdania.

3.9.3. W tekście aktu ustawodawczego mogą się też pojawić rady i pouczenia ustawodawcy. Komunikują one najczęściej normy, w których ustawodawca zrezygnował z sankcji (*logos imperfectae*), lecz wskazuje, co stronie wolno czynić lub nie wolno. Mają wyraźną strukturę wypowiedzi normatywnej, lecz mogą być sądem o normie, wskazującym, co danej osobie prawnej wolno uczynić, np.:

Art. 32. 5. W tekście nadesłanego sprostowania lub odpowiedzi nie wolno bez zgody wnioskodawcy dokonać skrótów albo innych zmian.

6. Tekst sprostowania nie może być komentowany w tym samym numerze, przekazie lub w elektronicznej formie dziennika lub czasopisma, tego samego dnia. Nie wyklucza to jednak prostej zapowiedzi polemiki lub wyjaśnień.

[Prawo prasowe]

W cytowanym ustępie zdania: 1) wskazują, że *nie wolno dokonać skrótów albo innych zmian*, 2) pouczają, że *tekst nie może być komentowany w tym samym numerze lub w elektronicznej formie dziennika, tego samego dnia*, a ponadto podobne do zdań normatywnych pouczenia ustawodawcy stanowią sąd, że wolno w tym samym numerze lub audycji użyć *prostej zapowiedzi polemiki lub wyjaśnień*. Wtrącenia pouczające ustawodawcy nie są więc

wypowiedziami przenoszącymi znaczenia deontyczne, chociaż są normatywne.

3.9.4. Obowiązki lub nieobowiązki przepisów prawnych zawartych w danym tekście prawnym ustanawiają zdania zawierające wypowiedzi kreujące ustawodawcy, np.:

Art. 9. Przepisów niniejszej ustawy nie stosuje się do:

- 1) Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Dziennika Urzędowego Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” oraz innych urzędowych organów publikacyjnych.

[Prawo prasowe]

Zwroty zawierające wypowiedzi kreujące dotyczą także stosunku wypowiedzi zawartych w innym akcie prawnym do podstawy mocy obowiązującej, wyrażonej w danym tekście aktu ustawodawczego, np.:

Art. 3a. W zakresie prawa dostępu do informacji publicznej stosuje się przepisy ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (Dz.U. Nr 112, poz. 1198).

[Prawo prasowe]

Wypowiedzi kreujące ustawodawcy występują w relatywizacji do norm, za pomocą których się je uzasadnia. Są więc zdaniami normatywnymi nie przenoszącymi znaczeń deontycznych.

3.9.5. O tym, gdzie są zamieszczone przepisy prawne korespondujące z danym przepisem prawnym, powiadają informacje o podstawie normatywnej, np.:

Art. 4.4. Odmowę, o której mowa w ust. 3, lub niezachowanie wymogów określonych w tym przepisie, można zaskarżyć do sądu administracyjnego w terminie 30 dni; w postępowaniu przed sądem stosuje się odpowiednio przepisy o zaskarżaniu do sądu decyzji administracyjnych.

[Prawo prasowe]

Podobnie jak w przypadku pouczenia, informacja o podstawie normatywnej jest uzupełnieniem odsyłającym do przepisów innej ustawy, dotyczących tej samej instytucji prawnej (tu: instytucji sądu administracyjnego).

3.9.6. Poza strukturą zdania normatywnego przenoszącego znaczenie deontyczne pozostają także stwierdzenia o istnieniu

obowiązku prawnego, takie jak tytuły zamieszczone przed tekstem grupy przepisów prawnych, na przykład tytuł rozdziału 2: *Prawa i obowiązki dziennikarzy* [Prawo prasowe], który znaczy: ‘ustanowiono i obowiązują następujące prawa i obowiązki dziennikarzy’. Zdarzają się także w tekstach aktów ustawodawczych sądy ustawodawcy o treści przepisu prawnego lub normy prawnej, zawierające wynik wykładni tego przepisu, np. *Ustawa nie ma mocy wstecznej* [art. 3. k.c.], bądź sądy o jednostkowych, indywidualnych, konkretnie zasłyszanych zdarzeniach prawnych, np. *Kodeks niniejszy reguluje stosunki cywilnoprawne między osobami fizycznymi i osobami prawnymi* [art. 1. k.c.], jak również oceny norm prawnych, np.: *Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa* [art. 5. k.c.], oceniający treść ustawy.

3.9.7. Oceny charakteryzujące motywy wydania aktu ustawodawczego, uzasadnienia przepisów, pouczenia ustawodawcy zawierające sądy o normie, wypowiedzi kreujące obowiązywanie norm, a także informacje o podstawie obowiązywania norm zawartych w tekście aktu prawnego, czy inne sądy w sensie logicznym, spełniają rolę wypowiedzi komunikowanych między ustawodawcą a odbiorcą postronnym – nie adresatem normy. Mają poznawczy i normatywny składnik znaczeniowy, podczas kiedy wypowiedzi normatywne przenoszące znaczenie deontyczne przedstawiają, oprócz poznawczego składnika znaczeniowego i normatywnego, także składnik deontyczny.

4. Struktury zdań normatywnych ustanawiających prawa podmiotowe predykatem *ma prawo*

W języku powszechnym zwrot *ma prawo* oznacza zasadę czynienia czegoś, co w danej społeczności uważa się za słuszne i ważne z powodów religijnych lub moralnych⁹⁸. Natomiast prawoznawcza

⁹⁸ Zob. ISJP II 254.

kwalifikacja zwrotu *ma prawo* wyznacza złożone sytuacje prawne podmiotów powiązanych węzłem prawnym: Zwrot *ma prawo* może znaczyć, że jakiś podmiot ma wolność dwustronną, jest uprawniony do jakiegoś zachowania się, do przyjęcia działania innego podmiotu, ma wolność prawnie chronioną, ma kompetencję do działania⁹⁹. Desygnatem przedmiotowym prawa podmiotowego jest sytuacja prawna osoby posiadającej to prawo. Sytuacja ta dotyczy kwalifikowanych przez normę prawną, sankcjonowaną i sankcjonującą, własnych czynów posiadającego prawo, a także predyspozycji (obowiązku) osoby odnoszącej się do spraw posiadającego prawo. W normach kompetencyjnych przedmiotem prawa podmiotowego są czynności konwencjonalne podmiotu posiadającego kompetencje do rozstrzygania o uprawnieniach i obowiązkach stron¹⁰⁰. Maciej Zieliński zwracał uwagę na dyrektywne rozumienie zwrotu *ma prawo*¹⁰¹, którego niejednoznaczność precyzuje kontekst językowy w tekstach ustawodawczych, wsparty generalnym założeniem normatywności¹⁰².

Zdania normatywne ustanawiają sytuację osoby wskazanej podmiotem zdania, regulując prawa człowieka. W zdaniu normatywnym zwrot *ma prawo* jest predykatem o charakterze posesywnym, oznacza czyjeś prawo w tym sensie, że immanentnie wyraża powiązanie z zaimkiem *ten* w funkcji deiktycznej (np. prawo tej osoby), albo z rzeczownikiem relacyjnym (np. prawo rodziców) lub też z grupą imienną w funkcji deskryptywnej (np. prawo nauczycieli akademickich).

Posesywność immanentna jest nieoddzielona od ni-by-właściciela¹⁰³. Tworzy spójną grupę syntaktyczną, w której członem wskazującym jest podmiot zdania, a członem znaczącym jest dopełnienie *prawo*, pozostające w różnych

⁹⁹ Zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 150.

¹⁰⁰ Informację tę podaję za podręcznikiem: Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 150.

¹⁰¹ Zob. rola czasowników normatywnych: Zieliński 2002: 154 – 162.

¹⁰² Rozróżnienie dekryptywnego i dyrektywnego poziomu interpretacji tekstu prawnego, zob. Sarkowicz 1995:67. Poziom dekryptywny obejmuje opis osób, rzeczy, zjawisk i zachowań w świecie tekstu prawnego. Poziom dyrektywny obejmuje w procesie interpretacji rekonstrukcję zawartych w tekście dyrektyw poprzez zaznajomienie się z poziomem dekryptywnym.

¹⁰³ O rodzajach posesywności według Kazimierza Polańskiego, zob. EJP 261-262.

relacjach do podmiotu (Y – ma – prawo). Dopełnienie to jest logicznie i semantycznie tematem wypowiedzi (prawo – ma – Y). Czasownik *ma* w języku prawnym, podobnie jak w polszczyźnie ogólnej, jest wieloznaczny; problemem semantycznym jest też to, czy jest on wyrażeniem elementarnym, czy wtórnym obok zastępowanych w praktyce redakcyjnej *może, ma uprawnienie, może żądać, może korzystać z prawa*, i innych. Zwrot *ma prawo* jest wykładnikiem modalnym zdania normatywnego¹⁰⁴. Jest to jednak raczej zwrot potoczny, tak obecnie, jak i w historii języka polskiego¹⁰⁵, chociaż w języku prawnym dostosowany do wyrażania modalności prawnych. Jest charakterystyczny dla tekstu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Składa się formalnie z dwóch wyrazów tworzących idiom, których łączne znaczenie jest inne niż znaczenie przypisywane oddzielnie tym wyrazom.

¹⁰⁴ Czyny podlegają kwalifikacji prawnej jako powinne. Modalność powinnościowa (deontyczna) w naukach o języku definiowana jest jako stosunek sprawcy akcji do jej realizacji, jako stosunek podmiotu – agensa albo pacjensa – do akcji nazwanej czasownikiem.

¹⁰⁵ Najstarsze zabytki piśmiennictwa z XV wieku notują modalny predykat *ma prawo* w rotach przysięg sądowych. Zwrot ten był formułą stwierdzającą kompetencję do wytoczenia powództwa (*ma prawo*) w opozycji do zaprzeczenia powództwa (*daje winę*). Nie był używany jednak w tekstach ustawodawczych (statutach). Nie występuje też w słowniku polszczyzny XVI wieku w znaczeniu prawnym w zwrotach decyzyjnych, potwierdza się natomiast jego używanie w praktyce sądowej. XVIII-wieczny słownik Lindego notuje tylko zwroty potoczne: *nie masz do mnie prawa* oraz *śmierć ma prawo i na nas i na wszystkie rzeczy*. Linde IV 462. Nie został też poświadczony w *Statutach litewskich*, ani w *Zbiorze praw sądowych* Andrzeja Zamoyskiego, ani w Konstytucji 3 Maja. Pojawia się dopiero w Konstytucji Księstwa Warszawskiego (1 raz — prawo do głosowania), w Konstytucji Królestwa Polskiego (4 razy — w odniesieniu do króla i członków senatu). W odniesieniu do obywateli występuje w Konstytucji marcowej (14 razy), w Konstytucji kwietniowej (7 razy), w Konstytucji PRL (5 razy), w Konstytucji RP (38 razy). Por. Lizińska 2009a: 141-151.

4.1. Zdania wymuszające ochronę praw jednostki

Zdania normatywne ze zwrotem *ma prawo* wyrażają ochronę praw podmiotowych obywateli przez państwo. W formule składniowej **Y ma prawo do R** ustanawia się zapewnienie, że adresat wypowiedzi (*każdy*), posiada globalne uprawnienie z tytułu zobowiązań państwa wobec jednostki w systemie prawnym, np.:

Art. 68. 1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia. [Konstytucja RP]

Nakaz ten odczytać można z mediakontekstu wyrazu w granicach ochrony praw jednostki, zob. tabela 19.

Tabela 19. Mediakontekst wyznaczający granice upawnienia idiomem *ma prawo*

TEKST	MEDIAKONTEKST
Art. 68. 1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.	Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne Art.68. 2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają dostęp do opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. 3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym... 4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska. 5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży. Art. 69. Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczeniu egzystencji... [Konstytucja RP]

Źródło: opracowanie własne.

Zdania normatywne ustanawiające prawa podmiotowe, które mają oparcie w aktach prawa stanowionego, określają granice uprawnień w tym sensie, że wyznaczają świadczenia, a państwo ma obowiązek ochrony praw osobistych, politycznych oraz ekonomicznych, socjalnych i kulturowych obywateli. Warunki i zapewnienie projektowanego czynu zostały pominięte w reda-

gowaniu tekstu jako niezmiennie przy założeniu interwencjonizmu państwowego w granicach uprawnień obywateli. Akcent logiczny wypowiedzi normatywnej pada na osiągnięcie drogą stanowienia równowagi pomiędzy adresatem normy a otoczeniem w jakim się znajduje¹⁰⁶.

4.2. Zdania uprawniające podmiot prawny do dozwolonego zachowania się

Struktura zdania normatywnego ze zwrotem *ma prawo* w odniesieniu do działania podmiotu uprawnionego jest podporządkowana wyrażaniu zezwolenia na własny czyn idyferentny.

4.2.1. Formuła składniowa: **Y ma prawo do zachowania się C₂** służy do sformułowania dyspozycji, w której przedmiotem normowania jest uprawnienie do zachowanie się podmiotu prawnego w danej sytuacji prawnej:

- Art. 35. 2. Mniejszości narodowe mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych...
- Art. 42.2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony...
- Art. 47. Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego...
- Art. 48.1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem.
- Art. 53.3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem...
- Art. 59. 2. Związki zawodowe... mają prawo do rokowań... oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień.
3. Związkowi zawodowemu przysługuje prawo do organizowania strajków pracowniczych...
- Art. 60. Obywatele polscy korzystający w pełni z praw publicznych mają prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach...
- Art. 62. Obywatel polski ma prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania Prezydenta Rzeczypospolitej...

¹⁰⁶ Termin mediakontekst, zob. Zieliński 2002: 145. Autor przyjmuje, że mediakontekst jest rodzajem kontekstu ujmującego wyraz w obrębie całej wyższej jednostki systematycznej, np. rozdziału wraz z jego tytułem.

Art. 168. Jednostki samorządu terytorialnego mają prawo ustalania wysokości podatków...

[Konstytucja RP]

Akt stanowienia jest kierowany do określonych deskryptywnie osób fizycznych i prawnych (*mniejszości narodowe, związki zawodowe, jednostki samorządu, obywatele polscy, rodzice, każdy przeciw komu jest prowadzone postępowanie karne*). Predykat modalny *ma prawo* orzeka, że podmiot uprawniony posiada zezwolenie na indyferencję postępowania, które dotyczy jego własnych czynów. Odpowiednie zachowanie się jest adresatowi należne ze względów społecznych, politycznych czy gospodarczych. Czyny te mają na celu ochronę jednostek i grup społecznych przed zakłóceniami z zewnątrz przez bliżej nieokreślone osoby.

4.2.2. Formuły składniowe: **Y ma prawo czynić C₂ w związku z czynem C_x dokonany przez S-a**, służą do formułowania norm warunkujących wolność dwustronną dla podmiotu prawnego, a więc możliwość podważenia cudzego postępowania i możliwość powstrzymania się od tego, np.:

Art. 63. Każdy ma prawo składać petycje... do organów władzy publicznej... w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami...

[Konstytucja RP]

Predykat modalny *ma prawo* określa zakres normowania do sytuacji, w których orzeka się indyferencję postępowania podmiotu uprawnionego wskazanego podmiotem zdania (*każdy*), do składania petycji, co ma związek z działaniem podmiotów kompetentnych (*do organów władzy publicznej*), kiedy te nadużyły swojej władzy. Zdanie normatywne w przepisie prawnym wyraża bowiem zezwolenie dla każdego obywatela na podważenie decyzji organów państwa w jego sprawie.

4.3. Zdania uprawniające do przyjęcia działania podmiotu kompetentnego

Struktura zdania normatywnego ze zwrotem *ma prawo* jest również podporządkowana zapewnieniu obywatelom uprawnienia połączonego z wolnością przyjęcia świadczenia od instytucji państwowych.

Predykat *ma prawo* w jednostkach redakcyjnych tekstu ustawodawczego wyznacza sytuację prawną podmiotu kompetentnego i podmiotu podległego kompetencji. Z dynamicznego ujęcia relacji interpersonalnej wynika, że tego typu zdania normatywne z orzeczeniem *ma prawo* zobowiązują do działania dwa podmioty prawne, wskazane nazwami wykonawcy czynności orzekanej w zdaniu. Moralnym kryterium uprawnienia jednej osoby są współrzędne obowiązki drugiej osoby.

Formuła składniowa: **Y ma prawo do działania C_x przez S-a na jego rzecz**, służy do sformułowania dyspozycji, w której przedmiotem normowania jest uprawnienie podmiotu prawnego wskazanego podmiotem zdania w związku z obowiązkiem działania podmiotu kompetentnego, np.:

- Art. 32. 1. zdanie 2. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
- Art. 45.1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy ... przez... niezawisły sąd.
- Art. 71.1. zdanie 2. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej... mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.
- Art. 71.2. Matka... ma prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych...
- Art. 72. 2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.

[Konstytucja RP]

Semantyczna analiza przytoczonych zdań jest następująca: akt stanowienia jest kierowany do adresata-pacjensa (uogólnionego: *rodziny, matka, dziecko* lub wskazanego *wszyscy, każdy*), a także do agensa-wykonawcy czynności (*władze publiczne, sąd*). Zatem Konstytucja nadaje adresatowi-pacjensowi uprawnienie do zak-

tualizowania czynności urzędowej lub opiekuńczej przez organy państwa. Takie zdania normatywne to konstrukcje kauzatywno-modalne, w których orzeczenie *ma prawo* oznacza określone prerogatywy pacjensa, reprezentowanego przez podmiot zdania (*wszyscy, każdy, dziecko*) do wywierania wpływu na czynność (*równe traktowanie, rozpatrzenie sprawy, opieka i pomoc*) agensa (*władze publiczne, sąd*), reprezentowanego przez dopełnienie. Wywieranie wpływu jest przedmiotem relacji między podmiotami. Mieć prawo do czynienia czegoś przez inną osobę jest więc należnością, która jako korelat powinności gwarantuje dobro moralne i materialne. W presupozycji pozostaje nakaz stworzenia przez państwo zabezpieczeń instytucjonalnych zapewniających uprawnienia osobiste.

4.4. Zdania wymuszające działanie podmiotu kompetentnego

Formuła składniowa: **Y ma prawo do żądania C₂ czynu C_x od S-a**, jest schematem tekstowym normy pozwalającej na wymuszenie działania podmiotu kompetentnego do określonego postępowania, warunkowane zachowaniem się podmiotu uprawnionego, jeśli podmiot kompetentny działał niezgodnie z prawem, np.:

Art. 72.1. zdanie 2. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą...

Art. 79.1. Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy...

Art. 80. Każdy ma prawo wystąpienia... do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności i praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

[Konstytucja RP]

W podtytule rozdziału II. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przepisy te zaliczono do „środków ochrony wolności i praw”. Za pomocą zwrotu *ma prawo* orzeka się o wywieraniu

wpływu przez adresata normy (*każdy* działający w imieniu własnym lub innej osoby) na czynność, którą ma obowiązek wykonać recypient działania nakazanego tą normą, działający jako drugi agens (*władze publiczne, Trybunał Konstytucyjny, Rzecznik Praw Obywatelskich*), zabezpieczając dobro obywateli przed zakazanym czynem urzędów.

4.5. Zdania uprawniające do czynności konwencjonalnej

W schemacie składniowym: **R ma prawo zarządzić C_x S**, przepisy Konstytucji nadają kompetencję instytucji państwa do wykonania danej czynności konwencjonalnej ze względu na przedmiot regulacji prawnej.

Art. 125. 2. Referendum ogólnokrajowe ma prawo zarządzić Sejm...
[Konstytucja RP]

Jeśli przyjmiemy, że naczelną zasadą konstrukcji tekstu jest psychologiczny aspekt szyku wyrazów w zdaniu, który stanowi główny szkielet konstrukcji zdania, a tej zasadzie jest podporządkowany szyk pozostałych członów zdania, to zauważymy, że szyk członów wyjściowego i rozwijającego uzewewnętrznia wartościujący kontur zdania.

Zmiana szyku przesuwaa akcent zdaniowy na przedmiot regulacji prawnej (*referendum ogólnokrajowe*), podmiot *sejm* jest konotowany bezpośrednio przez orzeczenie *ma prawo*. Cytowane zdanie (art. 125. 2.) wyraża kompetencję w związku z uprawnieniem do czynności konwencjonalnej, wyznaczając organ kompetencyjny (*Sejm*) do zarządzenia referendum. Wartościujący walor zdania wiąże się z szykiem wyrazów, a szyk wyrazów zależy od tła, w które zdanie jest uwikłane. Człon rozwijający jest znakiem punktu wyjściowego, uzyskuje ekspozowaną pozycję na końcu zdania jako nosiciel dominanty treściowej. Elementy tekstu, które informują o punkcie wyjściowym są wpisane w kontekst pozazdaniowy, w którym zdanie (*Referendum ogólnokrajowe ma prawo zarządzić Sejm*) występuje

jako złożony znak konotujący. W jego kontekście jest znak konotowany innego artykułu Konstytucji: *może być przeprowadzone referendum ogólnokrajowe*, zob. tekst tego artykułu:

Art. 125. 1. W sprawach szczególnie ważnych dla państwa może być przeprowadzone referendum ogólnokrajowe.

[Konstytucja RP]

Znak konotowany oznacza uprawnienie (*może*) do przeprowadzenia referendum bez wskazania na agensa, gdyż to przepis Konstytucji zezwala na referendum. To właśnie zezwolenie na wykonanie czynności konwencjonalnej jest przedmiotem regulacji prawnej w sprawach szczególnie ważnych.

4.6. Kategoria czynu komunikowana predykatem *ma prawo*

Idiom *ma prawo*, będąc wykładnikiem modalności w zdaniu normatywnym, kwalifikuje sytuację prawną działających podmiotów prawnych. Odpowiednie formy języka prawnego służą wyrażaniu dyspozycji: komu przysługuje prawo podmiotowe, kto zgodnie z normą jest obowiązany wykonać czynność podlegającą normowaniu i jakie postępowanie podmiotów stosunków prawnych jest czynnością podlegającą normowaniu. Formy języka wyrażają te treści przez odpowiednie połączenie wyrazów w minikontekście zdania, w mediakontekście jednostki systematyzacyjnej jaką jest przepis prawny i w makrokontekście całego aktu prawnego¹⁰⁷.

Sytuacja prawna osoby, która „*ma prawo*” ze względu na rozważaną normę lub zespół norm w danym systemie prawnym, jest skomplikowana. Idiom *ma prawo* nie jest często uży-

¹⁰⁷ Przyjmuję, że w zasadach redakcji i dekodowania tekstów prawnych wyróżnia się trzy rodzaje kontekstów: mini kontekst – obejmujący sąsiedztwo wyrazów i zdań na zasadzie tematyczno-rematycznej; mediakontekst – ujmujący dany wyraz w obrębie wyższej jednostki systematyzacyjnej, jak rozdział wraz z tytułem; makrokontekst ujmujący dany wyraz w obrębie całego aktu prawnego wraz z tytułem, por. Zieliński 2002: 145.

wany. Zwykle pojawia się w tekstach słowo *może*, które w kontekście czynności konwencjonalnej podmiotowi prawnemu przyznaje uprawnienie, dozwoleństwo lub kompetencję¹⁰⁸. Jednak w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku aż 38 razy pojawił się idiom *ma prawo* w różnych znaczeniach i konfiguracjach redakcyjnych¹⁰⁹.

Przepisy Konstytucji zezwalają na czyny indyferentne, skorelowane z czynami nakazanymi. Predykat *ma prawo* służy: 1) do wymuszania ochrony praw podmiotowych; 2) do orzekania dozwolonego zachowania się podmiotu uprawnionego 3) do formułowania norm warunkujących zapewnienie przez podmiot kompetentny praw podmiotowych podmiotom uprawnionym; 4) do wyrażania dyspozycji, która daje przyzwolenie na pociągnięcie do odpowiedzialności organów władzy publicznej za czyny niedozwolone ustawowo; 6) do nadawania kompetencji instytucjom państwa, by mogły dokonać danej czynności konwencjonalnej.

Ustawa konstytucyjna stanowi dla adresata reprezentowanego przez podmiot zdania normatywnego określone należności, a dla państwa rodzi określone powinności. Stanowienie prawa stwarza dla adresata uprawnienie do określonego zachowania się wobec działania innego podmiotu prawnego.

Analiza referencji predykatu *ma prawo* w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wykazała, że jest podstawa do wyodrębnienia sensu tego zwrotu ze względów emocjonalnych. Prawa podmiotowe służą bowiem osobom w następstwie ich własnych czynów, z racji świadczenia dla nich przez inne osoby oraz przez wzgląd na czynności konwencjonalne osób kompetentnych, zob. tabela 20.

¹⁰⁸ Zob. Zieliński 2002: 160-161. Autor jest zwolennikiem unikania zwrotu *ma prawo* w tekstach ustawodawczych („bo po co mnożyć byty nad konieczność”).

¹⁰⁹ Być może redaktorzy tekstu uznali za stosowne użycie predykatu *ma prawo* do zaakcentowania wartości prawnych, które te przepisy konstytucyjne gwarantują obywatelom, por. o wartościach konstytuowanych w tekście aktu ustawodawczego, rozdz. VI, pkt 3.

Tabela 20. Formuły składniowe zdań normatywnych z idiomem *ma prawo*

FORMUŁA SKŁADNIOWA	PODMIOTY PRAWNE I ICH CZYNY	RODZAJE MODALNOŚCI PRAWNYCH
Y ma prawo do C ₁	Y – podmiot uprawniony, wskazany C ₁ – działanie na rzecz	uprawnienie w granicach praw podmiotowych
Y ma prawo do zachowania się C ₂	Y – podmiot uprawniony, wskazany C ₂ – zachowanie się	uprawnienie na czyn indyferentny
Y ma prawo czynić C ₂ w związku z działaniem C _x dokonany przez S-a	Y – podmiot podległy kompetencji, wskazany C ₂ – zachowanie się podmiotu podległego kompetencji S – podmiot kompetentny, nazwany C _x – działanie podmiotu kompetentnego	uprawnienie i wolność dwustronna
Y ma prawo do działania C _x przez S-a na jego rzecz	Y – podmiot uprawniony (agens drugi), wskazany S – podmiot kompetentny (agens pierwszy), nazwany C _x – działanie podmiotu kompetentnego	uprawnienie do działania innego podmiotu na rzecz podmiotu uprawnionego
Y ma prawo do żądania C ₂ czynu C _x przez S-a na jego rzecz	Y – podmiot uprawniony (agens drugi), wskazany C ₂ – zachowanie się podmiotu uprawnionego S – podmiot kompetentny (agens pierwszy), nazwany C _x – działanie podmiotu kompetentnego	uprawnienie jako wolność prawnie chroniona
C _x ma prawo zarządzić S	C _x – działanie podmiotu kompetentnego S – podmiot kompetentny, wskazany	kompetencja do wykonanie czynności konwencjonalnej

Źródło: opracowanie własne.

Struktury zdań normatywnych z predykatem *ma prawo* wyznaczają sytuację prawną w dla podmiotu uprawnionego. Użycie idiomu *ma prawo* w przepisie prawnym ustanawiającym normę kompetencyjną jest nietypowe.

5. Kwalifikacja systemowa gatunku i stylu tekstu aktu ustawodawczego

Zaproponowana w rozdziale czwartym gramatyczna analiza tekstów aktów ustawodawczych w ujęciu formalnym i treściowym przedstawia hierarchiczny układ jednostek językowych aktu stanowienia prawa¹¹⁰. Styl gatunkowy tekstu ustawodawczego jest skorelowany nie tyle z osobowością twórcy tekstu, co ze stereotypowością sytuacji komunikacyjnej. Ponad jednostkowymi zjawiskami komunikacyjnymi istnieją struktury ogólne, przypisane gatunkowi tekstu¹¹¹. Gatunek tekstu ustawodawczego, jak każdego normatywnego tekstu prawnego, sytuuje się na poziomie użycia języka prawnego jako wieloelementowy twór językowy. Będąc jednostką znakową języka prawnego, tekst prawny jest zdecydowanie podporządkowany celowi komunikacyjnemu tak pod względem spójności strukturalnej i linearnej jego elementów, jak i dzięki specyficznym założeniom nadawcy i hipotezom interpretacyjnym odbiorcy¹¹². Sytuacja komunikacyjna i kontekst stanowienia prawa nadają gatunkowi i stylowi wypowiedzi normatywnej znamiona tekstu ustawodawczego.

5.1. Sekwencja jednostek tekstu jest zintegrowana i zorganizowana według wzorca gatunkowo-stylistycznego wyznaczonego zasadami techniki prawodawczej. Powtarzalne struktury tekstu na poziomie mikrostruktury i makrostruktury oraz na poziomach mezzostruktury i mikrostruktury mają charakter kategorialny. Przedstawiają cechy systemowe języka

¹¹⁰ Por. paradygmaty badawcze tekstu, Bartmiński 1998: 10-12. Autor akcentuje istnienie dwóch koncepcji badań tekstologicznych, formalną i funkcjonalną, jak również dwa kierunki badań, gramatyczny i pragmatyczny. Por. pragmatyczny kierunek badań tekstu prawnego, rozdz. V, pkt 6.

¹¹¹ Opis wzorca tekstu prawnego jest inspirowany opisem stylistycznym tekstów literackich, zaproponowanym przez Teresę Dobrzyńską, zob. Dobrzyńska 2003: 9-40.

¹¹² O konieczności zapewnienia pewności i zrozumiałości przepisów prawnych i niebezpieczeństwie ich quasi-wykładni z perspektywy europeizacji języka prawnego, zob. Niewiadomski 2016: 185-198.

prawnego podporządkowane performatywnemu charakterowi aktu mowy ustawodawczej. Wejście uczestników komunikowania językowego w role społeczne ustawodawcy i podmiotów prawnych determinuje normatywność przepisu prawnego i modalność deontyczną zdań normatywnych.

Schematy mezzostrukturalne i mikrostrukturalne przedstawiają powtarzalne wersje tekstu utrwalone w systemie języka prawnego. W ich cechach stylowych przedstawia się postawa władcza ustawodawcy wobec reglamentowanej rzeczywistości prawnej, normatywny punkt widzenia ustawodawcy, typ rozumowania modalnego oraz abstrakcyjny sposób istnienia reglamentowanego świata. Toteż integralnie związane z funkcją i z sytuacją stanowienia prawa struktury tekstu ustawodawczego są warunkowane kulturowo.

Dla rozpoznania tekstu ustawodawczego istotne są wyrażenia odnoszące do pojęć prawnych, czyli wyrażenia nazywające najistotniejsze elementy treści tekstu. W tekście ustawodawczym są nimi wykładniki językowe orzekania czynności i modalności prawnych oraz wykładniki językowe wskazywania podmiotów i przedmiotów prawnych.

5.2. Nacechowanie gatunkowe tekstu ustawodawczego przedstawia się w przewadze funkcji komunikatywnej nad referencyjną. Delimitacja tekstu polega na wydzieleniu jednostek autonomicznych w globalnych i lokalnych strukturach tekstu. Jednostka ponadzdaniowa języka, jaką jest tekst ustawodawczy, realizuje zatem określony wzorzec systemowy istniejący potencjalnie. Za relewantne cechy tego wzorca należy uznać: 1) temat prawa; 2) model gatunkowy tekstu określający intencjonalność nadawcy w przekazywaniu treści prawnych; 3) reguły kształtujące tekst całościowo pod znakiem powinności. Segmenty tekstu spełniają funkcje wyznaczone przez model gatunkowy tekstu.

Relacja globalnej struktury tematycznej do podziałów formalnych ma podłoże funkcjonalne. Wewnętrzzną organizację całości tekstu na różnych poziomach powoduje system stylistyczny języka prawnego. Spośród typowego repertuaru środków językowych redaktor tekstu wybiera elementy strukturalne nacechowane performatywnie, normatywnie i deontycznie oraz wbudowuje je we własny tekst, dzięki czemu tekst staje się nośnikiem stylu prawnego.

5.3. Wyznaczanie granic wypowiedzi jest podporządkowane kwestiom kontaktów nadawca – odbiorca według struktur semantycznych i formalnych. Konwencjonalna superstruktura i makrostruktura tekstu ustawodawczego są rozpoznawalne przez większość społeczności zainteresowanej tematem prawa. Schemat superstruktury organizuje formę tekstu, a także nakłada określone ograniczenia treściowe makrostruktury.

Przepisy prawne, będące jednostkami mezzostrukturalnymi i zdania normatywne jako jednostki mikrostrukturalne, przyporządkowują swoją treść i formę do cech gatunkowych tekstu. Są segmentami składniowymi i semantycznymi tekstu kliszowanego jako jednostki jednotematyczne i samodzielne. Wchodzą w skład każdego tekstu prawnego. Konkretyzują konstytutywne funkcje wymagane przez model gatunkowy tekstu.

5.3. Metatekstowe wyrażanie normatywności i abstrakcyjności tekstu ustawodawczego służy spójności elementów tekstu. Normatywności są podporządkowane struktury wariantywne przepisu prawnego jako wypowiedzi ustanawiającej postępowanie podmiotów prawnych. Rodzaje postępowania konstytuują zdania normatywne, których struktury są podporządkowane modalności deontycznej, czyli są dostosowane do ustanawiania obowiązków i uprawnień podmiotów prawnych w kategoriach konieczności i możliwości jako nakazy, zakazy lub dozwolenia. W realizacji wariantu tekstowego wzorca tekstu ustawodawczego zastąpienie danego elementu na poziomie lokalnym mezzostruktury czy mikrostruktury nie wywołuje zmiany na globalnym poziomie super- i makrostrukturalnym tekstu. Zgodnie z teorią różnicowania systemowego między systemem a jego środowiskiem na różnych liniach przecięcia kształtuje się system całościowy języka prawnego jako jedność podsystemów i środowiska. W systemie języka prawnego można odkryć wzorcowe struktury syntaktyczne. W tekście prawnym struktury predykatowo-argumentowe mogą być strukturalnymi derywowanymi niepełnymi w stosunku do struktury predykatowo-argumentowej podstawowej i pełnej w systemie języka prawnego, w której każda pozycja składniowa przewidziana w modelu zdania normatywnego jest wypełniona wyrażeniami odnoszącymi do elementów normy prawnej.

Rozdział V

Język prawny w aspekcie pragmatycznym

Orientacja pragmatyczna w lingwistyce jest ukierunkowana na badanie zdarzenia komunikacyjnego ze względu na użycie języka, przekazywanie wiedzy i idei oraz interakcję w działaniach społecznych człowieka. Uwzględnia się cele i zamiary nadawcy realizowane w gatunku mowy, kontekst sytuacyjny i strategie komunikacyjne, które tekst przyjmuje jako aspekty dyskursu.

Definiując terminy *tekst*, *wypowiedź*, *akt mowy*, *dyskurs*, zakładam, że: 1) tekst to utrwalony graficznie globalny znak językowy w obrębie systemu językowego, złożony z takich mniejszych jednostek języka, których skończony i uporządkowany ciąg spełnia funkcję komunikatywną; 2) wypowiedź to zamknięta treściowo jednostka komunikacyjna języka, będąca częścią językową aktu mowy; 3) akt mowy jest użyciem wypowiedzi przez daną osobę w konkretnej sytuacji; 4) dyskursem są zachowania językowe w określonej wspólnocie komunikacyjnej o swoistej mentalności, zdeterminowanej kulturowo i posiadającej wspólną wiedzę o realiach życia¹. Zdarzenie komunikacyjne, jakim jest akt mowy ustawodawczy, ma moc kreowania świata norm prawnych

¹ Por. definicje terminów *tekst*, *wypowiedź*, *akt mowy*, *dyskurs* w różnych ujęciach, Grzegorzycykowa 2008: 38-42. Bezpośrednie i pośrednie akty mowy, zob. Zdunkiewicz 2001: 271-272. Zob. też tekst a dyskurs, Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 31-33. W dziedzinie prawa rozróżniam dyskurs prawny w aktach stanowienia prawa przez ustawodawcę od dyskursu prawniczego w stosowaniu prawa przez sądy i urzędy oraz w nauce prawa.

poprzez wypowiedź, a także moc oddziaływania na siebie osób rzeczy, czynów, stanów i warunków z woli ustawodawcy.

1. Dynamika tekstu aktu ustawodawczego

Sposób istnienia tekstu ustawodawczego jest dynamiczny. Biorąc pod uwagę kategorie uczestników zdarzenia komunikacyjnego podług wytycznych Jerzego Bańczerowskiego, przyjmuje się, że uczestnicy komunikacji – ustawodawca i adresaci komunikatu – oraz czas i miejsce jego wydania, dają „punkt wyjściowy dla pojawienia się kategorii gramatycznych”. Dlatego system komunikacji, który „bierze początek w sytuacji mówienia”, ma duży wpływ na „rdzeń gramatyczny języka”. W sytuacji mówienia tkwią także kategorie semantyczne, które można uznać za uniwersalia językowe². Toteż strategie dyskursywne sformalizowane według zasad techniki legislacyjnej powodują stałe efekty dyskursywne języka prawnego. Uczestnikom komunikacji są przypisane role społeczne, które równocześnie wyznaczają w systemie komunikacji układ orientacji tak, by przekaz informacji spełniał funkcję stanowienia prawa.

² Zob. Bańczerowski 1999: 60-61. Jako przykłady uniwersaliów językowych wylicza się: arbitralność – jeżeli związek między formą znaku językowego a jego denotatem nie jest uwarunkowany podobieństwem fizycznym; semantyczność – polegająca na związku między znakami języka a rzeczywistością pozajęzykową; dwuklasowość – polegająca na tym, że system języka składa się z elementów nie niosących żadnego znaczenia (system dźwiękowy) oraz elementów niosących znaczenie (system morfologiczny), a odpowiednie kombinacje tych elementów tworzą wyrazy i syntagmy; dyskretność – jako cechę strukturalną systemu językowego powiązaną ze strukturą percepcji człowieka, dzięki której w wypowiedzi wyróżnia się syntagmy, wyrazy i morfemy tworzące zstępującą hierarchię znaków ułożonych w kombinacji liniowej; otwartość – gwarantującą produktywność systemu językowego dzięki dwuklasowości i dyskretności języka; metajęzykowość – czyli możliwość mówienia w danym języku o wyrażeniach tego języka, zob. Bańczerowski, Pogońowski, Zgółka 1982: 83-85.

Pragmatyczne cechy tekstu przedstawiają się jako strategie dyskursywne, uwarunkowane intencjami komunikacyjnymi interlokutorów. Obok dychotomii Saussuere'owskiego planu *langue* i *parole* istnieją, według Noama Chomskiego, potencjalne zdolności mówienia oraz wykonanie mówienia³. Opozycja kompetencji językowej i kulturowej oraz performancji podporządkowanej modelom komunikacji prawnej przedstawia dynamikę oddziaływania mownego. Dynamiczne ujęcie tekstu, jak twierdzi Jerzy Żmudzki, pozostaje w zgodzie z ujęciem statycznym. Przedstawia jednak działanie komunikacyjne funkcjonujących w tekście jednostek wypowiedzi w określonym przez nadawcę celu. Cel komunikacji przyporządkowuje sobie tekst, tekstowi nadaje sens, tworzy jego strukturę. Dynamikę tekstu wyznacza bowiem dochodzenie do celu w ramach uwarunkowanej społecznie interakcji między nadawcą a odbiorcą. Nadawca zakłada jednorodność postrzegania i oceny sytuacji komunikacyjnej partnerów komunikacji, typ komunikowania używany w danej wspólnocie komunikacyjnej i interakcyjnej, jak również określoną wiedzę własną i odbiorcy. Zamierzony cel osiąga, tworząc konfigurację swojej postawy w strukturze całego tekstu i w jego częściach. Postawę swoją werbalizuje predykatami sugerującymi intencję komunikacyjną oraz składnikami tekstowymi dotyczącymi motywowania, zamierzenia i realizacji celu. Wprowadza podziały w jego wewnętrznej budowie i nadaje mu właściwą strukturę⁴.

³ Zob. teoria kompetencji językowej, Chomsky 1982: 14-23.

⁴ Zob. Żmudzki 1990: 145-150. Karl Bühler twierdził, że w obrębie znakowego obcowania dźwięk pełni rolę pośrednika między mówcą a słuchaczem. Nadawca zajmuje pozycję „jako sprawca czynności mówienia, jako *podmiot* działania mownego”, natomiast „odbiorca jako ten, do którego skierowana jest wypowiedź, odbiorca jako *adresat* działania mownego. Występują oni poza tym, o czym jest mowa, „lecz są partnerami wymiany”. Obserwator może „uchwycić apel w pierwszej kolejności i najdokładniej na podstawie *zachowania* odbiorcy”. W dwuklasowym systemie języka „do przyporządkowań leksykalnych dochodzą jeszcze konwencje składniowe”, które poszerzają „klasę relacji przyporządkowania”, zob. Bühler 2004: 32.

1.1. Komunikowanie w języku prawnym

Komunikacyjne właściwości tekstu aktu ustawodawczego są podporządkowane jego funkcji sprawczej. Przekaz informacji ma charakter hipotetyczny – przedstawia warunki spełnienia celu pozainformacyjnego na mocy konwencji społecznej. W nawiązaniu do rozważań językoznawczych zakłada się, że we wspólnocie językowej, jaką tworzą nadawca i odbiorcy komunikatu, nadawczym aktem produkującym komunikat jest akt stanowienia prawa – aktem odbiorczym, recepcyjnym, jest podporządkowanie się prawu⁵. W komunikacyjnym ujęciu stanowienia prawa mówi się o uczestnikach komunikacji, którzy biorą udział w dyskursie prawnym⁶. Są nimi ustawodawca i podmioty prawne – adresat danej normy prawnej i recypient działania nakazanego tą normą prawną⁷. Aby zapewnić w kontakcie językowym moc stanowienia prawa, nadawca używa zwrotów z czasownikiem wykonawczym⁸ *ustanawiamy* lub jego ekwiwalentem, jak również suponuje istnienie znaków pozajęzykowych, których spełnieniem jest promulgacja. Tekst odnosi się zatem do zdarzenia komunikacyjnego, w ramach którego jest wytwarzany i odbierany⁹.

⁵ Przyjmuje się wówczas pozytywistyczne rozumienie prawa stanowionego i obowiązującego. W ujęciu aksjologicznym obowiązywanie prawa stanowionego jest kwestią dyskusyjną, zob. rozdz. VI, pkt 6.

⁶ Dyskursem prawnym nazywam język w użyciu ustawodawcy, będący ciągiem zachowań mownych skierowanych bezpośrednio do podmiotów prawnych i ustanawiających normy prawne. Por. socjologiczne aspekty badania dyskursu o mocy tworzenia rzeczywistości świata i wzorów jego rozumienia w uwarunkowaniach kontekstowych, Krakowiak 2008: 51. Zob. też „język w użyciu” jako sfera pośrednia między językiem rozpatrywanym jako system a językiem w realizacji systemu językowego, Duszak 1998: 20.

⁷ Język prawny, słusznie uważa Ryszard Sarkowicz, jako sprawcze narzędzie komunikacji, kreuje świat, tworząc normatywne stany rzeczy, a także odzwierciedlając realną rzeczywistość. Język nazywa autor „podstawowym instrumentem organizowania życia społecznego”, zob. Sarkowicz 1995: 54; zob też Sarkowicz 2005: 14. Por. emisja tekstu prawa a rzetelność prawa, Łętowska: 2005: 195-205.

⁸ Czasowniki wykonawcze (performatywne), użyte w zdaniu w funkcji orzeczenia w 1. osobie, sprawiają, że zdanie to jest wykonaniem działania nazwanego przez ten czasownik, EJO 44.

⁹ Por. strukturyzacja tekstu aktu prawnego, rozdz. IV, pkt 1.

Funkcjonowanie tekstu ustawodawczego w swoisty sposób przekształca sytuację komunikacyjną, którą narzuca kontekst wspólnego zainteresowania komunikujących się podmiotów, powtarzalność relacji między władzą a społeczeństwem oraz sposób werbalizowania postanowień władzy. Dyskurs nadaje obszarowi komunikowania konkretne znaczenie w obszarach treści prawnych i sytuuje ramy myślenia wspólne dla podmiotów komunikacji. W analizie tekstu jako dyskursu uwzględnia się zatem wpływ kontekstu sytuacyjnego na interpretację znaczeń z punktu widzenia strategii komunikacyjnych oraz informacyjnych. Procesy komunikacyjne kierowane ludzkim sposobem pojmowania świata wpływają na praktykę tworzenia i stosowania prawa¹⁰.

1.2. Komunikacyjny charakter znaków językowych w tekście ustawodawczym

Znaki językowe są dostosowane do reguł komunikowania wchodzących w skład kompetencji kulturowej, której fragmentami jest kompetencja językowa, semiotyczna i komunikacyjna. Jest to wiedza obowiązująca indywidualistycznie i społecznie. Wymaga – jak twierdzą teoretycy języka – „zgodności zamierzenia subiektywnego nadawcy z rezultatem społeczno-obiektywnym przypisanym danej, podjętej przez nadawcę czynności, na gruncie określonej kompetencji, stanowiącej fragment świadomości społecznej”¹¹. Leon Zawadowski określił tę świadomość społeczną jako związek tekstu z jego twórcą oraz związek tekstu z przekazywaną informacją o świecie. Rozróżnił związki niesemantyczne i niekonwencjonalne między cechami wytwórcy tekstu a cechami tekstu będącego wytworem oraz związki semantyczne i konwencjonalne między elementami tekstu a elementami pozatekstowymi. W pierwszym przypadku tekst przekazuje wiadomości, które nie pochodzą

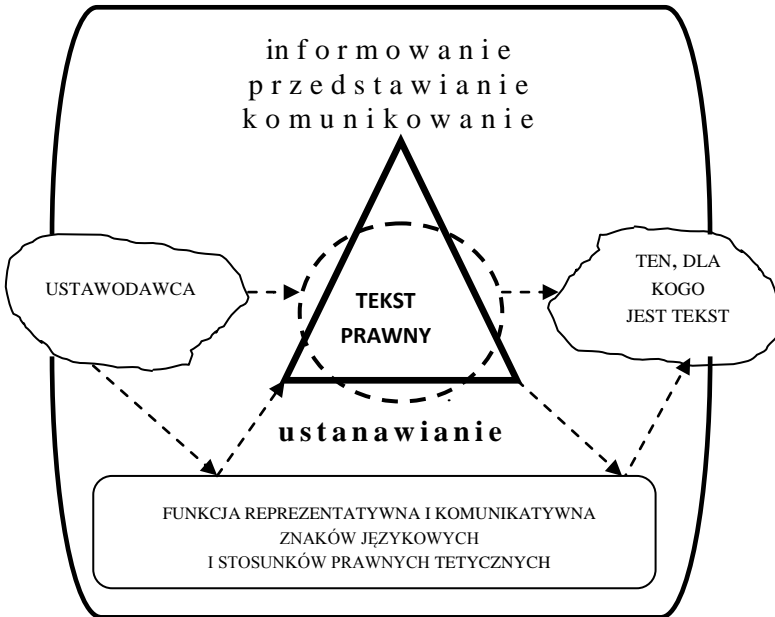
¹⁰ Por. komunikacja prawa w prawoznawstwie, Cyrul 2012: 43-45. Autor zaproponował analizę komunikacyjną jako metodę interpretacji prawa w jego tworzeniu i stosowaniu. Prawo przedstawił jako produkt aktów ustawodawcy, sędziów, urzędników i społecznej kooperacji w gatunkach tekstów.

¹¹ Zob. Bańcherowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 39.

z treści słów lecz są oparte na wnioskowaniu. W drugim przypadku tekst jest postrzegalną formą znaku językowego w relacji z elementami treści pozatekstowej¹².

1.2.1. Tekst ustawodawczy przekazuje treści prawne w sposób semantyczny i konwencjonalny, zob. schemat 18.

Schemat 18. Model reprezentatywno-komunikacyjny języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

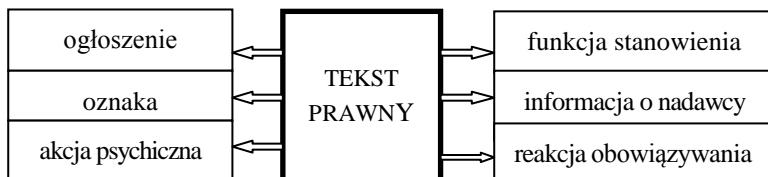
Związki konwencjonalny i niekonwencjonalny pełnią dwie funkcje: reprezentatywną, niezależną od adresata, a także komunikatywną, będącą wynikiem działania tekstu na adresata. Informowanie polega na przedstawianiu i komunikowaniu treści prawnych. Komunikowanie jest wynikiem działania treści tekstu na odbiorcę oraz skutkiem koniecznym przedstawiania. Polega na użyciu substancjalnej postaci znaków pisma, które wywołują w umyśle nadawcy i odbiorcy tekstu pisanego określone pojęcia i przedstawiają desygnaty tych pojęć. Substancjalną postać tekstu

¹² Zob. Zawadowski 1966: 120-161.

prawnego jako zbioru znaków języka symbolizuje na wykresie okrąg. Strzałki wskazują obieg substancjalnej postaci znaków. Znaki języka prawnego – tekst prawny, przepis prawny, zdania normatywne oraz słowa nacechowane normatywnie jako fragmenty tekstu – podnoszą przez boki trójkąta do rangi zbioru znaków symbolizowanych relacje między ustawodawcą, adresatem, dla którego jest komunikat a przedmiotami komunikacji językowej¹³. W związku komunikatywnym między tekstem prawnym a elementami pozatekstowymi komunikowanie językowe jest kierowane poprzez treści zawierające sugestywną funkcję wpływania na postępowanie osób¹⁴. Tak więc związek semantyczny i konwencjonalny elementów języka prawnego z elementami świata stosunków prawnych i norm prawnych jest wartością reprezentatywną komunikatu w informowaniu, przedstawianiu i komunikowaniu. Poprzez informowanie, przedstawianie i komunikowanie następuje ustanawianie norm prawnych generalnych regulujących stosunki prawne tetyczne. Ustanawianie jest przekazywaniem treści prawnych wnioskowanych, opartych na związku niesemantycznym i niekonwencjonalnym między cechami wytwórcy tekstu a pozatekstową sytuacją komunikacyjną.

1.2.2. Informację o związku cech ustawodawcy z cechami tekstu prawnego należy odnieść do sytuacji stanowienia norm prawnych, zob. schemat 19.

Schemat 19. Model sytuacji stanowienia norm prawnych

Źródło: opracowanie własne.

¹³ Zob. na temat przeznaczenia aktu ustawodawczego, rozdz. V, pkt 3.1.

¹⁴ Z funkcji sugestywnej normy postępowania można wnioskować, co ustawodawca brał pod uwagę, formułując daną normę. Czy jednak norma ta spełnia faktycznie funkcję sugestywną w stosunku do jej adresatów, zależy od społecznych okoliczności jej ustanowienia, zob. Wronkowska, Ziemiński 1997: 28.

Ogłoszenie tekstu ustawodawczego spełnia funkcję stanowienia. Opis sytuacji stanowienia jest więc zewnętrznym opisem języka. Wiadomość o stanowieniu prawa przez ogłoszenie nie jest spełnieniem komunikacji przez tekst. Tekst pozwala wnioskować o woli, mocy i kompetencji ustawodawcy z tego, że jest ogłoszony. Informuje pośrednio o nadawcy, lecz o nim nie komunikuje. Pod tym względem jest oznaką, nie znakiem, czynności kulturowej, wiążącej osobę ustawodawcy z każdym, dla kogo jest tekst, nawet jeśli nie rozumie on treści tekstu. Akcja psychiczna ustawodawcy wywołuje reakcję obowiązywania treści tekstu jako reakcję psychiczną adresata komunikatu¹⁵.

2. Kontakt interakcyjny w dyskursie prawnym i w dyskursie prawniczym

Dyskurs prawny występuje w sferze publicznej. Wyodrębnia się według kryterium tematycznego. Jest procesem użycia języka w sytuacji komunikacyjnej, określanym także jako strategia tworzenia tekstu prawnego o określonych cechach gatunkowych według wzorców społecznych i kulturowych¹⁶. W tekście użytym w sytuacji stanowienia prawa oddziaływanie na ludzi za pomocą języka i przekazywanie informacji tworzy wspólnoty ludzkie wchodzące w kontakt interakcyjny. Włączenie w dyskurs zależy – jak twierdziła Anna Duszak – nie tylko od znajomości kodu językowego, ale także od kompetencji, czyli od wiedzy potrzebnej uczestnikom aktów komunikacji¹⁷.

¹⁵ Por. wypowiedzi ustawodawcze legislatora, Lizisowa 2009: 19-36.

¹⁶ Definicja dyskursu, Duszak 1998: 15. Tradycja i założenia retoryczne, strukturalistyczne i etnometodologiczne interpretacji tekstu w ramach dyskursu, zob. Duszak 1998: 21-28. Por. też właściwości i reguły dyskursu prawnego w wypowiedziach prawnych i prawniczych, Lizisowa 2006a: 29-33.

¹⁷ Zob. Duszak 1998: 252.

2.1. Obszar komunikowania w dyskursie prawnym

W obszarze komunikowania następuje rozróżnienie pojęć języka, tekstu i dyskursu. Język należy do systemu, tekst należy do poziomu gramatycznego i realizuje się w ramach systemu, dyskurs jako tekst zanurzony w uwarunkowaniach społecznych należy do aktu mówienia, kreuje świat, tworząc normatywne oceny i odtwarza świat odzwierciedlając realną rzeczywistość¹⁸. Urszula Dąbska-Prokop zwraca uwagę, że „wytwarzając teksty, operujemy różnymi rodzajami dyskursu. Wypowiedzi tworzone są według pewnych wzorów mniej czy więcej prefabrykowanych, a przekazywane są w formach podlegających regułom narzucanym przez dyskurs. Porozumiewamy się zatem, używając jakiegoś typu dyskursu tak, jak mówimy przy pomocy zdań”. Charakteryzując typ dyskursu, bierze się pod uwagę jego funkcjonalność, sytuację wypowiedzianą, organizację myśli na etapie przedjęzykowym oraz formę tekstu¹⁹.

2.1.1. Prawodawcza funkcja dyskursu prawnego jest ramą wypowiedzi. Uczestnicy zdarzenia komunikacyjnego występują w trzech statusach komunikacyjnych: nadawcy, adresata komunikatu lub odbiorcy postronnego²⁰. W strukturze zdarzenia komunikacyjnego relacje wiążące uczestników układają się nie-

¹⁸ Zob. Sarkowicz 1995: 54. Zob. też kategoria dyskursu jako “sposób zorganizowania ludzkiej aktywności, praktyka komunikacyjna określonej społeczności (wspólnoty), która w trakcie różnorodnych interakcji ustala i uzgadnia istotne dla siebie treści (wizję świata), konserwuje stosowne scenariusze zachowań komunikacyjnych oraz sposoby ich wypełniania za pośrednictwem wypowiedzi”, Wojtak 2011: 70-71. Autorka przedstawia, jak kolekcja pojęciowa dyskursu, stylu, gatunku i tekstu wzajemnie się oświetlają w różnych konfiguracjach.

¹⁹ Zob. Dąbska-Prokop 2012: 61-63. Autorka zakłada, że dyskurs stanowi problem językowy, gdy podlega typologiom opartym na kryteriach dotyczących tekstu. Koncepcja analizy typów dyskursów w powieści została tu wykorzystana z pewnymi zmianami do analizy dyskursów w komunikacji instytucjonalnej w dziedzinie prawa.

²⁰ Por. w mowie potocznej: nadawcy, odbiorcy i omawianego, Bańczerowski 1999: 63-64. W języku prawnym odbiorca komunikatu może być adresatem normy prawnej lub recypientem działania nakazanego przez tę normę prawną, zob. rozdz. III, pkt 4.1.

równorzędnie: ustawodawca ma moc sprawczą działania językowego – adresaci komunikatu podlegają jego mocy. Celem komunikatu w tej interakcji nie jest przekaz informacji, lecz spełnianie pozajęzykowych funkcji niekonwencjonalnych – ekspresywnej i impresywnej. Moc stanowienia prawa wyraża ekspresja, impresja jest odczuciem obowiązywania prawa. Osoba postronna może odczytać tekst jako przekaz informacji, może też być interpretatorem przekazu.

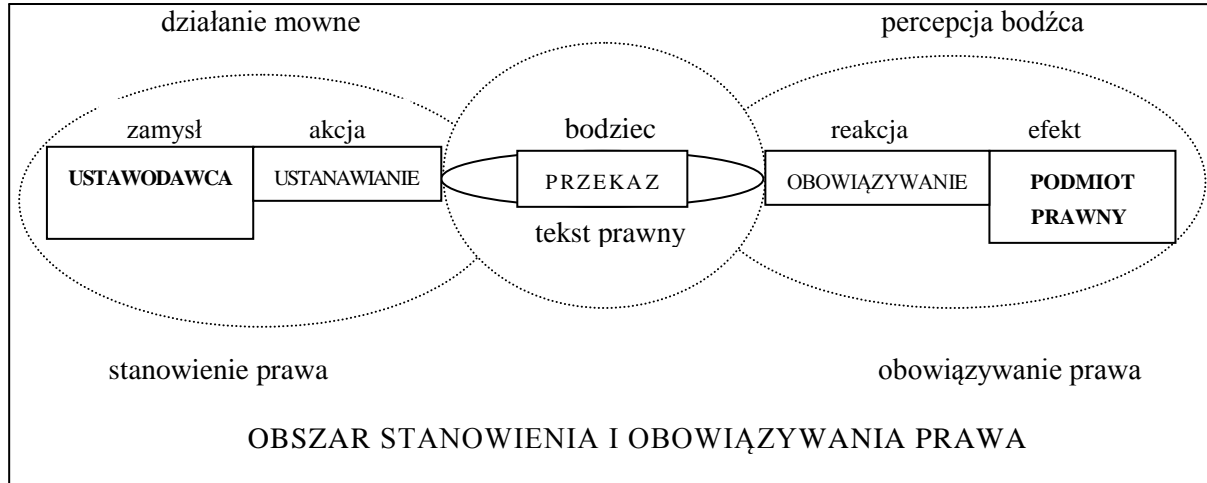
Tekst analizowany w odniesieniu do prawodawczego aktu mowy jest gatunkiem mowy nakazującej odpowiednie postępowanie. Zamyśl i akcja ustanawiania jest rolą ustawodawcy, bodźcem do działania podmiotów prawnych w wyniku percepcji bodźca jest przekaz tekstowy. W obszarze stanowienia i obowiązywania prawa istnieje sytuacja dialogu pomiędzy ustawodawcą a podmiotami prawnymi – adresatem danej normy prawnej i recypientem działania nakazanego tą właśnie normą prawną.

Model aktu kodowania i dekodowania treści prawa nawiązuje do ogólnego modelu komunikowania jednokanałowego jako interakcji komunikacyjnej²¹. Przedstawia obszar działań mownych ustawodawcy sprzężonych z działaniem percepcyjnym adresata i odbiorcy postronnego²². Ustawodawca zwraca się jednak na piśmie bezpośrednio do adresatów, którzy powinni przestrzegać norm prawnych ogłoszonych w formie przepisów prawnych. Zob. schemat. 19.

²¹ Zob. Mrozowski 2001: 24.

²² Wagę społecznego statusu postronnego odbiorcy komunikatu docenia się w procesie interpretacji tekstu prawnego. Odbiorcą jest wówczas przedstawiciel profesjonalnej wspólnoty interpretacyjnej, przestrzegający reguł interpretacyjnych przyjętych w tej wspólnocie. Moc obowiązywania decyzji interpretacyjnych zależy od autorytetu przypisywanego interpretatorom – zawodowym prawnikom. Prawnicy mogą ustalenia interpretacyjne uzasadniać autorytetem intelektualnym. Źródłem autorytetu jest jednak przede wszystkim autorytet prawa w dwóch ujęciach filozoficznych. Jego źródłem może być władza suwerena poparta przymusem (John Austin, 1790-1859) lub instytucjonalny autorytet członków prawniczej wspólnoty interpretacyjnej – sędziów i innych urzędników (Herbert Lionel Adolphus Hart, 1907-1992). zob. Sarkowicz 1995: 43-49. Na temat dyskursu prawniczego w doktrynie prawa, por. rozdz. VI, pkt 4.

Schemat 19. Model obszaru stanowienia i obowiązywania prawa

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem ogólnego modelu komunikowania według badań prasoznawczych, zob. Maciej Mrozowski, *Media masowe. Władza, rozrywka, biznes*. Warszawa 1991, s. 24.

Akty komunikowania prawa mają charakter instytucjonalny, a formy przekazu prawa są regulowane ustawowo – i są to sztywne procedury obliczone na skuteczność komunikowania²³.

2.1.2. Obszar aktywności uczestników komunikacji prawnej ma ograniczenia wynikające z braku pewności prawa oraz z braku wiedzy i doświadczenia prawniczego uczestników dyskursu. Warto zaznaczyć, że warunkiem pewności prawa jest, jak podkreśla Tomasz Gizbert-Studnicki, jasność prawa utożsamiana niesłusznie z jednoznacznością tekstów prawnych, a faktycznie możliwa w warunkach pewności prawa jako przewidywalność konsekwencji prawnych działań i zaniechań obywatela. Postulat jasności prawa ma normatywne uzasadnienie w zasadzie państwa prawa, jest jednak trudny w realizacji. Według autora, jednoznaczność tekstów prawnych jest utopią z wielu względów. Przyczyną jest właściwość natury języka, wszak cechą języka naturalnego, jakim posługuje się twórca tekstu, jest wieloznaczność słownictwa i chwiejność formuł syntaktycznych. Wprowadzenie do tekstu specjalistycznego słownictwa i definicji legalnych tylko częściowo mogą eliminować wieloznaczność. Tekst prawny kierowany nie do ogółu społeczeństwa, lecz do określonego kręgu adresatów, może świadomie odebrać osoba, która potrafi rekonstruować na jego podstawie normy prawne rozumiane *in abstracto*, zna specjalistyczne słownictwo zawarte w tekście, zna reguły wykładni umożliwiające eliminowanie wieloznaczności wyrażen i reguły wnioskowań prawniczych, ma też umiejętność stosowania reguł kolizyjnych umożliwiających eliminowanie niezgodności między normami. Nie wystarczy zatem doskonała kompetencja językowa, lecz konieczna jest kompetencja komunikacyjna i kompetencja kulturowa w dziedzinie prawa. Dostępność prawa wymaga zatem mediacji wyspecjalizowanych prawników²⁴. Istnieje potrzeba interpretacji tekstów prawnych głównie dlatego, twierdzi R. Sarkowicz, że regulują i sterują one coraz bardziej wyrafinowanymi

²³ Zob. technika prawodawcza i jej zasady, Wronkowska, Zieliński 2004: 11-21.

²⁴ Zob. Gizbert-Studnicki 2009: 9-18.

i złożonymi systemami społecznymi, że trudno jest określić, jakie zachowania są nakazane, zakazane czy dozwolone, a także na ile interpretacja jest skutecznym instrumentem osiągania doraźnych celów politycznych i społecznych²⁵.

2.2. Kontekst sytuacyjny i model interakcyjny stanowienia i komunikowania prawa

W ujęciu pragmatycznym język prawny jest działaniem społecznym w ścisłym kontekście sytuacyjnym. Kontekst sytuacyjny wywodzi się z doświadczenia konkretnej wypowiedzi, jest jednak zbiorem abstrakcyjnych kategorii²⁶. W kontekście sytuacyjnym wypowiedzi prawnej relewantne jest to, że nadawcą tekstu jest ustawodawca, adresatem osoba, która w przyszłości znajdzie się w odpowiedniej sytuacji wymagającej postępowania według normy zwerbalizowanej przepisem prawnym, albo recypientem działania nakazanego tą normą. Ustawodawca używa takiego rodzaju środków językowych, które sprawią, by osoby, dla których jest komunikat, zareagowały zgodnie z jego życzeniem. Zasadą użycia języka prawnego przez nadawcę jest więc nie tylko trafne reglamentowanie rzeczywistości prawnej, lecz przede wszystkim potraktowanie języka jako narzędzia działania.

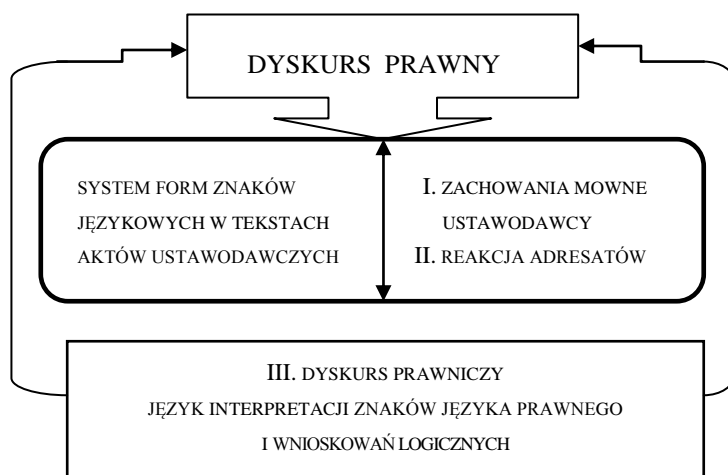
Model dyskursu prawnego ma więc charakter interakcyjny w dwojakim znaczeniu. Po pierwsze, zachowania mowne komuni-

²⁵ Zob. Sarkowicz 2005: 14-16.

²⁶ Termin „kontekst sytuacyjny” (ang. *context of situation*) wprowadził do antropologii Bronisław Malinowski (1884-1942), Polak z pochodzenia, uczony angielski. Według angielskiego językoznawcy Johna Ruperta Firtha (1890-1960) kontekst sytuacyjny wywodzi się z doświadczenia konkretnej wypowiedzi, jest zbiorem abstrakcyjnych kategorii, takich jak relewantne cechy osób i osobowość uczestników, ich czynności werbalne i niewerbalne, rezultaty tych czynności oraz relewantne przedmioty, zob. Fisiak 1985: 51.

kującego ustawodawcy uruchamiają reakcję podmiotu prawnego z intencją obowiązywania. U podstaw tego regulowania pozostaje Peirce'owska koncepcja znaku oraz komunikacyjna funkcja użycia form znaków języka prawnego²⁷. Po drugie, w użyciu model dyskursu prawnego jest otwarty, wymaga więc interpretacji²⁸. W tym sensie dyskurs prawny jest tworzeniem tekstu aktu ustawodawczego w formie przepisów prawnych oraz interpretowaniem przepisów prawnych w dyskursie prawniczym z użyciem języka prawniczego²⁹. Opis znaków języka prawnego i wnioskowań logicznych w modelu interakcyjnym dyskursu prawnego i dyskursu prawniczego ilustruje schemat 21.

Schemat 21. Model interakcyjny dyskursu prawnego i dyskursu prawniczego

Źródło: opracowanie własne.

²⁷ Por. struktura semantyczna tekstu prawnego, rozdz. III, pkt 4, struktura syntaktyczna tekstu prawnego, rozdz. IV, pkt. 1. Zob. też schemat 17, s. 235.

²⁸ W obszarze lingwistyki tekstu terminem *dyskurs interakcyjny* posługują się badacze różnych orientacji, zwracając uwagę na procesualny charakter tekstu naturalnego i strategicznego w języku mówionym i w lingwistyce tekstualnej, zob. Duszak 1998: 117-25.

²⁹ Por. status ontologiczny języka prawnego, rozdz. II, pkt 1.3.

W pierwszym przypadku produktem kodowania ustawodawcy jest tekst prawny, w drugim przypadku produktem dekodowania jest reakcja psychiczna adresatów, w trzecim przypadku produktem jest system form znaków językowych w tekście ustawodawczym odtworzony przez interpretatora na podstawie realizacji tekstowej struktur jednostek gramatycznych. Mogą też, adresat i interpretator, w wyniku wnioskowań logicznych zrekonstruować w metajęzyku opisu znaków języka prawnego struktury jednostek semantyczno-pragmatycznych przedstawiające pojęcia prawne oraz zrekonstruować normy prawne i systemy norm prawnych w kontekście całościowego systemu prawa. Wnioskowania logiczne prowadzą do odtworzenia struktury logicznej reguł postępowania adresatów norm prawnych i recypientów działania ustanowionego tymi normami³⁰.

Według Tomasza Gizberta-Studnickiego przynależność tekstu do zbioru tekstów prawnych rozpoznaje się według kryteriów koncepcji źródeł prawa w danym porządku prawnym. Właściwości tekstów są podporządkowane celom komunikacyjnym, a kompetencja pragmatyczna twórcy tekstu polega na umiejętności doboru środków językowych do pozajęzykowego kontekstu. Właściwości pragmatyczne tekstu prawnego warunkują uczestnicy aktu komunikacji, kanał komunikacyjny, pole tematyczne i kontekst społeczny zakładający wspólną wiedzę uczestników aktu komunikacji językowej³¹.

³⁰ Interpretacji znaczenia wypowiedzi z punktu widzenia wartości logicznej, w tym także wypowiedzi prawnej, dokonała Irena Szczepankowska, zob. Szczepankowska 2008: 19-29; zob. też Lizisowa 2006: 33-43.

³¹ Zob. Gizbert-Studnicki 2004: 37-38.

2.3. Pragmatyczna spójność tekstu prawnego

W wykładni tekstu prawnego uwzględniają prawoznawcy spójność tekstu na poziomach języka i na poziomie presupozycji. Są to różne podejścia pragmatyczno-semantyczne interpretatora do odczytania tekstu. Odwołując się do nurtu badań językoznawstwa i filozofii języka, Ryszard Sarkowicz przedstawił zabiegi interpretacyjne prowadzące do rozumienia treści tekstu na trzech poziomach skorelowanych z określoną wizją świata: deskryptywnym, dyrektywnym i presupozycji³². W lingwistycznej analizie tekstu prawnego postulat poziomów interpretacji jest jak najbardziej uzasadniony.

Warstwa tekstu przedstawiona bezpośrednio w języku podlega interpretacji na poziomie deskryptywnym, bowiem słowa tekstu wskazują lub określają osoby i rzeczy, czynności, stany, warunki i okoliczności, z których konstruowany jest świat tekstu i którego wizję rekonstruuje interpretator w procesie linearnego, dosłownego odczytania. I tak na przykład, w tekście ustawy Prawo bankowe osoby wskazują i określają terminy *wierzyciel*, *dłużnik*, *kredytobiorca*, przedmiot regulacji terminy *dług*, *wierzytelność*, *kredyt*, a warunki i okoliczności określają terminy *adekwatność kapitałowa*, *umowa kredytowa*³³.

³² Zob. Sarkowicz 1995: 61-174, zob. też Sarkowicz 2004: 49-59. Autor przyjął, że: 1) na poziomie deskryptywnym tekst prawny przedstawia wizję możliwego świata, w którym obowiązywać będą w przyszłości ustanowione tym tekstem normy prawne; 2) na poziomie dyrektywnym interpretacja dyrektywalna polega na przekształceniu przepisów prawnych w normy prawne; 3) na poziomie presupozycji interpretator odtwarza informacje dodatkowe (wnioskowane na podstawie kontekstu) o charakterze ontologicznym (fakty o świecie, człowieku i społeczeństwie) i o charakterze aksjologicznym (wartości cenione przez ludzi i społeczeństwo).

³³ Zob. szerzej próba profilowania pojęć w tekście prawnym na poziomie deskryptywnym, Lizisowa 2006a: 39-52. Zob. też naturalny model aktu mowy ustawodawczej, Lizisowa 2010b: 67-74.

Na poziomie dyrektywnym w procesie interpretacji rekonstruuje się normy prawne przez konfigurację pojęć i relacji obecnych i dostępnych u podstaw powierzchniowych tekstu przez wiązanie fragmentów tekstu oraz wiedzy specjalistycznej w danej dziedzinie regulacji i wiedzy prawniczej. W prawie bankowym będą to, na przykład, regulacje ostrożnościowe dotyczące zarządzania ryzykiem kredytowym, które nakładają bankom obowiązek posiadania funduszy własnych na odpowiednim poziomie, ustalają procentowy współczynnik wypłacalności i wyznaczają dla banków limity koncentracji zaangażowań.

Na poziomie presupozycji następuje odtworzenie całościowej wizji świata norm prawnych przez analizę poziomów deskryptywnego i dyrektywnego. Informacje presuponowane wyrażają określone koncepcje epistemiczne, ontologiczne i aksjologiczne reprezentowane przez ustawodawcę. Prezentują stanowisko ustawodawcy wobec regulowanych treści prawnych, poglądy i wartości możliwe do odtworzenia na podstawie tekstu, wiedzę o społeczeństwie obowiązującym do przestrzegania norm ustanowionych. Presuponowanymi informacjami w ustawie Prawo bankowe jest założenie ustawodawcy, że polski system bankowy dostosowuje się do systemu, w jakim funkcjonują banki w innych państwach Unii Europejskiej. Z tym wiąże się koncepcja zasad funkcjonowania banku, a więc przedmiot odniesienia treści ustawy, poznanie i regulowanie zarządzania ryzykiem banku oraz fundusze własne, współczynnik wypłacalności i limity koncentracji zaangażowań gwarantujących adekwatność kapitałową. Zasady działania banku, regulowanie sposobu zarządzania ryzykiem czy wskazanie na wartości finansowe gwarantujące stabilność finansową dają wiedzę do prowadzenia przez banki bezpiecznej działalności.

3. Moc kreowania świata i wpływ języka prawnego na ludzkie postępowanie

W tekście jako wypowiedzi ustawodawczej, złożonej z pojedynczych aktów mowy jakimi są przepisy prawne, zakodowana jest moc kreowania świata norm prawnych, które regulują ludzkie postępowanie pod znakiem powinności. Wychodząc od przypomnienia teorii aktów mowy angielskiego filozofa Johna Langshawa Austina, można dokonać analizy właściwości kategoryalnych wypowiedzi ustawodawcy z uwzględnieniem typologii wypowiedzi ustawodawczych. W akcie stanowienia prawa wypowiedzi mają charakter performatywny, normatywny i modalny deontycznie³⁴. Performatywności przypisuje się moc kreatywną stanowienia prawa na poziomie zachowań mownych komunikującego ustawodawcy, jak również moc uruchamiającą reakcję podmiotu prawnego, dla którego tekst jest kierowany z intencją obowiązywania. Normatywność to wpływanie na postępowanie osób związanych węzłem prawnym w różnych sytuacjach społecznych. Wypowiedź normatywna ma charakter

³⁴ Performatywność tekstu prawnego przyjmuje się powszechnie w teorii prawa. Wykorzystanie teorii performatywów L. J. Austina przy tworzeniu nielin-gwistycznej koncepcji normy prawnej, zob. Patryas 2005, jak również w lingwistycznych opisach języka prawnego, zob. Lizisowa 2009: 19-36. Por. też definicyjne cechy języka prawnego, rozdz. II, pkt 1.4. oraz preambuła jako wypowiedź performatywna w makrostrukturze tekstu aktu ustawodawczego, rozdz. IV, pkt 1.1. Prawnicy, rozróżniają normę prawną jako wytwór performatywnego aktu woli (decyzję) oraz wypowiedź normatywną jako wypowiedź performatywną pierwotną w formie zdania oznajmującego z czasownikiem w pierwszej osobie czasu teraźniejszego, jak również wypowiedź normatywną wtórną, wskazującą poprzednie wytworzenie normy. Wypowiedź normatywna w sensie logicznym jest zdaniem mającym wartość prawdy, gdy odpowiedni akt performatywny jest udany, albo jest fałszywa, gdy odpowiedni akt performatywny jest nieudany, zob. Pogorzelski 2010: 102-104. Autor rozważa koncepcje nielin-gwistycznej normy prawnej Kazimierza Opałka i Jana Woleńskiego.

powinnościowy, czyli jest wypowiedzią modalną deontycznie niezależnie od formy gramatycznej.

3.1. Performatywy prawne na tle innych aktów mowy

Performatywy prawne analizuje się na poziomie globalnym tekstu aktu prawnego³⁵. Akt stanowienia prawa jest wypowiedzią performatywną, jeśli ją ocenimy z perspektywy pierwszej teorii Johna Langashawa Austina, bo jest użyciem języka wywołującym skutek zaistnienia prawa³⁶.

3.1.1. W teorii aktów mowy J. L. Austin wyróżnił dwa rodzaje wypowiedzi ze względu na intencję nadawców: 1) wypowiedzi podlegające weryfikacji ze względu na ocenę prawdziwości — konstatywy, 2) wypowiedzi nie podlegające takiej weryfikacji — performatywy, zwane też wypowiedziami dokonawczymi, sprawczymi. Austin przywołał dla ilustracji performatywów formułę wygłaszaną przy chrzcie statku (*Nadaję ci imię...*) i podkreślał rytualny, względnie ceremonialny, charakter wypowiedzi performatywnej z odpowiednim czasownikiem w pierwszej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego, zwanym czasownikiem performatywnym. Według Austina wypowiedź performatywna ma moc sprawczą, bo stwarza określony stan rzeczywistości pozajęzykowej: od chwili rytualnego wypowiedzenia formuły chrztu statek ma imię nadane mu tą formułą.

³⁵ Zob. jednostki makrostrukturalne tekstu prawnego, rozdz. IV, pkt .1.1.2 i rozdz. IV, pkt. 1.1.3.

³⁶Do performatywów zaliczył J. L. Austin akty mowy o charakterze prawno-instytucjonalnym, takie jak przyrzeczenie małżeńskie podczas ślubu, wypowiedzenie wojny lub ogłoszenie stanu wojennego, czy wydanie aktu prawnego. Formalnymi wykładnikami wypowiedzi o charakterze performatywów są czasowniki performatywne w 1 os. l. poj., rzadziej l.mn. oraz wskazówki odsyłające do treści samego aktu mowy. Formuły te obudowują przedstawieniową treść wypowiedzi – stanowią ramę metatekstową.

Pod wpływem dyskusji filozoficznych i lingwistycznych dotyczących teorii performatywów J. L. Austin wyróżnił w akcie mowy trzy aspekty: 1) tworzenia wypowiedzi zgodnie z zasadami języka – czyli lokucję, 2) wskazywania na intencję twórcy wypowiedzi – czyli illokucję, a także 3) zrozumienia treści i intencji nadawcy przez odbiorcę – czyli perlokucję. Dokonując analizy czasowników performatywnych, wymieniał pięć typów aktów mowy: werdyktywy, czyli rozstrzygnięcia, orzeczenia i wyroki sądowe; komisywy, czyli zobowiązania, przyrzeczenia, deklarowane zamiary; behawitywy, czyli zachowania społeczne – powitania, podziękowania itd.; ekspozytywy, czyli wypowiedzi metajęzykowe – cytowanie, definiowanie, wyjaśnianie itp.; egzercytywny, czyli wypowiedzi oparte na posiadanej władzy, wyrażające wolę – zalecenia, rozkazy, protesty, ostrzeżenia³⁷.

3.1.2. W typologii illokucji, opartej na dwunastu kryteriach, wyróżnione zostały przez Johna Searle'a: asercje służące do przedstawiania opinii o stanach rzeczy, dyrektywy mające na celu wywarcie nacisku na odbiorcę i skłonienie go do działania; komisywy służące do podjęcia przez mówcę zobowiązania do działania lub odpowiedzialności wobec adresata (np. obietnice, zobowiązania), ekspresywy służące do wyrażania stanów psychicznych lub emocji, a także deklaratywy służące do wywołania za pomocą wypowiedzi pożądanych stanów rzeczy w stosunkach społecznych, takie jak akty mianowania czy ogłoszenia³⁸. Według Aleksego Awdiejewa rama pragmatyczna mocy illokucyjnej jest konwencjonalnym modelem o funkcji zawierającej rozstrzygnięcie wyboru³⁹.

3.1.3. Żaden z wymienionych typów aktów mowy nie odpowiada w zupełności aktom stanowienia prawa. Za najbliższe można uznać Austinowskie egzercytywy jako akty oparte na posiadanej władzy oraz Searle'owskie deklaratywy służące do

³⁷ Zob. Austin 1993: 696.

³⁸ Zob. Searle 1987: 1-29.

³⁹ Zob. Awdiejew 1984: 53-88.

wywołania za pomocą wypowiedzi pożądaných stanów rzeczy w stosunkach społecznych. W charakterystyce aktów stanowienia prawa należy odwołać się do teorii performatywów J. L. Austina, przyjmując rytualny, względnie ceremonialny, charakter aktu stanowienia i promulgacji oraz moc sprawczą wypowiedzi prawnych, która polega na tym, że przez słowa aktu ustawodawczego zostaje stworzony określony stan prawny, który od chwili ustanowienia przez parlament, podpisania przez prezydenta i promulgacji przez ogłoszenie istnieje w świadomości tak władzy, jak i obywateli w danej społeczności politycznej. Znak językowy charakterystyczny dla języka prawnego, jakim jest czasownik performatywny *ustanawiamy* lub jego ekwiwalent tekstowy, występujący w ramie tekstu prawnego, nadaje moc illokucyjną wszystkim przepisom prawnym w danym tekście ustawodawczym i moc perlokucyjną ich obowiązywania. Według ustanowionych praw istnieje obowiązek regulowania faktycznych stosunków prawnych w rzeczywistości prawnej przez organy do tego powołane⁴⁰. Przyjmuje się zatem, że akty mowy ustawodawczej to performatywy prawne.

Charakteryzując performatywy w prawie, Wojciech Patryas słusznie zauważył, że „warunkiem koniecznym performatywności” czasownika performatywnego jest jego dwuznaczność. W języku wypowiedzi denotuje on „fragment stanu intelektualnego podmiotu”. W języku opisu wypowiedzi wyznacza pozycję podmiotu, sytuację w jakiej się znajduje ten podmiot, przypisuje podmiotowi formę i treść wypowiedzi – „denotuje więc szczególną czynność podmiotu o odpowiedniej pozycji znajdującego się w stosownej sytuacji”⁴¹.

3.1.4. W analizie performatywnej każdemu zdaniu odpowiada jego gramatyczna struktura głęboka, czyli hiper-zdanie będące wypowiedzią o budowie: podmiot wyrażony zaimkiem

⁴⁰ O problemie obowiązywania prawa w kategoriach aksjologicznych, zob. rozdział VI, pkt. 2.1.

⁴¹ Zob. Patryas 2005: 44. Autora interesuje przede wszystkim rekonstrukcja performatywów w opisie zdań performatywnych, czynności performatywnych czy norm związanych z performatywem w interpretacji prawniczej.

w pierwszej osobie + czasownik performatywny + dopełnienie w drugiej osobie, np. *Ja nakazuję ci, niech...* Przejście od zdania gramatycznego do struktury głębokiej jest możliwe poprzez zastosowanie reguł transformacyjnych Noama Chomskiego⁴².

W analizie performatywnej nie dysponuje się narzędziami do określenia faktu intencji wypowiadającego na poziomie deskryptywnym, lecz tylko na poziomie odniesienia norm prawnych generalnych do stosunków prawnych tetycznych na poziomie normatywnym. Nie ma tu bowiem odniesienia do faktycznej rzeczywistości społecznej. Dopiero w stosowaniu prawa następuje odniesienie norm prawnych generalnych do rzeczywistych faktów prawnych i regulowanie faktycznych stosunków prawnych. Wypowiedź performatywna, tworząca wirtualną rzeczywistość stosunków prawnych tetycznych, przez sam fakt jej sformułowania niesie znaczenie normatywne dostosowane do miejsca, czasu i osoby wypowiadającego. Akt stanowienia ma moc illokucyjną nakłaniania do posłuchu wobec ustanowionych norm, a zarazem moc perlokucyjną obowiązywania tych norm⁴³. Przyjmuje się też powszechnie, że poprzez dyrektywalne wypowiedzi prawne dokonuje się moc wiążąca strony stosunków społecznych: organy ustawodawcze państwa, organy wykonawcze i obywatele tego państwa⁴⁴.

Illokucyjne i perlokucyjne aspekty wypowiedzi prawnej mają charakter sytuacyjny, bo wnoszą wiedzę komunikujących się osób, podczas gdy aspekt lokucji ma wsparcie jedynie w możliwościach systemu językowego. Stosunek między uczestnikami komunikacji a znakami językowymi istnieje dzięki in-

⁴² Struktura głęboka jest generowana ze struktur powierzchniowych zdań gramatycznych. Wyznacza interpretację semantyczną zdania, zob. Chomsky 1982: 34.

⁴³ Por. funkcje ekspresywne i impresywne aktu ustawodawczego, rozdz. V, pkt 2.1.1. Zob. też komunikowanie przekazu w przepisach prawnych, rozdz. V, pkt 5.

⁴⁴ Por. Gardies 1990: 369. Autor podkreśla, że twierdzenia performatywne są szczególnymi środkami ustanowień. Szerzej na ten temat: Liziśowa 2006: 30-31 oraz 50-56. Por. też funkcja prawodawcza wypowiedzi ustawodawczej, rozdz. III, pkt 2.2.

formacji o postawie nadawcy komunikatu względem tego komunikatu, a więc dzięki modalności deontycznej zdań normatywnych. Intencja wypowiedzi (illokucja, siła sprawcza) decyduje o charakterze przepisu prawnego jako aktu mowy, na przykład wywołuje poczucie, że jest się chronionym przed popełnieniem danego czynu. Działanie perlokucyjne, konwencjonalne, że ktoś na przykład zostaje skazany na karę więzienia z zastosowaniem danego przepisu kodeksu karnego przez sąd, jest skutkiem.

3.2. Wykładniki tekstowe i pozatekstowe performatywności

Wykładnikami językowymi performatywności są czasowniki mówienia użyte w pierwszej osobie czasu teraźniejszego, chociaż w tekstach aktów ustawodawczych możliwy jest wariant strony zwrotnej.

3.2.1. Specjalna funkcja czasowników performatywnych polega na tym, że mają one zdolność wiązania – podobnie jak w mowie niezależnej – dwóch aktów mowy na dwóch różnych poziomach: 1) aktu mowy wyższego piętra ukonstytuowanego performatywnym czasownikiem mówienia o mocy illokucyjnej, np. *ustanawiamy / ustanawia się*; 2) aktu mowy niższego piętra, stanowiącego referencję tekstu w postaci właściwej normy⁴⁵. Struktura logiczna takiej wypowiedzi jest następująca:

Ustanawiamy / ustanawia się, niech X w okolicznościach O postępuje R.

Czasownik performatywny z mocą ustanawiania jest czasownikiem illokucyjnym, w systemie języka prawnego konstytuantelem wszystkich wypowiedzi prawnych. Siłą illokucyjną jest stanowienie norm prawnych za pomocą słów, podobnie jak siłą illo-

⁴⁵ Zob. reguła logiczna normy prawnej, rozdz. IV, pkt 2.3. Zob. też kategoriale jednostki syntaktyczne w tekście prawnym, rozdz. IV, pkt 2.1.

kucyjną innych czasowników mówienia jest komunikowanie komuś czegoś⁴⁶.

Jako część tekstu prawnego, formuła performatywna ma charakter metawypowiedzi i stanowi ramę dla wypowiedzi pierwszego poziomu, czyli przepisów prawnych. W ramie meta-tekstowej czasownik performatywny konstytuuje zdanie złożone, które spełnia jednocześnie następujące warunki: 1) w pozycji podmiotu zdania nadrzędnego występuje zaimek *ja* wskazujący ustawodawcę jako nadawcę wypowiedzi; 2) w pozycji dopełnienia domyślamy się osobowego adresata; 3) konstrukcja zdania zawiera lub można ją uzupełnić spójnikiem *żeby*, albo innym wykładnikiem zespolenia zdań, wprowadzającym mowę pozornie zależną w formie zdania podrzędnego, fudowanego na czasowniku nazywającym wolę nadawcy; 4) konstrukcja przyjmuje znaczenie: Ja (ustawodawca) ustanawiam (dla ciebie), żeby było R / że powinno być R / powinno być R. Aspekt illokucyjny normatywnych aktów mowy ma służyć osiągnięciu przez władzę ustawodawczą skuteczności stanowienia prawa. Aspekt perlokucyjny takich wypowiedzi jest zorientowany na wymuszanie posłuszeństwa obywateli wobec prawa.

3.2.2. Performatywny aspekt aktu ustawodawczego ma cały tekst ustawodawczy wraz z tytułami rozdziałów, podrozdziałów, jak i poszczególne przepisy prawne zredagowane w formie artykułów i paragrafów — niezależnie od tego, czy wykładniki performatywności zostały w nich wyrażone *expressis verbis*, czy nie. Dawne teksty prawne, wydawane przez monarchę, miały takie wykładniki, odnoszące się do całego tekstu, np.:

Kazimirz z bożej miłości krol polski etc. Znamionujemy... [StatKW KodStosł II 232]

My Zygmunt... sliachcie i wszemu pospółstwu i ich poddanym... wszytki ich prawa... poćwierdzamy i umacniamy [I StatLit, 9.]

⁴⁶ Warunki definicyjne czasowników mówienia opracowała Krystyna Kleszczowa, zob. Kleszczowa 1989: 17-21. Zob. też analiza logiczno-semantyczna normy prawnej w historycznym tekście prawnym, Lizisowa 2000: 60-72.

Obecnie performatywy prawne wyrażają wyłącznie preambuły niektórych ustaw, np. konstytucji:

W imię Boga w trójcy Świętej jedyne, Stanisław August z bożej łaski i woli narodu król Polski... wraz z stanami skonfederowanymi w liczbie podwójnej naród polski reprezentującymi niniejszą konstytucję uchwalamy i tę za świętą, za nienaruszoną deklarujemy [Konstytucja 3 Maja]⁴⁷.

[P]omni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności... człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, ustanawiamy Konstytucję... [Konstytucja RP]

Sygnalem zdarzenia będącego stanowieniem normy prawnej jest czasownik performatywny. Klasę czasowników performatywnych wyznacza ich potencja semantyczno-pragmatyczna. W dawnych tekstach prawnych czasowniki performatywne były powtarzane w przepisach prawnych:

Ustawiamy, aby każdy sołtys... z nami na wojnę pociągnął... [Dział I 15,185]

Ustawujemy na wieczność, iż wszyscy poddani nasi... jednakim obycajem i tym pisanym prawem mają sążeni być. [I StatLit 1,9.]

Ustanawiamy przeto sąd pierwszej instancji; stanowimy, iż... ministrowie... odpowiadać mają... [Konstytucja 3 Maja VIII]

Tron polski elekcyjnym... mieć zawsze chcemy i stanowimy. [Konstytucja 3 Maja VII]

Przeto liberum veto... na zawsze znosimy. [Konstytucja 3 Maja VI].

Stosunki cywilne i polityczne... objęte są niniejszą ustawą, którą mu nadajemy... [KonstKrPol, art. 2]

Czasowniki performatywne *ustawiamy/ustanawiamy, stanowimy, uchwalamy, znosimy, nadajemy* itp. nazywały różne odcienie performatywności w ramie metatekstowej wypowiedzi, wyrażając moc ustawodawczą nadawcy tekstu – władcy,

⁴⁷ Pisownia średniowiecznych tekstów jest znormalizowana.

który część swojej władzy oddawał pod rządy prawa stanowionego. Świadczenie takiego rozumienia aktu stanowienia prawa zachowało się w prawodawstwie Wielkiego Księstwa Litewskiego:

[...] za szczęśliwy Narod u siebie być poczytamy..., abyśmy sobie Prawa, iako naywiększe stróże pospolitey wolności tworzyli, i większey władzy zwierzchności królewskiej nad sobą nie dopuszczali, iedno pókiiby im pewną granicę panowania ich nad nami prawa zamierzali... [III StatLit, Przedmowa Lwa Sapiehy do króla]

Prawa nadane poddanym przez króla – jako stróże wolności – stanowiły granice jego panowania.

Preambuła to konstrukt związku tekstu prawnego z wolą ustawodawcy. Jest znakiem o charakterze symptomu, ponieważ wskazuje na intencję komunikacyjną. Jest też znakiem o charakterze sygnału, gdyż ma moc sterowania działaniem organów państwa i postępowaniem obywateli.

3.2.3. Zasady techniki legislacyjnej współczesnych tekstów prawnych nie przewidują wykładników performatywności w przepisach prawnych. Performatywność jest presuponowana rytualnym charakterem aktu stanowienia prawa. W teorii prawa podkreśla się, że „[p]ojęcie wypowiedzi performatywnej obejmuje pozajęzykowy element konwencjonalny, umowny, nieodłącznie związany z wypowiedzią legislatora, pozwalający na przypisanie takiej wypowiedzi znaczenia odbiegającego od czysto językowego rozumienia tekstu. Znaczenie to związane jest przede wszystkim z konwencją przyjmowaną przez twórcę i odbiorcę takiej wypowiedzi. Ta pozajęzykowa konwencja może być w szczególności określona przez reguły prawne, reguły zwyczajowe, reguły przyjęte w określonych grupach czy organizacjach itp.”⁴⁸.

Z językoznawczego punktu widzenia milczenie o charakterze performatywnym traktuje się jako podkategorię znaków

⁴⁸ Zob. Malinowski: 2006: 101. Zob. też na temat poznania semantycznego w języku prawnym, rozdz. III, pkt 2.

językowych posiadających komunikacyjne funkcje. W języku prawnym milczenie jest środkiem ekspresji jako apel nadawcy, ponadto ma znaczenie sprawcze i pełni funkcję znaku semiotycznego przez odniesienie do czynności stanowienia prawa. Analizując milczenie jako fakt językowy, Jolanta Rokoszowa dowiodła, że milczenie w komunikacji, które zawsze jest mówieniem czegoś i przez mówienie może być zastąpione, jest milczeniem znaczącym⁴⁹. Słuszne jest zatem przyjęcie Tomasza Bacewicza, że performatywy według J. L. Austina są wypowiedziami konwencjonalnymi i wymagają spełnienia czynności proceduralnych, a milczenie jest przez samą procedurę traktowane jako sposób realizacji performatywności⁵⁰.

3.3. Normatywność języka prawnego

Cechą pragmatyczną tekstu prawnego jako dyskursu prawnego jest dyrektywalność. Według Macieja Zielińskiego, „wiąże się to również z podstawowym założeniem, że teksty prawne mają wprost charakter normatywny i to niezależnie od formy wystąpienia nakazu czy zakazu”⁵¹.

Termin „dyrektywy znaczeniowe języka”, czyli struktury syntaktyczne podporządkowane celom komunikacyjnym,

⁴⁹ Zob. Rokoszowa 1999: 225-254. Autorka twierdzi, że milczenie znaczące jest środkiem przekazu, podobnie jak inne znaki językowe, bo jest zawsze mówieniem czegoś, a mówieniem nie może być zastąpione wyłącznie milczeniem transcendentne. Twierdzi też, że milczenie jako fakt językowy dotyczy alternatyw na pięciu niezależnych od siebie płaszczyznach: artykulacyjnej i wyrażeniowej oraz na płaszczyznach mówienia, słuchania i odpowiadania.

⁵⁰ Zob. Bacewicz 2003: 139. Autor przyjmuje, że milczenie performatywne jest w istocie milczącymi nakazami suwerena, lub wypowiedziami ustawodawcy, ale także milczenie może być oświadczeniem woli czy decyzją administracyjną.

⁵¹ Zob. Zieliński 1999: 61.

został wprowadzony przez Kazimierza Ajdukiewicza⁵², przyjął go Bronisław Wróblewski⁵³, a następnie upowszechnił w nauce prawa Zygmunt Ziemiński⁵⁴. Kulturowe reguły dyrektywne orientują tekst na autorstwo organów państwa uznanych za ustawodawcę, podejmującego decyzję prawotwórczą i promulgującego akty prawodawcze. Ustawodawca nie zwraca się do konkretnych adresatów, lecz przeznaczając wypowiedź dla określonej kategorii osób, które mają według nich postępować w określonym czasie i okolicznościach, np. *kto popełnia czyn zabroniony* [art. 1. § 1. k.k.]; *każdy człowiek* [art. 8. § 1. k.c.]; *twórca utworu* [art. 2.3. Ustawa o prawie autorskim]. Wypowiedź prawna jest więc wypowiedzią nieskierowaną, wypowiedzią „dla kogoś”, ustanawiającą normy prawne⁵⁵. Jest

⁵² Zob. Ajdukiewicz 1985: 149-157-165 [tekst ogłoszony w 1934 roku: *Sprache und Sinn*, „Erkenntnis”, s. 100-138, przekł. Franciszek Zeidler]. Autor przyjął, że ze znakiem językowym można łączyć różne znaczenia, oraz że znaczenie, które posiadają wyrażenia językowe, „określa dyrektywy użycia tych wyrażeń”. Dla każdego języka można ustanowić dyrektywy znaczeniowe, które przyporządkowują określonym zdaniom wyróżnione rodzaje danych, jeśli znaczenie jego wyrażeń jest jednoznacznie określone.

⁵³ Zob. Wróblewski 1948: 16.

⁵⁴ Zob. charakterystyka wypowiedzi dyrektywalnych według Z. Ziemińskiego, który twierdził, że termin „wypowiedzi dyrektywne” oznacza takie wypowiedzi w funkcji czy roli sugestywnej w aktach mowy, które w intencji nadawcy, czy też faktycznie, mają wpływać na zachowanie się osób, do których są zwrócone, a ponadto mogą spełniać funkcję performatywną, dokonując czynności kulturowej stanowienia prawa. Ziemiński 1992: 14-24. Termin ten jest obecnie powszechnie używany tak w prawoznawstwie, jak i w naukach o języku.

⁵⁵ Zob. Gizbert-Studnicki 1986: 54. Por. lingwistyczne rozróżnienie wypowiedzi „do kogoś” i „dla kogoś” Lalewicz 1976: 68. Autor stwierdził, że wypowiedź „do kogoś” jest artykulacją stosunku dramatycznego implikującą drugą osobę i tryb rozkazujący, natomiast wypowiedź „dla kogoś” operuje trzecią osobą i trybem oznajmującym, „ponieważ trzecia osoba nie jest przeciwstawieniem innych osób, a tryb oznajmujący – innych trybów; jest to w gruncie rzeczy wypowiedź a-personalna i a-modalna”, np. żart jako wypowiedź „dla audytorium”. Wypowiedź prawna, jakkolwiek skierowana „dla kogoś” z racji swej funkcji prawodawczej ma adresata „ten, kto” oraz

oczywiste, że w języku prawnym dyrektywalność ma swoje źródło w użyciu słów, które w tekście aktu prawnego mają charakter dokonawczy, np. *ustanawiamy Konstytucję* [preambuła Konstytucji RP], *stanowi się, co następuje* [preambuła Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy]. Ma też źródło w postawie nadawcy tekstu, która wyraża się w zdaniu normatywnym jako modalność deontyczna, powinnościowa, np. *powinien zgłosić do rejestru* [art. 1098. § 1. k.c.], *może zasięgnąć opinii* [art. 14.1. Ustawa o prawie autorskim].

Normatywność języka prawnego spełnia się w akcie komunikacji prawnej. Ustawodawca tworzy i przekazuje komunikat w odpowiedniej formie, a odbiorca bezpośredni, czyli podmiot prawny, jest postawiony w roli tego, kto powinien dostosować się do wymogów stawianych przez nadawcę. Stanowienie i obowiązywanie norm przekazanych w komunikacji prawnej tworzy stan równowagi społecznej⁵⁶. Dyskursywny obraz świata jest swoistym modelem idealnym myślenia prawniczego i rekonstrukcją interpretacji rzeczywistości prawnej.

3.4. Strategia działania ustawodawczego w przepisie prawnym

Normatywne działanie językowe odbywa się według określonego regułami techniki legislacyjnej wzorca tekstowego, jakim jest przepis prawny. Konwencjonalne cechy przepisu prawnego usprawniają komunikację językową zgodnie z oczekiwaniami nadawcy i odbiorcy. Przepisy prawne nie są wprawdzie repliką gotowych formuł gatunkowych, jednak są redagowane według

przypisaną modalność deontyczną „powinien czynić”. Jest gatunkiem specyficznej mowy dramatycznej. Por. wskazywanie deiktyczne w języku prawnym, rozdz. V, pkt 4.3.2.

⁵⁶ Por. struktura przepisu prawnego rozdz. IV, pkt 2.3 oraz rozdz. VI, pkt 1.1.

semantycznych, gramatycznych i pragmatycznych schematów, podporządkowanych performatywnym aktom mowy⁵⁷.

Przyjmując, że tekst prawny jest działaniem językowym ustanawiającym normy prawne, obserwuje się konwergencję jednostek systemowych języka prawnego z jednostkami systemowymi prawa⁵⁸, szczególnie równoległość jednostek języka w przepisie prawnym w stosunku do elementów normy prawnej. Gramatyczna struktura przepisu prawnego w formie zdania złożonego podrzędnie okolicznikowego warunku odpowiada strukturze normy prawnej jako wypowiedzi ustawodawczej złożonej z hipotezy i dyspozycji. Reguła postępowania jest w przepisie prawnym zwerbalizowana zdaniem normatywnym⁵⁹, w którym orzeczenie modalne konotuje podmiot i dopełnienia przedstawiające osoby i rzeczy związane węzłem prawnym⁶⁰. Tak więc w strategii działania ustawodawczego istnieje odpowiedniość między znaczeniami wyrażen *zdanie normatywne* i *norma prawna* według modalnej formuły potocznej: Ten – powinien, ma prawo lub może czynić – to – tamtemu.

⁵⁷ Wzorce tekstowe są widoczne w każdym użyciu języka. Przez badaczy języka wzorzec tekstowy jest konfrontowany z aktem mowy. Por. funkcjonowanie wzorca gatunkowego w wariantach kanonicznych i alternacyjnych tekstów dziennikarskich, Wojtak 2008: 12-15. Zob. gatunki tekstów komunikujących prawo, rozdz. II, pkt 2.1. oraz rozdz. II, pkt 4.

⁵⁸ Zob. analogia między systemem prawa a systemem języka prawnego, rozdz. I, pkt 3.4.

⁵⁹ Por. system znaków w języku prawnym, rozdz. III, pkt 3.4. oraz reguła logiczna i formuła gramatyczna przepisu prawnego, rozdz. IV, pkt 2.3.

⁶⁰ Por. trafne określenia, że przepis prawny to napis, a norma to znaczenie tego napisu, zob. Studnicki 1957, jak również, że norma jest zdaniem w sensie logicznym o określonej budowie, Znamierowski 1934 (cyt. za Malinowski 2006: 19, przyp. 26). Z określeń tych wynika, że autorzy przyjmują odniesienie terminu *norma* do reguły postępowania wyrażonej zdaniem normatywnym. Struktura głęboka przepisu prawnego jest zarazem strukturą normy prawnej jako wypowiedzi prawnej złożonej z hipotezy i dyspozycji.

3.5. Komunikowanie modalności prawnych zdaniem normatywnym

Modalności prawne w języku prawnym występują na poziomie zdania normatywnego. W logicznej teorii zdań normatywnych – w nawiązaniu do Arystotelesowskiej, a następnie łacińskiej klasyfikacji zdań ze względu na wartość logiczną prawdy i fałszu, rozróżnia się zdania opisowe, prawdziwe lub fałszywe, a także zdania normatywne, które wywierają wpływ na postępowanie człowieka. W wypowiedziach modalizowanych deontycznie „konieczność deontyczna wypływa z jakiegoś źródła” i dotyczy „konieczności lub możliwości aktu dokonywanego przez osobę moralnie odpowiedzialną”⁶¹. W zdaniach normatywnych orzeka się o tym, jak człowiek powinien, ma prawo, względnie może działać w określonych okolicznościach. Okoliczności te przedstawiają informacje zamieszczone w zdaniach podrzędnych warunkowych lub w innych częściach tekstu prawnego⁶². Zdania normatywne, przenoszące znaczenie deontyczne obowiązku, uprawnienia lub kompetencji jako konieczne lub możliwe działanie lub zachowanie się, są zdaniemiami głównymi w przepisie prawnym⁶³.

3.5.1 Występujące w tekście ustawodawczym zdania normatywne różnią się od zdań w tekstach języka powszechnego pod względem nie tyle formy, co treści. Czynności podmiotów prawnych w tych zdaniach, objęte nakazem, zakazem, dozwoleнием lub brakiem nakazu czy dozwoleń, są czynnościami deontycznymi. Orzeczenia modalne kwalifikują czyn danej osoby ze względu na daną normę. Zdanie normatywne, którego struktura systemowa jest dostosowana do struktury

⁶¹ Zob. Lyons 1989: 409-410.

⁶² Zob. konstrukcje składniowe i semantyka zdań normatywnych, rozdz. IV, pkt. 3. i pkt 4. oraz rozdz. IV, pkt 2.2. Zob. też ustawa jako tekst prawny, rozdz. II, pkt 2.2.

⁶³ Por. budowa tekstu aktu ustawodawczego, rozdz. IV, pkt 1.1. Por. też typy zdań normatywnych, rozdz. IV, pkt 3.

systemowej normy prawnej, charakteryzuje się osobliwymi sposobami informowania, przedstawiania i komunikowania treści prawnych tak, aby mogło wyrażać moc ustanawiania oraz obowiązywania normy prawnej.

3.5.2. Norma prawna reguluje obowiązek działania danego podmiotu prawnego wobec uprawnienia innego podmiotu prawnego do przyjęcia tego działania w odniesieniu do tej samej rzeczy, dlatego ma charakter dwustronny. Postępowanie podmiotów prawnych w danych okolicznościach wyznacza przez deskrypcję, która da się wykazać na podstawie przepisu prawnego i reguł sensu⁶⁴. Treści normy prawnej zmierzają do ugruntowania władztwa, bo wyznaczają jednemu podmiotowi obowiązek postępowania, podczas gdy inny podmiot dokona określonych czynności, które pozwalają mu, zabraniają lub nakazują możliwość działania jako kompetencję lub upoważnienie, jak również prawną wolność działania, stawiając podmioty prawne w sytuacji przymusowej. Zakres tej wolności, zabezpieczonej przez prawo podmiotowe, jest możliwością określonego działania, czyli uprawnieniem⁶⁵.

3.5.3. Uwzględniając podstawowe osiągnięcia teorii na temat typów wypowiedzi zawierających elementy prawnonormatywne potrzebne do skonstruowania normy prawnej jako wypowiedzi regulującej postępowanie podmiotów prawnych, teoretycy prawa sformułowali logiczne reguły zdań normatywnych. Elementy potrzebne do konstruowania normy prawnej w formie zdania normatywnego oraz pole tekstowe wyznaczone przez system form znaków językowych w zdaniu normatywnym przedstawia tabela 21.

⁶⁴ Zob. Zieliński 1992: 104. Zob. też o tradycji konstruowania norm w polskim prawodawstwie od średniowiecza do czasów współczesnych, Lizisowa 1995: 39-45, Lizisowa 2006: 38-43 oraz Lizisowa 2010b: 71-72. .

⁶⁵ Zob. analiza obowiązku i uprawnienia, Ziemiński 1962; zob. też Redelbach, Ziemiński, Wronkowska 1993: 143-163 oraz podana tam obszerna literatura. Por. relacje między znakami języka prawnego, rozdz. III, pkt 3.2.

Tabela 21. Pole dyskursywne normy prawnej wyznaczone zdaniem normatywnym

REGUŁA LOGICZNA NORMY PRAWNEJ		FORMUŁA ZDANIA NORMATYWNEGO	
ELEMENTY NORMY PRAWNEJ powinno być R/powinno być, żeby R jest nakazane/zakazane/dozwolone, żeby R ⁶⁶		SKŁADNIKI ZDANIA NORMATYWNEGO X powinien/może czynić R Y może/ma prawo do R ⁶⁷	
problem do rozstrzygnięcia	a) adresat normy prawnej b) przedmiot regulacji prawnej c) recypient działania ustanowionego normą prawną	predykat modalny	argumenty
		powinien może ma prawo działać lub zachować się	a) podmiot, zaimek lub rzeczownik osobowy w mianowniku b) dopełnienie bliższe, rzeczownik nieosobowy w przypadku zależnym c) dopełnienie dalsze, rzeczownik osobowy w przypadku zależnym.

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z tabeli 23, zdanie normatywne występuje w kontekście tego, co zdanie to ustanawia jako normę prawną. Językowa forma sądu normatywnego⁶⁸ wyraża zdarzenie komunikacyjne przez komunikowanie powinności, możliwości lub przysługiwania. W zdaniu normatywnym przysądza się podmiotowi nazwanemu w podmiocie zdania pole świadczenia czynności dla podmiotu nazwanego w dopełnieniu zdania według reguł logicznych „Powinno być R” lub „Powinno być, żeby R”, przekładane na logiczne reguły metajęzyka refleksji prawniczej: „Jest nakazane/zakazane, żeby R”⁶⁹. W ten sposób

⁶⁶ Różne sposoby formułowania norm kategorycznych i hipotetycznych według reguł logicznych przedstawił Maciej Zieliński, zob. Zieliński 1992: 79-89.

⁶⁷ Por. typy zdań normatywnych, rozdz. IV, pkt 3.

⁶⁸ Por. sądy normatywne jako znaki naturalne i zdania normatywne jako znaki konwencjonalne, rozdz. III, pkt 2.1.

⁶⁹ W opisie pragmatycznym języka prawnego każdą wypowiedź normatywną z tekstu prawnego można transformować na dyrektywę, która zawiera, oprócz opisowej treści, jakiś dodatkowy składnik podobny do operatora modalnego, czyli subjunktywny charakter zdania. Na podstawie charakteru tekstu prawnego rekonstruuje się formalne dyrektywy. Język prawny

wypełnia się elementy struktury normy prawnej, wskazując na podmioty prawne, a także orzeka się rozstrzygnięcie kwestii spornej co do przedmiotu regulacji prawnej dla adresata normy i recipienta działania nakazanego tą normą⁷⁰. Dlatego pełna formuła gramatyczna zdania normatywnego ma postać dwóch syntagm połączonych spójnikiem, które werbalizują dwustronną normę prawną: X powinien czynić R i zarazem Y ma prawo do R.

3.5.4. W konkretnych przepisach prawnych syntagmy aktualne przedstawiają pełny schemat normy prawnej na powierzchni zdania tylko w niektórych przypadkach, lecz elementy normy są ukryte w różnych zwrotach o normach lub o domniemaniach⁷¹. Zawsze jednak wyrazy domyślne, opuszczone przez zastosowanie elipsy, podlegają interpolacji, czyli w domyśle wstawieniu do pierwotnego tekstu wyrazów, zwrotów lub zdań nie istniejących w oryginale. Według pełnych formuł gramatycznych są redagowane tylko niektóre aktualne przepisy prawne, np. syntagma *wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia* [art. 353. § 1. k.c.] i zarazem syntagma *dłużnik powinien wykonać zobowiązanie* [art. 354. § 1. k.c.].

Syntagmy przyjmują orientację syntetyzującą: *X powinien / może / ma prawo czynić R*. Takie schematy aktów

nie ma wykładników formalnych dyrektywy logicznej, bo syntaktyczna formuła zdania normatywnego nie jest związana z jej funkcją semantyczną w sposób ewidentny. Jak w języku powszechnym, tak i w języku prawnym, wyraża się w różny sposób treści dyrektywne, tylko że w tekście prawnym każda wypowiedź, której funkcją jest kwalifikowanie postępowania podmiotów prawnych, pod względem pragmatycznym wyraża normę prawną, niezależnie od realizacji tekstowej struktury zdania.

⁷⁰ Szerzej na ten temat zob. rozdz. II, pkt 2.1.

⁷¹ Zob. typy zdań normatywnych, rozdz. IV, pkt 3 i 4. W rozdz. III, pkt 4.4. Przedstawiono tam ideacyjną funkcję frazemów powinnościowych wiążącą mówiącego z obiektem świata zewnętrznego. W rozdz. IV, pkt 4. funkcja interpersonalna frazemów powinnościowych została przedstawiona z perspektywy wiązania między sobą osób prawnych i przedmiotów prawnych. Uwagi pragmatyczne na temat modalności prawnych dotyczą mówienia w tekście opisu języka prawnego (w metatekście) o specyfice tekstu prawnego jako tekstu normatywnego.

mowy są odtwarzalnymi elementami języka prawnego, używanymi tradycyjnie dla wyrażenia potencjału treściowego, wiążanego ze stałą sytuacją aktu stanowienia prawa. Są one gotowymi formułami językowymi, jakie muszą być znane komunikującym się osobom współżyjącym językowo w danym społeczeństwie. Są odtwarzane aktualnie przy uwzględnieniu metajęzykowych formalnych wskaźników syntaktycznego łączenia wyrazów.

Zasięg odtwarzalności pragmatycznej struktur języka obejmuje w zasadzie całą wspólnotę komunikatywną polskiego języka etnicznego, lecz specyficznego znaczenia nabiera w granicach języka prawnego ustawodawcy⁷². Tak więc pragmatyczny aspekt opisu frazemów powinnościowych w zdaniu normatywnym daje możliwość wskazania dwuwartościowości znaczeniowej danego wyrażenia językowego, nieodłącznej od natury komunikacji językowej. Rozumienie frazemów prawniczych w zależności od wiedzy uczestnika aktu komunikacji oraz aktualna ich siła sprawcza prowadzi do konfliktów semantycznych mocy illokucyjnej ukrytej w intencji aktu mowy⁷³.

Rozumienie wypowiedzi polega nie tylko na odczycaniu intencji nadawcy, lecz odczytanie intencji umożliwi dalsze wnioskowanie z uzyskanych informacji, które stanowią przesłanki do działania, na przykład dla sędziego czy urzędnika administracji, którzy stosują przepisy prawne w orzeczeniach sądowych lub w decyzjach administracyjnych. Odczytanie znaczeń dokonuje się dzięki współpracy nadawcy z odbiorcą komunikatu, opartej na zasadach kooperacji.

⁷² Na temat antropocentrycznej teorii języka ludzkiego w analizie języka prawnego, por. rozdz. I, pkt 2.4.

⁷³ Por. pragmatyczny aspekt frazematyki na przykładzie frazemów języka powszechnego, Chlebda 2001: 341-342, por. też Grzegorzczkova 2008: 36.

4. Przestrzeń komunikacyjna zdania normatywnego

Wybór nacechowanych stylistycznie jednostek tekstowych spośród wielu wariantów możliwych w języku powszechnym sytuuje tekst prawny jako komunikat ustawodawczy. Budulcem pragmatycznym języka prawnego jest nie tylko gramatyka tekstu pod znakiem performatywności, gramatyka przepisu prawnego pod znakiem normatywności, gramatyka zdania normatywnego pod znakiem modalności deontycznej, ale też intencja komunikacyjna wymuszona sytuacją użycia. Te właśnie parametry języka prawnego wyznacza przestrzeń komunikacyjna zdania normatywnego.

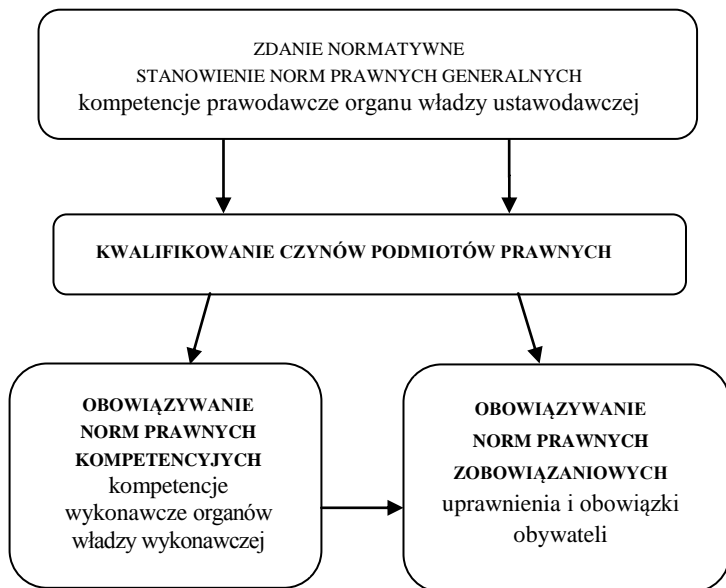
4.1. Perspektywa funkcjonalna interakcji społecznych w języku prawnym

Bazą semantyczno-pragmatyczną języka prawnego jest zdanie normatywne. Zdanie normatywne kwalifikuje wartości prawne w interakcji społecznej, jakimi są skorelowane powinności i należności podmiotów prawnych. Poprzez reprezentację gramatyczną zdania normatywnego nadawca konstruuje ustanowionymi normami prawnymi proces regulowania stosunków prawnych między obywatelami i instytucjami. Proces ten warunkuje okolicznościami mogącymi zaistnieć w reglamentowanej rzeczywistości prawnej i nadaje regulacji prawnej status obowiązywania.

4.1.1. Standaryzacja formy zdania normatywnego gwarantuje skuteczność oddziaływania znaków językowych oraz kwalifikuje czyny tak wyższych, jak i niższych podmiotów prawnych podlegających władzy ustawodawczej. Stanowienie przez ustawodawcę i powszechne obowiązywanie norm praw-

nych generalnych obejmuje baza semantyczno-pragmatyczna języka prawnego⁷⁴. Por. schemat 22.

Schemat 22. Baza pragmatyczna języka prawnego

Źródło: opracowanie własne.

Jak przedstawiono w schemacie 22, interakcjom społecznym wyznaczonym funkcjonalną perspektywą zdania normatywnego jest podporządkowana organizacja całego tekstu aktu ustawodawczego.

Ogólna struktura tekstu i podporządkowane tej strukturze formy gramatyczne wyrazów, wybranych spośród form przewidzianych przez system języka etnicznego, budują znaczenie całego tekstu, ponieważ: 1) wyrażają kompetencje orga-

⁷⁴ Zob. szerzej na ten temat, rozdz. III, pkt 1. Logicy odróżniają zdania normatywne od zdań modalnych, lecz stwierdzają, że postać sformalizowanych systemów dedukcyjnych twierdzeń logicznych mogą mieć interpretację normatywną i modalną, zob. Kalinowski 1953: 144-146.

nów władzy ustawodawczej do stanowienia norm prawnych generalnych; 2) kwalifikują czyny podmiotów prawnych w układzie hierarchicznym – podmiotom wyższym, organom władzy wykonawczej, sądowniczej i administracyjnej oraz innym instytucjom, które mają obowiązek regulowania uprawnień i obowiązków obywateli, nadają kompetencje do sprawowania władzy, natomiast podmiotom niższym, obywatelom podlegającym kompetencjom wykonawczym urzędów, wyznaczają skorelowane wobec siebie uprawnienia i obowiązki.

4.1.2. Skutkiem czynności językowych, jak to określają badacze języka, jest konstruowanie rzeczywistości pozajęzykowej. Według Karla Bühlera konstrukcja świata w języku przedstawia się na dwóch płaszczyznach: deiktycznej i symbolicznej. Świat przedstawień to celowe używanie znaków języka, których funkcją jest bycie symptomem z pozycji nadawcy, bycie sygnałem dla odbiorcy i bycie symbolem zjawisk świata zewnętrznego⁷⁵. Świat rzeczywisty (przedmioty, działania i zależności między nimi) jest przedstawiany za pośrednictwem dwóch klas znaków, którymi są słownik i gramatyka – deiktycznie przez wskazywanie oraz symbolicznie przez nazywanie⁷⁶.

⁷⁵ Zob. Bühler 2004: 82-86 oraz 156-186. Według K. Bühlera, niedoskonałość języka polega na tym, że używa się jednego słowa do określenia wielu rzeczy. Różnorodność przedstawień pozwala w zamian za to widzieć lub wyobrażać sobie pewne rzeczy w różny sposób w twierdzeniach, pytaniach i poleceniach dzięki woli mówcy i zdolności percepcyjnej słuchacza. Zmiana operatywności językowej obejmuje zawsze określoną zmianę obrazu świata jako całości. Nawiązał tu Bühler do filozofii Ernsta Cassirera, który twierdził, że język jest swoistego rodzaju zwierciadłem świata oraz do teorii Wilhelma von Humboldta i jego słynnej dewizy, że język jest zaklętym kręgiem, przez który oglądamy świat z określonej perspektywy.

⁷⁶ Por. Bühler 2004: 72-77. W Bühlerowskiej teorii konstrukcji świata deiktyczny świat przedstawień i symboliczny świat woli, są wpisane w model języka jako narzędzia komunikacji językowej. Zob. szerzej na ten temat, rozdz. III, pkt 4.1.

4.2. Wskazywanie deiktyczne osób i rzeczy w zdaniach normatywnych

Struktura zdania normatywnego służy wskazywaniu osób i rzeczy związanych stosunkami prawnymi. Z punktu widzenia nadawcy *deixis* to wyrażenie wskazujące, wpisane w model komunikacji językowej, uwzględniające momenty konsytuacyjne jako sygnały dla odbiorcy. W potocznej komunikacji językowej stanowią one jądro techniki mówienia obrazowego. Pierwszym wyrazem wskazującym jest „to” – wyraz towarzyszący gestom wskazywania na przedmiot. Za psychologiczne podstawy rodzajów wskazywania na osoby dla języków europejskiego kręgu kulturowego Karl Bühler przyjął cztery kategorie *deixis*: pierwsza – „ja”, druga – „ty”, trzecia – „ten”, czwarta – „tamten”. Te rodzaje wskazywania tworzą system różnie realizowany w tekście. W sytuacjach dnia codziennego „ja” i „ty” wskazują na nosicieli ról w procesie mówienia; „ten” wskazuje na osobę w sferze otoczenia przestrzennego; „tamten” w opozycji do „ja” i „ten” uwzględniają przestrzeń po drugiej stronie granicy, za obszarem, który psychologicznie jest odbierany jako cezura⁷⁷.

W języku prawnym wartości pozycyjne kategorii językowych, wprowadzone w kontekst sytuacyjny, dają potoczny obraz odniesienia dla celów przedstawieniowych w użyciu pierwotnym – tzw. mowie dramatycznej, różnej od mowy epickiej opowiadającej o wydarzeniach z przeszłości.

4.3. Technika wskazywania

Kategoria osoby ma w akcie stanowienia prawa zasadnicze znaczenie. Znaczenie osobowe – według Bańczerowskiego – to właściwości, jakich „nabierają uczestnicy zdarzeń komunikacyj-

⁷⁷ Zob. Bühler 2004: 90 oraz 98-104. Por. Gizbert-Studnicki 1986: 47-53.

nych”. Statusy komunikacyjne tych uczestników, jako pierwszej, drugiej lub trzeciej osoby, są sygnifikowane wyrazami oznaczającymi osoby w hierarchii znaczeń komunikacyjnych. Znaczenia osobowe zawarte w komunikacie niosą statusy komunikacyjne uczestników bezpośrednich zdarzeń komunikacyjnych⁷⁸.

Akt stanowienia prawa jest komunikatem ustawodawcy, przeznaczonym dla podmiotów prawnych będących stronami stosunków prawnych tetycznych. Presuponowana 1. osoba sygnifikuje ustawodawcę, 2. osoba nie występuje w tekstach prawnych, 3. osoba sygnifikuje tego, kto lub co nie jest ani pierwszą, ani drugą osobą, lecz tylko osobą lub rzeczą omawianą w procesie mówienia. Przez kategorie osobowe wyrażane są znaczenia osobowe absolutne, które odzwierciedlają w komunikacie hierarchię zdarzeń komunikacyjnych.

Norma prawna została ujęta we wzorcowej strukturze logicznej przez teoretyków prawa następująco: „Co do każdego x, jeśli x ma cechy A i znalazł się w okolicznościach typu B, to x powinien realizować czyny typu C”⁷⁹. Osoba, okoliczności, ani rodzaj czynu nie są dowolnymi kategoriami, lecz mają ściśle określoną technikę wskazywania⁸⁰.

Analiza wyrażenia mownego wymaga uwzględnienia momentów konsytuacyjnych, w których wyrazy wskazujące są sygnałami dla odbiorcy⁸¹. Zob. schemat 23 przedstawiający pole językowe wskazywania (*deixis*) w języku prawnym.

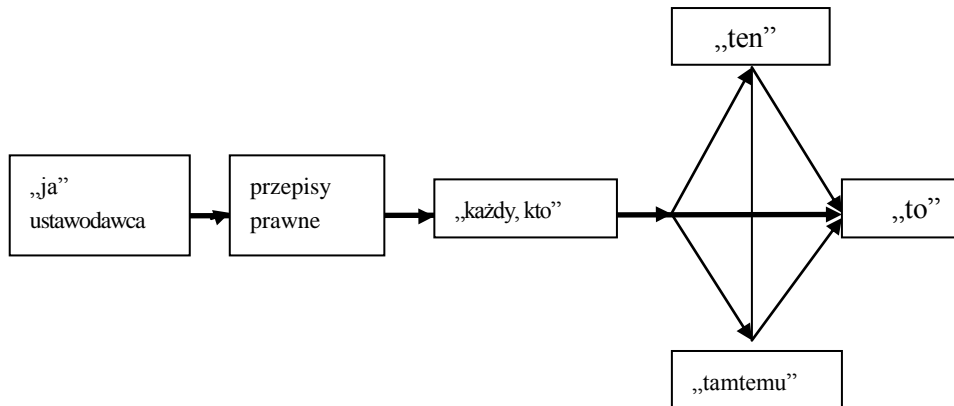
⁷⁸ Zob. Bańczerowski 1999: 64-65.

⁷⁹ Zob. Ziemiński 1980: 152.

⁸⁰ Zob. funkcjonalna perspektywa zdania normatywnego a rodzaje norm prawnych, rozdz. III, pkt 4.3. Por. też struktura predykatowo-argumentowa zdania normatywnego, rozdz. IV, pkt 3.

⁸¹ Według K. Bühlera wyrażenia deiktyczne są sygnałami i zarazem symbolami w odniesieniu do postrzegalnych zmysłowo elementów sytuacji. Uboga w słowa komunikacja nie jest prymitywna, lecz stanowi „wyrafinowaną mowę eliptyczną”, która ukonkretnia i precyzuje słowa z wykorzystaniem wartości pozycyjnych konstrukcji składniowych. Zob. Bühler 2004: 84-93. Por. zaimki w polskim, zdaniu Rittel 1985: 55-58, zob. też Jodłowski 1973, Pisarkowa 1969. Na temat centrum układu deiktycznego w tekście prawnym historycznym, zob. Lizisowa 2003: 65-70.

Schemat 23. Pole językowe *deixis* w języku prawnym

Źródło: opracowanie własne.

Akt stanowienia normy prawnej posiada moc wiążącą z woli ustawodawcy⁸². Ośrodkiem wszelkiej komunikacji językowej jest świadomość własnej podmiotowości – „ja” – ujmującego siebie jako podmiot władczy, uprawnocniony regułami kulturowymi do stanowienia prawa. Punkt oparcia dla podmiotowości i przedmiotowości w języku prawnym dają zaimki, których funkcją jest wskazywanie (*deixis*) z punktu widzenia nadawcy, wpisane w model komunikacji językowej.

Poprzez „ja” ustawodawca organizuje w swoim zamyśle przyjęty od rzeczywistości prawnej obraz norm prawnych oraz jest w stanie wyzwolić swoją myśl od wewnątrz i przelać ją na przepisy prawne, które pozostają w kontrapozycji do adresata wypowiedzi „każdy, kto” rozumianego najogólniej jako każdy bliżej nieokreślony, tworząc dwa bieguny pola językowego. Dalsze punkty oparcia zajmuje pozycja osoby wskazanej „ten” i osoby określonej, do której skierowana jest czynność „tamtemu”, jak również pozycja przedmiotu „to”. W strukturze gramatycznej zdania normatywnego są to konwencjonalne znaki sygnalizowania.

4.3.3. W akcie stanowienia normy prawnej – jak w aktach mowy dnia codziennego z pozycji egocentrycznej – przedstawia się status koniecznych lub możliwych obowiązków adresata normy prawnej, a zarazem status komplementarnych uprawnień recypienta działania nakazanego tą normą prawną. Recypient jest kimś nie zawsze obecnym, lecz będącym w zakresie świadomości. Ponadto wskazuje się na przedmiot sporny.

W konkretnych wypowiedziach występują zaimki organizujące pole językowe *deixis*, albo zaimki są zastępowane nazwami osobowymi w funkcji deiktycznej, por. przepisy:

Art. 415. Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.

⁸² Por. model aktu stanowienia prawa, rozdz. V, pkt 2.1. Szerzej na temat pragmatyczno-semantycznej struktury aktu ustawodawczego, zob. Lizisowa 2009: 19-36. Zob. też model komunikowania treści normatywnych, Lizisowa 2013a: 48.

- Art. 1. § 1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony...
- Art. 8. § 1. Każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną.
- Art. 460. § 1. Zobowiązany do złożenia rachunku z zarządu powinien przedstawić wierzycielowi na piśmie zestawienie wpływów i wydatków... [k.c.]

Zawsze jednak źródło wypowiedzi („ja”) organizuje w przepisach prawnych podstawową (pierwotną) funkcję adresatywną sfery jej odniesienia przestrzennego, wskazując: „kto” – *kto z winy swej wyrządził szkodę* ‘winowajca’ (adresat); „tamtemu” – *drugiemu* ‘osobie poszkodowanej’; „to” – *szkodę* ‘niekorzystny wynik działania’ (abstrakcyjny przedmiot sporny).

Nazwy osobowe podmiotu działającego lub przyjmującego, np. *każdy człowiek czy obowiązany*, oraz przyjmującego działanie, np. *drugiemu, wierzycielowi*, to wyrazy symbolizujące podmioty prawne. Odpowiedni znak językowy łączy gest wskazywania z nazwą i w ten sposób powstaje konstrukcja syntaktyczna, w której zaimek (użyty *expressis verbis* lub presuponowany) pełni rolę pośrednika, indywidualizując to, co rzeczownik nazywa.

4.3.4. Układ *deixis* w dyskursie prawnym zachowuje systemową płaszczyznę deiktyczną. W stylistycznych wariantach przepisów prawnych mogą wystąpić inne zestawy zaimków lub inne formy fleksyjne zaimków, zgodnie z normą stylistyczną ich użycia, np. sygnifikatorami działających podmiotów prawnych mogą być zaimki *ten, kto*, albo *kto*, a sygnifikatorami podmiotów prawnych przyjmujących działania mogą być zaimki, np. *ten, na kim*, por. przepisy prawne:

- Art. 56.1. Karze pieniężnej podlega ten, kto:
- 1) nie przestrzega obowiązków wynikających ze współpracy z jednostkami upoważnionymi do dysponowania energią elektryczną i paliwami gazowymi...

[Prawo energetyczne]

Art. 157. § 1. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia..., podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

[k. k.]

Art. 2. Odpowiedzialności karnej za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie podlega ten tylko, na kim ciążył prawny, szczególnie obowiązek zapobiegnięcia skutkowi.

[k. k.]

Nie wskazują one ani pierwszej, ani drugiej osoby, bo wypowiedź prawna nie jest kierowana do kogoś – jest dla kogoś⁸³. W każdym przypadku chodzi o wskazywanie tego, co znajduje się w polu postrzegania odbiorcy.

Warto też zwrócić uwagę, że czynniki komunikacyjne mają wpływ na użycie wyrazów wskazujących. Zaimek wskazuje klasy możliwych nadawców i odbiorców komunikatu wraz z klasami możliwych przedmiotów i stanów rzeczy w płaszczyźnie deiktycznej. Wskazywanie ma odniesienie do poszczególnych okazów tego, co wyraz nazywający (rzeczownik) nazywa⁸⁴.

4.4. Symboliczne znaki woli w akcie stanowienia

Płaszczyzna symboliczna jest drugą – po *deixis* – płaszczyzną kodowania wolicjonalnego⁸⁵. Przedstawia przedmiot poznania. W języku prawnym przedstawia przede wszystkim regulowanie ludzkich czynów⁸⁶. W swoisty zatem sposób pośredniczy pomiędzy osobą a rzeczą – przekształca rzeczywistość i dostarcza impulsu do działania.

4.4.1. Potoczny sposób odniesienia wprowadza symboliczne znaki języka w konteksty sytuacyjne jakże różnych ak-

⁸³ O tekstach prawnych nieskierowanych, zob. przypis 55, s. 318.

⁸⁴ Por. Bühler 2004: 92-93.

⁸⁵ Por. model aktu stanowienia prawa, rozdz. V, pkt 2.1.

⁸⁶ Zob. podmiotowy charakter prawa, rozdz. I, pkt 1.3.

tów mowy: twierdzenia, pytania, nakazu czy zakazu. Rama metatekstowa konstruuje obraz świata sygnalizowanego przez odmienne postawy nadawców:

1. [Mówię, że...]	}	mowa epicka
2. [Twierdzę, że...]		
3. [Pytam, czy...]	}	mowa dramatyczna
4. [Nakazuję / zakazuję , żeby...]		

Przykłady 1-4 obrazują konstrukcję świata przedmiotowego poprzez wyrażanie woli w konkretnej realizacji tekstowej, przedstawiając jednak sztuczne twory syntaktyczne. W codziennym użyciu języka ramę metatekstową się pomija, bo nadawca tekstu mówiąc, stosuje elipsę składniową. Toteż wypowiedzi są logicznie niepełne, na przykład *przyjdiesz jutro*, a odbiorca musi się domyślać brakujących elementów metatekstowych – opisu, twierdzenia, pytania lub nakazu – z uwzględnieniem kontekstu oraz na podstawie własnej wiedzy i kompetencji komunikacyjno-kulturowej. Rama metatekstowa, wyrażona czasownikami mówienia *mówię, twierdzę, pytam, nakazuję, zakazuję*, sytuuje wypowiedź: 1) jako opowiadanie czy twierdzenie będące mową epicką (przykłady 1-2), albo też: 2) jako pytanie czy nakaz będące mową dramatyczną (przykłady 3-4).

Szczególnym rodzajem aktu mowy jest performatywne użycie języka, kiedy nadawca ustanawia za pomocą słów stan obowiązywania tego, co zostało powiedziane:

5. [Ustanawiam, niech...]	}	mowa dramatyczna ustawodawcza

Akt mowy performatywny ma charakter kreujący rzeczywistość pozatekstową przez osobę do tego upoważnioną. Jest mową dramatyczną o charakterze ustawodawczym (przykład 5).

4.4.2. Nietrudno zauważyć, że w metatekstowej ramie performatywnej diakryza osobowa kieruje uwagę odbiorcy na sygnał indywidualny nadawcy jako atrybut władzy ustawodawczej, np.:

Art. 736. Kto zawodowo trudni się załatwianiem czynności dla drugih, powinien... zawiadomić o tym niezwłocznie dającego zlecenie... [k.c.]

Przepis ten należy odczytać z uzupełnieniem:

[*Ja, ustawodawca, ustanawiam, niech będzie tak, że ten, kto zawodowo trudni się załatwianiem czynności dla drugih, powinien... zawiadomić o tym niezwłocznie dającego zlecenie, czyli tamtemu, który jest do tego uprawniony].

Przez osobisty stosunek do tego, co jest powiedziane w tekście, źródło wypowiedzi („ja”) organizuje relację powinności i należności innych osób („ten – tamtemu”), które rządzą konstrukcją świata norm ustanowionych tekstem prawnym. Postępowanie obu podmiotów stosunku prawnego tetycznego, obowiązane i uprawnione, jest modalizowane deontycznie wykładnikami leksykalnymi *powinien zawiadomić – ma prawo do tego*. Nadawca, odbiorca oraz przedmiot komunikacji określają tło wypowiedzi – sytuację stanowienia i obowiązywania tego, co ustanowione jako relacja powinności i należności. Jeżeli w tym tle występują nazwy wielowyrzowe (*ten, kto zawodowo trudni się; dającego zlecenie; załatwianiem czynności dla drugih*) – a są to nazwy szczególne – symbolizują wskazane podmioty prawne i wskazany przedmiot regulacji prawnej⁸⁷.

4.4.3. W języku prawnym świat stosunków prawnych tetycznych i norm prawnych generalnych jest oglądany z perspektywy ludzkich działań, które są normowane w postaci ustaw społecznie uprawomocnionych, a więc przedmiotowo. Świat ten jest zbudowany z egocentrycznego świata zawsze tej samej osoby, ustawodawcy, oraz z zewnętrznego świata rzeczy – podmiotów, przedmiotów, czynności i stanów w stosunkach prawnych. W stosunku do świata rzeczywistego, komunikowanego i postrzeganego w codziennych zachowaniach językowych, jest o wiele uboższy. Znaki językowe są przypo-

⁸⁷ Por. obowiązek postępowania podmiotu prawnego w zdaniu normatywnym, rozdz. IV, pkt 3.1.

rządkowane przedmiotom i stanom rzeczy nie w świecie rzeczywistym, lecz w wirtualnym świecie norm prawnych. Podczas kiedy intencją ustawodawcy jest stanowienie prawa obowiązującego powszechnie, w języku potocznym intencją komunikacyjną mogą być – w zależności od kontekstu sytuacyjnego – twierdzenie, rozkaz, pytanie itp. kierowane do konkretnych adresatów. Metatekstowa rama performatywna zmieniająca zasadniczo sens wypowiedzi – zwerbalizowana lub tylko intencjonalnie nadana przez twórcę tekstu – przekształca odniesienie między nadawcą a odbiorcą w akcie komunikacji. Podobna kompozycja jest charakterystyczna dla wypowiedzi potocznych – quasi-prawnych⁸⁸.

Wyrazy języka prawnego informują wyłącznie o świecie norm prawnych, ustanawiając zarazem to, co w ramach systemu norm jest wolą ustawodawcy obowiązującą adresata i recipienta ustanowionej normy. Tak więc predykaty *powinien* / *ma prawo czynić* ('działać, zachować się') rozstrzygają o działaniu upodmiotowionym, łącząc wszystkie podmioty działania – ustawodawcę i dwa podmioty stosunku prawnego z przedmiotem działania.

5. Sprawność komunikacyjna języka prawnego

Prawu przypisuje się porządkowanie ogółu interakcji społecznych. Emisja przekazu w prawie stanowionym przez parlament jest adresowana do tych, których postępowanie ma kształtować. Dyskurs prawny odbywa się w sztucznie stworzonej przez ustawę wspólnocie komunikacyjnej. Ma przebieg schematyczny i modelowy. Redaktor tekstu prawnego wykorzystuje funkcjo-

⁸⁸ Zob. wypowiedzi performatywne w zastosowaniu do stosunków quasi-prawnych, Grodzieński 1980: 163.

nalną semantyczną i pragmatyczną wiedzę językową oraz poza-
językową wiedzę o rzeczywistości, podobnie jak, według Fran-
ciszka Gruczy, czyni to każdy człowiek⁸⁹. Dana ustawa mieści
się w systemie prawa jako element tego systemu, przedstawia-
jący pewien specyficzny obraz przebiegu komunikacji w społec-
czeństwie. Przykładem takiego wycinka systemu prawa może
być Kodeks pracy, w którym porządkowanie ogółu interakcji
społecznych odbywa się ustanawianiem stosunków zobowiąza-
niowych i stosunków podległości kompetencji.

5.1. Stanowienie stosunków zobowiązaniowych

Przepisy prawne w Kodeksie pracy regulują tworzenie sztucz-
nej wspólnoty, a mianowicie, zrzeszenia równych i wolnych
osób. Istnieje z jednej strony założenie rzeczowo motywowanej
zgody między tymi osobami, lecz równocześnie spoistość tych
osób jest regulowana zagrożeniem zewnętrznymi sankcjami.
Funkcja koordynowania działań – według teorii dyskursu –
przypada illokucyjnym energiom wiązania jednostek języka,
właściwym w działaniu językowym ukierunkowanym na poroz-
umienie. Z charakteru tekstu wynika semantyka czasowa zo-
rientowana na trwanie czynności oraz na jej porządek (prospek-
cję). Normy prawne stabilizują oczekiwania społeczne co do
przyszłych zachowań wszystkich, kogo dotyczy komunikowa-
nie przekazu zawartego w prawie pracy.

5.1.1. Sposób komunikowania zależy od rodzaju sto-
sunku prawnego ustanowionego przez normę wysłowioną
w przepisie prawnym. W Kodeksie pracy jest to przede wszyst-
kim normowanie prostych stosunków prawnych zobowiąza-
niowych między pracownikiem i pracodawcą, opartych na umowie

⁸⁹ Zob. Grucza F. 1997: 11-12. Przyjmuję za autorem, że język specjalistyczny to przekrój logiczny zbioru języków własnych autorów tekstów na temat danej dziedziny życia społecznego, gospodarczego czy kulturowego.

między tymi podmiotami prawa. Regulacji podlega działanie tych osób, uprawnionego i obowiązane do określonego postępowania, które to działanie wynika z umowy o pracę⁹⁰. Prawa podmiotowe równorzędnych uczestników tej interakcji wyznaczają pola indywidualnej wolności działania i są zorientowane na strategiczne realizowanie interesów obu stron. Stosunek pracy, oparty na wolności umowy i na własności, nawiązuje do pojęcia prawa podmiotowego danej osoby, jednak nadaje innej osobie upoważnienie do użycia przymusu przeciwko naruszeniom jej prawnie chronionych podmiotowych wolności działania. Toteż stosunek pracy przedstawia podmiotowe działania wpisane w przymus prawa obiektywnego. Artykuł pierwszy stanowi:

Art. 1. Kodeks pracy określa prawa i obowiązki pracowników i pracodawców. [Kodeks pracy]

Przedmiotem stanowienia w Kodeksie pracy są zatem prawa i obowiązki stron wynikające ze stosunku pracy. W zakresie świadczenia przedmiotu pracy sytuacja prawna jest wyznaczana pracownikowi tylko potencjalnie:

Art. 22. § 1. Przez nawiązanie stosunku pracy pracownik zobowiązuje się do wykonywania pracy określonego rodzaju na rzecz pracodawcy i pod jego kierownictwem oraz w miejscu i czasie wyznaczonym przez pracodawcę.

[Kodeks pracy]

Przepis wprowadza termin *stosunek pracy* jako stosunek zobowiązaniowy. Dalsze przepisy wyznaczają podmiotom X i Y obowiązki zachowania się w określony sposób wzajemnie wobec siebie.

Art. 11. Nawiązanie stosunku pracy oraz ustalenie warunków pracy i płacy, bez względu na podstawę prawną tego stosunku, wymaga zgodnego oświadczenia woli pracodawcy i pracownika.

Art. 11¹. Pracodawca jest obowiązany szanować godność i inne dobra osobiste pracownika.

⁹⁰ Zob. pojęcie i typy stosunków prawnych, Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 157-162].

Art. 22. § 1. Przez nawiązanie stosunku pracy pracownik zobowiązuje się do wykonywania pracy określonego rodzaju na rzecz pracodawcy...

[Kodeks pracy]

Tego rodzaju konwencja redakcyjna oddaje przemienność ról podmiotów prawnych.

5.1.2. Zwroty językowe, regulujące sens wyrażenia *stosunek pracy*, to zbiór zdań tak dobranych, że kolejno ograniczają zakres możliwych interpretacji terminu *stosunek pracy*. Nazwa *stosunek pracy* jest wpisana w strukturę związków syntagmatycznych jako podmiot i łączy się z orzeczeniami *nawiązuje się*, *rozwiązuje się*, wymagających obligatoryjnie dopełnienia:

stosunek pracy — podlega przepisom kodeksu [art. 6. § 1. i art. 6. § 2.]

stosunek pracy — nawiązuje się:

na podstawie powołania [art. 68 § 1];

na czas nie określony [art. 68 § 1];

na okres objęty powołaniem [art. 68 § 1];

na podstawie powołania nawiązuje się w terminie określonym w powołaniu [art. 68² § 1];

na podstawie mianowania [art. 76];

przez spółdzielczą umowę o pracę [art. 77 § 1];

stosunek pracy — rozwiązuje się na zasadach określonych w przepisach [art. 70 § 1²];

z wygaśnięciem mandatu [art. 73 § 2]

Zbiór frazemów werbalnych i nominalnych stanowi kontekst wyrażenia *stosunek pracy*. Wyrażenia modelujące pojęcie stosunku pracy podają oznaki tego pojęcia: sposób nawiązania, trwania i rozwiązania stosunku pracy. W drodze porównywania kontekstów tworzy się rodzaj definicji kontekstowej tego wyrażenia. Strona zwrotna czasowników sprzyja kreowaniu dystansu czasowego do kategorii zdarzeń w wirtualnym stosunku pracy, ale możliwych w rzeczywistym świecie.

Zwroty werbalne podlegają regułom transformacji na konstrukcje nominalne:

nawiązanie stosunku pracy [art. 11 i art. 73 § 1] ← * nawiązuje się stosunek pracy;

rozwiązanie stosunku pracy (art. 23¹ § 4 i art. 68³) ← * rozwiązuje się stosunek pracy;

roszczenia ze stosunku pracy (art. 291 § 1) ← * ma roszczenie ze stosunku pracy;

prawa majątkowe ze stosunku pracy (art. 63¹ § 2) ← * ma prawa majątkowe ze stosunku pracy.

Użycie konstrukcji werbalnej lub nominalnej jest kwestią poprawności stylistycznej przepisu prawnego.

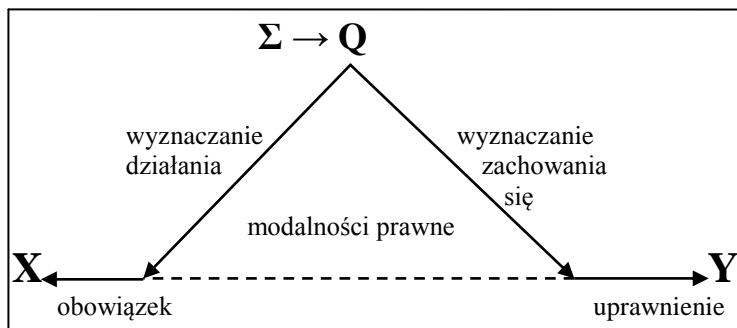
5.1.3. W zakresie stosunków zobowiązaniowych intencja stanowienia i obowiązywania prawa jest komunikowana formułami języka prawnego z mocą illokucyjną nakłaniania do posłuchu wobec ustanowionych norm, a zarazem z mocą perlokucyjną obowiązywania tych norm. Moc illokucyjna formuł językowych mieści się między prośbą a rozkazem; jako moc oddziaływania stanowczego jest bliższa rozkazowi⁹¹. Przepisy kodeksu wiążą prawodawcę i pracownika w sposób stanowczy, toteż należy traktować je jako nakazy i argumenty na rzecz realizowania tych nakazów⁹². Z woli konstytuanty zwroty dyspozycyjne ustawodawcy zawierają atrybuty powinnościowe aktu stanowienia.

W Kodeksie pracy sformułowane są zatem normy kategoryczne, które nakazują, jakie obowiązki i uprawnienia przysługują pracodawcy i pracownikowi w ramach stosunku pracy. W schemacie 24 przedstawiono, jak przebiega komunikowanie w stanowieniu norm prawnych zobowiązaniowych.

⁹¹ Zob. też performatywy prawne, rozdz. V, pkt 3.2.

⁹² Zob. Zgółka, Zieliński 2003: 182-184. Por. szczegółowa analiza znaczenia znaków języka prawnego, rozdz. III, pkt 3., obrazy świata w języku prawnym oraz rozdz. III, pkt 4.4. modalności prawne, jak również struktury gramatyczne zdań normatywnych rozdz. IV, pkt 4.4.

Schemat 24. Komunikowanie przekazu w przepisach prawnych normujących stosunki prawne zobowiązaniowe

Źródło: opracowanie własne.

W przepisach modelujących pojęcie stosunku pracy normy kategorię rozpoznać się jako normy ze względu na kontekst sytuacyjny, a zatem są to komunikaty legislacyjne kierowane z polecenia konstytuanta $[\Sigma]$ przez ustawodawcę $[Q]$ do podmiotów stosunków prawnych $[X$ i $Y]$, czyli do pracodawcy i pracownika, których dotyczą bezpośrednio. Nakaz uobecnia siłę ekspresyjną ustawodawcy w momencie wyrażania.

5.2. Stanowienie stosunków podległości kompetencji

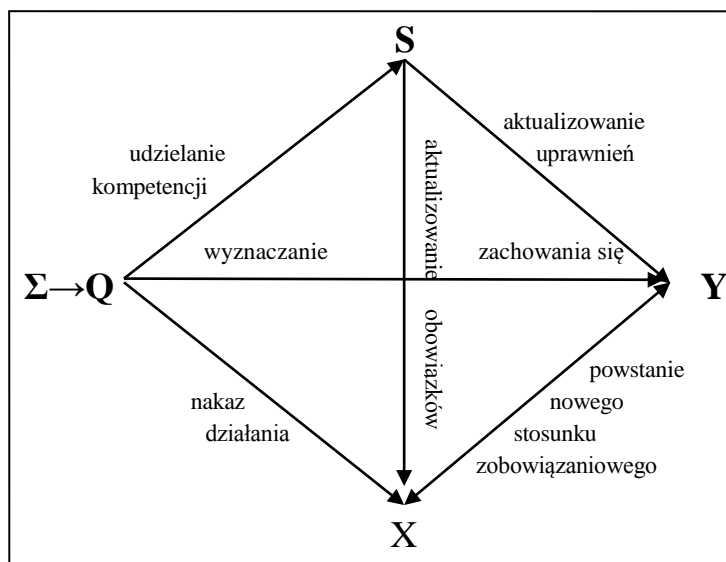
Stosunki prawne typu zobowiązaniowego wpisują się w procesie regulacji prawnej w stosunki podległości kompetencji. Ustawodawca ustanawia normy postępowania podmiotów stosunków zobowiązaniowych, udzielając zarazem kompetencji do aktualizowania ich uprawnień i obowiązków podmiotowi kompetentnemu.

5.2.1. W ustawie Kodeks pracy przepisy prawne stanowiące normę udzielającą kompetencji wyznaczają jej adresatowi obowiązek ingerowania w stosunki między pracodawcą a pracownikiem w kwestiach spornych, np. sądowi pracy na

wniosek jednego z tych podmiotów nakazują rozpoznawanie spraw pracowniczych i wydawanie orzeczeń w sprawie. W przepisach prawnych ustanawiających normy udzielające kompetencji sprzężone z normami regulującymi postępowanie osób podległych podmiotowi kompetentnemu ustawodawca nie tylko wyznacza pozycję nadrzędną oraz udziela podmiotowi kompetentnemu kompetencji do aktualizowania obowiązków i uprawnień podmiotów podległych kompetencji, lecz także nakazuje odpowiednie działanie podmiotowi obowiązanemu i wyznacza zachowanie się podmiotu uprawnionego.

W schemacie 25 przedstawiono przebieg komunikacji między instytucjami stanowiącymi prawo a podmiotami prawnymi w przepisach normujących stosunki podległości kompetencji.

Schemat 25. Przebieg komunikacji w przepisach prawnych normujących stosunki podległości kompetencji

Źródło: opracowanie własne.

Normy ustanowione z nakazu konstytuanty [Σ] przez ustawodawcę [Q] nakazują odpowiednie postępowanie podmiotom [X i Y], a także udzielają podmiotowi [S] kompetencji, by na wniosek podmiotu [X] lub podmiotu [Y] aktualizował obowiązki i uprawnienia podmiotów [X i Y]. Stosunek podległości kompetencji zachodzi wówczas, gdy podmiot [S] jest wyposażony w kompetencję, by przez swoją czynność konwencjonalną dokonał zmiany istniejącego uprzednio stosunku zobowiązaniowego z takim skutkiem, że ustanie dotychczasowy stosunek prawny między podmiotami [X i Y], a powstanie między tymi podmiotami wyznaczony im przez ustawodawcę stosunek prawny.

5.2.2. Przepisy prawne konstytuujące normy udzielające kompetencji nakazują obowiązek posłuchu w przyszłości, gdy podmiot kompetentny ustanowi dla podmiotów podległych kompetencji normę indywidualną. Takie normy złożone wyznaczają odniesienie ustawodawcy do postępowania obywateli i upoważniają instytucje państwowe do aktualizowania stosunków prawnych między obywatelami przez swoje czynności konwencjonalne.

5.3. Kategoria czasu w procesie komunikowania prawnego a modele komunikacji w języku prawnym

Dyskurs prawny jest prowadzony w formie obiektywnej, a temporalność wypowiedzi jest jednowymiarowa. W szczególny sposób kształtuje się zatem komunikacja językowa, w której zachodzi opozycja aktualności i nieaktualności czasu oraz związane z tą opozycją terażniejszość i nieterażniejszość⁹³. Sytuowanie stanowienia i odbioru jako aktu mowy ujmuje czas zdarzeń wokół osi „tu i teraz” prawodawcy. Jednak porządek czasu werbalizacji przepisów prawnych jest równoległy do

⁹³ Zob. charakterystyka temporalna wypowiedzi, Grzegorzyczkowa 1990: 154-163.

czasu obowiązywania norm prawnych wyrażonych w tych przepisach, a temporalność wypowiedzi oznacza trwanie czynności zawieszony w czasie. Jakkolwiek występuje tu informacja temporalna, kategoria czasu podlega neutralizacji. Wypowiedź prawna nie jest bowiem konstatacją stanów rzeczy i wykracza poza zjawiska czasoprzestrzenne. Formy czasu teraźniejszego (*wymaga oświadczenia, jest obowiązany szanować, mają prawa*) oznaczają stan postulowany, tworząc w wypowiedzi legislacyjnej dystans czasowy do kategorii zdarzeń.

5.3.1. Przepisy prawne, postulują zaistnienie stanu rzeczy, ale kategorie czasu nie służą informacji temporalnej, lecz wyrażają funkcje modalne wypowiedzi (*może wnieść odwołanie, może rozwiązać, ma obowiązek*):

At. 44. Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy o pracę do sądu pracy...

Art. 22 § 3. Jednakże gdy stosunek pracy sprzeciwia się dobru tej osoby, przedstawiciel ustawowy za zezwoleniem sądu opiekuńczego może stosunek pracy rozwiązać.

Art. 23². Jeżeli przepisy prawa pracy przewidują współdziałanie pracodawcy z zakładową organizacją związkową w indywidualnych sprawach ze stosunku pracy, pracodawca ma obowiązek współdziałać w takich sprawach z zakładową organizacją związkową reprezentującą pracownika z tytułu jego członkostwa w związku zawodowym... [Kodeks pracy]

Poprzez zastosowanie form osobowych i subiektywnych czasowników w zdaniach nadrzędnych (normatywnych) osiąga się znaczeniową strukturę prymarną, która jest zawarta w systemie gramatycznym języka prawnego. Natomiast temporalność lokalizowana w czasie względnym narzuca prospekcję na osi czasu, podkreślaną środkami leksykalnymi. Spójnik *gdy* wyraża zgodność czasów gramatycznych, mimo różnej relacji czasowej, istniejącej w zdaniu podrzędnie złożonym między zdaniem nadrzędnym i podrzędnym⁹⁴.

⁹⁴ Por. szerzej na temat zdania normatywnego i jego otoczenia, rozdz. IV, pkt 2.4.

5.3.2. W wyniku połączenia stosunków prawnych typu zobowiązaniowego ze stosunkami podległości kompetencji powstają złożone powiązania o różnym charakterze, także czasowym. Jeżeli pracodawca wyrządza szkodę pracownikowi (którą może być np. nieuzasadnione wypowiedzenie umowy o pracę), to pracownik może wnieść odwołanie do sądu [art. 44 Kodeksu pracy]. Sąd jest adresatem normy kompetencyjnej, regulującej stosunki podległości kompetencyjnej, którym podlegają oba podmioty stosunków zobowiązaniowych (pracodawca i pracownik). Ustawodawca daje wytyczne, jak rozwiązać spór (jak ma postępować sąd), np.:

Art. 45 § 1. W razie ustalenia, że wypowiedzenie umowy o pracę... jest nieuzasadnione [...] sąd pracy – stosownie do żądania pracownika – orzeka o bezskuteczności wypowiedzenia, a jeżeli umowa uległa już rozwiązaniu – o przywróceniu pracownika do pracy na poprzednich warunkach albo o odszkodowaniu.
[Kodeks pracy]

Prawo odwołania się do sądu przysługuje pracownikowi [art. 61 Kodeks pracy] — sąd orzeka dla pracownika odszkodowane od pracodawcy:

Art. 61¹. W razie nieuzasadnionego rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie art. 55 § 1, pracodawcy przysługuje roszczenie o odszkodowanie. O odszkodowaniu orzeka sąd pracy.
[Kodeks pracy]

Wprowadzona tu została informacja temporalna, polegająca na zlokalizowaniu komunikowanego zdarzenia (*sąd orzeka o bezskuteczności wypowiedzenia; roszczenie o odszkodowanie orzeka sąd*) w czasie względnym w stosunku do innego zdarzenia (*ustalenie wypowiedzenia; nieuzasadnionego rozwiązania umowy*). Informację obiektywizuje dodatkowo określnik adwerbialny (*w razie*).

W Kodeksie pracy mamy zatem do czynienia z rodzajami norm prawnych regulujących dwa rodzaje stosunków prawnych, dla których kategoria czasu jest ważna. Przepisy prawne kierowane przez ustawodawcę do podmiotów stosun-

ku zobowiązaniowego ujmują czas zdarzeń w temporalizacji wokół osi „tu i teraz” ustawodawcy. W przepisach aktualizujących obowiązki i wyznaczających zachowania jednego podmiotu wobec drugiego temporalizacja jest ustawiona ku przyszłości – kiedy orzeka sąd, np.:

Art. 255. § 2. Sąd pracy odmówi nadania klauzuli wykonalności, jeżeli ze złożonych akt komisji wynika...

Ten drugi rodzaj wypowiedzi w formie zdań podrzędnie złożonych warunkowych, ustanawiających normy prawne hipotetyczne, reguluje stosunki podległości kompetencyjnej między podmiotem wyposażonym w kompetencję a podmiotami stosunku pracy podlegającymi jego kompetencji formą czasu przyszłego⁹⁵. Kategoria czasu w przepisach prawnych – regulujących stosunki prawne zobowiązaniowe i kompetencyjne – ma zatem w Kodeksie pracy zdecydowane nacechowanie funkcjonalne.

5.3.3. Przepisy prawne wyrażają czasowy porządek normatywny komunikacji prawnej. Ustanowione przepisami prawnymi normy prawne mają istnienie realne, ale jest to istnienie nazywane intencjonalnym, odmienne od faktycznego istnienia przedmiotów w świecie pozajęzykowym. Jako takie tkwią w naturze ludzkiej; nie funkcjonują zatem bez aktualnego przeżywania psychicznego. Każda wypowiedź normująca powinność jednej osoby w związku z należnością drugiej osoby, koordynując potencjalne zachowanie się ludzi, wyznacza zawsze aktualne relacje międzyosobowe intencjonalne, jak również ustanawia w państwie ustrój polityczny oraz społeczno-gospodarczy w przyszłym czasie – obowiązywania przepisów prawnych⁹⁶.

⁹⁵ Por. rozdz. IV pkt 3.4.1.

⁹⁶ Por. Mazurek 1973: 53. Autor podkreśla wagę aktualności prawa stanowionego, które w istnieniu jest zależne nie tylko od twórcy, lecz także od

5.4. Odmiany gatunkowe wypowiedzi komunikujących prawo

Rozróżnienia między funkcjonalnymi odmianami języka można dokonać na podstawie przypisania wypowiedziom wartości prawdy albo fałszu. W prawoznawstwie istnieją różne koncepcje co do tego charakteru gatunkowych odmian języka komunikującego prawo.

5.4.1. Ogólnie przyjmuje się, że język prawny jest używany do stanowienia norm prawnych. Norma będąca wezwaniem kogoś do postępowania w określony sposób w określonych okolicznościach niczego nie opisuje, nie jest ani prawdziwa, ani fałszywa; nie podlega też negacji. Może być tylko wiarygodna lub niewiarygodna jako oznaka pewnego stanu rzeczywistości. Natomiast zdania o normie mogą być prawdziwe jeżeli rzeczywiście norma, do której się odnoszą, w taki sposób kwalifikuje dany czyn danego podmiotu, jak te zdania komunikują. Są wówczas zdaniami deontycznymi (interpretacji słabej), które zawierają informację semiotyczną o treści normy, ponieważ tu nie bierze się pod uwagę mocy obowiązującej danej normy⁹⁷.

5.4.2. Można się więc zastanawiać: czy wykładnia lub interpretacja prawa w sposób prawdziwy lub fałszywy oddają postanowienia ustawy; czy rzeczywistość społeczna przedstawiona w opisie jest zgodna z rzeczywistością, która w intencji ustawodawcy ma być regulowana przez normę prawną, co jest

jego poznania i rozumienia przez odbiorcę, w nawiązaniu do klasycznych szkół Hansa Kelsena, Leona Petrażyckiego i Jerzego Landego.

⁹⁷ Zob. Ziemiński 1992: 38-45. Zygmunt Ziemiński zwracał uwagę, że o „prawdziwości” normy można mówić tylko wtedy, gdy przyjmuje się, że wartości istnieją obiektywnie, a zatem istnieje absolutny obowiązek realizowania tego, co się uważa za dobro absolutne, przy założeniu, że norma nie kreuje powinności, lecz tylko opisuje powinności mające być niezależny od normy. Wokół wartości aksjologicznej norm prawnych toczy się zatem dyskusja nad ustawą o ochronie życia według stanowiska kognitywizmu etycznego.

przedmiotem stanowienia w przepisie prawnym itp. Prawdziwe lub fałszywe może być zdanie, że dana norma postępowania obowiązuje według danych kryteriów obowiązywania norm i sposobów ich stosowania. Kryterium prawdziwości odnosi się także do zdań stwierdzających, kto jest adresatem normy, jak również do zdań stwierdzających, w jakich warunkach i okolicznościach należy podjąć wskazane w normie działanie.

5.4.3. Jeżeli natomiast bierze się pod uwagę moc obowiązującą normy, czyli orzekanie o kwalifikacji czyjegoś konkretnego czynu ze względu na normę, którą uznaliśmy za obowiązującą, zdanie to przekazuje taką samą merytorycznie informację, jak norma. Tego typu zdań deontycznych (interpretacji mocnej) używa się jako zamiennika dla norm, formułując zdania orzekające. Według Jerzego Kalinowskiego i Zygmunta Ziemińskiego zdania te mają walor informacyjny jak norma⁹⁸. Przykładem jest orzeczenie Sądu Najwyższego:

Środek odwoławczy nadany faksem jest wniesiony z chwilą określoną przez upoważnionego pracownika adnotacji o wpływie pisma do sądu.
[Postanowienie SN z dnia 29 stycznia 2003 r., I CZ 192/02]

Każdy zatem tekst, który ma moc obowiązywania, spełnia formalne warunki przynależności do języka prawnego ze względu na normatywny charakter wypowiedzi. Z tym, że nadawcą informacji nie jest ustawodawca, a postanowienie wydane przez sąd jest poprzedzone wykładnią tekstu ustawodawczego w odniesieniu do konkretnej sprawy. Tak więc w aspekcie pragmatycznym tekst orzeczenia sądu jest realizacją języka prawniczego.

5.4.4. Wszelkie działania na tekście języka zmieniają wzorzec gatunkowy wypowiedzi. Odniesienia intertekstualne w usytuowaniu funkcjonalnym tekstu, zmieniają logiczne walory wypowiedzi⁹⁹. Problem prawdziwości dotyczy więc wypowiedzi okołoprawnych, w których zaciera się różnica między normą

⁹⁸ Zob. Kalinowski 1993: 348-349, Ziemiński 2002: 127.

⁹⁹ Por. definicyjne cechy języka prawnego, rozdz. II, pkt 1.4.

postępowania, zdaniem opisowym a wypowiedzią oceniającą. Następująca notatka prasowa:

Jeżeli przy przenoszeniu środków między subfunduszami w jednym funduszu inwestycyjnym generowany jest dochód, to podlega on opodatkowaniu w świetle obowiązującej ustawy o PIT — uznało Ministerstwo finansów. [Gazeta Prawna Nr 203 15-17 października 2004]

jest stwierdzeniem, że norma obowiązuje i zarazem informacją, jaka norma obowiązuje; podlega też ocenie, czy wypowiedź jest prawdziwa, czy fałszywa. Natomiast przepis prawny takiemu wartościowaniu nie podlega, np.:

Art. 3.1. Osoby fizyczne, jeśli mają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej miejsce zamieszkania, podlegają obowiązkowi podatkowemu tylko od dochodów (przychodów) osiągniętych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (ograniczony obowiązek podatkowy).

[Ustawa o podatku]

Tak więc z jednej strony hipotetyczne sformułowanie normy można zastąpić łatwo sformułowaniem kategoriycznym, z drugiej – zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe warunki ma inne znaczenie w języku prawnym niż w innych językach specjalistycznych czy w języku powszechnym. Tak samo wyrażona treść w języku okołoprawnym odnosi się do wypowiedzi ustawodawcy, ma więc wartość prawdy lub fałszu – może nagiąć interpretację do partykularnych interesów adresata normy.

6. Tekst prawny jako zdarzenie komunikacyjne

Pragmatyczne cechy języka prawnego ocenia się w kategoriach skuteczności aktów mowy ustawodawczej. Język prawny

jest realizowany w tekście prawnym ze względu na funkcję komunikatywną wpływania nadawcy na odbiorcę. Tekst prawny istnieje w komunikacji językowej jako integralna całość skorelowana z aktem mownym stanowienia prawa w procesie nadawania i odbioru komunikatów. Zależność pomiędzy odbiorcą tekstu a systemem znaków i ich realizacją tekstową wpływa na przekształcanie zdań danego języka etnicznego w wypowiedź prawną o określonej referencji i sile illokucyjnej. Referencja jako relacja między znakami językowymi a przedmiotami uniwersum pozajęzykowego wiąże wszak wyrażenia języka z klasami zjawisk prawnych. Siła illokucyjna aktu stanowienia prawa wywiera wpływ perlokucyjny na adresata, powodując obowiązywanie stanowionego prawa w obrocie prawnym.

W akcie komunikacji prawnej system językowy jest wykorzystany w sposób celowy. Twórcy tekstu prawnego korzystają z leksyki, frazeologii i reguł gramatycznych języka prawnego, by wyrazić intencje ustawodawcy, uniknąć nieporozumień, zakomunikować skuteczność aktu mowy i zapewnić požądane przez nadawcę odczytanie intencji wypowiedzi. Tekst prawny zawiera też aluzje i sugestie zamiarów ustawodawcy oraz nie wprost wyrażone oczekiwania efektów stanowienia. Typowym przykładem okazuje się być kategorięczyński sposób werbalizacji normy prawnej zdaniem z orzeczeniem czasownikowym w czasie teraźniejszym, lecz sugerujący modalność prawną, a także odniesienie nie wprost do performatywnego aspektu aktu stanowienia. W tekście prawnym ważniejsze jest zespolenie znaków językowych z ich funkcją wpływania na odbiorcę i tworzenie prawnego stanu rzeczy, niż deskryptywna funkcja wskazywania oraz oznaczania zjawisk świata.

Analizując tekst prawny jako zdarzenie komunikacyjne z pozycji obserwatora i interpretatora, uzupełnia się badanie relacji pomiędzy znakiem i znaczeniem czy elementami rzeczywistości pozajęzykowej, jak też sposób łączenia syntaktycz-

nego znaków językowych o wymiar kontekstu i uwarunkowania kulturowe. Dzięki temu odkrywa się w tekście prawnym postulatory przekazu regulowane legislacyjnie i wyuczone procedury. Istnieje zatem wzajemna zależność pomiędzy abstrakcyjnie rozumianym systemem znaków językowych, regułami ich łączenia syntaktycznego a użyciem języka. Semantyka języka prawnego wiąże znaki językowe, ich formy i znaczenia z pozajęzykowymi elementami stosunków prawnych tetycznych i norm prawnych generalnych. Syntaktyka jest rządzona przez reguły budowania zdań i tekstu zdolne do stanowienie norm prawnych. Pragmatyką tekstu prawnego rządzą zasady relacji interpersonalnych, związane z celem komunikacyjnym wpływania na odbiorcę tekstu. Liczy się powiązanie ustanowionego aktu mowy ze skutkiem działań społecznych, które w przyszłości mogą zaistnieć pod jego wpływem.

Rozdział VI

Aksjologiczne podstawy języka prawnego

Problemem badawczym aksjologii jest natura, podstawy i kryteria wartości, rozróżniane jako wartości użytkowe odpowiednio do sfery bytu człowieka, jak również wartości duchowe, przysługujące podmiotom obiektywnie, niezależnie ich od podmiotowej oceny jako wartości estetyczne i religijne oraz moralne i etyczne – do etycznych i moralnych należą wartości prawne¹. Analizując

¹ Wartości stanowiły przedmiot rozważań filozofów, począwszy od Sokratesa i Platona. Obecnie uwzględnia się głównie typologię wartości przedstawioną przez Maxa Schelera (1874-1928, filozof niemiecki, przedstawiciel fenomenologii) i Nicolaia Hartmanna (1882-1950, niemiecki filozof, neokantysta), a w Polsce Romana Ingardena (1893-1970, autor prac z zakresu aksjologii, antropologii kulturowej i filozofii języka), Tadeusza Kotarbińskiego (1886-1981, polski filozof, logik i etyk), Marii Ossowskiej (1896-1974, polski etyk, teoretyk i socjolog moralności), Władysława Tatarkiewicza (1886-1980, polski filozof i historyk filozofii, estetyk i etyk, historyk sztuki). Absolutną wartością jest dobro samo w sobie, każda zatem inna wartość musi być odniesiona do dobra, zob. Stróżewski 1992: 117-122. Jednak rozumiane potocznie dobro, według Jadwigi Puzyniny, staje się wartością relatywną. Z eksplikacji wyrażen wartościujących w języku polskim wynika, że w codziennym użyciu przymiotnikiem *dobry* ocenia się przede wszystkim „chcienie nadawcy”. Rozważania semantyczne dotyczące wyrazów wartościujących sprowadza się do wniosków ogólnych, istotnych dla aksjologii, stwierdzając, że w „[o]rzekaniu tego, co *dobre* i *złe* (co jest *wartością*, co *powinniśmy*, co *słuszne*, *ważne* czy też *obojętne*) właściwy jest w zasadzie subiektywizm nadawcy wypowiedzi, często obiektywizowany w sensie standaryzacji kultu-

aksjologiczne podstawy języka prawnego, bierze się pod uwagę prawo stanowione jako wartość w samej naturze aktu stanowienia i w dziejach myśli europejskiej, konstytucjonalizację wartości w dyskursie prawnym i uzasadnienie wartości oraz obiektywne i subiektywne wartościowanie prawa w dyskursie naukowym.

1. Prawo stanowione jako wartość

Mówiąc o aksjologii, należy uznać indywidualny charakter moralności i społeczny charakter etyki. Moralność polega na określaniu przez daną osobę tego, co dobre, a także na ponoszeniu odpowiedzialności w sumieniu za swoje wybory. Jest indywidualnym systemem normatywnym, którego naruszenie powoduje poczucie winy. Nakazy i zakazy moralne mają źródło w przyjętych w danej kulturze społecznych zasadach etycznych wynikających z danego światopoglądu.

Prawo jest wartością, jeżeli się przyjmie, że w społeczeństwie obok porządku prawnego obowiązuje moralny i etyczny, a także obyczajowy porządek normatywny. Dylematem jest natura, podstawy i kryteria wartości w tworzeniu przepisów prawa w odpowiedzi na pytanie, czy i jak moralne, etyczne czy obyczajowe wartości przedstawiają się w konstrukcji pojęciowej prawa lub są stanowione jako treść prawa. W idealnym kodeksie prawa wartości aksjologiczne nie mogą sprowadzać się do konkretów. Normy prawne są

rowej ocen i norm lub wręcz ich instytucjonalizacji. [...] Podstawą ustalenia tego, co *dobre*, co jest *wartością*, nie jest porównywanie, nie jest więc, wbrew częstym ujęciom aksjologów – preferencja. Podstawą jest chcenie, są potrzeby ludzkie różnego typu”, zob. Puzynina 1992: 109. Uwzględniając, że czynność stanowienia prawa ma charakter kulturotwórczy, przyjmuję, że wartości prawne stanowią szczególnie naddatek dobra jako wartości absolutnej i jako wartości użytkowej, którym bezpośrednio służą. Zob. też wartości w języku prawnym, Lizisowa 2011: 134-151.

wzorcem do osądzenia konkretnego przypadku w procesie stosowania prawa².

1.1. Natura aktu stanowienia prawa

W stanowieniu prawa punktem wyjścia jest mediacja retoryczna³. Stanowienie jest działaniem językowym, które można analizować jako dialog osób na temat współtworzenia relacji społecznych, jak również jako oceny działań w teorii prawa i w filozofii prawa. Czesław Znamierowski dokonał analizy pojęcia stanowienia w ujęciu prawoznawczym. Mieczysław Albert Krąpiec wskazał na relacje kategoriałne, których treścią jest ludzkie działanie ze względu na drugą osobę, zwracając uwagę na relacyjny byt prawa w ujęciu filozoficznym. Sąd wniosek, że z samej natury stanowienia prawa wynika moralny i etyczny charakter normy prawnej, zorientowanej na relacje interpersonalne.

1.1.1. Czesław Znamierowski opisał dialogowe stanowienie norm, dowodząc, że norma jest negatywnym odwzorowaniem nakazu. W jego teorii norma prawna jest społecznym zachowaniem łącznym i polega na współstanowieniu. Skutkiem stanowienia są normy międzyosobowe, normy kompetencyjne i normy kompetencji normodawczej. Stanowienie dla drugiej osoby nie jest walką słowną, lecz formą współdziałania. Uzasadnione psychologicznie stanowienie jako forma zachowania się jednego człowieka wobec drugiego polega na tym, że „działający

² W analizie dyskursów uwzględnia się lingwistyczne metody badawcze z pozycji teorii tekstu. Uwzględnia się także metody wykładni prawniczej (szczególnie prawniczej interpretacji językowej) w dyskursie wirtualnym, kiedy jeden faktyczny interpretator rozważa argumenty alternatywne tekstu prawnego, albo w interpretacji, która przebiega z udziałem więcej niż jednego uczestnika. Podkreśla się, że interpretacja prawnicza może być interpretacją operatywną z konieczności procesowej wymagającą konkluzji, albo interpretacją w dziedzinie dogmatyki prawa, w której spory interpretacyjne mogą pozostać nierozstrzygnięte, zob. Gizbert-Studnicki 2003: 65-66.

³ Zob. retoryczne aspekty dyskursu prawnego, Lizisowa 2010a: 830-837.

sam zmniejsza swój obszar stanowienia i rozszerza obszar swego partnera”. W społecznym stanowieniu międzyosobowym istnieje zależność pomiędzy działaniami dwóch osób A i B, z których jedna A umożliwia czyn drugiej B. Zmniejszając teren swych czynów możliwych, A zwiększa jednocześnie moc partnera B, czego wynikiem jest częściowo wspólne tworzywo (prawo). Zmienia to stosunek B do jego środowiska i do partnera A; partner B może więcej czynić kosztem partnera A, bo ten wyzbył się części swojej mocy. Więc partner B może oddziaływać na niego dzięki temu, że A oddaje się w moc partnera B, czyli w moc cudzą. Może też A oddać się pod władzę partnera B, jeśli nie wie, co dobre, a co złe oraz jak ma postąpić, a także uzna, że oddanie się we władzę B jest dla niego korzystne, bo sam nie ma impulsu do działania, a ten impuls musi przyjść z zewnątrz. Wówczas partner B działaniem mownym może wydać rozkaz poprzez fale głosowe lub pisany tekst; rozkaz może być nierepresyjny bądź represyjny, ale skuteczny, mobilizujący A do działania. Aby zapewnić skuteczność rozkazom, partner B stosuje sankcje wobec partnera A⁴.

1.1.2. Stanowienie normy prawnej jest adekwatne do jej obowiązywania. Obowiązywanie normy prawnej jest równowagą dostosowaną do sytuacji jako zasada adekwacji w stanowieniu praw podmiotowych. Impuls ruchowy do wykonania czynu przychodzi od rozkazodawcy, nie od wykonawcy czynu – wykonawca jest bierny, nawet wtedy, gdy wydaje się, że energia rozkazu rozkazania przelewa się na owo rozkazanie, a rozkazanie na czyn nim rozkazany. Rozkazodawca jest w stanie przymusić do tego rozkazobiorcę jego własną energią. Jeśli A nie wie, co dla niego dobre i uczyni to, co B uzna za najlepsze, wtedy dokonuje się całkowicie i ostatecznie stanowienie – czyn wyznaczony w ten sposób staje się czynem powinnym. Norma taka ma postać *A powinien wykonać czyn, który zostanie wyznaczony taką a taką metodą*. Za powinny uznaje czyn partner B – i jest to stanowienie normy blankietowej, która odwołuje się do opinii drugiej osoby: A rozumie, że norma obowiązuje od chwili, kiedy dokonał stanowienia blankietowego. Nim A wyznaczył

⁴ Zob. Znamierowski 1947/48: 126-127. Oznaczenia literowe według autora.

rzeczowo powinny czyn dla B, B już mocno i niewzruszenie ustanowił sobie normę, że uczyni, co A uzna za najlepsze; A jest tylko rzeczoznawcą wydającym sąd o charakterze intelektualnym⁵.

Każda norma mająca źródło obowiązywania w trzech rodzajach stanowienia – w rozkazie, w umowie i w sytuacji władzy – jest normą międzyosobową. Biorą w niej udział dwaj partnerzy stanu równowagi. Stan równowagi polega na tym, że niezmiennie pozostają z jednej strony warunki władania, z drugiej strony gotowość posłuchu. Jeśli stanowienie oprze się na posłuchu wyrażonym w normie kompetencyjnej, jest stanowieniem zawisłym normy społecznej. Jeśli norma społeczna ma źródło we własnym stanowieniu danego podmiotu, jej przekroczenie lub zniesienie przez ten podmiot zakłóca równowagę stanowienia i wówczas zjawia się sankcja społeczna, a stanowiący normę zachowa się niekonsekwentnie, gdy jego partner tę czy inną normę przekroczy⁶.

1.1.3. Innym rodzajem stanowienia jest stanowienie ofiarujące posłuch. B stwarza normę kompetencji normodawczej dla A o czynie C lub o czynie niewyznaczonym, stanowiąc, że A będzie posłuszny, a sprawę, czy powinien wykonać czyn, stanowieniem swoim oddaje do wyłącznej kompetencji A, który ma dla niego ustanowić normę. Warunki do tego przygotowuje B, ale oddala czyn C z obszaru swego stanowienia. Swoim wysiłkiem stwarza gotowość do poddania się woli A – obowiązywanie normy ustanowionej przez A jest dziełem pośrednim także B, dziełem wspólnym obu partnerów, lecz nie jest dziełem ich wspólnego stanowienia. Postawa A nie jest rozkazem, lecz zezwoleniem na rozkaz. Natomiast rozkaz rozkazywania stwarza normę kompetencyjną. Wówczas osoba B bierze na siebie nakład energii potrzebny do obowiązywania normy – druga osoba A ma rolę rzeczoznawcy i zezwala na działanie⁷.

1.1.4. Spójna koncepcja stanowienia prawa sformułowana przez Mieczysława Alberta Krąpca uwzględnia przede

⁵ Zob. Znamierowski 1947/1948: 133-134.

⁶ Zob. Znamierowski 1947/48: 152-174.

⁷ Zob. Znamierowski 1947/1948: 175-184.

wszystkim relację interpersonalną. Relacja jest wszak, twierdził uczony, działaniem zawsze upodmiotowionym w stosunku do kogoś i uprzedmiotowionym w stosunku do czegoś. Gwarantuje dobro osoby działającej i osób innych, których działanie to dotyczy. W relacji człowieka do rzeczy będącej w jego dyspozycji o. Krąpiec wskazywał moralną możliwość czynienia lub posiadania czegoś tak, aby aspekt działania jednej osoby nie powodował uszczuplenia dobra innej osoby. Prawo człowieka do rzeczy – według tego filozofa i teologa katolickiego – jest prawem jednej osoby w odniesieniu do innej osoby, która również „ma prawo” lub „nie ma prawa” do posiadania lub używania tej samej rzeczy. Z faktu „bycia w relacji do innych” wypływa charakter moralny prawa. Związanie osób przez prawo ma na względzie działanie lub niedziałanie ludzi, a zasadą wzajemnego oddziaływania i współdziałania jest moc wiążąca jako cecha powinności i obowiązywalności. Człowiek jest podmiotem prawa w tym sensie, że istnieje jako osobowość prawna. Każdemu człowiekowi prawo jest należne, by inny nie uniemożliwił mu realizowania dobra, a jeśli uniemożliwia spełnienie dobra, by zaprzestał działać. Działanie bezprawne kaleczy bowiem naturę ludzką⁸.

1.1.5. Z natury aktu stanowienia i z relacji interpersonalnej gwarantującej dobro wspólne partnerów stanowienia wynika więc wartość pozytywna prawa stanowionego – faktu racjonalno-psychicznego obecnego w naturze ludzkiej i możliwości czynienia lub posiadania czegoś zgodnie z określonym celem. Sam akt stanowienia jest dwustronną deklaracją rozwiązywania problemów spornych w drodze porozumienia – nie walki. Ustanowione przez partnerów normy międzyosobowe są relacją należności i powinności w stosunkach społecznych. Ograniczają działania partnerów w sytuacji równowagi stron i w sytuacji władzy jako

⁸ Zob. teoretyczny aspekt prawa: Krąpiec, 1993: 21-31. Nie można więc – według o. M. A. Krąpca – relacji między osobą a rzeczą nazywać prawem, ani tym bardziej nie jest prawem relacja między rzeczami. Środki materialne należy traktować jako cele pośrednie, a nie cel ostateczny, którym jest wspólne dobro. Ostatecznie „wspólne dobro utożsamia się z Absolutem, czyli Dobrem najwyższym, któremu wszystkie dobra są ontycznie podporządkowane jako dobra”.

zasada adekwacji praw podmiotowych. Z faktu stanowienia norm prawnych wynikają korzyści w relacji „bycia do innych”, a więc uzewnętrznia się w ten sposób moralny i etyczny charakter prawa stanowionego jako systemu norm prawnych przyporządkowanych w społecznym działaniu do realizowania dobra.

Z natury stanowienia wypływa definicja prawa jako relacji interpersonalnej⁹. Dlatego ma swoje uzasadnienie specyficzne użycie znaków językowych przedstawiające świat w kategoriach powinności oraz funkcja i cel użycia znaków językowych¹⁰. Ma też uzasadnienie struktura logiczna i gramatyczna przepisu prawnego¹¹. Naturę stanowienia prawa wyłożoną przez Cz. Znamierowskiego i wpisaną w działanie interpersonalne przez M. A. Krąpca potwierdza interpretacja warości w tekstach prawnych od starożytności do czasów współczesnych.

1.2. Stanowienie prawa w starożytnych kodeksach

Kultura prawna należy do najstarszych dóbr cywilizacyjnych ludzkości. Ma swój początek w prawie egipskim, mezopotamskim i hebrajskim. Rozwój jej nastąpił w starożytnym Rzymie i stąd przez wieki oddziaływała na europejskie porządki prawne.

1.2.1. W starożytnym Bliskim Wschodzie, rozległym i zróżnicowanym co do organizacji państwowych oraz struktury i funkcjonowania społeczeństwa, wspólną cechą kultur prawnych była swoista relacja między prawodawcą a adresatami prawa.

W Egipcie król posiadał boski atrybut władzy (czyli moc tworzenia porządku prawnego), który nakładał na niego odpowiedzialność za realizowanie idei sprawiedliwości. Król był z racji swojej boskości źródłem prawa, którego jednak nie nadawał w formie kodeksów i nie promulgował. Dlatego nie zachowały się egipskie kodeksy prawne. U Hetytów król był

⁹ Por. definiowanie prawa w naukach o prawie, rozdz. I, pkt 1.

¹⁰ Por. kontekst i konsytuacja jako część informacji w wypowiedzi ustawodawczej, rozdz. III, pkt 5.

¹¹ Por. referencja jednostek tekstu ustawodawczego, rozdz. IV, pkt 2.

uważany za zastępcę boga i był mu podporządkowany. W Kanaanie, przed Izraelem, król miast-państw nosił tytuł syna Ela i pełnił urząd z boskiego mandatu. W Mezopotamii bóg był właściwym władcą kraju, a król był podporządkowany bogom. Był on przede wszystkim sędzią i sądem apelacyjnym, a także prawodawcą promulgującym przepisy prawne. Jego rola była wpisana w szerszy kontekst kosmicznego porządku na ziemi. On miał ten porządek podtrzymywać, oddając cześć bogom według wskazówek kultowych kapłanów, walcząc z wrogami państwa, przynosząc pokój poddanym, dbając o sieroty i biednych¹².

Przykładem starożytnego prawa mezopotamskiego jest Kodeks Hammurabiego, jeden z najstarszych pomników prawa, wprowadzający pojęcia sprawiedliwości, słuszności i prawdy, a także wyjaśniający cel respektowania tych wartości. Wyobrażenie dobra precyzowała deklaracja ideowa kodeksu określająca prawo jako słuszny obyczaj, któremu przewodniczył król sprawiedliwości, zob. tekst epilogu w przekładzie na język polski:

Oto są wyroki sprawiedliwości, które Hammurabi, król potężny trwale ustanowił i który krajowi słuszne obyczaje oraz dobre przewodnictwo pozwoił uzyskać...

Aby silny słabego nie krzywdził, aby sierocie i wdowie oddana została sprawiedliwość...

Hammurabi, król sprawiedliwości, któremu Szamasz prawdę o prawach objawił, jam oto jest! [Kodeks Hammurabiego, s. 136-139].

Warto zwrócić uwagę, że w kodeksie sprzed prawie czterech tysięcy lat stanowienie równowagi społecznej w sytuacji władzy ma na celu dobro wspólne w relacji interpersonalnej, a sprzeniewierzenie się dobru było karane wymierzaniem kary jako dobra, które ma zapobiegać złu. Władca Mezopotamii w okresie babilońskim¹³ wprowadzał nakazy i zakazy moralne w poczuciu społecznych zasad etycznych oraz konstituował system wartości moralnych i etycznych, tworząc zarazem instytucje ochrony praw i wolności podwładnych, które były środkami represyjnymi przeciwko naruszaniu wartości. Już wówczas prawo przedmiotowe

¹² Zob. Rola prawodawcy w kulturze prawnej Bliskiego Wschodu, Jasnos 2001: 129-137.

¹³ Okres babiloński w dziejach Mezopotamii przypadał na XVIII wiek p.n.e.

było dobrem wspólnym w tym sensie, że nadawało zdeterminowanie prawu podmiotowemu jako dobru jednostki w społeczeństwie w imię wartości transcendentnych i uniwersalnych.

Władca świecki powoływał się na prawdę boskiego objawienia i żądał od podwładnych podporządkowania się jego woli w formie przepowiedni, które podsuwały wyroki króla przysądzające dla jednej osoby sankcję za postępowanie naruszające dobro innej osoby, np.:

§ 1. Jeżeli obywatel obywatela oskarżył i morderstwo mu zarzucił, a nie udowodnił mu tego, oskarzyciel jego będzie zabity.

§ 61. Jeżeli ogrodnik pola nie obsadził w całości i ugór częściowo pozostawił, ugór ten jako część jego zostanie dany mu.

[Kodeks Hammurabiego]

Przepowiednie Hammurabiego mają te same co współcześnie elementy wypowiedzi normatywnej: adresat normy, recypient, przedmiot regulacji prawnej i powinność we wzajemnych relacjach¹⁴.

1.2.2. W Izraelu Biblia poświadcza wiarę, że autorem prawa wypisanego na tablicach, prawa Dekalogu, jest sam Jahwe, a pozostałe prawa Jahwe ogłosił przez Mojżesza jako pośrednika promulgującego prawo – istnieje zatem podwójny, boski i ludzki prawodawca¹⁵. Mojżesz nie był królem, lecz charyzmatycznym przywódcą, który dawał ludowi prawo i to prawo miało być normą postępowania także dla króla. Król był podporządkowany prawu stanowionemu, a na nim ciążyła odpowiedzialność za zachowanie w królestwie prawa bożego jako kategorii religijnej¹⁶.

1.2.3. W Dekalogu, jak w innych prawodawstwach starożytnego Bliskiego Wschodu, odczytuje się istotne cechy legislacji stosowane w kulturze prawa stanowionego¹⁷. We wstępie została złożona deklaracja ideowa, która wskazuje na więzi

¹⁴ Por. struktura przepisu prawnego, rozdz. IV, pkt 2.4.

¹⁵ Dekalog został zapisany dwukrotnie w księgach Starego Testamentu: w Księdze Wyjścia w Drugiej Księdze Mojżeszowej 20, 2-17, także w Księdze Powtórzonego Prawa w Piątej Księdze Mojżeszowej 5, 6-21.

¹⁶ Zob. Jasnos 2001: 156-163. Autorka analizowała terminy określające prawo w Deuteronomium, struktury prawne w formułach promulgacyjnych i klawzulach/formułach motywacyjnych oraz prawa kazuistyczne i apodyktyczne.

¹⁷ Formalną i stylistyczną postać dekalogu można porównać ze starożytnymi prawami ludów Bliskiego Wschodu, zob. Synowiec 2004: 33-42.

personalne wynikające z przymierza Prawodawcy i osób podległych prawu, i uznaje zasadę wolności prawnie chronionej. Przykazania Dekalogu regulują relacje człowieka wobec Boga-Prawodawcy (*Jam jest Pan. Bóg twój*) w kategoriach władzy oraz ustanawiają zasady postępowania ludzi wobec siebie nawzajem w formie nakazu i zakazu (*czcij ojca twego i matkę swoją; nie będziesz kradł*). Wyznaczają prawa osób powiązanych węzłem prawnym, ustanawiając normy prawne. Domagają się czynienia dobra, zakazują czynić zło, czym gwarantują relacje powinności osoby wobec należności partnera. Dzięki temu zapewniają ład społeczny. Reguły prawne, ustanawiające relacje upodmiotowione i uprzedmiotowione oraz wartości sformułowane w tekście Dekalogu lub wyinterpretowane w egzegezie tekstu, czynią *ius*, prawo podmiotowe. Stroną przedmiotową tych reguł jest ich treść w porządku społecznym, czyli *lex*, prawo obiektywne jako system norm. Prawo podmiotowe reguluje wzajemne relacje międzyludzkie, a system norm prawnych wyznacza porządek prawny¹⁸. Postanowienia Dekalogu wyglądają z pozoru jak nakaz Boży, lecz w głębi mają uzasadnienie zbawcze, osadzone w oczekiwaniach człowieka, dla którego ideałem prawa przedmiotowego jest dobro osoby działającej i osób, których działanie dotyczy.

1.2.4. W Księdze Powtórzonego Prawa, która nie jest kodeksem, lecz posiada reguły prawne społeczne, cywilne, kulturalne i inne, poświadczone są formuły promulgacyjne, np.

אֱלֹהֵי הָעֵדוּת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים
אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם:

To są napomnienia, dekrety i wyroki, które ogłosił Mojżesz synom Izraela po wyjściu z Egiptu. [Pwt 4, 45]

Przepisy prawne kazuistyczne składają się z dwóch części: pierwsza przedkłada sprawę, druga jest orzeczeniem prawnym, np.

¹⁸ Zob. analiza reguł prawnych w Dekalogu na przykładzie polskich przekładów, Lizisowa 2012a: 283-300.

כִּי־מֵצָא אִישׁ נֶגֶב נַפֶּשׁ מֵאֶחָיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל
וְהִתְעַמְרֵבוּ וּמָכְרוּ וּמַת הַנֶּגֶב הַזֶּהוּ

Jeśli znajdzie się człowieka, porywającego kogoś ze swych braci z synów Izraela – czy sam go będzie używał jako niewolnika, czy go sprzeda – ten złodziej powinien umrzeć. [Pwt 24,7]

Przepisy apodyktyczne mają formę kategorycznych nakazów lub zakazów obowiązujących zawsze i wszędzie, np.:

Nie znajdzie się nikt pośród ciebie (לֹא־יִמְצָא בָּךְ), , kto by przeprowadzał przez ogień swego syna lub córkę, uprawiał wróżby... [Powt 18,10]

Będziesz się bał Jahwe, Boga twego (תִּירָא אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ), , zachowując wszystkie jego nakazy i prawa... [Pwt 6,2a]

Klauzule motywacyjne, wyjaśniające, zdroworozsądkowe, etyczne i religijne uzasadniają prawo, np.:

לֹא־תִשָּׂה מִשְׁפָּט לֹא תִכִּיר פָּנִים וְלֹא־תִקַּח שֹׁחַד
כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶר עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים:

Nie będziesz nagiął wyroku, nie będziesz miał względu na osobę i prezentu nie przyjmiesz, gdyż prezent zaślepia oczy mędrców i przeinacza słowa sprawiedliwe. [Pwt 16,19]

Są to typowe formy stanowienia prawa, promulgowania i uzasadniania prawa spotykane w kodeksach bliskowschodnich¹⁹. Prawodawcą jest Jahwe, który napisał Dekalog, ogłosił go i nakazał prawo oraz skierował polecenia do Mojżesza, by prawa strzec i wypełniać go. Promulgując prawo z mandatu Jahwe, Mojżesz wskazał czyje to są prawa i powołał się na boskość oraz jedność Prawodawcy²⁰. Prawo pochodzące od Boga, nadane ludowi, obowiązujące także króla, jest doskonałe i sprawiedliwe.

¹⁹ Zob. formuły prawne w Księdze Powtórzonego Prawa, Jasnos 2001: 89-122 (cytaty według autorki w oryginale i w przekładzie).

²⁰ Zob. podwójny prawodawca biblijny, Jasnos 2001: 150.

1.2.5. W ujęciu prawniczym ideę równowagi społecznej według prawa naturalnego wywiódł Konstanty Grzybowski²¹ w artykule *Państwo i prawo w Nowym Testamencie*, nawiązując do pojęć własności i władzy regulujących prawidłowe obowiązki wobec właściciela: „Co jest cesarskie, oddajcie cesarzowi, a co Boże, Bogu” (Mk 12. 17.). Uzasadniał za św. Pawłem, że istnieje siła ziemską, której funkcją jest działanie w pokoju według zasady: „Nie pozwól zwyciężyć się złu, lecz zwyciężaj zło dobrem” (Rzym 12. 21.). Według K. Grzybowskiego, w nauczaniu św. Pawła następuje uznanie reguł prawnonaturalnych jako zdolności człowieka do doskonalenia ludzkiej natury: „gdy poganie, którzy Prawa nie mają, idąc za naturą, czynią to, co prawo nakazuje, chociaż Prawa nie mają, sami dla siebie są Prawem” (Rzym 2.14.). „Kto miłuje bliźniego, wypełnił Prawo [...]. Miłość nie wyrządza zła bliźniemu. Przeto miłość jest doskonałym wypełnieniem Prawa” (Rzym 13.6-10)²². Źródła prawa naturalnego dostrzega więc K. Grzybowski w zasadach moralnych regulujących indywidualny wybór postępowania człowieka oraz w zasadach etycznych, regulujących stosunki własnościowe osoby wobec drugiej osoby, wypływających z zasad moralnych oraz z poszanowania władzy.

1.2.6. W cywilizacjach najstarszych – jak twierdzi Stanisław Wielgus – funkcjonowała teologiczna idea prawa, w myśl której nie państwo czy dana społeczność, lecz Bóg jest źródłem wszelkiego prawa²³. Uniwersalne wartości, takie jak mediacja retoryczna we współstanowieniu prawa, zapewnienie stanu równowagi w obowiązywaniu norm postępowania, oddawanie się w cudzą moc dla własnych korzyści, sankcja za działanie niezgodne z naturą ludzką to aksjologiczne aspekty aktu stanowienia sprawiedliwego prawa według zasad moralnych i zasady poszanowania władzy. Starożytne wzory stanowienia prawa widoczne są w obszarach komunikowania, w kontekście sytu-

²¹ Konstanty Grzybowski (1901-1970), prawnik, historyk prawa, historyk idei, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek-korespondent PAN.

²² Zob. Grzybowski 1964: 75-83.

²³ Zob. Wielgus 2009: 4.

acyjnym i w modelu interakcyjnym aktu stanowienia²⁴. Ujawniają się w mocy kreowania świata norm i we wpływie języka na ludzkie postępowanie²⁵.

1.3. Wzorce sprawiedliwego prawa

Europejska kultura prawa stanowionego zawdzięcza swój kształt starogreckiej filozofii prawa, jurysprudencji rzymskiej oraz chrześcijańskiej teorii prawa naturalnego.

1.3.1. W prawniczej myśli greckiej trwałym dziedzictwem jest teoria sprawiedliwości, pojęcie prawa jako wartości absolutnej, rozróżnienie pojęć słuszności i sprawiedliwości, poczucie legalizmu, równość wobec prawa jednostki wyodrębnionej ze społeczeństwa, równa wolność słowa i swoboda dyskusji, równy dostęp do funkcji publicznych²⁶.

1.3.2. Rzymskiemu prawodawstwu zawdzięcza się rozróżnienie prawa prywatnego (*ius gentium*) zawierającego powszechne reguły i prawne instytucje, ustanowionego na podstawie *ratio naturalis*, oraz prawa cywilnego (*ius civile*) jako prawa ustanowionego przez dany naród dla siebie. Za przyczyną Cycerona i Marka Aureliusza pojęcie *ius naturale* weszło do prawa rzymskiego²⁷. W prawie rzymskim moralne zasady stanowienia prawa były utożsamiane ze sprawiedliwością. Sprawiedliwość, polegająca na podporządkowaniu się prawu, uznawana była za najwyższą wartość. Gdyby sprawiedliwość – pisał Marek Tulliusz Ciceron – „ustanowiła nam prawo, byłoby ono jednakowe dla wszystkich i ten sam człowiek korzystałby z tych samych uprawnień w różnych miejscach i w różnych czasach” [11,18]. Dlatego sprawiedliwość jest konieczna do przetrwania państwa, a nawet człowiek „nie znając prawa Bożego, ustawy swojego narodu, stworzone

²⁴ Por. na ten temat, rozdz. V, pkt 2.

²⁵ Por. moc kreowania świata tekstem prawnym, rozdz. V, pkt 3.

²⁶ Zob. Wielgus 2009: 5.

²⁷ Terminy te przejęli i rozwinęli prawnicy średniowieczni, zob. Wielgus 2009: 8.

niekoniecznie przez sprawiedliwość, lecz raczej przez korzyści, utożsamiałby ze słusznym prawem” [13,22]²⁸.

1.3.3. Starożytny ideał sprawiedliwego prawa został ugruntowany w średniowiecznej Europie. Średniowieczu zawdzięcza się rozwój nauk prawnych i uniwersyteckie kształcenie prawników przez wiązanie prawa z humanistyką i filozofią moralną. Przejawem żywotności prawa były liczne dysputy i spory na uniwersytetach pomiędzy znawcami prawa rzymskiego (legistami) i specjalistami w prawie kanonicznym (dekretalistami) oraz między zwolennikami realizmu prawniczego w sprawach moralno-prawnych.

Przedmiotem rozważań akademickich była istota prawa i jego odmiany. W genezie prawa przyjęty został od św. Tomasa z Akwinu trychotomiczny układ praw: prawo boskie, prawo naturalne i prawo ludzkie (pozytywne). Prawo naturalne, traktowane powszechnie jako prawo niezmienne przez związane z nim rozumienie natury ludzkiej oraz specyficznych zachowań człowieka i jego działań moralnych, stało się kluczowym pojęciem systemu moralno-politycznego Europy, wskazującym podstawowe reguły współżycia społecznego według wskazań przyrodzonego rozumu. Wykroczenia przeciw prawu wpisanemu w ludzkie sumienia były w tym rozumieniu wykroczeniami przeciw woli Boga.

Utrwaliło się też przeświadczenie, że kultura europejska kontynuuje klasyczny antyk i jest dziedziczką świeckiego prawa rzymskiego jako prawa pozytywnego. Dowodzone, że istotnym elementem każdego prawa jest poczucie obowiązku związane z nakazami prawodawcy domagającego się posłuchu, jak również z celowością jego stanowienia. Drugim, obok świeckiego, działem prawa pozytywnego było prawo kanoniczne, w którym bezpośrednio rozpatrywana była problematyka moralna. Profil formacji prawniczej wiążącej prawo z filozofią moralną prezentował Uniwersytet Krakowski, a prawnicy krakowscy, szczególnie Paweł Włodkowic, odegrali ważną rolę w obradach soborowych, które nadawały taki kierunek prawodawstwu, by stano-

²⁸ Zob. Cicero 1960: 123-124.

wione prawo obowiązywało jednostki, monarchów i całe społeczeństwo. Szczególny był także ich wpływ w polityce państwa²⁹.

1.3.4. W prawodawstwie średniowiecznym i renesansowym Polski można zauważyć starożytne i średniowieczne wzory sprawiedliwego prawa, dostosowane do warunków politycznych i społecznych czasów stanowienia w warunkach demokracji szlacheckiej negującej nadrzędne stanowisko prawodawcze władcy w państwie³⁰. Do nich należą statuty Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły oraz statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego³¹.

²⁹ Zob. na temat związku prawa i moralności w kulturze średniowiecznej Europy, Swieżawski 1987: 135-154, zob. też Wielgus 2009: 3-38.

³⁰ Polska znalazła się w kręgu cywilizacji łacińskiej po przyjęciu chrztu przez Mieszka I. Gall Anonim posługiwał się terminologią prawa rzymskiego już w XII wieku, ale w dobie piastowskiej do recepcji prawa rzymskiego nie doszło. Pewne zasady tego prawa przenikały do prawa polskiego w dobie odrodzenia. Polski system prawa prywatnego został włączony do systemów prawnych zachodnioeuropejskich dzięki kodyfikacjom państw zaborczych, a prawo rzymskie odegrało ważną rolę w unifikacji prawa prywatnego w Polsce po odzyskaniu niepodległości, zob. Dębiński 2009: 39-54.

³¹ Źródłami prawa średniowiecznego w Polsce były statuty, konkluzje i laudy, z których najważniejsze to statuty Kazimierza Wielkiego z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIV wieku dla Wielkopolski i Małopolski oraz statut warcki wydany w 1423 roku przez sejm i zatwierdzony przez króla Władysława Jagiełłę. Na przełomie XIV/XV wieku powstały tzw. zwody i dygesta obejmujące w jednolitym układzie wszystkie artykuły wielkopolskie i małopolskie, które zostały ogłoszone drukiem po łacinie w 1488 roku. Tłumaczył je na przełomie XV wieku Świętosław z Wojcieszyna na język polski. Były też inne tłumaczenia, które obejmowały statuty Kazimierza Wielkiego, Władysława Jagiełły, Kazimierza Jagiełłończyka, Jana Olbrachta i Zygmunta I. W 1570 roku Jan Herburt, kasztelan sanocki, wydał *Statuta y Przywileie Koronne, z Łacińskiego ięzyka na Polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane y spisane*. Dla Wielkiego Księstwa Litewskiego, złączonego unią z Koroną, sejmy litewskie opracowały kodeksy praw nazwane przez historyków Statutami litewskimi. Projekt I Statutu przyjął sejm wileński w 1529 roku, a król Zygmunt I nakazał wprowadzić go w życie. Ustawa ta była następnie poprawiana i uzupełniana, a w roku 1566 została zastąpiona nowym, II Statutem, wprowadzonym w życie przez króla Zygmunta Augusta. W wyniku dalszych prac kodyfikacyjnych po unii lubelskiej opracowany został przez sejm III Statut, który został zatwierdzony przez króla Zygmunta III na sejmie koronacyjnym w Krakowie w 1588 roku. Obo-

Sposób ogłoszenia statutów Kazimierza Wielkiego w zasadzie nie jest inny niż w starożytnych bliskowschodnich kodeksach. Sprawujący władzę z boskiego nadania król, oddawał swoją władzę pod rządy prawa formułą promulgacyjną w pierwszej części zdania i klauzulą motywacyjną wprowadzoną spójnikiem *aby*. Oddanie władzy królewskiej pod rządy prawa miało zapewnić dobro wspólne przez ustanawianie instytucji sądowych oraz reguł sądenia poddanych, por. stosowne przepisy Statutów:

Kazimirz z bożej miłości krol polski etc. Znamionujemy kako żądając, aby poddani nasi w krolewstwie naszym bydłacy... czestnie żyli, jeden drugiego nie urażając, prawa każdemu życząc a udzielając...

[Kodeks Świętosławów, preambuła s. 232]

[...] ustawiamy, aby odtychmiast sędzie [...] w każdych rzeczach mieli siedzieć a rzeczy rozprawiać.

[Kodeks Świętosławów III. 13,253]

Skargę położył Idzik przeciwko Fałkowi, iż gdy wieczor w domu jego stała się była zwada, Fałek przyszedw, świecę zgasił [...] przereczonego Fałka, jen świecę zgasząc, ranie dał przyczynę, w raniejsmy urządzili być skazanego³².

[Kodeks Świętosławów III. 73, 271]

Panujący z łaski Bożej król ustanowił instytucję wymiaru sprawiedliwości (aby odtychmiast sędzie mieli rzeczy rozprawiać), a przedstawiając relacje między jednostkami jako fakt prawa (Fałek dał przyczynę zranienia gasząc świecę) wyraził ponadto esencjalną treść prawa (ma być skazany za zranienie człowieka). W ten sposób dobrem uczynił ponoszenie odpowiedzialności za swoje czyny – jeśli czyny były złe, władca nakładał na ich sprawcę karę, ustanawiając nie tylko reguły postępowania, ale też odpowiednie zasady prawa obowiązujące w przyszłości.

wiązywał na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego do roku 1840, a w Koronie pełnił rolę prawa posiłkowego od drugiej połowy XVII wieku i w XVIII wieku. Stauty litewskie były pisane tzw. językiem starobiałoruskim i tłumaczone na język polski. Polskie wydanie III Statutu zostało uzupełnione konkordancjami, tj. zestawieniami tekstu Statutu litewskiego z konstytucjami koronnymi i litewskim oraz ze statutem Herburtu. Zob. Lizisowa 1984: 7-13, zob. też Lizisowa 1995: 47.

³² Cyt według: *Tłumaczenie polskie statutów ziemskich*, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1895, s. 221-334 (pisownia znormalizowana).

1.3.5. W Statucie Herburta zostały przywołane postanowienia Kazimierza Wielkiego z Wiślicy, które gwarantowały, że zaocznie i bez prawa nikogo sądzić i karać nie można. W następnych wiekach praktyka legislacyjna została wzbogacona teoretycznie. O prawie stanowionym w kategoriach dobra według zasad etycznych pisał w programie politycznym Andrzej Frycz Modrzewski. Był to postulat uczonego, w realnym kształcie został przedstawiony przez Andrzeja Wolana w łacińskiej przedmowie do polskiego przekładu dzieła *O poprawie Rzeczypospolitej*. Prawnik ten zalecał „wzbogacić Litwę zbiorem chwalebnych praw i w sercach ludzkich wzniecić płomień słuszności i dobra”³³. Konkretnie deklaracje znalazły się w przedmowach do Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 roku jako gwarancje wolności obywatelskich, których źródłem miała być tradycja grecka i rzymska oraz moralność chrześcijańska:

A przeto on wielki i zacny Filozof Grecki Aristoteles powiedział, że tam bellua, a po naszymu dziki zwierz Panuje, gdzie Człowiek według upodobania swego władzą swoją rozciąga, a gdzie zasię Prawo albo Statut górę ma, tam sam BOG wszystkim władnie [...] A ten to jest cel, i koniec wszystkich praw na świecie, tym wszystkie Państwa i Królestwa stoją, i w całości zachowane bywają, gdzie źli pomstę, a dobrzy zapłatę odnoszą [...] Poznało się to na on czas w owych Królewicach i młodzieniaszkach Rzymskich, którzy [...] wszelakim sposobem temu zabiegali Młodzieńcy, aby żadnego takiego prawa nad sobą nie uznawali [...] Co my wszystko upatrując, najaśniejszy Miłościwy KROLU, za szczęśliwy Narod u siebie być poczytamy, którym Pan BOG takie Pany dał [...] że nie tylko, aby według woli i upodobania swego nad nami zwierzchność swoją Królewską rozciągać mieli: ale i sami nam powodem do tego byli, abyśmy sobie Prawa, iako największe stróże wolności tworzyli, i większej władzy zwierzchności Królewskiej nad sobą nie dopuszczali, jedno póki by im pewną granicę panowania ich nad nami prawa zamierzyły

(III StatLit, Przedmowa do króla)

I to jest nasza wolność, którą się my między inszymi narodami Chrześcijańskimi chwalemy, że Pana, iżby według woli swej, a nie według praw naszych panował, nad sobą nie mamy...³⁴

[III StatLit, Przedmowa do stanów]

³³ Zob. Bardach 1999: 79.

³⁴ Cyt. według *Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1588* (III Statut).

W ślad za tym III Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego dobitnie stanowił, że władca ślubuje nikogo nie karać na zaoczne oskarżenia:

My Hospodar ślubujem nikogo nie karać na zaoczne powiedania, chociażby dotykało Mayestatu naszego Hospodarskiego obrażenia, abo zdrady Rzeczypospolitey...

[III StatLit, Rozdział pierwszy, art. II. Wyd. V. z 1744 r.].

Por. konkordancja do statutu Herburtu:

Zaocznie bez Prawa nikogo sądzić ani karać nie mamy. KAZIMIRZ w Wiślicy roku 1368. H.P. Popis 27.

Przepisy Statutu litewskiego konstituowały wspólne dobro, które władza miała zapewniać skoordynowaniem interesów wszystkich kategorii obywateli:

Który by też człowiek... na prawa swoje sprawiedliwości żądali..., tym chcem i będziem powinni... wszelką sprawiedliwość czynić bez przewłoczenia... [I StatLit, rozdz. 14].

Naprzód My Hospodar obiecuiem i ślubuiem pod przysięgą, którą uczynili wszystkim Obywatelom Ziem, Państwa Naszego [...] począwszy od wyższego Stanu, aż do niższego, tymi jednymi prawy i Artykułami, w tymże Statucie pisanemi, i od nas danemi, sądzić i sprawować mamy. [III StatutLit, rozdz. I art. 1.]

Tak więc polskie ustawodawstwo średniowieczne i renesansowe czyniło celem dobro państwa jako całości, któremu było podporządkowane dobro ludzi w tym państwie zamieszkałych. W ciągu wieków zostały wypracowane struktury języka zdolne do wyrażania wartości normatywnych i traktujące samo prawo jako wartość³⁵. Tradycje polskiego prawodawstwa średniowiecznego oraz

³⁵ Zob. Grzybowski 1964: 79-80. Autor zwraca uwagę, że zwłaszcza w średniowiecznym ujęciu katolickim władzę „ku dobremu”, realizującą zasady prawa naturalnego, uznawano za władzę legalną, w przeciwieństwie do tyranii, której usunięcie jest obowiązkiem poddanych. Inaczej luteranie i prawosławie, gdzie dobrem nazywa się obowiązek moralny posłuszeństwa wobec władzy.

odrodzeniowej doktryny prawa w pierwszej Rzeczypospolitej zachowały się w nowożytnym prawodawstwie polskim.

1.3.6. Ideał polskiego prawodawstwa może być pozytywnym wzorem dla podporządkowania formy tekstu ustawodawczego funkcji i celowi użycia znaków językowych³⁶. Zwraca tu uwagę rola ustawodawcy przenoszącego znaczenie deontyczne zdań normatywnych regulujących wartości postępowania podmiotów prawnych jako nakazane lub zakazane w trosce o dobro wspólne nie według swej apodyktycznej woli, lecz z poszanowaniem praw stanowionych na sejmach przez przedstawicieli wolnych obywateli.

2. Konstytucjonalizacja wartości w dyskursie prawnym

W doktrynie prawa rozróżnia się dwa rodzaje norm prawnych: normy zwykle dekodowane z tekstu prawnego jako reguły prawa i normy zasadnicze dekodowane jako zasady prawa. Reguły prawa i zasady prawa niosą znaczenie normatywności jako obowiązek i uprawnienie wynikające z aktu stanowienia. Status ogólnych celów społecznych spełnianych przez władze publiczne mają zasady prawa. Odnoszą się do całego systemu prawa i są gwarantowane konstytucyjnie. Zasady części systemu prawa odnoszą się do gałęzi prawa. O kryteriach uznania normy prawnej za zasadniczą decydują: miejsce normy w hierarchii norm prawnych, ocena normy przez praktykę i doktrynę prawniczą oraz jej funkcja w procesach tworzenia, wykładni i stosowania prawa³⁷. Status zasad przypisuje się ramom działalności państwa oraz wadze aktywności obywateli i instytucji publicznych głównie w konstytucji i w procedurze sądowej. U podstaw wartości prawnych należy wyróżnić

³⁶ Por. semantyka podmiotu i orzeczenia w zdaniu normatywnym, rozdz. III, pkt 5.2. i pkt 5.3.

³⁷ Zob. Bator i in. 2006: 143-145. Warto zauważyć, że formułowanie reguł i zasad prawa w strukturach języka nie jest zróżnicowane. Jest to problem teorii prawa i wyboru politycznego ustawodawcy. Por. Morawski 2001: 80.

aksjologiczne i powinnościowe cele w działalności prawodawcy. Ustawodawca włącza do systemu prawa tak sformułowaną wypowiedź normatywną, aby w interpretacji została odtworzona jako zasada³⁸.

Aksjologiczny charakter mają preambuły aktów ustawodawczych i przepisy prawne ustanawiające normy programowe, z których można wywieść wartości prawne. Prawodawca czyni je przedmiotem regulacji jako zasady-postulaty, które nie mają charakteru wiążącego. Kreuje stany rzeczy cenne dla niego pozytywnie, negatywnie lub indyferentnie według przyjętego systemu aksjologicznego. W egzegezie interpretator wtórnie odtwarza oraz kwalifikuje wartości poprzez wykładnię językową i wnioskowania prawnicze. Poddaje zatem przeciwieństwo wartości i prawa ocenie moralnej i etycznej.

Inny status mają postanowienia prawodawcy wiążące reguły prawa, nakazujące spełnienie czynów ważnych dla podmiotów prawnych, których wartość tkwi w tle samego stanowienia i które dotyczą systemu norm prawnych lub formułują merytoryczne dyrektywy postępowania szczególnie doniosłe oraz suponują sposób ich interpretowania przez odbiorców tekstu prawnego. Wypowiedzi interpretatorów oceniające akt stanowienia wiążą wówczas w systemie prawa wartości z obowiązkiem spełnienia czynu przez jeden z podmiotów normy prawnej, czy z uprawnieniem lub skutkiem podlegania działaniom wyznaczonym normatywnie dla drugiego z podmiotów prawnych. Elementy powinnościowe i aksjologiczne występują w normach i zasadach.

2.1. Wartości postulatywne w tekstach aktów ustawodawczych

W opisie struktur syntaktycznych języka prawnego przyjmuje się, że akt stanowienia jest ukierunkowany normatywnie na obo-

³⁸ Zob. Wronkowska, Zieliński, Ziemiński 1974: 24-27. zob. też Kordela 2006: 45-48.

wiązywanie tego, co ustanowione. W tekstach ustawy konstytucyjnej zasady-postulaty są formułowane w preambule, a przepisy prawne konstytuują zasady systemu prawa.

2.1.1. W preambułach konstytucji z lat 1791, 1921 i 1997 wymiar aksjologiczny jest przyporządkowany kategorii idei. *Expressis verbis* jest wskazywane dobro publiczne jako wartość postulowana:

[...] dla dobra powszechnego... niniejszą konstytucję uchwalamy...
[Konstytucja 3 Maja]

[...] dla dobra całej odradzającej się ludzkości... tę oto ustawę konstytucyjną... uchwalamy i stanowimy...
[Konstytucja Marcowa]

[...] dla dobra wspólnego – Polski... dla dobra Rodziny Ludzkiej... ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej.
[Konstytucja RP]

Dobro jest nazwą abstrakcyjną, wprowadzoną czasownikami performatywnymi: *konstytucję uchwalamy, ustawę konstytucyjną uchwalamy i stanowimy, ustanawiamy Konstytucję – dla dobra.*

Prawodawca przyjmuje zasadę celowości naczelnego dobra w danym okresie historycznym. W Konstytucji 3 Maja wartością dla stanu szlacheckiego są *prawa, bezpieczeństwo osobiste, wolność osobista, własność gruntowa i ruchoma* [II], *prawo dla mieszczan jako prawo wolnej szlachcie polskiej* [III], dla włościan *swobody, nadania i umowy z dziedzicami* [IV]. W Konstytucji Królestwa Polskiego akcentowana jest rola króla: *Rząd jest w osobie króla* [art. 35.]. W Konstytucji Marcowej naczelną wartością jest *naród*, któremu oddaje się *władzę* [art. 2.]. W Konstytucji Kwietniowej wartość najwyższą wskazuje rzeczownik *państwo* [art. 1]. Konstytucja PRL akcentuje wartości naczelne nazwą *socjalizm*, frazami *władza ludu pracującego miast i wsi* [art. 1.2.] oraz *przewodnia rola PZPR* [art. 3.1.]. W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

najwyższe dobro wartościuje wyrażenie *prawo stanowione* [art. 91] i wyrażenie *obowiązujące prawo* [art. 93]³⁹.

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku zostały wyróżnione dwa pojęcia dobra. Pierwsze to idea dobra jako „dobro samo w sobie”, wskazane w formie wezwania, aby wszyscy obywatele przyjęli wartości uniwersalne, którymi są prawda, sprawiedliwość, dobro i piękno w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem i własnym sumieniem. Drugie, to dobro jako „dobre cechy przedmiotu” wskazane w formie zasad: przyrodzona godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązek solidarności z innymi dla dobra wspólnego⁴⁰.

2.1.2. Zasady prawa jako kryterium interpretacyjne określające aksjologiczne podstawy całego systemu prawa w wymiarze indywidualnym (moralnym) i społecznym (etycznym) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej formułuje bardzo ogólnie jako deklaracje ideowe:

[...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot.

[Konstytucja RP, preambuła]

W preambule prawa podmiotowe w wymiarze społecznym nazwano prawami obywatelskimi, a ustanowiona Konstytucja zdefiniowana została „jako prawo podstawowe dla państwa”. Terminy *wolność*, *sprawiedliwość*, *współdziałanie władz*, *dialog społeczny*, *pomocniczość* nie są definiowane ustawowo, a ponieważ

³⁹ Komponent aksjologiczny w konstytucjach Rzeczypospolitej przedstawiła wyczerpująco Ewa Malinowska. Autorka dokonała analizy semantycznej nazw wartościujących – *dobro*, *wolność*, *prawo*, *naród*, *państwo*, *socjalizm* – w okolicznościach historycznych, politycznych i społecznych od czasów Konstytucji 3 Maja (1791) do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (1997), traktując wartościowanie jako składnik językowego obrazu świata, zob. Malinowska 2012: 110-142. Zob. też sposoby wyrażania pojęć aksjologicznych (dobro, niepodległość, Ojczyzna, opieka, państwo, powinność, praca, prawo, równość, władza, wolność) oraz funkcja sugestywna i ekspresywna tekstu ustawy konstytucyjnej, Lizisowa 2002:75-92.

⁴⁰ Por. aspekty weryfikacji wartości, Stróżewski: 1992: 121-126.

mają dużą pojemność semantyczną, mogą być różnie rozumiane w interpretacji tekstu konstytucji. Sformułowane w preambułach deklaracje ideowe, jak również w przepisach ustawy konstytucyjnej normy-zasady nakazujące ochronę wartości moralnych (sprawiedliwość), społecznych (wspólne dobro, dobro ludzkości, dialog społeczny) czy ogólnoludzkich (wolność, godność człowieka) należą do postulatów spoza systemu normatywnego. Sposób ich formułowania nie przesądza o efekcie ich realizacji.

2.1.3. W przepisach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wartości uniwersalne *niepodległość, nienaruszalność terytorium, wolności i prawa człowieka i obywatela, dziedzictwo narodowe, ochrona środowiska, zrównowagony rozwój, dobra kultury, tożsamość narodu, sprawiedliwość* mają charakter nadrzędnych zasad prawa, które obowiązują w systemie prawa:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównowagonego rozwoju.

Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

[Konstytucja RP]

W systemie prawa mieszczą się wartości, których przestrzeganie nakłada konstytucja kategorycznym sposobem formułowania obowiązków władz publicznych. Nadrzędna ochrona praw i wolności obywatelskich w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uwzględnia podstawowy system wartości.

Konstituowanie systemu wartości środkami gwarancyjnymi i prewencyjnymi spełnia funkcję ochronną społecznego porządku wartości, szczególnie przy rozstrzyganiu kolizji wartości, kiedy to ustawa zasadnicza wyznacza obszary zachowań prawnie dozwolonych i niedozwolonych⁴¹. W tekstach ustawodawczych wykładnikami kategorii dobra są wyrażenia i zwroty komunikujące gwarancję wolności i praw człowieka i obywatela, zapobieganie

⁴¹ Por. porządek wartości w ustawodawstwie państwowym, Kość 2003: 135-147.

łamaniu przepisów prawnych w tym względzie oraz wyznaczenie reguł postępowania w przypadku ich naruszenia. Polega to na kwalifikacji sytuacji prawnej podmiotu obowiązanego (państwa) przez określenie granic uprawnienia.

2.1.4. Środki gwarancyjne zapewniają przepisy konstytucji zabezpieczające dobro jednostki i jej interesy społeczne. Jest w nich mowa o wolnościach, prawach i obowiązkach człowieka i obywatela oraz o wolnościach i prawach osobistych chronionych przez państwo:

Art. 30. Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 38. Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu prawną ochronę życia... [Konstytucja RP]

Konstytucja powierza ochronę wolności i praw obywateli jako obowiązek organom władzy publicznej (są nimi: Sejm, Senat, Prezydent, Rada Ministrów i administracja rządowa, samorząd terytorialny, sądy i trybunały oraz organy kontroli państwowej i ochrony prawa, rozdz. IV-IX). Natomiast dla jednostki w grupie społecznej ustanawia powinności jednych podmiotów wobec należności innych podmiotów, kwalifikując stany rzeczy pozytywnie lub negatywnie według uznania ustawodawcy.

Art. 31. 1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.
2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.
3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Art. 41.1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.

[Konstytucja RP]

Przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej gwarantują w warunkach demokracji fundamentalne prawa i wolności obywateli oraz obowiązki obywateli wobec państwa w imię powszechnego dobra. Natomiast w Kodeksie cywilnym gwarancja dotyczy dóbr materialnych, np.:

Art. 415. Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia. [k.c.]

Przepisy prawa cywilnego zabezpieczające ochronę własności ustanawiają normy prawne jako wymiar dobra interpersonalnego w stosunkach cywilnoprawnych.

Pojęcie dobra jest najczęściej presuponowane, a w prawnoznawstwie nazywane terminami *uprawnienie*, *roszczenie*, *kompetencja*, *wolność prawnie chroniona*, czy *wolność dwustronna*. Dobro, jako działanie na cudzą rzecz, jest też wyrażane terminem *obowiązek*. W tekście ustawy rzadko używa się terminów prawniczych, ale są przykłady używania terminu *wolność* czy *kompetencja*, np.:

Art. 11. 1. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych...

Art. 12. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych...

Art. 14. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu.

Art. 72.4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka.

[Konstytucja RP]

Terminy prawnicze w funkcji wyrażen wartościujących podlegają zwykle derywacji słowotwórczej, np. zamiast rzeczownika *wolność* pojawia się przysłówek *wolno*, także zaprzeczony *nie wolno*, lub czasownik *zwolnić*.

Art. 180. 5. W razie zmiany ustroju sądów lub zmiany granic okręgów sądowych wolno sędziogo przenosić do innego sądu lub w stan spoczynku...

Art. 216. 5. Nie wolno zaciągać pożyczek lub udzielać gwarancji i poręczeń finansowych, w następstwie których państwowy dług publiczny przekroczy 3/5 wartości rocznego produktu krajowego brutto...

Art. 41. 3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania... Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.

[Konstytucja RP]

Zdarza się operatywne wykorzystanie terminów wartościujących, w tym także słowa *dobro*:

Art. 113. [...] Jeżeli wymaga tego dobro państwa, Sejm może... uchwalić tajność obrad. [Konstytucja RP]

Rzeczownik *dobro* w zdaniu warunkowym realizuje się nie jako wartość absolutna, ani nawet jako ‘dobro dla’, lecz jako warunek stanowienia normy postępowania⁴².

2.1.5. Podczas gdy podmiot mający kompetencję do ochrony praw osobistych (organy państwa) ma obowiązek działań w celu zabezpieczenia realizacji i ochrony praw politycznych, ekonomicznych czy kulturowych, formuły języka wyrażają środki prewencyjne, których mocą jest zapobieganie łamaniu prawa, np.:

Art. 83. Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

[Konstytucja RP]

Obywatelom wyznaczają obowiązki gwarantujące dobro państwa:

Art. 82. Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 84. Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85. 1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.

[Konstytucja RP]

Kodeks cywilny formułuje zakazy nadużywania prawa, np.:

⁴² Szerzej na temat konstytucji jako gatunku i jego struktury komunikacyjnej, sposobu wyrażania pojęć aksjologicznych, funkcji sugestywnej i ekspresywnej tekstu oraz warunków kształtujących dyskurs konstytucyjny, zob. Lizisowa 2006: 189-209.

Art. 5. Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działania lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony. [k.c.]

stosuje środki prewencyjne, zabraniając podmiotowi korzystania z własnego prawa podmiotowego.

2.1.6. W przypadku naruszenia prawa przepisy prawne konstytuują środki represyjne, np.:

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

[Konstytucja RP]

Art. 117. § 1. Kto wszczyna lub prowadzi wojnę napastniczą, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. [k.k.]

Art. 56. 1. Karze pieniężnej podlega ten, kto:

1b) nie przedkłada Prezesowi URE do zatwierdzenia instrukcji, o której mowa w art. 9g ust. 7 i 8, lub mimo wezwania przedkłada instrukcję niespełniająca wymagań określonych w ustawie;

[Prawo energetyczne]

Doktryny prawne formułują na tej podstawie programy bezpieczeństwa prawnego w ramach wolności (nieingerowanie w prywatne sprawy), udziału w funkcjonowaniu państwa w formie praw politycznych (aktywne uczestniczenie w życiu społecznym) oraz praw socjalnych (nałożenie na państwo obowiązku działań pozytywnych na rzecz obywateli)⁴³.

⁴³ Zwięźłą charakterystykę doktryn praw człowieka i obywatela przedstawia podręcznik akademicki, zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 48-55. Doktryna dotyczy dwóch koncepcji ideologicznych: autotelicznej i nastawionej na dobro wspólne. Z kolei w pracy Marzeny Kordeli przedstawione zostały wybrane koncepcje zasad prawa jako zdań prawnych, postulatów aplikacyjnych reguł w opozycji do norm prawnych, a następnie cech przypisywanych tylko zasadom prawa – w tle innych elementów systemu prawa, zob. Kordela 2012: 36-38.

Kodeks karny ujmuje sens prawa jako zapobieganie złu w kategoriach czynu niedozwolonego:

Rozdział I

Zasady odpowiedzialności karnej

Art. 1. § 1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia.

Art. 18. § 2. Odpowiada za podżeganie, kto chcąc, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, nakłania ją do tego. [k.k.]

Przepisy kodyfikacyjne o charakterze represyjnym regulują stan prawny, nakładając kary za przestępstwa i przewinienia. Ustawodawca liczy na to, że pod wpływem działania ustawy zmieni się lub uporządkuje stan społeczny.

3.1.7. Przepisy konstytucji ustanawiają prawa obywatelskie jako służebności państwa wobec dobra jednostki w kwestiach społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Ustanawiają też obowiązki obywateli wobec państwa. Akcent logiczny tych wypowiedzi normatywnych pada na osiągnięcie drogą stanowienia równowagi pomiędzy czynem adresata normy wysłowionej przepisem prawnym a otoczeniem, w jakim adresat się znajduje.

W ramach przyjętych społecznie wartości etycznych z takich przepisów prawnych dekoduje się w doktrynie moralne zasady postępowania obywateli i etyczne zasady władz państwowych w poczuciu sprawiedliwości, tworząc gwarancyjny system normatywny uprawnień i wolności obywatelskich.

2.1.8. Tak więc, zasady prawa to wzorce całości normatywnej, konstrukcje systemu normatywnego lub elementy systemu normatywnego w doktrynie prawa oraz w orzecznictwie sądowym i w postępowaniu administracyjnym. Zasadami nazywa się różne stany rzeczy, takie jak wolność, sprawiedliwość, bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny, ochrona środowiska, czy wolności i prawa podmiotowe osób. Dokonuje się wówczas hierarchizacji aksjologicznej określonych zbiorów wartości prawnych, tworząc systemy wartości prawnych. Regulacja stosunków prawnych między jednostkami w społeczeństwie – na zasadzie poszanowania wolności osoby, na zasadzie uprawnień czy obowiązków stron, albo też na zasadzie egze-

kwowania kary za pogwałcenie moralności w wymiarze osobistym i pogwałcenie etyki w wymiarze społecznym – wpisuje się w ogólne pojęcie prawa jako relacji należność-powinność.

Zasady prawa – jak pisze Marzena Kordela – okazują się bowiem takimi normami prawnymi, które przedmiotem obowiązku czynią nie realizację pewnego postępowania, ale realizację określonej wartości, toteż im wyższy szczebel systemu prawa, tym większa aksjologizacja przepisów prawnych⁴⁴.

2.2. Wyrażanie słuszności w strukturach języka prawnego

Wobec rozbieżnych pojęć wartości problem zawarty w tytule sprowadza się do tego, czy wartości prawne tkwią w konstrukcji pojęciowej prawa stanowionego, czy można też mówić o strukturach języka, które wyrażają zasady prawa i reguły prawa jako bezpośrednie stanowienie wartości w tekście ustawy. Odpowiedzi na tak postawione pytanie są przedmiotem sporów aksjologów o normatywne rozumienie dobra i sprawiedliwości. Wszak ustawodawca wartościuje postępowanie podmiotów prawnych w celu wywołania reakcji posłuchu. Dlatego postuluje się, by bezpośrednio zwerbalizowane wartości prawne komunikować takim językiem, który uwzględni możliwe postawy etyczne nadawcy⁴⁵. Mediację retoryczną ustawodawcy przedstawiają bowiem struktury języka dostosowane do wyrażania racjonalności komunikacyjnej ustanawiającego normy prawne.

2.2.1. Struktury głębokie języka prawnego są niezawodne w wyrażaniu racjonalności prawa – sprawdzają się w każdym systemie prawa od tysięcy lat⁴⁶. Każdy przepis prawny, zakreślający pole działania podmiotów prawnych, harmonizuje wartość

⁴⁴ Por. Kordela 2012: 121-149.

⁴⁵ Zob. postulat posługiwania się w komunikowaniu prawa takim językiem (“dobrym słowem”), jaki pozwoli równoważyć wszystkie możliwe podejścia etyczne, zob. Niewiadomski 2010: 47-50.

⁴⁶ Por. koncepcja wartości w języku prawnym, rozdz. VI, pkt 1.2. i 1.3.

pozytywną i negatywną sytuacji prawnej z pozycji ustawodawcy ze względu na uznane przez niego dobro wspólne podmiotów prawnych lub dobro powszechne danych zbiorowości ludzkich. Wartościowanie dotyczy pojęć w systemie prawa i elementów definicyjnych wyrazów w systemie języka prawnego. Dla funkcji normatywnej języka siłą wartościującą mają składniowe formy wyrażania, toteż granica między systemowym a tekstowym wyrażaniem wartości jest rozmyta.

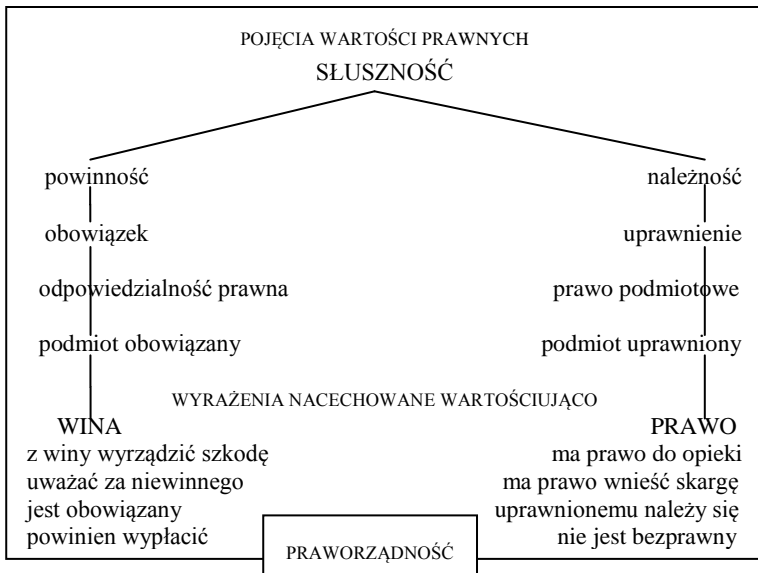
2.2.2. Porządek zbiorowy ustanowiony wedle stałych prawideł zakazujących działania na cudzą szkodę oraz dających bezpieczeństwo jednostce w granicach swobody – przyznał Czesław Znamierowski – jest dobrem powszechnym opartym na zasadzie słuszności. Słuszność – według autora – jest nadrzędną wartością jako cecha stosunku prawnego wynikająca z aktu stanowienia, który polega na dobrowolnym poddaniu się ustanowionej i zarazem obowiązującej obie strony normie. Obowiązującej tak dawcę normy, jak i podlegającego normie⁴⁷. „Nie do pomyślenia jest porządek prawny – pisał Gustav Radbruch – który nie daje się rozłożyć na stosunki prawne, uprawnień i obowiązki... podmiotów, którym przysługują, oraz przedmiotów, do których się odnoszą”. Analizując pojęcie prawa, autor przyjął, że ideą prawa jest sprawiedliwość, a sprawiedliwość oznacza słuszność w odniesieniu do prawa w stosunkach międzyludzkich⁴⁸.

2.2.3. Pojęcia i odpowiadające im wyrażenia wartościujące układają się w tekście aktu ustawodawczego tak, jak funkcjonuje cały system języka prawnego, by oddawać treść pojęć i terminów prawniczych. Słuszność rozumiana jako cecha stosunku prawnego jest wartością poznawczą ustawodawcy, nadrzędną w stosunku do komplementarnych wartości czynów podmiotów prawnych. Wartością tych czynów jest powinność komplementarna w stosunku do należności. Zob. przykłady pojęć i terminów prawnych wyrażonych w tekście ustawodawczym słowami *wina* i *prawo* w schemacie 26.

⁴⁷ Zob. Znamierowski 1988: 76-80, por. też natura stanowienia, rozdz. VI, pkt 1.1.

⁴⁸ Zob.. Pojęcie prawa, Radbruch 2009: 36-43.

Schemat 26. Podstawowe pojęcia wartości prawnych i wyrażenia nacechowane wartościująco w języku prawnym

Źródło: opracowanie własne.

Należność jest to pojęcie warunkujące osiągnięcie słuszności pod warunkiem, że nastąpi rezultat czynności podmiotu cechującego się uprawnieniem z tytułu prawa podmiotowego i zarazem pod warunkiem, że nastąpi powinność podmiotu cechującego się obowiązkiem z tytułu odpowiedzialności prawnej. Uprawniony i obowiązany to pojęcia nosicieli wartości prawnych. Obowiązek pociąga za sobą odpowiedzialność prawną podmiotu obowiązanego, a uprawnienie jest należne podmiotowi uprawnionemu z tytułu praw podmiotowych. Komplementarność pojęć prawnych wyrażają najogólniej leksemy *prawo* i *wina* użyte w odpowiednich frazematkach. Jeżeli struktura tekstu prawnego wyraża zależność osób prawnych podporządkowaną strukturze normy prawnej oraz układ procedur rozstrzygania spraw dotyczących podmiotów prawnych jest zgodny z porząd-

kiem prawnym, tekst aktu ustawodawczego przekazuje pojęcie praworządności⁴⁹.

Zatem słuszność to pojęcie wartościujące korelację czynów stron w akcie stanowienia jako wartość autonomiczną. Tworzy samoistnie odrębną całość semantyczną, jeśli w regulacji prawnej przydziela się każdemu z podmiotów prawnych to, co mu się należy według roli spełnianej w stosunkach prawnych⁵⁰. Reguła ta jest prototypem normy prawnej jako wypowiedzi ustanawiającej prawa podmiotowe⁵¹. Samoistność wartości prawnych zakonodowanych w języku prawnym wynika z natury prawa jako relacji interpersonalnej w akcie stanowienia.

2.2.4. Struktura pojęcia słuszności dostarcza elementów dla tworzenia formuł języka prawnego i ich kompozycji w przepisie prawnym. Formuła gramatyczna przepisu prawnego wyraża, że każda ze stron ma wolną przestrzeń bytowania, ale tylko tak daleko, jak na to pozwala jej zachowanie, które nie zakłóca przestrzeni bytowania drugiej strony. Urzeczywistnianie słuszności jako wartości komunikowanej w odpowiednich strukturach języka prawnego rodzi powinność i należność jako wartości czynu podmiotów prawnych w danej dziedzinie życia społecznego, jak również stwarza komplementarne pojęcia upraw-

⁴⁹ Por. analiza uprawnienia i obowiązku, Ziemiński 1962: 24-29. Dwustronną korelację uprawnienia i obowiązku analizuje autor jako prawdę analityczną, zaznaczając, że konwencji o uprawnieniu wobec zobowiązanego nie przyjmuje się powszechnie w prawoznawstwie, bo na przykład, korelatem obowiązku może być wolność prawnie chroniona; chodzi tu raczej o szczególne sprzężenie dwóch norm. Zob. też Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 143-163 oraz podana tam literatura. Obecnie zauważa się tendencję odchodzenia współczesnych systemów prawa od systemów zamkniętych, opartych na jednoznacznych i definitywnych regułach wyznaczających uprawnienia i obowiązki. W lansowanych systemach coraz bardziej otwartych wskazuje się na dyrektywy interpretacyjne, w których uprawnienia i obowiązki stają się tylko uprawnieniami i obowiązkami *prima facie*, zob. Morawski 2000: 153. Nie jest to jednak cecha tekstu ustawodawczego, lecz problem stosowania prawa.

⁵⁰ Por. znaczenie i użycie wyrazu *słuszność*: 'racja, prawda'; *mieć słuszność*, *odmówić komuś słuszności*, *słuszność jest po czyjejś stronie* w języku powszechnym, Szym III 261.

⁵¹ Zob. reguła logiczna normy prawnej i formuła gramatyczna przepisu prawnego, rozdz. IV, pkt 2.3.

nienia i obowiązku jako cechy przypisane podmiotom prawnym. Tak więc, nie prawda czy sprawiedliwość, lecz prawdziwa słusność w relacjach międzyludzkich jest ustanowiona przepisami prawnymi w przystosowanej do tego formie i rekonstruowana jako zasada prawa w wykładni prawniczej. Wymownym przykładem są przepisy o prawostronnym ruchu drogowym normujące zasadę słusności ruchu drogowego jako dobrą jazdę – bo jazdę bezpieczną; wtargnięcie pojazdu na lewy pas drogi, należący do użytkownika drogi jadącego w przeciwnym kierunku, skutkuje złem – zderzeniem pojazdów.

2.2.5. Słusność jest więc naczelną wartością w tym sensie, że do jej wyrażania dostosowana jest struktura zdania normatywnego, będącego dyspozycją normy prawnej konkretyzującej prawa podmiotowe. Jest podstawą porządku społecznego, bo z niej bierze początek moralność jako dobro zapewniające równowagę pojęć należności i powinności w stosunkach prawnych. Struktury semantyczne, syntaktyczne oraz pragmatyczne języka prawnego – jak wynika z ich lingwistycznej analizy – obejmują pole dyskursu prawnego racjonalnie komunikującego słusność, dając wytyczne dla etyki dyskursu prawniczego.

W hermeneutycznym dyskursie prawniczym Jerzy Stelmach bronił „powszechnie obowiązujących reguł i zasad”, zgodnych z racjami rozumu i z „moralną istotą bytu zdolnego do argumentowania”, to znaczy człowieka. Uznając więcej niż jedno słusne rozstrzygnięcie sporu, przestrzegał jednak przed erystycznym dochodzeniem racji nieuczciwą i podstępłą walką słowną⁵².

⁵² Zob. Stelmach 2003: 261-272. Autor stwierdził, że w dyskursie teoretycznym dowodzi się prawdy, natomiast w dyskursie praktycznym przez interpretację – słusności. Podkreślił, że w argumentacyjnym dyskursie, szczególnie w dyskursie prawniczym, racjonalność i słusność to wartości pożądane, lecz podjęcie dyskursu jest uzasadnione tylko w przypadku: 1) niejasności uzasadniającej rozwiązanie sporu; 2) przekonania o słusności argumentacji; 3) prawdomówności w argumentowaniu; 4) uwzględnienia ustaleń faktycznych; 5) uwzględnienia powszechnie akceptowanych praktyk i zasad; 6) poszanowania zasad wolności i równości; 7) celowości rozstrzygnięcia spornego przypadku; 8) respekto-

W analitycznej doktrynie prawa normę prawną uznaje się za słuszną wówczas, gdy można ją uzasadnić tetycznie w akcie stanowienia i aksjologicznie jako ocenę zgodności z powszechnie uznawanymi zasadami w określonej moralności ustawodawców i interpretatorów. Faktycznie efektywne uzasadnienie normy prawnej, twierdził Z. Ziemiński, jest „wsparte tradycją posłuchu”⁵³. Z punktu widzenia adresatów ta sama norma może być uznana za słuszną lub niesłuszną. Może też służyć celom „uważanym za zbrojne, jak i zbrodnicze”⁵⁴.

Władza ustawodawcza ma przyzwolenie społeczne na stanowienie norm, zagwarantowane przez powszechne i demokratyczne wybory. Inna rzecz, czy władza spełnia rzeczywiście oczekiwania społeczeństwa, dążąc do kompromisu i dostosowania się w imię ogólnoludzkich wartości wyższych, takich jak sprawiedliwość i uczciwość w zachowaniach społecznych. Inna też rzecz, czy szanuje wartości polityczne, dające podstawę integracji instytucji społecznych utrzymujących porządek prawny, czy gwarantuje wartości osobowe, zapewniające wolność obywateli w sferze prywatnej i publicznej.

2.3. Prawo i wina jako terminy wartościujące w strukturach języka prawnego

Prawo i *wina* są to nazwy wartości, które w użyciu tekstowym odnoszą się do czynności nosicieli wartości prawnych – pozytywnie do tych osób, co mają prawo, a negatywnie do tych osób, co z tytułu winy są obowiązane coś dla osób uprawnionych czynić.

2.3.1. W terminach *prawo* i *wina* jest zakodowana siła konotacji wartościujących. Słowo *prawo* w zdaniu normatyw-

wania zasad komunikacji językowej. Służą temu odpowiednie argumenty aksjologiczne, a znaczącą rolę pełnią topiki prawnicze.

⁵³ Zob. Ziemiński, Zieliński 1992:36-37.

⁵⁴ Zob. Moralność kształtująca treść prawa, Ziemiński 1972a: 117-121. Autor podkreślał, że prawnicy nie zawsze odwołują się do oceny moralnej wskazań danej normy.

nym jest składnikiem orzeczenia modalnego. Orzeczenie modalne przypisuje postępowanie mające wartość uprawnienia w stosunkach prawnych osobom wskazanym przez podmiot. Treść słowa *prawo* zamyka się w kręgu znaczenia słowa łac. *rectum* ‘to, co słuszne w odniesieniu do mojej sprawy’. Reguły języka przedstawiają opozycję komplementarności w etymologii tego wyrazu, tworzonego słowotwórczo od pierwiastków: pie. **pra-* ‘naprzód’ oraz *-v-* ← pie. **-u-* ‘ów, ten, jeden w przeciwieństwie do drugiego’⁵⁵. Morfem *-v-* zakłada istnienie nazwy przeciwnej. A zatem *prav-* to ‘skierowany naprzód, skierowany we właściwym kierunku w opozycji do nieprawego’, porównaj w dawnym języku polskim opozycja semantyczna przeciwieństwa *prawy* – *krzywy*, *prawy* – *lewy* i *prawy* – *łżywy*. Łączliwość paradygmatyczna i syntagmatyczna przymiotnika *prawy* (np. *sądy prawe*, *prawy pokój*, *prawy Bóg*, *prawa wiara*), przysłówka *praw* w funkcji predykatywnej (np. *kmieć Iwan jest praw*), czasownika *prawić* (np. *młodsza siostra prawila na starszej odczyzny*) oraz rzeczownika *prawo* (np. *Zofka ma dobre prawo ku łąkom*; *sądzić prawem polskim czy niemieckim*) determinowała użycie kontekstowe (denotatywne) zawsze w odniesieniu do słuszności⁵⁶.

Nierozłączne z prawem jest pojęcie winy. Edmund Krzymuski przyjmował, że „prawo narzuca swoje rządy nie temu, co w myśl konieczności fizycznej stawać się musi, lecz temu, co w myśl idei obowiązku stawać się powinno”. Stosunek poczytalności moralnej między człowiekiem a spełnionym przez niego czynem nazywał winą. Pojęcie winy odnosił do prawa karnego i bezprawia cywilnego oraz do działania sprzeciwiającego się moralności i religii ze względu na ujemną kwalifikację etyczną⁵⁷. Romuald Hube przyjmował, że wina istnieje w kontekście wolnej woli jako „bezpprawne oznaczenie woli do działania lub opuszczania, z którego podług ustawy natury, bez zamia-

⁵⁵ Zob. BrES 433, zob. też PokornyIEW 815 i 75.

⁵⁶ Zob. szerzej na temat etymologii oraz funkcji składniowej jako zmiany wartości tekstowej wyrazu *prawo* w staropolszczyźnie, Lizisowa 1995: 55-75. Przykłady formuł prawniczych według SłStpol VII 30-49.

⁵⁷ Zob. Krzymuski 1921: 104 i n.

ru osoby działającej, wynika nadwężenie prawa⁵⁸. Władysław Wolter scharakteryzował istotę winy jako podmiotową odpowiedzialność karną, która przemienia się w odpowiedzialność subiektywną i staje się problemem normatywnym, problemem relacji do normy. Wina – stan sprawcy – jest przeciwoobligatorywnością, gdyż równolegle do norm należnościowych pozwalających biegać normy obowiązkowe motywujące się zakazami i nakazami prawnymi. Wina jest zarzucalnością czynu, a „odpada wtedy, gdy względy słuszności uniemożliwiają zrobienie sprawcy zarzutu”⁵⁹.

Stanowiska tych uczonych są uzasadnione denotatywną funkcją wartościującą słowa *wina* i słowa *prawo* w języku prawnym. Słowa te występowały dawniej w zdaniach dających się sprowadzić do struktur podstawowych wyrażających sąd normatywny: X daje winę w czymś (jakaś) komuś, albo: Y ma prawo do czegoś (jakieś). Istotne było jednostronne określenie sytuacji prawnej w akcie sądenia, lecz pełna konstrukcja wypowiedzi wyrażała zawsze podwójną relację: ‘to, że X oddaje swoją powinność komuś w czymś (jest obowiązany) i zarazem to, że Y ma do tego swoje uprawnienie (ma prawo, jest uprawniony, żąda spełnienia roszczenia). Strukturalne znaczenie wyrazu *wina*, jako nazwy utworzonej od pierwiastków werbalnych *pie. *uei- : *ui-* ‘to, że ktoś odchodzi od czegoś a inny dochodzi tego sam, z własnej woli’ miało pierwotnie dobre uzasadnienie jako ściganie złoczyńcy⁶⁰. W staropolszczyźnie termin *wina* był wyrazem określającym nazwę czynu zarzucalnego: zwrot „dać komuś winę” sugerował, że „ten odszedł od prawa”. Na przykład, w rotach sądowych czytamy: *Jakub Mikolajewi dał winę, co Jakub Mikolaja obżałował; Andrzejowi co jest dajana wina, to jest praw o hanasz, iż go nie ukradł*⁶¹. Słowo *wina* miało odniesienie denotatywne zawsze do tego, co niesłuszne w kontekście prawa, jako tego, co słuszne. Były to wyrażenia potoczne, używane w postępowaniu dowodowym.

⁵⁸ Zob. Hube 1830: 290.

⁵⁹ Zob. Wolter 1933: 162-171.

⁶⁰ Zob. PokornyIEW 1123-1124 Zob. też szerzej na ten temat, Lizisowa 1995: 87-106.

⁶¹ Przykład według SIStpol X 227-228. Zwrot *dać winę* oznaczał ‘obwinić, oskarżyć’.

2.3.2. Także obecnie typowe formuły składniowe języka o walorach aksjologicznych są zwrotami przeniesionymi do tekstów prawnych z języka powszechnego. Formuła potoczna *ktoś ma prawo* jest używana w odniesieniu pozytywnym do nierozłącznych z naturą człowieka praw podmiotowych osoby: *mieć prawo do czegoś, do kogoś, do robienia czegoś; do korzystania z czegoś, do rozporządzenia kimś, czymś; czuć się w prawie, dochodzić prawa do czegoś, dochodzić swoich praw*. Pytanie: *jakim prawem?* – jest pytaniem o podstawę i cel działania⁶².

Zwroty z rzeczownikiem *prawo* mają także obecnie zastosowanie w aktach ustawodawczych, a osoba, która *ma prawo* jest osobą uprawnioną i posiadaczem prawa podmiotowego jako dobra osobistego, np.:

Art. 79.1. Każdy... ma prawo wnieść skargę... do Trybunału Konstytucyjnego... [Konstytucja RP]

Art. 72. 2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych. [Konstytucja RP]

Art. 55. § 2. Jeżeli uprawniony do pobierania korzyści poczynił nakłady w celu uzyskania korzyści, które przypadły innej osobie, należy mu się od niej wynagrodzenie za te nakłady. [k. c]

Wyrażenia odnoszące do pojęcia prawa podmiotowego (*ma prawo, należy mu się*.) formułują pojęcie uprawnienia.

Opozycyjnymi zwrotami potocznymi, obecnie wartościującymi negatywnie, są: *winić kogoś, poczuwać się do winy, dowieść czyjejs winy, obarczyć kogoś winą, z czyjejs winy*.⁶³ W aktach ustawodawczych zwroty z wyrażeniem *wina* też mają zastosowanie, a osoba, która „jest winna”, „powinna” naprawić zło wyrządzone komuś, gdy jej „wina” zostanie stwierdzona, np.:

Art. 416. Osoba prawna jest obowiązana do naprawienia szkody wyrządzonej z winy jej organu. [k.c.]

Art. 70⁴. § 1. W warunkach aukcji albo przetargu można zastrzec, że przystępujący do aukcji albo przetargu powinien, pod rygo-

⁶² Przykłady według Szym II 913.

⁶³ Przykłady według Szym III 719.

rem niedopuszczenia do nich, wpłacić organizatorowi określoną sumę albo ustanowić odpowiednie zabezpieczenie jej zapłaty (wadium). [k.c.]

Art. 42.3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

[Konstytucja RP]

Sformułowania wyrażające pojęcie winy (z *winy, powinien, uważa się za niewinnego, jego wina*) wiążą się z pojęciem odpowiedzialności prawnej.

2.3.3. Wina jest pojęciem komplementarnym w stosunku do pojęcia prawa podmiotowego. Prawo podmiotowe zabezpiecza wolność działania i możliwość działania jako kompetencję czy upoważnienie wyznaczone jednemu z podmiotów prawnych, podczas kiedy drugi podmiot prawny ma obowiązek postępować w taki a taki sposób.

W przepisie prawnym opozycja semantyczna terminów prawnych *prawo* i *wina* przekłada się we współczesnym języku prawnym na relację: to, co należy się jednej osobie, to druga powinna uczynić. W relacji należność-powinność spełnia się pojęcie słuszności⁶⁴. Relacja ta przedstawia się w strukturze normy prawnej: Jeżeli p, to X powinien czynić q i zarazem Y ma prawo do q. Struktura przepisu prawnego wyraża taką właściwość, trafność i sensowność, która ma racjonalny charakter⁶⁵.

2.3.4. Role podmiotów prawnych reguluje kontekst. Ta sama osoba prawna może być w danej sytuacji podmiotem uprawnionym lub w innej sytuacji podmiotem obowiązany, np.:

Art. 94. § 4. Pracownik ma prawo... dochodzić od pracodawcy odszkodowania...

Art. 100. § 1. Pracownik jest obowiązany wykonać pracę sumiennie i starannie...

[Kodeks pracy]

⁶⁴ Zob. formuła relacji prawnej interpersonalnej, Krąpiec 1993: 29-45 i 199. Autor podaje, że formułę tę wyraża najlepiej słowo łac. *debitum*. Podkreśla, że powinność odróżnia porządek moralny sprawiedliwościowo-prawny od innego wymiaru moralności.

⁶⁵ Por. słownikowe znaczenie wyrazu *słuszność*, Szym III 261.

Wyrażenia modalne *ma prawo i jest obowiązany (powinien)* wartościują to, co w każdym stosunku prawnym jest zasadnicze i podstawowe, a więc słuszne. Każdorazowo regulują wartość prawną jako ‘słuszność postępowania’, a zrelatywizowana do tej wartości decyzja orzeka ‘czyje i jakie jest to prawo i do czego’⁶⁶.

2.3.5. Jeżeli terminom *prawo i вина* zostanie nadana powszechnie wiążąca moc normatywna, zostanie ustanowiony i obowiązuje porządek, który urzeczywistnia się jako słuszność w przestrzeni życiowej – społecznej, grupowej i indywidualnej. W konkretnej rzeczywistości społecznej słuszność wypełniona treścią prawną ma skonkretyzowaną wartość dla człowieka jako dobro. Pojęcie słuszności, zakodowane tak w języku prawnym, jak i w języku powszechnym, odnosi się nie tyle do ocen moralnych, co uwzględnia etykę sytuacyjną i konsekwencje postępowania podmiotów prawnych⁶⁷. Równowaga między prawem a winą czyni dobro w relacjach międzysobowych. Cele praktyczne są komunikowane formułami wyrażającymi uprawnienia jednych osób rodzące obowiązki innych osób w kategoriach deontycznych nakazu, dozwolenia lub zakazu postępowania.

2.4. Kontekstowe rozumienie wyrażen wartościujących

Słuszność jest zasadą prawa materialnego. W prawie materialnym zasadę słuszności tworzy korelacja uczestnictwa osób w życiu społecznym, a w konsekwencji dobro wspólne gwarantowane prawem naturalnym do własności, lecz osiągnane dzięki istnieniu władzy państwowej.

⁶⁶ O funkcji normy prawnej, zob. Lande 1959: 913-998 i 202. Przedstawiona tu analiza współczesnych struktur języka polskiego wykazuje ich zbieżność ze sposobem wyrażania normy prawnej w dobie staropolskiej, zob. Lizisowa 1995: 65-70 i 103.

⁶⁷ Por. znaczenie rzeczownika *słuszność* i przysłowka *słuszny*, Puzynina 1992: 92-95. Autorka eksplikuje wyrażenie: *X postąpił słusznie* – ‘X postąpił tak, jak powinien postąpić’ z presupozycją ‘nadawca w swojej ocenie bierze pod uwagę kontekst sytuacyjny i ewentualne konsekwencje postępku X-a’.

2.4.1. Przepisy prawne regulujące stosunki pomiędzy podmiotami prawa stanowią przesłanki do ochrony dóbr osobowych, a nawet zakazują podmiotom prawnym korzystać ze swoich praw sprzecznych z dobrem społecznym. Na przykład, w Kodeksie cywilnym czytamy:

- Art. 1. Kodeks niniejszy reguluje stosunki cywilnoprawne między osobami fizycznymi i osobami prawnymi.
- Art. 5. Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego...
- Art. 24. § 1. Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania... [k.c.]

Dostrzega się w tych przepisach przymus ze sposobu redagowania wypowiedzi, lecz tylko w dziedzinie normatywnej.

2.4.2. Zdania normatywne kodują dążenie do celu. Cele, których zrealizowanie ma być osiągnięte przez odpowiednie zredagowanie tekstu, są szczególnego rodzaju wartościami, np.:

- Art. 87. Rodzice i dzieci są obowiązani do wzajemnego szacunku i wspierania się.
- Art. 144. § 1. Dziecko może żądać świadczeń alimentacyjnych od męża swojej matki...
 - § 2. Mąż matki dziecka... może żądać od dziecka świadczeń alimentacyjnych...

[Kodeks rodzinny i opiekuńczy]

Wzajemne relacje rodziców i dzieci przedstawiają dosłownie korelację powinności ('obowiązany powinien czynić') i należności ('uprawniony ma prawo żądać czynu') we współdziałaniu na rzecz wspólnego dobra rodziny gwarantującego dobro osobowe każdego z członków tej społeczności.

Dążenie do celu jest wówczas – pisał Franciszek J. Mazurek – współdziałaniem w tworzeniu dóbr osobowych współdziałających podmiotów. Wartością działania podmiotu obowiązującego na rzecz podmiotu uprawnionego jest dążenie do rozwoju osobowego obu podmiotów, a rozwój osobowy jest ich dobrem wspólnym w sensie moralnym. Wszak takie współdziałanie uzdatnia człowieka do wchodzenia i trwania w relacjach społecznych wynikających z prawa naturalnego jako moralny obowiązek dążenia ku dobru. Z uwagi na to, że osoba ludzka

w ramach społeczności ma prawo do pomocy społecznej i prawo korzystania z dóbr materialnych oraz uczestniczenia w życiu społecznym, ma też obowiązek wносить swój wkład w rozwój tej społeczności⁶⁸.

Harmonia współdziałania podmiotów prawnych na rzecz dobra wspólnego ma znamiona moralnego piękna. Wzór powinnego zachowania, ustanowiony jako norma prawna, gwarantuje sens, skuteczność, stabilność, sprawiedliwość, racjonalność oraz społeczny porządek dla wartości moralnych i etycznych, chroniąc wartości uniwersalne jako normatywne oczekiwania społeczeństwa.

2.4.3. Język prawny, podobnie jak inne odmiany języków etnicznych, ma właściwości nakłaniania do działania, co jednak wiąże się z możliwością wieloznaczej interpretacji wypowiedzi (np. zwrotu: *wspierać się wzajemnie*). W konsekwencji tekst prawny jest, jak to udokumentowała również Anna Mróz, „obarczony ryzykiem manipulacji językowej” zmieniającej cel wypowiedzi. Autorka podała przykłady używania wyrazów niedookreślonych w różnych gałęziach prawa (np. *szczególny, znaczny, odpowiedni*), znaczeń synonimicznych (np. *najbliższy, rodzina*), eufemizmów (np. zamiast *kradzież – zabór mienia*). Słusznie zauważyła, że sformułowania wartościujące w preambułach, przywołujące idee cenione przez prawodawcę i motywujące powszechną postawę społeczną (np. *mając na uwadze doniosłą rolę oświaty i wychowania*), ocierają się o granice manipulacji. Toteż w peryfrazach kontekstowych interpretatora przekazujących komunikaty ustawodawcy jest możliwe nadużycie semantyczne, a więc słowa mogą być interpretowane niezgodnie z sensem wypowiedzi ustawodawczej ze względów politycznych czy ideologicznych⁶⁹.

⁶⁸ Autor przedstawił dylemat społecznej natury człowieka – podmiotu prawa naturalnego – jako potrzebę i zdolności do życia społecznego oraz faktycznej zależności od innych osób ludzkich w dziedzinie materialnej, intelektualnej i moralnej, zob. Mazurek 1973: 53-55.

⁶⁹ Zob. Mróz 2010: 109-113. Autorka podkreśliła, że stylistyczne właściwości tekstów prawnych są podporządkowane normatywności wyrażania treści w perspektywie prawniczego odczytywania norm prawnych, uwzględniając w analizie lingwistycznej konteksty wykładni prawniczej według Macieja Zielińskiego i Tadeusza Zgółki, por. Zieliński 1999: 63, Zgółka, Zieliński 2003: 183-184. Na temat utopii co do jednoznacz-

2.4.4. Dyskurs prawny przebiega na płaszczyźnie tekstu aktu ustawodawczego. Wypowiedź ustawodawcy jest kierowana bezpośrednio do podmiotów prawnych. Interpretator jest osobą z zewnątrz, spoza tekstu. Uzasadnia akt stanowienia, uzasadnia też wartości postulowane w preambułach konstytucji i innych ustaw oraz we wstępnych przepisach prawnych, w których prawodawca formułuje środki gwarancyjne, prewencyjne i represyjne ze względu na cele legislacji. Kieruje się prawdopodobieństwem społecznej akceptacji prawa, interpretuje zasady słuszności jako wartość poznawczą prawodawcy.

Prawo pozytywne chroni porządek gospodarczy, określa stosunek członków społeczeństwa do dóbr materialnych, wyznacza granice uprawnień i obowiązków w działaniu międzyosobowym. Jednak obowiązywanie norm prawnych wypływa nie z ich treści, lecz z ich ustanowienia. Sensowność zdań nie wynika z prawdziwości sądu, którego treść jest zgodna ze stanem rzeczywistym, ale normatywne wypowiedzi wyrażają postulaty, które podobnie jak oceny nie przedstawiają stanu rzeczy, tylko ten stan rzeczy wartościują.

2.5. Instrumentalna i samoistna wartość prawa stanowionego w dyskursie prawniczym

Idealy prawno-porównawcze o wartościach prawnych formułuje się w języku interpretacji, wnioskowań prawniczych i rozstrzygania kolizji. Opisuje się i wartościuje tekst aktu ustawodawczego ze względu na obowiązywanie prawa oraz uzasadnia się aksjologicznie moc obowiązującą prawa. Wartościowania dokonują osoby i organy występujące w określonych rolach społecznych, stosujące i modyfikujące prawo z punktu widzenia polityki prawa i z perspektywy podmiotów czyniących użytek z ustanowionych praw. Jest to dyskurs prawniczy, w którym przyjmuje się, że normy prawne mogą mieć uzasadnienie tetyczne ze względu na moc obowiązującą z tytułu stanowienia

ności tekstów prawnych ze względu na właściwość natury języka, zob. rozdz. V, pkt 2.1.2.

lub uzasadnienie aksjologiczne mocy obowiązującej. Dyrektywa może też być podwójnie uzasadniona⁷⁰. Wytyczne dla dyskursu prawniczego w systemie prawa formułuje doktryna prawa.

2.5.1. Zygmunt Ziemiński zwracał uwagę na przydatność prawa jako środka kontroli społecznej, rozróżniając instrumentalną i samoistną wartość prawa stanowionego z perspektywy obowiązywania. Oceniał, czy prawo jest wartością samą w sobie, czy raczej chodzi o porządek społeczny w przypadku przestrzegania norm danego systemu prawnego w sensie deklaracji ideologicznych na temat dobrego i złego prawa. Podkreślał, że prawo stanowione, przez zdanie się na gotowy wzorzec i utożsamianie wartości własnej z wartością prawa jako instytucji społecznej, można oceniać tylko jako pozorną samoistność prawa, ślepy posłuch czy wierność zobowiązaniom.

Prawo jako typ instytucji, twierdził Z. Ziemiński, nie zapewnia bowiem bezpośrednio żadnych dóbr, poza ewentualnym poczuciem bezpieczeństwa. Nie zapewnia też wolności działania, a jedynie chroni swobodę określonych zachowań jednostki, zakazując innym ingerowania w daną dziedzinę jej postępowania jako możliwość tetyczną. Można natomiast oceniać koncepcję wyższego rzędu dobra wspólnego w obowiązywaniu prawa, można też oceniać korelatywne uprawnienia i obowiązki podmiotów prawnych ze względu na ewentualne korzyści, traktując w tym służebną i pomocniczą rolę prawa jako wartość instrumentalną. Ocena instrumentalnego charakteru prawa w zakresie skutków stanowienia może dotyczyć stosowania przymusu przez państwo lub sankcji za przekroczenie norm prawnych jako zło konieczne. Dotyczyć może też tego, jak te normy są stosowane i jak ewentualne dolegliwości z tego tytułu są przyjmowane przez społeczeństwo oraz jakie zmiany powodują w zachowaniach członków społeczeństwa. Prawo bowiem wyznacza stan równowagi społecznej sprawiedliwej albo niesprawiedliwej, dlatego korzyści mogą osiągać członkowie społeczeństwa i grupy

⁷⁰ Zob. Wronkowska, Zieliński, Ziemiński 1974: 16-17. Por. też Ziemiński 1972: 48-49. Analiza tego zagadnienia oraz ocena wartości prawnych w stosowaniu sądowym czy administracyjnym prawa, jakie są przedmiotem interpretacji organów czy osób występujących w określonych rolach społecznych, mogą być przedmiotem innych opracowań monograficznych.

dysponujące środkami przemocy, środkami ekonomicznymi i środkami ideologicznymi⁷¹. Według Z. Ziemińskiego, prawo stanowione pełni rolę służebną i pomocniczą w utrzymaniu porządku prawnego z tytułu skutków stanowienia. Samoistna wartość prawa jest pozorna, ponieważ stan prawny wyznaczany przez korelatywne uprawnienia i obowiązki podmiotów nie wynika tylko z jego istoty jako relacji interpersonalnej, lecz podlega społecznej ocenie. Chodzi tu jednak o wykorzystanie tekstu prawnego do uzasadnienia stanowiska osoby stosującej prawo, a nie o zdolność tekstu prawnego do wyrażania wartości.

2.5.2. System wartości samoistnej prawa stanowionego jako instytucji społecznej jest oceniany w doktrynie prawniczej poprzez analizę zasad systemu prawa. Panuje powszechne przekonanie, że technika prawodawcza nie jest neutralna aksjologicznie. Ujednocila sposób formułowania aktów normatywnych i tym samym ułatwia interpretowanie tekstów prawnych tak, by można było osiągnąć stan pewności prawa⁷². Wzorcowe zasady legislacji wskazują takie ukształtowanie tekstu prawnego, które zapewniłoby w stanowieniu konstruowanie pojęcia prawa podmiotowego w wymiarze grupowym i indywidualnym jako wartości w relacjach międzyludzkich zgodnie z zasadą: każdemu według prawa. Nawet teoretycy logik normatywnych twierdzą, że oceny społecznie narzucone i społecznie utrwalone w kategoriach modalności aksjologicznych („dobrze, źle bądź obojętne pod względem wartości”) można rozważać jako oceny abso-

⁷¹ Zob. perspektywy oceniania prawa, Ziemiński 1990: 83-114. Autor przedstawił oceny osób stosujących prawo oraz społeczne skutki stanowienia jako wartości, którym prawo ma służyć.

⁷² Zob. Wronkowska, Zieliński 2004: 12-13. Refleksja nad wartościami etycznymi w procesie stanowienia prawa w poznańskiej szkole teorii prawa dotyczy konstrukcji modelowej racjonalnego prawodawcy, który w demokratycznym państwie prawa kieruje się mądrością w znaczeniu praktycznym jako twórca norm prawnych, wobec czego tekst jego aktu prawnego jest racjonalny i zmusza do interpretowania tego tekstu w sposób jednoznaczny. W racjonalnie zredagowanych aktach normatywnych, twierdzą autorzy, tekst prawny staje się pośrednikiem między prawodawcą a adresatami stanowionych przez niego norm, a podmiotom stosującym prawo ułatwia podejmowanie decyzji.

lutne w poznaniu naukowym, rozszerzając kryteria racjonalności na wnioski normatywne⁷³.

2.5.3. Sprawowanie władzy według doraźnych rozkazów Grzegorz Leopold Seidler przeciwstawił prawnemu modelowi kierowania społeczeństwem. Zauważył, że z punktu widzenia władzy zachowania społeczeństwa mogą być skoordynowane przestrzeganiem reguł prawnych, jak w koncepcji Arystotelesa, albo społeczeństwem kierują mędrcy, jak w elitarniej koncepcji Platona. Z kolei społeczeństwo przestrzega prawa w obawie przed sankcją, albo mechanicznie podporządkowuje się prawu z nawyku, albo też kieruje się wyobrażeniem i poczuciem sprawiedliwości⁷⁴.

2.5.4. Jednak twórcy norm postępowania i egzekwujący ich obowiązywanie mają wobec adresatów tworzonych norm określone powinności, a suweren sam jest poddany rygorom stanowionych przez siebie praw. Parlament tworzący prawo podlega kontroli i można orzekać o nieważności aktów prawodawczych, co jest formą ochrony przed niekonstytucyjnymi aktami władzy ustawodawczej czy niepoprawnymi tekstami aktów prawnych powstających z naruszeniem reguł tworzenia prawa⁷⁵.

Sławomira Wronkowska, określając cele tworzenia prawa, podkreśliła, że już na wstępnym etapie prac prawotwórczych należy przewidzieć, czy uzasadnienie aksjologiczne norm nie będzie „rażąco niezgodne z dominującymi w społeczeństwie ocenami moralnymi”, a jeżeli „rozważane środki oddziaływania są niezgodne z przyjętym systemem wartości naczelných, względnie są niedopuszczalne na gruncie przyjmowanych w państwie założeń politycznych i ideologicznych”, ważne jest podjęcie decyzji „nieoddziaływania na określone sfery życia społecznego poprzez prawo”⁷⁶. Jak twierdzi Adam Podgórecki, „ustawa może być dobrze zrobiona z punktu widzenia polityki prawa, nie znaczy to wcale, że nie może być potępiania godna ze względu na cele, którym służy”. Liczą się bowiem skutki zamierzone i niezamierzone działania prawnego, pośrednie

⁷³ Iwin 1990: 325.

⁷⁴ Zob. Seidler 1984: 55. Por. też na ten temat, rozdz. VI, pkt 2.2.

⁷⁵ Zob. Wronkowska 2001: 208.

⁷⁶ Zob. Wronkowska 1982: 158.

i bezpośrednio. Podejmowane ograniczenia merytoryczne mogą spowodować niekorzystne zmiany przekonań, postaw i zachowań, mimo uprzedniego oporu w stosunku do tego działania⁷⁷.

2.5.5. Marzena Kordela uzasadniła, dlaczego reguły języka prawnego są dostosowane do wyrażania „racjonalności aksjologicznej prawodawcy”. W systemie prawa normy-zasady przewyższają normy zwykłe doniosłością, ponieważ konsolidują normy-reguły, wyznaczają ich najogólniejsze granice i przesądzają o znaczeniu wyrażen normatywnych w danym systemie prawa. Na tle zwykłych norm wyróżniają się ze względu na cztery kryteria: 1) w kodeksach zespół zasad ma zapewnić stabilność danej gałęzi prawa, a w innych ustawach przepisy ogólne czy przepisy wstępne systematyzują miejsce ich występowania; 2) z norm-zasad wyprowadza się normy-konsekwencje w drodze stosowania wniosków prawniczych; 3) normy-zasady spełniają ważną rolę w konstruowaniu instytucji prawnych; 4) w wykładni prawa dotyczą ocen i reguł społecznych spoza systemu normatywnego. Zasady prawa mają charakter ocennych nakazów, którym podlegają tak stany rzeczy pozytywne i negatywne, jak i indyferentne⁷⁸. Autorka uznała, że „norma staje się zasadą, gdy służy jako narzędzie uspołnienienia pewnego zespołu rozstrzygnięć prawnych”. Ponadto zasady jako wypowiedzi formułujące bezpośrednio nakazy czy zakazy realizowania określonych wartości muszą w odbiorze społecznym spełniać warunki powszechnej akceptacji w doktrynie, jak i w orzecznictwie, muszą być honorowane w tworzonych aktach normatywnych oraz nie mogą być negowane przeciwnymi stanowiskami⁷⁹.

2.5.6. Analiza przykładowych uzasadnień dyskursywnych wartości prawnych w naukach o prawie przedstawia cztery stanowiska badaczy aksjologicznych podstaw języka prawnego: instrumentalną ocenę wartości prawnych, ocenę wartości respektowanych przy tworzeniu prawa, ocenę wartości przestrzeganych w sądowym stosowaniu prawa oraz aksjologię prawa w ujęciu filozoficznym. Dyskurs o prawie jest prowadzony na temat prawa

⁷⁷ Zob. Podgórecki 1971: 458-462.

⁷⁸ Termin dotyczy zasad prawa jako efektu prawodawczego wyboru wartości, zob. Kordela 2012: 251.

⁷⁹ Zob. Kordela 2012: 11-17.

ponad dyskursem prawnym obecnym w tekście prawnym, jak również nad dyskursem prawniczym w praktyce stosowania prawa.

Filozof odnajduje wartości prawne w dynamicznym sposobie istnienia prawa, a więc w jego stanowieniu i w strukturach języka, szukając w obowiązywaniu i stosowaniu prawa związku między wartościami prawnymi a społecznym systemem wartości oraz absolutnym porządkiem wartości. Obszary stanowisk badawczych w filozofii wzajemnie się nakładają i uzupełniają.

Prawoznawcy oceniają wartości prawne instrumentalnie jako środek utrzymania porządku prawnego w państwie. Etyczne wartości prawne przypisują postawie aksjologicznej prawodawcy racjonalnego i ustanowionym zasadom prawa przez wybór określonego sposobu sprawowania władzy. W sądowym stosowaniu prawa priorytetem czynią zasadę powinności sędziego przy rozwijaniu przepisów kodeksu oraz w ocenie faktów prawnych. Stawiają więc wymagania względem racjonalności języka prawnego. Niektórzy proponują, by ustawy i inne akty prawne były pisane językiem porostym, zrozumiałym dla wszystkich.

W przytoczonym dyskursie o wartościach w prawie dominuje przekonanie, że wartości instrumentalne prawa stanowionego dotyczą stosowania przez państwo przymusu lub sankcji. Aksjologia prawa jest warunkowana modelem sprawowania władzy oraz ujednoczeniem zasad legislacji i celem tworzenia prawa zgodnie z przyjętymi w społeczeństwie zasadami moralnymi. Etyczne założenia prawa przypisuje się racjonalności aksjologicznej prawodawcy, którego ocenne nakazy, zakazy i dozwolenia w odbiorze społecznym stają się wartościami, spełniając warunki powszechnej akceptacji jako zasadnicze normy prawne i jako postulaty prawne o charakterze ideologicznym.

Dyskurs prawniczy nie jest przedmiotem badań w niniejszej książce⁸⁰. Przedmiotem analizy jest dyskurs naukowy o prawie, który wyznacza kierunki dyskursu prawniczego, oceny tożsamości prawa lub ochrony społecznego porządku prawnego.

⁸⁰ Opis dyskursu prawniczego wymagałby analizy tekstów prawników w stosowaniu prawa, jak o tym jest wspomniane w rozdz. II, pkt 2. W niniejszej książce chodzi o wartościowanie w doktrynie prawa, pod której wpływem tekst ustawodawczy jest redagowany i interpretowany.

3. Obiektywna i subiektywna postawa w ocenie etyki prawa stanowionego w dyskursie o prawie

Opis domniemań badaczy wartościujących prawo stanowione odbywa się na kilku poziomach języka. Podczas gdy dyskurs prawny toczy się na poziomie języka prawnego i ma funkcję normatywną, dzięki której następuje proces stanowienia prawa, na wyższym poziomie przebiega proces dyskursu na temat wartości prawa, który przebiega na poziomie języka prawniczego zgodnie z metodą badawczą wytyczoną przez doktrynę. Opis takiego dyskursu toczy się na jeszcze wyższym poziomie i jest interpretacją wartościowania innych interpretatorów, formułujących w swoim języku wyniki badań. Kolejny interpretator, przekazujący wartościowanie innego interpretatora, nie jest podmiotem wartościującym prawo, lecz opisuje cudze wartościowanie. Taki charakter ma opis obiektywnego i subiektywnego wartościowania prawa w tym rozdziale książki.

Celem wartościowania prawa przez prawoznawców jest ocena procesu tworzenia i stosowania prawa, a nie opis wartości zakodowanych w języku prawnym. Jednak odniesieniem prawnoznawcy i językoznawcy jest ten sam etyczny aspekt porządku społecznego i moralna powinność osoby ludzkiej oraz podmiotowy porządek naturalnych uprawnień człowieka w wymiarze osobistym i społecznym, które są także rozważane w nurtach prawnoznawstwa analitycznego, neotomizmu, neokantyzmu, neoheglizmu, w technologicznej wizji prawa, nawet w marksistowskiej koncepcji prawa⁸¹. Różnice w ocenie są natury światopoglądowej, a metoda opisu zależy od dyscypliny naukowej.

⁸¹ Zob. krótki przegląd kierunków filozofii prawa po 1989 roku, Guz 2009: 63-69. Kierunki te, to metafizycznie pojęty neotomizm, metoda analityczno-syntetyczna oparta na ontologii i antropologii, analityczna filozofia prawa nawiązująca do szkoły lwowsko-warszawskiej, hermeneutyka filozoficzna, neokantowski idealizm subiektywny, koncepcja prawa jako techniki społecznej w habermasowskim ujęciu komunikacyjnym i neoheglowska koncepcja filozofii prawa.

3.1. Prawo – dobrem z nakazu suwerena

Według Johna Austina pojęcie prawa sprowadza się do pojęcia normy prawnej⁸². Systemem norm postępowania jest wówczas tylko prawo pozytywne, w swej istocie będące rozkazem suwerena, popartym groźbą. Suwerenem pojedynczym lub zbiorowym *de facto* jest ten, kto ma faktyczny posłuch, jego władza jest pierwotna w stosunku do prawa. Z punktu widzenia suwerena wartości w prawie istnieją jako prawa przedmiotowe w postaci przepisów prawnych formułujących normy prawne generalne i abstrakcyjne. Z pozycji adresatów przepisów prawnych wartości istnieją jako prawa podmiotowe, które ci adresaci mają zagwarantowane w tych przepisach. Tam, gdzie prawem jest wzór działalności ludzkiej ustanowiony przez kompetentne władze państwowe oraz tworzony przez sądy i przez naukę, realizację wartości nakazują zasady prawa⁸³.

3.1.1. W pierwotnej wersji pozytywizmu prawniczego panował pogląd, że prawo obowiązuje niezależnie od tego, jakie zawiera relacje między treścią norm prawnych a moralnością. Oznacza to w stosowaniu prawa podporządkowanie się władzy bez uwzględnienia legitymizacji oraz wymogów słuszności i sprawiedliwości. W teorii prawa o kierunku pozytywistycznym prawo traktuje się jako wartość kulturową, a działalność prawotwórczą pojmuje się instrumentalnie, zakładając formal-

⁸² John Austin reprezentuje nurt angielski analitycznej jurysprudenencji w klasycznym rozumieniu pozytywizmu prawniczego. Nie odwołując się do tradycji rzymskiej, Austin dokonał analizy podstawowych pojęć prawa brytyjskiego, przyjmując istnienie prawa naturalnego, prawa pozytywnego o charakterze ogólnym oraz istnienie pozytywnej moralności ustanowionej żywiołowo jako normy społeczne. Teoria Johna Austina była próbą uporządkowania systemu *common law* metodą formalno-logicznej analizy. Miała pionierski charakter w naukach prawnych, chociaż obecnie, jak twierdzi Ryszard Sarkowicz, budzi poważne wątpliwości, zob. Stelmach, Sarkowicz 1999: 25-32.

⁸³ Por. Nowacki i Tobor 1992: 237-247, zob. też podana w tym podręczniku obszerna literatura.

ność organizowania prac legislacyjnych i racjonalność podejmowania decyzji prawodawczych⁸⁴.

3.1.2. W drugiej połowie ubiegłego wieku etyczny problem moralności jako czynnik kształtujący treść prawa przypisywano w polskiej doktrynie prawnej zasadom dobrego współżycia społecznego. Porządkując aparat pojęciowy aksjologii prawa w podręczniku *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Zygmunt Ziemiński rozważał związki pomiędzy prawem a moralnością w zakresie tworzenia prawa, przestrzegania prawa i stosowania prawa, zwracał też uwagę na aprobatę moralną norm prawnych⁸⁵.

Uzasadnienie moralne norm w procesie tworzenia prawa – twierdził Z Ziemiński – formułuje rzeczywisty (w rozumieniu socjologicznym) prawodawca według ocen na gruncie własnej moralności. Liczy się także z poglądami moralnymi liczniejszych i wpływowych grup społeczności mających nieomyłne intuicje moralne, lecz tak, by poglądy te były możliwe do przyjęcia również przez oponentów⁸⁶. Z kolei postawą wpływającą na przestrzeganie prawa może być konformizm antyprawny, a nawet antymoralny; może być także legalizm w przestrzeganiu prawa tylko dlatego, że jest literalnie wyłożone w ustawie. W wyższym stopniu rozeznania moralnego członków społeczeństwa przestrzeganie norm prawnych wynika z uświadomienia celu decyzji ustawodawczych, gdy wnikliwym kontrolerem jest czujne sumienie, a skutkiem opór przeciwko normom uznanym za niemoralne. Przymus, szczególnie karę, uznaje się za dobro zabezpieczające przed złem⁸⁷.

⁸⁴ Por. Dutkiewicz 1996: 72-73. Autor rozważa aksjologiczne ujęcie prawa w tle polskiej filozofii i teorii prawa po II wojnie światowej. W dyskusji nad polską polityką prawa przedstawia dwa kierunki, z których pierwszy postuluje, że prawodawca powinien dobrać odpowiednie środki dla wartości nie tylko instrumentalnej przepisów prawnych, lecz musi podejmować problematykę określania wartości naczelnych, a drugi przyjmuje model formalnego tworzenia i funkcjonowania prawa według racjonalnych decyzji prawodawczych.

⁸⁵ Zob. Ziemiński 1972a: 117-221. Zob. też Ziemiński 1995: 92-96.

⁸⁶ Zob. Ziemiński 1972a: 122-125.

⁸⁷ Zob. Ziemiński 1972a: 148-152.

Jeżeli z mocy przyznanej kompetencji podmioty kompetentne dokonują z treści przepisów prawnych rekonstrukcji norm prawnych nie tylko z tytułu ich ustanowienia, lecz także przez odesłanie do ocen i norm moralnych, na przykład przez uzasadnienie słuszności czy dobrej wiary, moralność staje się czynnikiem kształtującym stosowanie prawa. Możliwość prawna podmiotu czyniącego użytek ze swoich praw podmiotowych stwarza okazję wezwania podmiotu kompetentnego do rozstrzygnięcia spornej sprawy między obywatelami, wymusza na organach kompetentnych posługiwanie się regułami interpretacji przepisów, regułami inferencyjnymi i regułami rozstrzygnięcia kolizji między normami systemu; wymusza też ustalenie stanu faktycznego oraz ocen moralnych uwzględniających zasady współżycia społecznego⁸⁸.

Według Zygmunta Ziemińskiego wartości przypisuje się ustawom, instytucjom, przepisom prawnym bądź faktycznie istniejącemu porządkowi prawnemu z pozycji ludzi uczestniczących w procesie prawodawstwa oraz ludzi stosujących i modyfikujących prawo poprzez ocenę roli organów państwa, a także z pozycji osób fizycznych „czyniących z tego prawa użytek”. W ocenach uwzględnia się wartości respektowane w danym kręgu społecznym. Typy ocen norm prawnych rekonstruowanych przez doktrynę prawniczą dotyczą instrumentalnej przydatności prawa dla osiągnięcia pożądanego stanu rzeczy. W sposób nieprawniczy prawo przypisuje się ład moralny w społeczeństwie, a wówczas sprzeczne oceny „budzą sprzeciw i wprowadzają poruszenie”⁸⁹. Do koncepcji prawa natury w szerokim rozumieniu Z. Ziemiński zaliczył te koncepcje, które „zakładają obowiązywanie jako norm prawnych jakichś norm, które nie zostały ustanowione, czy też uznane za obowiązujące przez organizację państwową, choćby w tej postaci, że ich przekraczanie jest przez organizację państwową sankcjonowane”⁹⁰.

3.1.3. W dysputach aksjologicznych podnoszono również problem subiektywności wiedzy o wartościach. Zygmunt

⁸⁸ Zob. Ziemiński 1972a: 154-161.

⁸⁹ Zob. Ziemiński 1990: 83-85.

⁹⁰ Zob. Ziemiński 1990: 139.

Ziemiński ocenił te dysputy w naukach prawnych jako bezna-
dziejne i bezpłodne stwierdzanie względnej natury wartości.
Zwrócił uwagę na zjawisko etnocentryzmu, polegające na nar-
zucaniu przez środowisko dominujące w danym społeczeń-
stwie sposobów określania wartości uznanych za własne, za-
znacząc, że zetknięcie się dwóch postaw etnocentrycznych
przyjmujących przeciwstawne sposoby oceniania prowadzi do
wojny ideologicznej. Spory o wartości prawne sprowadzają się
do oceny, jak pojmuje się byt i poznawalność wartości i w jaki
sposób są one poznawane. Wszakże, podkreślał autor, spory
interpretacyjne i spory interpolacyjne nie dotyczą autorytetu.
Szukaniem obiektywności jest absolutyzacja wartości przez
zwanie się na autorytet ocenny⁹¹.

3.1.4. Roman Tokarczyk wyjaśniał w ujęciu systemo-
wym harmonijne jednoczenie wartości prawnych ideami prawa
natury w zasięgu uniwersalnym, ideami sprawiedliwości doty-
czącej treści prawa oraz ideami porządku prawnego w zakresie
struktury prawa. Sens porządku prawnego, według R. Tokarczy-
ka, objawia się antynomią między naturalizmem, w którym war-
tością jest naturalny porządek świata oraz konieczność uzgodnie-
nia z nim porządku społecznego i prawnego, a konwencjonaliz-
mem, w którym wartością jest sfera powinności, norm i wzorów
zachowania według subiektywnych przekonań będących źródłem
porządku świata z woli władzy prawotwórczej. Autor twierdzi, że
człowiek podlega porządkowi wszechświata i porządkowi spo-
łecznemu, mając zarazem na nie wpływ. Koherentność wewnę-
trza porządku prawnego prowadzi do pojęcia systemu prawnego,
którego wartością dla pozytywistów jest formalna poprawność,
a dla normatywistów treści moralne. Funkcją porządku prawnego
jest zapewnienie bezpieczeństwa stwarzającego warunki do reali-
zowania innych wartości, których źródło w nurcie prawa natural-
nego jest przypisywane intelektowi ludzkiemu, pojmującemu
naturę człowieka, naturę społeczeństwa i naturę wszechświata,
natomiast w nurcie pozytywizmu prawniczego porządek prawny
przedstawia wartość jako akt woli prawodawcy. Ludzkie prefe-
rencje do porządku odzwierciedla język wykorzystywany przez

⁹¹ Zob. Ziemiński 1990: 60-63.

autorytet władzy do normowania wzorów zachowań, a dostosowanie się do normatywnego porządkowania ułatwia ludziom podejmowanie decyzji⁹².

3.1.5. W polskiej szkole prawa analiza etycznych problemów prawoznawstwa dotyczy rozważań dogmatyczno-prawnych, wnosi także propozycje praktyczne. Prowadzi do wniosku, że oceny moralnego charakteru prawa, które mają odniesienie polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe, nie są niezienne w przekonaniach społeczeństwa, a nawet samych prawników.

Prawoznawcy prezentują opisowy charakter wartości prawnych, według których konstruują kontekst obowiązywania postanowień ustawodawcy. Dla komunikacyjnej teorii języka prawnego ocena procesu prawotwórczego jest o tyle istotna, że dotyczy wpływu postawy aksjologicznej ustawodawcy na formę wypowiedzi normatywnej. Instrumentalna przydatność prawa w ocenie prawniczej nie odnosi się do języka aktu ustawodawczego, a przypisywanie prawu ładu moralnego w społeczeństwie jest nieprawniczą oceną subiektywną z zewnątrz.

3.2. Wartości prawne a racjonalne tworzenie prawa

Wybór wzorców kulturowych ukierunkowanych na cele działalności prawotwórczej oraz na środki realizowania tych celów zależy od ukierunkowanego aksjologicznie procesu tworzenia prawa i wykładni prawa. Wzorce te narzucają zasady i normy w kulturze prawa stanowionego inne niż w kulturze prawa precedensowego.

3.2.1. Tradycją w polskiej doktrynie prawnej jest koncepcja prawodawcy racjonalnego w racjonalnym procesie tworzenia i stosowania prawa⁹³. Racjonalność prawa – pisał Grze-

⁹² Zob. Tokarczyk 2004: 237-254.

⁹³ Zob. model racjonalnego tworzenia prawa, Lang, Wróblewski, Zawadzki 1986: 421-427. Idea racjonalnego prawodawcy jest założeniem teoretycznym. Wiąże się z filozoficznym pojęciem racjonalności w teorii prawa naturalnego oraz z pojęciem jedności twórcy tekstu prawnego.

gorz Leopold Seidler – to przyjęcie, że racjonalny ustawodawca ma wiedzę co do celów tworzenia prawa, środków do ich realizacji; formułuje reguły prawne w języku zrozumiałym, logicznie i precyzyjnie; prognozuje skutki, jakie wywołują wydane reguły prawne; dysponuje sztabem ekspertów i aktualizuje potrzebne informacje; jest zorientowany w osiągnięciach naukowych prawoznawstwa. Przeciwnością racjonalności jest intuicjonizm, który wprawdzie uwzględnia zmieniającą się rzeczywistość społeczną, lecz technika prawodawcza przejawia się jako twórcza intuicja z zaprzeczeniem logicznych schematów⁹⁴.

3.2.2. Model podejmowania racjonalnych decyzji prawotwórczych proponowała Sławomira Wronkowska, wskazując na określenie celów, ustalenie środków realizacji celów, określenie możliwych sposobów unormowania zmierzających do realizacji założonych celów, ocenę skutków i kosztów podjętych decyzji przed przygotowaniem projektu i ustanowieniem aktu prawotwórczego⁹⁵.

W argumentowaniu racjonalności prawa, pisał Z. Ziemiński, prawnicy zmierzają do wykazania, że wiedza i oceny prawodawcy „są odpowiednio uzasadnione czy usprawiedliwione, wobec czego mamy do czynienia z prawodawcą nie tylko racjonalnym, ale doskonałym z pewnego punktu widzenia”. Autor zwracał uwagę, że konstrukt idealizacyjny racjonalnego prawodawcy nie istnieje realnie w żadnym kraju, a oceny tego konstruktu są metodologiczną fikcją ocen prawodawcy w odniesieniu do prawa zastanego i tworzonego, konstruowaną przez dogmatykę prawniczą. Oceny te należy wyraźnie odróżnić od ocen prawodawców faktycznych, także jako kategorii niejednorodnych – kategorii decydentów formułujących cele merytoryczne przygotowywanego aktu prawotwórczego, jak również techników legislacji stosujących zasady legislacji i respektujących wartości uznawane za elementy kultury danego kraju. „Niezależnie od odróżniania ocen prawodawcy od ocen faktycznych legislatorów – pisze autor – należy także odróżnić, czy dyskusja dotyczy takiego sposobu wartościowania, który przedstawiają faktyczni decydenci lub technicy legislacyjni, czy też takiego, którego społeczeństwo od legislatorów oczekuje”, zob. Ziemiński 1990: 90-93.

⁹⁴ Zob. Seidler 1984: 22-26. Autor potraktował te zagadnienia jako spojrzenie „na czynnik kierujący i umożliwiający funkcjonowanie władzy”, jako wskazanie „na rolę akceptacji przy ustalaniu prawowitego charakteru władzy” oraz na ustaleniu znaczenia akceptacji dla określenia „skuteczności władzy”, zob. Seidler 1984: 85-100.

⁹⁵ Zob. Wronkowska 1982: 150.

Sformułowanie tekstu prawnego odbywa się według dyrektyw techniki prawodawczej. Prawodawca nie postępuje dowolnie. Wiąże go określony układ sił politycznych w państwie, ustrój gospodarczy oraz rozpowszechnione w społeczeństwie systemy wartości, panujące tradycje, także wyobrażenia społeczeństwa o tym, jakie powinno być prawo. Wpływ na proces prawotwórczy mają grupy społeczne, które dążą do realizowania dla nich dogodnego programu politycznego za pomocą środków prawnych. Czynnikiem ograniczającym są kompromisy między interesami różnych grup. Prawodawcę wiąże pozyskanie moralnej aprobaty dla tworzonego systemu prawa, by rozwiązania prawne nie stwarzały dylematów w wyborze między posłuszeństwem wobec norm prawnych i nakazów moralnych. Kultura prawna wpływa nie tylko na decyzje prawodawcze, lecz także na sposób egzekucji tekstów prawnych i jakość stosowania prawa. Dyrektywy interpretacyjne pośrednio wpływają na treść prawa w zakresie pozostawionych w tekstach prawnych luzów decyzyjnych. Toteż w normatywnej koncepcji źródeł prawa danego systemu rozstrzyga się, że źródłem prawa są reguły walidacyjne nakazujące uznawać fakty prawotwórcze danego systemu oraz reguły egzekucji dwóch rodzajów: reguły inferencyjne, dotyczące wnioskowania z jednych norm prawnych o obowiązywaniu innych norm prawnych, jak też reguły kolizyjne, które wskazują sposoby eliminowania niezgodności norm systemu prawa⁹⁶. W wykładni prawa postuluje się analogię dyrektyw techniki prawodawczej w stosunku do dyrektyw interpretacyjnych, zakładając racjonalność prawodawcy⁹⁷.

3.2.3. W interpretacji prawniczej, według Ryszarda Sarkowicza, gwarancję racjonalności prawa przypisuje się racjonalnemu prawodawcy także w prawnonaturalnych teoriach. Prawodawca racjonalny to taki prawodawca, który odkrywa wyższy porządek moralny, niezależny od człowieka. Sam będąc częścią rozumnego, uporządkowanego i logicznego bytu, rozumie i ujawnia tkwiące w bycie prawa rządzące ludźmi. Z założeniem racjonalności wiąże się w kulturze europejskiej pojęcie jedności jako stanu bycia w harmonii wszystkich części jakiejś

⁹⁶ Zob. Redelbach, Wronkowska, Ziemiński 1993: 172-185.

⁹⁷ Zob. Zieliński 2002: 288.

całości. Prawnicy zaakceptowali więc także pojmowanie prawodawcy jako jednego podmiotu reprezentującego grupę ludzi będących harmonijną całością, przypisując temu podmiotowi cechy doskonałości i racjonalności. Obecnie przyjmuje się, że taką jednością jest konstrukt teoretyczny, a nie zbiór konkretnych ludzi stanowiących prawa⁹⁸. Racjonalny prawodawca, według R. Sarkowicza, jest gwarantem należycie uporządkowanego systemu wartości tak formalnych (legalność, skuteczność, stabilność), jak i wartości merytorycznych (stwarzanie bezpieczeństwa, zachowanie ładu społecznego, gwarantowanie ochrony życia i zdrowia). Zapewnieniem jest wiedza racjonalnego prawodawcy na temat stanu rzeczy podlegających normowaniu i prognozowaniu motywacyjnych postaw adresatów do podejmowania zachowań wskazywanych w projektowanych normach. Niezbędna jest też znajomość stanu unormowania, by móc nie naruszać spójności zmian w systemie prawa, jak również znajomość języka, w którym formułuje się teksty prawne oraz znajomość reguł interpretowania tych tekstów⁹⁹.

3.2.4. Marek Zirk-Sadowski analizuje problem racjonalnego prawodawcy w kontekście integracji polskiego porządku prawnego z prawem europejskim według reguł wypracowanych przez inne kultury prawne. Proponuje też wniesienie do europejskiego dyskursu prawnego polskiego widzenia pojęć, symboli i kategorii poznawczych¹⁰⁰. Problemem, według autora, jest pogodzenie racjonalności komunikacyjnej prawników z konstrukcją racjonalnego prawodawcy opartą na racjonalności instrumental-

⁹⁸ Zob. Sarkowicz 1995: 35-37. Autor dokonał prawniczej interpretacji tekstu prawnego w porównaniu z interpretacją teologiczną tekstu biblijnego oraz z interpretacją literacką tekstu artystycznego. Dzięki odniesieniu do innego rodzaju tekstu, współczesna myśl prawnicza zyskała kontekst historyczny, filozoficzny i kulturowy.

⁹⁹ Analizując prawnicze pojęcie założenia, Ryszard Sarkowicz przyjął, iż wiedza empiryczna prawodawcy stanowi system i jest niesprzeczna. Autor stwierdził, że jest to założenie idealizacyjne, jednak w pewnym stopniu możliwe do spełnienia w rzeczywistości prawnej. Podkreślał, że wiedza empiryczna prawodawcy możliwa do spełnienia w pewnym stopniu w reglamentowanej ustawowo rzeczywistości prawnej jest założeniem niemożliwym do spełnienia w praktyce, zob. Sarkowicz 1995: 21-22.

¹⁰⁰ Zob. Zirk-Sadowski 1998: 5.

nej. Przyjmując natomiast, że racjonalność prawnicza jest aspektem działań komunikacyjnych, autor podkreśla, że konstrukcja racjonalnego prawodawcy „jest zawarta w aktach mowy formułowanych jako wykonawstwo tego fragmentu języka naturalnego, który odpowiada językowi prawnemu”, gdyż w normatywnej teorii wykładni prawniczej racjonalność prawodawcy przejawia się w racjonalności działań komunikacyjnych. Dowodzi, że racjonalność prawodawcy jest rekonstruowana z ustawodawczych aktów mowy, z odwołaniem się do kompetencji komunikacyjnej, którą dysponują uczestnicy dyskursu prawniczego. Wówczas konstrukcja racjonalnego prawodawcy występuje jako struktura powierzchniowa prawoznawstwa w aktach mowy orzecznictwa sądowego oraz w wypowiedziach językowych innych dyscyplin prawniczych¹⁰¹. Jest oczywiste, konkluduje autor, że pragmatyczne aspekty konstrukcji racjonalnego prawodawcy uwzględniają dwa bieguny działań komunikacyjnych: racjonalne tworzenie, jak również racjonalną rekonstrukcję pojęć, kryteriów czy reguł wiedzy kompetentnego podmiotu¹⁰².

3.2.5. Wojciech Cyrul przedstawił modele racjonalnego tworzenia prawa jako komunikacyjne procesy tworzenia i stosowania prawa w nurcie epistemologicznej perspektywy prawa. Traktując prawo jako szczególny typ dyskursu w układzie zamkniętym o charakterze transmisyjnym oraz w układzie otwartym nakierowanym na konwergencję działań i wiedzy wielu podmiotów, zaproponował rozumienie racjonalnego ustawodawcy jako typ dyskursu. W układzie zamkniętym chodzi o rządowy proces legislacyjny o charakterze transmisyjnym, układ otwarty jest nakierowany na konwergencję działań i wiedzy wielu podmiotów biorących udział w dyskursie, w którym prawodawcza kompetencja zostaje przeniesiona do instytucji pozarządowych. W pierwszym przypadku racjonalność ma charakter instrumentalny, w drugim przypadku procedury tworzenia prawa są oparte na szczególnych regułach gwarantujących dochodzenie do porozumienia, a racjonalność ma charakter komunikacyjny¹⁰³.

¹⁰¹ Zob. Zirk-Sadowski 1998: 81-92.

¹⁰² Por. model interakcyjny dyskursu prawnego, rozdz. V, pkt 2.1.

¹⁰³ Zob. Cyrul 2012: 244-248.

W nawiązaniu do teorii racjonalności komunikacyjnej W. Cyrul zwrócił uwagę na zewnętrzne kryteria zapewniające systemowi prawa racjonalność etyczną i pewność, wprowadzając pojęcie sprawiedliwości proceduralnej w procedurach prawotwórczych tworzących system prawa. Racjonalność komunikacyjnych działań i racjonalność wymiany argumentów w sferze aksjologii przez uczestników w procesie tworzenia prawa i spójność systemowa prawa, twierdzi autor, mogą spełniać funkcje legitymizacyjne: 1) bezstronności zapewnianej przez rozwój sądownictwa konstytucyjnego; 2) subiektywności przez pryzmat jednostkowych wyobrażeń uczestników; także 3) obiektywności przez słuszne i akceptowalne decyzje eliminujące stronniczość oraz 4) instrumentalności przez skuteczną realizację celów¹⁰⁴.

3.2.6. Lech Morawski stwierdził, że koncepcja prawodawcy racjonalnego to przykład błędnego podejścia do interpretacji przepisów prawnych przez modernistów, którzy nawiązują do doświadczeń z czasów komunistycznych, kiedy krytyka prawodawców i prawa nie była tolerowana. Autor uważa teorię racjonalnego prawodawcy za całkowicie zbędną w zabiegach interpretacyjnych. W zamian proponuje postmodernistyczne teorie interpretacji, które akcentują w trójczłonowej relacji autor-tekst-interpretator szczególną rolę interpretatora uwzględniającego wolę społeczeństwa czy wspólnot z uwzględnieniem roli państwa w miejsce szczególnej roli autora i tekstu¹⁰⁵.

Jacek Czaja zarzuca idei racjonalności możliwość kontekstowego rozumienia znaczeń, uważa, że nie do obrony jest stanowisko pełnej kompetencji językowej i wiedzy o rzeczywistości, a poznanie pojęciowe nie jest tylko rekonstrukcją tego, co zmysłowo postrzegane. Przedstawia obraz dualistycznego ustawodawcy – racjonalnego obok nieracjonalnego, popełniającego błędy legislacyjne. Przyznaje natomiast sensowność tego pojęcia w filozofii prawa na gruncie języka w związku z egzemplikowaniem racjonalności poprzez rzeczywisty język¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Zob. Cyrul 2001: 191-193.

¹⁰⁵ Zob. Morawski 2000: 37-38.

¹⁰⁶ Zob. Czaja 2001: 177-182. Autor twierdzi, że nie musi to być założeniem maksymalistycznym, lecz jedynie warunkiem uznania statusu idealnego ustawodawcy.

3.2.7. Na zjawisko zderzenia kultur prawniczych zwróciła uwagę Sylwia Wojtczak w związku z przemianami w polskiej kulturze prawnej pod wpływem trendów europejskich i światowych. Autorka odrzuciła wzorzec tworzenia prawa w racjonalnym procesie prawodawczym, proponując wzorzec proceduralno-kompetencyjny w związku z postępującym procesem integracji europejskiej. Wskazała na proponowany „pluralizm różnych modeli i form racjonalności”. Wobec zjawiska zderzania kultur autorka zastanawia się nad skutkami „inkrustacji” obcych porządkowi prawnemu rozwiązań instytucjonalnych, według których obowiązują instytucje precedensu w wykładni, gdy orzeczenia sądowe są samoistnymi źródłami prawa. Usankcjonowanie prawotwórstwa sądowego uznaje za istotną zmianę aksjologiczną, która prowadzi do braku oddzielenia władzy sądowniczej od władzy prawodawczej i stwarza sytuację, kiedy „antywartość przestaje być stanem niepożądanym”. Pozytywny wzorzec dla procesu tworzenia prawa widzi w koncepcji tekstu prawnego poprzedzanego preambułami zawierającymi normatywne uzasadnienia. Negatywny wzorzec dla procesu tworzenia polskiego prawa przypisuje skomplikowanemu stylowi i złożonej strukturze wewnętrznej tekstów aktów prawnych unijnych¹⁰⁷.

3.2.8. W kwestii źródeł wartości w języku prawnym prawoznawcy uwzględnili problemy racjonalnego tworzenia prawa, kształtowania systemu wartości wpływających na treść prawa oraz normatywną koncepcję źródeł prawa, podkreślając rolę egzegezy w uznaniu obowiązywania norm prawnych danego systemu prawa, które z semiotycznego punktu widzenia są metanormami formułowanymi na ogół w przepisach konstytucyjnych. Uwzględnili też reguły egzegezy w doktrynie prawniczej.

¹⁰⁷ Zob. Wojtczak 2005: 261-268.

3.3. Wartości prawne uwikłane w uwarunkowania natury społecznej

Stanowisko, że wartość prawa istnieje w uzależnieniu społecznym, reprezentują uczeni światowej sławy – krytyk pozytywizmu prawniczego Lon Luvois Fuller, uprawiający teorię racjonalności komunikacyjnej Jürgen Habermas, a także znany z zastosowania teorii argumentacji w swojej „nowej retoryce” Chaïm Perelman. Atrybuty dobrego prawa w społecznym funkcjonowaniu są też przedmiotem oceny polskich prawoznawców.

3.3.1. Stanowisko amerykańskiego teoretyka i filozofa prawa, L. L. Fullera, ujmującego prawo w wymiarze ludzkiego życia, zasługuje na uwagę wśród wielu współczesnych ocen wartości moralnych i etycznych w prawie¹⁰⁸. Uczony ten traktował prawo jako działalność prawotwórczą i jako wytwór celowego i trwałego wysiłku w danej rzeczywistości społecznej. Przyjmował, że wartości wyznacza porządek prawny. Założył, że prototypem prawa stanowionego jest akt prawny, a modelem prawa domniemanego jest prawo zwyczajowe, które nie jest tworzone, a potem odnoszone do postępowania, lecz znajduje swój wyraz w samym postępowaniu. Twierdził, że akt prawny wyjaśniać może zło, które zamierza odwrócić, albo dobro, które zamierza popierać, a przypadki „kłopotliwe” nie są w rzeczywistości prawnej rozwiązywane przez prawodawcę, lecz przez sądy czy urzędy dopiero w chwili stosowania prawa, dlatego elementy domniemane w prawie wpływają na jego interpretację. Źródłami zasad prawnych w danym porządku prawnym są zatem – twierdził L. L. Fuller – z jednej strony powoływanie prawodawcze w relacjach przełożony

¹⁰⁸ Zob. Fuller 1993: 9-10. O prawie pisał: „Może być traktowane jako podstawa ludzkiej godności i wolności, nasza najlepsza nadzieja na pokojowy świat”. Oceniał, że wprowadzanie prawodawstwa skierowanego przeciw własnym niedoskonałościom jest głównym dążeniem ludzkości do usytuowania się ponad poziomem zwierzęcym. Jednak w innej perspektywie dostrzegał, że prawo może stać się „przejawem niedoskonałości człowieka, wyrazem jego wrodzonej perfidności”, a znaczy to, „iż jest on stworzeniem, które musi nałożyć na siebie pewne cugle”, by żyć prawidłowo i bez ryzyka wśród innych ludzi, „czego żadne inne zwierzę nie potrzebuje robić”.

– podwładny i w relacjach równorzędności w umowach stron, z drugiej strony ciche przystosowanie umożliwiające powstanie prawa zwyczajowego oraz orzekanie sądowe tak, jak ono funkcjonuje w systemie *common law*. To rozróżnienie ma związek z koncepcjami pozytywizmu prawniczego, jak również prawa naturalnego; obu koncepcjom przypisał autor wartości pozytywne i krytyczne, godząc obie szkoły, wzajemnie się uzupełniające¹⁰⁹. W filozofii prawa naturalnego L. L. Fuller docenił przekonanie, że istnieje idealny system prawa, ustanowiony przez Boga, przez naturę człowieka lub przez samą naturę, taki sam dla wszystkich społeczeństw, poznawalny rozumowo, a sprzeczne z nim prawa stanowione nie są wiążące ze względów moralnych. Krytyczne stanowisko przedstawił wobec równego obowiązywania zasad uniwersalnych w projektowaniu i działaniu instytucji prawnych bez uwzględnienia uwarunkowań ekonomicznych, geograficznych, czy kulturowych, zróżnicowanych w ciągu wieków. W źródłach prawa widział początek norm aksjologicznych.¹¹⁰

3.3.2. Uczony niemiecki Jürgen Habermas¹¹¹ opracował tzw. teorię uniwersalnej pragmatyki. Uniwersalna pragmatyka rekonstruuje trzy dziedziny, z którymi powiązany jest każdy akt mowy: dostępny przez obserwację świat osób, rzeczy i zdarzeń, niedostępną intersubiektywnie rzeczywistość wewnętrzną komunikujących się podmiotów oraz społeczny świat wartości, norm, ról i reguł spełnianych lub niespełnianych przez dany akt mowy. Rezultatem działania komunikacyjnego jest porozumienie oparte na prawdziwości, szczerości i słuszności, możliwe dzięki zgodzie rozumienia wypowiedzi przez osoby. Warunkiem rozumienia – twierdzi J. Habermas – jest konsensus rozstrzygania w drodze wymiany argumentów o prawdziwości zdań opisowych. Zamiast warunków prawdziwości można rekonstruować roszczenia o słuszności norm i ocen ze względu na wspólne tło normatywne.

Traktując prawo jako kategorię społecznego zapośredniczenia między faktycznością a obowiązaniem, autor odszedł od konwencjonalnej filozofii prawa i państwa, natomiast stworzył

¹⁰⁹ Zob. Fuller 1993: 67-92.

¹¹⁰ Zob. Fuller 1993: 169-174.

¹¹¹ Jürgen Habermas (ur. 1929 roku), filozof, socjolog teoretyk nauki i publicysta polityczny.

dyskursową teorię prawa z punktu widzenia normatywnej treści systemu praw podmiotowych z jednej strony, a idei praworządnego państwa z drugiej strony. Regulacje prawne, według J. Habermasa, czerpią swą prawowitość z procedury ustawodawczej opartej na „suwerenności ludu”, zatem wymagania moralne nie obciążają jednostek kierujących się własnym interesem i zorientowanych na własny sukces, lecz regulacje prawne, które zapewniają społeczną integrację opartą na gospodarce i etycznie zneutralizowanych obszarach działania. Prawa podmiotowe (obywatelskie) „czynią obowiązkiem tylko zachowania legalne, a więc *pozostawiają swobodę* co do motywów zachowania zgodnego z prawem”. Demokratyczna procedura ustawodawcza musi jednak być zorientowana na dobro wspólne, czerpiąc „swą moc legitymizującą jedynie z procesu dochodzenia obywateli do porozumienia w sprawie reguł ich współżycia”¹¹². W dyskursie praktycznym, rozważającym słuszność norm, wybiera się w drodze konsensusu uniwersalną normę, której konsekwencje mogą być zaakceptowane przez wszystkich uczestników dyskursu. Norma ta jest obiektem rekonstrukcji i ma charakter całkowicie konceptualny. Następnym krokiem jest rekonstrukcja presupozycji, którą zakłada mówca w aktualnym akcie ustanawiania oraz rozumienie przez odbiorcę tekstu wykładników modalności w odniesieniu do osób, przedmiotów i zdarzeń. Dlatego normatywne kryterium dla dobrych ustaw sterujących „przebiegiem działań społecznych” oraz zabezpieczających indywidualne obszary „wolności i możliwości dysponowania”, a także „sens powinnościowego obowiązywania ustaw nie pokrywa się z sensem słuszności reguł moralnych, który mierzy się jedynie kryteriami sprawiedliwości”¹¹³. Głównym zadaniem dyskursu prawniczego, będącego „wspólną komunikacyjną interpretatorów, jest „zlikwidowanie napięcia pomiędzy pewnością i słusznością prawa”¹¹⁴.

¹¹² Zob. Habermas 2005: 98-100. Por. normy moralności solidarnościowej kierujące postępowaniem ludzi, Ziemiński 1995: 93.

¹¹³ Zob. Habermas 2005: 170.

¹¹⁴ Zob. Stelmach, Sarkowicz 1999: 168. Por. teoria dyskursu prawniczego Roberta Alexy’ego, według której w samym dyskursie argumentacyjnym są zawarte kryteria racjonalności (słuszności), Stelmach, Sarkowicz 1999: 152-154.

Nie uwzględnił Jürgen Habermas wartości transcendentnych w dyskursie prawnym, uwzględniał natomiast quasi-transcendentalne warunki dyskursu. Uzależniał racjonalność dyskursu od poziomu etycznego społeczeństwa, wymagając etycznej zawartości dyskursu prawnego i dyskursu prawniczego, opartej na prawdziwości, szczerości i słuszności. Twierdził, że jeżeli świat społeczny norm prawnych będzie tworzony przez przyjęte powszechnie kłamstwo i manipulowanie rozmówcą, niska będzie także efektywność dyskursu prawnego, a symbole i zbiory znaczeń w aktach konstytuujących instytucje społeczne mocą prawa, będą podlegały krytyce. Przyjęcie zasady, że działa racjonalnie „ten, kto wybiera określony cel i w oparciu o dostępną wiedzę dobiera najlepsze środki do jego realizacji”, prowadzi – według filozofa – do „określonej formy panowania politycznego” dzięki dobranym odpowiednio strategiom i stosowanym technologiom. Prawo poddane przystosowaniu do zmieniającego się działaniami instrumentalnymi i strategicznymi otoczenia traci – zdaniem J. Habermasa – moc legitymizującą, bo legalność prawa może być czerpana tylko z etyki dyskursu¹¹⁵.

Według Marka Zirka-Sadowskiego teoria krytyczna uniwersalnej pragmatyki nie nawiązuje do tradycji kulturowych, lecz bada faktycznie istniejący konsensus. Następuje odwołanie do komunikacyjnego ujęcia władzy drogą porozumienia, tj. władzy polegającej na uzgodnieniu wspólnej woli suwerena i podwładnych. M. Zirk-Sadowski podkreślił słusznie, że wypowiedzi typowe dla dyskursu o prawie nie są rozpoznawalne w analizie struktur językowych przepisów prawnych, lecz dopiero na poziomie ich użycia w odpowiedniej sytuacji komunikacyjnej, bo w uniwersalnej pragmatyce szkoły frankfurckiej dyskurs prawniczy jest nadbudowany nad dyskursem prawnym. Działania komunikacyjne obejmujące normami wiedzę moralno-praktyczną wyróżnia (za Habermasem) Robert Alexy twierdząc, że przedmiotem dyskursu prawniczego jest usprawiedliwienie rozstrzygnięć prawniczych, w których argu-

¹¹⁵ Zob. Habermas 1983: 439-446. Traktując prawo jako rozmowę, niemiecki filozof ujmował systemowo i komunikacyjnie prawo jako rozmowę w uwarunkowaniach społecznych jego stosowania w ujęciu filozoficznym, zob. Morawski 1999: 78-124.

mentacja jest ściśle związana z obowiązującym prawem i zrelatywizowana do reguł obowiązującego porządku prawnego.¹¹⁶

3.3.3. Tomasz Gizbert-Studnicki i Andrzej Grabowski zwrócili uwagę, że w niemieckiej filozofii prawa lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku powstała koncepcja niepozytywistyczna prawa, nawiązująca do metod badawczych filozofii analitycznej i teorii dyskursu prawniczego. Jej prekursorem był Ralf Dreier, czołowym przedstawicielem Robert Alexy. Niepozytywistyczne pojęcie prawa zawiera w sobie pojęcie prawa obowiązującego. W tej doktrynie uznaje się słuszność systemu norm prawnych w społecznie skutecznej konstytucji, które nie są ekstremalnie niesprawiedliwe, także na których opiera się należąca do systemu procedura stosowania prawa. Ocenia się zatem przede wszystkim związek prawa i moralności w dyskursie prawniczym. Według prawników tak skonstruowane niepozytywistyczne pojęcie prawa jako prawa obowiązującego nie skłania do bezrefleksyjnej akceptacji koncepcji. W uznaniu niepozytywistycznej koncepcji prawa (z pominięciem spornych stanowisk wielkich systemów filozoficznych i chrześcijańskiej filozofii moralnej) rozważane są głównie kwestia pleonazmu określenia *prawo obowiązujące* oraz sprzeczność ewentualnego określenia *prawo nieobowiązujące*, jak również to, że w sformułowaniu *roszczenie słuszności* nie chodzi o wykazanie, co jest absolutnie słuszne czy racjonalne, lecz rozważa się możliwość racjonalnego uzasadnienia zdań normatywnych w ramach obowiązującego porządku prawnego¹¹⁷.

3.3.4. W ujęciu argumentacyjno-dyskursywnym filozofii prawa (niezależnie od szkoły frankfurckiej) Chaïm Perelman nawiązał do ujęć argumentacji prawniczej. Podkreślając związek skuteczności stosowanych rozumowań opartych na retoryce prawa i etyce z ich kontekstem społecznym, autor scharakteryzował zagadnienia i techniki psychologiczne i socjologiczne w zdobywaniu aprobaty dla głoszonych tez zgodnie z przekonaniem oraz z akceptowaniem norm i wartości w danej kulturze. Przyjmując, że strategie retoryczne są zawsze formą manipulowania przeko-

¹¹⁶ Zob. Zirk-Sadowski 2000: 118-119. Robert Alexy (ur. w 1945 roku), niemiecki filozof i prawnik.

¹¹⁷ Zob. Gizbert-Studnicki, Grabowski 2003: 55-68.

nianiami jednostki lub zbiorowości, uważa Ch. Perelman, że argumentacja ma przekonać do wybranej przez mówcę alternatywy przez szukanie „miejsc wspólnych”, które pełnią rolę podobną do aksjomatów w systemach logiki formalnej.

„Nowa retoryka” Chaïma Perelmana jest sztuką oddziaływania języka na wartości w prawie. W użyciu argumentacyjnym języka w kwestiach prawnych punktem wyjścia są przesłanki, a prawdopodobieństwem to, co uznaje większość ludzi kompetentnych. Kryterium prawdy czy powodzenia jest opinia publiczna. Informacja presuponowana wyzwala u odbiorcy możliwość tworzenia nowych wartości przez implikacje. Ramy interpretacji pokazują przestrzeń tworzenia znaczeń na poziomie metakomunikacji. W nowej retoryce prawniczej, zorientowanej na teorię argumentacji prawniczej, autor docenia rolę mediacji retorycznej w ustawodawstwie odpowiedzialnym za podejmowanie decyzji. Ustawodawstwo ma wiązać sędziego i urzędnika w prawie, a prawo ma być sztuką określania tego, co sprawiedliwe i słuszne. Wkroczenie sędziego – twierdził Chaïm Perelman – godzi poczucie zdrowego rozsądku z obowiązkiem podporządkowania się prawu za cenę uzasadnienia pozornego, gdy powstaje niezgodność między tym, czego wydaje się wymagać rozsądne rozwiązanie konfliktu, a tym, co jest postanowieniem ustawy¹¹⁸.

3.3.5. Etyczne zasady prawa stanowionego w kontekście dynamiki przemian społecznych są przedmiotem socjologii prawa. Grażyna Skąpska twierdzi, że powiązania pomiędzy prawem a zmianami społecznymi są uwarunkowane brakiem

¹¹⁸ Zob. Perelman, 1984: 186-187. Chaïm Perelman (1912-1984) twórca „Nowej Retoryki”, nawiązującej do dialektyki greckiej oraz rzymskiego pojęcia systemu sprawiedliwości obowiązującej zawsze i wszędzie. Zdaniem Ch. Perelmana jego retoryka jest sztuką oddziaływania języka na wartości w prawie. W użyciu argumentacyjnym języka w kwestiach prawnych punktem wyjścia są przesłanki, prawdopodobieństwem jest to, co uznaje większość ludzi kompetentnych, kryterium prawdy czy powodzenia jest opinia publiczna. Informacja presuponowana wyzwala u odbiorcy możliwość tworzenia nowych wartości przez implikacje. Ramy interpretacji pokazują przestrzeń tworzenia znaczeń na poziomie metakomunikacji. Szerzej na temat retorycznej analizy tekstu prawnego, zob. Lizisowa 2010: 828 i 837. Zwrócono tam uwagę na odpowiedzialność podejmowania decyzji w kwestii prawnej przez ustawodawstwo i sędziego.

zgodności istniejącego prawa ze społecznymi ideami prawa i sprawiedliwości, rozpoznawane w podejściu systemowym do analizy funkcjonowania prawa oraz ze względu na otwarcie się systemu prawa na zmieniające się koncepcje interesów i wartości¹¹⁹. W wyniku socjologicznej analizy funkcjonowania prawa i dynamiki przemian społeczeństwa autorka uznała, że prawo jako sformalizowana struktura systemu społecznego nie utożsamianego z przymusem, lecz z wyznaczonymi relacjami we wzorcach stosunków społecznych, jest czynnikiem integracji i zarazem zmiany systemu społecznego. Prawo jako element społecznej struktury wiąże wzajemne oczekiwania partnerów stosunków społecznych, wyznaczając pozycje adresatów norm prawnych w ramach układu relacji między wzorcami postępowania zawartymi w normach prawnych a społeczną interakcją. Jest zatem nie tylko kształtowane działaniem państwa, lecz także powinno uwzględniać oczekiwania potencjalnych adresatów prawa w ramach pluralizmu prawnego, uwzględniającego koncepcję interakcyjnej genezy prawa we współczesnym społeczeństwie demokratycznym¹²⁰.

3.3.6. Prawniczą perspektywę badawczą dyskursu realizuje także, jak stwierdził Marek Zirk-Sadowski, postmodernistyczna krytyka koncepcji tekstu, która podważa istnienie stabilnego tekstu prawnego, zakładając, że znak językowy jest tylko fizycznym nośnikiem znaczenia. Pismo można bowiem pojmować na wiele sposobów, więc na jego podstawie nie można dokonać reprodukcji rzeczywistości nadawcy. Można jedynie rozważać związki tekstu z innymi tekstami, czyli intertekstualność. Jako źródło znaczeń każdy tekst jest pre-tekstem, jako znak językowy utrwalony zakreśla przestrzeń intertekstualną, do której czytający odnosi kolejne teksty i „nie ma mowy o możliwości jakiegokolwiek reprodukcji rzeczywistości nadawcy czy o jakiejś rzeczywistości znaczeniowej wspólnej ludziom”, a czytanie dekonstrukcyjne polega na „odsłanianiu uprzywilejowania pew-

¹¹⁹ Zob. Skąpska 1991: 11.

¹²⁰ Zob. Skąpska 1991: 151-156. W analizie koncepcji prawa jako sformalizowanej struktury stosunków społecznych autorka nawiązała do M. Webera, Th. Geigera, teorii systemów autopojetycznych N. Luhmanna oraz do teorii nowego instytucjonalizmu.

nych znaczeń w tekście” i na „badaniu przyczyn uprzywilejowania pewnego sensu terminu przed pozostałymi”. Do czytelnika należy przekonanie, że „jakieś znaczenie terminu jest prawdziwe, bardziej wartościowe itd.” W tym sensie odbiorca tekstu przejmie rolę autora, przekraczając granice tekstów, ich gatunków i rodzajów, dokonując „pracy na tekście”. Teoria dekonstrukcji znalazła uprzywilejowanie jako technika działania interpretacyjnego tekstu prawnego, jednak z określonymi założeniami wynikającymi z wiedzy prawniczej, najczęściej z założenia o określonych preferencjach i racjonalności prawodawcy. Środkiem narzucania czytelnikowi określonych znaczeń tekstu prawnego jest zatem sąd i doktryna prawnicza, a sens ten wynika z przemocy i można go instrumentalnie zmienić. Można także dokonać demistyfikacji narzuconych dekonstrukcją znaczeń¹²¹.

Według M. Zirka-Sadowskiego, rangę dyskursu prawnego wyznacza kultura prawna profesjonalistów zaangażowanych w praktykę i doktrynę prawną oraz w świadomość prawną obywateli. Właściwość kultury prawnej podlega krytyce, jeśli prawnicy traktują prawo jako obiekt poznania pozbawiony elementów subiektywnych, a społeczeństwo odbiera prawo jako element gry społecznej. Autor ocenił negatywnie postawę przedstawicieli instytucji prawnych, wzmocnianą pozytywistyczną edukacją prawniczą, którzy „nie generują wspólnych, akceptowanych społecznie symboli i znaczeń”. Postawa obiektywna wobec prawa powoduje, według autora, brak uczestnictwa prawników w argumentacyjnym poznaniu prawa i traktowanie prawa jako obiektu zewnętrznego, za którego treść prawnik nie jest odpowiedzialny. Skutki takiej postawy mają negatywny wymiar społeczny. Normatywność prawa przestaje być wspomagana przez normatywność moralną i obyczajową, a w społeczeństwie występuje poczucie nieważności

¹²¹ Zob. komentarz i cytaty, Zirk-Sadowski 2000: 133-134. Autor przedstawił punkt widzenia nowożytnej kultury prawnej odwołującej się do koncepcji tekstu Jacquesa Derridy (filozof francuski żyjący w latach 1930-2004). Autor dzieła *O gramatologii* proponował porzucić pojęcie racjonalności, która według niego „rządzi rozszerzonym i zradykalizowanym pismem, nie pochodzi już od logosu i rozpoczyna destrukcję – nie burzenie, lecz roz-warstwienie, de-konstrukcję wszelkich znaczeń mających swe źródło w logosie. Zwłaszcza znaczenie prawdy”. Zob. też Derrida 1999: 30.

prawa i zarazem poczucie destrukcji normatywności. Grozi to zanikiem społecznego uznania dla obowiązujących reguł postępowania, bo prawo staje się „zbiorem tekstów, źródłem dóbr, ale nie jest powinnością”. Aprobowany wymiar „kultury prawa miękkiego”, polegający na „negocjowaniu treści prawa”, widzi autor w adaptacyjnym rozumieniu prawa, co wymaga odwoływania się do zasad, a nie stosowania reguł. Poznawanie prawa tylko dzięki poprawności językowej tekstu i odczytanie tekstu tylko zgodnie z intencją prawodawcy nie wystarczy. Rozumienie i interpretacyjność prawa w dyskursie prawniczym rodzi postawę argumentacyjną wobec prawa, a nie postrzeganie prawa jako instrukcji suwerena¹²².

3.3.7. Lech Morawski przedstawił koncepcję pozytywistów i niepozytywistów jako jeden z problemów w sporze o pojęcie państwa prawnego. Wspólną cechą, według autora, jest przyjęcie liberalno-demokratycznego porządku. Spór dotyczy kwestii, co jest źródłem prawa, kiedy normy prawne tracą moc obowiązywania oraz jakie są granice obowiązku posłuszeństwa wobec prawa. Dla pozytywistów źródłem prawa są normy zawarte w tekstach prawnych, które mogą być uchylone tylko przez inne normy, a obowiązek posłuszeństwa wobec prawa jest bezwzględny. Dla niepozytywistów źródłem prawa są także reguły pozatekstowe, w konflikcie z którymi normy prawne tracą moc obowiązującą, a obowiązek wobec prawa nie jest bezwzględny ani bezwarunkowy w pewnych okolicznościach¹²³.

3.3.8. W Polsce koncepcję prawa naturalnego o zmiennej treści prezentuje w swoich publikacjach naukowych Maria Szyszkowska, przyjmując, że filozofia odpowiada na pytanie o istotę prawa i jego rolę w życiu społecznym, wiąże filozofię prawa z aksjologią „określoną mianem: sprawiedliwość, prawa człowieka, słuszność, prawo elementarne itd.”, rozważa o podstawach systemów filozoficzno-prawnych zmierzających do wykazania zależności człowieka w relacji do praw i jest powiązana z filozofią człowieka, filozofią kultury oraz z higieną psychiczną. Źródła prawa naturalnego wskazuje zależnie od zajmowanego stanowiska. Może ono tkwić w rozumnej naturze ludzkiej, w poczuciu

¹²² Zob. Zirk-Sadowski 2005: 106-111.

¹²³ Zob. Morawski 1999: 257-258. Autor używa terminu *państwo prawa*.

moralnym społeczeństwa, może pochodzić od sił nadprzyrodzonych. Może być obok języka, obyczajów i państwa częścią życia narodu i przejawem świadomości społecznej¹²⁴. Według Tomasz Kozłowski, filozofia prawa w ujęciu Marii Szyszkowskiej jest wyrażaniem pojęcia prawa jako wzorca i normy świata kultury w kantowskim rozumieniu roli czystego rozumu i absolutnej wolności człowieka¹²⁵.

3.4. Interpretacyjna postawa w ocenie etyki prawa

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku w polskiej teorii prawa jest proponowany nowy paradygmat interpretacyjny tekstów prawnych według zasady pierwszeństwa wykładni językowej i pomocniczości wykładni systemowej oraz funkcjonalnej

¹²⁴ Zob. Szyszkowska 2002: 145-151, por. też Szyszkowska 1989: 53-54. Jak zauważył Paweł Dutkiewicz, zob. Dutkiewicz 1996: 51-52, doktryny prawa naturalnego o zmiennej treści i prawa pozytywnego uwzględniają problem aksjologicznych podstaw w polskiej filozofii i teorii prawa na tle trendów światowych. W nurcie pozytywistycznym wyróżnia się kierunki kontynentalny i angielski. Nurt kontynentalny – w nawiązaniu do pozytywizmu filozoficznego Augusta Comte'a (1798-1857) – wskazuje na Karla Bergbohma (1849-1927), którego klasyczne stanowisko ma charakter epistemologiczny, kładzie nacisk na metodę prawniczą w badaniu prawa stanowionego i neguje wartościowanie jako problem metafizyczny. Nurt angielski reprezentuje John Austin (1790-1859), twórca rozkazowej teorii prawa, określający prawo jako rozkaz suwerena poparty groźbą, a pozytywną moralność przypisujący innym niż prawne normom (zob. szerzej Piechowiak: 1992: 12). W nurcie prawa pozytywnego ważne jest rozróżnienie, czy prawo ma charakter niezmienny, czy zmienny. Postulat niezmienności zakłada istnienie norm wyższego rzędu nad normami prawa pozytywnego, określając dobro i zło w kategoriach ludzkiego działania i wskazując na imperatyw zmierzający do urzeczywistnienia tego dobra (doktryna chrześcijańska, zob. szerzej, Ślipko 1974: 248). Wspólnym założeniem koncepcji prawa naturalnego jest negacja postawy, że prawo stanowione ma moc obowiązującą bez względu na aksjologiczne oceny.

¹²⁵ Zob. Kozłowski 2002: 50-53. Autor zwraca uwagę na osobliwość uprawianej przez M. Szyszkowską filozofii prawa, odrzucanej zarówno przez marksizm, jak i katolicyzm.

tak, by można było na obszarze całej Wspólnoty ustalić znaczenia identycznych klas stanów rzeczy. Argumentem jest troska o właściwe rozumienie prawa wspólnotowego w sensie *ius*, odwołującego się do wspólnych celów i wartości kulturowych¹²⁶. Wartości w polskim prawodawstwie interpretuje się w kontekście kultury prawnej Zachodu.

Temat relacji prawa i moralności ożywiło w naukach prawnych otwarcie na ideologie zachodnie i różnie rozumiane pojęcie demokracji. Autorzy tekstów ocennych odczytują niezamierzoną subiektywność ustawodawcy. Proponują ocenę wartościowania w tekście aktu ustawodawczego z pozycji danej grupy odbiorców. Nawiązuje się w sposób jawny lub sugestywny do katolickiej nauki Kościoła, uwzględniając tradycje świeckie czy wręcz liberalne. Podejmowane są tematy preferujące moralne i etyczne postawy interpretacyjne, kwalifikujące wartości prawne według różnych preferencji będących kryterium wartościowania¹²⁷.

Krytyczna ocena wpływu wartości chrześcijańskich na polską kulturę i system prawa dotyczy konkretnych rozwiązań prawnych przyjętych w państwie, co jest, jak zauważyła Aneta Breczko, „konsekwencją sposobu myślenia prawniczego, ukształtowanego w ciągu wieków pod wpływem określonych orientacji filozoficznych”. Autorka, stwierdzając niezaprzeczalny wpływ dziedzictwa kultury greckiej, rzymskiej, judaizmu i chrześcijaństwa w kulturze europejskiej, dokonała przeglądu literatury prawniczej na temat uniwersalizującej roli chrześcijaństwa w kulturze prawnej. Zastrzeżenia autorki dotyczą ingerencji Kościoła katolickiego, reprezentującego porządku pozaprawny, takie jak religia, moralność czy obyczaje, w porządek prawny w warunkach demokratycznego państwa. A. Breczko prezentuje opinie, że u podstaw demokracji leży relatywizm moralny, wobec czego „nie ma jakiejś jednej absolutnie uniwersalnej aksjologii, do której mógłby się odwołać twórca prawa, projektując katalog praw, wolności i obowiązków”.

¹²⁶ Zob. Pleszka 2012: 59-70. Autor przedstawił propozycję wykładni pro-wspólnotowej.

¹²⁷ Zob. na temat treści poznawczych w języku prawnym wobec właściwości poznawczych języka, rozdz. III, pkt.2.

ków postępowania”, dlatego poszukuje się „uniwersalnego kwantum wartości, które miałyby stanowić fundament demokratycznych systemów prawnych [...] bo państwo nie może być zawieszono w aksjologicznej próżni”. Miernikiem tych wartości są „tzw. standardy europejskie, które określają system wartości oraz wyznaczają cele”, takie jak „zgoda na pluralizm oraz stosowanie norm i procedur demokratycznego państwa”. Zagrożeniem, według autorki, jest „etyka chrześcijańska wraz z jej dogmatycznym charakterem”, szczególnie katolicyzm, który ukształtował inną niż w „rozwinętych państwach zachodnioeuropejskich, pozostających pod wpływem protestantyzmu, kulturę normatywną”. Spór o aksjologię, podkreśla autorka, jest ścieraniem się myśli liberalnej z myślą chrześcijańską w kwestii „zaangażowania prawodawcy i systemu prawnego w realizację celów etycznych i religijnych”, takich jak nierelatywne koncepcje praw człowieka i odwoływanie się do prawa naturalnego o niezmienną i trwałą moc wartości. Przeciwnieństwem są ujęcia zachodnioeuropejskie uznające „dynamiczne treści prawa natury”, odchodzenie od „absolutyzmu i skrajnego obiektywizmu” na rzecz „trwałego rdzenia norm”. Kościół w Polsce krytykuje autorka za to, że nie dostosowuje się „do stanu koniecznego dystansu do państwa i uregulowań prawnych”, pisze o konflikcie interesów oraz wartości między społeczeństwem otwartym na modernistyczne zmiany a kościołem fundamentalistycznym, przyjmując stanowisko, że pod wpływem Kościoła w regulacjach prawnych okresu transformacji ustrojowej wprowadzono elementy sprzeczne „z założeniami liberalizmu i ideami demokratycznego państwa”. Kontrowersje budzą, według autorki, tematy postulowane przez Kościół: nadrzędność prawa naturalnego nad prawem stanowionym, formuła oddzielenia państwa od Kościoła, obawa przed utratą swej tożsamości przez Polskę po przystąpieniu do Unii Europejskiej, obrona dziedzictwa kultury chrześcijańskiej Europy, dylematy natury bioetycznej przyjmujące wyłączność prokreacyjnej kompetencji Boga, problem liberalizacji prawnej aborcji i eutanazji, sankcjonowanie związków homoseksualnych i konkubinatów, ochrona instytucji małżeństwa i rodziny, promocja wartości

chrześcijańskich w sztuce, zakaz handlu w niedzielę, finanse kościelne i szara strefa działania. Zarzut dotyczy tego, że istnieje konieczność związku prawa i moralności¹²⁸.

3.5. Koncepcja prawa jako miary ludzkich czynów według zasady słuszności

Tam, gdzie nauka o wartościach wyrosła w ciągu wieków z etycznych koncepcji dobra jej przedmiotem jest poznanie źródeł wartości oraz podstaw i kryteriów wartościowania. W prawie pozytywnym można wyodrębnić aspekty prawa naturalnego zakodowane w strukturach języka tekstu prawnego, będące przedmiotem rozważań filozoficznych. Struktura przepisu prawnego dostosowana do wyrażania słuszności postępowania podmiotów prawnych dobrze wyraża prawa osób do rzeczy z woli ustawodawcy racjonalnego.

3.5.1. Mieczysław Albert Krąpiec, analizując definicję prawa św. Tomasza z Akwinu, która brzmi: *lex est quaedam rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet promulgata* (prawem-normą nazwiemy jakieś rozrządzenie rozumu, promulgowane ze względu na wspólne dobro przez tego, do którego należy troska o społeczność, przekł. M. A. Krąpiec), uzasadnił egzystencjalny fakt prawa jako zjawiska prawnego i treściowy charakter prawa jako bytową relację łączącą podmioty prawne tym, że prawo jako „rozrządzenie rozumu” ze względu na wspólne dobro jest miarą ludzkich czynów „od strony regulującego i regulowanego” w odniesieniu do życia ludzkiego, którego ostatecznym celem jest szczęście. Autor podkreślał, że prawo stanowione „dla drugich” to kategoria dobra ujęta w różnych postaciach słownych, lecz opartych na strukturze myślenia prawniczego. Normowanie zmierza bowiem do ustanowienia danego porządku społecznego, który dotyczy podmiotów prawnych złączonych węzłem należności i powinności ze względu na określoną sprawę –

¹²⁸ Zob. Breczko 2005: 269-279.

przedmiot regulacji. Prawo reguluje ludzkie działania w relacji do przedmiotu, w których to działaniach ujawnia się otwarcie na drugiego człowieka. W tym sensie doświadczenie wartości jest relacją między osobami prawnymi a przedmiotem, na który osoba doświadczająca jest skierowana. Intersubiektywne wartościowanie jest zbiorem sądów, które tworzą społeczny porządek wartości¹²⁹. Analiza zdania normatywnego dowodzi, że norma prawna w swej normatywności sprawiedliwie zobowiązuje do działania wiążącego w sumieniu¹³⁰.

Tadeusz Guz uzasadnił, że normatywny zasięg prawa naturalnego obejmuje wyłącznie akty wewnętrznie dobre lub złe. Mieści się zatem w ramach świata absolutnych wartości moralnych, które przenikają świat absolutnych imperatywów swą aksjologiczną treścią. Metafizyczne koncepcje prawa naturalnego uzasadniają bytowość prawa jako *ius naturalis* „odwołaniem się do transcendentnego i osobowego Boga jako absolutnego gwaranta wszelkiego porządku bytu”¹³¹. Z tej perspektywy suwerenem jest Bóg – nie naród.

3.5.2. W chrześcijańskiej filozofii personalistycznej zwraca się powszechnie uwagę, że prawo naturalne jest zjawiskiem natury duchowo-emocjonalnej. Przedmiotem przeżycia jest ogólna zasada uzdalniająca ludzi do działania moralnego. Według Tadeusza Ślipki „[p]rawo naturalne oznacza zbiór norm imperatywnych, obiektywnych i absolutnych (powszechnych i niezmiennych), które uzdalniają podmioty rozumne do spełniania aktów moralnie dobrych, a unikanie złych”¹³². Zbiorem norm jest nie tylko dyrektywa czynienia dobra i unikania zła moralnego, uznanie zależności człowieka od Boga, szacunek dla innego człowieka i rozwój kultury – pisze dalej T. Ślipko – lecz obejmuje także zbiór norm treściowo określonych, stanowiących rzeczywiste reguły praktycznego postępowania moralnego. Prawo naturalne istnieje obiektywnie niezależnie od aktów poznawczych ludzkiego intelektu, nie jest przez akty te stwarzane, lecz

¹²⁹ Zob. Krąpiec 1993: 23-25.

¹³⁰ Por. Formuła gramatyczna przepisu prawnego i reguła logiczna normy prawnej, rozdz. III, pkt 2.3.

¹³¹ Zob. Guz 2009: 70.

¹³² Zob. Ślipko 1974: 230.

tylko odtwarzane intelektualnie, więc jest ono znane wszystkim ludziom o normalnym stopniu rozwoju umysłowego odpowiednio do poziomu kultury danego społeczeństwa, niezależnie od subiektywnych nastawień i przeżyć jednostek.

3.5.3. Społeczne aspekty prawa naturalnego – według Franciszka Janusza Mazurka – są konsekwencją społecznej natury człowieka, którego rozwój osobowy wymaga skoordynowanego działania z innymi ludźmi. Celem współdziałania – pisał F.J. Mazurek – jest rozwój osobowy jednostki i zarazem zdobywanie dóbr materialno-duchowych wnoszących osobowe dobro wspólne. Autor zwrócił uwagę, że naczelne zasady personalizmu społecznego łączą dwie inne zasady prawa moralnego: zasadę pomocniczości i zasadę dobra wspólnego. Normują zatem stosunki pomiędzy jednostką ludzką a różnymi społecznościami. Zasada pomocniczości normuje stosunek społeczności nadrzędnej wobec społeczności niższej i wobec jednostki ludzkiej. Wymaga ona pluralizmu form społecznych, decentralizacji władzy z podziałem na władzę ustawodawczą, władzę wykonawczą i władzę sądowniczą, wymaga też demokratyzacji życia społecznego i wynikającego stąd prawa używania dóbr materialno-duchowych, takich jak własność czy wolność, zapewniających jednostce rozwój duchowy. Zasada dobra wspólnego jest uobecnieniem solidarności. Wymaga od jednostek i niższych społeczności urzeczywistnienia wspólnych wartości przez wnoszenie własnego wkładu w realizację dobra wspólnego, a społeczność ma prawo żądać działania jednostki na rzecz rozwoju duchowego członków tej społeczności. Zasady prawa naturalnego są więc zasadami życia społeczno-politycznego, regulującymi stosunki społeczne w rodzinie, państwie, w społeczności międzynarodowej i w społecznościach zawodowych czy terytorialnych. Celem ich przestrzegania jest służba człowiekowi, który nie jest samowystarczalny w osiągnięciu celów życiowych, więc jest obowiązany do skoordynowania działania z innymi. Istnienie władzy państwowej i wydawanie przez nią praw niesprzecznych z wymaga-

niami prawa naturalnego gwarantuje urzeczywistnienie dobra wspólnego – osobowego i instrumentalnego¹³³.

3.5.4. Antoni Kość podkreślał, że z ontologicznego i antropologicznego punktu widzenia prawo wykonuje funkcję kierowania postępowaniem adresatów norm w tym kierunku, żeby ich udział w zachowaniu społecznym przyczynił się do „urzeczywistnienia wartości, które społeczeństwo chce osiągnąć”. Prawo ustala więc „miarę i skalę wartości dla oceny zachowań i relacji wewnątrz przestrzeni społecznej” wartych uznania jako zgodne z prawem, albo wartych sprzeciwu jako niezgodne z prawem. Prawo spełnia funkcję ochronną społecznego porządku wartości przy użyciu językowych „środków prewencyjnych i represyjnych”, szczególnie „przy rozstrzyganiu kolizji wartości”, kiedy to „wyznacza obszary zachowań prawnie dozwolonych i niedozwolonych”. Antoni Kość pisał:

Będzie sukcesem dla prawa, jeśli uda się zwalczające się pozycje wartości stron doprowadzić przez sprawiedliwy kompromis do rozwiązania konfliktu. Zadanie będzie trudniejsze, gdy w sytuacji życiowej powstanie konflikt wartości indywidualnych czy grupowych, którego nie można rozwiązać za pomocą kompromisu, lecz tylko przez poświęcenie jednej z kolidujących wartości. Właśnie w tym przypadku relacja prawa do wartości będzie szczególnie wyraźna. Ogólnie patrząc, panuje tendencja, aby bronić wartość przeważającą. W takich sytuacjach powstaje jednak pytanie, według jakich kryteriów wartości człowiek powinien sądzić. Jest poza wszelką wątpliwością, że podstawą «ważenia», porównywania wartości nie może być abstrakcyjna hierarchia wartości. W takich wypadkach decyduje przede wszystkim to, jaki ciężar gatunkowy mają kolidujące ze sobą wartości *in concreto*, dlaczego *hic et unc* powinny być zachowane czy wypełnione. Stosujący prawo może kierować się wartościami zawartymi w ustawach. Jeśli tych wartości nie można rozpoznać w pojedynczej normie, którą ma zastosować, to może kierować się wartościowaniem i skalą wartości immanentnych w porządku prawnym jako całości. W ten sposób każda interpretacja ustawy jest w pewnym sensie interpretacją wartości.

Twórcą wartości prawnych ustanowionych jako korelacja powinności i uprawnień stron w stosunkach prawnych – pisał dalej A. Kość – jest człowiek (ustawodawca), więc wartości te mają

¹³³ Zob. Mazurek 1973: 54-57. Por. też prawo jako dobro wspólne według św. Tomasza z Akwinu, Sobański 2003: 251-260.

charakter subiektywny, a jako takie są tylko relatywne. Jest oczywiste, że nihilizm w stosunku do wartości absolutnych jako pojęć aksjologicznych w materialnej teorii wartości nie może mieć wyłącznego zastosowania w intersubiektywnym wartościowaniu ludzkiego życia wspólnotowego. Posiadający władzę podmiot, który w praktyce niszczy wartości inne niż własne, wprowadza „dyktaturę wartości” w życiu politycznym i szerzej – społecznym. Dlatego grupowe i indywidualne systemy wartości należałoby ostatecznie podporządkować społecznemu porządkowi (systemowi) wartości etycznych, a ten z kolei budować na absolutnym porządku wartości – na ideach prawdy (*verum*), dobra (*bonum*) i sprawiedliwości (*iustum*), które człowiek pojmuje przez kontemplację w aktach intuicyjnego dostrzegania. Idee wartości przeżywane w sumieniu człowieka stanowią istotę wartości bytu. Jeżeli w przeżywaniu wartości człowiek odczytuje powinność (*sollen*) odpowiedzialności i zobowiązania w stosunku do świata, do siebie i do danego mu życia, doświadczenie prawdy, dobra i sprawiedliwości zyskuje znaczenie prawne w budowaniu społecznego systemu wartości. Hierarchia wartości absolutnych jest dana człowiekowi i może być przyjęta w drodze wiary – jako wartości ogólnoludzkie czy religijne (np. chrześcijańskie). Społeczny porządek wartości realizuje się w porządku normatywnym w postaci przymusu.

W demokratycznym społeczeństwie – postuluje A. Kość – porządek prawny jako system wartości należy tworzyć we wsparciu o absolutny porządek wartości, które człowiek słyszy w swoim sumieniu i które odczytuje jako powinność ich urzeczywistniania w swoim życiu, a tym samym w urzeczywistnianiu sensu lepszego świata. Człowiek doświadcza także urzeczywistnionych wartości przedmiotu ze względu na rodzaj przedmiotu, jak również ze względu na znaczenie dla oceniającego podmiotu. Doświadczenie wartości istnieje w relacji wzajemnej między przedmiotem a podmiotem; wynikiem wartościowania jest ocena wartości. W sferze prawa, twierdzi dalej autor, działanie regularne i konieczne w relacjach łączących podmiot działający z przedmiotem względem drugiego podmiotu waloryzują wartości użytkowe. W wymiarze grupowym i ogólnoludzkim wartości etyczne tworzą porządek normatywny. W wymiarze osobowym wartości moralne waloryzu-

ją postępowania człowieka w kategoriach uprawnień i obowiązków. Wartościowanie przebiega w przestrzeni osobowej, ale treściowo zgodne wartościowania mogą tworzyć system wartości jako grupowy porządek wartości, a także społeczny porządek wartości¹³⁴.

Poglądy Antoniego Kościa można uznać za jedną z programowych koncepcji wartości. Prawo, twierdzi autor, może stać się „ważnym faktorem w służbie wartościom ogólnohumanistycznym i ogólnochrześcijańskim”. W dążeniu do kompromisu w życiu społecznym podwójny sposób doświadczenia wartości, pisze dalej autor, wypełniony może być treścią idei wartości i treścią wartości przedmiotowych. W pozytywnych porządkach prawnych, według autora, można mówić o recepcji społecznego porządku wartości przez prawo stanowione, który dane społeczeństwo uznaje za swoje. Pod ochroną państwa powinny się znaleźć: jako wartość podstawowa – państwo, a następnie porządek publiczny, społeczny porządek moralny, moralne wartości wspólnoty (małżeństwo i rodzina), dalej wartości osobowe (życie, zdrowie, integralność cielesna, wolność, sfera prywatna i intymna), wartość posiadania (własność i posiadanie). Wobec konfliktu społecznego porządku wartości oraz pluralizmu wartościowań osobowych i różnych systemów wartości poszczególnych grup społecznych miarą jest społeczny porządek wartości, który należy wyposażyć w moc normatywną¹³⁵.

3.5.5. Z analizy metafizycznych i ogólnofilozoficznych rozważań o aksjologii prawa wynika, że przypisując prawu iden-

¹³⁴ Zob. Kość 2003: 135-147. Relację prawa i wartości w społeczeństwie otwartym autor przedstawia w kontekście materialnej teorii wartości, oraz nihilizmu i subiektywizmu wartości. Absolutny porządek wartości zakłada istnienie transcendentnych idei prawdy, dobra, piękna i sprawiedliwości, mających byt absolutny z samych siebie, niezależnych od ludzkiej rzeczywistości, ale wkraczających w tę rzeczywistość i aktualizujących się w niej. Człowiek intuicyjnie odczuwa wartości i pojmuje je świadomie poprzez kontemplację. Hierarchia wartości jest niezmienna, dana człowiekowi. Obiektywnie Absolut jest pierwszym bytem w hierarchii wartości. Człowiek staje się świadom bytu wartości i ich hierarchii. Jeśli zakłada się subiektywizm wartości uznając, że twórcą wartości jest człowiek, wszystkie wartości mają charakter subiektywny, są zatem nieprzydatne w tworzeniu wspólnoty ludzkiej. Posiadający władzę polityczną mogą zniszczyć wartości inne niż własne.

¹³⁵ Zob. Kość 2003: 155.

tyfikatory prawa naturalnego, podporządkowuje się je wartościom absolutnym i działaniu społecznemu. Istnienie intencjonalne prawa jest zależne od zdolności poznawczych człowieka i jego aktów woli. W osobie obowiązanej tkwi bowiem prawo naturalne i nakazuje jej dążenie ku dobru osoby uprawnionej. Poznawanie prawa naturalnego, dzięki rozumności i wolności człowieka, który z istoty swego człowieczeństwa dąży do zaspokojenia potrzeb materialnych, intelektualnych, moralnych, estetycznych i religijnych, polega na wpisywaniu się w konkretne działania i jednostek, i społeczeństwa. Działania te zmierzają do normowania stosunków prawnych w poszukiwaniu dobra wspólnego w obszarze społecznej oraz gospodarczej polityki państwa. Konkretyzacją prawa naturalnego będzie wówczas sprawiedliwe prawo pozytywne, stanowione i funkcjonujące w obrocie prawnym. Treści moralne i etyczne ujmowane pojęciowo przez ludzki rozum wpisują się w struktury normatywne języka prawnego wyrażające słuszość w relacjach interpersonalnych.

3.6. Kontekst językowy dyskursu o prawie

Analiza postaw dyskursywnych w ocenie etyki prawa stanowionego na wybranych przykładach publikacji prawoznawców i filozofów prawa wykazała, że ich refleksja nad aksjologią prawa w jego stanowieniu i obowiązywaniu potwierdza się w analizie struktur języka prawnego.

3.6.1. Wartości prawne jako zasady współżycia społecznego przypisuje się ustawom, instytucjom i osobom czyniącym z prawa użytek. Funkcjonowanie dobrego prawa przypisuje się racjonalności jego tworzenia i stosowania, konstruuje się modele racjonalnego prawodawcy. Zwraca się uwagę na szczególny typ porządku prawnego opisywany w strukturach społecznych służących zapewnieniu bezpieczeństwa jako celów prawa. Widać to także w uporządkowaniu struktur językowych i w estetycznym uporządkowaniu symetrii wypowiedzi prawnych. Wszak teksty prawne są tworzone od tysiącleci we wszystkich kulturach świata według uniwersalnych wzorców

normatywnych wypowiedzi prawnej, chociaż realizowanej w różnych językach naturalnych, a współczesne polskie reguły tworzenia i wykładni prawa są podporządkowane jednolitym zasadom techniki prawodawczej. Aksjologiczne problemy prawa poddaje się ekspertyzom specjalistów i rozeznaniu społeczeństwa, a oceny norm prawnych w doktrynie prawniczej dotyczą instrumentalnej i aksjologicznej przydatności prawa. Ocena etyczna i moralna procesu tworzenia i stosowania prawa jest oceną dyskursu o prawie.

3.6.2. Według prawniczej oceny, prawo jest tworzone racjonalnie dzięki analogii dyrektyw techniki prawodawczej w stosunku do dyrektyw interpretacyjnych. Zakłada się racjonalność prawodawcy, czyli podmiotu reprezentującego grupę ludzi będących harmonijną całością, konstruktem teoretycznym lub typem dyskursu będącego gwarantem uporządkowania systemu wartości formalnych i merytorycznych dzięki wiedzy o normowanych stanach rzeczy. Konstrukcja racjonalnego prawodawcy zawarta w aktach mowy ustawodawczej i zrekonstruowana w aktach mowy orzecznictwa sądowego jest zbieżna z modelem obszaru stanowienia prawa¹³⁶. Koncepcja racjonalnego prawodawcy wspomaga analizę lingwistyczną idealnego wzorca tekstu prawnego. Błędy redakcyjne tekstu i problemy nieudanej legislacji są odstępstwem od normy języka i przykładem nierzetelnego ustawodawstwa. Nie mogą być argumentem przeciw racjonalności procesu prawotwórczego.

3.6.3. Struktury języka prawnego wyrażają słuszność postępowania oraz prawdę w przedstawianiu świata osób, czynów, rzeczy i zdarzeń. Przyjmując tezę o idealistyczno-konkretyzacyjnym charakterze prawoznawstwa i uwzględniając racje lingwistyczne komunikacji językowej, nie można w teorii języka prawnego pominąć konstrukt racjonalnego prawodawcy jako głębokiej struktury prawoznawstwa i zarazem jako powierzchniowej struktury prawoznawstwa, w nawiązaniu do głębokich i powierzchniowych struktur języka prawnego. Racjonalne kodowanie treści prawnych w stanowieniu ustaw, właściwy przekaz, rozumienie i racjonalna per-

¹³⁶ Por. rozdz. V, pkt i.2. oraz pkt 2.1.

cepcja obowiązywania ustaw jest wszak powszechnie uznanym gwarantem dobrego prawa. Nie można zakładać racjonalności prawodawcy tam, gdzie stanowienie prawa jest nieracjonalne lub tekst prawny jest błędnie zredagowany. Język wykorzystywany w ustawodawstwie ma moc porządkowania dobrze lub źle sfery powinność-zależność z woli ustawodawcy.

3.6.4. Uznani za autorytety naukowego dyskursu o prawie autorzy proponują, jak należy prawo stanowione interpretować i stosować w rozwiązywaniu konfliktów społecznych w kontekście zamierzonym i niezamierzonym przez ustawodawcę. Tym samym wpływają na treści tekstów aktów ustawodawczych. Dyskurs o prawie to opis zewnętrzny dyskursów w dziedzinie stanowienia, obowiązywania i stosowania prawa z różnych punktów widzenia. W wymiarze ludzkiego życia docenia się powołanie prawodawcze w relacjach między przełożonymi i podwładnymi. Zwolennicy komunikacyjnej teorii prawa biorą pod uwagę proces porozumiewania się. Dla retorycznego ujęcia zjawisk prawnych jest to szukanie wspólnych miejsc porozumienia, ważniejsze niż manipulowanie przekonaniem jednostek i społeczeństw w kwestiach prawnych. Teoria argumentacji i teoria dekonstrukcji podważają stabilność tekstu prawnego na rzecz wykładni prawniczej oraz ukierunkowanie systemu prawa na dynamikę przemian społecznych i rewizję tradycyjnych wartości. Neokantowska wizja prawa stara się znaleźć odpowiedź, czy istnieje konstrukcyjne pojęcie prawa w kulturze.

3.6.5. Ocena tradycyjnych wartości prawnych pod wpływem ideologii relatywizmu moralnego neguje istnienie absolutnie uniwersalnej aksjologii. Wzorem tzw. standardów europejskich są poddawane krytyce sposób myślenia prawnego ukształtowany przez kulturę chrześcijańską oraz realizacja celów etycznych i religijnych w ustawodawstwie.

3.6.6. Neotomiści przyjmują, że w centrum zjawisk prawnych jest człowiek w relacji do drugiego człowieka i do rzeczy, a normatywny zasięg prawa naturalnego przenika świat absolutnych imperatywów. Bytowość prawa uzasadniają odwołaniem się do transcendentnego i osobowego Boga, gwaranta wszelkiego bytu. Wspólne dobro i rozumową miarę ludzkich

czynów oceniają według zasady pomocniczości i zasady solidarności. W ogólnofilozoficznej koncepcji prawa docenia się w normatywnym porządku wartość prawdy, dobra i sprawiedliwości w społeczeństwie demokratycznym, gdyż prawo stanowione może być gwarantem w służbie wartościom.

3.6.7. Ogólnie stwierdza się, że sprawiedliwość w prawie jest poza strukturami języka, w sferze aksjologii społecznych oczekiwań. Spór o aksjologię prawa dotyczy interpretacji tekstu prawnego i wykładni prawniczej, dotyczy też samego aktu stanowienia. Nie dotyczy natomiast racjonalności języka prawnego, wypracowanej od tysiącleci w kulturze prawa stanowionego i zdolnych wyrażać wartości prawne. Jeżeli jednak uniwersalne warunki umożliwiające rozumienie przepisów prawa, które rodzą skorelowane obowiązki i uprawnienia stron w stosunkach prawnych jako słuszne w relacjach społecznych, realizuje się przez uznanie zależności prawa od kontekstu ideologicznego czy pluralizmu porządków prawnych, a nie od prawdy, to koncepcja sprawiedliwości w prawie nie ma podbudowy filozoficznej, a ustawa przestaje być dobrem ogólnym. Nie uwzględnia podstawowych wartości ludzkiej egzystencji w argumentowaniu praktycznym i zdroworozsądkowym, które są ponadludzkim źródłem wartości.

Prawo stanowione z natury swej zobowiązuje do działania osoby na rzecz innych i jest miarą ludzkich czynów. Formuluje obowiązki i uprawnienia w ludzkich sprawach, tworząc całościową wizję świata norm w kontakcie z realnym otoczeniem. Priorytetowe są jednak kryteria moralne, według których prawo jest stanowione i stosowane. Istotna jest zgoda wewnętrzna jednostki na przyjęcie w sumieniu ustanowionych przepisów prawnych oraz akceptacja społeczna myśli przewodniej prawa, jeśli to, co nakazuje prawo jest dobrem osobistym i społecznym.

Problem obowiązywania prawa nie budzi kontrowersji w opisie struktur języka prawnego. Celowość stanowienia prawa presuponuje preformatywny model tekstu aktu prawnego jako obowiązywanie tego, co zostało ustanowione. Ponadto struktura gramatyczna i semantyczna przepisu prawnego jest dostosowana do wyrażania powinności czynów podmiotów prawnych, czyli wprost wyraża aspekt obowiązywania. Pozy-

tywistyczny postulat obowiązywania prawa jest kwestionowany nie jako kategoria językowa, lecz w kategoriach aksjologicznych, które są oceną akceptowalności społecznej prawa.

Lingwistyczna analiza języka prawnego z uwzględnieniem podstawowych idei w filozofii prawa naturalnego potwierdza, że wartość pozytywna prawa stanowionego wyraża się w definicji prawa rozumianego jako fakt racjonalno-psychiczny obecny w naturze ludzkiej oraz dotyczy moralnej możliwości czynienia lub posiadania czegoś zgodnie z określonym celem. Tkwi bowiem, jak to przyznaje się również w teorii prawa, w samym akcie stanowienia, który jest dwustronną deklaracją rozwiązywania problemów spornych w drodze porozumienia – nie walki. Ustanowione przez partnerów normy międzyosobowe są relacją należności i powinności w stosunkach społecznych, ograniczającą działania partnerów w sytuacji równowagi stron oraz w sytuacji władzy jako zasada adekwacji w stanowieniu praw podmiotowych. Z faktu stanowienia norm prawnych wynikają korzyści dla obu stron stanowienia, korzyści z „bycia do innych”¹³⁷. Uzewnętrznia się w ten sposób moralny charakter prawa stanowionego jako systemu norm prawnych upodmiotowionych w umyśle ustawodawcy i przyporządkowanych w społecznym działaniu do realizowania dobra.

3.6.8. Prawo jest wartością pozytywną, bo życiem społecznym kieruje według zasady słuszności i rozumowej miary ludzkich czynów ze względu na wspólne dobro oraz duchowo-emocjonalną naturę w czynieniu dobra i unikaniu zła. Istnieje jako zjawisko językowe w postaci znaków językowych przedstawiających świat w kategoriach normatywnych. Znaki językowe układają się we wzorzec tekstowy obejmujący globalną organizację treści prawnych w strukturach tekstu prawnego, przepisu prawnego i zdania normatywnego, wskazując na współdziałanie podmiotów związanych węzłem prawnym¹³⁸.

¹³⁷ Por. definiowanie prawa w naukach o prawie, rozdz. I, pkt 1.

¹³⁸ Por. językowy świat przedstawień normatywnych, rozdz. III, pkt 4.

4. Aksjologia prawa a racjonalność komunikacyjna tekstów aktów ustawodawczych

Badania nad aksjologią języka prawnego obejmują analizę tekstu ustawodawczego i obszary komunikowania w stanowieniu prawa, jak również rozumienie i interpretację tekstu ustawodawczego w wykładni prawa. Nie ulega wątpliwości, że moralność w wymiarze indywidualnym oraz etykę w wymiarze społecznym łączy z prawem wiele punktów wspólnych. Idea porządku normatywnego ma u swego podłoża wielowiekową kulturę prawa naturalnego, jest obecna w nowożytnym pozytywizmie prawniczym, w niepozytywistycznych koncepcjach prawa natury, jak również w normatywnej koncepcji języka i dyskursu. Porządek prawny wyrażają aspekty retoryczne języka prawnego. Wartości w prawie stanowionym zapewnia technika stanowienia norm, kiedy uwzględnia się mediację retoryczną, zmierzając do zapewnienia współstanowiącym partnerom stanu równowagi społecznej. Technika stanowienia norm, jak o tym świadczy historia prawodawstwa, ma rysy normatywne – stwarza warunki władania dla jednej strony i gotowość posłuchu z drugiej strony z korzyścią dla obu stron stanowienia. W naukach o prawie priorytetem była i jest moralna ocena zgodności systemu norm prawnych z prawem naturalnym, problem autonomii porządku prawnego względem innych porządków społecznych oraz otwarcie na pluralizm wartościowań pod wpływem różnych orientacji ideowych i filozoficznych.

Uzasadnienie wartości prawnych ma wymiar aksjologiczny w stanowieniu prawa przez racjonalnego ustawodawcę. Wartości prawne są uzasadniane także w interpretacji przez odbiorcę. Aksjologiczna ocena mocy obowiązującej prawa może być dokonana przez powołanie się na kwalifikację prawną ustawodawcy i na opinię tego, kto prawo stanowione interpretował. Ma też wymiar tetyczny, ważny przy rozważaniach wartości normatywnych zawartych w treści i formie tekstów aktów ustawodawczych. Wartości normatywne dotyczą funkcji prawa i znajdują potwierdzenie teoretyczne w se-

mantycznych, syntaktycznych i w pragmatycznych strukturach języka prawnego.

Badacze reprezentujący przedstawione koncepcje aksjologii prawa są zgodni w opiniach, że stanowienie i stosowanie prawa wbrew naturze nie jest ani moralne, ani etyczne, ani nawet racjonalne. Może być natomiast zgodne lub niezgodne z daną ideologią, może różnie oceniać związek prawa z ideałami demokracji czy sprawiedliwości, z celem i sensem ludzkiego życia czy z dynamiką zmian społecznych. Wartościowanie pojęciowej konstrukcji prawa jest wielowątkowe. W historii myśli prawniczej autorytatywne światopoglądy wybitnych uczonych powracają. W dyskursie o prawie uczestnicy obserwują opisowy charakter wypowiedzi autorytetów w dziedzinie filozofii i teorii prawa, nadając ich opiniom rangę obiektywności. Jest to bowiem subiektywność niezamierzona przez nadawców wypowiedzi, a w odbiorze można odczytywać akceptację lub negację wartości jako uzasadnioną lub nieuzasadnioną.

Zakończenie

Komunikacyjna teoria języka prawnego została zaprezentowana zgodnie z koncepcjami teoretycznymi opisu zjawisk języka w analogii do zjawisk prawnych. Przyjęto, że system znaków językowych odzwierciedla w tekście prawnym i w interpretacji prawniczej system pojęć prawnych jako elementów mających odniesienie do świata norm prawnych.

I. Uwzględniając ontologiczną naturę prawa jako zjawiska językowego, zbadano znaki języka dostosowane do wyrażenia norm prawnych w prawie stanowionym oraz do wyrażania prawa podmiotowego w relacjach interpersonalnych. Przyjęto semiotyczną perspektywę badań znaków języka prawnego jako narzędzia komunikacji i jako właściwość ludzkiej mowy. W komunikacyjnej teorii języka prawnego koncepcję systemowego badania zjawisk językowych odniesiono do zjawisk prawnych, zakładając konwergencję systemu języka prawnego i systemu prawa w otoczeniu systemów społecznych. W wyniku analizy wybranych przepisów prawnych wykazano, jak jednostki języka powszechnego pełniące funkcję wskazywania oraz oznaczania osób, rzeczy, zjawisk, czynności, stanów i właściwości funkcjonują w tekście aktu ustawodawczego, by mieć odniesienie do abstrakcyjnego świata norm prawnych, jak również, by w strukturach tekstu aktu ustawodawczego tkwiła moc stanowienia prawa. Stwierdzono zatem, że język prawny ma nacechowanie performatywne, normatywne, modalne i aksjolo-

giczne dostosowane odpowiednio do gatunku tekstu. Systemowe potraktowanie języka prawnego posłużyło analizie zjawisk wewnątrzjęzykowych w ujęciu statycznym. W ujęciu dynamicznym zjawiska zewnątrzjęzykowe zostały przedstawione w związkach między systemem języka prawnego a systemem norm prawnych oraz między systemem języka prawnego a jego środowiskiem językowym.

II. W nawiązaniu do twierdzenia Bronisława Wróblewskiego, że znaki językowe obsługują dwie sfery funkcjonowania prawa jako *lex* – prawa ustanowionego językiem prawnym przez ustawodawcę i prawa w obrocie opartego na wykładni prawniczej prawników zawodowych – zdefiniowano, że język prawny jest rodzajowo określonym kodem semiotycznym, realizowanym w tekstach aktów ustawodawczych. Między językiem prawnym działającym pod znakiem powinności a odtwarzającymi i przetwarzającymi go innymi kodami, takimi jak język prawniczy normatywny w tekstach prawników, język w wykładni prawa, język prawniczy naukowy, język prawniczy nienormatywny, język okołoprawny, ustalono związki wzajemnego przenikania treści i formy znaków językowych w różnych gatunkach tekstów. Przyjęto, że tekst ustawy, pisany według wzorcowego archetektu narzuconego przez zasady techniki prawodawczej, można nazwać pre-tekstem. Teksty prawnicze oraz teksty na temat prawa, pisane przez prawników lub nieprawników według innych wzorców gatunkowych, są intertekstami w nawiązaniach międzytekstowych, naśladują struktury i objaśniają treść tekstu ustawodawczego, a także wpływają na kształt języka prawnego. Przyjęto, że semiotyczne aspekty języka prawnego są realizowane technicznie z użyciem znaków językowych w stylu tekstu na poziomach semantycznym, syntaktycznym i pragmatycznym. A więc uznano, że: 1) w semantyce forma znaków reprezentuje abstrakcyjny świat tekstu aktu ustawodawczego przez przyporządkowanie pary znak – znaczenie oraz pary wypowiedź – sens; 2) syntaktyka tekstu jest rządzona przez gramatyczne i stylistyczne reguły konwencjonalne; 3) natomiast pragmatyczne zasady użycia języka, związane z celem konwersacji przez odpowiedności pary akt mowy – skutek oraz przez funkcje znaków, sprowadzają sens wyrażen

języka do pojęć prawnych i do oddziaływania znaków językowych na odbiorcę.

III. Wartość kodowa znaków językowych wynika z relacji znaków prostych (wyrazów) do pojęć prawnych. Sens zdania wynika z użycia znaków językowych w określonym kontekście językowym i sytuacyjnym. Przyjmując, że znakiem językowym jest jednostka języka ujęta w systemie znaków oraz że funkcja znaków systemu językowego jest podstawą tworzenia tekstu, opracowano model konstrukcji myślowej i modele reprezentacji znaków języka prawnego w działaniu komunikacyjnym. Rozpoznano, że znaki naturalne (pojęcia i sądy) akcentują kontakt umysłowy z bytem prawa, a znaki konwencjonalne (nazwy i zdania) są substancją zmysłową wywołującą obrazy desygnatów wnioskowanych. Desygnaty abstrakcyjne odnoszą do struktury rozumowania o normach prawnych, czyli o przedmiotach myśli i języka, jak również do przedmiotów rzeczywistości prawnej reglamentowanej przez ustawodawcę, przy czym znaczenie tych znaków aktualizuje się jako symptomy z pozycji nadawcy i sygnały z pozycji odbiorcy.

Ustalono, że znakami w języku prawnym są morfy o znaczeniu prawnym, z których składają się wyrazy, z wyrazów tworzą się syntagmy, a z syntagm aktualnie rozczłonkowane zdania pojedyncze zdolne do łączenia się w zdania współrzędnie złożone i podrzędnie złożone, które tworzą subteksty i teksty ustawodawcze. Znakom tym nadaje się sens przez profilowanie znaczeń morfemów leksykalnych i gramatycznych, i przez tworzenie pól wyrazowych odnoszonych do pojęć prawnych. Moc stanowienia prawa na płaszczyznach deiktycznej i symbolicznej nadaje znakom językowym sens normatywności oraz modalności deontycznej. Argumenty w zdaniu normatywnym wskazują i oznaczają podmioty prawne i przedmioty regulacji prawnej, predykat zdania normatywnego przenosi znaczenie woli ustawodawcy. Tekst prawny przedstawia stosunki prawne tetyczne, ustanawiając normy prawne generalne. Tak więc, referencja znaków językowych przedstawia obraz świata norm prawnych. Systematyzacja znaczenia polega na nadawaniu sensu prawnego znakom języka oraz na wyrażaniu modalności prawnych w układzie tematyczno-rematycznym

zdania normatywnego, jak również na podporządkowaniu orzeczeniu zdania normatywnego semantyki podmiotu w strategii działań językowych.

W toku analizy semantycznej języka prawnego słowom charakterystycznym dla języka prawnego przypisano terminy prawnicze oraz wyrażenia modalne ustanawiające reguły postępowania podmiotów prawnych i czasowniki performatywne stwarzające stan obowiązywania tego, co ustanowione. Przedstawiono także istnienie w tekście prawnym pośrednich komunikatów, które wymagają odczytania intencji ustawodawcy nie wypowiedzianych wprost, lecz rozumianych na podstawie wiedzy językowej i wiedzy prawniczej o nieadekwatnym odniesieniu słów do ich systemowego znaczenia i konieczności modyfikowania znaczeń.

IV. Przyjmując, że tekst prawny ma charakterystyczne dla tego gatunku reguły redagowania i styl, usytuowano jego cechy między systemem języka a procesem działalności językowej. Udowodniono, że na linię informacyjną w superstrukturze tekstu wpływa typologizacja formalna tekstu: rama tekstu w formie preambuły oraz jednostki tekstowe złożone z przepisów prawnych, a w ich składzie ze zdań normatywnych. Także udowodniono, że makrostruktura tekstu służy badaczowi do wyabstrahowania głównej linii semantycznej tekstu w ramie metatekstowej, w planie semantycznym oraz w relacjach intratekstowych i intertekstowych pól znaczeniowych wyrazów. Przyjęto, że jednostką tekstotwórczą mezostrukturalną jest przepis prawny, a jednostką tekstotwórczą mikrostrukturalną jest zdanie normatywne, na podstawie których w interpretacji językowej tworzy się normy prawne jako wypowiedzi metatekstowe. Zdanie normatywne, denotując nazwy osobowe, nazwy rzeczowe i nazwy czynności, niesie także informację deontyczną. Przepisy prawne i zdania normatywne zyskują status jednostek syntaktycznych języka prawnego pod wpływem performatywnej ramy metatekstowej aktu prawnego. Struktura zdania normatywnego wyraża kategorię modalności deontycznej, a struktura przepisu prawnego kategorię normatywności jako obowiązku i uprawnienia lub kompetencji koniecznych lub możliwych do spełnienia nakazów, zakazów lub dozwoleń.

Taki kontekst systemowy wpisuje system znaków języka prawnego w konstrukcję systemową prawa. Natomiast kontekst funkcjonalny sprawia powstanie cienia semantycznego wyrażeń języka prawnego, postulowanego ideologią stosowania prawa. Odkryte w wyniku analizy tekstów ustawowych struktury zdań normatywnych wskazują na subsystemy systemu składniowego języka prawnego przyporządkowane rodzajom norm prawnych. Struktury globalne tekstu prawnego i struktury lokalne przepisu prawnego i zdania normatywnego są typowe dla gatunku tekstu prawnego.

V. Badając orientację pragmatyczną języka prawnego, udowodniono, że w akcie mowy ustawodawczej realizuje się moc kreowania świata norm prawnych poprzez wypowiedź ustawodawczą oraz dynamiczny proces tworzenia interakcji społecznych osób powiązanych węzłem prawnym. Ustalono, że w wypowiedzi ustawodawczej obszar komunikowania wyznaczają systemowe cechy języka prawnego i pragmatyczna spójność tekstu prawnego. Zamierzony cel osiąga się, tworząc konfigurację postaw nadawcy w strukturze syntaktycznej całego tekstu i w jego częściach. Postawa nadawcy jest werbalizowana predykatami sugerującymi intencję komunikacyjną oraz składnikami tekstowymi dotyczącymi motywowania, zamierzenia i realizacji celu. Dynamika tekstu wprowadza podziały w jego wewnętrznej budowie i nadaje mu właściwą strukturę pragmatyczną. Uczestnikom komunikacji są przypisane role społeczne, które równocześnie wyznaczają układ orientacji tak, by przekaz informacji spełniał funkcję stanowienia prawa we wspólnocie językowej, jaką tworzą nadawca i adresat komunikatu. Model reprezentatywno-komunikatywny języka prawnego sprawia, że poprzez informowanie, przedstawianie i komunikowanie następuje ustanawianie norm prawnych generalnych, regulujących stosunki prawne tetyczne. Obszar komunikowania ma zapewnić jasność prawa faktycznie możliwą w warunkach pewności prawa. Pragmatyczna spójność w interpretacji tekstu prawnego na poziomach deskryptywnym, dyrektywnym i na poziomie presupozycji gwarantuje performatywną, normatywną i powinnościową moc wypowiedzi, przestrzeń komunikacyjną oraz proces komunikowania prawnego. Akt stanowienia ma moc illokucyj-

ną nakłaniania do posłuchu wobec ustanowionych norm, a zarazem moc perlokucyjną obowiązywania tych norm.

Analiza pragmatyczna tekstów prawnych pokazuje strategię działania komunikacyjnego ustalone regułami techniki legislacyjnej i obliczone na konwergencję jednostek systemowych języka prawnego z jednostkami systemowymi prawa we współpracy nadawcy z odbiorcą tekstu prawnego. Ustalono, że zdania normatywne kumulują perspektywę funkcjonalną interakcji społecznych w języku prawnym, są zatem bazą semantyczną kompetencji prawodawczej do kwalifikowania czynów podmiotów prawnych – nadają kompetencje władzy wykonawczej w normach kompetencyjnych oraz regulują uprawnienia i obowiązki obywateli w normach zobowiązaniowych. Językowymi wykładnikami są deiktyczne wyrażenia wskazujące nosicieli ról w procesie mówienia, wpisane w model komunikacji językowej i będące sygnałami dla odbiorcy. Są też nimi symboliczne znaki woli ustawodawcy, które kierują uwagę odbiorcy na atrybut władzy ustawodawczej w metatekstowej ramie performatywnej i mają atrybut mocy stanowienia prawa w metatekstowej ramie modalnej. Reguły użycia języka prawnego organizują stałe klisze składniowe, przedstawiając poznanie mające na celu kierowanie działaniem podmiotów prawnych oraz kodując stanowisko ustawodawcy w procesie stanowienia prawa. Są więc bodźcem do działania, a w procesie dekodowania norm prawnych są apelem do adresata wartościującym akcję w zdaniu normatywnym jako konieczną lub możliwą.

Faktyczne obowiązywanie danego przepisu prawnego jest sprawą pozatekstową. Emisja przekazu w sztucznie stworzonej przez ustawę wspólnocie komunikacyjnej jest regulowaniem tetycznych stosunków prawnych zobowiązaniowych ukierunkowanych na porozumienie między podmiotami prawnymi oraz regulowaniem stosunków podległości kompetencji, gdy podmiot wyposażony w kompetencję ma przez swoją czynność konwencjonalną dokonać zmiany istniejącego uprzednio stosunku zobowiązaniowego. Komunikacja w języku prawnym ma charakter instytucjonalny. Pragmatyczne cechy języka prawnego ocenia się w kategoriach skuteczności aktów mowy ustawo-

dawczej, odkrywa się w tekście prawnym postulaty przekazu ukierunkowane na wyuczone procedury wykładni prawa.

VI. W komunikacyjnej teorii języka prawnego prawo znajduje uzasadnienie aksjologiczne. Wartości w prawie stanowiącym udokumentowane według psychologicznej i filozoficznej natury stanowienia stosunków prawnych, uwierzytelnionej w najstarszych zabytkach prawnych Bliskiego Wschodu, w starogreckiej filozofii prawa, jurysprudencji rzymskiej oraz w chrześcijańskiej teorii prawa naturalnego, także w polskim prawodawstwie średniowiecznym doby piastowskiej i w renesansowej doktrynie prawa pierwszej Rzeczypospolitej. W analizowanych przepisach prawnych, współczesnych i historycznych, potwierdza się odniesienie znaków języka prawnego do uniwersalnych pojęć prawnych, dostosowanych do wskazywania osób, rzeczy, czynności, stanów i właściwości powiązanych węzłem prawnym oraz do wyrażania wartości powinnościowych.

Aksjologiczne podstawy języka prawnego zostały przedstawione według teorii prawnonaturalnych, teorii pozytywizmu prawniczego i teorii prawa natury o zmiennej treści. Oceniono zatem charakter aksjologiczny wypowiedzi powinnościowej, etyczne założenia w prawoznawstwie i retoryczne podstawy argumentowania wartości prawnych w kontekście idei porządku normatywnego w naukach o prawie i wobec podstaw moralnych.

We współczesnym dyskursie prawnym przedstawiono formułowane przez ustawodawcę wartości: 1) w konstytucyjnej deklaracji wartości deklarowanych w preambule i potwierdzanych w normach-zasadach gwarantujących prawa i wolności obywatelskie w postaci służebności państwa wobec dobra jednostki w kwestiach społeczno-ekonomicznych i kulturalnych; 2) poprzez wyrażanie formułami języka mocy zapobiegania łamaniu prawa; 3) w przypadku naruszenia prawa przez konstytuowanie środków represyjnych. Badając dyskurs prawny, stwierdzono, że dobro interpersonalne identyfikuje się głównie w imperatywie zdania normatywnego jako urzeczywistnianie należności, która rodzi powinność. W strukturach języka prawnego odkryto samoistne wartości prawne, wyodrębniane i uszczegółowiane w interpretacji przepisów praw-

nych przy użyciu reguł wnioskowania. Za naczelną wartość w akcie stanowienia uznano słusność wyrażaną korelacją czynów stron, polegającą na przydzieleniu każdemu z podmiotów prawnych tego, co mu się należy według roli spełnianej w stosunkach prawnych, co przedstawia struktura przepisu prawnego i potwierdza semantyka znaków językowych o dodatnim i ujemnym nacechowaniu aksjologicznym w odniesieniu do komplementarnych pojęć prawa i winy. Ustalono, że słusność jako wartość autonomiczna, tworząca samoistnie odrębną całość semantyczną, jest zasadą prawa materialnego widoczną na płaszczyźnie logiczno-językowej. Chroni wartość posiadania, a w konsekwencji dobro wspólne gwarantowane prawem naturalnym do własności, lecz osiągalne dzięki istnieniu władzy państwowej. Lansuje dobro jako wartość dążenia do celu w relacji interpersonalnej oraz stwarza wzór powinnego i należnego postępowania lub neguje działania sprzeczne z tym wzorem.

Stwierdzono, że w dyskursie prawniczym przedmiotem oceny jest tetyczne i aksjologiczne uzasadnienie wartości prawnych w obrocie prawnym ze względu na dobro w stanowieniu i obowiązywaniu prawa wyrażone kategoriami deontycznymi języka prawnego. Wymiar aksjologiczny w ocenie prawa przedstawiono jako formułowane opisowo przez specjalistów zasady w doktrynie prawa, które wpływają na treść, funkcje i formę tekstów ustawodawczych.

Prawo jako wartość kontroli społecznej została oceniona w dyskursie o prawie. Stwierdzono, że formułowanie sądów oceniających oraz sądów praktycznych aprobujących lub dezaprobuujących postępowanie osób, istnienie stanów rzeczy, zdarzeń i zjawisk pod pewnym względem lub z określonej perspektywy jest zewnątrzjęzykowym wartościowaniem prawa stanowionego. Odnotowano oceny, że w pozytywizmie prawniczym prawo jako wartość kulturową traktuje się instrumentalnie. W niepozytywistycznych nurtach teorii prawa spostrzeżono tezę o koniecznym związku prawa i moralności w źródłach prawa, w egzegezie tekstu prawnego oraz w racjonalnej koncepcji tworzenia i interpretacji prawa. Zaprezentowano, że w teorii prawa naturalnego zasada słusności jest

oceniana miarą ludzkich czynów, że z niej wypływa duchowo-emocjonalna natura prawa w czynieniu dobra i unikaniu zła, jak również sposób istnienia prawa naturalnego i jego konkretyzacja w prawie pozytywnym. Zauważono różne postawy w ocenie etyki prawa stanowionego, bowiem autorzy tekstów ocennych odczytują niezamierzoną subiektywność ustawodawcy i proponują ocenę wartości prawnych z pozycji danej grupy odbiorców.

W polskiej doktrynie prawa odnotowano sprzeczne oceny koncepcji prawodawcy racjonalnego w procesie tworzenia prawa, a także w instrumentalnej przydatności prawa dla osiągania pożądanych stanów rzeczy wiążących układ sił politycznych w państwie, ustrój gospodarczy oraz rozpowsechnione w społeczeństwie systemy wartości. Odnotowano też dopominanie się o kompromisy między interesami różnych grup społecznych. Zauważono krytyczną ocenę wpływu wartości chrześcijańskich na polską kulturę i system prawa, a zarazem odnotowano preferencję relatywizmu moralnego, którego aksjologiczną próżnię mają wypełnić standardy europejskie propagujące zgodę na pluralizm w stosowaniu norm i procedur demokratycznego państwa. W ujęciu socjolingwistycznym zauważono tendencję do wiązania prawa ze zmianami społecznymi, interesami grup społecznych i zmianą koncepcji wartości. Odnotowano też postulat tworzenia porządku prawnego we wsparciu o absolutny porządek wartości. Spostrzeżono, że pewnym kompromisem jest przyjęcie perspektywy zapewniającej systemowi prawa racjonalność etyczną i pewność przez wprowadzenie sprawiedliwości proceduralnej, racjonalności komunikacyjnej i spójności systemowej prawa.

W historii myśli prawniczej w Polsce odnotowano, że spór o aksjologię prawa przebiega zasadniczo między pozytywizmem prawniczym a aksjologizmem prawniczym. Dotyczy w zasadzie interpretacji tekstu prawnego i wykładni prawniczej; dotyczy też samego aktu stanowienia. W tradycji prawodawczej sposób myślenia o wartościach prawnych nawiązuje do klasycznych wzorów rozumienia prawa.

Subiektywne wartościowanie pojęciowej konstrukcji prawa zgodnie z komunikacyjną teorią języka prawnego jest wielowątkowe w odbiorze tekstu. Nie odnosi się natomiast do racjonalności struktur języka prawnego, używanego w polskim ustawodawstwie, zdolnych wyrażać wartości prawne uznawane przez ustawodawcę.

Wykaz źródeł

Encyklopedie i słowniki

- BrSE Aleksander Bruckner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 3. Warszawa 1974
- Dor *Słownik języka polskiego*. Red. Witold Doroszewski, t. 1-11, Warszawa 1958-1969
- EJO *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. Kazimierz Polański. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo: Wrocław-Warszawa-Kraków 1993
- EJP *Encyklopedia językoznawstwa polskiego*. Red. Stanisław Urbańczyk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991
- SlStpol *Słownik staropolski*, t. 1-10. Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo: Wrocław 1953-1993
- ISJP *Inny słownik języka polskiego*, t. 1-2. Red. Mieczysław Bańko, PWN: Warszawa 2000
- PokornyJEW Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.*, t. 1-2, Bern 1949-1969
- Linde Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1-6, Lwów 1854
- Szym *Słownik języka polskiego*, t. 1-3. Red. Mieczysław Szymczak. PWN: Warszawa 1978-1981

Akty prawne

- KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 tekst ujednolicony [Konstytucja RP]
- KONSTYTUCJA POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232 tekst ogłoszony [Konstytucja PRL]
- USTAWA KONSTYTUCYJNA z dnia 23 kwietnia 1935 r. Dz.U. 1935 Nr 30 poz. 227 tekst ogłoszony [Konstytucja Kwietniowa]

- USTAWA z dnia 17 marca 1921 roku KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ tekst ogłoszony [Konstytucja Marcowa]
- USTAWA RZĄDOWA z dnia 3 maja [W:] Konstytucja 3 Maja 1791. Wydawnictwo Sejmowe: Warszawa 2001, s. 55-72 [Konstytucja 3 Maja]
- USTAWA KONSTYTUCYJNA KRÓLESTWA POLSKIEGO z dnia 27 listopada 1815 r. [KonstKrPol, tekst według: Mieczysław Adamczyk, Stefan Pastruszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1986: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 82-102]
- USTAWA z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny. Dz.U. 1946 Nr 16, poz. 93 [tekst ujednolicony Dz.U. 2017 poz. 459]
- USTAWA z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553, Nr 128, poz. 840 [tekst ujednolicony Dz.U. 2016 poz. 1137]
- USTAWA z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. Dz.U. 1974 Nr 24 poz. 141 [tekst ujednolicony Dz.U. 2016 poz. 1666]
- USTAWA z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń Dz.U. 1971 Nr 12 poz. 114 [tekst ujednolicony Dz.U. 2015 poz. 1094]
- USTAWA z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 9 [tekst ujednolicony Dz.U. 2017 poz. 682]
- USTAWA z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe Nr 5 poz. 24 [tekst ujednolicony Dz.U. 2014 poz. 996]
- USTAWA z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne. [tekst ujednolicony Dz.U. 1997 Nr 54 poz. 348]
- USTAWA z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe Dz.U. 1997 Nr 140 poz. 939 [tekst ujednolicony Dz.U. 2017 poz. 1876]
- USTAWA z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym. Dz.U. 2z005 Nr 164 poz. 1365 [tekst ujednolicony Dz.U. 2016 poz. 1842]
- USTAWA z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Dz.U. 1994 Nr 24 poz. 83 [tekst ujednolicony Dz.U. 2017 poz. 880]
- USTAWA z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim Dz. U. 1999 Nr 90 poz. 999 [tekst ujednolicony Dz.U. 2011 Nr 43 poz. 224]
- USTAWA z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych Dz.U. 1991 nr 80 poz. 350 [tekst ujednolicony Dz.U. 2016 poz. 2032]
- USTAWA z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie Dz.U. z 2005 r. Nr 180 poz. 1493 [tekst ujednolicony Dz.U. 2015 poz. 1390]

- ROZPORZĄDZENIE PREZESA RADY MINISTRÓW z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” Dz.U. 2002 r 100 poz. 908 [tekst obowiązujący Dz.U. 2016 poz. 283]
- Kodeks cywilny. Komentarz
- Kodeks pracy. Komentarz
- Postanowienie SN z dnia 29 stycznia 2003 r., I Cz 192/02
- Kodeks Hammurabiego*. Przekł. Marek Stępień, Warszawa 2000
- Kodeks Świętosławów*, [W:] *Tłumaczenie polskie statutów ziemskich*. Wyd. Franciszek Piekosiński. Archiwum Komisji Prawniczej, t. III. Kraków 1895, s. 337-474 [Stosł]
- Kodeks Działyńskich*, [W:] *Tłumaczenie polskie statutów ziemskich*. Wyd. Franciszek Piekosiński. Archiwum Komisji Prawniczej, t. III. Kraków 1895, s. 181-220 [Dział I]
- Primasis Lietuvos Dzialinsko, Lauryno Ir Ališavos nuorašu faksimilės, 1*, Vilnius 1985 [*Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, 1550, Kodeks olszewski [IStatLit]
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego Od Naiasnieyszego Krola Jego Mosci Zygmunta III*. Na Koronacyey W Krakowie Roku 1588 wydany. W Wilnie u Leona Mamonicza Typografa J. M. Roku 1614 [IIStatLit]

Bibliografia

- Ajdukiewicz, Kazimierz. 1985. *Język i poznanie*. T. 1. *Wybór pism z lat 1920-1939*. T. 2. *Wybór pism z lat 1945-1963*. Warszawa: PWN
- Andruszkiewicz, Marta. 2008. *Wokół znaczenia w języku prawnym – z punktu widzenia strukturalizmu*. [W:] *Styl a semantyka*. Red. Irena Szczepankowska. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 427-442
- Austin, John Langshaw. 1993. *Jak działać słowami*, [W:] *Mówienie i poznanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne*. Przekł. i wstęp oraz skorowidz Bohdan Chwedeńczuk, przekład przejrzał Jan Woleński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 550-560 [*How to Do Things with Words*, 1975]
- Awdiejew, Aleksy. 1984. *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*. „Polonica”, t. 9, s. 53-88
- Bacewicz, Tomasz. 2003. *Milczenie w prawie. Milczenie performatywne*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 134-141
- Bañcerowski, Jerzy. 1999. *Kategoria Osoby w ujęciu Ludwika Zabrockiego*. [W:] *Linguam amicabilem face re Ludvico Zabrocki*

- in memoriam*. Red. Jerzy Bańczerowski, Tadeusz Zgółka. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 59-78
- Bańczerowski, Jerzy. 2008. *Wyraz w ujęciu morfologiczno-typologicznym*. [W:] Leszek Bednarczuk, Wojciech Smoczyński, Maria Wojtyła-Świerzowska, *Językoznawstwo historyczne i typologiczne*. W 100-lecie urodzin Profesora Tadeusza Milewskiego. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 233-260
- Bańczerowski, Jerzy, Jerzy Pogonowski, Tadeusz Zgółka. 1982. *Wstęp do językoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Bardach, Juliusz. 1999. *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa: OBTA
- Bartmiński, Jerzy. 1981. *Pojęcie derywacji w lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Bartmiński, Jerzy. 1998. *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*. [W:] *Tekst. Problemy teoretyczne*. Red. Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 9-25
- Bartmiński, Jerzy. 2007. *Stereotypy mieszkają w języku*. Studia Etnolingwistyczne. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Bartmiński Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. 2009. *Tekstologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Bator, Andrzej, Artur Kozak. 2005. *Wykładnia prawa w zgodzie z konstytucją*. [W:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*. Red. Sławomira Wronkowska. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE
- Bator, Andrzej, Włodzimierz Gromski, Artur Kozak, Stanisław Kazmierczyk, Zbigniew Pulka. 2006. *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*. Warszawa: LexisNexis
- Berlyne, Daniel Ellis. 1969. *Struktura i kierunek myślenia*. Przekł. Józef Radzicki. Warszawa: PWN
- Bertalanffy, Ludwig von. 1984. *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania*. Przekł. E. Woydyłło-Woźniak. Warszawa: PWN. [General System Theory. Foundations, Development, Applications by Ludwig von Bertalanffy, revised Edison, George Braziller, New York 1973]
- Białyszewski, Henryk. 1972. *Wstęp do wydania polskiego*. [W:] Talcott Parsons, *Szkice z teorii socjologicznej*. Przekł. Alina Bentkowska. Warszawa: PWN, s. VII-LXII.
- Blum-Kulka, Shoshana. 2003. *Pragmatyka dyskursu*, [W:] *Dyskurs jako struktura i proces*, Praca zbiorowa. Red. Teun A. van Dijk.

- Przekł. Grzegorz Grochowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 214-215.
- Bolecki, Włodzimierz. 1991. *Pre-teksty i teksty. Z zagadnień związków międzytekstowych w literaturze polskiej XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Boniecka, Barbara. 1999. *Lingwistyka tekstu: teoria i praktyka*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Breczko, Anetta. 2005. *Wpływ wartości chrześcijańskich na polską kulturę prawną i system prawa*. [W:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*. Red. Sławomira Wronkowska. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, s. 269-279
- Brodziak Klaudiusz. 2004. *O lingwistycznym statusie języka prawnego*. [W:] *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. Ewa Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 61-75
- Buczyńska-Garewicz, Hanna. 1981. *Znak i oczywistość*. Warszawa: PAX
- Buczyńska-Garewicz Hanna. 1994. *Semiotyka Peirce'a*. Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego
- Buttler, Danuta. 1968. *Uwagi o poprawności stylu urzędowego*. „Poradnik Językowy“, s. 469-479
- Bühler, Karl. 2004. *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*. Kraków: Universitas
- Cassirer, Ernest. 2004. *Język i budowa świata przedmiotowego*. [W:] *Symbol i język*. Wybór i przekład Bolesław Andrzejewski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji, s. 77-104
- Chlebda, Wojciech. 2001. *Frazematyka*. [W:] *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 335-342.
- Choduń Agnieszka. 2004. *Język prawny a język potoczny*. [W:] *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. Ewa Malinowska, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 77-86
- Choduń, Agnieszka. 2007. *Słownictwo tekstów aktów prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO
- Choduń, Agnieszka. 2009. *Uwagi o komunikatywności tekstów aktów prawnych*. [W:] *Prawo i język*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 127-131
- Choduń, Agnieszka. 2010. *Definicje legalne jako element semantycznego opisu wyrażen językowych w tekstach aktów normatywnych*. [W:] *Lingua juris*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski

- ski. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 93-104
- Choduń, Agnieszka. 2015. *Problem uniwersalności redagowania tekstów aktów prawnych – perspektywa krajowa i europejska*. [W:] *Język polskiego prawa. Perspektywa europejska*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 29-42
- Chomsky, Noam. 1982. *Zagadnienia teorii składni*. Przekł. Ireneusz Jakubczak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge 1965]
- Cicero, Marcus Tullius. 1960. *Pisma filozoficzne* t. II. Ks. III *O państwie ; O prawach ; O powinnościach ; O cnotach*. Przekł. Wiktor Kornatowski; komentarzem opatrzył Kazimierz Leśniak. Warszawa: PWN
- Cyrul, Wojciech. 2001. *Proceduralne ujęcie tworzenia prawa*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 185-197
- Cyrul, Wojciech, Bartosz Brożek. 2003. *Globalny system prawa* [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 93-109
- Cyrul, Wojciech. 2012. *Wpływ procesów komunikacyjnych na praktykę i stosowanie prawa*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwerbusiness
- Czachur, Waldemar. 2011. *Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji*. „Tekst i Dyskurs” 4, s. 79-97
- Czaja, Jacek. 2001. *O nieracjonalności pojęcia „racjonalnego ustawodawcy”*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 175-184
- Daneš, František. 1974. *Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu*. [W:] *Semantyka tekstu i języka. Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*. Tom XLVI. Red. Maria Renata Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, s. 23-40
- Dąbmska-Prokop, Urszula. 2012. *Wokół tekstu. Składnia, gramatyka tekstu, stylistyka, przekładoznawstwo*. Kraków: Wydawnictwo Sztuka i Wiedza
- Dennett, Daniel Clement. 1997. *Natura umysłów*. Przekł. Witold Turpolski. Warszawa: Wydawnictwo CIS [Kinds of Minds 1996]
- Derrida, Jaques. 1999. *O gramatologii*. Przekł. Bogdan Banasik. Warszawa 1999: Wydawnictwo KR [De la grammatologie. Éditions de Minuit, Paris: 1967]
- Dębiński, Antoni. 2009. *Problem recepcji rzymskiego prawa w Polsce*. [W:] *Prawo polskie. Próba syntezy*. Red. Tadeusz Guz, Jan

- Gluchowski, Maria R. Pałubska. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, s. 40-69
- Dobrzyńska, Teresa. 2001. *Tekst*, [W:] *Współczesny język polski*. Red. Jerzy Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 193-314
- Dobrzyńska, Teresa. 2003. *Tekst – styl – poetyka. Zbiór studiów*. Kraków: UNIERSITAS
- Durkheim, Émil. 1968. *Zasady metody socjologicznej*. Przekł. J. Szacki. Warszawa: PWN. [*Les règles de la méthode sociologique*. Presses Universitaires de France: Paris 1963]
- Duszak, Anna. 1990. *O lokalizacji tematu w zdaniu polskim*. [W:] *Tekst w kontekście*. Red. Teresa Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, s. 105-123
- Duszak, Anna. 1998. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Dutkiewicz, Paweł. 1996. *Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Firbas, Jan. 1974. *O pojęciu dynamiczności wypowiedzeniowej w teorii funkcjonalnej perspektywy zdania*. [W:] *Tekst i język. Z dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*. Tom XLVI. Red. Maria Renata Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, s. 9-21
- Fisiak, Jacek. 1985. *Wstęp do współczesnych teorii lingwistycznych*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
- Fleischer, Michael. 2007. *Ogólna teoria komunikacji*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Fuller, Lon Luvois. 1993. *Anatomia prawa*. Przekł. Roman Tokarczyk. Instytut Wydawniczy „Daimonion” [*Anatomy of the Law* 1968]
- Fuller, Lon Luvois. 2004. *Moralność prawa*. Przekł. Stefan Amsterdamski. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC [*The morality of Law* 1964]
- Gajda, Stanisław. 1988. *Funkcjonowanie kategorii fleksyjnych czasownika we współczesnym polskim tekście naukowym*. [W:] *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*. Red. Teresa Skubalanka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk
- Gajda, Stanisław. 1995. *Styl i stylistyka. Zagadnienia ogólne*. [W:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*. Red. Stanisław Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 11-52
- Gajda, Stanisław. 2004. *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawoznawczej*. [W:] *Język – prawo – społeczeń-*

- stwo. Red. Ewa Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 19-31
- Gajda, Stanisław. 2005. *Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja*. [W:] *Współczesne analizy dyskursu*. Red. Maria Krauz, Stanisław Gajda. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
- Galata, Stanisław. 2004. *Strategiczne zarządzanie organizacjami: wiedza, intuicja, strategia, etyka*. Warszawa: Difin
- Gardies Jean-Louis. 1990. *Twierdzenie performatywne a akty psychospołeczne*. Przekł. Adam Olejniczak. [W:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*. Red. Sławomira Wronkowska i Maciej Zieliński. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Madama Mickiewicza, s. 359-371.
- Gizbert-Studnicki, Tomasz. 1972. *Język prawny a język prawniczy*. Zeszyty Naukowe UJ, Prace Prawnicze, z. 55, s. 219-233
- Gizbert-Studnicki Tomasz. 1979. *Czy istnieje język prawny?* „Państwo i Prawo”, z. 3, s. 49-60
- Gizbert-Studnicki Tomasz. 1986. *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej*. Warszawa-Kraków: PWN
- Gizbert-Studnicki, Tomasz. 1991. *O języku wstępów do tekstów prawnych*. „Zeszyty Naukowe UJ. Prace z Nauk Politycznych”, z. 28, s. 93-102
- Gizbert-Studnicki, Tomasz. 2003. *Rozkład ciężaru argumentacji w dyskursie interpretacyjnym*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 65-76
- Gizbert-Studnicki, Tomasz. 2004. *Sytuacyjne uwarunkowanie językowych właściwości tekstów prawnych*. [W:] *Język. – prawo – społeczeństwo*. Red. Ewa Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 37-48
- Gizbert-Studnicki, Tomasz. 2009. *Postulat jasności i zrozumiałości tekstów prawnych a dostęp do prawa*. [W:] *Prawo i język*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, s. 9-18
- Gizbert-Studnicki, Tomasz, Andrzej Grabowski. 2003. *Kilka uwag o niepozytywistycznej koncepcji prawa*. [W:] *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*. Red. Iwona Bogucka, Zygmunt Tobor. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, s. 55-68
- Gortych-Michalak, Karolina. 2013. *Struktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych. Studium porównawcze w aspekcie trnslatologicznym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe CONTACT

- Głębowiec, Jacek. 2013. *Mówić i działać. Wykłady z pragmatyki języka*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Grice, Paul. 1978. *Logika i konwersacja*. Przekł. Jadwiga Wajszczuk, "Przegląd Humanistyczny", z. 7 [*Logic and Conversation*, 1975]
- Grochowski, Maciej. 1984. *Składnia wyrażeń polipredykatywnych*. [W:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Red. Zuzanna Topolińska. Warszawa: PWN, s. 213-299
- Grodziński, Eugeniusz. 1980. *Wypowiedzi performatywne o doniosłości prawnej lub quasi-prawnej*, [W:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*. Red. Adam Schaff. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 157-180
- Grucza Franciszek 1993. *Zagadnienia ontologii lingwistycznej: o językach ludzkich i ich rzeczywistym istnieniu*. [W:] *Opuscula Logopaedica*. In honorem Leonis Kaczmarek. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Grucza, Franciszek. 1997. *Języki ludzkie a wyrażenia językowe, wiedza a informacja, mózg a umysł ludzki*. [W:] *Podjęcie kognitywne w lingwistyce, translatologii i glottodydaktyce*. Materiały z XX Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW i Polskie Towarzystwo Lingwistyki Stosowanej, Grzegorzewice 12-14 stycznia 1996 r. Red. nauk. Franciszek Grucza i Maria Dakowska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Grucza, Franciszek. 2010. *O tekstach nazwanych „ustawami”, językowych brakach ustawy „Prawo o szkolnictwie wyższym” oraz o lingwistyce legislatywnej*, „Lingwistyka Stosowana. Appliet Linguistics. Angewandte Linguistik”, nr 2., s. 7-39
- Grucza, Sambor. 1994. *O językach specjalistycznych (technolektach) jako pewnych składnikach rzeczywistych języków ludzkich*. [W:] *Języki specjalistyczne : materiały z XVII Ogólnopolskiego Sympozjum ILS UW, Warszawa 9-11 stycznia 1992*. Red. Franciszek Grucza i Zofia Kozłowska. Warszawa: Akapit
- Grucza, Sambor. 2010. *Główne tezy antropocentrycznej teorii języków*. „Lingwistyka Stosowana. Appliet Linguistics. Angewandte Linguistik”, nr 2, s. 41-68
- Grucza, Sambor. 2011. *Ścisłość denotatywna języków prawnych a ścisłość wiedz i tekstów prawnych*, [W:] *Pawo, język, media*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, M. Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 29-44

- Grzegorzczkova Renata, 1990, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: PWN
- Grzegorzczkova, Renata. 1998. *Głos w dyskusji o pojęciu tekstu i dyskursu*. [W:] *Tekst. Problemy teoretyczne*. Red. Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 37-43
- Grzegorzczkova, Renata. 2008. *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Grzybowski, Konstanty. 1964. *Państwo i prawo w Nowym Testamencie*. [W:] *Rozprawy prawnicze*. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego. Kraków-Warszawa: PWN, s. 75-83.
- Grzybowski Stefan 1961. *Wypowiedź normatywna oraz jej struktura formalna*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zeszyty Naukowe UJ
- Guiraud, Pierre. 1976. *Semantyka*. Przekł. Stanisław Cichowicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”
- Guz, Tadeusz. 2009: *Filozoficznoprawny kontekst polskiego prawa*. [W:] *Prawo polskie. Próba syntezy* Red. Tadeusz Guz, Jan Głuchowski, Maria R. Pałubska. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, s. 55—81
- Habermas, Jürgen. 1983. *Teoria i praktyka. Wybór pism*. Wybrał, oprac. i posłowiem opatrzył Zdzisław Krasnodębski, wstęp Stanisław Rainko. Przekł. Małgorzata Łukasiewicz, Zdzisław Krasnodębski, Warszawa: PIW
- Habermas, Jürgen. 2005. *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawa*. Przekł. Adam Romaniuk, Robert Marszałek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”
- Hart, Herbert Lionel Adolphus. 1998. *Pojęcie prawa*. Przekł. i wstęp Jan Woleński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [*The Concept of Law* Oxford University Press 1961, 1994]
- Heinz, Adam. 1978. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: PWN
- Heinz, Adam. 1979. *Opuscula polono-slavica*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, s. 113-121
- Heinz, Adam. 1988. *Ewolucja pojęć systemu (struktury) i formy w językoznawstwie*. [W:] *Język i językoznawstwo*. Wybór prac. Warszawa: PAN, s. 36-44
- Hube, Romuald. 1830. *Ogólne zasady nauki prawa karnego*. Warszawa: Gałęzowski i Kemp

- Iwin, Aleksander A. 1990 *Logika deontyczna a prawoznawstwo*. [W:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*. Red. Sławomira Wronkowska, Maciej Zieliński. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 323-343
- Jadacka, Hanna. 2010. *Dlaczego nie wszyscy mogą rozumieć teksty prawne*. [W:] *Prawo, język, etyka*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 27-30
- Jarra, Eugeniusz. 1922. *Ogólna teoria prawa*, wyd. 2. rozszerzone i uzupełnione. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa
- Jasnos, Renata. 2001. *Teologia prawa w Deuteronomium*. Kraków: Wydawnictwo WAM
- Jäkel, Olaf. 2003. *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu. Kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*. Przekł. Monika Banaś, Bronisław Drąg. Kraków: Universitas [*Economic growth versus pushing up the GNP : metaphors of quantity from the economic domain / O. Jäkel ; Universität Duisburg Gesamthochschule, Duisburg L.A.U.D. 1993*]
- Jędrzejko, Ewa. 1987. *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk
- Jodłowski, Stanisław. 1973. *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo
- Jodłowski, Stanisław. 1976. *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: PWN
- Jopek-Bosiacka, Anna, 2006, *Przekład prawny i sądowy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Kaczmarek, Karolina. 2011. *Lingua legis w aspekcie translato logicznym węgiersko-polskim i polsko-węgierskim*. „Legilingwistyka Porównawcza” t. 6/2011. Poznań: Instytut Językoznawstwa Wydział Neofilologii Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, s. 65-78
- Kaczmarek, Karolina. 2016. *Gramatyka tekstu prawnego. Spójność komunikacyjna w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Kalinowski, Jerzy 1953. *Teoria zdań normatywnych*. „Studia Logica” I, s. 113-146
- Kalinowski, Jerzy. 1990. *Logika prawnicza a logika deontyczna*. [W:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*. Po-

- znań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 345-357
- Kalinowski, Jerzy. 1993. *Logika norm*. Przekł. Tadeusz Kwiatkowski. Lublin: Instytut Wydawniczy „Daimonion”
- Kant, Immanuel. 1971. *Uzasadnienie metafizyki moralności*. Warszawa: PWN
- Karolak, Stanisław. 1984. *Składnia wyrażen predykatywnych*. [W:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Red. Zuzanna Topolińska. Warszawa: PWN, s. 11-211
- Kielar, Barbara Zofia. 1979. *W obronie koncepcji „języka prawnego” jako rejestru języka naturalnego*, „Państwo i Prawo” nr 8-9, s. 134-135
- Kleszczowa, Krystyna. 1989. *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*. Katowice: Uniwersytet Śląski
- Komendziński, Tomasz. 1996. *Znak i jego ciągłość. Semiotyka C. S. Peirce’a między precepcją a recepcją*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
- Kominek, Andrzej. 2009. *Metafory prawa moralnego w dyskursie religijno-etycznym. Studium lingwistyczno-kognitywne*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach
- Kordela, Marzena. 2006. *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 1, s. 39-54
- Kordela, Marzena. 2012. *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Kość, Antoni. 2003. *Relacja prawa i wartości w społeczeństwie otwartym*, [W:] *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, s. 135-147
- Kotarbiński, Tadeusz. 1969. *Traktat o dobrej robocie*. Wyda. 4. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo
- Kozłowski, Tomasz. 2002. *Przedmiot filozofii prawa*. [W:] *Filozofia prawa*. Red. Maria Szyszkowska. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, s. 25-77
- Koźmiński, Krzysztof. 2016. *Zasady techniki prawodawczej – polskie doświadczenia i tradycja*. [W:] *Język polskiego prawa: nowe wyzwania*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 71-87
- Krakowiak, Tomasz 2008. *Analiza dyskursu – próba nakreślenia pola badawczego*. [W:] *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*.

- Red. Anna Horolets. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 45-69
- Krapiec Mieczysław Albert. 1985. *Język i świat realny*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
- Krapiec Mieczysław Albert. 1993. *Człowiek i prawo naturalne*. Wyd. 3. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
- Krzymuski, Edmund. 1921. *System prawa karnego ze stanowiska trzech kodeksów obowiązujących w Polsce*. Część I ogólna. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza
- Lalewicz, Janusz. 1976. *Podstawy funkcjonalnej typologii wypowiedzi*. [W:] *Semantyka tekstu i języka. Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*. Tom XLVI. Red. Maria Renata Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, s. 63-79
- Lande, Jerzy. 1959. *Studia z filozofii prawa*. Oprac. Kazimierz Opalek, wstęp Jerzy Wróblewski. Warszawa: PWN
- Lang, Wiesław, Jerzy Wróblewski, Sylwester Zawadzki. 1986. *Teoria państwa i prawa*. Wyd. 3 zmienione, Warszawa: PWN
- Leszczyna, Henryk. 1996. *Hermeneutyka prawnicza. Rozumienie i interpretacja tekstu prawnego*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza
- Lewandowski, Sławomir. 2015. *Preambula w prawodawstwie polskim XX i XXI wieku*. [W:] *Język polskiego prawa. Perspektywa europejska*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 81-96
- Ligara, Bronisława. 1997. *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas
- Lizisowa, Maria Teresa. 1984. *Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu litewskiego*. Kielce: Wydawnictwo Naukowe WSP w Kielcach
- Lizisowa, Maria Teresa. 1995. *Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim (studium semantyczne)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie
- Lizisowa, Maria Teresa. 1996. *Funkcja semantyczna kategorii fleksyjnych czasowników być, mieć, dać w staropolskich formułach prawnych*. *Studia Historycznojęzykowe*, II. Red. Marian Kucala i Wojciech Ryszard Rzepka. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 143-153.
- Lizisowa, Maria Teresa. 1998. *Norma prawna jako wypowiedź ograniczona w tekście prawnym (na przykładzie materiału ję-*

- zykowego staropolskiego). [W:] *Tekst. Analizy i interpretacje*. Red. Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego im. Marii Curie-Skłodowskiej, s. 267-281
- Lizisowa, Maria Teresa. 2000. *Język Kodeksu olszewskiego (1550). Zrecepty staropolskiego języka prawno-sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie
- Lizisowa, Maria Teresa. 2002. *Model komunikacji językowej konstytucjach Rzeczypospolitej (relacja nadawca-odbiorca)*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” z. LVIII, s. 75-92
- Lizisowa, Maria Teresa. 2003. *Wyrażenia egocentryczne w Kodeksie olszewskim*. [W:] *Pogranicza języków. Pogranicza kultur*. Studia ofiarowane Elżbicie Smułkowej. Red. Anna Engelking, Roman Huszcza. Warszawa 2003: 63-74
- Lizisowa, Maria Teresa. 2004. *Lingwistyczna analiza konieczności i możliwości w Statutach Kazimierza Wielkiego*. „Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis” 7 „Studia Linguistica” II, Kraków, s. 239-251
- Lizisowa Maria Teresa. 2006. *Tekst – kontekst – interpretacja. W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka*, Kraków: Collegium Columbinum
- Lizisowa, Maria Teresa. 2006a. *Problemy analizy lingwistycznej tekstu prawnego, na przykładzie profilowania pojęć w zakresie zarządzania ryzykiem kredytowym w trybie regulacji ostrożnościowych*. [W:] *Język w urzędach i w sądach*. Red. Maria Teresa Lizisowa, Kraków: Collegium Columbinum, s. 39-52.
- Lizisowa, Maria Teresa. 2008. *Semantyka a struktura tekstu prawnego*. [W:] *Styl a semantyka*. Red. Irena Szczepankowska, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 381-400
- Lizisowa, Maria Teresa. 2009. *Performatywne wypowiedzi prawne w aspekcie lingwistyki tekstu*. [W:] *Prawo i język*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, s. 19-36
- Lizisowa, Maria Teresa. 2009a. *Czyn i osoba w akcie normatywnym, czyli co znaczy zwrot „ma prawo” w Konstytucji III Rzeczypospolitej*. [W:] *Investigationes Linguisticae*, vol. XVII, s. 141-151
- Lizisowa, Maria Teresa. 2009b. *Style funkcjonalne w dziennikarstwie prasowym*, Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Umiejętności im. Stanisława Staszica w Kielcach
- Lizisowa, Maria Teresa. 2010. *Tekst prawny w teorii znaku i teorii komunikowania* [W:] *Prawo, język, etyka*. Red. Anna Mróz,

- Adam Niewiadomski, Monika Pawelec, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, s. 51-66
- Lizisowa, Maria Teresa. 2010a. *Retoryczne aspekty dyskursu prawnego* [W:] *W poszukiwaniu dobra wspólnego*. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego. Red. Agnieszka Choduń i Stanisław Czepita. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 827-840
- Lizisowa, Maria Teresa. 2010b. *Sign charakter of the exponents of modality in a legal tekst* [W:] *Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication*. Vol. 2/2010, s. 67-74
- Lizisowa, Maria Teresa. 2011. *Wartości moralne i etyczne w języku prawnym*. Annales Universitas Paedagogicea Cracovensis. Studia Linguistica VI, s. 134-151
- Lizisowa, Maria Teresa. 2012. *O formie i treści znaków języka prawnego*, [W:] *Język współczesnego prawa*. Red. Adam Niewiadomski, Ewa Sztymelska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 15-41
- Lizisowa, Maria Teresa. 2012a. *Reguły prawne Dekalogu (według polskich przekładów)*. [W:] *W przestrzeni języka*. Red. Marzena Marczevska, Stanisław Cygan. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, s. 283-300
- Lizisowa, Maria Teresa. 2012b. *The Methaphor of SWOBODA in the Treaties of the European Union*. "Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication". Vol. 10/2012, s. 67-87
- Lizisowa, Maria Teresa 2013. *Metody badania języka prawnego wobe ontologicznej natury prawa*. „Lingwistyka Porównawcza”. 14/2014, Poznań: Zakład Graficzny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 21-46
- Lizisowa, Maria Teresa 2013a. *Podmiotowa i przedmiotowa funkcja języka prawnego*. [W:] *Polski język prawny – media, społeczeństwo, edukacja*. Red. Dorota Kondratczyk, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 37-57
- Luhmann, Niklas. 2007. *Systemy społeczne*. Przekł. Michał Kaczmarczyk. Zakład Wydawniczy NOMOS: Kraków [*Sociale Systeme. Grundriß einer allgemein Theorie*. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main 1984]
- Lyons, John, 1989, *Semantyka 2*. Przekł. Adam Weinsberg, Warszawa: PWN [*Semantics 2*, Cambridge University Press 1977]

- Łętowska, Ewa. 2005. *Myśli nieuczesane o deficytach komunikacyjnej funkcji prawa* [W:] *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*. Red. Jerzy Bartmiński, Urszula Majer-Baranowska. Lublin: Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 191-211
- Majer-Baranowska, Urszula. 1998. *Tekst jako jednostka językowa i jego warianty*. [W:] *Tekst. Problemy teoretyczne*. Red. Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 27-35.
- Malinowska, Ewa. 1995. *Styl urzędowy*. [W:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*. Opole: Uniwersytet Opolski Instytut Filologii Polskiej, s. 431-441
- Malinowska, Ewa. 2001. *Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego
- Malinowska, Ewa. 2012. *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego
- Malinowski, Andrzej. 2006. *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis
- Malinowski, Andrzej. 2016. *Środki językowe zapewniające spójność aktu normatywnego*. [W:] *Język polskiego prawa: nowe wyzwania*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 151-163
- Mastalski, Ryszard. 2010. *Derywacyjna koncepcja wykładni prawa w procesie stosowania prawa podatkowego*. [W:] *W poszukiwaniu dobra wspólnego*. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego. Red. Agnieszka Choduń, Stanisław Czepita. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 329-341
- Mathesius, Vilém. 1982. *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon
- Matczak, Marcin. 2010. *Dwupoziomowość języka prawnego w derywacyjnej koncepcji wykładni i jej znaczenie dla współczesnych sporów w anglosaskiej teorii interpretacji prawniczej*. [W:] *W poszukiwaniu dobra wspólnego*. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego. Red. Agnieszka Choduń i Stanisław Czepita. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 129-140
- Matulewska, Aleksandra. 2007. *Lingua legis in translation*. Frankfurt AM Main: Peter Lang
- Matulewska, Aleksandra, Karolina Gortych. 2009. *Translacyjne problemy wyrażania modalności deontycznej w tekstach aktów normatywnych w języku polskim, angielskim i greckim*. [W:] *Prawo*

- i język*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 165-183, s. 65-78
- Matulewska, Aleksandra. Kyong-geun Oh. 2016. *Środki wyrażania nakazu w polskim i koreańskim kodeksie cywilnym*. [W:] *Język polskiego prawa: nowe wyzwania*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska.. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 165-183
- Mayenowa, Maria Renata. 1974. *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*. Wyd. 2 uzupełnione i poprawione. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo
- Mazurek, Franciszek Janusz. 1973. *Prawo naturalne podstawą stosunków społecznych*. „Roczniki Filozoficzne”, t. XXI, z. 2, s. 49-60. Lublin: TN KUL
- Mikołajewicz, Jarosław. 2000. *Prawo intertemporalne. Zagadnienia teoretyczno prawne*. Poznań: Wydawnictwo Printer
- Mikołajewicz, Jarosław. 2010. *O możliwych rozwinięciach Macieja Zielińskiego koncepcji wykładni prawa*. [W:] *W poszukiwaniu dobra wspólnego*. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego. Red. Agnieszka Choduń i Stanisław Czepita. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 181-193
- Milewski, Tadeusz 1972. *Językoznawstwo*. Warszawa: PWN
- Morawski, Lech. 1999. *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN
- Morawski, Lech. 2000. *Teoria prawodawcy racjonalnego a post-modernizm*. „Państwo i Prawo”, z. 11, s. 27-38
- Morawski, Lech. 2001. *Zasady prawa – komentarz krytyczny*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 71-81
- Mrozowski, Maciej. 2001. *Media masowe. Władza, rozrywka i biznes*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR
- Mróz, Anna. 2010. *Stylistyka tekstów prawnych a manipulacja językowa*. [W:] *Prawo, język, etyka*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 109-113
- Niewiadomski, Adam. 2010. *Etyka we współczesnym prawie i języku*. [W:] *Prawo, język, etyka*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 48-50

- Niewiadomski, Adam. 2016. *Nowe wyzwania dla polskiego języka prawnego na przykładzie prawa rolnego i ochrony przyrody*. [W:] *Język polskiego prawa: nowe wyzwania*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 185-198
- Nowacki Józef, Zygmunt Tobor. 1992. *Wstęp do prawoznawstwa*. Wyd. 3. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego
- Nowak-Michalska, Joanna. 2012. *Modalność deontyczna w języku prawnym na przykładzie polskiego i hiszpańskiego kodeksu cywilnego*. Poznań :Wydawnictwo Rys
- Nycz, Ryszard. 1995. *Tekstowy świat. Postmodernizm a wiedza o literaturze*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich
- Ogden, Charles Kay, Ivor Armstrong Richards. 1949. *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism. With Supplementary Essays by B. Malinowski, F. G. Crookshank*, London
- Opalek, Kazimierz. 1974. *Z teorii dyrektyw i norm*, Warszawa: PWN
- Opalek, Kazimierz. 1997. *Studia z teorii i filozofii prawa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Opalek, Kazimierz, Jerzy Wróblewski. 1969. *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa: PWN
- Opalek, Kazimierz, Jerzy Wróblewski. 1991. *Prawo: metodologia, filozofia, teoria prawa*. Warszawa: PWN
- Ossowska, Maria. 1963. *Podstawy nauki o moralności*, wyd. 3. Warszawa: PWN
- Padučewa, Elena Viktorovna. 1992. *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości. Referencyjne aspekty znaczenia zaimków*. Przekł. Z. Kozłowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Parsons, Talcott. 1972. *Szkice z teorii socjologicznej*. Przekł. Anna Bentkowska. PWN: Warszawa [Essays in Sociological Theory. The Free Press of Glencone 1964]
- Patryas, Wojciech. 2005. *Performatywy w prawie*. Poznań: PASSAT – Paweł Pietrzyk
- Pawłowski, Adam. 2001. *Metody kwantytatywne w sekwencyjnej analizie tekstu*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski Katedra Lingwistyki Formalnej
- Pawłowska, Anna. 2012. *Podstawy wyodrębnienia języka prawnego i prawniczego*. W: *Język współczesnego prawa*. Red. Adam Niewiadomski, Ewa Sztymelska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego
- Peirce, Charles Sanders. 1997. *Znak i poznanie. Fragment rękopisu z 1906 r.* Przekł. Ryszard Mirek [W:] *Wybór pism semiotycznych*

- Wyboru dokonała Hanna Buczyńska-Garewicz. Warszawa: Biblioteka Myśli Semiotycznej pod redakcją Jerzego Pelca 38, s. 93-115
- Perelman, Chaïm. 1984. *Logika prawnicza: nowa retoryka*. Przekł. Tomasz Pajor. Warszawa: PWN
- Petzel, Jacek. 2006. *Język prawny w świetle lingwistycznej teorii rejestru językowego*. „Studia Iuridica” XLV, s. 153-163
- Petzel, Jacek. 2011. *Status lingwistyczny języka prawnego*, [W:] *Prawo, język, media*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec, Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 153-165
- Piechowiak, Marek. 1992. *W poszukiwaniu ontologicznych podstaw prawa. Arthura Kaufmanna teoria sprawiedliwości*. Poznań-Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Nauk Prawnych
- Pieńkos, Jerzy. 1999. *Podstawy juryslingwistyki: język w prawie – prawo w języku*. Warszawa: Oficyna Prawnicza Muza
- Pisarkowa, Krystyna. 1969. *Funkcja polskich zaimków odmiennych*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo
- Płeszka, Krzysztof. 2012. *Zmiana paradygmatu interpretacyjnego w polskiej teorii prawa po akcesji do Unii Europejskiej*. [W:] *Język współczesnego prawa*. Red. Adam Niewiadomski, Ewa Sztymelska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 59-70
- Podgórecki, Adam. 1971. *Zarys socjologii prawa*. Warszawa: PWN
- Pogorzelski, Oskar. 2010. *Norma poza językiem. Nielingwistyczna koncepcja normy prawnej a język prawny i etyczny*. [W:] *Prawo, język, etyka*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 99-107.
- Puzynina, Jadwiga. 1992. *Język wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Radbruch, Gustav. 2009. *Filozofia prawa*. Przekł. Ewa Nowak, przedm. do wyd. pol. Jerzy Zajadło, przedm. Ralf Dreier, Stanley L. Paulson. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [*Rechtphilosophie. Studienausgabe 1932*]
- Redelbach, Andrzej, Sławomira Wronkowska, Zygmunt Ziemiński, 1993, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Rittel, Teodozja. 1985. *Kategoria osoby w polskim zdaniu*. Warszawa-Kraków: PWN
- Rokoszowa, Jolanta. 1999. *Język, czas, milczenie*. Kraków: Wydawnictwo Oddziału PAN

- Rosner, Katarzyna. 1981. *Semiotyka strukturalna w badaniach nad literaturą: jej osiągnięcia, perspektywy, ograniczenia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie
- Rozwadowski, Leon. 1966. *Lingwistyczna teoria języka*. Warszawa: PWN
- Rytel, Danuta. 1982. *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku polskim i czeskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo
- Rzeszutko, Małgorzata. 2003. *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Rzeszutko-Iwan, Małgorzata. 2015. *Zarys paradygmatu strategii w przestrzeni dyskursu publicznego: (przesłuchania sądowe a/i wywiady radiowe)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Salij, Jacek. 1992. *Prawo naturalne a prawo pozytywne*, „Znak” XLIV nr 11, s. 43-55
- Sarkowicz, Ryszard 1995. *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*. Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Sarkowicz, Ryszard. 2004. *Koherencja tekstu prawnego w świetle koncepcji poziomowej interpretacji tekstu prawnego*. [W:] *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. Ewa Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s.49-60
- Sarkowicz, Ryszard. 2005. *Uwagi o współczesnej interpretacji prawniczej*. [W:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*. Red. Sławomira Wronkowska. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, s. 11-30
- Saussure, Ferdinand de. 1991. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Przekład Krystyna Kasprzyk. Wstęp i przypisy Kazimierz Polański. Wyd. 2 poprawione. Warszawa: PWN [*Curs de linguistique générale*, Paris 1955]
- Searle, John R. 1987 *Czynności mowy. Rozważania z filozofii języka*. Przekł. Bohdan Chwedeńczuk. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax
- Seidler, Grzegorz Leopold. 1978. *Z zagadnień filozofii prawa*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie
- Seidler, Grzegorz Leopold. 1984. *Z zagadnień filozofii prawa 2. Prawo i polityka*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie
- Sgall Petr, František Daneš. 1978. *Téma a réma v české lingvisice*. [W:] *Tekst. Język. Poetyka*. Zbiór studiów. Red. Maria Renata Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, s. 47-58

- Skąpska, Grażyna. 1991. *Prawo a dynamika społecznych przemian*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
- Skąpska, Grażyna. 2007. *Niklas Luhmann i teoria systemów społecznych*. Wstęp do wydania polskiego [W:] Niklas Luhmann. *Systemy społeczne*. Przekł. Michał Kaczmarczyk. Zakład Wydawniczy NOMOS: Kraków
- Skubalanka, Teresa. 1988. *Stylistyczna akomodacja kategorii fleksyjnych*. [W:] *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*. Red. Teresa Skubalanka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, s. 19-27
- Skubalanka, Teresa. 2002. *Podstawy analizy stylistycznej: rozważania o metodzie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Sobański, Remigiusz. 2003. *Dobro wspólne w definicji ustawy Tomasa z Akwinu*, [W:] *Prawo a wartości*. Księga pamiątkowa Profesora Józefa Nowackiego, Kraków: ZAKAMYCZE, s. 251-260
- Sobczak, Jacek. 2002. *Podstawy wiedzy o państwie i prawie*. Poznań: Agencja eSeM
- Stelmach, Jerzy. 2001. *Norma podstawowa*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 63-70
- Stelmach, Jerzy. 2003. *Etyka dyskursu prawniczego*. [W:] *Prawo a wartości*. Księga pamiątkowa Profesora Józefa Nowackiego, Kraków: ZAKAMYCZE, s. 261-272
- Stelmach, Jerzy, Ryszaard Sarkowicz. 1999. *Filozofia prawa XIX i XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Stelmach, Jerzy, Bartosz Brożek. 2004: *Metody prawnicze. Logika, analiza, argumentacja, hermeneutyka*. Kraków: ZAKAMYCZE
- Stróżewski, Władysław. 1992. *W kręgu wartości*. Kraków: Znak
- Studnicki, Franciszek 1978. *Wprowadzenie do informatyki prawniczej: zautomatyzowane wyszukiwanie informacji prawnej*. Warszawa: PWN
- Świeżawski, Stefan. 1987. *U źródeł nowożytnej etyki. Filozofia moralności w Europie XV wieku*. Kraków: Znak
- Synowiec, Juliusz.Stanisław. 2004. *Dekalog. Dziesięć ważnych przykazań Wj 20, 2-17; Pwt 5, 6-20*. Kraków: Wydawnictwo Bratni Zew
- Szczepankowska, Irena. 2004. *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego. Część I Pojęcia prawne. Część II Wypowiedzi normatywne*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

- Szczepankowska, Irena. 2008. *Wpływ intencji perswazyjnej na styl dawnej i współczesnej wypowiedzi prawodawczej w języku polskim*. [W:] *Styl a semantyka*. Red. Irena Szczepankowska. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 411-426
- Szczepankowska, Irena. 2016. *Polszczyzna prawna wobec wymagań komunikacyjnych współczesnego społeczeństwa*. [W:] *Język polskiego prawa: nowe wyzwania*. Red. Dorota Kondratczyk-Przybylska, Adam Niewiadomski, Ewa Walewska. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, s. 231-241
- Sztompka, Piotr. 2005: *Socjologia nauk społecznych*. Przekł. Jacek Konieczny. Kraków: Wydawnictwo ZNAK [*The Sociology of Social Change* First Published in 1993. Oxford]
- Szyszkowska, Maria. 1989. *Filozofia prawa i filozofia człowieka*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax
- Szyszkowska, Maria. 2002. *Filozofia człowieka u podstaw systemów filozoficznoprawnych*. [W] *Filozofia prawa*. Red. Maria Szyszkowska. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, s. 145-151
- Ślipko, Tadeusz. 1974. *Etos chrześcijański. Zarys etyki ogólnej*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy
- Tokarczyk Roman. 2004. *Filozofia prawa*. Wyd. 9. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Tokarczyk, Roman. 2005. *Współczesne kultury prawne*. Wyd. 4. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE
- Ujemow, Avenir Ivanovič. 1973. *Systemy i badania systemowe*. [W:] *Problemy metodologii badań systemowych*. Red. Stanisław May. Przekł. mgr inż. Eugenia Kyparisis. Warszawa: Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, s. 53-69
- Wąsik, Zdzisław. 1987. *Semiotyczny paradygmat językoznawstwa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Wielgus, Stanisław. 2009. *Prawo w średniowiecznej Europie Zachodniej oraz w średniowiecznej Polsce*. [W:] *Prawo polskie. Próba syntezy*. Red. Tadeusz Guz, Jan Głuchowski, Maria R. Pałubska. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, s. 3-35
- Wojtak, Maria. 1993. *Styl urzędowy*. [W:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2. *Współczesny język polski*. Red. Jerzy Bartmiński. Wrocław: „Wiedza o kulturze”, s. 147-162
- Wojtak, Maria. 2004. *Gatunki prasowe*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Wojtak, Maria. 2008. *Analiza gatunków prasowych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Wojtak, Maria. 2011. *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*. „Tekst i Dyskurs” 4, s. 69-78

- Wojtczak, Sylwia. 2005. *Aksjologicznie uwarunkowany wzorzec tworzenia prawa a integracja europejska – wybrane zagadnienia*. [W:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*. Red. Sławomira Wronkowska. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, s. 261-268
- Woleński, Jan. 1972. *Logiczne problemy wykładni prawa*. Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze. Warszawa – Kraków PWN
- Wolter, Władysław 1933. *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna*, t. 1. Kraków: Leon Frommer
- Wright, von Georg Henrik. 1983. *Philosophical papers*. Vol. 2, Philosophical logic. Oxford: Basil Blackwell
- Wronkowska, Sławomira. 1982. *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Wronkowska, Sławomira. 2001. *O wadliwych aktach normatywnych w ujęciu wiedeńskiej szkoły teorii prawa*. [W:] *Studia z filozofii prawa*. Red. Jerzy Stelmach. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 207-218
- Wronkowska, Sławomira. 2005. *Podstawowe pojęcia prawa i prawnoznawstwa*. Poznań: Ars boni et aequi
- Wronkowska, Sławomira, Maciej Zieliński, Zygmunt Ziemiński. 1974. *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze
- Wronkowska, Sławomira, Maciej Zieliński. 2004. *Komentarz do zasad techniki prawodawczej z dnia 20 czerwca 2002 r.* Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe
- Wronkowska, Sławomira, Zygmunt Ziemiński. 1997: *Zarys teorii prawa*. Poznań: Ars boni et aequi
- Wróblewski, Bronisław 1948. *Język prawny i prawniczy*. Prace Komisji Prawniczej nr 3. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Wróblewski, Jerzy 1959. *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze
- Wróblewski, Jerzy. 1988. *Sądowe stosowanie prawa*. Warszawa: PWN
- Wróblewski, Jerzy. 1990. *Rozumienie prawa i jego wykładnia*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo
- Zabłocka, Maria. 2010. *Rzymskie korzenie współczesnego języka prawniczego*. [W:] *Prawo, język, etyka*. Red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego
- Zajda, Aleksander. 1990. *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego

- Zajda, Aleksander. 2001. *Studia z historii słownictwa prawniczego i frazeologii*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Zawadowski Leon. 1966. *Lingwistyczna teoria języka*. Warszawa: PWN
- Zdunkiewicz, Dorota. 2001. *Akty mowy*. [W:] *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 269-280
- Zgółka Tadeusz, Zieliński Maciej, 2003, *Perswazja w języku prawnym i prawniczym*. [W:] *Język perswazji publicznej*. Red. Katarzyna Mosiołek-Kłosińska i Tadeusz Zgółka, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, s. 182-189
- Zieliński, Maciej. 1972. *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Zieliński, Maciej 1992. *Wypowiedzi dyrektywne w praktyce językowej*. [W:] Ziemiński Zygmunt, Zieliński Maciej. *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*. Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego, s. 69-72
- Zieliński, Maciej. 1998. *Wyznaczniki reguł wykładni prawa*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny. Rok LX – zeszyt 3-4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 1-20
- Zieliński, Maciej. 1999. *Języki prawne i prawnicze*. [W:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Red. Walerij Pisarek, Kraków: Uniwersytet Jagielloński Ośrodek Badań Prasoznawczych, s. 50-74
- Zieliński, Maciej. 2002. *Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis
- Zieliński, Maciej. 2004. *Język prawny, język administracyjny, język urzędowy*. [W:] *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. Ewa Malinowska. Pole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 9-18
- Ziemiński, Zygmunt. 1962. *Uprawnienie i obowiązek. Przyczynek do analizy stosunku prawnego*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Ziemiński Zygmunt. 1963. *Normy moralne a normy prawne: (zarys problematyki)*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Ziemiński, Zygmunt, 1966, *Logiczne podstawy prawoznawstwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze

- Ziemiński, Zygmunt. 1969. *Teoria państwa i prawa. Skrypt dla studentów IV i V roku studiów prawniczych, Cz. 2, Zagadnienia teorii prawa*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
- Ziemiński, Zygmunt. 1970. *Podstawowe problemy stosunku twierdzeń, wypowiedzi oceniających i norm w prawoznawstwie*. „Studia Prawnicze”, nr 25, s. 3-23
- Ziemiński, Zygmunt. 1972. *Analiza pojęcia czynu*. Warszawa: Wiedza Powszechna
- Ziemiński Zygmunt, 1972a. *Etyczne problemy prawoznawstwa*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Ziemiński, Zygmunt. 1973. *Teoria prawa*. Warszawa: PWN
- Ziemiński, Zygmunt. 1974. *Metodologiczne zagadnienia prawoznawstwa*. Warszawa: PWN
- Ziemiński, Zygmunt. 1980. *Problemy podstawowe prawoznawstwa*. Warszawa: PWN
- Ziemiński, Zygmunt. 1990. *Wstęp do aksjologii dla prawników*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze
- Ziemiński, Zygmunt, Maciej Zieliński. 1992. *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*, Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego
- Ziemiński, Zygmunt. 1995a. *O stanowieniu i obowiązywaniu prawa*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe
- Ziemiński, Zygmunt. 2000. *Logika praktyczna*. Wyd. XXV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Ziemiński, Zygmunt, Maciej Zieliński. 1972. *Dyrktywy i sposób ich wypowiedzania*. Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego
- Zirk-Sadowski Marek. 1998. *Prawo a uczestniczenie w kulturze*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zirk-Sadowski Marek. 2000. *Wprowadzenie do filozofii prawa*. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE
- Zirk-Sadowski, Marek. 2005. *Wykładnia i rozumienie prawa w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej*. [W:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*. Red. Sławomira Wronkowska. Kraków: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, s. 93-114
- Znamierowski, Czesław. 1947/1948, *Prolegomena do nauki o państwie i prawie*, Poznań: Księgarnia Zdzisława Gustowskiego
- Znamierowski, Czesław. 1988. *Szkoła prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax

- Żmudzki, Jerzy. 1990. *Dynamika tekstu a jego struktura*. [W:] *Tekst w kontekście*. Red. Teresa Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, s. 145-153
- Żydek-Bednarczuk, Urszula. 2005. *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*. Kraków: Univesitas

Communication theory of legal language

Summary

The thesis of the communication theory of legal language holds that the single system of legal language connotes the real existence of law as a system of legal norms established by the state and applied in social life. It also connotes both the moral capacity of the law validity and ethical principles of equity.

1. In a comparative research perspective, the ontological nature of both the objective positive law (*lex*) and subjective rights (*ius*) is discussed. Positive law is a set of norms of peoples' actions bound with a legal knot, whereas rights are set by the existence of law in interpersonal relations, determined by positive law and assessed in the sphere of obligation of human action.

Due to the research subject's complexity, a variety of linguistic research methods were applied. Also, the requirements for analysis of legal language were considered. Regarding the convergence of legal system and the system of legal language, the concept of systemic study of the language phenomena in the context of social phenomena was employed, with the aim to reconstruct the semantic system of the legal language signs, the structure of the text of a legal act, the pragmatic aspects of legal language, as well as to discover the legal order in the structures of language in both legal and academic discourses, regarding the notional conception of law.

2. Legal language is the legislator's semiotic code settled in a legal text. Its definitive features are: 1) normativeness in the semantics of language signs conveying general legal norms regulating deontic legal relationships; 2) deontic modality in expressing the legislator's will set in the language structures; 3) performativity caused by performative pragmatic function in creating intentional reality in which the legal norms operate; and 4) abstractness of legal contents. The system of legal language is distinguishable in the contexts of common language as well as in the context of actually existing language of a legislator. Thanks to both the semantic and functional premises takes place the revaluation of the kernels of meaning ascribed to the expres-

sions formulating both the subjective and objective part of legal language. The semantic premises direct the attention towards the relationship between language signs and the object of perception, in this case, the law. The functional premises integrate the persons, their actions as well as things, with the perception of law, communicating the law, and interpreting these norms. The law is created and communicated by legal texts, and it is interpreted by the texts of legal practice, academic texts on law, and the non-legal texts thematically related to law.

In legal language takes place the adjustment of an ethnic language signs to convey legal content in normative categories. Legal language occurs only in one kind of texts, namely in the acts issued by the legislator which are attributed with the quality of authenticity of primary texts. They are of a particular structure, thematic scope, point of reference, and rules of syntax aimed at expressing normativeness, deontic modality, and performativity. They function in the context of legal language and the language of legal interpretation, as well as in the context of academic legal language and in the legal non-normative language. All these languages create the legal language – *lingua legis*.

The text of a law is a pre-text written according to a textual pattern, that is, to an arche-text, juridical texts are inter-texts imitating some of the structures of a law. Legal language has all the definitive features, whereas other languages communicating the law do not possess such features. Legal acts of executive nature, necessary for implementation of laws are issued by the central and local authorities. These documents, just as the laws, are the sources of law. However, they are not issued by the legislator but by a lawyer or a civil servant. While interpreting the law, lawyers create texts in a meta-language of legal language, according to the directives organizing the phases of interpretation following the principles, rules and indications aimed at reproducing the legal norms. Converting a legal text is based on transposing a normative utterance into statements and assessments. The reconstructive actions are based on both the clarification of vocabulary and supplementation of the elliptic fragments of a legal text. An interpretation of legal rules could be of academic nature, as a historical and cultural synthesis. Converting the *sensu stricto* legal language into other languages

communicating the law rests on depriving a legal text of its legislative function. The texts of legal commentaries supply practical information about civil law, state the application of norms, and explain logical relations between the norms and the point of view of an interpreter. Texts prepared by teams of judges settle controversies in judicial language. Judicial writs have a binding force, whereas pleadings are to cause an effect in a lawsuit. Intertextuality in this case is based on stating the application of a norm not only according to a law, but also in line with the sense of justice and propriety. Also the reports of the actions of implementing the law, such as notarial deeds or protocol of a notary, are texts created in judicial language.

Formulas, idioms and lexis of legal language are used freely for propaganda as well as persuasive purposes by politicians and journalists. A journalistic text is either a statement or a commentary referring to law. It depicts legal facts and images of legal reality, creating at the same time a media reality. Commentaries and assessments are of polemic nature – they foresee the functioning of laws in social life, assess legal policy and the practical side of a law, from the point of view of empirical phenomena. Controversial themes are undertaken in media hype under both the influence of predictions for the functioning of new laws and appraisals of the legislative process carried out by the supporters of a certain view on legal, social and political matters.

3. While analysing the language signs and their meaning in legal language within being, mind, and language it is assumed that legal language exists beyond the ethnic languages. It has the power to create intentional reality, which did not exist earlier. Language signs link together the acoustic images and objective legal notions adapted to serve a legislative purpose and perceived subjectively. They communicate legal norms allowing for the semantic cognition of law. The meaning of language signs is realised in the legal language system and in its use as a tool of communication in legal language. Both the natural signs (notions and statements) and instrumental signs (words and sentences) indicate a contact with the existence of law, convey the legal subjective (index) and objective (symbolic) contents in legislation procedure, ranked among normative statements and creating a virtual world of legal norms. Their performative function lies in invoking designates

which are both the rights and legal phenomena understood as abstract objects included in legal texts, on the basis of which legal norms applicable for social actions are reconstructed established.

Therefore, interpretation of a sign through another sign creates a sign system. In a legal text the sensuous impressions of the sender are converted into language signs which can express legal contents. The sign system of legal language appears to be hierarchic. The components of a legal text are mutually linked as a coordinate system of words in the relationship of parataxis, as well as through mutual determining of expressions in the relationship of hypotaxis. The general theme of the text is organized by sub-themes. The determinative system of a legal text depends on both the relationships between phrases within sentences and the relationships between sentences within the text. The themes of the sub-texts are the main determinants. The structure of a legal text, its sub-texts as well as the reference and the meaning of expressions within parataxis and hypotaxis possess the features of correctness. The forms of language signs are distinguishable in the text's style as a normative structure, in syntax as normativeness of a sentence, in semantics as the semantic fields of legal terms, in morphology as the kernels of meaning and grammatical morphemes, moulding the meanings of words.

Normativeness, deontic modality, and performativity in a legal text express the force to establish general legal norms and determine the language world of normative depictions in the prism of the legislator's will through the use of referential components classifying the actions of legal entities. The language signs refer to future actions – necessary or possible. The depicted objects are persons, things, actions or states, defined as the components of legal norms, accurately assessed by modal expressions. Basic modalities classify the action of an addressee of the legal norm as prohibited, required, indifferent, allowed, or being the object of someone's duty. Derived modalities classify the actions which are subject to entitlement, competence or legally protected freedom from the point of view of a person other than the addressee of the norm.

The language world of the language signs' depictions is, in a legal text, directed towards the function and the goal of their use. Language signs possess both the function of indicat-

ing and naming the objects which are only presumed and the communicative intention. They convey incomplete information. In the process of reading, the numerous presuppositions induce the necessity to attribute the words of the text not only with denotative language images, with which in turn mental images – that is the normative notions and statements – coincide, but also with appropriate designates in the actual legal reality. In a legal text some words are omitted in favour of indirect, implied communications which, in turn, requires reading both the not directly pronounced intentions of the legislator as well as the meanings of words inadequate to their systemic meaning which has to be modified by the juridical line of reasoning. Semantic category of a subject being in concord with a predicate of the normative sentence and the relationship of a predicate with a direct as well as indirect objects, indicates who is to fulfil the required, prohibited or allowed action, who and what is subject to a given action, or specifies that the action is fulfilled by itself through legal force.

Semantic structure of a text of legislative act includes subjunctive nature of a utterance and verbal communication in the form of sentence. The meta-textual frame identifies the utterance sender as a person attributed with the legislative force, and its addressee and recipient as persons obligated to respect the law in specific conditions and circumstances. Patterns of action within the scope of obligations are the measure of statements regarding the possibility of undertaking an action while assigning it to another person. The state of things is expressed in language by the carriers of different roles in the process of speaking as well as by the semantics of the modal predicate of a normative sentence.

4. A code of legal acts issued by the state authorities differs as a genre in grammar structure and stylistic features. Grammar and style come from the accommodative selection of a common language. The legal language system is composed of sub-systems on the semantic, syntactic and morphological levels. It evolves from the system of a common language and in itself becomes the environment for that system.

Its characteristic legality is present in the generic pattern, in segmentation of a text, in general organization of legal

contents, and in the accumulation of meanings within the language units of a sentence. The technique of legal language determines patterns of super-structure, macro-structure, mezz-structure and micro-structure of a legal text. A preamble is the text's frame, whereas the code of legal rules included in chapters, articles and paragraphs represents its referential components. The notion of a super-structure overlaps the notion of a macro-structure, encompassing the general organization of a legal text, as well as the organization of the referential components of the text. In the process of perceiving the text, its macro-structure allows for creating a structural and semantic plan on the level of a text while taking a linear approach, as well as on the intertextual levels while taking a non-linear approach. The legal meaning accumulates in the mezz-structure of a text, that is, in a legal provision. The proper legal norm is verbalised by a normative sentence which in a legal text is a micro-structural unit. The descriptive insertions of expressions and phrases in the valid legal provisions are borrowings from other object languages, that is from outside the sign system of legal language.

Categorical syntactic units of a legal text include a performative component within a meta-textual frame. Systemic order of the syntax in a legal text is set by a legal provision adequate to a systemic law unit, that is, a legal norm. Its syntagmas and phrases formulate the norms of action, norms of the action's effect and norms of competence. The grammar formula of a subordinate adverbial clause of condition is attributed to a legal hypothetical norm, composed of a hypothesis and an instruction. A categorical legal norm takes a form of a single normative sentence, including only an instruction. Apart from legal provisions constructed in this way, in a legal text there also legal definitions, characterizing assessments, cautions and admonitions of the legislator, sentences which include creative utterances, information about the normative basis, as well as statements about the contents of legal provisions or legal occurrences. The structure of a normative sentence and the structure of a legal provision depict the inter-systemic relationships of the entire utterance here and now, in which both the systems are placed. The reference between language signs in a legal text and their meanings is based

on linguistic and cultural competence of the legal language users and fits into the systemic structure of law. The systemic conditions of law induce, however, the occurrence of a semantic shadow specific for the expressions of legal language, and this shadow is caused by the ideology of applying the law.

The structure of a normative sentence is subject to various types of legal modalities. Normative sentences qualify the actions of legal entities: however, one relativization qualifies the action of the norm addressee, while another qualifies the action from the point of view of a person different than the norm addressee. Grammatical structures of the normative sentences serve as the means to express a necessity or possibility of an action treated either as an obligation or entitlement. The distinctive structures of normative sentences which designate a freedom, an entitlement or a competence of legal entities, establish the rights through the predicate *has the right*. In legislative practice the deontic modality can be expressed aside from a normative sentence in the form of both a gerund as well as poly-predicative adverbial clusters. The deontic meanings are not carried by legal definitions, characterizing assessments, cautions and admonishments of a legislator, creative utterances, information about the normative basis, or statements of a legislator regarding applicability.

Both the generic and stylistic classification of a legal text reveals itself in the systemically organized general models of the structure. The genre of a text determines intentionality of the sender, whereas the subject and rules shape the text in general. The style of a text encompasses the type of legal reasoning, commanding attitude of the sender, legal point of view, and the abstract manner of existence of a controlled world. The linking point is created by words which name legal modalities in a normative sentence, however, the sense of a normative sentence does not entirely depend on the surface structure of a sentence, but also on the process which takes place in the system of legal language. The process of creation of a specific syntactic system of a normative sentence by referring the meanings of its components to legal modality which is the environment of its system, and to legal normativeness as the environment of a legal provision system, takes place only in relation to

performativity as the environment of the legislative act text's system. In the stylistic variations of a text supplementing a given component by another on the local text level does not induce a change on the global text level.

5. Legal text has the power to create a world of legal norms and the power to cause, due to the legislator's will, the mutual influences of persons, objects, actions, states and conditions. Pragmatic features of a legal text reveal themselves as intentional discursive strategies of both the legislator and legal entities. The text is an effect of the law-making, understood in the act of reception, transformed in the legal discourse, and assessed in the discourse regarding the law. In the process of communication the legal language signs enter in both conventional and categorical relationships with the extra-textual elements, in result of which information, depiction and communication establishes general legal norms regulatingthetic legal relations, whereas the publication of a legal text induces the reaction of validity of the legal provisions.

Both the situational context and interactive model of legal discourse depict discursive strategies of the area of communication, from the action of speech, through language transfer, to the reaction of decoding. Through logical reasoning, the legal language signs are converted into the signs of a meta-language of description of these signs. The strategy of legislative action is depicted by the textual pattern of a legal provision. A shared context is set by: repetitiveness of social relations as well as the intentions and method of verbalization of the authorities' decisions. The text's coherence on the descriptive, directive, and presupposition levels is guaranteed by the normative, performative, as well as obligatory function of a utterance, the communication sphere of a utterance, and organization of the process of legal communication.

The intention to communicate determines the space of communication. Communication strategies create the grammatical features of the text and the sentences, chosen from among many variants of a common language. The structure of a normative sentence serves to indicate the persons and objects to which the normative is addressed, polarizing the footholds for both subjectivity and objectivity of a legal ut-

terance. The world of a legal text is built of both an egocentric world of a legislator and the outside world of objects – entities, things, actions, states and features, in legal relationships. The extra-textual reality is created by the signs of a legislator's will which, as the stimulus to act, control the structure of the world of legal norms. The discursive field of a legal norm, conditioned by the principles of cooperation between the sender and the recipient, determines the normative statement.

The organization of the process of legal communication includes the communicational ability of both the sender and the recipient, rules of establishing the legal norms, and rules of the genres of utterances which communicate the law. Statements normalize the legal relationships of duty within the limits of obligations and entitlements of the parties, as well as the legal relationships of authority which regulate the dependence of competences. Normative utterances neither describe anything, nor they are true or false, they also cannot be negated. They can only be plausible or implausible, as the features of a specific state of reality.

6. Communication theory of legal language is justified by axiology, for while using legal language the legislator creates a normative order of man's actions which take place in social relations. Moral and ethical accents in law are depicted in rhetorical mediation of interpersonal nature, as well as the modern understanding of law as a set of legal norms and rules indicating the relationship between man and the things in relation to which he has the moral ability of a particular action or possession. It is historically testified by the legal codes of the Middle East, Hellenistic culture, and the Roman understanding of justice, as well as by the documents of Polish legislation of the Piast period, the Renaissance legal doctrine of the first Rzeczpospolita, and also the natural law's philosophy of fixed contents, which included Biblical, ancient Greek, Roman and Renaissance traditions, and has been cultivated till modern times. In Naturalism, the postulate of the law's autonomy is linked to the values of a rational legislator, understanding the needs of society. In the theory of the law of nature, which has unfixed contents, the link between axiology of law, the philosophy of man and his mental hygiene as well as the philosophy of culture is indicated. Both the structure of a binding act and the

structure of legal language adjusted to the act have the ability to express the legal values of obligation.

The obligatory, that is, normative status of legal values reveals itself in legal discourse. The systemic patterns of normative texts constitute the principal of equity as the value notion of the essence of law through referring the signs of language to the notions of law and guilt. The expression of equity is directed at practical goals, for it enables a man to enter into and remain in social relations resulting from natural law and guaranteeing social order. Both the instrumental value of civil law and argumentative attitude of good faith in applying law are depicted by legal discourse referring to thetic and axiological justification of legal values considering the interpersonal good of legal entities. The notional structure of law is valued subjectively in legal discourse. Some search for the origin of axiological norms in the sources of law, some describe law through exegesis of legal text, and others in the rational concept of creating and interpreting law. Authors of the evaluative texts read out the unintended subjectivity of a legislator from the position of one group of recipients, consider the connection between law and social changes, interests of social groups and the change of a concept of values due to legal pluralism, or they claim a creation of legal order on the foundations of such ideas as truth, good and justice. A compromise is to accept the concept which secures ethical rationality and certainty for a legal system through introducing just procedures, communicational rationality and systemic coherence of law. It is without doubt that, in spite of the programmatic differences, all these axiological concepts of law and morality in the individual dimension, and law and ethics in the social dimension share many common points.

Studies on communication theory of legal language, encompassing the analysis of legal language signs, structure of the text of a legislative act, areas of communicating and interpreting law, made it possible to substantiate the hypothesis that there exist systems of language signs fit to express legal contents in an act of establishing law, set by a legislative text written in legal language. It has been proved that at the basis of the semantic, syntactic and pragmatic subsystems of legal language lies the constitutionalization of legal values.

Komunikacyjna teoria języka prawnego

Streszczenie

W komunikacyjnej teorii języka prawnego tezą jest, że system znaków języka prawnego konotuje realne istnienie prawa jako systemu norm prawnych stanowionych przez państwo i stosowanych w życiu społecznym, konotuje też moralną moc obowiązywania prawa i etyczne zasady słusznego prawa.

1. Uwzględnia się w perspektywie badawczej ontologiczną naturę obiektywnego prawa pozytywnego (*lex*) i subiektywnego prawa podmiotowego (*ius*). Prawem pozytywnym jest zbiór norm postępowania ludzi połączonych węzłem prawnym, a prawem podmiotowym jest fakt prawa w relacjach międzyosobowych, zdeterminowany przez prawo pozytywne i osądzany w sferze powinności ludzkiego działania.

Ze względu na złożony przedmiot badań zastosowano zróżnicowane metody badań lingwistycznych. Wykorzystane zostały także prawnicze postulaty analizy języka. Wobec konwergencji systemu prawa i systemu języka prawnego wybrano koncepcję systemowego badania zjawisk językowych na tle zjawisk społecznych i prawnych, zmierzając do rekonstrukcji systemu semantycznego znaków języka prawnego, struktury tekstu aktu prawnego, aspektów pragmatycznych języka prawnego oraz do odkrycia porządku prawnego w strukturach języka, w dyskursie prawnym, prawniczym i w naukowym dyskursie na temat pojęciowej konstrukcji prawa.

2. Język prawny to utrwalony w tekście prawnym kod semiotyczny ustawodawcy. Jego cechami definicyjnymi są: 1) normatywność w semantyce znaków językowych przekazujących normy prawne generalne, które regulują etyczne stosunki prawne; 2) modalność deontyczna w wyrażaniu woli ustawodawcy zawarta w strukturach języka; 3) performatywność ze względu na dokonawczą funkcję pragmatyczną w tworzeniu rzeczywistości intencjonalnej, w której normy prawne funkcjonują; 4) abstrakcyjność treści prawnych. System języka prawnego w realizacji tekstowej wyróżnia się na tle systemu języka powszechnego, jak i na tle faktycznie występującej

mowy ustawodawcy. Następuje w nim przewartościowanie jąder znaczeniowych wyrażających przedmiotową i podmiotową stronę języka prawnego dzięki przesłankom semantycznym i funkcjonalnym. Przesłanki semantyczne kierują uwagę na odniesienie znaków językowych do przedmiotu poznania jakim jest prawo. Przesłanki funkcjonalne integrują z poznaniem prawa osoby, ich czyny i rzeczy w komunikowaniu norm prawnych oraz w interpretacji tych norm. Prawo tworzą i komunikują teksty ustawodawcze, a interpretują teksty praktyki prawniczej, teksty naukowe o prawie oraz teksty nieprawnicze lecz tematycznie związane z prawem.

W języku prawnym dokonuje się dopasowanie znaków etnicznego języka do przekazywania treści prawnych w kategoriach normatywności. Język prawny występuje tylko w jednym gatunku tekstu – w ustawach wydanych przez władzę ustawodawczą, którym przysługuje przymiot autentyczności jako tekstom pierwotnym. Mają one swoistą strukturę, zakres tematyczny, przedmiot odniesienia oraz reguły syntaktyczne podporządkowane wyrażaniu performatywności, normatywności, i modalności deontycznej. Funkcjonują w otoczeniu języka prawniczego normatywnego i języka wykładni prawniczej, także w otoczeniu naukowego języka prawniczego i w języku prawniczym nienormatywnym. Języki te tworzą łącznie język prawa – *lingua legis*.

Tekst ustawy jest pre-tekstem pisany według wzorca tekstowego, czyli archetektu, teksty prawnicze są intertekstami naśladującymi niektóre struktury tekstowe ustawy. Język prawny ma wszystkie cechy definicyjne, inne języki komunikujące prawo wszystkich tych cech nie mają. Akty prawne o charakterze wykonawczym, niezbędne do realizacji ustaw, są wydawane przez naczelne i terenowe organy administracyjne. Dokumenty te, podobnie jak ustawy, są źródłami prawa, nadawcą ich nie jest jednak ustawodawca, lecz prawnik lub urzędnik. W wykładni prawa prawnicy tworzą teksty w metajęzyku języka prawnego według dyrektyw porządkujących fazy wykładni z uwzględnieniem zasad, reguł i wskazówek, których celem jest odtworzenie norm prawnych. Przekodowanie tekstu prawnego polega na przełożeniu wypowiedzi normatywnej na twierdzenia i oceny. Czynności rekonstrukcyjne są oparte na klaryfikacji

słownictwa oraz na uzupełnieniu eliptycznych fragmentów tekstu prawnego. Interpretacja przepisów prawnych może mieć charakter naukowy w syntezie historycznej i kulturowej. Przekodowanie języka *sensu stricto* prawnego na inne języki komunikujące prawo polega na pozbawieniu tekstu prawnego jego funkcji legislacyjnej. Teksty komentarzy prawniczych są praktyczną informacją o prawie stanowionym, stwierdzają obowiązywanie norm i objaśniają logicznie związki między normami ze stanowiska interpretatora. Teksty zespołów sędziowskich rozstrzygają spory w języku prawniczym. Pisma sądowe posiadają moc obowiązującą, pisma procesowe mają wywołać skutek w procesie sądowym. Intertekstualność polega tu na stwierdzeniu obowiązywania normy nie tylko według ustawy, ale też zgodnie z poczuciem sprawiedliwości i przyzwoitości. Tworzone są też w języku prawniczym teksty sprawozdawcze z czynności stosowania prawa, np. akty notarialne, czy protokoły notariusza.

Formułami, idiomami i słownictwem języka prawnego dla celów propagandowych i perswazyjnych posługują się chętnie politycy i dziennikarze. Tekst dziennikarski jest powiadomieniem lub komentarzem na temat prawa, przedstawia fakty prawne i obrazy rzeczywistości prawnej, tworząc rzeczywistość medialną. Komentarze i oceny mają charakter polemiczny – prognozują funkcjonowanie ustaw w życiu społecznym, oceniają politykę prawa i praktyczną stronę prawa przedmiotowego z perspektywy zjawisk empirycznych. Kontrowersyjne tematy są podejmowane w szumie medialnym pod wpływem prognoz funkcjonowania nowych ustaw i oszacowań procesu legislacji przez zwolenników określonego poglądu w kwestiach prawnych, społecznych i politycznych.

3. Analizując znaki językowe i ich znaczenie w języku prawnym w obrębie bytu, myśli i języka, przyjmuje się, że język prawny istnieje ponad językami etnicznymi. Ma moc stwarzania rzeczywistości intencjonalnej, której wcześniej nie było. Znaki językowe łączą obrazy akustyczne i obiektywne pojęcia prawne przystosowane do pełnienia funkcji ustawodawczej, odbierane subiektywnie. Komunikują normy prawne i dzięki temu następuje poznanie semantyczne prawa. Znaczenie znaków językowych realizuje się w systemie języka prawnego i w użyciu

komunikacyjnym języka prawnego. Znaki naturalne (pojęcia i sądy) oraz instrumentalne (słowa i zdania) akcentują kontakt z bytem prawa, przekazują treści prawne podmiotowe (indeksowe) i przedmiotowe (symboliczne) w trybie ustawodawczym, wchodzące w skład sądów normatywnych i tworzące wirtualny świat norm prawnych. Ich funkcją dokonawczą jest wywoływanie desygnatów, jakimi są prawa podmiotowe oraz zjawiska prawa jako przedmioty abstrakcyjne zlokalizowane w tekstach prawnych, na podstawie których w wykładni prawa są rekonstruowane normy prawne obowiązujące w zachowaniach społecznych.

Tak więc interpretowanie znaku przez inny znak tworzy systemy znaków. W tekście prawnym następuje przekodowanie wrażeń zmysłowych nadawcy na znaki języka zdolne wyrażać treści prawne. System znaków języka prawnego przedstawia się hierarchicznie. Elementy tekstu prawnego są wzajemnie powiązane w relacji parataksy we współrzędny układ słów, jak również w relacji hipotaksy wzajemną determinacją wyrażen. Temat globalny tekstu organizują subtematy. Od związków wyrazowych w zdaniach i związków zdań w tekście zależy system determinacyjny tekstu prawnego. Determinaty główne są tematami subtekstów. Struktura tekstu prawnego, subtekstów oraz odniesienie i sens wyrażen w relacjach parataksy i hipotaksy posiadają cechy prawności. Formy znaków języka prawnego wyodrębniają się w stylu jako konstrukcja normatywna, w składni jako normatywność zdania, w semantyce jako pola semantyczne terminów prawnych, w morfologii jako jądra znaczeń i morfemy gramatyczne profilujące znaczenia wyrazów.

Normatywność, modalność deontyczna i performatywność w tekście prawnym wyrażają moc stanowienia norm prawnych generalnych i determinują językowy świat przedstawień normatywnych w pryzmacie woli ustawodawcy przez użycie referencyjnych składników kwalifikujących postępowanie podmiotów prawnych. Referencja znaków językowych dotyczy przyszłych czynów – koniecznych lub możliwych. Prezentowane przedmioty to osoby, rzeczy, czynności i stany zdefiniowane jako elementy norm prawnych, odpowiednio wartościowane modalnie. Modalności podstawowe kwalifikują postępowanie adresata normy jako czyn zakazany, nakazany, indyferentny, dozwolony lub bę-

dący przedmiotem czyjegoś obowiązku. Modalności pochodne kwalifikują zachowania będące przedmiotem uprawnienia, kompetencji czy wolności prawnie chronionej z pozycji innej osoby niż adresat normy.

Językowy świat przedstawień znaków językowych jest w tekście prawnym ukierunkowany na funkcję i cel ich użycia. Znaki językowe mają funkcję wskazywania i nazywania przedmiotów tylko domniemanych oraz intencję komunikacyjną. Przekazują informację niepełną. Liczne presupozycje wymagają w odbiorze przypisania słowom tekstu nie tylko denotatywnych obrazów językowych, którym z kolei odpowiadają obrazy myślowe, czyli pojęcia i sądy normatywne, lecz także wymagają przypisania słowom odpowiednich desygnatów w realnej rzeczywistości prawnej. W tekście prawnym pomija się niektóre wyrazy na rzecz pośrednich, implikowanych komunikatów, co z kolei wymaga odczytania intencji ustawodawcy nie wypowiedzianych wprost oraz znaczeń słów nieadekwatnych do ich systemowego znaczenia, które musi być zmodyfikowane przez rozumowanie prawnicze. Kategoria semantyczna podmiotu połączonego związkiem zgody z orzeczeniem zdania normatywnego i związkiem orzeczenia z dopełnieniami wskazuje, kto ma spełniać czynność nakazaną, zakazaną lub dozwoloną, kto i co podlega danej czynności, albo też sygnalizuje, że czynność spełnia się samoczynnie z mocy prawa.

Struktura semantyczna tekstu aktu ustawodawczego obejmuje subjunktywny charakter wypowiedzi i werbalną komunikację zdaniową. Rama metatekstowa identyfikuje nadawcę wypowiedzi jako osobę posiadającą moc stanowienia prawa, a adresata i recypienta jako osoby obowiązane do respektowania prawa w odpowiednich warunkach i okolicznościach. Wzorce postępowania w zakresie powinności są miarą sądów o możliwości czynienia czegoś w przyporządkowaniu do osoby drugiej. Stan rzeczy wyrażają językowo nosiciele ról w procesie mówienia oraz semantyka predykatu modalnego w zdaniu normatywnym.

4. Zbiór przepisów prawnych wydanych przez organy władzy państwowej wyróżnia się gatunkowo strukturą gramatyczną i właściwościami stylistycznymi. Gramatyka i styl biorą się z akomodacyjnej selekcji systemu języka powszechnego.

System języka prawnego składa się z subsystemów na poziomach semantycznym, syntaktycznym i morfologicznym. Wyodrębnia się z systemu języka powszechnego i sam staje się środowiskiem dla tego systemu.

Nacechowanie stylistyczne prawności jest obecne we wzorcu gatunkowym, w segmentacji tekstu, w globalnej organizacji treści prawnych oraz w akumulacji znaczeń jednostek językowych w zdaniu. Technika języka prawnego determinuje wzorce superstruktury, makrostruktury, mezostruktury i mikrostruktury tekstu prawnego. Tekst prawny jest superznakiem podporządkowanym stanowieniu prawa. Ramą tekstu jest preambuła, składnikami referencyjnymi jest zbiór przepisów prawnych zamieszczonych w rozdziałach, artykułach i paragrafach. Pojęcie superstruktury nakłada się na pojęcie makrostruktury, obejmującej globalną organizację treści tekstu prawnego, jak również na organizację składników referencji tekstu. Makrostruktura pozwala stworzyć w odbiorze tekstu plan strukturalno-semantyczny w ujęciu linearnym na płaszczyźnie tekstu oraz w ujęciu nielinearnym na płaszczyznach intertekstowych. Znaczenie prawne kumuluje się w mezostrukturze tekstu, czyli w przepisie prawnym. Właściwą normę prawną werbalizuje zdanie normatywne, które w tekście prawnym jest jednostką mikrostrukturalną. Opisowe wtręty wyrażań czy zwrotów w aktualnych przepisach prawnych są zapożyczeniami z innych języków przedmiotowych, a więc spoza systemu znaków języka prawnego.

Kategorialne jednostki syntaktyczne tekstu prawnego obejmują składnik performatywny w ramie metatekstowej. Syntaktyczny porządek systemowy w tekście prawnym ustala przepis prawny adekwatny do jednostki systemowej prawa, czyli normy prawnej. Jego syntagmy i frazy formułują normy działania, normy skutków działania oraz normy kompetencyjne. Normie prawnej hipotetycznej, złożonej z hipotezy i dyspozycji, jest przyporządkowana formuła gramatyczna zdania podrzędnie złożonego okolicznikowego warunku. Norma prawna kategoryczna ma formułę pojedynczego zdania normatywnego, zawierającego tylko dyspozycję. Oprócz tak zbudowanych przepisów prawnych w tekście prawnym występują definicje legalne, oceny charakteryzujące, rady i pouczenia ustawodaw-

cy, zdania zawierające wypowiedzi kreujące, informacje o podstawie normatywnej, jak również sądy o treści przepisów prawnych czy o zdarzeniach prawnych. Struktura zdania normatywnego i struktura przepisu prawnego przedstawiają stosunki wewnątrzsystemowe całości wypowiedzeniowej tu i teraz, w której oba systemy się odnajdują. Odniesienie znaków językowych w tekście prawnym do ich znaczeń bazuje na kompetencji językowej i kulturowej użytkowników języka prawnego i wpisuje się w konstrukcję systemową prawa. Konsytuacja systemowa prawa sprawia jednak powstanie cienia semantycznego wyrażenia języka prawnego, a cień ten powoduje ideologia stosowania prawa.

Struktura zdania normatywnego jest podporządkowana rodzajom modalności prawnych. Zdania normatywne kwalifikują czyny podmiotów prawnych: jedna relatywizacja kwalifikuje postępowanie adresata normy – druga kwalifikuje postępowanie z punktu widzenia innej osoby niż adresat normy. Struktury gramatyczne zadań normatywnych służą do wyrażania konieczności lub możliwości działania jako obowiązku lub uprawnienia. W szczególności sposób wyróżniają się struktury zdań normatywnych ustanawiających prawa podmiotowe predykatem *ma prawo*, które wyznaczają wolność, uprawnienie lub kompetencję podmiotów prawnych. W praktyce legislacyjnej modalność deontyczna może być wyrażana poza zdaniem normatywnym w formie gerundium, a także w okolicznikowych skupieniach polipredykatywnych. Znaczeń deontycznych nie przenoszą definicje legalne, oceny charakteryzujące, rady i pouczenia ustawodawcy, wypowiedzi kreujące, informacje o postawie normatywnej, czy sądy ustawodawcy o obowiązku.

Kwalifikacja gatunkowa i stylowa tekstu prawnego przedstawia się w uporządkowanych systemowo modelach globalnych struktury. Gatunek tekstu określa intencjonalność nadawcy, a temat i reguły stanowienia prawa kształtują całościowo tekst. W stylu tekstu mieści się typ rozumowania prawnego, postawa władcza nadawcy, prawny punkt widzenia i abstrakcyjny sposób istnienia reglamentowanego świata. Punktem zwrotnym są kluczowe słowa nazywające modalności prawne w zdaniu normatywnym, jednak sens zdania normatywnego nie zależy tylko od struktury powierzchniowej zdania, lecz także od procesu zachodzącego w systemie języka prawnego. Proces tworzenia się

swoistego systemu syntaktycznego zdania normatywnego przez odniesienie znaczenia jego składników do modalności prawnej jako środowiska jego systemu, a normatywności prawnej jako środowiska systemu przepisu prawnego, zachodzi tylko w odniesieniu do performatywności jako środowiska systemu tekstu aktu ustawodawczego. W stylistycznych wariantach tekstu zastąpienie danego elementu innym na poziomie lokalnym tekstu nie wywołuje zmiany na poziomie globalnym tekstu.

5. Tekst prawny ma moc kreowania świata norm prawnych oraz moc powodowania wzajemnego oddziaływania na siebie osób rzeczy, czynów, stanów i warunków z woli ustawodawcy. Pragmatyczne cechy tekstu prawnego przedstawiają się jako intencjonalne strategie dyskursywne. Dyskurs prawny prowadzi ustawodawca z podmiotem prawnym w sposób logiczny i uporządkowany stosownie do celu wypowiedzi. Tekst jest skutkiem aktu stanowienia, w akcie recepcji jest rozumiany, w dyskursie prawniczym przetwarzany, w dyskursie o prawie oceniany. W komunikowaniu znaki języka prawnego wchodzą w związki konwencjonalne i kategoriale z elementami pozatekstowymi, dzięki czemu informacja, przedstawianie i komunikowanie ustanawia normy prawne generalne regulujące stosunki prawne tetyczne, a ogłoszenie tekstu prawnego wywołuje reakcję obowiązywania przepisów prawnych.

Kontekst sytuacyjny i model interakcyjny dyskursu prawnego przedstawia strategie dyskursywne obszaru komunikowania, począwszy od akcji działania mownego, poprzez przekaz językowy, do reakcji dekodowania. Znaki języka prawnego są przekodowane na znaki metajęzyka opisu tych znaków poprzez wnioskowania logiczne. Strategię działania ustawodawczego przedstawia wzorzec tekstowy przepisu prawnego. Wspólny kontekst sytuujący: powtarzalność relacji społecznych oraz intencje i sposób werbalizowania postanowień władzy. Spójność tekstu na poziomach deskryptywnym, dyrektywnym i presupozycji gwarantuje normatywna, powinnościowa i performatywna funkcja wypowiedzi, przestrzeń komunikacyjna wypowiedzi i organizacja procesu komunikowania prawnego.

Intencja komunikowania determinuje przestrzeń komunikacyjną. Strategie komunikowania budują gramatyczne cechy tekstu i zdania, wybrane spośród wielu możliwości wa-

riantywnych z języka powszechnego. Struktura zdania normatywnego służy wskazywaniu osób i rzeczy, do których odnosi zdanie normatywne, polaryzując punkty oparcia dla podmiotowości i przedmiotowości wypowiedzi prawnej. Świat tekstu prawnego jest zbudowany z egocentrycznego świata ustawodawcy oraz z zewnętrznego świata przedmiotowego – osób, rzeczy, czynności stanów i właściwości w stosunkach prawnych. Rzeczywistość pozatekstową kreują znaki woli ustawodawcy, które rządzą konstrukcją świata norm prawnych jako bodziec do działania. Pole dyskursywne normy prawnej, uzależnione od zasad współpracy nadawcy z adresatem, wyznacza zdanie normatywne.

Organizacja procesu komunikowania prawnego obejmuje sprawność komunikacyjną nadawcy i odbiorcy, reguły stanowienia norm prawnych oraz reguły gatunków wypowiedzi komunikujących prawo. Przekazy normują stosunki prawne zobowiązaniowe w granicach obowiązków i uprawnień stron, jak również władcze stosunki prawne regulujące podległości kompetencji. Wypowiedzi normatywne niczego nie opisują, nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, nie podlegają też negacji. Mogą być tylko wiarygodne lub niewiarygodne jako oznaki pewnego stanu rzeczywistości.

6. W teorii komunikacyjnej języka prawnego prawo ma uzasadnienie aksjologiczne. Wszak używając języka prawnego, ustawodawca tworzy porządek normatywny postępowania człowieka w relacjach społecznych. Akcenty moralne i etyczne w prawie przedstawia mediacja retoryczna o charakterze interpersonalnym oraz współczesne rozumienie prawa jako zespołu norm i reguł prawnych wskazujących relację człowieka do rzeczy, wobec których ma on moralną możliwość określonego czynienia lub posiadania. Świadectwem historycznym są kodeksy prawne starożytnego Bliskiego Wschodu, kultura hellenistyczna i rzymskie rozumienie sprawiedliwości, zabytki prawodawstwa polskiego doby piastowskiej, renesansowa doktryna prawna pierwszej Rzeczypospolitej oraz kulturowana do czasów współczesnych średniowieczna filozofia prawa naturalnego o niezmiennej treści, uwzględniająca tradycje biblijne, starogreckie, rzymskie, średniowieczne i renesansowe. W naturalizmie postulat autono-

mii prawa łączy się z wartościami racjonalnego prawodawcy, rozumiejącego potrzeby społeczeństwa. W teorii prawa natury o zmiennej treści wskazuje się na powiązanie aksjologii prawa z filozofią człowieka i jego higieną psychiczną oraz z filozofią kultury. Struktura aktu stanowienia i dostosowana do niego struktura języka prawnego są zdolne do wyrażania powinnościowych wartości prawnych.

Powinnościowy, czyli normatywny, status wartości prawnych przedstawia się w dyskursie prawnym. Wzorce systemowe tekstu ustawodawczego konstytuują zasadę słuszności jako pojęcie wartościujące istotę prawa odniesieniem znaków języka do pojęć prawa i winy. Wyrażanie słuszności jest ukierunkowane na cele praktyczne, bo uzdatnia człowieka do wchodzenia i trwania w relacjach społecznych i gwarantuje porządek społeczny. Instrumentalną wartość prawa stanowionego oraz postawę argumentacyjną dobrej wiary w stosowaniu prawa przedstawia dyskurs naukowy o prawie na temat etycznego i aksjologicznego uzasadnienia wartości prawnych ze względu na dobro interpersonalne podmiotów prawnych. Pojęciowa konstrukcja prawa jest zatem wartościowana subiektywnie. Jedni szukają początku norm aksjologicznych w źródłach prawa, inni przedstawiają prawo w egzegezie tekstu prawnego, jeszcze inni w racjonalnej koncepcji tworzenia i interpretacji prawa. Autorzy tekstów ocennych odczytują niezamierzoną subiektywność ustawodawcy z pozycji danej grupy odbiorców, uwzględniają powiązanie prawa ze zmianami społecznymi, interesami grup społecznych i zmianą koncepcji wartości w ramach pluralizmu prawnego, albo postulują tworzenie porządku prawnego tradycyjnie we wsparciu o idee prawdy, dobra i sprawiedliwości. Kompromisem jest przyjęcie koncepcji zapewniającej systemowi prawa racjonalność etyczną i pewność przez wprowadzenie sprawiedliwości proceduralnej, racjonalności komunikacyjnej i spójności systemowej prawa. Nie ulega wątpliwości, że mimo różnic programowych, we wszystkich tych koncepcjach aksjologicznych prawo i moralność w wymiarze indywidualnym oraz prawo i etykę w wymiarze społecznym łączy wiele punktów wspólnych.

Studia nad komunikacyjną teorią języka prawnego, obejmujące analizę języka prawnego, strukturę tekstu ustawo-

dawczego, obszarów komunikacji oraz interpretacji prawa, pozwoliły na poparcie hipotezy, że istnieją systemy znaków językowych, które tworzą uzasadnioną całość z zawartością treści prawnych w akcie ustanowienia prawa. Udowodniono, że u podstaw struktur semantycznych, syntaktycznych i pragmatycznych języka prawnego leży konstytucjonalizacja wartości prawnych.

Dissertationes legilinguisticae

Legilinguistic studies

Studies in Legal Language and Communication

This series aims to promote studies in the field of legal language, legilinguistics (legal linguistics), forensic linguistics, legal translation by publishing volumes that focus on specific aspects of language use in legal communication. As legal linguistics is interdisciplinary and language sensitive we invite contributions dealing with insights into one or more languages. We accept contributions in conference languages and Polish.

The series publishes two types of contributions:

- monographs which are in-depth studies on various aspects of applied legal linguistics, forensic linguistics as well as theoretical studies,
- textbooks, and
- collected papers of various authors dealing with one unifying theme.

Each volume of the series is subject to peer-reviewing process.

Editorial office address:

Department of Legilinguistics and LSPS

Al. Niepodległości 4, pok. 218B 61-874

Poznań, Poland lingua. legis@gmail. com

Vol. 1. Karolina Gortych-Michalak, 2013. Struktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych.

Vol. 2. Joanna Grzybek, 2013. Alternatywne metody rozwiązywania sporów w przekładzie chińsko-polskim i polsko-chińskim.

Vol. 3. Milena Hadryan, 2015. Demokratyzacja języka urzędowego. Współczesne tendencje polityki językowej w Szwecji i w Polsce.